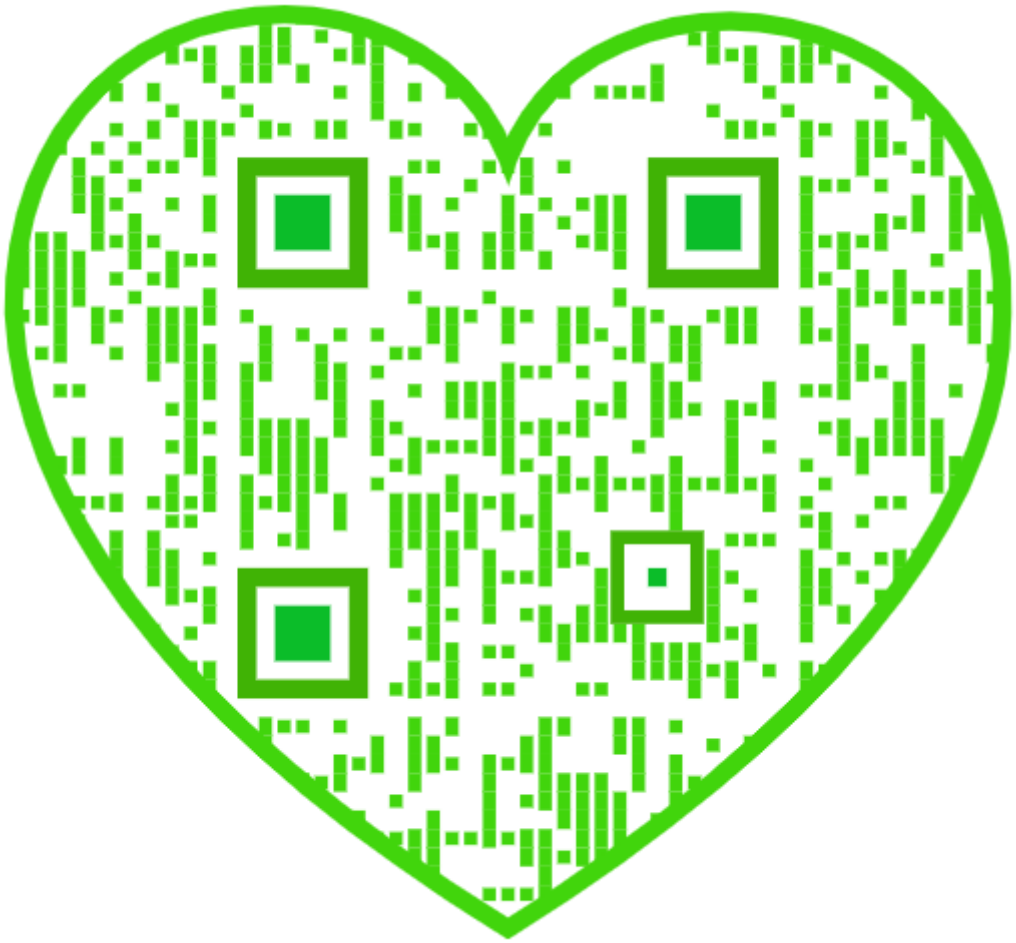

DE 'KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-DRIE-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1903.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I, C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.
(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)
* CIↃDCDIII *
WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET HONDERD DRIE-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(NB. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt).

Bladz.

Dr. Ehrard over het Katholicisme in de twintigste eeuw.

I. De wijze van behandeling in het algemeen. 4
II. De Kerk en de beschaving 246
III. Strijd en vrede 365

J. M. L. KEULLER.

De geschiedvorsching in de pauselijke archieven 20

DR. G. BROM.

Guido Gezelle (Vervolg en slot van Dl. CXXII, bl. 159 vv.) . 55

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

***Bethlehem, Huis des Broods. Kerstoratorium** 78

A. HUIJBERS.

***In memoriam** Mgr. Dr. H. J. A. M. Schaepman 109

L. M. v. P.

In memoriam Mgr. Dr. H. J. A. M. Schaepman 110

A. M. C. VAN COOTH.

De getuigenis der eeuwen omtrent Christus 119

A. A. P. M. GUILONARD, Pr.

F. W. Weber (Vervolg van Dl. CXXII, blz. 213 vv.) 131

E. J. B. JANSEN, Ord. Praed.

Bladz.

Aanteekeningen op eene brochure van den Heer Wildeman, Archivaris van het Hoogheemraadschap Delfland 154
J. L. JANSEN, Cgr. SS. Red.

Aan den Heiligen Vader Paus Leo XIII bij het vijfen twintigste jaar van zijn pausschap. — **Ad Sanctum Patrem Leonem Papam XIII** anno pontificatus vicesimo quinto 205
ALB. VAN ROOIJEN.

De ontwikkeling der Katholieke Kerk in Nederland 1853—1903. Bij het gouden feest van de herstelde kerkelijke hiërarchie 209
H. J. M. TASKIN.

Wegen van waarheid bij Louis Pasteur. 267
J. V. DE GROOT, Ord. Pr.

Proeven van verschil tusschen vertalers niet alleen maar ook tusschen bijbelschrijvers? 295
A. MERTENS, Cgr. SS. Red.

Iemand, die zich aanmeldt (*Annuarium der R. K. Studenten*). 312
J. M. L. KEULLER.

Een vijf-en-twintig-jarige (De Roomsch Katholieke Ziekenverpleging te Amsterdam) 385
J. J. DE GRAAF.

Dr. Schaepman en de modernen 400
H. LINNEBANK, O. S. Cr.

Bibliographia Vaticana 405
DR. A. H. L. HENSEN.

De Prometheus-mythe en de oorspronkelijke openbaring. 416
DR. JOS. SCHRIJNEN.

***Een Zielebeeld** 444
F. W.

Bladz.

*Dr. H. J. A. M. Schaepman. In memoriam. 473
LEO VAN HEEMSTEDE.

Nicolaas Beets. In memoriam 476
P. F. TH. VAN HOOGSTRATEN.

Godsdienst en Staat 493
W. DE VEER, S. J.

Ultradogmatisme? 507
J. TH. BEIJSENS.

Christendom en rente. 524
J. D. J. AENGENENT.

*Meidag. 545
R. G. W. H. GREVEN, O. Praem.

*Uit de Grieksche klassieken. Aan de zee 546
DR. H. N. VELDHUIS.

NIEUWE UITGAVEN.

G. VAN NOORT, *Tractatus de Ecclesia Christi* 90
J. V. DE GROOT. Ord. Pr.

C. FRICK, *Logica in usum scholarum*; V. CATHREIN, *Philosophia moralis in usum scholarum* 94
J. TH. BEIJSENS.

P. A. SHEEHANN, *Luke Delmege* 99
M. S.

DR. L. JANSENS, *Summa Theologica*. Tom. III—V 178
v. N.

G. WILMERS, *De Christi Ecclesia; De Fide divina* 183
v. N.

Bladz.

Dr. W. Scherer, *Der erste Clemensbrief an die Corinther* . . . 186
P. J. van Beuzekom.

J. Th. Beijsens, *Logica of Denkleer* 192
Dr. H. Driessen, O. C.

D. Mercier, *Ontologie* 195
W.

K. V. Meinsma, *Middeleeuwsche bibliotheken* 196
G. A. Meijer, Ord. Pr.

Dr. A. Fäh, *Geschichte der bildenden Künste* 200
M. C. Nieuwbarn, Ord. Pr.

Dr. E. Frantz, *Handbuch der Kunstgeschichte.* 202
M. C. Nieuwbarn, Ord. Pr.

Ch. van Doren, *Histoire de l'Eglise* 203
C.

Dr. S. Székely, *Hermeneutica biblica* 321
Fr. R. Peeters O. F. M.

Dr. P. W. von Keppler, *Wahre und falsche Reform* 332
Dr. G. Brom.

H. J. A. Coppens, *Algemeen overzicht der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland* 335
G. A. Meijer, Ord. Praed.

P. Schmeits, *La Basilique de Saint Servais à Maestricht.* 339
J. H. A. Thus.

J. Hoppenot, *Le Crucifix* 349
J. Ruijter, Pr.

Bladz.

E. DE LEPELEER, *Dertienlinden* 358
E. J. JANSEN, Ord. Praed.

G. F. HASPELS, *Zee en Heide* 360
M. S.

J. JÖRGENSEN, *De uiterste dag* 362
M. A. P. C. POELHEKKE.

ZAPLETAL, *Der Schöpfungsbericht der Genesis* 445
p. B. D. VAN BREDA.

DR. TH. M. VLAMING, *Praelectiones de Iure Matrimonii.* Tom. II. fasc. post. 454
DR. A. C. M. SCHAEPMAN.

J. TH. BEIJSENS, *Criteriologie* 456
DR. H. DRIESSEN, O. C.

DR. C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Marialegenden* . . 459
fr. B. KRUITWAGEN, O F. M.

RAYMUNDI ANTONII EP. *Instructio pastoralis* 465
H. W. J. H.

DR. H. M. VAN NES, *De nieuwe mystiek* 467
M. A. P. C. POELHEKKE.

Rapports annuels de l'inspection du travail — Arbeidsblad. . . . 469
J. D. J. AENGENENT.

J. A. VAN STEENKISTE, *Sanctum Iesu Christi Evangelium secundum Mattheum* 547
J. VAN DEN DRIES.

L. PETERS, *De Navolging van Christus* 553
H. J. WEEVER.

Bladz.

ALPH. LAUDY, *Jan Rap en Co. — Zwervers* 555
A. M. C. v. C.

Vivat's geïllustreerde encyclopedie 557
L. T.

Nadere verklaring 559
fr. B. KRUITWAGEN O. F. M.

DR. EHRHARD OVER HET KATHOLICISME IN DE TWINTIGSTE EEUW.

Het boek van Mgr. Dr. Ehrhard, buitengewoon hoogleeraar aan de Universiteit van Weenen, thans professor te Freiburg in Breisgau, heeft vele gemoederen bewogen en vele pennen in beweging gebracht [1]).

Reeds het »imprimatur" door Mgr. v. Keppler gegeven »zonder aarzelen, omdat het boek den stempel draagt van hoogen zedelijken ernst en warme liefde voor de heilige Kerk", wordt niet zonder voorbehoud verleend, want de bisschop verklaart tevens, »dat hij het op vele punten met den schrijver oneens is".

Aan kritieken — blijkens het »Woord vooraf" verwachtte de schrijver zulks — heeft het niet ontbroken [2]) en Mgr. v. Keppler zelf heeft het noodig geoordeeld bij herhaling en openlijk zijn bezwaren tegen Ehrhard's boek ter sprake te brengen [3]).

Bewonderaars en lofredenaars ontbreken evenmin.

Mgr. Coloman Belopotoczky, apostolischer Feldvicar, schreef een vleienden en voor de openbaarmaking bestemden brief,

---

[1]) *Der Katholizismus und das zwanzigste Jahrhundert im Lichte der kirchlichen Entwicklung der Neuzeit.* Wij hebben de »vierte bis achte, revidirte Auflage" (Stuttgart und Wien, J. Roth, 1902) gebruikt en achten 't niet noodig de verschillen tusschen deze en de vorige ter sprake te brengen.

[2]) Bekend zijn ons: *Der Katholizismus, seine Aufgabe und seine Aussichten,* P. Augustin Roesler C.SS.R.; *Bedenken über Ehrhard's Vorschläge* von Dr. Karl Braun, Dompfarrer in Würzburg; *Katholische Reformer* von Dr. P. Einig, Prof. der Theologie am Priesterseminar in Trier. De recensie van J. Blötzer in de *Stimmen aus Maria Laach* (1902, S. 329); *Das Mittelalter einst und jetzt* van H. Grisar S.J.

[3]) Redevoeringen te Gmünd en te Heilbronn. Zie *Köln. Volksz.* Nos. 392 en 521 v. d. j.

die in de *Germania* werd afgedrukt en daarna als »Woord vooraf" in de antikritiek van Ehrhard eene plaats vond. Deze brief is een en al lof voor de waardige wijze, waarop de schrijver van *Der Katholizismus* zijn oordeel en zijne wenschen uitspreekt, en vindt het betreurenswaardig, dat de kritiek niet even waardig gehouden is. Ook de algemeene strekking van Dr. Ehrhard's boek, wordt, naar de vaste overtuiging van Mgr. Coloman, ten onrechte door velen afgekeurd. De *Germania* [1]) neemt eveneens de partij van Dr. E. op. »Men heeft", zoo zegt zij, »Prof. E. groot onrecht gedaan, niet zoozeer door een of andere minder nobele uitdrukking, maar bijzonder daardoor, dat men hem, zonder meer, met beslist liberale en door Rome veroordeelde katholieke geleerden op eene lijn plaatste. Dit is somtijds zelfs gebeurd, niet ten gevolge van hetgeen E. werkelijk beweert, maar ten gevolge eener op misvatting berustende interpretatie van den kritikus".

Zooals de titel van Ehrhards antikritiek: *Liberaler Katholizismus?* [2]) reeds aanduidt en de schrijver zelf uitdrukkelijk verklaart [3]), wringt de beschuldiging van liberalisme het meest.

Wij zijn hoegenaamd geen vriend van de door de *Germania* afgekeurde taktiek en wij achten de aureool van verdediger des geloofs, die men zich zoodoende om 't eigen hoofd doet schitteren, te goedkoop verkregen om veel waarde te hebben; het ware dan ook o. i. beter geweest indien P. Roesler de woorden: »die feinste und vornehmste und darum die bedeutendste Parteischrift, die der liberale Katholizismus seit seiner Niederlage durch Pius IX und das Vaticanum in Deutschland hervorgebracht hat" [4]), niet had geschreven, en indien Pastoor Braun niet zoo herhaaldelijk van Pater Hecker had gesproken. Maar van den anderen kant moet men niet over het hoofd zien, dat niet zonder reden de *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*

---

[1]) 18 Mrt. d. j.
[2]) Stuttgart und Wien, J. Roth, 1902.
[3]) *Lib. Kath.* S. 74.
[4]) S. 70.

kon schrijven: »dat E. de banier van het door hem zelf aldus genoemde katholiek liberalisme ontplooid heeft" [1]) en de *Neue freie Presse* kon zeggen: »dat het grootste gedeelte der leeken, voorzoover zij de liberale wereldbeschouwing huldigen... hare instemming niet verzwegen heeft" [2]). Niet zonder reden zeggen wij, want een paar niet gelukkige bladzijden van E. [3]) geven aanleiding tot deze beschuldiging, en wie niet zorgvuldig de door het werk verspreide correctief-volzinnen opspoort en ze te gelegener plaatse in rekening brengt, wordt bij het lezen zijns ondanks tot conclusies gedrongen in eene richting, welke door onberaden vrienden en door tegenstanders, die in E. een medestander hopen te vinden, warm wordt toegejuicht en door anderen terecht wordt afgekeurd. Overigens laten de kritieken aan de persoonlijke goed-roomsche gezindheid van E. alle recht wedervaren en bespreken zij op gematigden en bevredigenden toon — wij maken eene uitzondering voor de brochure van Braun — de beweringen van E. en de besluiten, die men, wij zouden zeggen, *gedwongen* wordt uit zijne beweringen te trekken. Wij begrijpen dan ook niet, waarom de toon van E.'s anti-kritiek, geheel in tegenstelling met dien van zijn werk, over 't algemeen zoo bits en schamper is.

Slechts prof. Schrörs en pater Blötzer worden in die anti-kritiek genadig behandeld en niet van opzettelijke misvatting beschuldigd, hoewel ook hun het verwijt wordt gedaan, dat zij hem niet begrepen hebben.

In de anti-kritiek neemt Dr. E. de gelegenheid te baat om enkele onnauwkeurigheden te herstellen en om met nadruk te verklaren: »ik maak aanspraak op den naam van katholiek zonder meer en vooral zonder het in kwaden geur staande bijvoegsel, dat P. Roesler er mede heeft verbonden" [4]); »ik veroordeel het liberale Katholicisme zooals de Katholieke Kerk het veroordeelt" [5]).

---

[1]) *Münchener Allgemeine Zeitung*, No. 26, aangehaald naar Roesler, S. 2.
[2]) 7 Mrt. 1902 (No. 134 en 82); Roesler S. 70.
[3]) o. a. 12—14; en 225, 226.
[4]) *Liberaler Katholizismus?* S. 45.
[5]) Ibid. S. 314.

Wij nemen gaarne akte van deze verklaring; zij was voor Mgr. Ehrhard niet noodig maar komt voor den schrijver van *Der Katholizismus* niet van onpas. In welken zin wij dit zeggen, hebben wij reeds verklaard.

De anti-kritiek *Liberaler Katholizismus?* is overigens een vernietigende kritiek voor het boek *Der Katholizismus;* want aangezien Ehrhard aan alle beoordeelaars verwijt, dat zij hem niet of verkeerd hebben verstaan, getuigt hij tevens, dat zijn werk *Der Katholizismus* door Mgr. v. Keppler, die het in de te Heilbronn gehouden redevoering »onduidelijk en niet grondig" noemde, naar juiste waarde geschat is.

Dit ter inleiding van de volgende bladzijden, welke niet zoozeer eene kritiek dan eene nalezing zullen worden en ten doel hebben de begripsverwarring weg te nemen, welke de lezing van Ehrhard's werk bij enkele lezers mocht hebben veroorzaakt en den waren samenhang tusschen Kerk en beschaving te doen inzien.

I. De wijze van behandeling in het algemeen.

Dr. Ehrhard wenscht in de 20ste eeuw [1]) »den strijd tusschen de wereld en de Kerk bijgelegd" te zien en stelt de vraag wat er in de naaste toekomst daarvoor gedaan moet worden (19). Vrede en rust immers is er niet. De moderne wereld beschouwt het Katholicisme als den voornaamsten tegenstander der moderne beschaving (3); in de katholieke landen en rijken raken de kringen der ontwikkelden meer en meer van de Kerk vervreemd (9); en, wat erger is, in kringen, die overtuigd katholiek zijn, is men ontevreden met vele bestaande [2]) kerkelijke toestanden (12).

Om tot eene juiste beantwoording der boven aangehaalde vraag te komen, wenscht E. vooraf een paar andere vragen

---

[1]) Wij citeeren naar de »vierte bis achte Auflage" en geven de bladzijde door ( ) aan.

[2]) Voorloopig laten wij deze laatste bewering voor wat ze is; wij hebben later gelegenheid erop terug te komen.

te behandelen: 1°. Hoe is de tegenwoordige godsdienstig-kerkelijke toestand (Lage) ontstaan? en 2°. Welk is het wezenlijk karakter van de huidige tegenstelling tusschen de Katholieke Kerk en de moderne wereld en hoever strekt zij zich uit? (19).

Ehrhard is historicus; men merkt het reeds aan de wijze, waarop hij zijn onderwerp aanvat, en meer nog aan de uitvoerigheid, waarmee hij de eerste vraag behandelt. Hij is echter te zeer historicus in zijne behandeling, en daarin zien wij eene der fouten van zijn werk.

Treffend juist teekent E. den strijd waartoe »de nieuwe tijd de Kerk heeft gedwongen" (291).

't Is 1°. een strijd om het goddelijk karakter der Kerk als de uitsluitend gerechtigde bezitster van den christelijken godsdienst, in tegenstelling met het Protestantisme; een strijd tevens om hare zelfstandigheid en haar onafhankelijkheid, in tegenstelling van het moderne staats-absolutisme en de moderne bureaucratie. 't Is 2°. een strijd om de volstrekte waarheid harer godsdienstleer in tegenstelling met de moderne wijsbegeerte en de liberaal-protestantsche theologie; en om de volstrekte geldigheid harer zedewetten in tegenstelling met de autonome ethica. 't Is eindelijk 3°. een strijd om de grondslagen en de voorwaarden harer geheele werkzaamheid, de theïstische wereldbeschouwing namelijk en het zedelijk-godsdienstig levensideaal, in tegenstelling met de anti-theïstische en anti-godsdienstige stroomingen van onzen tijd" (291).

Deze drievoudige strijd moet thans tegelijk gestreden worden ofschoon, zoowel in logische als in tijdelijke opvolging, eerst het anti-kerkelijk (d.i. anti-katholiek), daarna het anti-christelijk, en eindelijk het anti-godsdienstig karakter van den vijand zich geopenbaard heeft. Uit de ontkenning van het goddelijk karakter der Roomsche Kerk, die de miskenning van haar gezag insloot, volgde, met de konsekwentie der dwaling, de ontkenning van elk bovennatuurlijk gezag en de ontkenning van het bovennatuurlijke. Geen Kerk — geen Christus — geen of slechts een pantheïstische, God. Die strijd moet, zooals Ehrhard zegt, bijgelegd worden; of liever, zooals Ehrhard

ook en veel juister zegt, in dien strijd moet de Kerk overwinnen. Want, indien »het Katholicisme, als de belichaming van het ware Christendom de plaats moet terugwinnen, die het vroeger te midden der westersche beschaving (Kulturleben) innam" (340); indien de taak der Kerk is »niet een werkeloos en gemakkelijk heerschen maar arbeiden en strijden in den dienst van de hoogste idealen der menschheid" (401) en de hoop der overwinning vast gegrondvest blijft op de belofte van den Goddelijken Stichter der Kerk: »Weest vol vertrouwen want ik heb de wereld overwonnen", woorden waarmede E. zijn werk sluit, — dan is er van strijd en overwinning eer dan van »bijleggen" sprake. Het woord »bijleggen", dat E. meer dan noodig is gebruikt, doet denken aan het eindigen van den strijd door wederzijdsche concessies, en E. spreekt ook herhaaldelijk van concessies, welke door de Kerk zouden moeten gedaan worden [1]). Hij draagt wel is waar zorg, steeds te zeggen, dat het toegeven in zaken van ondergeschikt belang, in zaken, die niet tot het wezen der Kerk behooren, zal moeten geschieden, maar hij vergeet er den nadruk op te leggen, dat in de eerste plaats »de volstrekte waarheid" recht heeft op de algeheele erkenning en daarvan niets kan prijsgeven, dat de »volstrekt geldige zedeleer" ook de volkomen naleving moet vorderen en, voegen wij er bij, dat het door God ingestelde hoogste gezag volledige onderwerping vraagt in alles wat tot zijne machtsbevoegdheid behoort.

Toch is in werkelijkheid de overwinning der Kerk steeds een bijleggen van den strijd, wijl de Kerk de overwonnenen met haar geheele liefde ontvangt en hare overwinning eene volledige innerlijke overtuiging veronderstelt bij ieder, die in den geest en in waarheid haar kind wordt.

Is er strijd, en is het de taak der strijdende Kerk in dien kamp te overwinnen, en de plicht harer zonen om met haar en voor haar uit te gaan ter overwinning, dan is het van

---

[1]) Dat de lezer van E's werk het gebied, waarop door de Kerk concessies gedaan kunnen worden, te breed opvat, ligt aan een ander gebrek in den opzet van het werk, dat in een volgend artikel zal besproken worden.

het hoogste belang te weten, wie *nu* de vijand is, welke zijne kracht en zijne bewapening, en welke stelling hij inneemt. Het historisch weten, hoe de vijand geworden is wat hij nu feitelijk is, heeft voor opper- en onderbevelhebbers niet die waarde, welke E. er aan hecht.

Zonder twijfel is de geschiedenis zeer nuttig. De veldheer, die weet, dat hij een keurkorps voor zich heeft staan, waarin moed, beleid en trouw erfelijke eigenschappen zijn sedert eeuwen, zal dien vijand niet licht onderschatten. Maar het is niet volstrekt noodig te weten, dat zijne tegenstanders in den loop der tijden den handboog met het vuurroer hebben verwisseld en het oude vuurstaal door de moderne nitro-verbindingen hebben vervangen mits hij maar goed weet, hoe nu de bewapening is.

Wij willen zeggen, dat de dwaling en het ongeloof op dit oogenblik werkzaam zijn volgens den aard, dien zij op dit oogenblik hebben; en dat ze moeten bestreden worden, zooals ze nu zijn.

Bij deze verpersoonlijking der dwaling moet men echter niet aan de dwaling als aan een abstract iets denken, maar aan de dwaling zooals zij is in de menschen, die haar aanhangen. Want 't is de mensch, die dwaalt, en de mensch, die van de dwaling tot de waarheid moet gebracht worden. De geschiedenis van de ontwikkeling en de vervorming eener dwaling, de geschiedenis van het midden, waarin de dwaling ontstaat en voortwoekert, is zonder eenigen twijfel een nuttig, een zeer nuttig en een betrekkelijk noodzakelijk middel om den waren aard der dwaling in te zien en hare macht over de menschen te berekenen; de geschiedenis is een machtig hulpmiddel in den strijd; zij is echter noch het eerste, noch vooral het eenige.

Eene principieele behandeling, die de geschiedenis te hulp roept om op te helderen en toe te lichten, verdient n. o. m. de voorkeur boven eene andere, welke te veel van de geschiedenis eischt.

Het »neen" der dwaling blijft »wezenlijk en volstrekt" in tegenstelling met het »ja" der waarheid. Wanneer men de

woorden »wereld" en »Kerk" volgens de gewone, door het gebruik geijkte en voor ieder verstaanbare wijze opvat als »de leer der wereld" en »de leer der Kerk", kan het nooit waar worden, wat E. schrijft: »Langs den weg eener zuiver *historische* beschouwing . . . komen wij derhalve tot de slotsom, dat de feitelijk bestaande intensieve tegenstelling tusschen de Katholieke Kerk en de moderne wereld niet tevens eene wezenlijke en volstrekte tegenstelling is" (335).

Zooals E. het opvat en het ook verstaan wil hebben — dit blijkt uit hetgeen voorafgaat — is er iets waars in deze bewering, maar de historische beschouwingen hebben hier aan de woorden hunne natuurlijke beteekenis ontnomen en stichten verwarring, waar eene principieele behandeling allicht klaarheid en orde had gebracht.

Van het liberalisme der jaren 50 zegt E. (258) dat het »naar alle zijden *verder ging* dan zijn doel, in zijn streven *zonder teugel vooruitdrong*, de wetten, die de menschelijke ontwikkeling beheerschen, trachtte te doorbreken en met matelooze heftigheid tegen de Katholieke Kerk storm liep" [1]).

De historicus ziet het bijwerk der geheele beweging; een nader onderzoek naar het doel en het wezen van het liberalisme is hier achterwege gebleven. Dit gemis eener op de eerste plaats principieele behandeling heeft vooral hier schadelijk gewerkt.

Want E. heeft ook in de daad van verweer, den syllabus namelijk, vooral gelet op den vorm, op de eigenaardige formuleering in de samenstelling der veroordeelde stellingen, en daarin op de eerste plaats gezien: »eene door de tijdsomstandigheden bepaalde en polemisch aangescherpte verdediging" (258), die eene »overwegend historische, tot de geschiedenis van dien tijd behoorende beteekenis heeft" (257).

De blijvende waarde van den syllabus is daardoor voor E. te zeer op den achtergrond gekomen. De dwalingen toch, door den syllabus veroordeeld, zullen altijd veroordeelenswaardig blijven, omdat zij gekant zijn tegen de waarheid,

---

[1]) Wij cursiveeren.

die onveranderlijk is. Zoo wil trouwens E. zelf den syllabus verstaan hebben; want in zijne anti-kritiek verklaart hij uitdrukkelijk, dat »de veroordeelde stellingen dwalingen zijn en wel in den zin, waarin de uitingen van het pauselijk leerambt ze verstaan en veroordeelden.... De samenstelling echter der 80 dwalingen in een catalogus en het openbaarmaken van dezen catalogus is geen factum dogmaticum maar slechts een factum historicum, en hierin zag ik deze beteekenis, dat het een daad was van hoognoodig verweer tegen de matelooze aanvallen van het liberalisme uit het midden der 19de eeuw" (162—163).

Wij betreuren, dat deze woorden niet in het werk zelf hebben gestaan; zij zouden zeker meegewerkt hebben om de onaangename kwalificatie van liberale »Parteischrift" uit de beoordeelingen te weren.

* * *

De beantwoording der vraag; hoe de huidige kerkelijk-godsdienstige toestand ontstaan is, heeft in E.'s werk het leeuwendeel gekregen.

De schrijver begint met een korte schets van den toestand der Kerk in de middeleeuwen. Het karakter der middeleeuwen wordt bepaald door drie hoofdkenmerken: »1°. het verbond tusschen Pausdom en Keizerschap, de beide hoogste vertegenwoordigers der Christenheid, en het universalisme der middeleeuwen, dat hierdoor veroorzaakt wordt;

2°. de wederkeerige doordringing van het politiek staatkundig en van het kerkelijk leven, en het synergisme van Kerk en Staat, het gevolg dezer doordringing;

3°. de alleenheerschappij van den christelijken en kerkelijken geest op elk gebied der beschaving (des höhern Culturlebens), en het uit deze alleenheerschappij voortspruitend klerikalisme der middeleeuwen" (24, 25).

Hoe waar de karakterschets ook is, en met wat sympathieke woorden E. elk dezer faktoren nader toelicht, er schuilt hier een onjuistheid waarop Grisar S. J. zeer terecht de aandacht

vestigt [1]). De volgorde der karaktertrekken is n.l. zoowel logisch als historisch verkeerd.

De samensmelting van het maatschappelijk en het kerkelijk leven tot één leven, zoodanig, dat de Staat in hoofd en leden katholiek is en overheid en onderdaan vrij en onbelemmerd als katholiek kunnen handelen, is noch denkbaar, noch uitvoerbaar, zonder dat vooraf de christelijke en kerkelijke geest heersche en de ontwikkeling, de beschaving, het zoogen. cultuurleven, katholiek zij [2]).

Het verbond tusschen Paus en Keizer, door E. terecht genoemd: „de edelste vrucht van de staatkundige en politieke krachten" (25), is, den toestand der volkeren in aanmerking genomen, het natuurlijk gevolg van de doorchristelijking der geheele middeleeuwsche maatschappij.

Pausdom en Keizerschap sloten hun innig verbond toen de middeleeuwsche wereld, voorzoover zij roomsch was, zich reeds door universalisme kenmerkte, omdat zij, roomsch wordend, deel uitmaakte van de »algemeene" Kerk; het samenwerken der hoogste machten veronderstelt reeds de erkenning van het synergistisch beginsel, dat zoo oud is als het Katholicisme, en niets anders zegt dan dat elk gezag van God komt en dat alle gezag moet samenwerken om den mensch tot God te brengen.

Op zichzelf beschouwd komt het er voor hem, die de teekening ziet, niet op aan, welke lijn het eerste, welke het laatste getrokken is, maar in weerwil daarvan dunkt het ons, dat de omkeering der logische en historische volgorde nadeelig gewerkt heeft.

Pausdom en Keizerschap trekken het eerste de aandacht — maar wijl deze twee steeds konkreet als de Paus en de Keizer in de geschiedenis verschijnen, is het scheiden van beginsel en personen moeilijk.

Personen — ook zij, die eene goede zaak voorstaan, — hebben fouten; voor de rekening der personen komen tekort-

---

[1]) *Das Mittelalter einst und jetzt*, S. 8.

[2]) De wisselwerking nà de samensmelting wordt hiermee volstrekt niet uitgesloten.

komingen, ook dan, wanneer zij een goed beginsel willen handhaven. Nu is het oog al aanstonds op de fouten en tekortkomingen gericht.

Na eene korte uiteenzetting der voordeelen, welke dit verbond voor het Pausdom [1]) had, volgen terstond »nadeelen van het hoogste gewicht", als daar zijn: »de vervreemding der Grieksche Kerk . . . de samenkoppeling van godsdienst en politiek, waarbij maar al te dikwijls niet de politiek aan den godsdienst, maar deze aan de politiek werd dienstbaar gemaakt. . . . de hardnekkige twisten tusschen Pausdom en Keizerschap met den geheelen nasleep van godsdienstige en stoffelijke ellende . . ." (27). In zijne verdere beschouwingen blijft E. in weerwil van vele heerlijke en weldoende bladzijden, de nadeelen zeer zwart inzien, zoodat het ten slotte als een zucht van verlichting en bijna als een juichkreet klinkt: »Het middeleeuwsch Keizerschap en de specifiek middeleeuwsche plaats, welke aan de macht van het Pausdom werd ingeruimd, bestaan niet meer. . . . Het licht van het Pausdom zelf echter, de stralen zijner wezenlijke godsdienstig-kerkelijke macht dringen met helderder glans dan ooit te voren in den nieuwen tijd door" (326).

Zeker! het innig bondgenootschap tusschen Paus en Keizer behoort niet tot het wezen der Kerk; de Kerk heeft vóór en ná dit verbond bestaan, en in zooverre heeft de scheiding »aan de Kerk niets van hare wezenlijke elementen ontnomen" (325). Geen macht ter wereld is in staat de wezenlijke elementen aan de Kerk te ontnemen; hare waarheden en hare zedeleer, haar opperhoofd en hare hiërarchie, hare genademiddelen en haar offer zal de Kerk altijd blijven behouden.

Waar is 't evenzeer, dat de omstandigheden zoo veranderden, dat het verbond niet kon blijven voortbestaan, en dat de omstandigheden zeker thans niet van dien aard zijn, dat zulk een verbond mogelijk is.

Tot de eigenlijke reden van de opheffing van het verbond

---

[1]) Wij hadden hier liever de voordeelen voor het katholiek geloof en de katholieke zedeleer uiteengezet gezien.

behoort echter niet die, welke E. doet vermoeden, als hij zegt: »De ondersteuning [van den godsdienstig-kerkelijken arbeid des Pausdoms door een krachtig zwaard] was noodzakelijk om den stoffelijken grondslag van het voortbestaan zijns invloeds in de middeleeuwsche wereld te verzekeren; deze ondersteuning was noodig in een tijd, dat men dikwijls niet in staat was een zuiver godsdienstig-kerkelijke macht te achten" (26—27).

In die woorden ligt het denkbeeld eener ontwikkeling besloten, welke niet aan de volle waarheid der dingen beantwoordt. Toen het verbond uiteenspatte en de groote politieke invloed der Pausen verdween, was waarlijk de wereld niet beter in staat eene zuiver godsdienstige macht te eerbiedigen. En laten wij, onder verwijzing naar Grisar, erbij voegen: de fouten tijdens het verbond begaan, die zeker het hare tot de opheffing hebben bijgedragen, liggen noch uitsluitend noch zelfs hoofdzakelijk aan den kant der Pausen, die — zooals E. zelf zegt — »voor de onafhankelijkheid van het Pausdom en tegelijk voor de vrijheid der volkeren streden" en, »wat de beginselen van hun handelen aangaat, het juiste standpunt innamen" (38).

Met bijna dezelfde woorden spreekt E. over het verloren gaan van den kerkelijken staat: »Het ontstaan hangt met de tijdsomstandigheden en de beschaving der middeleeuwen zoo nauw samen, dat men zonder bedenken kan beweren, dat hij tijdens de middeleeuwen noodzakelijk was. De voornaamste reden dezer noodzakelijkheid zie ik daarin, dat de gewone middelmaat der middeleeuwsche menschen nog niet in staat was eene zuiver geestelijke macht te waardeeren en het recht, dat haar toekomt om verplichtingen op te leggen, volledig te erkennen" (273).

Men zou E. groot onrecht doen, indien men veronderstelde dat hij den onrechtvaardigen statenroof zou willen goedpraten. Neen! »De bladzijde, waarop het ontstaan van het ééne Italië vermeld staat, is geene roemrijke bladzijde in de annalen van het Savooische Koningshuis. Ook het billijke, dat er is in de nationale strooming in Italië, kan dit niet doen vergeten.

De last, eene onverzoenlijke tegenstelling geschapen te hebben tusschen het rechtmatige streven naar eenheid en de historische rechten van de souvereiniteit des Pausdoms zal op het geweten van dit Koningshuis blijven drukken, totdat de onrechtvaardigheid, wier voordeelen het genoten heeft, op passende wijze is goed gemaakt" (273).

Toch klinkt het vreemd — zelfs na de sympathie voor het »Italia una", die in bovenstaande woorden schuilt, — E. te hooren beweren: »Eene volgens de oorkonden geschreven volledige geschiedenis van den kerkelijken staat, die wij helaas nog niet hebben, zou het duidelijk bewijs leveren, dat het Pausdom dezen vorm zijner onafhankelijkheid met de grootste offers betaald heeft. Ik herinner slechts aan den toestand des Pausdoms onder de heerschappij van den italiaanschen en romeinschen adel, die aangelokt, niet door de geestelijk-kerkelijke macht, maar door de daarmee verbonden stoffelijke goederen, deze macht zouden vernietigd hebben, indien ze niet op eene onwrikbare rots rustte. Nu kan men desniettemin met den syllabus de stelling veroordeelen: *dat de vernietiging van den kerkelijken staat de vrijheid en het geluk der Katholieke Kerk beteekent* — hiermee zegt men nog volstrekt niet, dat deze goederen (de vrijheid en het geluk nl.) aan de herstelling van den kerkelijken staat zijn gebonden. Zooals hij vroeger was, zoo keert hij niet terug, de wereldgeschiedenis kent geene herhaling" (274—75).

In de netelige kwestie van het herstel der pauselijke souvereiniteit, waarvan ieder katholiek weet, dat »de kerkelijke staat geene dogmatische beteekenis (Tragweite) heeft", ziet E. te veel naar het schijnschoon van het ééne Italië. Om zijnen lezers een onpartijdig en meer zakelijk oordeel mogelijk te maken, mocht hij, zooals Grisar wenscht, wel meer aandacht aan de wording van het patrimonium Petri gewijd hebben. Van nog meer belang schijnt het ons, te hooren wat de dogmatici er van zeggen; niet zoozeer omdat het dogma is, maar omdat het zoo waar en zoo redelijk is.

Ziehier hoe Dr. Mannens alles beknopt samenvat.

1. Het wereldlijk koningschap van den Paus vloeit niet

rechtstreeks en noodzakelijkerwijze uit zijn primaatschap voort en is daarmee niet zoo wezenlijk en noodzakelijk verbonden, dat men het er niet van kan scheiden.

2. De verbinding van het primaat van den Paus met zijn wereldlijk koningschap bevat niets tegenstrijdigs.

3. De Pausen hebben hun koningschap op zeer rechtvaardige wijze verkregen.

4. Deze souvereiniteit is der Kerk allernuttigst en zelfs in zekeren zin noodzakelijk.

5. De Paus kan niet vrijwillig van zijn rijk of van een deel daarvan afstand doen [1]).

Dr. E. heeft, zooals we zeiden, te zeer naar de personen van Keizer en Paus gezien, ofschoon hij over het Pausdom en het Keizerschap is blijven spreken, en de fouten der personen hebben te zeer zijne aandacht getrokken [2]). Wellicht is eene groote sympathie voor onzen tijd niet vreemd aan de zwartziendheid voor het middeleeuwsch verleden.

Het tweede kenmerk van het karakter der middeleeuwen: »de wederkeerige doordringing van het politiek-staatkundig en van het kerkelijk leven, en het synergisme van Kerk en Staat, het gevolg dezer doordringing", wordt op dezelfde, niet al te gunstige, wijze beoordeeld. Dr. E. ziet niet op de eerste plaats de wording, noch den eigenlijken grondslag, noch het goede; maar datgene, wat met de opvattingen der moderne menschen het minst overeenstemt: »het overschrijden der grens door de eene der beide machten, zonder dat de andere protes-

---

1) Vol. I. p. 394 en 395. Zie ook v. Noort, *Tract. De Ecclesia Christi*, p. 199.

2) Met den lof, door E. aan den thans roemrijk regeerenden Paus toegezwaaid, zal ieder volgaarne instemmen. Onaangenaam wordt men echter getroffen door de min sympathieke wijze, waarop hij over den langen duur van het pontifikaat van Pius IX spreekt. Volgens E. »moet alles wat gebeurt een positief doel hebben en anders heeft het ook geen positief bestaan" (122). Dit beginsel (?) wordt aangehaald om aan de Reformatie een positief doel toe te schrijven. En van Pius' regeering hoort men nu: »Door den voorbeeldeloos langen duur van éene regeering ging eene vruchtbare kracht ter ontwikkeling verloren, zooals die, volgens de ervaring, bij eene spoedigere verwisseling van de dragers der hoogste kerkelijke macht behoort" (247).

teerde; de politieke en wereldlijke gevolgen der excommunicatie; het optreden der kerkelijke macht tegen de vorsten, die hunne politieke plichten verwaarloosden; de bestraffing van de ketterij door den wereldlijken arm; de inquisitie" (29). Van deze laatste heet het: »De geheele instelling der inquisitie is ten laatste in de bovengenoemde verhoudingen geworteld; zij is een uitvloeisel van het beginsel, dat de opstand tegen het geloof tegelijkertijd een opstand is tegen het wereldlijk gezag" (29).

Nu moge E., en met volle recht, aan Hoensbroeck de les lezen, wijl deze over de feiten der middeleeuwen een valsch licht laat schijnen — bij E. zelf is in de aangehaalde opsomming licht en schaduw op eene wijze verdeeld, dat het juist zien zeer moeilijk wordt. Welke *ware* beginselen aan vele der zooeven genoemde toestanden ten grondslag liggen, vergeet E. te zeggen, en zoo komt men bij 't verder lezen allicht ertoe om beginselen met personen of met omstandigheden tegelijk te be- en te veroordeelen.

Het zou ons hier te ver voeren nader op dit alles in te gaan; eene verwijzing naar een tractaat »De Ecclesia" of naar eene degelijke apologetiek moge hier genoeg zijn.

Bij het derde kenmerk: »de alleenheerschappij van den christelijken en kerkelijken geest op elk gebied der beschaving", een kenmerk dat E. het klerikalisme der middeleeuwen noemt, begint de schrijver met een paar heerlijke bladzijden, gewijd aan de katholieke wetenschap, kunst en beschaving gedurende de middeleeuwen.

De christelijke wetenschap »stelde zich ten doel de volledige harmonie tusschen geloof en denkvermogen te weeg te brengen, en dit streven heeft die al-omvattende summa's doen ontstaan, waaraan men zijne bewondering niet kan weigeren" (30).

»Naast de domkerken der wetenschap . . . verhieven zich de domkerken der christelijke kunst, door denzelfden geest ontstaan, door dezelfde idealen gesteund. . . ." (31).

»Van denzelfden godsdienstigen geest was elk gebied van het hoogere maatschappelijk leven doordrongen" (31): de

ridderschap, de kloosters, het familieleven, de zittingen van den rijksdag, de kerkelijke synoden, de talrijke uitingen der godsvrucht, het handels- en fabriekswezen (32).

Nu zou men meenen, dat zulke openbaringen van een echt-christelijken geest niet mogelijk zijn zonder dat vele, zeer vele eenlingen der veelheid, die men de middeleeuwsche maatschappij noemt, in merg en been echt christelijk waren; men begrijpt de christelijke maatschappij niet zonder een christelijk volk.

Hoe verder men echter in E.'s werk leest, hoe vreemder men opziet.

In weerwil van dat alles »zijn de germaansche volkeren nog niet tot in den diepsten grond hunner natuur vergeestelijkt" (34). Zelfs nadat, sedert Gregorius VII, »het volk in breeder scharen begonnen was werkdadiger deel te nemen aan het kerkelijk leven" (36), »werd de weerstand, dien de germaansche volkeren aan de vergeestelijking boden, gedurende de geheele middeleeuwen niet overwonnen" (48) en danken wij »het innerlijk-worden (die Verinnerlichung) van het godsdienstig leven" eigenlijk aan de »duitsche mystiek" (63) der 14e en 15e eeuw. De werken door duitsche mystieke schrijvers »getuigen van een inniger (tieferer) godsdienstigheid dan er ooit in de monumenten der scholastiek werd gevonden" (106).

De schrijver is hier te uitsluitend duitscher; hij noemt uit dit tijdvak geen andere mystieken dan duitsche, terwijl er toch buiten Duitschland ook te vinden zijn [1]). Daarenboven vergeet hij. dat eene degelijke theologische vorming noodig is voor hem, die zonder dwaling of overdrijving over mystiek wil schrijven; dat dus de scholastiek als wetenschap goede diensten heeft bewezen aan de mystiek. Wat zwaarder weegt: E. denkt er niet aan, dat in alle perioden der kerkelijke geschiedenis, die der scholastiek niet te vergeten, onder de Heiligen Gods heerlijke bloemen der mystiek gebloeid hebben in Gods Kerk.

* * *

[1]) Cfr. Grisar, o.c. S. 62.

Zooals de lezer uit het vorige kan zien, is het voor E.'s werk, dat toch over den strijd der beginselen en over de middelen om dezen strijd bij te leggen handelt, niet voordeelig geweest, dat hij de beginselen niet voorop gesteld heeft.

Over het antagonisme tusschen de moderne wereld en de Kerk, alsmede over de wijze, waarop E. de verzoening wenscht tot stand te brengen, hopen wij later te spreken. Eer wij echter eindigen moeten wij naar aanleiding der bovenstaande citaten nog een woordje zeggen.

E. plaatst het germanisme te zeer op den voorgrond en heeft den schijn het germanisme tegen het romanisme te willen uitspelen.

Onder de krachten, die het slagen der hervorming bewerkten, behoort volgens E. eene nationale kracht: »de tegenstelling tusschen den germaanschen en den romaanschen geest" (105). Daar de Germanen door de Christen-Romeinen bekeerd werden, »kreeg het romanisme eenen overwegenden invloed, die zich daardoor deed gelden, dat het latijn niet slechts de taal der Kerk maar ook die der theologie en der wetenschap werd, en daardoor, dat men kerkelijk intensiver van Rome afhankelijk werd. Deze dubbele afhankelijkheid, die verder ging dan het begrip van de éénheid der Kerk vordert, — men had immers in de 11de eeuw een oogenblik aan de vestiging van een duitsch patriarchaat gedacht — verdroeg men gedurende de middeleeuwen zonder weerzin" (106).

Hiermee wil E. de reformatie niet verdedigen, verre van daar; hij veroordeelt de hervorming, o. a. juist wijl zij »onder het teeken van het nationalisme" stond; en hij verwijt aan de reformatie, dat zij het Christendom »van de hoogte waarop het stond heeft neergehaald om het te plaatsen op het niveau der oude nationale godsdiensten". De hervormers zouden echter niet opgehouden hebben zich in de Katholieke Kerk te huis te gevoelen, indien zij er zich toe bepaald hadden »de duitsche godsdienstigheid te doen gelden" (118).

De kenmerkende eigenschappen van dezen duitschen godsdienstzin zijn: »de voorrang, dien men aan het inwendig godsdienstig gevoel boven de uiterlijke vroomheidsvormen

toekent; de nadruk, dien men legt, op den subjectieven arbeid, aan eigen zaligmaking besteed, in tegenstelling met een min of meer mechanisch gebruik der objectieve heilsmiddelen" (118).

In overeenstemming met deze — wederom door gebrek aan principieele behandeling min of meer onjuiste — opvatting, wil E. als middel tot verzoening tusschen de Kerk en de moderne beschaving: »dat men meer rekening houde met de behoefte aan innerlijkheid" (354); vraagt hij: »waarom de specifieke uitingen van godsvrucht der romaansche volkeren aan de germaansche moeten opgedrongen worden, alsof er geen onderscheid ware tusschen de private en de officieele uiting der katholieke vroomheid, terwijl het toch waar is, dat katholicisme en nationalisme niet met elkander in strijd zijn" (355); en meent hij, dat het billijk is: »dat aan de niet-romaansche talen bij sommige godsdienstige vergaderingen eene voldoende plaats worde ingeruimd om het reëele nadeel geheel weg te nemen, dat voor deze volkeren ontstaat door den idealen voorrang van ééne gemeenschappelijke kerkelijke taal" (355).

Al bevatten deze woorden, zooals vele beschouwingen, een kern van waarheid, zij hebben o. i. dit groote nadeel, dat ieder, die op zijn duitsch ontevreden is met kerkelijke toestanden, kerkelijke gebruiken of katholieke oefeningen van godsvrucht, in E. een bondgenoot zal zien. En hoever dit anti-romanisme — tegen de bedoeling van den schrijver, wij twijfelen er niet aan — den lezer, die zich zonder ernstig nadenken door E. laat leiden, kan brengen, mogen de volgende zinsneden leeren.

»De orde der Jesuïeten — wier organisatie duidelijk aantoont, dat zij onstaan is in Spanje, waar tengevolge van den strijd met de Mooren godsdienstige opgewondenheid en militaire tucht een eigenaardige verbinding hadden aangegaan (143) — kan geen aanspraak maken noch op de kerkelijke korrektheid der meeningen harer school, met uitsluiting der andere, noch op het uitsluitend recht harer oefeningen van godsvrucht of harer uitingen van vroomheid" (145).

»De overwegende invloed der Jesuïeten . . . nam nog toe . . .

door de nieuwe oefeningen van godsvrucht, in het bijzonder door den eeredienst van het H. Hart van Jesus, dien zij invoerden" (203).

Wij zouden het bovenstaande niet uit E.'s werk hebben aangehaald, indien wij niet wisten, dat de conclusies, welke uit deze zinsneden *kunnen* afgeleid worden, door sommigen werkelijk getrokken worden.

Laten we voor heden sluiten met het woord van Paulus: »Daar is geen Jood noch Griek ... Want allen zijt gij één in Christus Jesus" (Gal. III : 2).

Roermond. J. M. L. KEULLER.

(Slot volgt).

GESCHIEDVORSCHING IN DE PAUSELIJKE ARCHIEVEN.

't Zijn nu ruim twintig jaar, dat de archieven van het Vaticaan, door Paus Leo XIII's ongeëvenaarde liberaliteit, voor de geschiedvorsching openstaan. Van den beginne af is den H. Vader voor deze grootmoedige daad uitbundige lof toegezwaaid. Ook en niet het minst door niet-katholieken. Zeker loont het de moeite, nu eens rustig na te gaan, in hoeverre de werkelijkheid aan de hooggespannen verwachtingen beantwoord en de rechtmatigheid dier loftuitingen bevestigd heeft.

Twintig jaren — een héél stuk menschenleven — zijn tijd genoeg om een onderneming tot rijpheid te brengen en haar te beoordeelen naar de vruchten, die zij heeft opgeleverd. Ik wil dit gaan beproeven wat betreft de geschiedvorsching in de pauselijke archieven, nadat haar vrije toegang is verleend tot het Vaticaansche depôt.

Zonder onbescheidenheid meen ik te mogen vooropstellen, dat ik hieromtrent niet geheel tot oordeelen onbevoegd ben. Van 1887 tot 1889 was ik in Rome geregeld met archivalisch onderzoek bezig ten bate onzer kerkgeschiedenis, en in den afgeloopen herfst bezocht ik opnieuw de Eeuwige Stad, waar ik toen voldoende gelegenheid vond, om mijn oude herinneringen wêer op te frisschen en althans een summier overzicht te krijgen van de nieuwe vorderingen, welke de geschiedvorsching daar wederom in de laatste dertien jaar gemaakt heeft.

Gemakshalve zal ik het onderwerp in twee hoofddeelen splitsen, naarmate de geschiedvorsching in de pauselijke archieven 1°. *objectief* en 2°. onder *subjectief* opzicht zal beschouwd worden.

I.

Vooreerst komt hier ter sprake het Vaticaansche archief; vervolgens de andere verzamelingen van archivalia, die in meerdere of mindere mate tot den H. Stoel in betrekking staan.

A. Het Vaticaansche archief.

De geschiedenis en inhoud van het Vaticaansche archief zijn reeds meermalen op uitvoerige wijze beschreven. Ook in dit tijdschrift werd daaraan een nog lezenswaardig artikel gewijd [1]) door den Eerw. Heer M. P. R. Droog.

Toch zal een beknopte recapitulatie thans niet geheel overbodig zijn. Op de eerste plaats, omdat men er tegenwoordig reeds heel wat meer over weet dan zooveel jaar geleden. Vervolgens, omdat een juiste appreciatie van hetgeen de geschiedvorsching uit de pauselijke archieven tot dusverre heeft opgedolven niet wel mogelijk is zonder een klare voorstelling van den omvang der schatten, die er voorhanden zijn.

Men weet, dat het Vaticaansche of »pauselijk Geheimarchief", zooals het in wezen nog heden bestaat, ten jare 1611 werd ingericht door Paus Paulus V [2]). Het eerste materiaal werd terstond geleverd door de van oudsher bestaande »Bibliotheca secreta Vaticana seu palatina", eene afdeeling der onder Sixtus IV (1471—1484) opgerichte »Bibliotheca publica"; vervolgens door een aanzienlijke serie Registers der Pausen van Avignon, die in genoemde stad achterbleef

---

[1]) *De Katholiek* (1885), Deel LXXXVIII, blz. 65—92.

[2]) Vgl. Dr. A. Gottlob »Das Vaticanische Archiv" in *Hist. Jahrbuch der Goerres Gesellschaft*, Bd. VI (1885) S. 271—284. Ook over de oudere geschiedenis zie o. a. S. Loeuwenfeld «Zur Geschichte des päpstlichen Archivs im Mittelalter" in Brieger's *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Bd. III (1878) S. 139 ff; »Geschichte des päpstlichen Archivs bis zum Jahre 1817" in *Archiv. Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Bd. V (1886) S. 307—327; »Zur neuesten Geschichte des päpstlichen Archivs", t. a. p. Bd. VI (1887) S. 279—301; Eugène Bacha »Les collections historiques du Vatican" in *Compte rendu de la Comm. royale d'hist.* IV Série, Tom. XVI (1889) p. 517—528; Ricardo de Hinojosa *Los dispachos de la diplomacia pontificia en Espána* (Madrid 1896) Tom. I, Introd. p. XXVII seq.

Van deze gedrukte bronnen is hier doorloopend gebruik gemaakt ter aanvulling van hetgeen reeds in *De Katholiek* t. a. p. werd medegedeeld.

tot 1784, toen zij naar Rome getransporteerd en bij het Vaticaansche archief ingelijfd werd; eindelijk nog door het »Archivio di Castello", dat in 1798 door Mgr. Gaëtano Marini uit den Engelenburcht, waar men de baldadigheid der Fransche soldaten vreesde, in veiligheid gebracht werd naar het Vaticaan.

Ziedaar de eigenlijke hoofdbestanddeelen van het huidige Vaticaansche archief.

Men weet bovendien, dat deze kostbare verzameling in de jaren 1809—1810 naar Parijs werd overgebracht, om daar te dienen aan de eerzuchtige plannen van Napoleon, die Frankrijk's hoofdstad niet alleen staatkundig maar ook onder intellectueel en artistiek opzicht wilde verheffen tot het levende middenpunt, de algemeen erkende hoofdstad van zijn wereldrijk.

De schatten van het Vaticaansche archief bleven dus tot 1815 in Parijs en moesten daar, volgens Napoleon's verlangen, ook toegankelijk zijn voor het publiek. Maar de tijd was nog niet rijp en de eénige, die ze benutte, bleef de archivaris zelf [1]). Gelukkig werden ze te Parijs met groote zorgvuldigheid bewaard, en evenzoo bij de terugzending naar Rome in 1815, zoodat er weinig of niets verloren ging, dank vooral aan de grenzenlooze toewijding, waarmee de pauselijke archivarissen, Mgr. Gaëtano Marini en zijn neef Marino, de hun toevertrouwde schatten wisten te bewaken. Slechts enkele stukken hield de Fransche Regeering toen achter, maar ook deze zijn bekend en staan nog ter vrije beschikking der wetenschap [2]).

Niet aldus bleef het voorloopig gesteld met de onoverzienbare collectie, nadat zij wederom op haar wettige plaats, in het Vaticaan, gedeponeerd werd. Zij was in den regel ontoegankelijk. Maar de strenge regel liet toch uitzonderingen toe.

Over het verscholen materiaal werd allereerst licht verspreid

---

1) Lord Acton's inaugureele rede, volgens de Duitsche vertaling: *Ueber das Studium der Geschichte* (Berlin 1897) S. 18.

2) *De Katholiek*, t. a. p. blz. 87.

door een nagelaten werk van Mgr. Gaëtano Marini, dat in 1825 te Rome verscheen als: *Memorie istoriche degli archivi della S. Sede.* De Belgische geschiedvorscher Gachard verkreeg langs diplomatischen weg toegang en schreef zijn verhandeling: *Les archives du Vatican* (Bruxelles 1874). Eenige jaren later gaf de Noorsche geleerde P. A. Munch zijne *Aufschlüsse über das Vaticanische Archiv* (Christiania 1876) in het licht. Evenzoo maakte de Oostenrijksche professor Dudik in zijn *Iter Romanum* (Wien 1885) talrijke waarnemingen over het Vaticaansche archief openbaar.

Door de volumineuze uitgaven van den pauselijken archivaris Augustinus Theiner († 1874), die met volle handen, maar niet altoos even oordeelkundig, uit den overvloed putte, ook door geleerde publicaties als van den beroemden Pertz, Dr. Hugo Laemmer en anderen, die vele hunner gegevens aan het Vaticaansche archief hadden ontleend, werd de belangstelling in de daar verborgen schatten telkens meer geprikkeld en tot steeds wijdere kringen uitgebreid [1]).

Uit het bovenstaande blijkt intusschen genoeg, dat het Vaticaansche archief vóór 1880 allerminst met zeven zegelen was gesloten, maar dat er door wetenschappelijke mannen reeds een tamelijk ruim, *destijds* zeer te waardeeren gebruik van werd gemaakt, lang vóórdat Paus Leo XIII de poorten wagenwijd openzette.

Dit begon in het jaar 1880, maar was toen natuurlijk reeds eenigen tijd in voorbereiding. In het eerste jaar van zijn pontificaat, 9 September 1878, vaardigde Leo XIII een *Motu proprio* uit ter vergemakkelijking van het gebruik der Vaticaansche bibliotheek, onder wier ressort het archief destijds nog behoorde [2]). Het duurde niet lang, of de beslissende stap volgde.

Bij pauselijke breve van 20 Juni 1879 werd Dr. Joseph Hergenroether, professor der kerkgeschiedenis aan de hooge-

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVII, blz. 215 vv.

[2]) Motu proprio della Santità di N. S. papa Leone XIII sulla Biblioteca Apost. Vatic. (Roma Tipogr. Vatic. 1878 in 4°).

school te Wurzburg, benoemd tot »Praeses Vaticani Tabularii sive Archivista Apostolicae Sedis". Hiermede was het streven naar een wetenschappelijke exploitatie van het Vaticaansche archief, dat niet meer iets bijkomstigs onder het beheer van den Kardinaal-Bibliothecaris zou blijven, maar een eminenten geleerde als Hergenroether tot zelfstandig Prefect kreeg, officiëel bevestigd en verzekerd.

Aanvankelijk was nog wel diplomatische tusschenkomst noodig, om vrijen toegang te verkrijgen. Maar deze bleek weldra niet meer dan een formaliteit ter introductie en bedoelde volstrekt geen beperking van den toegang. Spoedig meldden zich bezoekers aan. Zij werden met de meeste welwillendheid ontvangen. Toch bleef in het begin de toevloed betrekkelijk gering, om eerst langzamerhand toe te nemen.

Het door mij geraadpleegde »Registro dei visitatori" begint op 10 December 1879. In de eerste maanden zijn ongeveer 4 à 5 bezoekers daags aangeteekend. Wanneer men verder het register doorbladert, dan ontmoet men vrijwel denzelfden kleinen kring van bezoekers, maar onder die telkens terugkeerende namen ziet men niet weinig handteekeningen van historici, die thans een Europeesche vermaardheid hebben.

Sedert Januari 1881 werd geen diplomatische voorspraak meer vereischt en kon men dus zeggen, dat het Vaticaansche archief voor iedereen openstond. Zooals het bovengenoemde Register aanwijst, namen in de jaren 1883—'86 het aantal bezoekers geleidelijk toe, varieerend tusschen 10 à 25 per dag. Toen bleef het eenige jaren stationair, en in 1891 kwam het ruim boven 30. In de laatste paar jaren werd de toevloed het grootst en klom het totaalcijfer der bezoekers tot pl. m. 150. Voor dit studiejaar hadden zich half October jl. reeds 60 geregelde bezoekers ingeschreven, welk getal in de wintermaanden, die natuurlijk het drukst zijn, nog aanmerkelijk grooter worden en allicht de vorige jaren overtreffen zal. Terwijl vroeger één werkzaal voldoende bleek, is er thans nog een nieuwe bij aangetrokken, waarin resp. voor 60 en 52 bezoekers plaats is.

Alleen reeds deze nuchtere cijfers, waarbij stellig geen

enkele soortgelijke instelling ter wereld halen kan, boezemen respect in voor de eminente wetenschappelijke beteekenis van het Vaticaansche archief.

Intusschen had Leo XIII, met zijn kalme maar besliste voortvarendheid, niet opgehouden de geschiedvorsching in het Vaticaansche archief zooveel mogelijk te bevorderen. Van dit rusteloos streven is het bekende epistel aan de drie Kardinalen: *Saepenumero considerantes* van 18 Augustus 1883, een welsprekend en onsterfelijk getuigenis [1]). Met een waarlijk magistrale zekerheid zet de Paus hierin de waarde en bewijskracht der historische studiën uiteen, brengt hij de wetten van eerlijkheid en waarheidsliefde in herinnering, welke daarbij steeds behooren in acht genomen te worden, en verklaart hij met onwankelbaar vertrouwen, dat de geschiedkunde, aldus opgevat en beoefend, vanzelf een heerlijke apologie *moet* verstrekken aan Kerk en Pausdom [2]).

In October daaropvolgende werd een historische commissie gevormd, bestaande uit drie Kardinalen en negen Consultoren [3]). Op 1 Mei 1884 verscheen een nieuw reglement: »Regolamento organico e disciplinare degli archivi Vaticani", waardoor het gebruik der archiefschatten nòg ruimer en gemakkelijker werd gemaakt dan te voren. Behoudens enkele vacantiedagen omtrent Kerstmis, Vastenavond en Paschen, en behalve op Donderdag, zou het archief 1 October—27 Juni dagelijks zijn geopend van s' morgens 8½ tot 12 uur. *Alle* documenten, gaande tot het jaar 1815, werden beschikbaar gesteld, terwijl de stukken nà genoemd jaar slechts met een bijzondere vergunning van den onderarchivaris kunnen ingezien worden.

Op 16 Maart 1885 werd, vlak naast het Vaticaansche archief, een palaeographische school geopend en geplaatst

---

1) Vgl. *De Katholiek:* »Leo XIII en de studie der geschiedenis", Dl. XCIII (1888) blz. 42 vv.

2) »Incorrupta rerum gestarum monumenta, si qui tranquillum et praejudicatae opinionis expertum intendat animum, per se ipsa Ecclesiam et Pontificatum sponte magnificeque defendunt". — *Leonis papae XIII ... Acta praecipua* (Brugis 1887) Vol. II, p. 20.

3) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVII, blz. 220.

onder de leiding van Mgr. Isidoro Carini [1]), vroeger professor aan de hoogeschool te Palermo. Zij begon met 21 leerlingen, die na den tweejarigen cursus doorgemaakt en eindexamen afgelegd te hebben, een diploma kunnen verkrijgen. Na Carini's overlijden, in 1894, kwam professor Melampo aan het hoofd dezer palaeographische school [2]). Het locaal, waar de lessen worden gegeven, is nu verlegd tusschen het archief en de Vaticaansche bibliotheek, dus van beide kanten zeer gemakkelijk bereikbaar. Het aantal leerlingen bedroeg ten vorigen jare niet meer dan 10.

Als opvolger van kardinaal Hergenroether († 1890) heeft thans kardinaal Segna de opperste leiding van het Vaticaansche archief. Hij wordt daarbij terzijde gestaan door een corps beambten, die al het mogelijke doen om door voorkomendheid en ijver aan te vullen wat hun beperkt aantal te wenschen overlaat. Noemen we onder hen bij voorkeur den altoos even bereidvaardigen prelaat Mgr. Pietro Wenzel en den geniaal aangelegden, op wetenschappelijk terrein altoos strijdvaardigen Dominicaan pater Heinrich Denifle, tweeden onderarchivaris van den H. Stoel.

Na aldus in 't kort de *geschiedenis* van het Vaticaansche archief tot heden te hebben samengevat, moeten wij nu onze aandacht vestigen op deszelfs *inhoud.*

Men heeft daaromtrent — misschien ook geprikkeld en in spanning gebracht door de langjarige verborgenheid — wel eens overdreven verwachtingen gekoesterd: alsof met de opening van het Vaticaansche archief verbazende ontdekkingen aan de orde van den dag zouden zijn, en alsof nu eerst begonnen zou kunnen worden met een grondige reconstructie der kerkgeschiedenis! Men vergat dan evenwel of scheen niet te weten, dat het Vaticaansche archief voornamelijk zaken van *bestuur*, dus van publiekrechtelijken aard bevat, waarover

---

[1]) Van zijne hand verscheen o.a. een serie fascikels over epigraphie, palaeographie enz. (Rome, Tipogr. Vatic. 1885 etc.).

[2]) Vgl. Louis Guérard *Petite introduction aux Inventaires des archives du Vatican* (Rome—Paris 1901) p. 38.

in hoofdzaak reeds veel, dikwijls zeer veel, moest bekend zijn. Geheime aanteekeningen, mémoires en dergelijke intieme mededeelingen van *particulieren* aard zou men dáár niet op de eerste plaats moeten zoeken. Want indien ze al ooit bestonden en nōg bestaan, dan konden ze haast evengoed elders als in het Vaticaansche archief verborgen zijn.

Ook verloor men wel eenigszins uit het oog, aan hoeveel beroeringen en wisselvalligheden het Vaticaansche archief in den loop der eeuwen ten prooi is geweest en dat er dus van *volledigheid* der collectie's moeilijk sprake kan zijn. De verwoesting van Rome onder Robert Guiscard in de 11de eeuw, de verplaatsing van den H. Stoel naar Avignon onder Clemens V, het groote Westersche schisma, de beruchte »sacco di Roma" onder den Connetable van Bourbon (1527), zijn reeds meer dan genoegzame redenen, waarom een en ander verloren ging. 't Is alleen te verwonderen, dat er niet veel meer verloren is gegaan; wat zeker moet toegeschreven worden aan de buitengewone zorg en waakzaamheid, ten opzichte der pauselijke archieven bij voortduring besteed.

Doch ook na dit dubbel voorbehoud tot voorzichtigheid in zijne verwachtingen gestemd, kan men den omvang en rijkdom van het Vaticaansche archief gerust weergaloos noemen.

Van de voornaamste collectie's, die ertoe behooren, volgt hier een zeer beknopt overzicht [1]). In plaats van ook maar eenigszins op volledigheid aanspraak te maken, zeg ik het volmondig na wat professor Cauchie (l.c.) erkende: om van dit depôt, »le plus riche et le plus précieux de Rome et de l'Italie, sinon de l'univers" de verschillende fondsen volledig en systematisch te beschrijven, »il faudrait y avoir vécu plusieurs vies et condenser les observations d'une séculaire expérience et de nombreux in-folios".

---

[1]) Voor het samenstellen dezer aantcekeningen maakte ik onder meer een doorloopend gebruik van: Dr. A. Cauchie *De la création d'une école belge à Rome* (Tournai 1896) p. 7—45; Hinojosa, l. c.; Guérard, l. c. p. 19—28; Dr. P. J. Blok *Verslag van onverzoekingen naar archivalia in Italië, belangrijk voor de gesch. van Nederland* ('s Gravenhage 1901) blz. 39 vv.; *De Katholiek*, Dl. LXXXVIII, blz. 80 vv.

Te vermelden zijn:

1°. *De Registers der pauselijke Kanselarij.* Deze bevatten een haast eindelooze reeks afschriften van pauselijke oorkonden, die met Innocentius III geregeld aanvangt en vrijwel onafgebroken voortgaat tot en met Pius V [1]). Een totaalbedrag van 2017 codices! Over de beteekenis dier Registers heeft de groote Pertz dit merkwaardig getuigenis afgelegd: »Zij zijn de spiegel van dat inwendige, bij de hevigste uitwendige stormen altoos kalme bestuur, dat terwijl het oogenschijnlijk zelf aan den rand des verderfs staat, nog de enkele Christenen, die bij de Marokkaansche heidenen en in de veldlegers der Tartaren omdolen, niet vergeet, en voor het eeuwige heil der hem onbekenden met gelijke trouwhartigheid zorgt als voor de redding der eigene, in gevaren worstelende Kerk. In de brieven van meer dan éénen Paus staat het beeld dezer grootheid te stralen" [2]).

Sinds 1892 zijn bij deze serie ingelijfd de zoogenaamde Registers van het Lateraan, welke de supplieken en bullen der Datarie bevatten over de jaren 1417—1846, met óok een totaalcijfer van 2200 codices! Wellicht heeft Leo XIII ooit gedacht aan de verwezenlijking van het grootsche, doch moeilijk te verwezenlijken plan van zijn voorganger Pius IV (1559—1565) om alle pauselijke archieven in één groot centraalarchief te vereenigen [3]).

2°. *Het archief der Camera Apostolica*, zeer belangrijk voor de geschiedenis van het financieel beheer der laat-middeleeuwsche Pausen, waarvan de akten hier in 1398 codices bewaard zijn [4]).

3°. *De Registers der Supplieken*, bevattende 7500 volumina.

---

1) Vgl. G. Palmieri *Ad Vat. Archivi Rom. Pontificum Regesta Manuductio* (Romae 1884); *De Katholiek*, Deel XCIII (1888) blz. 362 vv.

2) Vgl. *Studiën* (1884) blz. 382.

3) *De Katholiek*, Deel LXXXVIII, blz. 84.

4) Vgl. literatuur bij Cauchie p. 17; Haskins »The Vatican Archivs" in *The American historical Review*, II. I, p. 40—59; Dr. P. M. Baumgarten *Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295—1457* (Leipzig 1898); M. de Loye *Les archives de la Chambre apostolique* (Paris 1899).

Voor de locale kerkgeschiedenis zijn deze verzoekschriften nog belangrijker dan de pauselijke oorkonden, waarmee ze werden ingewilligd, omdat ze meer bijzonderheden vermelden. Zoo heeft pater Denifle reeds voor jaren uitdrukkelijk verklaard [1]), en de uitkomst bewees schitterend, dat hij gelijk had. Tot dezelfde bevinding kwam hij bij zijn onderzoek naar materiaal over de treurigen toestand van Frankrijk gedurende den honderdjarigen krijg: »Les suppliques nous offrent des pétitions sous une forme plus vivante que les Bulles et avec plus de renseignements sur une foule de particularités" [2]). Voor beide zijn hier genoemde standaardwerken zijn de supplieken dan ook als hoofdbronnen gebruikt.

4°. *De Registers der Breven*, bestaande uit 65 codices. Zij kunnen beschouwd worden als een voortzetting der vroeger gebezigde »litterae secretae" en beginnen regelmatig onder Pius II (1458—1464).

5°. *Miscellanea* (voor een deel ook genoemd: *Varia politicorum*), een verzameling afschriften van allerlei aard en van verschillende herkomst (uit de bibliotheken Carpegna, Pio, Bolognetti, Spada enz.), betreffende vooral de 16e en 17e eeuw. In 1890 heeft Dr. Schlecht van de 176 deelen *Varia polit.* een soort inventaris opgemaakt.

6°. *Het archief der Staatssecretarie*, dat bij den aanvang der 16e eeuw begint, over 7 groepen is verdeeld en uit ruim 7000 volumina bestaat. Aan deze collectie zijn de *Nuntiaturberichte* ontleend, op wier uitgave tal van Duitsche geleerden zich tegenwoordig zoo vlijtig toeleggen. Voor de geschiedenis der Nederlanden beval professor Cauchie (p. 20) een publicatie van de *Nunziatura di Fiandra* levendig aan.

7°. *Het Consistoriaal-archief*, in 't jaar 1625 ingericht door Paus Urbanus VIII en staande onder het onmiddellijk toezicht van den Kardinaal-Staatssecretaris. Ongeveer een honderdtal volumina, te beginnen a° 1517, zijn hiervan nog in het Vaticaan bewaard.

---

1) *Chartularium Universitatis Parisiensis*, Tom. II, p. XVI.

2) *La désolation des églises* etc.... *Documents rélatifs au XVe siècle* (Paris 1897) I, p. XVII.

Gelijk men weet, is het Consistorie zooveel als een geheime Senaat van den H. Stoel, waar over de gewichtigste aangelegenheden wordt beraadslaagd. Hieruit blijkt reeds voldoende, hoe belangrijk dit archief is. Volgens Gottlob [1]) bevat het o. a. officieele berichten over kerkelijke toestanden in de 17e eeuw, met name uit »Germania", het toenmalige Duitsche Rijk. Het wordt dan ook alleszins begrijpelijk, dat Ludwig Pastor in zijne *Geschichte der Päpste* er gretig uit geput heeft. Voor het grootste gedeelte is echter het Consistoriaalarchief te vinden in het Paleis der Cancellaria te Rome, waar 650 deelen, loopende over de jaren 1409—1817, aanwezig zijn; verder is het in tal van andere openbare verzamelingen verstrooid.

8°. *Het archief van den Engelenburcht*, dat vandaar in 1798 naar het Vaticaan werd overgebracht [2]). Behalve hetgeen Guérard (p. 22—23) omtrent de dienaangaande reeds gemaakte inventarissen mededeelt, is uit deze afdeeling nog maar weinig bekend.

9°. *Het archief der Trentsche Kerkvergadering*, bevattende 104 volumina. Hieraan wordt de monumentale bronnen-uitgave der »Goerres-Gesellschaft" voornamelijk ontwoekerd.

10°. *Het archief der familie Borghese*, dat vroeger in het gelijknamig paleis werd bewaard, maar 7 November 1891, na aankoop door den H. Vader, bij de Vaticaansche depôts werd ingelijfd. Het aantal der hiertoe behoorende codices wordt door sommigen op 1000, door anderen op het dubbele getaxeerd. Volgens Cauchie (p. 37) bevinden zich daaronder veel documenten, afkomstig van de pauselijke Nuntii in de 16e en het begin der 17e eeuw, met name van de Nuntii in Brussel, die zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied in nauwe betrekking stonden tot ons vaderland [3]).

11°. *De bibliotheek-Barberini*, nog in November jl. door Leo XIII voor een half millioen francs aangekocht en, naar men uit ondervinding weet, zeer omvangrijk. Zij bevat o. a. een

[1]) T. a. p. blz. 272.

[2]) Vgl. boven blz. 21.

[3]) Vgl. Blok *Verslag*, blz. 48—49.

uitgebreide correspondentie van pauselijke nuntii en veel beroemde mannen in de eerste helft der 17e eeuw. Ik vond er bijv. de hoogst interessante briefwisseling over Leonardus Marius en Hugo de Groot, waarvan Mgr. B. H. Klönne in dit maandschrift [1]) gebruik maakte.

12°. *Verschillende collectie's*, bijv. die van Koningin Christina van Zweden, welke in 1690 door Paus Alexander VIII werd aangekocht en uit bijna 2000 volumina bestaat.

Het bovenstaande vluchtig overzicht kan voldoende zijn als bewijs, dat men volstrekt niet overdrijft, wanneer men spreekt van »de onuitputtelijke schatten van het Vaticaansche archief". Doch hoe in dit onafzienbaar materiaal een weg te vinden? Moet de geschiedvorscher, op goed geluk af, hier niet zoeken in den blinde?

Vooreerst staan de archiefbeambten, wier hulpvaardigheid professor Blok niet genoeg wist te prijzen [2]), en allen, die korteren of langeren tijd hier gewerkt hebben, zich dankbaar herinneren, altoos met raad en daad ter zijde. »Hier heerscht volkomen vrijheid van onderzoek, en dat onderzoek wordt zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt" (t. a. p.).

Vervolgens bieden de talrijke inventarissen of »Indices" uitstekende diensten. De gansche werkkamer van Mgr. Wenzel is met zulke »Indices", min of meer lijvige boekdeelen ten getale van 669, gevuld. Iedereen, die in het archief studeert, krijgt van dien uiterst welwillenden ambtenaar — haast stilzwijgend — verlof om de Indices na te zien. Modellen van systematische nauwkeurigheid en volledigheid zijn deze inventarissen weliswaar niet, omdat ze reeds jaren geleden werden opgemaakt, niet voor wetenschappelijke doeleinden, doch voor het practisch gebruik der archiefbeambten zelven. Maar hunne betrouwbaarheid is boven allen redelijken twijfel verheven, omdat ze — gelijk professor Blok t. a. p. zeer juist opmerkt — werden »ingericht in een tijd, toen niemand aan publicatie van staats-

---

[1]) *De Kath.* Dl. XCV, 337 vv. en Dl. XCVI, 220 vv.

[2]) *Nederl. Archievenblad*, n° 2 (1901/1902) blz. 69—70.

of kerkelijke archieven dacht, zoodat zelfs de wantrouwendste papenhater tevreden zou kunnen zijn"!

Van een meer uitvoerige beschrijving der Vaticaansche »Indices" — als zijnde reeds in dit tijdschrift (Dl. LXXXVIII, blz. 88 vv.) beproefd, maar sindsdien aanzienlijk gecompleteerd o. a. door Guérard, die er zijne afzonderlijke studie aan wijdde — zullen wij ons hier onthouden. Te meer, omdat tot dusverre van definitieve en volledige inventariseering, die bij den reusachtigen omvang van het archief nog onmogelijk bleek, geen sprake kan zijn. Misschien zal men hiertoe binnenkort trachten over te gaan, met vereende krachten der verschillende nationale instellingen, althans met dezer medewerking; een hoogst verdienstelijk plan, dat reeds meermalen van bevoegde zijde aangeprezen werd.

Voldoende meen ik thans aangetoond te hebben, dat men het Vaticaansche archief, zonder eenige overdrijving, gerust kan prijzen niet alleen als een der rijkste, zoo niet *het* rijkste, maar tevens — om nogmaals met professor Blok te spreken — als »een der meest toegankelijke archieven van de wereld" [1]).

B. Andere Verzamelingen.

Onder de andere verzamelingen, waar nog gedeelten der pauselijke archieven bewaard worden, komt natuurlijk op de eerste plaats in aanmerking:

1°. *De Vaticaansche bibliotheek.* Over haar geschiedenis kan men onderstaande bronnen raadplegen [2]). Tal van codices, historische gegevens bevattende en eigenlijk beter in het archief thuis behoorende, zijn hier van elders bijeengebracht. Professor Blok heeft reeds eenige belangrijke handschriften over Neder-

1) *Verslag*, blz. 39.

2) G. B. de Rossi *La biblioteca della Sede Apostolica ed i cataloghi dei suoi mss.* (Roma 1884), en »De origine, historia, indicibus scrinii et bibl. Sedis Apostolicæ" in den *Catalogo dei Codici Palatini della bibl. Vaticana* (Roma 1886); Eugène Müntz et Paul Fabre *La bibliothèque du Vatican au XVme siècle* (Paris 1889); Dr. P. Kehr »Scrinium und Palatium. Zur Geschichte des päpstlichen Kanzleiwesens im XI Jahrhundert" in *Mitth. des Inst. für oesterr. Geschichtsf.* (Ergänzungsb. VI, S. 70—112); F. Ehrle *Historia bibliothecae Rom. Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis* I (Romae 1890).

landsche geschiedenis en letteren aangeteekend [1]). Op de geschiedkundige beteekenis der Vaticaansche bibliotheek, wat ook ons land betreft, behoef ik dus niet meer te wijzen.

In de werkzalen der bibliotheek zit geregeld een 60-tal geleerden te arbeiden. Zij staat dagelijks open, 's morgens 10—1 uur, de vacantie's niet medegerekend. Met voorbedachten rade wordt hier: *dagelijks* geschreven. Want vroeger was de Vaticaansche bibliotheek Donderdags gesloten, wat menigen onvermoeiden navorscher een onwelkomen rustdag bezorgde. Maar sedert eenige weken heeft de H. Vader beslist, dat de bibliotheek ook op Donderdag zal geopend zijn, aldus een nieuw bewijs gevende van zijn nooit voldane tegemoetkoming aan de wetenschap [2]).

Een anderen maatregel, van nog veel grooter draagkracht ter bevordering en vergemakkelijking der historische studiën, heeft Paus Leo XIII reeds vóor eenige jaren genomen. Hij liet namelijk, tusschen het archief en de bibliotheek, met aangrenzenden vrijen toegang van beide zijden, een uitgebreide boekerij inrichten, die ieder oogenblik door de geleerden zou kunnen worden geraadpleegd. Zij heet: »Biblioteca di consultazione".

't Is een zeer ruime zaal, van echt-Vaticaansche afmetingen. Aan het éene einde staat een marmeren buste van Leo XIII, met commemoreerend opschrift, dat aan zijn grootmoedigheid deze verbetering a°. 1892 het ontstaan te danken heeft; aan het andere einde staat een levensgroot marmeren standbeeld van Sint Thomas van Aquinen.

Deze boekerij bevat uitsluitend werken over geschiedenis en philologie. Niet zoozeer in het aantal als in de qualiteit der verzamelde werken zoekt zij hare kracht. Daarom worden bij voorkeur alleen de beste fondswerken opgenomen. »Non multa, sed multum", is hier de leuze, gelijk de beroemde prefect der bibliotheek, pater Franz Ehrle S. J., mij verklaarde.

Iedere natie heeft een eigen afdeeling. Voor »Olanda" is

---

[1]) *Verslag*, blz. 56 vv.

[2]) Vgl. *Het Centrum* v. 22 November 1902.

naast België een vak ingeruimd van 12 planken. Maar terwijl onze Belgische buren hun 36 planken reeds vol hebben, is het povere 12-tal in onze afdeeling nog maar half bezet. Wie helpt ze vullen?

Reeds heeft professor Blok de aandacht gevestigd op een werkelijke behoefte, die hier aan Nederlandsche geschiedwerken te constateeren valt [1]). Wat de directeur der École française te Rome, Dr. Geoffry, in 't algemeen schreef: »Dans une ville telle de Rome, avec un cadre d'études aussi vaste, que celui s'impose, la formation d'une très-vaste bibliothèque est pour une école savante une question vitale" [2]), geldt inzonderheid voor onze landgenooten, die in de Eeuwige Stad studeeren en doorgaans ten eenenmale van Nederlandsche publicatie's verstoken zijn.

Het zij daarom geoorloofd, op het groote belang zulk eener »levensquaestie" nog eens uitdrukkelijk bij de lezers van dit tijdschrift aan te dringen. Mochten er onder hen eenigen zijn, edelmoedig genoeg, om Leo XIII in zijn grootsche wetenschappelijke onderneming metterdaad te willen steunen, hun zij een vingerwijzing geboden met onderstaand lijstje [3]) der boeken, die thans in de afdeeling »*Olanda*" der Vaticaansche consultatie-bibliotheek worden aangetroffen, — en tevens een

---

1) *Archievenblad*, t. a. p. blz. 6; *Verslag*, blz. 44.

2) *L'école Française de Rome. Ses premiers travaux* (Paris 1884) p. 20.

3) *Archief voor de gesch. van het aartsb. Utrecht*, Deel I—XXVII; Dr P. J. Blok *Verslag... archivalia in Italië* ('s-Gravenhage 1901); Bock-Willemsen *Kunst- und Reliquienschätze zu Maestricht; Bijdragen voor de gesch. v. h. bisdom v. Haarlem*, Deel I—XXVI; Clerc *Histoire des Provinces Unies* Tom. I—III; De Geer *De strijd der Friezen en Franken* (Utr. 1850); Guicciardini *De' Paesi Bassi;* Hadriani Barlandi *Historia* (Francof. 1585); Historisch Genootsch. gev. te Utrecht: *Berigten, Bijdr. en Mededeelingen, Cod. diplomaticus, Kroniek, Werken;* Koninkl. Akademie van Wetensch.: *Jaarboek*, bekroonde *Poëmata, Verhandelingen* en *Verslagen;* Matile *Hist. en heraldische Aanteek. betr. het adellijk geslacht Stapert* (Amst. 1893); Mone *Niederl. Volkslitteratur;* Aeg. de Monte *Visitatio dioec. Daventr.; De Oranje-Nassau Boekerij... te 's-Hage* (1898); *Tableau de l'hist. des Princes et Principauté d'Orange* (la Haye 1640); M. Vossii *Annalium Holl. Zeelandiaeque* libri V; de Wicquefort *Hist. des Prov. Unies des P. B.* Tom. I—II.

Er ontbreekt dus nog heel wat, vooral op kerkhistorisch gebied!

vriendelijke bede gericht om aanvulling van dezen geringen voorraad.

Den edelmoedigen schenkers zal pater Ehrle, met zijn bekende hoffelijkheid, ongetwijfeld gaarne dank weten, en zullen nog meer de Nederlanders, die te Rome studeeren, altoos erkentelijk zijn.

Wij kunnen deze uitweiding over de nieuwe Leonijnsche boekerij niet passender besluiten dan met de onverdachte lofspraak, die professor Dr. Kehr (niet-katholiek) er onlangs aan wijdde: »Diese under der Leitung van Msgr. Ugolini stehende Handbibliothek ist eine der glänzendsten Errungenschaften des Leoninischen Papstthums.... Alle Kenner sind darüber einig, dass die Auswahl der Hülfsmittel vorzüglich ist. Es ist nicht zu viel gesagt, wenn man prophezeit, dass die Leonina einmal eine der vornehmsten Bibliotheken Roms und Italiens sein wird" [1]).

Verder moeten nog worden genoemd:

2°. *Het archief der Propaganda*, dat grootendeels met het oprichtingsjaar dezer congregatie, 1622, begint en de hulpbronnen levert voor de geschiedenis van het Missiewezen in de laatste drie eeuwen [2]). Ook voor de nieuwere kerkgeschiedenis van ons land, wijl dit onder de Propaganda ressorteert.

Het aantal codices kan hier veilig bij duizenden geteld worden. Een »Indice generale" wijst dikwijls — lang niet altoos — vrij gemakkelijk den weg. Uit deze 15 deelen Algemeene Registers heeft dom Willebrord van Heteren O. S. B. onlangs een zeer uitvoerige lijst van documenten, op ons vaderland betrekking hebbende, samengesteld en met een inleiding van prof. Blok gepubliceerd [3]). Reeds hebben andere

---

[1]) *Münchener Allgem. Zeitung*, Beil. no. 194, 26 Aug. 1901.

[2]) Vgl. het belangrijk opstel van Dr. Anton Pieper: »Das Propaganda-Archiv" in de *Römische Quartalschrift* (1887) I, S. 80—99 en S. 259—265.

[3]) *Archief voor de gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, Deel XXVII, blz. 330 vv.; XXVIII, blz. 38 en 169 vv. Zie *Verslag*, blz. 60 en Dr. A. Cauchie *Notes sur quelques sources manuscrites de l'hist. belge à Rome* (Bruxelles 1892) p. 11—16.

landgenooten in het geciteerde *Archief*, de Haarlemsche *Bijdragen* en elders den ganschen tekst uitgegeven van niet weinig belangrijke akten, die uit de Propaganda geput waren en voornamelijk betrekking hebben op de 17e eeuw. Voor den lateren tijd is daar evenwel nog weinig of niets gedaan en blijft er dus heel wat te vinden over.

De vrijheid om in het archief der Propaganda te werken is zeer beperkt en vooral afhankelijk van het inzicht der ambtenaren, met name van den tijdelijken Secretaris [1]). Heeft men nochtans eenmaal toegang verkregen, dan wordt aan de vrijheid van onderzoek niets in den weg gelegd en ondervindt men zelfs de meeste tegemoetkoming.

Dit archief is zoo goed als volledig bewaard. Maar uit de jaren 1623—1633 liggen veel oorspronkelijke akten in het archief van Ravenna [2]).

3°. *Het archief der Ceremoniemeesters* [3]), dat werd opgericht onder Pius VI (1775—'99) in eene zaal nabij de Capella Sistina en 653 volumina bevat.

4°—5°. *Het archief der Rota*, dat zich evenals het »*Archivio delle Signature*" bevindt op den Palazzetto bij Belvedere in den Vaticaanschen tuin en tal van documenten bezit, te beginnen met het laatst der 15e eeuw.

6°. *Het archief van de Secretarie der Breven*, dat geborgen is in een aan het Duitsch-Nederlandsche hospitium der Anima belendend gebouw en historische bescheiden heeft nog vóór den tijd van Pius V (1566—1572).

7°. *Het archief der Poenitentiarie*, dat 4,500 volumina bevat, sinds het einde der 16e eeuw, maar alsnog ontoegankelijk is gebleven en uitteraard vooreerst wel blijven zal.

8°. Evenzoo staat het *archief der Inquisitie*, in het paleis van het h. Officie en 7000 volumina rijk, nog onder geheimhouding.

9°. *Het archief van de Congregatie der Riten*, met onge-

---

[1]) Vgl. »Catholica" door Joseph Mayer in de *Grenzboten* (1902), S. 715.

[2]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVIII, blz. 78.

[3]) Van hieraf is meestal Hinojosa t. a. p. gevolgd.

veer 6000 volumina. Buitendien zijn nog 2000 canonisatie-processen uit den nieuweren tijd in de Nationale Bibliotheek te Parijs aanwezig, waarheen ze op last van Napoleon I werden overgebracht.

10°. *Het archief van de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren*, met een respectabel cijfer van 16,000 volumina, sinds het einde der 16e eeuw.

11°—15°. *Het archief der Congregatie van het Concilie*, met 4000; van den *Index*, met 500; van de *Kerkelijke Vrijheid*, met 3000; van de »*Consulta*" en van den »*Buon Governo*", met 4000 volumina. De beide laatstgenoemde collectie's zijn ook in het Vaticaan gedeponeerd, respectievelijk in zalen nabij den »Corridor der Landkaarten" en den »Corridor der Inschriften", en hebben betrekking op den voormaligen Kerkelijken Staat.

16°. *Het archief van Sint Pieter*, dat zich naast de sacristie der reuzenbasiliek bevindt en vooral rijk is aan liturgische handschriften, waaruit o.a. Dr. F. X. Haberl, directeur der muziekschool te Regensburg, voor zijn wetenschappelijke publicatie's gretig heeft geput.

17°. *Verschillende familie- en kloosterarchieven*, waarin na het overlijden van een regeerenden Paus, van een invloedrijken Kardinaal of Nuntius, niet zelden ambtelijke stukken zijn terechtgekomen, die eigenlijk aan den H. Stoel toebehoorden. Als zoodanig staan bekend de bibliotheken der oud-Romeinsche familie's Chigi, Colonna en Corsini; de »Casanatense", voorheen eigendom der Dominikanen, thans van den Staat; de »Alexandrina" in de Universiteit der Sapienza; de »Angelica" en »Vallecelliana" [1]), die resp. aan de Augustijnen en Oratorianen door de Italiaansche Regeering ontnomen zijn.

18°—19°. *De Biblioteca Vittorio Emmanuele* en het *Staatsarchief* (Piazza di Firenze), waarheen bij de berooving der kerken en kloosters, die in 1870 op de inneming van Rome

---

[1]) Blok *Verslag*, blz. 67 vv.

volgde, een schat van oude handschriften gewelddadig is overgebracht [1]).

Zeker wel de gemakkelijkste en . . . goedkoopste manier om groote verzamelingen aan te leggen. Maar ook de eerlijkste ?!

Nog door andere openbare inrichtingen buiten Rome, bijv. te Florence, Milaan en Venetië, zijn niet weinig bescheiden geannexeerd, die eigenlijk thuis behoorden in een der pauselijke archieven.

Wij meenen echter hiermede, althans in breede trekken, een vrij volledig beeld te hebben gegeven van den *objectieven* staat en inhoud der pauselijke archieven. Ze onder *subjectief* opzicht te beschouwen, m. a. w. welk gebruik de geschiedvorsching er sedert 1880 van heeft gemaakt en nòg maakt, is het tweede gedeelte onzer taak.

II.

Wetenschappelijke Instellingen en Uitgaven.

Paul Fabre, de tegenwoordige geschiedvorsching in Rome besprekend, heeft de Eeuwige Stad een grooten bijenkorf genoemd: »cette grande ruche, où des représentants de tous les peuples d'Occident, appartenant à toutes les écoles et toutes les confessions, travaillent ensemble avec une activité toujours croissante" [2]). Nòg juister zou de vergelijking zijn, wanneer men Rome een onmetelijk veld noemde, waar de boekweit in vollen bloei staat en waaromheen de verstandige ijmker zijn bijenkorven plaatst, hoe meer hoe liever, die straks door rusteloozen arbeid der nijvere verzamelaars met een overvloed van honig worden gevuld.

Zulk een veelbelovend terrein is tegenwoordig bij uitstek het Vaticaansche archief. Daaromheen hebben zich reeds meerdere wetenschappelijke instellingen gevestigd, van allerlei

---

1) *Verslag*, 62—66. Zie over deze collectie's ook Cauchie *Notes*, p. 16 etc.

2) *Le Vatican, les papes et la civilisation* (Paris 1895) p. 749.

nationaliteit, en de geleerden, die er deel van uitmaken, beijveren zich in edelen wedstrijd om op dien vruchtbaren akker een rijken oogst aan geschiedkundig materiaal binnen te halen.

Van deze verschillende nationale instellingen zullen wij thans het ontstaan, de ontwikkeling en werkzaamheid gadeslaan.

1°. De *École française de Rome*, de oudste en aanzienlijkste inrichting van dien aard, heeft zeker recht op de eereplaats. Hare geschiedenis werd uitvoerig beschreven door den eersten directeur M. A. Geffroy [1]).

Aanvankelijk was zij, als succursaal der reeds bestaande *École d'Athènes*, enkel voor archeologie bestemd, volgens het oprichtingsdecreet van 25 Maart 1873. Maar ruim twee jaar later, bij decreet van 20 November 1875, werd zij van de Atheensche School los en zelfstandig gemaakt. Van 1875 tot 1895 bleef Geffroy directeur, echter niet onafgebroken, want een interregnum van Leblant (1882—1888) kwam tusschen beide. In 1895 werd Mgr. Louis Duchesne zijn opvolger.

De Fransche School telt behalve een directeur, voor 6 jaar te benoemen direct door den President der Republiek, 6 werkende leden (»membres effectifs") en een onbepaald aantal »membres libres", die eene beurs genieten. In de keuze van hun onderwerp en bij hun manier van studie wordt aan de leden zooveel mogelijk vrijheid gelaten. Hoofddoel is, dat zij in voortdurende aanraking komen met de oudheid- en geschiedkundige schatten niet slechts van Rome, maar ook van geheel Italië, dat zij hun gezichtseinder verruimen en den geest van wetenschappelijk initiatief in zich doen ontwaken.

De werkende leden worden door den Minister van Onderwijs benoemd voor 1 jaar, doch gewoonlijk blijven zij 2, dikwijls 3 à 4 jaren. In het tweede jaar moeten zij een

---

1) *L'École française de Rome. Ses premiers travaux* (Paris, 1884) p. 17 etc.; men vgl. tevens Cauchie *École belge*, p. 46 etc. Veel actueele gegevens, in deze en de eerstvolgende bladzijden vervat, *dank* ik vooral aan de groote welwillendheid van Dom Ursmer Berlière O. S. B., die ze pas had verzameld en mij edelmoedig zijn aanteekeningen omtrent verschillende instituuts ter inzage gaf.

memorie hunner bevindingen opzenden aan de »Académie des Inscriptions et belles Lettres" en meewerken aan de periodieke uitgaven der School.

De Directeur is vorstelijk geïnstalleerd op de tweede verdieping van het grandioze paleis Farnese (op de eerste woont de Fransche gezant bij het Quirinaal); ook de overige werkende leden genieten er vrije woning, in zooverre de ruimte veroorlooft. Zij hebben daar tevens vrije beschikking over de prachtige bibliotheek en archeologische verzameling, die blijkbaar uit een zeer onbekrompen beurs zijn gevormd.

De Fransche School publiceert o. a. *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, die sedert 1880 driemaandelijks verschijnen. Vervolgens eene *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*, waar onder meer reeds zijn uitgekomen het beroemde *Liber pontificalis* (Paris 1886—'92) van Duchesne, de belangrijke *Étude sur le Liber censuum* (Paris 1892) van Paul Fabre, en 21 boekdeelen in 4° van de pauselijke *Régistres* der 13e eeuw, welke bij haar grootendeels het licht hebben gezien, benevens het *Régistre* van Benedictus XI door Grandjean. Nog zijn in bewerking en reeds gedeeltelijk ter perse de Registers van Johannes XXII (door Coulon), van Benedictus XII (door Daumet), van Gregorius XI (door Mirot). Men wil aldus voortgaan tot het groote Westersche schisma (1378), doch bepaalt zich nu, wegens den ontzaggelijken omvang van het materiaal, tot de »litterae secretae et curiales", met bloote vermelding der akten, die op Frankrijk betrekking hebben. Het publiceeren van de »litterae communes" der 14e eeuw heeft de École française overgelaten aan de kapelaans van Saint-Louis te Rome, maar zichzelve een zeker toezicht op dien arbeid voorbehouden [1]).

Behalve deze officieele »École" heeft Frankrijk te Rome nog twee geschiedkundige instellingen van particulieren aard. Namelijk:

2°. *Saint-Louis des Français.* De kapelaans dezer rijkgefundeerde nationale kerk werken tegenwoordig veel in de

---

1) Guérard, p. 16 en 39.

Romeinsche archieven, onder krachtige aanmoediging van den rector Mgr. d'Armailhacq. Wat op hun werkprogram staat, is reeds zooeven gezegd. Zij denken zelfs aan een volledige uitgave der Registers van Johannes XXII en Benedictus XII, zoo niet van al de Pausen in Avignon. Maar wegens de voortdurende afwisseling van het personeel schijnt de toekomst dezer publicaties nogal onzeker.

Driemaandelijks verschijnen de *Annales de St. Louis des Français*, waarin tal van opstellen en mededeelingen uit het Vaticaansche archief.

3°. *La Société des archives et de l'histoire réligieuse de la France.* Dit genootschap vormde zich in 't jaar 1900, om zoo ruim mogelijk de kerkelijke archieven in Frankrijk openbaar te maken, sedert het einde der middeleeuwen tot de 19de eeuw. Het Comité staat onder leiding van M. Imbart de la Court. Vele geleerden en ontwikkelden zijn contribueerend lid der »Société" die wel niet streng-confessioneel, maar toch overwegend-katholiek is.

Te Rome heeft zij op touw gezet de uitgave der Fransche nuntiaturen in de 16de eeuw en het werk reeds aan verschillende handen toevertrouwd. Maar de »Société" heeft nog geen kapitaal van beteekenis. De toekomst moet leeren, of zij wellicht haar krachten niet overschat.

4°. *Het Oostenrijksche Instituut* werd, bij keizerlijk besluit van 1 Juni 1890, voor geheel de Monarchie in 't leven geroepen, maar is thans alleen voor de Kroonlanden bestemd, wegens spoedig gerezen moeilijkheden tusschen Weenen en Pesth. De directeur wordt, telkens voor 5 jaar, benoemd door den Minister van Onderwijs en moet van 1 October tot half Mei in Rome woonachtig zijn [1]).

De eerste directeur was Freiherr Dr. Th. von Sickel, professor te Weenen, die in October 1901 werd opgevolgd door Hofrath Dr. Ludwig Pastor, professor te Innsbrück, den gevierden auteur van de *Geschichte der Päpste.*

Onder de gestipendieerde leden in het Instituut, die 8 in

---

1) Vgl. *Statut für das Istituto austriaco di studii storici in Rom*, § 2.

getal zijn, wordt er één door den Directeur tot bibliothekaris-secretaris aangesteld (thans Dr. Pogatscher). Het Instituut is gevestigd in een eigen ruime woning, Via della Croce, no. 74.

In tegenstelling met de École française wijdt het Oostenrijksche Instituut zich uitsluitend aan geschiedvorsching en heeft een meer gereglementeerde, naar Duitschen aard ook sterker gecentraliseerde methode van werken, zooals het aangehaalde *Statut* duidelijk te verstaan geeft. Jaarlijks zendt de directeur een rapport aan de *Mittheilungen des Instituts fur Oesterreichische Geschichtsforschung*, waar ook de kleinere publicatie's verschijnen, omdat geen afzonderlijk orgaan beschikbaar is.

Als grootere werken, die in het Instituut ontstaan zijn, moeten genoemd worden: het *Liber diurnus Romanorum Pontificum* van Th. von Sickel, de *Aktenstücke zur Geschichte des deutschen Reiches unter den Koenigen Rudolf I und Albrecht II* door professor Kaltenbrunner c. s., verder *Die päpstlichen Kanzlei-Ordnungen von 1200—1500* door Dr. M. Tangl, doch vooral de tweede afdeeling der *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, 1560—1572, waarvan tot dusverre het eerste deel, bewerkt door Dr. S. Steinherz, is verschenen (Wien 1897).

Wanneer deze afdeeling gereed is, wordt de uitgave der *Nuntiaturberichte* voortgezet tot in de 17de eeuw.

5°. *Het Pruisische Instituut.* Reeds sedert 1829 had Pruisen te Rome een eigen »Institut für Archaeologie". Op initiatief van Heinrich von Sybel, directeur-generaal der Pruisische archieven, werd daaraan, na lange onderhandeling en voorbereiding, 9 April 1888 toegevoegd een afdeeling voor geschiedvorsching, die voorloopig: »Preussische Station" heette, maar reeds het volgend jaar officieel werd gedoopt als: »Königlich-preussisches historisches Institut".

Het ressorteert onder den Minister van Onderwijs en staat onder onmiddellijk toezicht eener Commissie van drie geleerden, die benoemd worden door de »Königliche Akademie der Wissenschaften" te Berlijn, zoodat men het weleens, in afkeurenden zin, heeft gekarakteriseerd als zijnde: »völlig ein

Appendix der preussischen Archivverwaltung" [1]). Werkende leden zijn een secretaris en minstens twee assistenten, die naar een uit Berlijn voorgelegd plan moeten arbeiden ten bate der geschiedenis van Duitschland en onder de vacantie der Romeinsche archieven elders in Italië navorschingen doen. Het aantal leden kan echter willekeurig vermeerderd worden en steeg weleens tot 11, toen namelijk het *Repertorium germanicum* in bewerking was.

De eerste, die als secretaris optrad, was de geschiedschrijver der Tempeliers, prof. Schottmüller. Na hem kwamen de hoogleeraren L. Quidde, W. Friedensburg en Dr. Joachim, Archivrat te Königsberg, aan de spits van het Instituut. Thans wordt het geleid door den katholieken Dr. Schulte, professor te Breslau, met twee assistenten, Dr. Haller en Dr. Schelhaus. Voor een bepaald omschreven wetenschappelijk doel kunnen evenwel steeds buitengewone stipendia tijdelijk verleend worden.

Het Instituut, dat thans gevestigd is in het paleis Giustiniani (Dogana Vecchia, no. 9), heeft ook de verplichting, om op aanvrage inlichtingen te verstrekken en is derhalve een soort geschiedkundig consulaat.

Vruchteloos werd er van bevoegde zijde op aangedrongen, dat het Instituut niet langer van één enkelen Bondsstaat, Pruisen, zou uitgaan, maar van den Duitschen Statenbond, dus een Rijksinstelling worden, die op grootere schaal zou gaan werken dan tot dusverre [2]). 't Is en blijft echter een Pruisisch Instituut, dat nochtans ook zijn leden kan aannemen onder de »Reichsdeutschen" [3]).

Door het Instituut worden periodiek uitgegeven: *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* (Rom 1897). Verder kwamen uit: *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, Ie Abth. (1533—1559) door Dr. Walter Friedensburg, Bd. I—IX (Gotha 1892—'99), en IIIe Abth. (1572—'85) door

---

[1]) *Münchener Allgem. Zeitung* Beil. no. 9, 11 Jan. 1901.

[2]) *Münchener Allgem. Zeitung* als boven; *Kölnische Volkszeitung*, Beil. 22 Jan. 1901.

[3]) Cauchie, p. 58.

Dr. Joseph Hansen en Dr. Karl Schellas, Bd. I—III (Berlin, 1892—'96). Van deze publicaties zegt prof. Blok, dat zij »veel bevatten wat voor onze kerkelijke en staatkundige geschiedenis van belang geacht mag worden" [1]). Eindelijk nog de IVe Abth (17es Jahrh.) *Nuntiaturberichte des Paleotto* 1628—1630 door Dr. H. Kieuwning Bd. I—II (Berlin 1895—'97). Bovendien verscheen reeds van het *Repertorium Germanicum* [2]) het eerste deel, maar deze op reusachtige schaal ondernomen uitgave zou, om volledig te worden, misschien wel... 200 deelen vereischen, gelijk een vakman te Rome ironisch tot mij zeide. Het tot 1448 verzamelde materiaal wordt dus, voor zooverre gereed, in kopie te Berlijn bewaard en kan daar worden geraadpleegd.

Waarschijnlijk zal, naar de tegenwoordige directeur mij persoonlijk mededeelde, het Instituut eerlang ook gaan uitgeven de »Introïtus et Exitus Camerae Apostolicae" voor de 15e eeuw, aangezien deze geschiedbronnen voor de 14e eeuw reeds in bewerking zijn bij het:

6°. *Institut der Goerres-Gesellschaft*, dat sedert 1888 bestaat en gevestigd is in het Duitsche College van Campo Santo [3]). Directeur is thans Mgr. Dr. Stephan Ehses, bekend door zijn publicaties over de echtscheiding van Koning Hendrik VIII van Engeland (Paderborn 1893). Minstens twee assistenten staan hem terzijde, bij voorkeur kapelaans van het genoemde College.

Reeds gaf deze instelling acht lijvige deelen uit in de serie *Quellen und Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte.* Wij noemen daaronder vooral [4]): de *Nuntiaturberichte Giovanni Morone's vom deutschen Königshof* 1539—1540, door prof. Dr. Dittrich (Paderborn 1892); *Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland während des XIV. Jahrh.* door prof. Dr. J. P. Kirsch

---

1) *Verslag*, blz. 40

2) »Regesten aus der päpstlichen Archiven zur Geschichte des Deutschen Reichs und seiner Territorien im XIV. und XV. Jahrhundert" Bd. I (Berlin 1899).

3) Vgl. Dr. H. Cardauns *Die Goerres-Gesellschaft* 1876—1901. Denkschrift (Köln 1901) S. 67—73.

4) De volledige lijst bij Cardauns, S. 71.

(Paderborn 1894); *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst erg. Aktenstücken* (1585—1590), Ie Abth. door Dr. St. Ehses en Dr. Al. Meister (Paderborn 1895).

Twee groote uitgaven zijn nog onderhanden: de akten van het Concilium Tridentinum, waarvan het eerste deel, bewerkt door Dr. S. Merkle, reeds verschenen is (Freiburg 1901) en onverholen bewondering verdient; vervolgens de *Monumenta Camerae Apostolicae Vaticana*, waaraan Dr. Goeller ijverig arbeidt, en waarvan het eerste deel waarschijnlijk nog dit jaar het licht ziet.

Tal van kleinere geschiedkundige opstellen werden door leden van het »Goerres-Institut" geplaatst in het *Historische Jahrbuch* van hun genootschap en in de *Römische Quartalschrift*.

Men verwacht, dat binnenkort ook de christelijke archeologie in het program zal worden opgenomen. Of eigenlijk is dit reeds ten deele een feit, wijl onlangs aan Mgr. J. Wilpert, den wijdberoemden archeoloog, en Dr. Baumstark, redacteur van het tijdschrift *Oriens Christianus*, een stipendium werd toegekend. Maar een afzonderlijke sectie voor christelijke archeologie en kunstgeschiedenis zal de beraamde plannen eerst ten volle verwezenlijken.

7°. *Het Belgische Instituut.* De eerste voorstellen tot deszelfs oprichting gingen uit van Dr. A. Cauchie, professor te Leuven, die er bij zijne regeering krachtig voor pleitte, toen hij verslag gaf van de hem toevertrouwde *Mission aux archives Vaticanes* (Bruxelles 1892). Op het archeologisch-historisch congres van Doornik, in 1895, beval hij ze opnieuw met warmte aan, en uit het toen gehouden pleidooi ontstond de afzonderlijke brochure van zijne hand: *De la création d'une école Belge à Rome* (Tournai 1896).

De Minister van Onderwijs nam het voorstel in ernstige overweging. Na lang beraad gaf hij eindelijk, 9 Januari 1902, aan dom Ursmer Berlière, Benedictijn der abdij van Maredsous, suppleerend lid der koninklijke Belgische Commissie voor geschiedenis, de opdracht, zich naar Rome te begeven en daar het plan ter oprichting zooveel mogelijk tot rijpheid

te brengen. Dom Berlière bracht een rapport over zijn voorbereidende werkzaamheid uit en werd einde Maart definitief aangesteld als directeur, om het onderzoek in de Romeinsche archieven ten bate der Belgische geschiedenis alvast te beginnen. Eenige assistenten zouden hem binnenkort terzijde worden gesteld.

Een aanvang wordt thans gemaakt met de Registers, Supplieken en »Collectoriae" van Joannes XXII, voor de oude bisdommen Kamerijk, Doornik, Thérouanne en Luik, om aldus te komen tot de uitgave van een *Bullarium*, gelijk ten deele reeds voor het bisdom Utrecht is geschied.

Aan dit nieuwe instituut werd nog geen vast domicilie toegewezen. Men adresseere zich dus persoonlijk tot den directeur, die in het prachtige nieuwe Benedictijnen-college van St. Anselmus, op den Aventijn, woonachtig is.

Min of meer van particulieren aard zijn:

8°. *De Engelsche School* voor geschiedvorsching te Rome en hare zuster, die sedert 15 jaar te Athene domicilie heeft.

Reeds bijna 25 jaar liet de Engelsche Regeering in het Vaticaansche archief geregeld afschriften maken van nationale documenten, door Mr. Bliss en anderen, welke afschriften te Londen steeds beschikbaar worden gesteld; maar tot de oprichting van een eigen instituut kwam zij nooit. In November 1899 vormde zich echter een organiseerend comité, om met particuliere middelen tot zulk eene stichting te geraken.

Het plan van organisatie werd ondersteund door de hooge geestelijkheid en het corps professoren in Engeland en vond allerwegen bijval. Een geschikt lokaal vond men in het paleis Odescalchi, een geschikten directeur in Mr. G. Mcn. Rushfort, een Oxfordsch geleerde van naam.

Voor zoover ik te weten kwam, zijn tot dusverre geen publicaties der Engelsche School verschenen.

9°. *Het Poolsche Instituut* werd in 1886 begonnen onder leiding van Dr. Smolka, professor aan de universiteit te Krakau, en onder den naam: »Expeditio Romana". Jaarlijks wordt het gesubsidiëerd door de Akademie van Wetenschappen

aldaar en den Landdag van Gallicië, onder wier bescherming het is gesteld. Men verwacht, dat weldra ook de Oostenrijksche Regeering subsidie zal verleenen.

Het verzamelde materiaal werd alsnog grootendeels niet uitgegeven, maar gedeponeerd in het archief der historische sectie van genoemde Akademie, volgens een gedrukten catalogus [1]), en omvat niet minder dan 40 volumina. Een aantal documenten hieruit werd gepubliceerd als *Analecta Romana,* in de serie der *Scriptores rerum Polonicarum.* Verdere gegevens vindt men in het *Bulletin international* der genoemde Akademie, jaargangen 1890 vv.

10°. *Het Hongaarsche Instituut* werd in 1894 ingesteld door Mgr. Fràknoi, titulair-bisschop van Arbe, kanunnik van Gross-Wardin en hoofdinspecteur der musea en bibliotheken van Hongarije.

Reeds jarenlang was deze voor de wetenschap niet minder ijverige dan vrijgevige prelaat bezig, in het Vaticaansche archief materiaal te verzamelen ten bate der geschiedenis van zijn vaderland [2]) Hiermee niet tevreden, wilde hij op nog grooter schaal gaan arbeiden en te dien einde nam hij — een ware Maecenas — vijf jonge geleerde landgenooten op in zijn fraai landhuis buiten de Porta Pia, waar zij vrije woning genieten. Tevens wordt hun, telkens voor één jaar, door de Hongaarsche Akademie van Wetenschappen een stipendium verleend. Ieder jaar moeten zij een rapport hunner werkzaamheden uitbrengen.

De titel der verschenen publicaties luidt: *Monumenta historiam regni Hungariae illustrantia.* Van de eerste serie, die de Middeleeuwen omvat, zagen sedert 1887 te Budapesth zes deelen het licht; van de tweede, waarin de 16e en 17e eeuw worden behandeld, sedert 1884 twee deelen.

Deze publicaties toonen schitterend, dat geen onkosten of

---

[1]) »Catalogus actorum et documentorum res gestas Poloniae illustrantium quae ex codicibus manuscriptis in tabulariis et bibliothecis italicis servatis Expeditionis Romanae cura 1886—1888 deprompta sunt". door Dr. Korseniowski (Cracoviae, 1889).

[2]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVII, blz. 237.

moeite worden gespaard, om ze het rijke land der Magyaren waardig te doen zijn.

11°. *De Scandinavische Instelling* bestaat ook eerst sedert 1894 (ofschoon reeds vroeger op eigen hand door Friedenheim, Munch en Ahlqvist te Rome voor de Noorsche geschiedenis werd gearbeid), wijl men eigenlijk toen eerst systematisch begon. In genoemd jaar werden namelijk eenige geschiedkundigen met een vaste aanstelling naar de Eeuwige Stad gezonden: Maltesen door Denemarken, Lundstedt en K. H. Karlsson door Zweden. Na hen kwamen verschillende andere geleerden.

Laatstgenoemde gaf een uitvoerig rapport van zijn navorschingen in het licht: *Forskningar i Vatikanens archiv och därmed.... arbeten* (1894—1900). Ook publiceerde hij 2120 excerpten van documenten [1]), op de geschiedenis zijns vaderlands betrekking hebbende, te beginnen met Nicolaas III (1277) tot Leo X (1513), en een serie bescheiden over de Dominicanen-provincie Dacië [2]).

Tot dusverre was de oogst dus betrekkelijk gering.

Behalve deze nationale instellingen, die reeds te Rome zijn gevestigd, zijn er nog andere in voorbereiding. Zoo stelde Hinajosa aan zijne Regeering de stichting van een Spaansche School voor geschiedkunde voor [3]). En naar ik uit goede bron te Rome vernam, wordt eveneens over een dergelijke nationale inrichting druk met het Vaticaan onderhandeld door de Regeering van Rusland en de Vereenigde Staten.

Maar buitendien wordt er in de pauselijke archieven zeer veel gewerkt door particulieren, òf op eigen onderneming, òf met ondersteuning van een wetenschappelijk lichaam.

Kardinaal Hergenroether gaf het voorbeeld, door terstond te beginnen met de uitgave der *Regesta Leonis X*, waarvan echter slechts 10 fascikels zijn verschenen, omdat deze publicatie àl te omvangrijk zou worden en de waarde van haar

---

[1]) In de *Middelander från Svenska Riksarkivet* (1901) XXV. 343—457.

[2]) *Handlingar rörande Dominikaner-Provinsen Dacia.*

[3]) T. a. p. Introd. p. LVII.

inhoud niet bevredigend scheen. Door eenige paters Benedictijnen werden het *Regestum Clementis papae V* (Romae 1883 etc.), bestaande uit 4 deelen, en door P. Pressutti de *Regesta Honorii papae III* (Romae 1888 etc.) in 2 lijvige deelen uitgegeven.

Nog andere publicaties, uit de eerste jaren na 1880, zijn vroeger reeds vermeld in dit tijdschrift [1]). Een volledig overzicht, slechts gaande tot 1893, van hetgeen er alleen uit en over de pauselijke Registers gepubliceerd werd, leverde Dr. Ludwig Schmitz [2]). Zijn overzicht beslaat meer dan 20 bladzijden druks!

Van de vele gewestelijke oorkondenboeken, die vooral uit de Registers hebben geput, komen met name in aanmerking: *Die Papsturkunden Westfalens bis zum jahre 1378*, Bd. I (Munster 1888) door professor Dr. Heinrich Finke; het *Bullarium Trajectense* I—II (Hagae-Comitis 1891 enz.) door ongeteekende; de *Acta pontificum Helvetica* (Basel 1892) door Johannes Bernouilli; de *Päpstliche Urkunden und Regesten, die heutige Provinz Sachsen und deren Umlande betreffend, herausgegeben von der hist. Kommission der Provinz Sachsen* I—II door G. Schmidt en P. Kehr. Verder bewerkte H. V. Sauerland, in opdracht der »Gesellschaft für lothringische Geschichte und Alterthumskunde" zijn *Vatikanische Urkunden und Regesten zur Geschichte Lothringens* I (Metz 1900) en evenzoo, in opdracht der »Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde", zijn *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande* I (Bonn 1902). Soortgelijke uitgaven ondernamen Dr. Hermann Ehrenberg voor Posen (Leipzig 1892); Dr. H. Hildebrand voor Lijfland, in zijne *Livonica* (Riga 1887); pater E. Fermendzin voor Bulgarije, in zijne *Acta Bulgariae ecclesiastica* (Agram 1881); en Dr. Schneider voor Wurtemberg, door een nog onvoltooide bewerking der *Regesta Avenionensia*. Voor Calabrië eindelijk heeft Mgr. D. Taccone-Gallucci, bisschop van Nicotera en Tropea, zijn *Regesti dei Romani Pontefici* pas de Vaticaansche drukkerij doen verlaten.

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXXXVII, blz. 222 vv.

[2]) *Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und Kirchengeschiehte* (Rom. 1893) Jahrg. VII, S. 208—233 en S. 486—491.

Sedert vijf jaren is prof. professor Kehr in de archieven van Rome en Italië — natuurlijk vooral de pauselijke — bezig om een nieuwe, volledige en diplomatische uitgave voor te bereiden der bullen tot Innocentius III (1198). Deze reusachtige taak wordt door hem verricht met eenige bekwame medehelpers, in opdracht en grootendeels op kosten der voorname »Akademie für Wissenschaften" te Goettingen.

Pater Conrad Eubel, penitencier van Sint-Pieter, gaf reeds in het licht een zeer verbeterde en vermeerderde tweede editie van Gam's *Series Episcoporum*, over de jaren 1198—1431, waarvoor hoofdzakelijk uit Vaticaansche bronnen is geput [1]). Dezelfde verdienstelijke geschiedvorscher bewerkt thans eene voortzetting van Sbaralea's *Bullarium Franciscanum*. Hiervan zijn de twee eerste deelen in fol., gaande tot 1378, ter Vaticaansche drukkerij uitgekomen en wordt het derde deel aanstaanden herfst verwacht.

Op dezelfde wijze zet pater Eusebius Fermendzin de *Annales Minorum* van Waddington voort en liet hij daarvan het 24e deel verschijnen, terwijl het 25e deel, gaande tot Paus Urbanus VIII (1620—1644), wordt bewerkt door een Duitschen Minderbroeder, pater Leonard Lemmens. Te vermelden zijn hier ook de *Analecta Franciscanorum*, door eenige paters van het Sint Bonaventura-college te Quaracchi, die reeds deel I—II in het licht gaven en deel IV—V ijverig voorbereiden.

Niet minder ijverig gaan de paters Dominicanen te werk met de voortzetting van Ripoll's *Bullarium*. Door eenige ordebroeders geholpen, bezorgt namelijk de Beiersche pater Benedictus Maria Reichert de *Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum historica*, waarna tot dusverre 12 deelen in 4° geheel of gedeeltelijk verschenen zijn [2]), terwijl de paters Servietén Augustinus Morini en Peregrinus Soulier zorgen voor een uitgave der *Monumenta ordinis Servorum S. Mariae* I—II (Bruxelles 1898).

---

[1]) *Hierarchia catholica medii aevi* etc. (Monasterii 1898).

[2]) Romae ex Typographia polyglotta S. Congr. de P. F.

Een dorre opsomming als deze, maar àl te zeer gelijkend op een bibliographisch overzicht, geeft echter juist in haar overstelpende veelheid een behoorlijk idee van hetgeen er tegenwoordig in de pauselijke archieven zoo al omgaat.

Een *volledig* denkbeeld zal men daarvan eerst kunnen opdoen, wanneer het *Repertorium* verschenen is, dat prof. D. A. Melampo, tweede custos aan het Vaticaansche archief, thans bezig is samen te stellen. Namelijk een beredeneerde catalogus van al de sedert 1880 uitgekomen geschriften, waarbij de bronnen van genoemd archief zijn benut. Deze catalogus, nog maar in handschrift aanwezig en bij hooge gunst door mij geraadpleegd, bestaat uit drie lijvige bundels, elk van ongeveer 450 fiches. Hij vermeldt niet alleen den titel van elk verschenen boekwerk of geschrift, maar dikwijls ook de Vaticaansche bronnen, die ervoor gebezigd zijn, en geeft meermalen zelfs, in korte aanhaling, een of andere gezaghebbende recensie ervan weêr. De samensteller hoopt zijn verdienstelijken arbeid voltooid te zien en in druk aan den H. Vader te kunnen aanbieden, als het Vaticaansche archief zijn 25-jarig jubilé sinds de openstelling viert.

Eerst dàn zal ten volle en openbaar kunnen blijken, met hoeveel recht Paul Fabre onlangs schreef: »Le monde civilisé peut être reconnaissant à Léon XIII. Grâce à lui, la Bibliothèque et les Archives du Vatican sont devenu un grand laboratoire de science historique" [1]).

Onwillekeurig rijst hier ten slotte de vraag, in hoeverre ons vaderland in dat Romeinsche laboratorium der geschiedkunde heeft meegedaan en eerlang nog zàl medewerken.

't Zijn betrekkelijk zeer weinige Nederlanders, die tot dusverre in de pauselijke archieven hebben gearbeid. Een der eerste bezoekers van het Vaticaansche archief, in 1880, was Dr. Andreas Jansen, maar slechts voor korten tijd. Hem volgde naar het archief der Propaganda, eveneens voor korten tijd, Dr. Th. L. Lunter. Langer hielden de Jezuïet

---

[1]) *Le Vatican* etc. p. 749.

A. van Lommel en de Dominicaan A. J. Hoogland het daar uit, om materiaal te verzamelen voor de geschiedenis hunner resp. orde in Nederland. Van mijne werkzaamheid in de pauselijke archieven is reeds boven [1]) melding gemaakt. Later kwam pater Ignatius Cauwenberg (geb. te Breda), penitencier van St. Pieter, die het *Bullarium Trajectense* wilde voortzetten en te dien einde begon met een onderzoek der supplieken-registers; maar hij stierf, te vroegtijdig helaas, in 1898. Twee jaar later duikt de heer J. A. F. van Haars even op in de naamlijst der bezoekers van het Vaticaansche archief. Professor Blok werkte er eenige weken in den winter van 1901, voor het bekende *Verslag*, en prof. Dr. A. Hensen in de twee laatste herfstmaanden.

Ziedaar letterlijk alles. Gelukkig ziet de toekomst er beter uit, nu bij onze Regeering ernstig in overweging schijnt te worden genomen de oprichting ook van een Nederlandsch Instituut voor geschiedenis en oudheidkunde te Rome [2]). Hopen en vertrouwen we, dat dit instituut spoedig in werkelijkheid zal verrijzen naast het Hollandsch college, tot welks stichting door onze Hoogwaardige Bisschoppen reeds metterdaad de stoot is gegeven. Hopen we, dat ons vaderland niet meer onvertegenwoordigd zal blijven, als Leo XIII de voornaamste leden der verschillende nationale instellingen voor geschiedkunde te Rome weêr in plechtige audiëntie om zich heen ziet geschaard. Vermoedelijk — zoo de goddelijke Voorzienigheid zijn kostbaar leven spaart — zal dit gebeuren in 1905, bij de zilveren jubelviering van het door hem geopende Vaticaansche archief.

De vorige maal geschiedde zulks op Zondag 4 Mei 1902. Toen ontving de jubileerende Opperpriester, die het aantal regeeringsjaren van Petrus beleven mag, de gelukwenschen der nationaal-historische instellingen van Frankrijk, Oostenrijk, Duitschland, Engeland, België, Hongarije, Denemarken en

---

1) Blz. 20 en 49.

2) Vgl. over het voorstel dienaangaande van prof. Blok: *Verslag*, blz. 55; *Onze Eeuw* (Mei 1902) blz. 685 vv.; *De Katholiek*, Dl. CXXI, blz. 471 vv.

Zweden. In 't geheel waren 20 geschiedkundigen, uit genoemde landen, aanwezig.

Mgr. Fràknoi sprak uit aller naam een woord van hulde en dank tot den H. Vader, die zoo ontzaglijk veel heeft gedaan voor de bevordering der historische wetenschap. Leo XIII antwoordde in zijn klassiek Latijn en sprak zijn vreugde uit over de aanwezigheid zooveler eminente geleerden van allerlei landaard: »Quod sanctioris tabularii Nostri conclavia historiae cultoribus, abhinc annos plurimos, patere jussimus, laetamur equidem Nos, cum tot idcirco in Urbe eruditorum hominum collegia videamus, gentium nobilissimarum studio historicae rei provehendae instituta. Illorum vos collegiorum nomine adestis hodie, dilecti filii et spectabiles viri, acturi gratias Nobisque de diuturno pontificatu gratulaturi. Nos vero egregium officium æstimamus ex merito, gratamque vicissim ac benevolam voluntatem Nostram vobis significamus". — En Z. H. spoorde vervolgens de geschiedkundigen aan, om bij hun onderzoek steeds de *waarheid* te dienen: »Illud autem ominamur impense, ut quos veterum memoriis perquirendis labores sedulo insumitis, veritatis adserendae conferant; veritatis enim splendore Ecclesia gaudet, eoque tantum auspice historia fit vitae magistra. Adsit diligentiæ vestræ sapientissimum Dei numen ac studia vobis furtunet" [1]).

Jaren geleden, op de audiëntie van 24 Februari 1884, sprak

---

1) Volgens *Kölnische Volkszeitung* van 7 en 26 Mei 1902. — In vertaling zei de H. Vader: »Dat Wij, veel jaren geleden, last hebben gegeven, om de gesloten ruimten van Ons geheim-archief voor de geschiedkundigen open te stellen, doet Ons zeker met vreugde aan, nu Wij dientengevolge in de Stad zooveel college's van geleerden zien, welke tot bevordering der historische wetenschap door den ijver van edele volken zijn opgericht. In naam dier college's zijt gij, beminde zonen en achtenswaardige mannen, hier aanwezig, om Ons dank te zeggen en geluk te wenschen met Ons langdurig pontificaat. Wij nu stellen deze uitnemende hulde naar verdienste op prijs, en betuigen u wederkeerig Onze dankbare en welwillende gezindheid... Dit echter is Onze dringende wensch, dat de arbeid, dien gij aan het navorschen der oude documenten ijverig besteedt, moge helpen tot staving der waarheid; want de Kerk verheugt zich over den glans der waarheid, en slechts onder geleide daarvan wordt de geschiedenis een leermeesteresse des levens. Moge Gods allerwijsste Voorzienigheid uwen ijver terzijdestaan en uwen arbeid doen gedijen".

Leo XIII het koninklijk-fiere woord: »Non abbiamo paura della pubblicità dei documenti: Wij hebben geen vrees voor de openbaarheid der documenten" [1]). Thans, na een rijpe ondervinding van 18 jaren, is er niets hoegenaamd, dat aan de rechtmatigheid van dit woord eenige afbreuk kan doen. Integendeel, het werd op schitterende wijze bevestigd. Zóó sterk, dat Mgr. Duchesne op de audiëntie van 4 Mei j. l. tot den H. Vader glimlachend kon zeggen: »Jusqu'alors on a publié 125,000 documents des Archives du Vatican, et il n'y en a aucun qui soit compromettant pour l'Église".

Moeilijk is een pregnanter bewijs aan te halen voor Leo XIII's weergalooze helderziendheid, ook op het gebied der historische wetenschap.

Dr. G. BROM.

---

1) *De Katholiek*, Deel LXXXVIII, blz. 217.

GUIDO GEZELLE.

(Vervolg en slot van Dl. CXXII, blz. 159 vv.).

XI.

Wanneer ik nu ten slotte trachten ga te beschrijven, hoe, en te bewijzen, dat G. Gezelle een modern dichter is, dan hoop ik mij door den welwillenden lezer zooveel kieschheid toegekend te zien, dat hij mij niet in staat acht mijn beminden dichter te brengen in het gewoel van den over moderne poëtiek hangenden strijd. Want daar is deze Gezelle te groot, te hoog, mij veel te lief voor. Om nu dezen waarachtigen poeet, die modern is, aan mijn tegenstanders te toonen, hen uitdagend het goed recht der modernen te durven ontkennen, daarvoor zou ik me inderdaad schamen.

Alleen, omdat de waarheid bovenal moet gekend, omdat Gezelle inderdaad niet geheel begrepen kan worden, niet geheel juist geschetst is, tenzij zijn naar-voren-dringende moderniteit worde beschreven: daarom spreek ik bij dezen dichter over deze dingen.

Guido Gezelle dan een modern dichter.

De welwillende lezer vergunne mij tot beter en juister begrip van hetgeen volgen gaat een kleine aanhaling van — ik kan het hier in dit geval niet verbeteren — mijn eigen woorden [1]).

Op twee wijzen kan een Hollandsch dichter onzer dagen modern zijn. Eerstens in dien zin, dat hij werkt volgens den

---

1) Vgl. *Van onzen Tijd*, 3de Jaarg. blz. 27 vv.

geest van de dichters na '80, die trachten te streven naar oorspronkelijkheid, natuur en waarheid en daarom uiteraard vijanden zijn van alle gehuicheld, aangepast, opgedrongen gevoel, en zelven, zooveel ze vermogen, nauwkeurig, juist, kan het, geheel volkomen, hun eigen gevoel trachten te vertolken. Eerste eisch om aldus modern te zijn, is: gevoel bezitten: als tweede geldt: wanneer men gevoel niet bezit, nooit het voorgeven of pogen uit te drukken.

Dat volgens dezen geest te werken, modern wordt genoemd, is daardoor gekomen, wijl in de jaren '80 gezonde begrippen over dichten of liever de rechte praktijk, de echte beoefening dier begrippen in ons Holland grootendeels verduisterd waren [1]). Waaruit volgt, dat in dezen zin de beteekenis van modern slechts betrekkelijk moet genomen worden. Zooals ik duidelijk in mijn laatste artikel over *Moderne Poëtiek* heb verklaard, is dat moderne zoo oud als de oudste dichter der wereld [2]).

Absoluut-modern noem ik dien dichter, die doordrongen van boven beschreven beginselen en daarnaar werkend, bovendien in zich zelven voelt en kent den geest, het karakter, de hartstochten, begeerten, verlangens, de smart, den jubel, den strijd bovenal, van zijn tijd, en dat alles zóó in zijn verzen deels weet weer te geven, deels te verklaren, deels te verheerlijken, dat deze verzen niet enkel echte uitingen zijn van des dichters eigen ziel, maar bovenal kreten, jubelingen en zangen van de ziel zijner eeuw.

Deze dichter zingt inderdaad tijdzangen; doch andere dan da Costa vervaardigde; hij bedicht geen historie, en toch zal de historie die gedichten bewaren, wijl ze trouwer dan de jaartallen en karakterbeelden van da Costa de geschiedenis teekenen van des dichters tijd.

In dezen absoluten zin kan men Gezelle niet modern noemen: want behoudens eenige losse liederen en hier en daar een sprekend negentiende-eeuwsch trekje, zou men al

---

1) Ter illustratie leze de welwillende lezer de drie deelen van Potgieter's Brieven aan Cd. Busken Huet. Vooral het laatste deel bevat doorloopend een aanklacht tegen de onbeduidendheid onzer toenmalige letterkunde.

2) Vgl. *De Katholiek* (1901) Dl. CXX, blz. 421 en 422.

heel weinig weten aan te voeren, dat zulk een moderniteit bij Gezelle bewijst. Maar in den eersten zin, betrekkelijk dus, is Gezelle voluit modern, en dat ga ik hier trachten te betoogen.

De dichter, die dezen eeretitel van modern-zijn, verdienen wil, moet dus allereerst afgerekend hebben met alle soort van rhetorica; dat is: met ieder pogen om, tenzij hij inderdaad ontroerd en bezield zou zijn, verzen te maken.

Natuurlijk staat het iedereen volkomen vrij zooveel te dichten, als hij verkiest: voor God noch menschen wordt hij er een zondaar door; ja zelfs bij feest of uitvaart kan hij zich er verdienstelijk meê maken. Men vergunne ons echter die bezige lieden »niet-modern" te noemen, zooals trouwens zij zelven ook genoemd gelieven te worden.

Vanzelf spreekt, dat deze moderniteit voor ieder, die op de hoogte is van oud en nieuw, gemakkelijk te onderscheiden valt. Allereerst aan de oorspronkelijkheid van beeld en woord, en de niet te omschrijven frischheid van rhythme en klank. Als echter deze dingen door mijn trouwen lezer bij Gezelle nog niet zijn opgemerkt, dan zou het me voor hem en niet minder voor mij zelven zeer spijten. Ik zal intusschen mij veroorloven dit alles eenvoudig voorbij te gaan. Maar wat ik hier in het bijzonder wil betoogen en verluchten is het meest-kenmerkende van Gezelle's modern-zijn, n.l. het subjectieve in heel zijn poëzie. En hiermee vat ik den draad weer op, in mijn vorig artikel uitgeworpen: waar ik te spreken begon over het eigenaardige van des dichters beeld en geluid.

Een modern dichter moet zijn subjectief. Niet zoo, dat hij daardoor de wereld buiten zich vergeten, verachten, verwerpen mag, en enkel zich bezig houden met de wereld binnen in zijn hart; in het tweede artikel mijner *Moderne Poëtiek* heb ik naar best vermogen den levensband aangewezen, die beide werelden verbinden moet[1]). Maar subjectief

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1899) Dl. CXVI, bl. 1 vv. Dadelijk heb ik daar front gemaakt tegen het valsche subjectivisme, dat de buitenwereld miskent (bl. 4). En na dat valsch subjectivisme bij de modernen, en het eenzijdig objectivisme

in dien zin, dat de dichter elke stoffe van die buitenwereld, ieder voorwerp, dat hij bezingen moet, — uit eigen aandrift, niet uit plicht — doordringt, gansch en al, van het leven zijns eigen, bloedeigen gevoels: het leven zijner eigen ziele. En wel zóózeer, dat die stoffe: die deugd, die blijschap, dat leed, die familie- of levensverhouding, dat natuurtafereel, wat ook, wordt herschapen, ander, nieuw leven krijgt, verheerlijkt leven: hetzelfde, wat leeft, gloeit, schittert, vlamt in des dichters ziel. Geeft gij die dingen buiten u nauwkeurig, juist weer, wellicht met treffend-sprekende trekken, gelijkend heel en al, ge beschrijft enkel, ge beschrijft poëtisch wellicht. Maar een dichter — hier een modern dichter — bezingt, geeft aan die uit zich zelve niet stijgen kunnende dingen de vleugelen zijner eigen bezieling en ontroering.

Wijl nu dit gezonde subjectivisme in de eerste jaren na '80 leven moest onder de besmette sferen van een ongezond objectivisme, meende het zijn gezondheid te bewaren door zich vaak heel en al van objectivisme te onthouden. En zoo werd het spoedig evenzeer krank — welke krankheid echter bij 't groeien der krachten langzaam aan genas, voorzoover zij althans geen constitutioneele kwaal van enkelen was.

Gezelle nu heeft nooit die ziekte gekend: zijn subjectivisme was en bleef door en door gezond. Bij hem geen ziekelijke zeltbespiegeling, geen ongewettigd zelfbeklag, geen onkiesch uitstallen van onbelangrijke en onschoone harte-intimiteiten, geen vernuftig wenden en draaien van heel der wereld bestel om de as van het eigen ik. Bij hem geen boven alle levens- en liefdetonen uit kraaiende belangstelling in eigen lief en leed, die telkens monsterachtiger aangroeit en straks inderdaad gelooven gaat in het nevelig beeld van een godheid, die »troont... diep in het trotsch gemoed", of den armen verblinde met volle bewustheid belijden doet:

»Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten".

---

bij de ouderen met sprekende voorbeelden te hebben gekenschetst, trachtte ik op blz. 17—21 het juiste midden tusschen deze twee te bepalen. Hoe gaarne wenschte ik, dat lezers, die mij wellicht van overdreven subjectivisme verdenken, deze eenvoudige bladzijden nog eens overlazen!

Welk een roerende tegenstelling met dezen zanger, die alzóó zijn Luciferskreet aanhief, vormt de van zijne afhankelijkheid zich welbewuste Gezelle, die bad:

»Ik hope in U, die middenvast
onwandelbaar in 't wezen staat;
die, rondom U, dat waant en wast,
om Uwentwille, in 't leven laat;
ik hope in U, dien tel noch tijd
en tikt; die één, die eeuwig zijt!"

Hij, die zóó bidden kon, zou nooit schuldig staan aan zelfaanbidding, die voortkomt uit dwaas-ijdele zelfbespiegeling. Deze dichter zou evenmin, hoog en verwaand, enkel van belang achten wat daar binnen leefde in zijn ziel, en minachtend zijn oogen sluiten voor al de heerlijkheden in Gods wijde schepping en 's menschen wonderrijk leven.... O! Gezelle moest wel dat alles vol liefde, met teedere zorg bespieden, doorvorschen. En inderdaad wijd en zijd, hoog en laag, naar overal uit, heeft hij — de natuur vooral — geschouwd, dóórzien. Daarom is altoos zijn beschrijving juist, ieder woord nauwkeurig, iedere trek getrouw. Al de uit-, al de inwendigheden der dingen kent hij: de vederen, en de klanken der vogelen: de kelken, de stengels, de geuren en kleuren der bloemen: de blaren en bloesems, de schors en de kern der boomen; de tinten der luchten en de vormen der wolken: de geluiden van de zoemende bijen en de suizende muggen: de zon heel en al: haar verdoken, haar nevelige, haar open gestraalde glorie!... O, ware hier plaats om het u te bewijzen! Vergunt me nu een drietal proeven: enkele uit de duizend, letterlijk uit de duizend. Hier hebt ge »de kerzelaar" in »zijn trouwgewaad":

»Elk taksken is een priem nu, die,
bewonden, wit,
tot tenden, in een witte schee
van blommen zit".

Hier ziét ge groeien het mos in de mei:

»'t Groeit overal entwat:
tot op de blauwe schorren,

maalt, onbemerkt, het mos,
bij kleene, kleene porren,
zijn platte penningen,
die, groene en grauw gedaan,
of geluw, op 't gelent
van de oude bruggen staan".

Hier hoort ge de stormen op de Leye, met één woord:

»De Leye slaat dat 't kletst!..."

Maar niettegenstaande die treffende juistheid van beschrijving, die ieder bezongen voorwerp gansch-gelijkend, onverwrongen van trekken, recht van lijf en leden, in klaar, ongetint licht, naar voren brengt, draagt toch alles, wat Gezelle heeft bezongen, de gelijkenis, den trek, den bouw, den glans van des dichters ziel.

Neen 't is toch anders eenigszins! Want met het vorige kan ook bedoeld worden de in ieder goed gedicht noodzakelijke stijl: dat individueele, dat persoonlijke, dat altoos den eenen dichter van den anderen onderscheidt, dat particuliere, zooals Dr. G. Verriest in zijn redevoering op het congres van Kortrijk het eigenaardig noemt en daarop geestig volgen laat: »Dan is elke vogel te bossche en te velde een *particularist*, en de nachtegaal de grootste van allen" [1]).

Maar Gezelle doet meer dan zijn karakter-stempel drukken op ieder werkstuk: Gezelle schept al de dingen, die hij bezingt, om, en dat zoo wonderbaar, zoo ongewoon, zoo onnaspeurlijk fijn, dat alles, zijn eigen gestalte, gedaante en wezen behoudend, toch is geworden iets, dat geheel aan Gezelle behoort, iets, dat Gezelle zelf is: dat zijn woord spreekt, zijn jubel lacht, zijn smeeking schreit, heel zijn wezen openbaart, heel zijn ziele uit-beeldt en zegt. Zingt de dichter van den nachtegaal, ik hoor den nachtegaal juist en sprekend; maar ik hoor tegelijk, neen veeleer Gezelle's klacht en lied. Doet de dichter de zonne rijzen, dalen, schitteren — wie zong na Franciscus zóó van de zon! — die morgen, avond en middag

---

[1]) Vgl. *Feredag van Guido Gezelle* (blz. 19). Er volgt nog een zinnetje: »Om prijs te winnen in ons land moet de vogel naar draaiorgelkens fluiten".

en al hun lichte heerlijkheden en donkere geheimen wekken toch allereerst visioenen van Gezelle's liefde en leven! Zóó immer! In den vuuroven van Gezelle's ziele worden, als 't ware, die dichterstoffen neergedompeld, om straks te herrijzen, verguld door dier ziele goudgloeiende extaze, of gebronsd door haar zwaarbrandende smarte, altoos herschapen en hervormd door haar immer hooger-laaiend en immer dieper-grijpend vlammenleven.

XII.

Nu ga ik, zoo juist mij mogelijk is, uit den indruk van wat ik over den dichter las en persoonlijk uit den mond van een zijner vrienden, die hem van nabij heeft gekend, vernam, de ziel van Gezelle kortelijk schetsen.

Bij eersten blik verrassen ons de verst uiteenloopende tegenstellingen. Een teere ziel, spoedig bewogen en snel bewegelijk, maar toch sterk, krachtig, mannelijk, rustig en kalm. Deemoedig als een kind, tegelijk hoog en sereen als een wereldwijze. Bang voor al wat ruw is en hard, voor geknars en geschuur, voor onwelluidend en onharmonisch geluid: angstigzorgvuldig om niet te worden aangeraakt door wat besmet of bestuift: bevreesd dus voor de menschen met al hun kleine baatzuchtigheden en groote zonden; en toch naar die menschen heengetrokken onwederstaanbaar en hen, als tegen wil en dank, beminnende: toch zich zelve blootstellend aan dat woelen en dringen van ten alle kanten betastende en duwende beoordeelaars door zich frank en vrij over te leveren aan de onbarmhartige drukpers! ... In zich zelve teruggedoken, als een vogel in zijn vederen zich bergend voor regen en wind, toch telkens weer gelijk aan den steilte noch stralen duchtenden adelaar! Gewillig onderworpen, kunnende wachten, als treurend over de lente, die ging, over den zomer, die nooit komen zal; straks hardnekkig, onversaagd vooruit roeiende, trots hooggestegen golven, den donkeren nacht in der voor anderen onbekende toekomst. Meest droomerig en zwaar melancholisch, maar immer tegelijk

vol stagen lustigen werkijver: even vaardig delver in de harde steenrots der taal als rustig peinzer naar de stille sterren .... Schuchter als een angstig-verlegen kind in ongewoon gezelschap, maar uitgelaten zich-zelve gansch gevend aan ieder, die niet meer vreemd is .... Benauwd en bedroefd .... droef tot zwarte somberheid toe; toch vaak verruimd en verblijd, met liederen vol luim op de lippen, als waren zij enkel gevormd om te lachen. Belust op weten en doorvorschend taai-volhardend al de geheime gangen der kennis .... maar tegelijk levende van zon en van zang, zich voedende met rijmen en rhythmen en klanken!

Deze tegenstellingen echter zijn gemakkelijk te verklaren voor ons, die weten, dat Gezelle een genie blijkt, dat dichter is. Ge vindt die tegenstellingen eveneens bij Vondel, bij Goethe vooral. Want deze geesten moeten veelzijdig zijn, moeten alles wat groot, goed en schoon is, willen en kunnen omvatten, en verwerken, indien de gelegenheid zich aanbiedt, de omstandigheden gunstig zijn. Al de snaren van de levensharp kunnen ze bespelen; al de gevoelens en begeerten, die er gisten en woelen in menschenzielen, moeten hen ontroeren en stuwen: hun is door den geest der poëzie gegeven te spreken al de talen des harten!

Hiermee is dus het eigenaardige, het eigendommelijke van Gezelle's ziel nog niet gekenschetst. Doch dadelijk komt dat karakteristieke naar voren, wanneer we slechts een oogenblik naast dezen Gezelle een heel ander dichtergenie plaatsen, den straks genoemden Goethe. Deze was een zelfzuchtig geestesaristocraat, overbeschaafd, tot in zijn hoogste ontroeringen verfijnd; een dichter, die het volle geluk van geestelijke schoonheid immer te vereenigen zocht met — wel geordende, wel gematigde — maar toch aardsche weelde en zinnelijk genot van den meest exquisen aard; een dichter, die tusschen zinnenlust en idealisme de grenzen wilde doen verflauwen, in elkander overvloeien en versmelten. Waar die lusten naar achter werden geschoven, opdat het idealisme zijn gebied zou mogen vergrooten, daar verscheen *Iphigenie auf Tauris*, schoon en rein als een zomerochtend.... Maar

zoodra de rechten van het laatste buigen moesten voor de verleiding van de eerste, kon zelfs Rome's eerbiedwaardigheid de wulpsche *Elegien* niet bezweren.

Gezelle nu heeft zich nooit met dien zinnenlust bemoeid, en, blanke zwaan, dreef immer op zuivere stroomen. Hij had enkel de pure Schoonheid lief, en hoe minder deze met menschen en menschenbeschaving in aanraking kwam, des te dierbaarder was zij hem. Daarom beminde hij bovenal de natuur: de natuur, zooals zij kwam uit Gods hand: onbesnoeid, ongeboeid, niet-ingekooid, niet-geprieeld, niet-beperkt, niet-omtuind, onbedorven, ongerept, wild, wij en woest. Geenszins haatte hij de beschaving: in levensomgang en geestes-ontwikkeling was hij zijn omgeving verre vooruit, verfijning zocht hij met stagen ijver, in zoover grofheid erdoor werd geslepen en ruwheid gekuischt; maar een gruwel en een zonde was hem alle parfumeerende gevoelsfatsoeneering van welken aard en welken graad ook. Hij moest wonen in steden — Goddank dat het nog in zijn stil Brugge, zijn stemming Kortrijk was! — maar 't bleek hem last genoeg zich zoo gedwongen te moeten wenden en keeren tusschen al dat afgepast gedoe van die nette en modieuse menschen. O! wat ware hij gaarne geboren en getogen in oerwouden en onbebouwde velden; en wel benijdenswaardig moet hem de zanger Nawadaha geweest zijn, die wonen mocht in het dal van Tawasentha [1]).

Gezelle was een echt natuurkind en is het gebleven tot aan zijn sterven toe [2]), als hij nog met veege lippen herhaaldelijk verlangende zuchtte: »Ik hoorde toch zoo geern de veugeltjes schuifelen". Natuurkind, dat met grooter smarte scheiden gaat van boomen en vooglen dan van menschen.

---

1) *The Song of Hiawatha.*

2) Zie over Gezelle's sterven, ziekte, hersenen enz. de zeer interessante bijdrage van Dr. G. Verriest, in de Handelingen van het vijfde Vlaamsche Natuur- en Geneeskundig Congres, gehouden te Brugge op 29 Sept. 1901. — Nog dank ik den hoog vereerden Dr. Verriest voor de groote vriendelijkheid om mij deze bijdrage, versierd met een mij onbekend portret van Gezelle, zoo ongevraagd te zenden.

Want de menschen bedekken en boeien hun gevoel; maar de boomen botten vrij uit, en de vogelen zingen lustig altoos maar door. Natuurkind, dat het opbruisende gevoel niet zorgvuldig kristalliseert, maar het neer laat golven in zijn ontvankelijke ziele; dat het dan straks niet overgiet in smaakvolle bekertjes, waaraan de kleine, fijne monden van liefhebbers genoegelijk kunnen zitten genieten; neen, dat dadelijk de sluisdeuren zijner ziel wijd openzet en overvloedig, haast verkwistend, het verfrisschend water laat uitstroomen als moest het worden gedronken uit holle handen. Wie houdt deze stroomen tegen? Denkt ge waarlijk, dat ge met wetten over maat en rijm deze overbruising van gevoel kunt bedijken? Ze breekt er door henen, en de arme dijkjes drijven daar als zandheuveltjes in het rond!

Doch de beeldspraak wordt gevaarlijk. Gezelle kende beter dan wie ook al de geheimen der poëtiek: men leze b.v. *Groeninge'ns Grootheid* in den bundel *Laatste Verzen* en begrijpe mijn eenvoudige bedoeling: dat niettegenstaande Gezelle het vermocht, hij niet wezen wilde een zoogenaamd »parnassisch" dichter. Of liever: dat hij het niet *kon* zijn; want hem waren vrijer beweging en dartelender vlucht noodig dan zulk een dichter zich veroorloven mocht.

Natuurkind was Gezelle, en daarom draagt alles, wat hij heeft gedicht, de trouwe gelijkenis van een ziel, die zich bovenal kenmerkt door ongeveinsde naïveteit en oogenblikkelijk-gereed-zijnde gevoelsuiting. Zóó blijken dan ook zijn bundels, gelijk reeds de titels doen vermoeden, allereerst dichterlijke dagboeken te wezen, zoo bont, onbevangen, ongeschift volgen hun verzen op elkaar. En inderdaad geven zij de geschiedenis van Gezelle's ziel, en wat hij liefhad en haatte, leed en streed, alles wordt er nauwkeurig niet beschreven maar bezongen.

Die eigenaardigheden van naïveteit en oogenblikkelijke gevoelsuitstorting zijn ook te onderkennen bij Gezelle's beeldspraak, zooals ik in mijn vorig artikel deed uitkomen; des te treffender, waar die openhartige naïveteit telkens volgt na of samengaat met bijna titanische verbeeldingen. Zoo blijft er,

dunkt me, ter vervollediging van mijn betoog, niets anders over dan nog met enkele, uitteraard sobere, trekken dit karakteristieke te doen vooruitkomen in Gezelle's verzengeluid.

De verschillende dichters immers moeten van elkaar kunnen onderscheiden worden. En dat verschil is nu niet zoozeer te vinden in hun meerdere of mindere verhevenheid, of in de eigenaardige keuze hunner onderwerpen, of in de bijzondere vormen hunner maten en rijmreeksen; niet zoozeer in hun grootere neiging naar het epische of lyrische, als wel in den eigenaardig bijzonderen klank, die er voortdurend in al hunne verzen uitklinkt: in het geluid, dat immer doorloopend in hun gedichten wordt gehoord. Ieder mensch heeft zijn eigen stem, die hem onderscheidt van anderen: zoo ook ieder dichter. Dat is nu maar niet bij manier van spreken in een overdrachtelijken zin gezegd, dat is werkelijk en juist zóó bedoeld. Beste bewijs ervoor is de proef, die ge zelf nemen kunt met Vondel en Goethe na elkaar te lezen: en al zult ge het wellicht evenmin als ik onder woorden kunnen brengen, gij gevoelt toch dat de klank, de toon, de stem van beider verzen een andere is. Want deze twee zijn *echte* dichters geweest; dichters, *die voorgangers nazongen*, hebben geen eigen stem, hebben geen individueel dichterbestaan, zijn rhetorici.

Gezelle nu heeft een eigen stem, want zijne poëzie had een eigen ziel. Wijl we die ziel nu eenigszins hebben leeren kennen, kunnen we haar stem beter onderscheiden, den aard en de kracht van haar geluid juister bepalen, nauwkeuriger aanwijzen. Geheel en al haar te omschrijven, te kenschetsen, te ontleden, gaat verre boven mijn talent: als ik het fijne gehoor van Kloos en de geduldige beelding van v. Deyssel te saam vereenigd had, dan zou ik zulk een waagstuk van moderne kritiek durven volbrengen. Nu volge slechts een lossen omtrek, die meer dan het eigenaardige te beschrijven, eenige opmerkingen over dat eigenaardige te geven tracht [1]).

---

[1]) Wie het vorige heeft gevolgd en begrepen weet, dat hier over het algemeene geluid, den algemeenen klank in Gezelle's verzen wordt gesproken, dus niet over den noodzakelijken »klank", die ieder vers tot vers maakt.

Hoe Gezelle over »klank" in verzen dacht vind ik treffend meegedeeld door

De stem, die ons uit Gezelle's verzen voortdurend tegenklinkt, is niet statig, niet deftig, niet galmend. Zij bezondigt zich nimmer aan dien preektoon, van welken de leeke-dichter verlossing bad; maar ze mist evenzeer de bedachtzame kalmte, die natuurlijk schijnt en toch is gemaakt en bepaald. Die stem heeft krachtigen klank; maar zelfs in de meest geweldige, titanische geluiden gaat zij toch nooit boven menschelijke maat: zij wil nimmer weêrgeven dondergeratel of leeuwengebrul. Maar in de hoogte kan zij het toch gemakkelijk uithouden, wint zij zelfs aan zwelling en breedte. En nog gemakkelijker daalt zij straks plotseling naar de laagte: wonderbaar donker en dreigend waart die stemme in de diepten van smart en ellende rond. Zij is eigenlijk alle toonaarden machtig, en bereikt alle intervallen [1]);

Hugo Verriest in zijn artikel in *D. W. en B.* (1900) blz. 213, Het verhaal is leerzaam voor allen, die verzen maken en over verzenmaken schrijven:

»Guido Gezelle was ten mijnent, te Heule, 's avonds. Het was een van die wondere dagen waar de daimon hem meester was. Hij was bleek en zinderde; en dat wonder vers had hij gedicht:

Want graf en wieg zijn een en 't zelf voorwaar;
de pelder, 't is alsof 't een wiegkleed waar'
waaronder Gods almachtigheid bewijst,
dat uit het graf de onsterflijkheid verrijst,
en dat de dood, die elkend' een bedriegt,
met eigen hand God blijde kinderen wiegt.

Hij stapte overend' weder door mijne kamer, al zwijgen, daar ik hem, inwendig jubelend, nakeek; en al met eens:

— Kent ge geen woord voor »wiegkleed" dat met eene p begint?

— Voor wiegkleed?

— 't Zou moeten piegkleed zijn:

De pelder, 't is alsof een piegkleed waar'

Den waarom en wist ik dan nog niet. Ik peinsde »*wi*egkleed *waar*" heeft ook stafryme. — Ja maar in dat vers staan eerste en vierde voet op sterken tijd en *hoog*slag — en Gezelle bleef onvoldaan en »tourmenté" om die letter".

Mag ik hierachter voegen, dat hoewel niets terugnemend van de stelling, dat klank en rhythme alleen een vers tot een vers maken, ik volstrekt niet beweer, of ooit beweerd heb, onzin te mogen dichten. Ik houd me nog altoos aan de waarheid van v. Deyssels woord, dat ik in mijn laatste artikel over *Moderne Poëtiek* (*De Katholiek* (1901), Dl. CXX, blz. 413 vv.) heb aangehaald en toegelicht: »De klank is de bloei, of het leven der gedachte".

[1]) Vgl. H. Verriest: *Een andere Voordracht* in *Van Nu en Straks · Tweemaandelijksch Tijdschrift* (1900) blz. 246.

en dalend of rijzend of zwevend, immer blijft haar toon zuiver: nooit wordt die stemme schril of brommend: nooit klinkt ze geforceerd. Maar het liefst en daarom het meest en het best zingt zij de middentonen, tusschen hoog en laag; blijft zij binnen de grenzen, die de gewone menschelijke stem gemeenlijk niet overschrijdt. Daarom kan zij lang aanhouden, zonder te verzwakken, zonder te verloopen in schreeuwend getril. Ruw wordt zij nooit, maar in concertzalen moet zij toch niet worden gehoord: zij wil geen weelde dienen, maar zich doen hooren aan ieder, die zingen verstaat. Zij zingt waarachtig voor het *volk*: niet voor het gepeupel, niet voor de burgerij, niet voor de verarmden en de verdorden van ziel; maar voor het *volk*, de frissche, forsche, gezonde schare van de armen naar den geest en de zuiveren van harten, wien de zaligheid is beloofd. Die verstaan haar, die worden door haar klank het eerst en het diepst bekoord en ontroerd. Want die stemme heeft als hun ziel iets zeer eenvoudigs en reins: een onuitsprekelijke teederheid, een onvertaalbare liefelijkheid. Ge zoudt haast meenen, dat zij week was, de stemme van een vrouw; maar trots haar fluweelen timbre, haar zonnige kleur, haar dringend hijgen, hoort en voelt ge toch tegelijkertijd, dat zij een mannestem is .... Neen! zij is de stemme van een onbevangen, onschuldig kind der natuur, dat het schoone ziet en aan ieder in jubeling vertelt, hoe mooi het is, en hoe het zielsverlangend dat schoone wil bezitten ....

XIII.

Uiteraard kunnen bij deze laatste beschrijving geen voorbeelden worden gegeven, maar ik mag rekenen op den onderzoekenden zin mijner lezers, die Gezelle's verzen bestudeerend — want studie vereischen zij èn om hun taal èn om hun diep gevoel — mijn sobere schets eenigszins gelijkend erkennen zullen met het waarachtige beeld. Zoo meen ik dan naar best vermogen het subjectieve van Gezelle te hebben omschreven en toegepast. En deze eigenschap hem toekennende

in verband met hetgeen ik in mijn vorige artikels heb doen zien, hooren en gevoelen van Gezelle's oorspronkelijkheid en zuiverheid in beeld, rhythme en klank, veroorloof ik mij met alle bescheidenheid Gezelle een modern dichter te noemen, in den zin bovenbedoeld.

Ik gevoel echter, dat mijn bewijsvoering en de gegevens ertoe bijgebracht, sommige lezers, die liever wat haastig langs de oppervlakte zwerven dan moeizaam af te dalen tot het inwendige, slechts ten halve zullen bevredigen. Gelukkig: ik weet, wat zij verlangen. En zoo wil ik om allen welgevallig te zijn, ook aan hun wenschen trachten te voldoen.

En om me nu voor alle onaangename polemiek tot het eind toe te beveiligen, laat ik zooveel mogelijk, verdere redeneeringen en bewijsvoeringen varen, wil ik me zelfs onthouden van de uitdrukking »modern" en ga eenvoudig in dit slothoofdstuk verzen aanhalen van Gezelle, met een korte aanwijzing voorop, en een kleine toelichting erachter.

Ze zullen voornamelijk beoogen, drie dingen in Gezelle aan te toonen. Eerstens, hoe hij er niet tegen op zag om woordverbindingen en taalveranderingen te gebruiken, die minstens genomen zeer vreemd klonken. Vervolgens, hoe de dichter zich vaak al heel weinig stoorde aan overgeleverde en vastgestelde maten en rijmen. En ten slotte, hoe Gezelle vele verzen heeft gedicht — en dat »vele" moet de lezer op mijn eerlijk woord gelooven — die òf enkel beschrijvingen zijn òf enkel stemmingen; verzen — en dàt moet de lezer zelf beoordeelen — die toch inderdaad echte poëzie niet beschrijven maar verklanken. . . .

Ik wil niet verder verdeelen gaan: liever volgen bont en blij de verzen op elkaar. Ik begin alweer met de *Dichtoefeningen*, en al de bundels nog eens rustig doorbladerend, schrijf ik hier en daar wat me dienen kan over. Wel zal ik matig in matigheid moeten zijn en daarom zegene de Hemel mijn keuze! Dadelijk ben ik echter gereed en uit die wonder liefelijke *Boodschap van de vogels en andere opgezette dieren, staande in het Museum van het Klein-Seminarie* meld ik dat allermooiste begin:

»Hoort en neemt ons tale in achte,
kinders van het pluimgeslachte,
liefste broeder, groot en kleen,
die daar floddert ondereen.
Gij, die al de krinkelwegen
in het hemelrijk gelegen
weet te vinden in uw vlucht
door de licht doorvlogen lucht,
gij die, diepe in 't loof gedoken
of in 't lommerwelf beloken
van het dik bewassen woud,
kunstig daar uw nestjes bouwt,
en in 't duiksel van de blåren
pluimkes, mos en wollenharen
samen tot een wiegske vlecht
en daar al uw hope in legt,
vol van moederlijk verlangen,
vol van vreugde en blijde zangen —
d' hope van 't geheel geslacht,
van der bonten vederdracht! —
eikes, schoonste schoon der wereld,
eikes, blinkende en bepereld
en gespot rondom de schaal,
met het bleuzendste coraal:
geelwe, bruine, hemelblauwe,
fijn gevlekte, grijze, grauwe,
dicht-gewolkte in 't helder groen,
van geen mensche na te doen;
zwart geplekt en wit gespegeld,
dicht gesijperd of getegeld;
eikes naar den rechten zin,
schoon van buiten, goed van bin'". —

Maar ik ben reeds in den tweeden bundel, in *Kerkhofblommen* aan 't zoeken en vind overal. Ach, lees toch eens dat *Bezoek bij 't graf*, en begrijp, wie het nog niet kon bevatten, wat rhythme is.... En — zou ik weer durven vragen — beproef eens deze verzen in proza over te zetten, zóó, dat de indruk van het gedicht, zelfs voor een klein gedeelte, behouden blijft... [1]). En scandeer, als 't u belieft,

---

[1]) Gaarne houd ik me voor die overzetting van *Bezoek bij 't graf (Kerkhofblommen,* blz. 30) aanbevolen. Wie het echter ondernemen wil, moge eerst lezen

eens *Het Kindeke van de Dood,* en word met uw kennis en keur van allerlei maat eens wijs uit de volgende coupletten b. v.

»De dood is maag en vriend van hem,
hij kent heur witte hand,
hij kent heuren lijzigen stap, en heur stem,
en heur delfspa, en heur land.

Zij is vriend van hem en speelgenoot,
zijn herte langt erom;
ja, zij nestelt alree in dat herte, de dood,
en zoo, schrijvende, zucht hij: »Kom!"

Zij beidde, en hij beidde zoo lange ernaar,
en zij kwam toch'nen keer, daar hij stond,
alwaar hij placht te staan, en alwaar
zij kwam, en alwaar hij ze vond.

Zij kwam, en zij ging in huis, en hij zag
en hij stapted' heur achternaar:
zij klom en hij klom, en zij lag en hij lag,
en zij loeg... en hij loeg op haar".

Ik bid u echter: bekommer u niet om die vrije maten en bewonder eenvoudig. Want waar moest ge heen, als ge met uw ellemaat dien bundel *Gedichten, Gezangen en Gebeden* doorkruisen gingt?... Telkens blijken de versregels te kort of te lang... en waarlijk dithyramben in den gebruikelijken

---

en overwegen wat op blz. 237 van het derde deel van *Potgieter's brieven aan Cd. Busken Huet* gevonden wordt. Men vergunne mij de aanhaling:

»Eene ketterij zonder weerga in uw laatsten brief mag echter niet onweerlegd blijven. Coppeé is minder in uwe oogen, dewijl zijn grootere gedichten kwalijk in proza zijn weêr te geven, met Musset gelooft gij dat dit beter zal gaan! Maar vermoedt ge dan niet, welk een wanhopige poging het is de stof voor een vers geschikt tot een verhaal om te werken? Het moet u heugen, welk een onregt Jan ten Brink in der tijd aan Hamerling heeft gedaan door diens *Ahasverus* en den *Koning von Zion* te vertellen — en, hoe groot ook de afstand zij tusschen u en J. t. B., het is geloof ik niemand gegeven onder den indruk van eene schoone schepping in bepaalden vorm hetzelfde genot in een anderen te verschaffen".

De laatste regels zijn, meen ik, zeer duidelijk.

zin zijn die gedichten niet.... Pas op toch... anders jaagt straks de Meester zelf u uit zijn bloemgaard met dat:

»En durft gij mij van dichten spreken
die nimmer zijt in staat
twee reken
te rijmen dat het gaat!..."

»Dat het gaat".... En waarlijk het gaat bij Gezelle, het gaat zoo het moet, zoo het wordt bevolen door des dichters bezieling: langzaam of vlug, matig of galoppeerende; zijn woorden, klanken en rhythmen gehoorzamen, hoe zij zwenken of zwaaien moeten, in eens!

Lees nog een keer dat simpele stukje: *Gij badt op eenen berg* reeds vroeger aangehaald. — Luister nog even naar dat frissche:

»Een bonke keerzen [1]) kind!
Een bonke keerzen kind,
gegroeid in den glans
en 't goudene licht
des zomers!
vol spannende zap,
vol zoet,
vol zuur,
vol zijpelende zap
vol zoetheid!"

En ontroer alweer bij dat haast te teere: *Hoe vaart gij:*

»Hoe vaart; hoe vaart gij nu, mijn kind,
dien 'k, vechtend in de vlagen,
weleens, en 't miek mij grootschgezind.
heb door end door gedragen:
hoe vaart gij nu?
Al dikwijls, als bij nacht het waait
en 't luchtruim door malkander draait,
en d'herteklop wil stille staan
van schrik, dan is 't op u

[1]) Een tros kersen.

da 'k peize: hoe vaart gij nu?
Hetzij gij Noord- of Westerwaard,
hetzij gij Zuid of Oost invaart,
hetzij gij... zal 'k, o zal 'k, mijn kind,
nadien
u eenmaal wederzien,
spijts weer en wind?..."

Zóó kan ik echter niet dóórgaan; al matiger moet mijn keuze worden. Wel jammer, nu de drie laatste bundels, die het beste van Gezelle's dicht bevatten, moeten geopend.... Wat kon ik al dadelijk uit *Tijdkrans* een der eerste verzen afschrijven ten bewijze, hoe zelfs in strofenbouw Gezelle zich niet aan zoogenaamde wetten stoort. Waartoe ook, als geen enkele klank of val onharmonisch het overige tegenstemt? Zeker, meestal zullen uiteraard de van ouds op dichtergevoel beproefde wetten met dat dichtergevoel samenvallen en er den juisten vorm voor aanbieden; maar niet altoos [1]). Immers dat gevoel is het hoogste, dat de oneindigheid wil grijpen, benaderen. Meent ge, dat ge het met stroeve banden binden kunt? Ach, hoe schamel is toch dat alles, hoe klein!... Wat staan we met al onze regelen en wetten als arme bedelaars beschaamd tegenover dezen Gezelle, die den nachtegaal achterhalen wil:

»Waar zit die heldere zanger, dien
ik hooren kan en zelden zien,
in 't loof geborgen,
dees blijden Meidagmorgen?"

Hij vindt hem niet... maar toch hij weet, wat hij is; hij kent zijn lied:

»Wat is hij: mensche of dier of wat?
Vol zoetheid, is 't een wierookvat,
daar Engelenhanden,
onzichtbaar, reuke in branden.

---

1) Vgl. *De Katholiek* (1901) Dl. CXV, blz. 416 vv.

Wat is hij? 't Is een wekkerspel,
Vol tanden fijn, vol snaren fel,
vol wakkere monden,
van sprekend goud, gebonden.

Hij is... daar ik niet aan en kan,
Een' sparke viers, een' boodschap van
veel hooger' daken
als waarder menschen waken.

Horkt! Langzaam, luide en lief getaald,
hoe diep' hij lust en leven haalt,
als uit de gronden
van duizend orgelmonden!

Nu piept hij fijn, nu roept hij luid';
en 't zijpzapt hem ter kelen uit,
lijk waterbellen,
die van de daken rellen.

Geteld, nu tokt zijn taalgetik,
als ware 't op een marbelstik,
dat perelkransen
van 't snoer gevallen, dansen".

.... Doch ik laat mij te ver voeren. En ik kwam er waarlijk haast toe te gelooven, dat een dichter inderdaad verklanken kan den indruk, dien het lied van den nachtegaal op hem maakt!

Neen.... ik maak me van *Tijdkranz* los en laat me door *Rijmsnoer* omstrengelen! O, wat is mijn Gezelle rijk en groot!.... En hoe bont, hoe »wisselbeurtig" is zijn taal.... als de *Bonte Abeelen*, die hij in deze korte regels onsterfelijk maakte:

»Wit als watte, en teenegader
groen, is 't bonte abeelgeblader.

Wakker, als een wekkerspel,
wikkelwakkelwaait het snel.

Groen vanboven is 't en, zonder
minke, wit als melk, vanonder.

Onstandvastig volgt het, gansch,
't onstandvastig windgedans.

Wisselbeurtig, op en neder
Slaat het, als een vogelveder:

Wit en grauw, zoo, dóór de lucht,
»bonte-abeelt" de duivenvlucht".

Ja Gezelle's woorden zijn als die:

»Twintig meezenvoetjes
hippelen in 't groen,
zurkelende [1]) zoetjes
zoo de meezen doen.

Sprongen, rechte en kromme,
doen ze elkander na,
oppe, neêre, en omme,
ga en wederga...."

O! ik moet het versjen gansch uitschrijven.... Niemand kan zich beklagen erover:

»Elk, op elk z'n taksken,
laat z'n tonge gaan;
elk het meezenfrakske, en
't meezenmutsken aan.

Voor die 't frakske maken,
één duim, of drie quart,
kost het, van blauw laken,
met en lapken zwart.

Uit die kleene lapkes,
zwarter als laget [2])
snijen de meezen kapkes,
volgens hunne wet.

'k Zie ze geren spelen,
'k hoor ze geren, 's noens,
bobbelender kelen
babbelen bargoensch.

---

1) Schuifelen, neuriën.
2) Git.

't Zit entwaar 'en spinne,
't ronkt entwaar 'en bie:
snappen doen ze ze inne,
zonder »een-twee-drie".

Hoort ze vijzevazen,
altijd even stout;
reppen, roeren, razen,
weg en weêre, in 't hout!

»Mij!" Zoo roept er eene,
»Mij, die mugge!" — »Dij?"
wederroept Marleene,
»mij, Marlijne, mij!"

Twee, die wetten weten,
deelen 't heltegoed [1]):
eten en vergeten
mensche en meeze moet!"

Als ik nu polemiek voerde, dan ware dit laatste coepletje een mooi geplaatst slot. Maar aangezien ik niet polemiseer, moet ge me, lezer, toestaan nog één versje aan te halen. 't Is uit *Laatste verzen* en het zal mijn artikel ten einde voeren :

»'T ER VIEL 'NE KEER....

(Herinnering aan Beethoven's Septuor.)

't Er viel 'ne keer een bladtjen op
het water.
't Er lag 'ne keer een bladtjen op
het water.
En vloeien op het bladtje dei'
dat water;
En vloeien dei het bladtjen op
het water,
En wentel — winkelwentelen
in 't water.
Want 't bladtjen was geworden lijk
het water:
Zoo plooibaar en zoo vloeibaar als
het water,

[1]) Helfte-goed, twistgoed.

Zoo lijzig en zoo lustig als
het water,
Zoo rap was 't en gezwindig als
het water,
Zoo rompelend en zoo rimpelend
als water.
Zoo lag 't gevallen bladtjen op
het water:
En m' ha' [1]) gezeid het bladtjen ende
'et water
't En was niet een een bladtje en 't an-
der water,
Maar water was het bladje en 't blad-
tje water. —
En 't viel 'ne keer een bladtjen op
het water:
Als 't water liep, het bladtje liep
als 't water:
Bleef staan het bladtje, stond daarop
het water:
En rees het water, 't bladtje rees:
en 't water
En daalde niet neer, of 't bladtje dei 't
in 't water. —
Zoo viel der eens een bladtjen op
het water:
En blauw was 't aan den hemel end'
in 't water;
En blauw en blank en groene blonk
het water;
En 't bladtjen loech, en lachen dei
dat water.
Maar 't bladtje en wa' [2]) geen bladtjen, neen!
en 't water
En was nie' meer, als 't bladtjen, ook
geen water. —
Mijn ziele was dat bladtjen; [3]) en
dat water:

---

1) Men hadde.

2) Was.

3) Deze komma-punt en de punt aan het einde zijn de twee eenige leesteekens, die in het stukje (uitgave Stijn Streuvels) worden gevonden. Ik heb mij — ter verduidelijking van het overigens niet zeer gemakkelijk gedichtje — teekens en streepjes te plaatsen veroorloofd.

Het klinken van twee harpen wa'
dat water.
En blinkend in de blauwte en in
dat water
Zoo lag ik in den Hemel van
dat water:
Den blauwen blijden Hemel van
dat water. —
En 't viel ne keer een bladjen op
het water.
En 't lag ne keer een bladtjen op
het water".

En nu durf ik den welwillenden lezer ten slotte een drievoudigen wensch aanbieden. Eerstens hoop ik, dat hij spoedig in de gelegenheid zal zijn Beethoven's Septuor te mogen hooren om daarna bovenstaand versje — heel alleen — met gedempte stemme liefst, langzaam te lezen en te bewonderen. Vervolgens bid ik hem toe datzelfde eigenaardige genot, als wat mij zelven ten deel viel, toen ik ontwaarde, dat dit versje door den grootvorst onzer negentieneeuwsche dichters geschreven werd in het jaar... 1859! En eindelijk wensch ik hem — zoo deze mijne verwachting nog niet vervuld ware! — spoedig in het bezit van Gezelle's dichtwerken, welke in dit moeilijke en vaak sombere leven iedereen zullen zijn tot verkwikking en troost [1]).

A. M. J. I. BINNEWIERTZ. Pr.

---

[1]) Met bijzondere aanbeveling vermeld ik nog eens de bloemlezing van Gezelle's *Verzen* bij L. J. Veen, Amsterdam, verschenen: twee flinke boekdeelen in breed formaat met een fraaie buste des dichters voor een niet al te hoogen prijs: *f* 3.90; geb. *f* 4.50 (bij dezelfden is ook een uitgave van de afzonderlijke bundels in zes deelen verschenen: *f* 9.— ingenaaid). Dit is nu een boek, dat aan elk in handen mag worden gegeven, dat ouden en jongen mogen lezen, dat voor iedereen is en blijft een levensvreugd en levensschat!

BETHLEHEM, HUIS DES BROODS.

KERST-ORATORIUM.

VOORBEDUIDING.

Mijn Adam, waarom verontrust,
  Het heerlijk hoofd vol zorgen,
Dat voorhoofd nog van God gekust,
  Bij 't opgaan van den morgen;
Waarom nu roereloos en stom
  Op najaarsdraden staren?

Helaas, mijn wijngaard laat alom
  Verdorren zijne blaren,
En neergeslagen heinde en veer
  Liggen de korenaren!

Nu nadert ons de lieve Heer
  Niet meer in morgenklaren,
Het hart verkwikkend met den geur
  En adem zijner lippen;
Ai mij, ik voele 's levens fleur
  Ontbladeren en ontglippen.

Rorate coeli desuper et nubes pluant justum.

Wij zagen in de wolkkolom
  Een profecie van zegeningen,
Toen uit de doodsche baren klom
  Ons kleine volk, om voort te dringen,
Woestijnen door. — Weer steeg de nood.
  Om brood begon het volk te jammeren,
Maar vóór het licht werd morgenrood,
  Kwamen er wolken op, als lammeren
Gereid in drommen. O manna-dag,
  Aanruischende over al de daken!
O witte weelde, een hagelslag
  Gelijk; de vlugge voeten kraken
In morgensneeuw.
  't Hemelsch tapijt
Geleidde ons in de vette gouwen
  Van Kanaän, waar al den tijd,
In overvloed, de druiven blauwen.

  Maar ach! het manna smelt en zinkt,
Zoodra de zon begint te klaren,
  En als de zeis te velde blinkt,
Dan vallen al de korenaren,
  En 's levens adem reikt niet veer:
Geen manna kan den dood voorkomen.

Dauwt hemelen van boven neer,
O wolken giet uw levensstroomen,
Kom, langgewachte Zegenaar,
En stort natuur uw kracht in de aderen,
Kom, maak de teekens openbaar,
Gezien van Moses en de vaderen!

Hoort ge in de verte bruisen,
De witte wolkendrom?
De korenaren ruischen
En suizen wellekom.

Zie de Jordaansche wateren
Verwachten overvloed;
Ze schateren en klateren,
Joannes wees gegroet.

* * *

ENGELEN.

ZANG.

Vere Deus absconditus.

Nu is, in het stille
  Van de schemering,
's Levens Licht, ter wille
  Van den sterveling,
Aan het hart der vrouwe
  Zachtkens schuilgegaan.
En zooals de blauwe
  Bloemen in het graan,
Klein en zonder geur,
Voor hun hemelkleur
  Geen bewond'ren vragen;
Zoo geeft God de Zoon
In geen aardsch vertoon
  Teeken van behagen.
Niemand zal Hem zoeken
In die arme doeken,
  Zonder aanzien, zonder roem.
Maar 't geloof van binnen,
Boven alle zinnen,
  Onderscheidt de Hemelbloem.

TEGENZANG.

Hemelen verbleeken,
  Stil is de eeuwigheid
In het zonneteeken
  Zijner majesteit;
Maar de morgenkleuren
  En het oosterlicht
Spelen zonder steuren
  Voor zijn aangezicht.
Anders is de kracht,
Anders is de macht
  Zijner zachte liefdestralen;
En gelukkig zij,
Die Hem zoo nabij,
  Hier beneden ademhalen.
Engelen verschrikken
Voor de zonneblikken
  Van het ongenaakbaar Licht,
Maar geene oogen schromen
Naderbij te komen
  Zijn verborgen aangezicht.

TOEZANG.

Rept u, serafijnen,
In de morgenlucht,
Hangt uw lichtgordijnen
Boven dit gehucht.
Heft de feestbazuinen,
Hier en overal,
Zet u op de kruinen,
Vleugelt in het dal.
Dat ze wijd en zijd,
Zonder onderscheid,
Volgen onze wieken!
Vieren willen wij
's Levens hooggetij,
Bij het ochtendkrieken.
Laat de sikkels varen
In de korenaren,
Rond de stad Jerusalem.
Komt de wijnpers treden,
Komt de tarwe kneden,
In het broodhuis Bethlehem.

* * *

HERDERS.

Ontwaakt uit uw droomen,
Herders op de velden,
Wij komen u melden
Een goed bericht!
Vreest niet te hooren:
Christus is geboren.

Toen zijn alle herders
Haastig heengetogen,
Het harte bewogen
Van groote vreugd,
En allerwegen
Kwamen ze englen tegen.

O kindeke Jesu,
In deze arme woning,
Wie zoekt er den Koning
Van Hemelrijk;
En wie verwachtte
U te middernachte?

Zoo stil en verborgen
Zijt gij hier gekomen,
Opdat wij niet schromen
Emmanuël,
God in ons midden,
Te eeren en te aanbidden.

O! konden we brengen
Waardige eerbetooning,
Den Schepper en Koning
Van al wat leeft;
Waarmede zullen
Wij zijn handjes vullen?

KOOR VAN ENGELEN.

Aperiatur terra et germinet Salvatorem.

O herders, dank zegt u de Heer;
Uw kleine gaven Hem gegeven,
Uw korenaren krijgt ge weer
In hemelsch brood en eeuwig leven.

Ik zie 't beloofde land den tijd
Verzadigen met vette jaren,
'k Zie levenskracht voor de eeuwigheid,
Geboren uit zijn korenaren.

De wijnstok, edel bovenal,
Heeft nieuwe sappen uitgegoten;
Een rankenovervloed en val,
Een druivenweelde is uitgesproten.

O dronk, vol geest en heilig vuur,
O kelk, vol gouden druivendroppen,
Hoe zullen in het morgenuur
De vreugdedronken harten kloppen.

Hier gaat de goede Zaaier rond,
Hier aan den wingerd bindt de herder
Zijn kudde *). O gouden morgenstond,
Wij zien uw visioenen verder.

* * *

*) Gen. XLIX : 11.

KONINGEN.

Drie Koningen kwamen van verre,
Van Oosten, in purperen dag,
Zij volgden de wondere sterre,
De sterre, die Balam voorzag.
Voort jaagt het, de rossen en raderen
In wolken en zeeën van stof;
Hen brandde de dorst om te naderen
Den Koning van 't hemelsche hof.

Hoog zetelen ze in hun kasteelen
En luchtpaviljoenen, ten top
Van golvende snelle kameelen,
Een vloed dromedaren voorop.
Hen volgen de trotsche staffieren
En ruiters en knapen dooreen;
Zoo zwierig en hoofsch van manieren,
Zoo zag er Jerusalem geen.

Daar trok het langs torens en tinnen
En drukke paleizen voorbij;
Zij zochten den Koning daarbinnen.
Aldus niet de Godsprofecij!
Dies trekken ze zwijgende verder,
Langs velden en heuvel en dal,
Langs kudden en herder op herder,
Van Bethlehem af tot den stal.

O Koning van hemel en aarde,
O Kindeke bevende en bloot!
Geen ootmoed is hooger van waarde,
Noch is er een ootmoed zoo groot.

Och, wil uwe handjes bewegen;
Uw handjes geen scepter gewoon,
Zij geven aan koningen zegen,
Zij spannen de Hemelsche kroon.

KOOR VAN KONINGEN.

Geen majesteit is Hem gelijk,
Den Koningszoon van Hemelrijk;
O koningen, wat roemen we al
Op lustwaranden zonder tal.
Ik zie de wolken opengaan,
Op diamanten rotsen staan
Een stad, met poorten van saffier,
Doorschenen van het zonnevier.
Bruidsengelen dragen aan en aan,
O, ziet ze banketteeren gaan
Op hemelwijn en hemelbrood,
Van goddelijk bezielen rood.
'k Zie witte sleepen overal,
'k Hoor zilveren bazuingeschal;
Hosanna Christus, lof zij Hem,
Den Koning van Jerusalem,
Jerusalem, Jerusalem,
Wij groeten u uit Bethlehem.

Tuos ibi commensales
Coheredes et sodales
Fac sanctorum civium.

* * *

CHRISTENEN.

Nobis natus, nobis datus.

De Koningen vertrokken,
De herders zijn voorbij,
Hoort nu het lied der klokken,
Komt Christenen, zingt gij!
Een Kindje is ons geboren
In dezen sterrennacht,
Ons zal het toebehooren;
Het is van ons geslacht.

Het Kindeke is gekomen
Van eene maged zoet,
Niet in gezicht of droomen,
Maar waarlijk vleesch en bloed;
Het is tot ons gekomen
Op engelengeluid,
Zijn lieve licht kwam stroomen
Ten klaren oogen uit.

O Jesu, ons gegeven,
Al zijt Gij klein en arm,
Uw strooien kribbe is leven,
Uw godlijk hart is warm.
Gij hebt mijn ziel dooraderd,
Die van uw poëzie
Doortinteld, heeft gebladerd
In hymne en profecie.

Nu weten wij wat wonder
Het dorre stroo bediedt,
Dat korenaren onder
Uw warmen adem schiet;

Nu vreezen wij niet langer,
Wij hebben levensbrood,
Nu wordt de dood een zanger
Met palmen in den schoot.

O Koning van het leven,
Gehuld in de eeuwigheid,
O Kindeke, ons gegeven,
Ontsluierd in den tijd,
Maar wederom verborgen
In schijn van wijn en brood,
Ons voedsel in den morgen,
Ons leven in den dood.

Nu mogen wij U dragen
Aan onzen harteklop,
Nu gaan onze aardsche dagen
In hemelsch leven op,
Nu zien wij hier al rijzen
Het eeuwigdurend licht,
En 's levens paradijzen
In open vergezicht.

O stof voor engelsnaren,
Heilige morgenstond,
Volrijpe korenaren,
Als manna in den mond;
O Kindje, ons weergegeven
Op wonderbare wijs,
Mijn liefde en lust en leven,
Leven en zielespijs.

Beuningen. A. HUIJBERS.

NIEUWE UITGAVEN.

Tractatus de Ecclesia Christi, quem in usum auditorum suorum concinnavit G. VAN NOORT, *S. Theol. in Seminario Warmundano professor* — Lugduni Batavorum, Typis G. F. Théonville (Quondam J. W. v. Leeuwen, Maarsmansst.) 1902. Pret. fl. 1.50.

De verhandeling *Over den waren godsdienst*, waarop wij vroeger met ingenomenheid mochten wijzen, is reeds spoedig gevolgd door een nieuw geschrift van Professor van Noort, en nog wel door eene verhandeling *Over de Kerk van Christus*, dus over een der meest omvangrijke en meest actueele onderwerpen.

Wij hebben zooveel goeds in de tweehonderd zeventien bladzijden van dit belangrijk tractaat gevonden, dat wij het onzen lezers voor verdere kennismaking gaarne aanbevelen.

Het plan toont eene schoone orde. Het geheel is gesplitst in twee hoofddeelen: het eerste handelt over de Kerk in het algemeen; het tweede over de rangen der Kerk afzonderlijk. De vier hoofdstukken, waaruit het eerste gedeelte bestaat, behelzen betoogen over de instelling, den aard, de eigenschappen en de kenteekenen der Kerk; het tweede gedeelte ontwikkelt verschillende stellingen aangaande de leden der Kerk, den Paus en de Bisschoppen, terwijl een aanhangsel de verhouding tusschen Kerk en Staat uiteenzet. Haasten wij ons hierbij te voegen, dat voor eene alphabetische inhoudsopgave is gezorgd, en dat ook voor de reeds verschenen verhandeling *Over den waren godsdienst* zulk een gewenschte wegwijzer aan dit nieuwe tractaat is toegevoegd.

Professor van Noort toont zich in zijn verhandeling over Christus' Kerk zoo, gelijk wij hem reeds leerden kennen: kort en bondig. De grondstellingen der Ecclesialogie, eerst voor zijn toehoorders op het Warmondsche Seminarie en nu voor een breeder publiek ontvouwd, worden helder toegelicht, degelijk bewezen; menige bedenking wordt afdoend wederlegd. Kortheidshalve zijn Schriftuurplaatsen en Kerkvaderlijke getuigenissen, die tot bewijsgrond dienen, zeer dikwijls alleen met enkele woorden aangeduid; maar deze woorden zijn beslissend en als een kern uit den volledigen tekst gelicht, terwijl de betrekkelijke geschriften, hoofdstukken enz. nauwkeurig worden vermeld. *Brevis esse laboro*, mag de geachte schrijver zeggen, zonder dat iemand stil daarbij zal voegen: *obscurus fio*. Maar wel zou ik, een kleine opmerking van *De Katholiek* (1901, bl. 429) herhalend, de vraag willen stellen, waarom reeds op de eerste bladzijden (7—12), en later nog meermalen, als aanteekeningen wordt gegeven, wat volkomen in de eenheid van den tekst zou passen? Doch daarom ben ik niet tegen *alle* aanteekeningen. Integendeel. Aan den voet der bladzijden vindt de lezer menigen zeer practischen wenk, ook voor verder onderzoek en volledige studie. Hier zouden wij nu en dan nog iets meer wenschen. Zoo bl. 36 voor de studie van den oorsprong des episcopaats naast Michiels: *L'origine de l'Episcopat*, von Dunin Borkowski S. J.: *Die neueren Forschungen über die Anfänge des Episkopats*. Bl. 46 komt de door Resch, Réville, Holtzmann aangevallen Schriftuurplaats, *Mattheus* XVI, 13—19, ter sprake. De kritiek dezer geleerden is hier klaarblijkelijk het werk van wat Jülicher zou noemen hun »Gefühl". Zal daartegen een wapen als de aangehaalde conjectuur van Schanz iets vermogen? Nuttiger ware het, geloof ik, geweest, naar Dr. Michiels' bovengenoemd betoog te verwijzen, daar deze schrijver evenals Kneller, door Prof. van Noort vermeld, den evangelischen tekst met deugdelijke gegevens handhaaft.

Wat de bewijsvoering betreft, vinden wij in dit *Tractaat over de Kerk van Christus* eene doelmatige soberheid met degelijkheid gepaard. De ἀκρίβεια toont zich geregeld.

Op één punt echter komt het mij voor, dat de schrijver door zijn goeden genius een oogenblik vergeten is. Wij missen namelijk bij het bewijs voor de heiligheid der Kerk de liturgie, die immers zoo luide getuigt van de godsdienstigheid, de aanbidding, de liefde, waarmede zij, die *Sponsa Christi* heet, de met onsterfelijkheid gezalfde, gedurende dezen aardschen pelgrimstocht naar den Oneindige voortstreeft. Hieraan erkent de geest, erkent zeker ook de moderne ziel het kenteeken der heiligheid. Dit zeggen wij niet onder den invloed van Huysmans' *En route* of sommige nieuwere geestesuitingen, over wier waarde de meeningen verdeeld zijn. Wij spreken van de dingen, die iedereen, wanneer hij zich eenige moeite geeft om de Kerk, geheel het jaar door, als in haar zieleleven te volgen, van nabij verstaan en weten kan. Hebben Guéranger, Veuillot, Thalhofer, Gihr, Wiseman, Newman en andere tijdgenooten de apologetiek op dit terrein niet langs nieuwe banen geleid? De geachte schrijver, die dit alles beter weet dan wij, wilde waarschijnlijk liever minder volledig dan te weinig beknopt zijn. Hier toch wel ten onrechte. Want zijn geest had zeker eenige degelijke gedachten en pittige zinsneden gevonden, om uit de katholieke liturgie een bewijs voor de heiligheid der Kerk te ontwikkelen, dat ongetwijfeld algemeener en gemakkelijker onder het wetenschappelijk inzicht zou vallen dan b.v. de daden van Dom Paul († 1896), dien zoo vereerenswaardigen en bewonderenswaardigen, maar nog niet gecanonizeerden zoon van den H. Benedictus.

Bij het behandelen van geschiedkundige vraagstukken, die met de apologetische wetenschap zoo nauw in verband staan, geeft de schrijver, zonder tot uitvoerige beschouwingen te komen, met nauwgezetheid de richting aan. Nergens is hij, zoover ik het beoordeelen kan, »out of date". Zijn juiste blik reikte verder dan de grenzen van zijn eigen gebied. Daarbij geeft hij den lezers gelegenheid om de degelijkheid van zijn historisch oordeel door vergelijking te toetsen. Zoo stelt hij bl. 66, waar de bekende uitspraken van den H. Irenaeus over Rome worden aangevoerd, tegenover de

toelichtingen van Wilmers de meer weifelende beschouwingen van Funk: *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* (1897, B. I, S. 23). Eene moeielijkheid blijft echter voor mij de opvatting van Prof. van Noort omtrent regel 7 en 8 van Abercius' grafschrift. Naar zijne meening duiden de woorden: *Romam me misit regiam contemplari et reginam videre, stola aurea et calceis aureis indutam*, het doel van Abercius' reis aan, namelijk Rome, als den zetel van het primaat. Ik ontken niet, dat de negende regel van het grafschrift: *ibique vidi populum splendido sigillo insignem*, het christelijk Rome bedoelt, dat dit glanzende zegel, de λαμπρὰ σφραγίς, eene gewijde beteekenis heeft; doch wij betwijfelen het, of βασίλισσα en de daarmee samenhangende woorden der twee vorige regels op den Paus of de Kerk van Rome slaan.

Wij vertrouwen, dat de verdienstelijke schrijver van het hier aangekondigde tractaat uit het bovenstaande zal begrijpen, met hoe groote belangstelling wij zijne verhandeling niet doorbladerd maar gelezen hebben. Indien wij hem omtrent één of twee zeer ondergeschikte punten een andere zienswijze in overweging gaven, wij begroeten het geheel van zijn geschrift met blijdschap. Het geeft op zeer vele en zeer belangrijke vragen een vertrouwbaar, met goede redenen gestaafd antwoord. Het is helder, degelijk, en logisch in de aaneenschakeling der behandelde leerpunten. Zijn volle waarde verkrijgt het nochtans eerst door de verbinding met het verleden jaar hier gerecenseerde *Tractaat over den waren godsdienst.* Deze twee tractaten samen vormen een schoon geheel, en wij zouden ze samen gaarne in de handen zien ook van ontwikkelde leeken.

Eene behoorlijke kennis van de grondslagen des geloofs hebben wij katholieken noodig in dezen tijd, nu tallooze meeningen door elkander dringen, en de geloovigen, door de toenemende bewegelijkheid onzer bevolking, voortdurend van aloude plaatselijke tradities eener roomsche omgeving worden losgemaakt.

Geschriften als die van Prof. van Noort doen ons de

heerlijkheid der Kerk beminnen en met vader Vondel zeggen:

»Maer eer ontbeert de zon haer blinckende gestalt
Dan in een eenigh punt de Christe Kerck vervalt".

Amsterdam. J. V. DE GROOT, ord. praed.

Logica in usum scholarum auctore C. FRICK S. J. *editio tertia emendata* — Herder, Freiburg i. B. Pr. 2.80 M.

Philosophia moralis in usum scholarum auctore V. CATHREIN S. J. *Editio quarta ab auctore recognita.* — Herder, Freiburg i. B. Pr. 4.40 M.

Wijsgeerige handboeken, die in weinige jaren een derde en vierde uitgave kunnen beleven, behoeven bijna geen aanbeveling meer. De beide hierboven aangekondigde deelen welke dit voorrecht genoten, behooren in de reeks door de PP. Jezuïeten van Valkenberg en Stonyhorst uitgegeven. Om de groote bekendheid, die de geheele reeks verkregen heeft, is het zeker genoeg van beiden een enkel woord te zeggen.

De *Logica* van P. Frick bevat, naar meer modernen trant, wat men anders veelal over logica en criteriologie pleegt te verdeelen. Mijns inziens munt zijn werk bijna overal uit door de helderheid en scherpzinnigheid, waarmede hij de verdedigde meeningen weet voor te stellen en te verdedigen. Naar den vorm durf ik dit werk dan ook onvoorwaardelijk aan te bevelen; maar wat den inhoud betreft moeten mij enkele opmerkingen van het hart.

In de eigenlijk gezegde logica is de beknoptheid hier en daar wat al te groot, zeer in het bijzonder bij de behandeling van inductie en deductie. De bruikbaarheid van het boek zou, geloof ik, althans voor menschen van onzen tijd, door een breeder behandeling zeer veel gewonnen hebben.

In het criteriologisch gedeelte treedt de schrijver op als een beslist en overtuigd aanhanger van het alleruiterste dogmatisme. En, zooals van zelf spreekt, hier toont de schrijver »les défauts

de ses vertus". De scherpzinnige helderheid van den schrijver doet ook de gebreken der overdrijving des te sterker uitkomen. Allereerst vindt men ook hier wederom het bijna traditioneele wanbegrip omtrent het scepticisme herhaald. Men zou haast zeggen, dat P. Frick zich alleen door gehechtheid aan de nu eenmaal bestaande overlevering, hiertoe liet overhalen. Want als men de kort en bondige uiteenzetting (n. 240) overleest, gelooft men zijn oogen niet bij het lezen der conclusie. Volgens Pater Frick is er een natuurlijke of directe zekerheid, waardoor wij, zonder op de motieven acht te slaan, ons over iets uitspreken. *Het bestaan van deze zekerheid nu ontkent niemand*, aldus ook P. Frick. Daarnaast staat de philosophische of reflexe zekerheid, d. w. z. die welke de motieven der natuurlijke zekerheid onderzoekt, de waarde onzer zekerheid daarnaar afweegt. Nu loopt de strijd over deze laatste zekerheid; niet over de eerste, welker bestaan iedereen aanneemt. De wijsbegeerte heeft alleen tot taak de grondslagen der natuurlijke zekerheid bloot te leggen en te verdedigen (»ut certitudinis naturalis fundamenta explicet ac defendat"). Hiermede verklaren dan ook de scepticisten volkomen in te stemmen; uitdrukkelijk zeggen zij, dat hun twijfel niet direct, maar reflex is; d. w. z. dat zij eraan twijfelen of onze zekerheid op voldoende, d.i. objectieve gronden of motieven steunt. Nu zou men dan verwachten, dat de schrijver zich aan deze eenig redelijke en door allen erkende opvatting van het vraagstuk zal houden. Maar neen, ofschoon uitdrukkelijk wordt erkend, dat niemand de *directe* zekerheid loochent, wordt eenvoudig weg opgezet, dat scepticisten aan *alles* (niet reflexe, maar simpliciter) twijfelen.

Tegen dezen denkbeeldigen vijand trekt P. Frick met de gewone wapenen te velde. De scepticist, wien eerst is aangewreven, dat hij aan alles simpliciter twijfelt, wordt van tegenspraak overtuigd (n. 244). Men vergeet echter, dat de werkelijke reflexe twijfel van den scepticus met de door hem zelf erkende natuurlijke zekerheid behoorlijk samengaat. Dit echter daargelaten, zijn, naar ik meen, de bezwaren tegen de beide eerste in n. 243 gebruikte argumenten, veel zwaarwichtiger. Het eerste bewijs, dat men niet aan alles twijfelen kan,

luidt vertaald als volgt: »De zekerheid, die wij omtrent velerlei dingen bezitten, komt *uit natuurnoodzakelijkheid*[1]) voort. Niet alle zekerheid kan dus op zijde gezet worden". Zonder eenig voorbehoud onderschrijft iedere scepticist het hier gegeven argument. De door P. Frick getrokken conclusie zal hij dien naam niet waardig achten. Want hij erkent volmondig het feitelijk bestaan van een *natuurlijke* zekerheid, zooals ook P. Frick weet en schrijft. Des te meer zal de scepticus zijn best doen om de maior, door P. Frick opgesteld, deugdelijk te grondvesten; men zou bijv. dat antecedent zeer gevoegelijk als de hoofdstelling van Kant's *Kritik der reinen Vernunft* kunnen opgeven. Geen wonder ook, want juist die stelling voert consequent tot den *reflexen* sceptischen twijfel, daar zij voor onze zekerheid een zuiver subjectieven grond of motief aanwijst. En Pater Frick zelf erkent, dat juist in deze waardemeting het geheele zekerheidsvraagstuk ligt opgesloten.

Gelukkig echter voor zijn of liever voor *het* dogmatisme beweert onze wijsgeer meer dan hij bewijst. Hoor slechts: »Want veel is zoo onmiddellijk klaarblijkelijk, dat het verstand onvoorwaardelijk tot een vaste instemming wordt genoodzaakt; zooals de innerlijke ervaring getuigt: bijv. dat ik denk en besta enz". Alzoo ten bewijze, dat de zekerheid uit *natuur*noodzakelijkheid voortkomt, wordt het bewustzijn aangehaald, omdat dit getuigt, dat het verstand zich (tot instemming) *genoodzaakt* m. a. w. zeker voelt. Waar echter getuigt het bewustzijn van een *natuur*dwang, die toch bewezen zou worden? Of erger nog: het bewustzijn getuigt »dat veel zoo onmiddellijk klaarblijkelijk is, dat (daardoor) het verstand tot instemming wordt genoodzaakt". Niet dus de *natuur* van het denkend subject, maar de klaarblijkelijkheid der objectieve waarheid, dat is volgens de eigen woorden van den schrijver het motief, dat vaste instemming afdwingt. Of op die wijze ook de natuurnoodzakelijkheid van velerlei zekerheid bewezen is?

Even bedenkelijk van logisch standpunt is, mijns inziens,

---

[1]) De cursiveering is van mij.

het tweede bewijs [1]). Gegeven is daar de nu wederom in eere komende leer der sceptici, dat alle menschen *natuurlijke* zekerheid bezitten. Als minor wordt dan de volgende uitspraak gebruikt: »Welnu, dat wat *van nature* in alle menschen is, behoort tot 's menschen natuur". Het besluit is de physische onmogelijkheid van het scepticisme. Vergis ik mij niet, dat staan wij hier in dit argument voor een drievoudige sophistische handigheid.

1°. Een aequivocatie of het sophisme der dubbelzinnigheid. Want in »*natuurlijke* zekerheid" en »*van nature* in den mensch zijn" wordt »natuur" duidelijk in twee verschillende beteekenissen gebruikt. Het eerste beteekent volgens P. Frick zelve de zekerheid van hem, die niet uitdrukkelijk of systematisch op de motieven van zijn zekerheid acht geeft. »Van nature in den mensch zijn" beteekent uit de natuur van den mensch voortvloeien, een natuurlijke eigenschap of werking van hem zijn.

2°. Zondigt het argument tegen de eerste aller denkwetten, daar er slechts schijnbaar een terminus minor aanwezig is. De uitspraak, die als minor dient, is eene niet eens verkapte tautologie. »Tot 's menschen natuur behooren" is in andere woorden volkomen hetzelfde als »van nature in alle menschen zijn". Wie daartusschen verschil weet, hij moge het aanwijzen. Geen wonder, dat, zooals P. Frick zegt, de scepticisten zoo iets zelfs expressis verbis toegeven.

3°. Is de conclusie meer dan te wijd. Ongetwijfeld het scepticisme, dat *aan alles* (simpliciter) zou twijfelen, m. a. w. geen enkele zekerheid kent, is physisch onmogelijk. Maar het scepticisme twijfelt niet aan alles, verwerpt volstrekt niet alle zekerheid, handhaaft integendeel ten volle het bestaan der natuurlijke zekerheid, zooals in de eigen maior van dit argument is uitgesproken.

---

[1]) Zichier de eigen woorden: »Ipsi sceptici fatentur, naturalem certitudinem in omnibus hominibus inesse; atqui quod in omnibus hominibus naturaliter inest, ad eorum naturam pertinet neque philosophicis rationibus labefactari potest; quod ipsi sceptici tum expressis verbis tum sua agendi ratione fatentur. Ergo scepticismus est physice impossibilis."

De eenmaal opgezette meening omtrent het scepticisme oefent verder nog op verschillende plaatsen grooten invloed èn op de wijze van argumenteeren èn ook op de geheele indeeling van het tractaat. Ook de bijzondere opvatting omtrent de waarheid (n. 160 vv.) en bovenal de bekende leer der drie fundamenteele of primordiale waarheden (no. 254) zijn de schuld, dat menige bewijsvoering door menigeen niet dan onder groote reserve zal worden aanvaard. Niettemin P. Frick vertegenwoordigt in zijn handboek een uiterste maar gewettigde denkrichting.

En zonder twijfel is hij onder de zijnen een woordvoerder, die gehoord moet worden, die op velerlei plaatsen den lezer zal overtuigen, en velerlei onderdeelen van het vraagstuk op voortreffelijke wijze heeft uiteengezet. Dit laatste geldt bijvoorbeeld behoudens enkele eigenaardigheden van het hoofdstuk over het algemeene motief onzer zekerheid. Alleen moest deze verhandeling in plaats van de laatste, zooals hier, de eerste onder allen zijn. Het kan met succes de ruimte innemen, die nu aan de boven besproken weerlegging van het universeele (lees: denkbeeldige) scepticisme is toegewezen.

Mogelijk zal mij een of ander tegenwerpen, dat ik aan het einde te veel met halve woorden onduidelijke aanwijzingen wil geven. Hem zij herinnerd, dat een boekbeoordeeling aan beperkte ruimte is gebonden, terwijl hij nader verantwoording in mijn *Criteriologie*, die binnen enkele weken zal verschijnen, zal kunnen vinden.

* * *

Over de *Philosophia moralis* van P. Cathrein kunnen wij veel korter zijn. Het boek is ook hier te lande zoozeer bekend en besproken, dat het overbodig kan schijnen er nog iets naders van te zeggen. Alleen zij hier aangemerkt, dat P. Cathrein in deze nieuwe editie blijk geeft den steeds aanwassenden stroom van literatuur te blijven beheerschen. Uitmuntend schijnen mij vooral de verwijzingen, die boven tal van hoofdstukken zijn geplaatst en behalve naar de moraalphilo-

sophie van den schrijver ook naar meerdere andere auteurs verwijzen. Naar aanleiding hiervan zou ik de velen, die zich tegenwoordig tot deze studie voelen getrokken, wel een raad willen geven. Er bestaat een gouden boekje, ook enkele malen door P. Cathrein aangehaald, n. l. Potters *Comp. philos. moralis* (Freiburg, Herder). Ik geloof, dat wie zich tot de moeilijke studie der moraal-philosophie aangordt, niet beter doen kan dan eerst terdege met Potters kennis te maken, die het mijns inziens door heldere en eenvoudige uiteenzetting van allen wint. Daarna zal de studie van Cathrein veel vruchtbaarder zijn; vooral als men vlijtig gebruik maakt van de gegeven verwijzingen naar de moraalphilosophie van denzelfden schrijver.

J. TH. BEIJSENS.

Luke Delmege by the Rev. P. A. SHEEHAN. — Longmans Green & Co., London *f* 3.60.

Het is reeds een poos geleden, dat het eerste boek van den Eerw. Heer Sheehan *My New Curate* in Engeland verscheen en grooten opgang maakte. Ook in *De Katholiek* werd het indertijd besproken. Het vorige jaar kwam van denzelfden schrijver een nieuw werk uit: *Luke Delmege*, dat door enkelen boven, door velen beneden het eerste werd gesteld; in elk geval is het een boek vol actualiteit, een boek, dat te denken en te bespreken geeft.

Wie *Mijn nieuwe kapelaan* gelezen heeft, herinnert zich dat de schrijver een Iersche priester is, die zijn medebroeders met veel humor trouw naar het leven schetste en daardoor hen tot echte menschen maakte. De tijd is voorbij, dat een romanschrijver ook zelfs de priesters naar vaste schablonen mocht schilderen; wie vroeger sympathie voor een geestelijke wilde winnen, beschreef hem als een waardig dorpspastoor, goed voor zijn armen, zorgeloos voor zichzelf, wat verstrooid, toegevend, liefdevol, bij het zwakke en karakterlooze soms af,

bijna altijd tamelijk onder den pantoffel van een bazige huishoudster.

Ons tegenwoordig publiek is van conventioneele typen niet meer gediend, en zij, die in hun romans priesters willen doen optreden, moeten met deze neiging rekening houden en de pastoors met hun kapelaans laten zien zooals zij werkelijk zijn, in hun eigen individualiteit, met hun eigenaardige zwakheden en deugden, hun zieleleven, hun streven en werken, in één woord hun volledig menschzijn.

't Spreekt van zelf, dat dit een zeer brooze, teere stof is, en dat slechts fijne vingers en groot talent in staat zijn het te bewerken. Het karakter van een gezalfde des Heeren heeft juist door deze zalving en alles, wat haar voorafging, zulk een wijding ontvangen, dat het geheel verschilt van elk ander; de dagelijksche viering der goddelijke geheimen, het innige verkeer met God, van wiens genademiddelen hij de uitdeeler is, stelt hem op zulk een hoogte, omgeeft hem van zulk een atmosfeer van bovenaardschheid, dat het voor gewone leeken niet raadzaam is hem naar gewone manier uit te beelden.

Met de beste bedoelingen loopt de romanschrijver gevaar oneerbiedig of onwaar te worden; ten hoogste kan hij schilderen wat hij ziet; het innerlijke, de *état d'âme* van zijn model blijft hem steeds, ondanks de scherpste gave van intuitie, min of meer omsluierd.

Wil men dus een priester naar waarheid begrepen en geteekend zien, dan moet liefst een ander priester dit werk overnemen — een priester in de ware en echte beteekenis van het woord, een priester vol geestdrift voor zijn heilige roeping, vol liefde tot God, zijne Kerk en zijn medemenschen — maar met een scherpen blik en vlugge pen.

Uit *My New Curate* bleek wel, dat Father Sheehan aan al deze vereischten voldoet. Men herinnert zich nog bovendien zijn prettige, leuke manier van vertellen — die om de eigenaardigheden van zijn geliefde Ieren zoo smakelijk doet lachen. Want dit verklaart zeker het succès, waarin de door en door katholieke boeken van dezen priesterlijken schrijver zich, zelfs in andere kringen, mogen verheugen. Ondanks hun ernstigen

inhoud, doen zij veel lachen — en zoo aan iets, dan heeft onze moderne literatuur het meest behoefte aan een gullen, onschuldigen lach.

De humor, waardoor Dickens beroemd werd, is een echt Engelsche eigenschap, die helaas! door den ernst der tijden ook voor onze overzeesche buren bijna geheel verloren schijnt gegaan. Reverend Sheehan echter bezit haar nog steeds, hij beschikt tegelijk over een lach en een traan, en van daar dat het hem gelukt menige harde waarheid, menige onaangename wijsheid door zijn lezers, geestelijken zoowel als leeken, Engelschen zoo goed als Ieren, te doen opnemen.

Toch heeft *Luke Delmege* in Engeland minder sympathie gevonden. *The Tablet* wijdde er een zuurzoet artikel aan — hoe 't in Amerika ontvangen werd, weten wij niet — het Amerikanisme moest menige veer er bij laten, want waar Father Sheehan het minst over te spreken is, dat is over de Engelsche en Amerikaansche moderne beschaving door Mammon gekocht, door Mammon in stand gehouden, het echte moderne ideaal van den aardschen gelukstaat: als alle menschen netjes, wijs, zuinig, zindelijk zijn, als niemand meer iets te wenschen heeft op aarde, daar hij materieele welvaart bezit en de eeuwige bezittingen voor niets meer rekent of ze tenminste naar een ver verwijderd vaag verschiet wegschuift, een ideaal, dat vooral in Engeland en Amerika bijna verwezenlijkt schijnt.

De korte inhoud van deze 600 blz. is als volgt. Luke Delmege, de zoon van niet geheel onbemiddelde maar eenvoudige ouders, heeft als »the First of the First" het seminarie verlaten; alles schijnt den jongen priester toe te lachen in zijn heilige loopbaan; hij zelf is, zoo niet ijdel, dan toch door alle op zijn hoofd verzamelde eerbewijzen een weinig met zichzelf ingenomen en verwondert er zich wel wat over, dat niet iedereen buiten het seminarie begrijpt, wat voor bijzonder personage hij eigenlijk is.

Wel wordt de pas gewijde in zijn dorp Lisnalee door zijn ouders met eerbied, door de geestelijken met hartelijkheid ontvangen. Er heerschen in Lisnalee voor een Iersch dorp

eigenaardige toestanden. Pastoor is de indrukwekkende kanunnik Maurice Murray, een goede, brave, een weinig bekrompen, ijdele man, wiens optreden tegenover den Landlord — die in Ierland zulk een groote rol speelt — toen hij als jong priester hier geplaatst was, zich eerst door groote krasheid kenmerkte. Later is de »Canon", verwonderd over zijn eigen triomf — want de Landlord van Durham werd tot inbinden genoodzaakt — een politick van gematigdheid en toegeven gaan volgen. Zijn groot persoonlijk vermogen heeft hij gedeeltelijk ten bate zijner gemeente aangewend; hij leerde de pachters zindelijkheid, matigheid; hij wees hun de middelen om voor hun boter, kaas en vee goede prijzen te maken; zoo is Lisnalee een oasis te midden der treurige Iersche woestenijen.

Toch wordt de Canon wel hooggeacht maar niet bemind door zijn parochianen; hij maakt op hen den indruk van een ijskegel, alles verkillend wat in zijn omgeving komt; imposant van uiterlijk en van afgemeten vormen, is hij door het huwelijk zijner zuster met een beroemd dokter, de grootheid zijner familie zeer op prijs gaan stellen en droomt voor zich zelf van een bisschopszetel, voor zijn neef en nicht van allerlei wereldsche eer.

Van zulke dingen zijn de goede Ieren niet gediend; hun hart gaat daarom ook meer naar den kapelaan Father Pat, die reeds grijze haren heeft en volstrekt niet in de gunst staat van zijn superieur; want hij heeft allerlei eigenaardigheden bij het dwaze af; maar toch het volk vergoodt hem en ... de lezer volgt het daarin na; want o! 't is zoo'n goed heilig man, die Father Pat met zijn, Luke niet weinig ergerende, afkeer van boekengeleerheid en wereldwijsheid, zijn alleraardigste grappen, groote hartelijkheid en innige godsvrucht. Hij en twee pastoors uit de buurt zijn onafscheidelijke vrienden; onder elkaar hebben zij het altijd over den deftigen kannunnik en benijden Luke volstrekt niet, als hij daar te eten wordt gevraagd. Ook hijzelf is er alles behalve op zijn gemak; 't gaat er grootsch, deftig en echt Engelsch toe. Luke begaat domheid op domheid; tot zijn vernedering voelt hij, dat zijn wel wat ouderwetsche schoolgeleerdheid hem hier van niet

veel nut is en dat hij het tegen den wijsneuzigen neef van den pastoor, student in de medicijnen, moet afleggen in een philosophisch strijd-gesprek. Hij heeft leeren strijden met oude wapens tegen oude vijanden, de nieuwe tegenstanders kent hij nauwelijks bij naam.

Tusschen de drie vrienden voelt hij zich veel beter thuis. Zij genieten, als hij hun van zijn indrukken vertelt uit de wereldsche omgeving van den kanunnik, die zelfs na het eten het dankgebed vergeet, maar Luke verwijt, dat hij de beleefdheid tegenover dames verwaarloost. Geëxaspereerd door die neerbuigende vriendelijkheid, die gladheid van vormen, bracht hij in deze atmosfeer van netheid een waren storm teweeg, toen hij op verzoek zingen moest en... het Iersche opstandslied luid deed galmen. Groote ergernis bij de tamme Engelschgezinden, maar verbazing, geeestdrift en vreugde bij de eenvoudige Iersche priesters.

Luke wordt tot zijn teleurstelling niet in Ierland geplaatst, maar voor zeven jaren naar Engeland gezonden; zijn naaste werkplaats zal het groote Londen zijn.

Met tegenzin en zelfs verdriet gehoorzaamt Luke aan het bisschoppelijk besluit; de Canon belooft hem een schitterende carrière; wij zijn op het punt ons te ergeren over zulk een wereldgezindheid; maar dan vertelt ons de schrijver, hoe hij bij Luke's laatste afscheid hem met groote kieschheid een geschenk in geld geeft en dan zelf neerknielt om den zegen van den jongen Leviet uit diens pas gewijde handen te ontvangen.

Luke neemt met zich mede een pijnlijke vraag, die hem zijn leven lang zal kwellen — hoe kan men praktijk en theorie verzoenen? De godsdienst van Christus beveelt zich te vernederen, het kleine en zwakke te zoeken; in de wereld en zelfs in de geestelijke kringen, waarin hij verkeert, hecht men waarde aan een goede carrière, een mooi huis, goede inkomsten. Wie heeft gelijk? Zoo komt hij in Londen en heeft moeite zich te wennen: de kolossale stad — het ziektegezwel van de Engelsche monarchie — doet den jongen Ier schrikken en maakt hem angstig; hij rilt van het

hooren knarsen der reusachtige machine, die het wonderwerk der hedendaagsche beschaving in stand houdt.

De Engelsche deftigheid en koelheid zijn hem eerst onsympathiek. Zijn medepriesters en gemeentenaren lachen om zijn opgewonden aard en zijn strenge theorieën; voor zijn schooltriomfen heeft men weinig gevoel. Met zijn fijn bewerktuigde ziel voelt hij zich in deze streken niet thuis en trekt zich in zichzelf terug; later leert hij zich meer passen aan zijn nieuwe omgeving, zelfs te goed. Hij wordt overgeplaatst naar een andere stad, bij een ouden, geleerden, maar doodeenvoudigen pastoor. Hier wordt Delmege *de* man: zijn redenaarstalent trekt menschen van allerlei richting naar de kerk, onwillekeurig begint hij te preeken meer in hun geest dan in dien van zijn overheden, hij bestudeert wereldsche philosophie en poëzie, hij verliest al zijn Ierschen gloed, hij haat Engeland niet meer maar waardeert het. In zijn oog is het verschil der rassen niets als een dun papier, dat hen belet elkander te zien, zooals zij werkelijk zijn. Hij verwijt den agitators, dat zij Engeland het regeeren bemoeilijken en de Ieren ontevreden maken; komt hij in Ierland een kort bezoek brengen, dan ergert hem alles bij zijn landgenooten, zelfs bij zijn familie. Hij is ook hun vervreemd, want hij is te deftig geworden. Bij den Canon voelt hij zich nu het meeste thuis.

Hij bevindt zich op een gevaarlijken weg, eenige treurige voorvallen openen hem echter de oogen. De Engelsche geestelijkheid schijnt op dit Iersche medelid niet bijzonder gesteld, ondanks zijn onmiskenbare talenten. Luke wordt na afloop van zijn diensttijd weer naar Ierland teruggezonden. Hij is in den laatsten tijd opnieuw aan het tobben gegaan over zijn dilemma, dat hij een poos opgelost waande.

In Ierland gaat hij nu aan het werk om Engelsche beschaving aan de verwaarloosde maar toch zoo in-godsdienstige Iersche boeren te leeren. Allergrappigst zijn deze pogingen beschreven. Luke kon ook hier maar niet goeddoen. Zijn fijne vormen en deftige manieren, zijn groote talenten staan hem onophoudelijk in den weg. Telkens beleedigt en krenkt hij de goede menschen, als hij zich tenminste niet door hen laat uitlachen;

hij brengt zelfs moord en opstand te weeg. 't Kost hem moeite het zieleleven van die Ieren te begrijpen, te voelen, hoe zij met hun eenvoudig geloof of liever hun visie van hemelsche dingen, hun eeuwenoude gebruiken en vrome gewoonten, verre staan boven de beschaafde, gepolijste, ontwikkelde maar wereldgezinde Engelschen. Hij krijgt het te kwaad met zijn medepriesters om zijn dwepen met Angel-Saksische toestanden en menschen, wordt als een ketter aangezien om zijn wetenschappelijke theorieën, altijd verkeerd begrepen, in zijn beste bedoelingen miskend, ten laatse aangeklaagd bij den Bisschop. Eindelijk, na vele treurige ondervindingen en bittere smart, komt hij tot beter inzicht. Hij erkent de holheid der moderne machtspreuken over humaniteit en stoffelijken vooruitgang; hij voelt dat Ierland een roeping te vervullen heeft onder de natiën, dat zij met haar verleden van lijden, vernedering en zelfverzaking geroepen zal zijn de verheven wijsheid van Christus aan de wereld te verkondigen, de zelfzucht, die thans oppermachtig regeert, te overwinnen en aan de menschheid de hoogste lessen van goddelijk altruïsme te leeren.

De laatste jaren van Luke Delmege gaan in kalmte voorbij, hij verwacht niets meer van de menschen, maar vlucht in de oneindige liefde van God. Hij stierf betrekkelijk jong, moede van het leven, en van het zich dof peinzen over het groote wereldraadsel, waarvan hij eindelijk de oplossing hoopte te ontvangen.

Het verwondert ons niet, dat deze roman in Engeland weinig sympathie, ja zelfs ergernis heeft opgewekt; de Engelsche utiliteits-systemen, hun idealen van materieele welvaart als eerste voorwaarden van deugd en vooruitgang, worden met bijtenden spot aangevallen.

Rev. Sheehan tracht niet het eeuwenoude verwijt te ontzenuwen tegen de katholieken gericht, als zouden zij om het geestelijke welzijn der zielen en de eeuwige redding van de enkelen, de welvaart van de gemeenschap en het tijdelijke geluk van den Staat verwaarloozen. Integendeel, hij ziet de waarheid recht in het gezicht. Christus is niet op de wereld

gekomen om de menschen te leeren spaarzaam, netjes, geleerd, artistiek enz. te zijn, maar om de waarheid te verkondigen, dat de onsterfelijke ziel van den mensch alles waard is, en dat al het andere niets dan bijzaak blijft.

Met alle oprechtheid van zijn goede bedoelingen, droeg daarom Luke's werken geen vruchten: zijn nieuw Evangelie was niet goddelijk, maar menschelijk en wereldsch, en werd door de Ieren en zelfs door de Engelschen niet begrepen. In hun eenvoud was hun veel geopenbaard, wat hem, den geleerde, onbekend was gebleven en dat slechts het lijden en de zelfverloochening hem konden leeren.

Zoo geeft Luke Delmege niet alleen aan zijn landgenooten, maar aan ieder, die de geschiedenis van zijn denken en daden lezen, nuttige lessen. Ook in ons land, waar men op het voetspoor van Amerika en andere grootere landen, aan de katholieken verwijt, intellectueel en materieel achter te staan bij on-katholieken, is het niet verkeerd met de opvatting van Father Shechan kennis te maken en van hem te leeren, dat wij hoogere dingen bezitten dan zij, en dat het verkeerd is dit hoogere aan het lagere ten offer te brengen.

Eeuwen van verdrukking en ongehoord lijden hebben het groene Erin niet beroofd van zijn Geloof, zijn Liefde en zijn Hoop; de hedendaagsche eeredienst van het gouden kalf zou hen alleen kunnen verlagen tot het niveau der moderne volken.

Menigeen zal het evenmin als *The Tablet* met de conclusiën van den schrijver geheel eens zijn, maar zeker is het, dat nu Engeland in den laatsten tijd zich alles behalve in de algemeene sympathie mag verheugen, velen met ware »schadenfreude" de harde waarheden zullen hooren, die de Ierssche priester den trotschen Angel-Saxers doet hooren. Vooral de wijze, waarop zij gezegd worden, maken *Luke Delmege*, ondanks de breede echt Dickens- of Scott-manier van vertellen en uitpluizen, tot een aangename lectuur.

Kostelijke typen van Ieren in alle standen der maatschappij brengt hij ten tooneele.

De drie geestelijke vrienden, vermeldden wij reeds; de

beschrijving en den dood van den eerste hunner, Father Tim, is treffend-aandoenlijk, en toch kan men over de wonderlijke testamentaire beschikkingen van dien ouden priester niet laten te lachen. Hij is zeer gul met allerlei legaten en zijn vriend, dien hij tot executeur heeft benoemd, bij zijn sterfbed het stuk lezend, kan er niet over uit, dat hij zoo goed bij kas schijnt.

»Waar zit toch al dat geld?" vraagt de andere.

»Ik heb geen geld, niets dan wat losse pasmunt daar op den schoorsteenmantel."

»Maar hoe kan je dan zooveel vermaken, als je niets hebt?"

»De bisschop heeft ons toch op straffe van schorsing bevolen onze testamenten te maken binnen drie maanden na de retraite?"

»Natuurlijk, maar altijd veronderstellend, dat je wat hebt. Ge zijt edelmoedig geweest met niets, Tim."

»Wel, ik dacht dat een volle maat beter was dan een leege zak. En dat spreekt toch, als er niets is, kunnen zij niets krijgen."

»Pat en ik zullen, hoe 't ook zij, voor de Missen zorgen."

»God zegen je Martin, ik wist, dat je het zou doen."

Kostelijken humor bevatten ook de scènetjes van John en Mary, de eeuwig kibbelende en eindelijk samen trouwende bedienden van Luke; de figuur van den rijkaard der parochie O'Shanneggie en diens vrouw; eindelijk de net gehandschoende aanrakingen van Delmege met zijn minder gefatsoeneerde parochianen en hun leuke opmerkingen over hem, dien zij met hooge geringschatting een »Engelschen Dominé" en geen priester van ons noemen.

Over het algemeen onderscheiden zich zijn Iersche priesters door practischen zin meer dan door schoolsche geleerdheid. Zelfs de heiligsten onder hen als Father Tracey zeggen de waarheid al lachend en koesteren een voornaam medelijden met allen, die uit boeken wijsheid willen halen. Father Sheehan zelf schijnt dus wel een witte raaf onder hen te zijn.

Dramatische voorvallen zijn overigens minder zijn *fort;* hij wordt dan licht theatraal en zelfs onwaarschijnlijk. De geheele episode van Barbara Wilson en haar gelofte zullen velen

tamelijk kras noemen, hoe stichtend zij ook bedoeld en beschreven moge zijn.

Diep treffend, juist om de plastische bijzonderheden, is het verhaal van Luke's eerste Mis; een geestelijke, die het boek recenseerde, noemde haar zoo goed als een preek in de priesterlijke retraite. »Hoevele priesters der wereld", voegt hij er bij, »er voor het overige van hun leven beter om zullen zijn na lezing dezer machtige analyse van de gevoelens van een jongen priester, is God alleen bekend".

Toch gelooven wij, dat een Hollandsche vertaling van dit boek niet gewenscht is: men moet de Engelsche taal en het Iersche dialect goed kunnen verstaan en ook eenigszins op de hoogte zijn van de toestanden aan gene zijde van het kanaal om dit boek ten volle te kunnen genieten en — misschien zich niet hier en daar te ergeren.

M. S.

IN MEMORIAM

Mgr. Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

† 21 Januari 1903.

Nu zwijgt de forsche stem, gehoord sinds zooveel jaren,
Nu rust de strijder, steeds in 't worstelperk bereid,
Nu is die eedle ziel ten hemel opgevaren
En draagt haar zegekroon bij God in eeuwigheid.

Maar nooit verstomt bij ons het woord door hem gesproken:
't Leeft voort in werk bij werk, in veler hart en mond;
De jongren, door zijn vuur in eedlen gloed onstoken,
Betreden dra het perk, waar hij onschokbaar stond.

Zoo leeft gij na uw dood, apostel en belijder,
Zoo werkt gij in uw rust, die hier nooit rust genoot,
Zoo overwint gij nog, o fier en machtig strijder,
Den grootsten dwingeland, den onverwinbren dood.

Rust zacht in Roomschen grond, verheven priester-dichter,
Die heel uw leven aan Gods Kerk hebt toegewijd;
Zij zelve vlecht de kroon, beloofd door haren Stichter,
Ten eerekrans voor U na goed volbrachten strijd.

Leidschendam. L. M. v. P.

IN MEMORIAM

MGR. DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

Dr. Schaepman is uit deze ongestadige wereld weggenomen van ons. Te Rome, de stad van den Paus, dien hij in onzen tijd en in onze vaderlandsche taal heeft bezongen, zooals geen ander vóór hem vermocht, heeft hij zijn hoog bevoorrechten geest overgegeven in de handen van zijn Schepper. Hoe hij gewoekerd heeft met de groote gaven, die hem geschonken waren, weet God alleen. Geen lof van menschen kan dat waardeeren of vergelden.

Ook willen wij geen poging wagen om thans reeds ten voeten uit in brons te gieten, wie Dr. Schaepman voor ons katholieken geweest is. Wij staan te dicht bij de gebeurtenissen zelven, te dicht ook bij de groote en forsche gestalte, die machtiger dan iemand tot ons sprak, om aanstonds het juiste gezichtspunt te vinden, waaruit de ware gelijkenis kan getroffen worden en de volle beteekenis te lezen is. Ook willen wij, die het steeds een eer hebben geacht tot de vrienden van Dr. Schaepman gerekend te worden, niet, door aan die vriendschap en aan onze herinneringen den vrijen loop te laten, een afzonderlijke plaats gaan zoeken bij dezen grooten doode, wien de eerbiedige hulde van allen gezamenlijk toekomt als een recht.

Alleen die eerbiedige hulde van allen wenschen wij mede neder te leggen op dit verschgedolven graf — verre van 't vaderland maar niet in den vreemde — en wij doen het met innige droefheid zeker, omdat we ten volle beseffen, welk een niet aan te vullen leegte er achterblijft, maar ook met dankbare fierheid, dat deze groote en edele een der onzen is geweest.

Persoonlijke herinneringen alzoo stellen we ter zijde. Wat Dr. Schaepman voor enkelen, voor velen, voor zijne leerlingen bovenal, in 't bijzonder geweest is, zullen zij zelven niet verzuimen te getuigen. Hier willen wij alleen in eene gedachtenis zonder ophef vermelden, hoe grooten dank wij, katholieken van Nederland allen samen, aan Dr. Schaepman verschuldigd zijn en hoe éénstemmig wij dit erkennen boven alle verschil van meening en van geestesrichting uit.

* * *

Als dichter heeft Dr. Schaepman ons een kostelijken erfschat van bezielde verzen nagelaten, »Roomsche verzen, zingende van God en Zijn Heiligen, van Gods Kerk en haren Paus, in de taal, die wij katholieken verstaan, in woorden en beelden, die wij katholieken hebben geleerd van onze eerste jaren af, in de taal der H. Schrift: der Psalmen en der Evangeliën". Zoo schreef nog in 1900 een der begaafde jongeren onder ons, die het meest van allen met de lateren is meegegaan, kapelaan Binnewiertz, in zijn *Intermezzo* over *Moderne poëtiek* [1]). Anderen, wien godsdienstige bezieling vreemd is geworden, hebben Dr. Schaepman's verzen als rhetorische gedoodverfd; maar deze jongere, goed Roomsch als hij is, ziet onder de rhetorische vormen den geest, die leeft en leven wekt, hoort er het warm kloppend hart, en wijst die beduiding af als onjuist. En wel heeft de dood hem gelijk gegeven! Want in het aangezicht van den dood is voor iemand alle rhetorica ten einde. En de wijze, waarop deze levenskrachtige dichter den dood is ingegaan, eenvoudig en onvervaard, »wetend, wien hij geloofd had", is een openbaar bewijs, hoe echt en alverwinnend de bezieling was, die de levensadem van zijne poëzie is geweest.

Was Dr. Schaepman een twintigtal jaren later als dichter opgetreden, zijn speeltuig en stem zou wellicht op eenigszins anderen toonomvang gestemd zijn geweest; misschien zou het krachtigste en hoogste woord, dat nu menigmaal bij

---

1) Vgl. *De Katholiek* (1900) Dl. CXVII, bl. 114 vv.

voorkeur gekozen wordt, dan bij voorkeur vermeden zijn; denkelijk zou hij soms getracht hebben zijn dichterlijke ontroering zuiver en klaar in rhythmisch geluid van woorden te verklanken en bij anderen te laten naklinken, waar ze nu als een visioen van beelden vol gloed en kleur staat uitgebeeld. Zeker is de invloed der lateren hier en daar waarneembaar in zijn eigen later werk. Maar de machtige stroom had een te diepe bedding uitgegraven om zich aan bijkomende waterbeken en waterstraaltjes nog veel te storen.

Zeker echter blijft voor allen Dr. Schaepman een grootmeester in de kunst, al zullen ook latere geslachten evenals het tegenwoordige, met 't volste recht voorzeker, hun eigen wegen zoeken en banen. De verzamelde gedichten, in een nieuwe volledige uitgave, zullen een kostelijk boekgeschenk worden, vooral voor de begaafden en ontwikkelden van onze opkomende Roomsche jongelingschap. De altoos geestrijke vorm, de bezielde taal, de verheffende beeldspraak van die poëzie zullen in hun gemoed tot machtige ontroering brengen wat anders meestal in de stilte der ziel wordt beleden en gewoon weg wordt beleefd. En welk een geestdrift, levensfrisch en levenskrachtig, eruit kan opjubelen in dichterlijk aangelegde gemoederen, dat kan iemand, beter dan ergens, in het reeds aangehaalde *Intermezzo* lezen en leeren schatten. Die levenwekkende kracht blijft een kracht voor de toekomst.

Ook de letterkundige beoordeeling en bespreking is door Dr. Schaepman in een zoo eigenaardig geestrijken vorm gegoten, dat eene kunstbeschouwing van hem dadelijk uit honderden als zijn eigendom te herkennen is. De ouderen onder ons herinneren zich nog levendig, hoe de maandelijksche afleveringen van *De Wachter* en *Onze Wachter* telkens nieuwe verrassing brachten. De wonderbare veelzijdigheid van weten en kunnen scheen altoos weer een nieuwe zijde te toonen; de met alles vertrouwde belezenheid was voor de meesten overstelpend en niet te benaderen in hare toespelingen; maar de echt kunstrijke vorm, sprankelend van geest en vernuft, bleef voor iedereen verheffend kunstgenot. Zelfs de beste der lateren zijn ver daarbeneden gebleven met hunne grove manieren, om niet

eens te spreken van de veelschrijverij, die in ons goede vaderland kunstbeschouwing levert bij den vierkanten meter en in dienst staat van allerlei bijbedoelingen, persoonlijke grieven en kleine belangen. Neen, dat heeft de Doctor ons anders geleerd! Hardhandig kon 't er toegaan, doch het bleef een hooggericht, waar onkreukbaar vonnis werd geveld, uit hoog beginsel zeker, maar nooit uit kleinzielige bekrompenheid en benauwde starheid. Onder zijne hand ontvouwde zich voor den lezer een *universitas rerum*, een schouwtooneel des tijds, waar de geest zijn meesterschap toonde door verwarde dingen te ordenen en aan ieder zijn juiste plaats te beteekenen. De verzamelde bundels *Menschen en boeken* zijn daarvan enkel nog eene echo, die naklinkt; toen zij het eerst stuksgewijs verschenen, waren zij echte stemmen des tijds. Het geestrijkste en meest voltooide der letterkundige proza-nalatenschap is in die bundels te vinden.

* * *

Ingrijpender echter en algemeener dan door het geschreven woord in poëzie en proza heeft Dr. Schaepman invloed op zijne tijdgenooten en bepaaldelijk op zijne geloofsgenooten uitgeoefend als redenaar. Onnoodig hierover uit te weiden. Ieder katholiek Nederlander weet, hoe éénig het optreden van Dr. Schaepman was. Niet omdat zijne redevoeringen steeds dezelfde letterkundige waarde hadden of zich overal in welsprekendheid gelijk bleven. Maar één ding was altoos en overal het vaste merk: onbetwistbare superioriteit. Daar bleek, aanstonds bij den aanhef al, eene opvatting, ver boven het gewone uit, ook boven het gewoon goede van een begaafd spreker, die gaarne gehoord wordt; daar ontwikkelden zich de machtige, groote trekken, juist voor die gelegenheid en dat gehoor eenig goed gekozen, in meesterlijke uitbeelding; daar gloeide en flonkerde weldra de geestdrift, die vanzelf opvlamde uit het bezielde woord, dat zoo menigwerf door stormachtig daverende toejuiching is onderbroken.

Weinig katholieke Nederlanders zijn niet te eeniger tijd onder den invloed van dat machtige woord geweest. Bij

alle groote katholieke gelegenheden was de Doctor de woordvoerder, tot wien men zich het eerst wendde, en zelden bleef hij in gebreke. Onschatbaar is de werking, die zóó van Dr. Schaepman is uitgegaan. De laatste groote redevoering, bij de onthulling van het standbeeld voor Mgr. Hamer, nog geen half jaar geleden (28 Sept. 1902), is inderdaad een monument ook voor den redenaar. Daar heeft hij nog eens voor 't laatst zijn beste en edelste kracht getoond. Dat is meesterlijk van greep en ordening, onwederstaanbaar in zijn vaart, en zelfs op het papier gloeit nog aanstekelijk de zielverheffende bewondering voor eenvoudig grootschen heldenmoed, waar ze ook gevonden wordt, maar vooral, wanneer ze tot bovennatuurlijke deugd en martelaarschap is geadeld.

* * *

Het staatkundig beleid van Dr. Schaepman heeft dikwerf tegenstand en bestrijding gevonden bij zijne geloofsgenooten. Het zij zoo. Maar dit zal niemand kunnen loochenen: Dr. Schaepman heeft in den Staat der Nederlanden voor ons katholieken en voor onze beginselen eerbied en ontzag weten af te dwingen zelfs van hen, die door aanleg en opvoeding, door erfelijken hoogheidswaan en onderschatting eener stillere bedrijvigheid aan het tegenovergestelde gewoon waren geraakt. En wie zonder partijdrift de schakels volgt der saamverbonden oorzaken, waardoor ten slotte een christelijke regeering van anti-revolutionairen en van katholieken mogelijkheid en werkelijkheid is geworden, zal aan den overwegenden invloed van Dr. Schaepman's persoonlijkheid zeker verschuldigde hulde brengen. De hooge onderscheiding, waarmede de Opperherder van de Kerk hem vereerd heeft, is van dien heilzamen invloed de bezegeling. Het overige blijve het vonnis afwachten der toekomst, als »ieder zijn lof ontvangt van God" en de onpartijdige geschiedenis het zaad, in dezen tijd uitgestrooid, beoordeelt naar de vrucht, die eruit opgegroeid is ten goede of ten kwade.

* * *

Boven alle meeningsverschil uit alzoo erkennen wij luide en éénstemmig, dat wij, gezamenlijke katholieken van Nederland, aan Dr. Schaepman groote en blijvende verplichting hebben.

En wanneer ik mij nu afvraag, wat in de hier geschetste drievoudige werkzaamheid het karakteristieke en meest eigene moet geacht worden, dan zou ik willen antwoorden: een forsch-massieve grootheid, die het merk is van wezenlijke superioriteit en zonder deze door eigen zwaarte valt.

Een apotheose is hiermede noch bedoeld noch gegeven. Dr. Schaepman heeft van mij geen lofrede noodig en verlangt die nog minder: mij dunkt, ik zie het gebaar en de zoo welbekende oogenflikkering, waarmede »posthume loftuiting" onderstreept werd! In de lijn van bovengenoemden karaktertrek ligt dan ook geen onverdeelde lofprijzing maar eene scheiding van licht en schaduw. Onder het zonnelicht van deze eindige schepping werpt het groote in den omloop des dags altoos zijn eigen schaduw.

Het grootsche, het machtige, het overweldigende trok den Doctor aan, en lag eveneens in zijn aard. Breed van opvatting, ruim van gezichtskring, met forschen greep niet lager reikend dan het hoogste, heeft hij steeds getracht zijne geloofsgenooten met zich omhoog te voeren. Vandaar de breeduitgeslagen vlucht zijner poëzie. Daarin lag tevens de overmeesterende kracht van zijne welsprekendheid. Datzelfde teekent zijn streven als staatsman, ook te midden van 't geharrewar der politieke partijen en stroomingen. Kleinzieligheid was hem vreemd. Heeft hij aleens een knuppel geworpen — niet altoos op een vreemd erf! — het was een echte knuppel, en raak ook, maar zonder meer: in venijn was het ding niet gedoopt. Kleine hatelijkheden en geniepigheden, die verhaal zochten, heeft hij nooit in gelijke munt betaald, al vlogen soms de koperstukken met dagelijksche gestadigheid tegen hem op. Zijne afrekening was in edel metaal, echt van klank en vol van gehalte. Te beweren, dat iemand, die zooveel strijd heeft uitgedaagd niet enkel van tegenstanders maar ook van principieele partijgenooten, altoos en in alles gelijk heeft gehad, zou een vrij onnoozele vriend-

schap zijn. Maar ook bij onvermijdelijken tegenslag en onspoed bleef de grootheid. Napleiten en nakribben mochten anderen. Zoo *was* de Doctor.

Maar in dit ondermaansche, dat uiteraard klein is, een »voorbijgaande gestalte", is zulk een massief-forsche grootheid geen alzijdige volmaaktheid. Zij heeft haar zwakke zijde. Het blijkt ook hier. De spankracht van die poëzie was velen dikwerf te machtig en had altemet moeite zich zelve omhoog te houden. De welsprekendheid was somtijds wat woelig drok. En in het staatsbeleid werd niet altoos rekening gehouden met de macht van het kleine. De Doctor kon beter het groote in een tegenstander waardeeren dan het kleinere in een partijgenoot ontzien en rangschikken. En toch is de macht van het kleine overweldigend groot: niet stuk voor stuk maar door de massa. Dat kleinere niet enkel te wegen maar ook te tellen; het te ordenen en in orde te houden; het te verbinden tot één levende kracht van groot samenwerkend vermogen is niet enkel goede praktijk maar een goed stuk levenswijsheid ook. Doch in gezamenlijke handeling lag de kracht van Dr. Schaepman niet. Met hem medewerken bracht nog al bezwaar mede, en samenwerking op voet van gelijkheid bleef èn door zijn buitengewone gaven èn door zijne persoonlijkheid in den regel uitgesloten. Dat heeft op den duur velen gestooten en afgestooten. En dat afstooten ging ook al op forsche manier: het was menigmaal voor goed. Een zwakke zijde valt hier zeker in het oog. Dit echter moet er bijgevoegd worden: waar samenwerking niet vlotte, daar werkte de Doctor zelf alleen minstens voor zes, en leverde meer en beter werk dan die zes anderen samen ooit zouden voltooid hebben. En zoo komt in werkkracht de massief-forsche grootheid allermeest uit. Juist daarom is zijn verlies een zoo groot verlies.

* * *

Voor zichzelf intusschen heeft Dr. Schaepman zijn devies: *Credo pugno* ten volle ingelost.

Op zijn roomsch *geloof* is nooit door iemand de minste smet

geworpen. Onbevlekt heeft hij het hoog gedragen door een leven, dat bijna geheel en al openbaar is geweest, en van tallooze kleinen bespied werd met al de kleinheid, waarover zij konden beschikken. Zijn dood te Rome, de eeuwige stad des geloofs, met den zegen van den Opperherder der Kerk op zijn voorhoofd, volmaakt overgegeven aan Hem, die de Opstanding en het Leven is, teekent zich op dien achtergrond af als een gunstig beschikte en glorieuse bekroning.

En een zegekroon was dit leven waardig. Dr. Schaepman heeft niet enkel, zooals anderen, zijn geloof beleden en beleefd, maar hij heeft er heel zijn openbaar leven lang *strija* voor gevoerd. En dit erkent vriend en vijand: hij heeft gestreden met al de open eerlijkheid, de goedgehumeurde rondborstigheid, de stoere en nooit versagende kloekheid, de taaie volharding ten einde toe, die de beste voorvaderlijke eigenschappen zijn van het geslacht, dat op Nederlandschen bodem wordt geboren en getogen.

Voorwaar, »een goed Roomsch Nederlander" mocht hij zich zelven noemen [1]), en niemand zal dit rhetorica achten. Echt Roomsch en echt Nederlander, tot in merg en gebeente, en beide in het groot. Hij heeft ons getoond, hoe iemand het zijn kan samen en in grooten stijl!

* * *

Een goed Roomsch Nederlander ja! Als ik thans deze herinneringsblaadjes, nietige hulde van een der velen, die Dr. Schaepman als hun meerdere eerbiedigden en liefhadden, in den geest neerleg op de grafstede in het *Campo Santo dei Tedeschi*, dan blijf ik niet staren op de vele hooge waardigheden en eeretitels aldaar vermeld: deze zijn niet het hoogst aangeslagen door den man, die begraven wilde worden in de arme pij van Sint Franciscus; — dan vergeet ik den luister van de vorstelijke begrafenis: »die staetsi gaet haest over" als de rest; — maar dan herhaal ik in stilte peinzend en ontroerd: een goed Roomsch Nederlander voorwaar!

---

[1]) *Nieuwe gedichten*, Inl. bl. IX.

Dien titel heeft hij zich zelf gekozen voor de menschen: daarmee, dunkt me, moet hij zich aangemeld hebben bij zijn Schepper, vragend om rust na den strijd en vrede bij God. En dat is voor 't rusteloos kloppend menschenhart, zoo wonderbaar groot en door zoo velerlei kleinigheden bewogen, toch het één en het al: vrede bij God.

Dat vragen wij dan mede voor dien machtigen weerman Gods! Gedachtig, dat het *offendere in multis* — aanstoot lijden en aanstoot geven — van allen, ook van de grootsten onder ons, geschreven staat (Jac. III, 2), wenden wij ons naar Roomsche zede, die toch zoo natuurlijk en zoo goed is, tot den Vader des Lichts, van wien alle goede gaven afdalen, en brengen voor Zijn aanschijn het goede, dat deze mensch ons bewezen heeft in Zijn naam en in Zijne kracht. En daarvoor ten dank vragen wij dan kwijtschelding van hetgeen uit menschlijke onvolkomenheid mag misdreven zijn: dat die grootmachtige en onversaagde weerman van ons in 't glorielicht der eeuwigheid, moge rusten van den strijd dezer aarde, vrede moge vinden aan de bron en oceaan der levende wateren, vrede bij God.

A. M. C. VAN COOTH.

DE GETUIGENIS DER EEUWEN OMTRENT CHRISTUS.

Het geschiedkundig bestaan van Christus en de voorname feiten van zijn leven zijn wereldkundige, onloochenbare waarheden. De godsdienst, door Hem gesticht, heeft zich door de eeuwen heen een weg gebaand. De verhevenste geesten heeft Hij aan zich onderworpen. Keizers en koningen droegen het teeken van den gekruisten Christus in hunne vanen ter overwinning. Voor het getuigenis der godheid van Christus legden millioenen menschen met vreugde hun hoofd onder het moordend staal van den beul.

Het bestaan, het leven en werken van Christus is geschiedkundig zeker. »Het Christendom — zegt Hettinger in zijne *Apologie* — is als geschiedenis gewaarmerkt en bezegeld in het bewustzijn der wereld, gegrift in de herinnering der menschheid, diep en onuitwischbaar als een gedenkschrift in de rots gehouwen, dat geene macht op aarde meer vernietigt. Ja de persoon van Christus is geschiedenis, en elke bijzondere leer van Hem is zelve weer geschiedenis. Het is nog meer: het is middelpunt, verklaring, sleutel van alle geschiedenis. Zonder Christus blijft de geschiedenis der wereld onverklaarbaar".

Wij hebben het getuigenis der Heilige Schriften, hoe onomstootelijk ook, niet noodig, om vast overtuigd te zijn van het leven en de daden van Christus.

Om te weten, wat er in vroeger tijden met onzen aardbol heeft plaats gehad, dringt de natuuronderzoeker van de uitwendige aardkorst naar het inwendige der aarde door. Wondere dingen aanschouwt hij dan, overal sporen van

grooten, geweldigen ommekeer, waardoor de toestand der aarde is veranderd en zij haar tegenwoordige gedaante heeft gekregen.

Als de geschiedvorscher van den tegenwoordigen tijd teruggaat in de diepte der geschiedenis, dan ontwaart hij eveneens wondere zaken, overal sporen eener groote, alles omkeerende beweging, die groote, veelomvattende veranderingen tengevolge heeft gehad, waaraan de wereld, de menschheid haren tegenwoordigen toestand dankt. Deze groote, veranderende, als opnieuw scheppende gebeurtenis is Christus' verschijning, is het Christendom. Door die groote verandering, welke heeft plaats gehad, wordt de geschiedenis het best verdeeld in de wereld vóor Christus en de wereld na Christus.

De tegenwoordige toestand der menschheid is als bloem en vrucht uit den wortel, Jesus Christus voortgekomen.

Welk een verschil als wij de wereld vóor en na Christus vergelijken.

Wij zien machtige rijken, Assyrië, Babylonië, het Perzische rijk, Macedonië, Rome, in wording en voltooiing. Maar nauwelijks staat de bouw of het blijkt, dat hij te zwaar was voor zulken zwakken grondslag. De deelen zijn te onderscheiden van elkander, te tegenstrijdig, om lang in één verband gewrongen te blijven. Zij spatten dan ook uit elkander.

Maar in de wereld na Christus verschijnt een rijk. Het verste Oosten, het meest verwijderde Westen. Noord en Zuid zijn de grenzen. Hoe is dit rijk ontstaan? Niet als het Babylonische of een ander rijk der oude wereld, door platbranden van steden, uitmoording van bevolkingen, vernietiging van nationaliteiten. De volken zijn niet vernederd en onder het slavenjuk gekromd. En toch staat het reeds negentienhonderd jaren. Zijne eenheid is de hoogste, zijne kracht zoo sterk mogelijk.

Wie is zijn stichter? Wie is de wereldveroveraar? Welk het rijk? Jesus Christus en het Christendom. Ge moogt het geen menschenwerk noemen. Het is eene stad door God gebouwd; want het trotseert de eeuwen. Het is eene schepping

van een, die machtiger is dan veroveraars, van den koning der eeuwen, den God-mensch, Jesus Christus.

De wijsgeer Pythagoras stichtte eene school, Plato eveneens. Er waren Peripatetici, Stoicynen, velerlei anderen. Allen gingen groot op den roem hunner leermeesters. Velen noemden zich naar des meesters naam. Maar niet meer dan eene eeuw behoefde er voorbij te gaan, om de school des wijsgeers uiteen te doen vallen. De leerlingen schudden het gezag hunner meesters af. De leerling wordt zelf meester, en bestrijdt, wat de meester verdedigde, verdedigt, wat de meester bestreed.

In de wereld na Christus bestaat eene vereeniging, niet in éene stad, niet in éen land, maar verbreid over de heele aarde. Geen geweld van slavenketenen houdt de leden vereenigd; neen, innig zijn zij verbonden, éen van geest, éen van geloof. De eeuwen gaan voorbij, maar hetzelfde geloof wordt beleden als met éenen mond, uit éen hart. Dit doen Europeaan en Afrikaan, het koude Noorden, het heete Zuiden, de geleerde in zijn studeervertrek, de werkman aan de werkbank, kind en grijsaard. Aan éenen slechts gehoorzamen zij, éene gedachte bezielt allen, éene wet is regel voor allen. In onzekerheid en twijfel vragen allen de eeuwen door: hoe heeft de Meester gesproken, hoe spreekt zijn Plaatsvervanger?

Wie stichtte die vereeniging? Dat kan geen menschenwerk zijn: de Stichter is een grooter, een machtiger. De Godmensch, Jesus Christus.

»L'Eglise — zegt P. Didon [1]) — fondée par Lui, remplit de son nom les temps et l'espace. Elle le connaît, elle l'aime, elle l'adore; comme il vit en elle, elle vit en lui. Il est son dogme, sa loi morale, son culte. Elle enseigne à tous, sans distinction, sans exception, qu'il est le Fils unique de Dieu fait homme, conçu du Saint-Esprit dans les entrailles de la Vierge; qu'il est venu en ce monde souffrir et mourir pour nous sauver, vaincre la mort par sa resurrection; qu'il est remonté â son Père, afin de nous préparer la place près de Lui; qu'il reviendra juger les vivants et les morts donnant,

---

[1]) *Vie de Jésus-Christ*, p. 11.

aux bons la vie éternelle, repoussant les mauvais dans les ténèbres et dans la mort de l'âme".

In de oude wereld riep het geschrei van den onderdrukten, vertrapten slaaf ten Hemel. De vrouw was verlaagd, onteerd. Kinderen werden door de moeders vermoord, door vaders te vondeling gelegd. Daar laat de overwinnaar zich als God vereeren, aan zijne voeten ligt de menigte in het stof. Voor elke ondeugd knielt Griek en Romein aanbiddend neder. Die godsdienst gaat gepaard met moord van krijgsgevangenen, van slaven. Offers worden gebracht, welke niets anders zijn dan afschuwelijke, onteerende misdaden. Openbaar heerscht de snoodste wellust, de meest verregaande ongebondenheid. Onnatuurlijke gruwelen waren in Rome geen schande meer. Zoover ging het kwaad, dat Augustus, zelf een bedorven wellusteling, den geheelen ondergang der maatschappij vreesde, en zich genoodzaakt zag verscheidene wetten op de openbare zedelijkheid uit te vaardigen.

Laten we de verschrikkelijke overdaad daar, waaraan de rijken en machtigen zich overgaven; doch wijzen we slechts op de ontzaglijke kosten daaraan besteed. Van die zwelgers zeide de H. Paulus: »wier buik hun God is". Vanwaar kwam het geld? Woeker was het middel om goud te maken. Allen woekerden, zelfs Cato. Door dien woeker werden ouders gedwongen om hun kinderen, steden om hun kunststukken, de standbeelden hunner tempels te verkoopen.

De wreedste uiting van het zedenbederf was wel de wreedaardige moord van weerlooze, dikwerf onschuldige menschen. Zoo laag was in het heidensch Rome alle gevoel van menschelijkheid gezonken, dat de senaat, de priesteressen van Vesta, de edelvrouwen, duizenden toeschouwers uren, dagen achtereen tot zelfs in den nacht zich konden verlustigen met stroomen menschenbloed te zien vergieten, den moord onder onder allerlei vormen gepleegd toe te juichen. Trajanus leverde tot 10,000 zwaardvechters; Caesar en Augustus onderhielden op eigen kosten een oefenschool dier ongelukkigen [1]).

---

[1]) Kraft und Muller, *Reallexicon*, i. v. Gladiator.

Zelfs de bijzondere feestmalen werden bezoedeld met menschenbloed.

Sterker dan de Apostel den toestand der heidenen schildert, is 't niet wel mogelijk. Hij zegt na hen verweten te hebben, dat zij, God kunnende kennen uit de natuur, Hem niet hebben willen erkennen: »God kennende hebben zij Hem niet als God verheerlijkt en gedankt, maar zijn ijdel geworden in hunne gedachten, en hun onverstandig hart is verduisterd. Want zeggende: wijzen te zijn, zijn zij dwazen geworden. En zij hebben de heerlijkheid van den onvergankelijken God verwisseld voor de gelijkenis eens beelds van een vergankelijk mensch en van vliegende en viervoetige en kruipende gedierten. Daarom gaf God hen over aan de begeerlijkheden huns harten, aan onkuischheid, zoodat zij onderling hunne lichamen onteerden, zij, die de waarheid Gods verwisseld hebben met den leugen, en het schepsel geëerd en gedient boven den Schepper.... Daarom gaf God hen over aan onteerende hartstochten.... En gelijk zij zich niet verwaardigden God in erkentenis te houden, gaf God hen over aan een onwaardigen zin, om te doen hetgeen niet betaamt; vervuld met ongerechtigheid, boosheid, onkuischheid, gierigheid, schelmerij; vol nijd, moord, twist, bedrog, kwaadaardigheid; oorblazers, lasteraars, godtergenden, beschimpers, hoovaardigen, opgeblazenen, kwaadstichters, den ouderen ongehoorzaam, onbezonnen, ontrouw, liefdeloos, onverzoenlijk, onmeedoogend; die het recht Gods kennende niet hebben bevroed, dat die zulke dingen doen, den dood waardig zijn, en niet alleen die ze doen, maar ook, die aan de daders welgevallen hebben" (Rom. I : 21—32).

Zien wij nu de wereld na Christus. »Er is noch slaaf noch vrije: want allen zijn één in Christus Jesus" (Gal. III : 28): tegen die leer is geen slavernij op den duur bestand. De onderdaan verschijnt als mensch, gelijk in rang met zijnen koning. De vrouw wordt geëerd in de driedubbele waardigheid van maagd, echtgenoote en moeder, zij, die

vroeger de slavinne was van den man en het lastdier des huizes. Het kind wordt beschermd tegen de ontaarding der ouders. De armen tegen de geldzucht der meer vermogenden. De mindere en de meerdere, grooten en kleinen, zijn gelijk voor de wetten des lands. Tegen de zonden der wereld weegt op het kuische leven, het leven van boete van duizenden, die de evangelische raden volgen.

Wie heeft deze buitengewone verandering in de zeden, in de denk- en handelwijze der volken gebracht? Wie was zoo machtig om het aanschijn der aarde te veranderen, de vooroordeelen van duizenden jaren uit de harten te rukken? Wellicht een wijsgeer uit de oudheid? Slechts één heeft die verandering kunnen brengen: Jesus Christus.

Daar in de oude wereld waren wijzen, aan wier voeten bewonderende leerlingen zaten. Zij zijn gestorven en de liefde hunner dankbare leerlingen stierf met hen, althans spoedig na hen. De tijd wischt alles uit, vernietigt alles. Helden, beschermers van hun volk zijn gevallen. Trotsche koningen lieten den naam hunner voorgangers wegbeitelen uit de gedenksteenen, en hun aandenken verdween uit de herinnering.

Doch de nieuwe wereldkoning is de koning der harten, is de liefde van millioenen en millioenen zielen. Onafzienbare maagdenrijen noemen Hem haren Bruidegom. De liefde tot Hem ontvlamde de harten van duizenden en duizenden martelaars, welke vooral gedurende de drie eerste eeuwen door het storten van hun bloed, door het verduren der wreedaardigste en aanhoudendste martelingen met wonderbaren heldenmoed en onoverwonnen standvastigheid de edelmoedigste liefde aan den dag legden jegens hunnen God en Verlosser. Bij dat treffend schouwspel van zich offerende liefde roept de H. Hiëronymus uit: »Wanneer men de martelaars met zooveel standvastigheid ziet volharden en gekweld worden, dan dringt zich stilzwijgend de gedachte op, dat, indien het Evangelie niet waar was, het niet door zooveel bloed zou verdedigd zijn" [1]).

---

[1]) Vgl. v. Etten, *Het leven van Christus*, III.

De liefde tot Hem was in staat, om in het hart der Apostelen den vurigen ijver te ontsteken, die alles verliet, alles offerde, alles trotseerde, alles verdroeg, om den Meester te verheerlijken, en de zielen te onttrekken aan het verderf.

Die liefde tot den Meester stortte in het hart van ontelbare maagden de innige en krachtige genegenheid, waardoor zij, niettegenstaande al de aanlokselen der wereld als getrouwe bruiden onverdeeld en eeuwig zich verbonden aan den Meester, haren bruidegom.

Die liefde tot den Meester wekte in het hart van ontelbaren de nog ongekende naastenliefde op, welke naar zijn voorbeeld niet schroomde geld, goed, eer, genot, gezondheid, vrijheid en zelfs het leven voor de broeders te geven. Die liefde jegens elkander dwong de heidenen met verbazing uit te roepen: »Ziet hoe zij elkander beminnen".

Die liefde tot den Meester was de bron der heldhaftige zelfopoffering en verloochening, welke de ingekankerdste ondeugden overwon, de ruwste en bedorvenste volken beschaafde en de buitensporigste ongeregeldheden van het heidendom verving door de schoone orde en de reine zeden van het Christendom.

Elk andere liefde sterft en vergaat in de harten; de liefde tot Hem sterft nooit, gaat mede in den dood. Geen wijsgeer der oudheid heeft ze uitgedacht zóó heilig, zóó schoon. Die liefde tot Hem kan niet uit eenigen dwang voortkomen, want geen mensch laat zich dwingen te beminnen. Wie heeft dan eenig en alleen zich de liefde der menschen voor altijd weten te verzekeren? Geen mensch, maar de Godmensch Jesus Christus.

Waar is het dan, ontwijfelbaar waar, de geschiedenis brengt ons onwederstaanbaar naar Christus, als den schepper van een nieuw geloof, eene nieuwe liefde, een nieuw leven, eene nieuwe wereld. Zonder Christus en de bovenmenschelijke macht Zijner verschijning blijft dit een onoplosbaar raadsel. Het bestaan der zichtbare wereld wijst — als gevolg naar

oorzaak — naar God als haren Schepper. Evenzoo wijst het bloot bestaan van het Christendom met noodzakelijkheid naar een goddelijken Stichter, Christus. Hij heeft het geschapen; want Hij alleen was daartoe in staat. Gevolg en oorzaak: Christendom en Christus. Is het gevolg bovenmenschelijk, dan ook de oorzaak.

Het Christendom zonder goddelijken oorsprong zou een onverklaarbaar wonder wezen. Want van welken kant we het beschouwen, óf in de personen, die het gepredikt hebben, óf in de leer, die het mededeelt, óf in het tijdvak, waarin het verschenen is: van den beginne af heeft het alles tegen, niets voor; en wel zoo, dat het, niet gesteund door een goddelijke macht, terstond bij zijn verschijnen ware bezweken en vernietigd.

Letten we vooreerst op de eerste predikers van het Christendom.

Christus wil de heidensche wereld hervormen tot eene christelijke, zooals ze in de geschiedenis werkelijk hervormd is. Maar, waar zal Hij de gezanten kiezen, welke hij naar de volken moet afvaardigen? Uit den senaat van het machtig Rome? Uit den Areopaag der Grieken? Zullen de wijsgeeren van Griekenland, of de hoofden der synagoge zijne herauten zijn? Voor zulk eene buitengewone onderneming dienen buitengewone middelen: hooge afkomst, uitmuntende opvoeding, kundigheden, welsprekenheid, bekendheid met de wegen en geheime paden der staatkunde. Eene leer wordt verbreid onder de bescherming van een grooten naam en faam van bekwaamheid en wetenschap. De grootste dwalingen en dwaasheden worden wel om den wetenschappelijken naam dergenen, die ze den volken als bewezen zaak aanbieden, door de menigte aangenomen. Maar de duistere onbekendheid, de bekende onwetendheid van den leeraar doet zijne leer wantrouwen. Men schaamt zich leerling te zijn van een onbekenden of verachten meester.

Welnu de zendelingen van Jesus zijn noch joodsche leeraars, noch geleerden, noch bekenden met de geheimen der staatkunde,

maar Joden, die door de overige volken veracht werden [1]), Galileërs, die door de Joden werden geminacht. Het zijn ongeletterden, menschen zonder voorname opvoeding, behalve Paulus, zonder aanzien, zonder vermogen, zonder een enkel dier voordeelen, die de geesten boeien en medesleepen. In één woord zij hadden niets wat aan hunne zending gezag kon geven bij dē volkeren, de priesters, de wijsgeeren, de waardigheidsbekleeders, de koningen en keizers. Daarentegen veel, dat hunne leer veracht kon maken en hun werk doen mislukken.

Men mag niet hieruit redeneeren, dat het aan sommigen, die zelf tot de heffe des volks behoorden, gelukt is een oproer te verwekken, een soort van voorbijgaande muitzieke bende te vormen. Wat heeft zulk een uitslag te maken met de bekeering van de heidensche wereld, van ontelbare steden en volken, strijdig met elkander in zeden, belangen, en taal: met eene bekeering, bewerkt door menschen, die verre van de hartstochten te vleien, daartegen ingaan, en in plaats van geweld te gebruiken, vrede en zachtmoedigheid ademen. Mahomed stichtte, met den beker van den wellust in de eene hand, in de andere het moordend zwaard, een ruwen, wulpschen godsdienst. Wellust en bloeddorst kunnen niet geplaatst worden naast versterving en liefde jegens den vijand; het zwaard werkt geheel anders dan het kruis. De vestiging van den Islam is een blootmenschelijk feit uit mensche-

---

[1]) Of de Joden gehaat waren, moge blijken uit het volgende.

Tacitus zegt van de Joden: »Contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres vilia habere" (*Hist.* V, 5); »despectissima pars servientium", »taeterrimam gentem" (*Hist.* V, 8).

Ammianus Marcellinus verhaalt: »Ille enim [Marc. Aurelius] cum Palaestinam transiret Aegyptum petens, Judaeorum foetentium et tumultuantium saepe taedio percitus dolenter dicitur exclamasse: »O Quadi, O Sarmatae, tandem alios vobis inertiores inveni!"

In de vijfde eeuw was het er niet beter op geworden volgens Rutilius Numatianus:

»Atque utinam numquam Judaea subacta fuisset
Pompeji bellis imperiisque Titi!
Latius excisae pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit".

lijke oorzaken voortgekomen. De heerschappij van den valschen Messias van Mekka is een bewijs van wat het genie vermag, geholpen door list en bedrog, hartstocht en wapengeweld. »Christus en Mahomed — zegt Pascal — hebben zoo strijdige middelen gebruikt ter bereiking van hun doel, dat, terwijl Mahomed geslaagd is, Christus in zijn pogen had moeten falen, en het Christendom had moeten te niet gaan, ware het niet ondersteund door eene geheel goddelijke kracht". Want niet op legerbenden, onverwinlijker dan die van Alexander of Caesar, die gansche volken door schrik en ontsteltenis bereid maakten om zich te onderwerpen, rekende Christus.

Ook het Arianisme was slechts zoolang machtig, als der vorsten macht het ondersteunde. Het Buddhisme had ook zijnen Constantijn, koning Açoka [1]), maar geen vervolgers als Decius en Diocletianus. Zijne leer spreekt, niet in naam van God, en laat polytheïsme en bijgeloof toe; zijne zedenleer bevat in plaats van wetten, raadgevingen en heeft de zeden der volken niet veranderd.

Over de oorzaken van de snelle verbreiding van het Protestantisme is het woord bekend van Frederik II in zijne *Mémoires de Brandenbourg:* »Si on veut réduire les causes du progrès de la réforme à des principes simples, on verra, qu'en Allemagne ce fut l'ouvrage de l'intérêt, en Angleterre celui de l'amour et en France celui de la nouveauté". Het

---

[1]) Koning Açoka, regeerde van 263—226 voor Christus. Hij was de neef van den grooten Tschandragupta, die het eerst de vorstendommen van Indië, van den Indus tot de monding van den Ganges en van het Himalaja-gebergte tot aan het Vindhja-gebergte, tot een geweldig rijk vereenigde.

Açoka maakte zich van de kroon meester en voerde drie jaren lang een gruwzamen krijg om zijn troon te bevestigen en den invloed der Brahmanenkaste te stijven. Hij bekeerde daarna tot het Buddhisme omdat, naar men zegt, een zekere Buddhist Samudra op 's konings bevel in een ketel kokend vet geworpen, wonderbaarlijk gespaard bleef. Met Açoka begint de uitvoering van het streven der Buddhisten om een wereldgodsdienst te vormen.

Hij riep de derde synode der Buddhisten bijeen, de zuivering der leer ten doel hebbend. Zijne kinderen trokken als zendelingen Indië door ter verbreiding van het Buddhisme. Zie: Wetzer und Welte, *Kirchenlexikon*, 2e Aufl. i. v. Buddhismus.

grootste aandeel aan zijne verbreiding hadden de staatkunde, de geldzucht en het geweld der vorsten, het bederf van een deel der geestelijkheid, de ongeregelde zucht naar vrijheid der boeren, de onwetendheid des volks en het belasteren der oude Kerk door de aanvoerders der beweging [1]).

Niet aldus Jesus! Neen zijne zendelingen hebben in last zachtmoedig te zijn als lammeren. Hij steunt niet op de koningen en overheidspersonen. Alle machthebbers zullen tegen hem te wapen gaan. De verkondigers zijner leer worden voor het gerecht gesleurd, gefolterd, gedood. Drie eeuwen lang wordt Christus leerling gelijk gesteld met den grootsten booswicht.

De leer door Jesus verkondigd heeft voor den zinnelijken heiden niets bekoorlijks en aantrekkelijks. Zij is gegrond op de diepste geheimen. Zij beveelt een leven, zuiverder, dan tot nu toe bekend was. Luide verkondigt ze, dat haar Stichter in een armen stal geboren is en gestorven als een misdadiger aan 't kruis, voor de Joden een vloek, voor de heidenen een bespotting.

Men zal dien Meester over de geheele aarde verkondigen. Eens zal hij over de geheele aarde geloofd en aangebeden worden, niet alleen door het gewone volk, maar door keizers en koningen, door de grootste geesten en vernuften der aarde.

Wie zal gelooven, dat deze onderneming eenen mensch gelukken zal? 't Zou een dwaasheid zijn; eerst zou de menschelijke natuur herschapen moeten worden. Maar wat menschelijker wijze onmogelijk is: aldus de heidensche wereld in een christelijke om te scheppen, dat is gebeurd. De wijsheid der menschen is beschaamd geworden; het versmade kruis heeft de wereld overwonnen. Dit is het ontsterfelijke teeken der goddelijkheid van 't Christendom.

Daarom antwoordden wij op de vraag: »Wat zegt gij van den Christus; wiens zoon is Hij": »Gij zijt de Christus de Zoon van den levenden God". Want »Heer, indien ik

---

[1]) Menzel. *Neuere Gesch. der Deutschen*; Raumer, *Gesch. Europa's.*

het mis heb met mij aan het Christendom te hechten, dan hebt Gij zelf mij bedrogen; want het draagt kenmerken, die uwe hand alleen het kon indrukken".

Jesus Christus is dan op aarde verschenen, om de duisternissen van het heidendom te verdrijven, de ondeugden uit te roeien, om de geesten, die tot dusver zich door alle soorten van leeringen hadden laten bedriegen, door vaste geloofspunten te geleiden, om de zedenleer te louteren, te volmaken, haar een goddelijk gezag te geven, en om een heiligen en zuiveren eeredienst te stellen in de plaats van wreede bijgeloovigheden, den mensch evenals God onwaardig. 't Woord van den zoon van God: »Ik ben de waarheid", is een woord, dat niet zal voorbijgaan.

Uit dat woord volgen onze plichten. Hij is de waarheid in zijn leering. Wij mogen ons dus niet een eigen godsdienstig stelsel vormen, onze eigen meester en wetgever zijn, geen mengelmoes van Christendom en Oostersche wijsbegeerte maken.

Wat wij gelooven en doen moeten is ons geleerd door Christus' goddelijk gezag. Hij spreekt niet als een wijsgeer, die redeneert, maar als een Meester, die beslist.

»Jesus Christus," zegt de apostel, »is dezelfde gisteren en heden en in eeuwigheid". Zijn evangelie heeft zich vertoond te midden der heidensche wereld als een zon van waarheid. Sedert die is opgegaan, is haar licht niet verduisterd, het staat evenmin in 's menschen vermogen dat licht uit te dooven, als hij de stoffelijke zon van den hemel kan rukken. Alle ketterijen, valsche godsdiensten worden door de kracht van den menschelijken geest ontmaskerd, valsche wetenschappelijke stelsels als onhoudbaar aangetoond. Maar de leer van Christus blijft door alle eeuwen heen het licht, dat den mensch verlicht en voorgaat. Wie niet in de duisternis wil wandelen, moet Jesus Christus volgen. »Qui sequitur me non ambulat in tenebris" (Joan VIII, 25).

Hageveld. A. A. P. M. GUILONARD, Pr.

F. W. WEBER.

(Vervolg van Dl. CXXII, blz. 213 vv.).

II.

»Gewandert bin ich durch die weite Welt
Von Bajäs Bai zum Seinestad und Belt.
Des Stadtgetümmels wie des Meeres Wogen
Hat meiner Jugend flotter Kiel durchzogen".

Na zijn staatsexamen verwijlde Weber eenigen tijd bij zijn ouders tot er zich een gunstige gelegenheid zoude voordoen om zich als arts te vestigen.

Daar ontving hij in Augustus 1840 een schrijven van Dr. Quistorp uit Greifswald, waarin deze hem uitnoodigde om, natuurlijk voor zijn rekening, een reis naar Italië en Frankrijk mede te maken. Met beide handen greep Weber dit aanbod aan. Hij was in de wolken. Een zijner vurigste wenschen ging daardoor in vervulling.

Te Weenen moest hij zijn reisgenoot ontmoeten. Over Kassel en Halle trok hij naar Dresden. Voor het eerst reisde hij met het spoor, liet hij zich »door den vulkaan op sleeptouw nemen".

Maar te Weenen, waar hij den 8en September 's avonds aankwam, wachtte hem een bittere teleurstelling. Zijn vriend was reeds sedert drie weken vertrokken en zou hem den 20sten September te Milaan treffen.

»Ik voelde — schrijft Weber — de plek niet meer, waar ik stond; het was geen droom, het was werkelijkheid, dat ik te Weenen was, alleen, zonder middelen in de woeste

stad. Wel is waar had Quistorp in zijn brief gezegd, dat ik hem naar Milaan zou volgen. Mijn vermogen echter bestond uit 10 florijnen, en morgen uit nog minder, en den 20sten September zou ik te Milaan zijn. Er bleef mij dus geen keus en ik besloot hier te blijven".

Rooskleurig waren de weken niet, welke Weber te Weenen vertoefde. Hij had een armzalig, donker kamertje in de Rofransstraat gehuurd voor 4 gld. in de maand. Gelukkig trok zich een Joodsch koopman te Weenen, Ferdinand Meyer, dien hij op reis had leeren kennen, zijn lot aan. Met hem en diens vriend Jacobi bracht hij menigen gezelligen avond door, wandelde met hen in den Prater, bezocht schouwburg en concerten en sloeg het jolige volksleven van Weenen gade. Hij had ledigen tijd te over om de stad in oogenschouw te nemen en zich niets te laten ontgaan. Maar kwam hij dan op zijn ellendig, kaal en koud kamertje terug, met een ledige beurs en een hongerige maag, dan bestormden hem gedachten, die allesbehalve vroolijk waren, en had hij liever bij moeder op een korst pompernikkel gekauwd. Om zich wat te verzetten begon hij een soort van dagboek, vluchtige schetsen op grof papier met bleeke inkt neergekrabbeld. Aanvankelijk vindt men er menige persoonlijke ontboezeming later gaat hij meer tot dorre aanteekeningen over.

»Blijf waar gij zijt, bebouw er uwen akker en uwen hof met vlijt en trouw en gij woont midden in het paradijs.... Geduld is het eenigste middel tegen de rampspoeden des levens.... Hoe zacht en helder de zon schijnt! Welk heerlijk reisweer! Narren komen altijd òf te vroeg òf te laat en ik ben te laat gekomen...! Zingen en dichten heb ik in Oostenrijk verleerd, ja, mijn mond met de andere organen is tot een rust gedoemd, die mij den geheelen dag, dikwijls zelfs gedurende den nacht voor de wonderlijkste droomerijen ruime speling laat.... Het zaakje begint er erg netelig uit te zien. Heden is het de derde dag, dat ik geen middagmaal gezien heb. Wanneer komt er hulp? .... Met de zwaluwen dacht ik zuidwaarts te trekken; zij zijn lang weg en ik moet blijven. Zoo gaat het met al onze genietingen. Als trekvogels ijlen

zij voor ons uit en wij hooren hun lustig gezang en trekken hen na, verder en verder tot aan de onmetelijke zee. De vogels vliegen weg en verdwijnen aan den verren, blauwen hemel en wij staan eenzaam op het woeste strand.... Zou het bewaarheid worden, waarmede een droef voorgevoel mij dreigt? Moet ik hier nog in ellende verzinken?... Ik begin matter te worden naar ziel en lichaam.... Zooals gezegd is, een vriend en wat geld kan men gebruiken om het zich hier aangenaam te maken. Mij ontbreekt alles"....

De muse bracht hem lafenis en onderstand in den nijpenden nood. Hij begaf zich naar de redactie van de *Algemeine Theaterzeitung*, aan wier hoofd Dr. Adolf Bäuerle stond, en bood hem eenige lyrische lettervruchten aan. De journalist toonde zich niet ongenegen, maar moest natuurlijk eerst de aangeboden waar onderzoeken.

Inmiddels kwam er een keer. Hooren wij Weber zelven: »Eindelijk een brief van Quistorp! Welk een plotselinge verandering! Lam en hongerig kwam ik juist uit de Rauhensteinsteeg van het bureau der *Allgemeine Theaterzeitung* terug, lang niet met de beste vooruitzichten, en had mijn middagmaal in mijn zak en allerlei zwaarmoedige gedachten in mijn hoofd. Toen vond ik den brief! Was ik maar bij hem in Venetië! Alles neemt heden een gunstiger wending; want juist krijg ik een brief van Bäuerle, waarin hij mij honorarium aanbiedt en tevens belooft, dat hij de toegezonden gedichten zal opnemen. Het zijn de volgende: 1. *Ostseesage.* 2. *Der Harfner im Wald.* 3. *Kreuzfahrers Abendlied.* 4. *Gäogonie.* 5. *Lied der Schmiedegesellen.* 6. *Menschenherz ist ein spielend Kind.* 7. *Lebensbild.* 8. *Lied in Trauer zu singen.* Een novelle wil de man hebben! Ja, een novelle behoort niet tot mijn genre".

De meeste dezer gedichten werden in de *Allgemeine Theaterzeitung* geplaatst. Weber had den uitgever ook nog eenige korte novellen gezonden, met den naam Friedel onderteekend, Het waren: 1. *Die Polen.* 2. *Sängerkrieg auf der Wartburg.* 3. *Fahrende Schüler.* 4. *Skizzen aus dem Deutschen Studentenleben.* Zij zijn nooit in druk verschenen. Het is best moge-

lijk, dat die stukjes niet bijster meegevallen zijn. Romanschrijver of iets dergelijks is Weber nooit geweest.

Zondag 4 Oct. zes uur 's morgens verliet hij Weenen en reisde over Laibach naar Triëst. »Het was 8 uur, toen de wagen stilhield. Ik keek door het deurvenster naar buiten en met de 10,000 Grieken riep ik: Θαλάττα, θαλάττα! Daar lag voor mij in de diepte de Adriatische zee en Triëst, uitgestrekt en groot met zijn duizend en duizend lichten en zijn vuurtoren, boven alle beschrijving heerlijk. Wie van daar uit Triëst heeft gezien, heeft niet te vergeefs geleefd." Van Triëst ging het naar de lagunenstad en Ancona, verder met de pauselijke diligence over Loreto, Foligno, Spoleto, Terni naar Rome. Den 13den October 's morgens omstreeks 5 uur lag de Eeuwige Stad voor hem. In het Hôtel d'Allemagne vond hij eindelijk vriend Quistorp met nog een paar Duitschers, die nu de reis verder meemaakten.

Slechts drie dagen duurde Webers verblijf te Rome. Van den vroegen morgen tot den laten avond doorkruiste hij de stad. »Dit en veel meer heb ik gezien — zoo besluit hij zijn bericht over de heerlijkheid van Rome — maar helaas al te vluchtig en even vluchtig . . . den Paus". Toch heeft die overhaaste bezichtiging diepen indruk bij hem achtergelaten. Dit bewijst de veertig jaren later ontstane elegie *Der Obelisk*.

Voort nu naar Napels! Hier doorleefde hij gelukkige dagen. Alle steden in den omtrek doorkruiste hij, bezocht het graf van Virgilius, beklom den Vesuvius en bewonderde de puinhoopen van Pompeï. »Ik heb nooit iets schooners gezien — roept hij uit — welk een hemel, welk een land en . . . welke menschen!" De inwoners van Napels brachten hem dus niet in verrukking. Hij noemt Napels een hemel op aarde, maar door geesten uit den afgrond bewoond.

Een maand had hij nu in Italië rondgezworven; hij zou het niet wederzien. Met het stoomschip Lycurgus voer hij naar Civita Vecchia, van hier onder hevig stormweer en onafgebroken stortbuien naar Marseille, en verder toog hij over Grenoble naar Lyon.

Italië heeft geen ingrijpenden invloed op de dichterlijke ontwikkeling van Weber gehad. Zijn verblijf was te kort; hij had alles te snel, te haastig in zich opgenomen; de eene indruk verdrong den andere, het eene beeld verstiet het volgende, het eene gevoel wischte een ander uit; hij had geen tijd, geen rust om het aanschouwde te verwerken, tot zijn eigen vleesch en bloed te maken.

»Wat moet ik — schrijft hij — van Provence zeggen? Het is het treurigste, onvruchtbaarste land, dat ik gezien heb. Eenige steenachtige dalen, woest en onbebouwd.... Ik weet niet, hoe de schoone voorstellingen, die zich ieder van het liefelijke Zuiden van Frankrijk maakt, in omloop gekomen zijn. De wijn is goedkoop, maar hij heeft ook geen Napolitaansch vuur, geen Romeinschen gloed. Ik ben blij, dat ik dit land uit ben."

Den 11den November begroette hij Parijs. De geweldige werken van middeleeuwsche bouwkunst, de Notre Dame, de museums, de koninklijke bibliotheek, de schouwburgen, de kamers van afgevaardigden, de heerlijke omstreken boden hem rijk voedsel voor geest en hart, overvloedige stof voor den dichter en voor den geneesheer.

Noch met Fransche, noch met buitenlandsche dichters kwam hij in aanraking. Slechts even gewaagt hij van Heine en Freiligrath.

Wel verrijkte hij den schat zijner medische kundigheden. Daarom arbeidde hij in de groote ziekenhuizen, hoorde de colleges van voorname pathologen en woonde de operaties van vermaarde chirurgen bij.

Den 16den December verliet hij Parijs en keerde over Brussel, Mechelen, Leuven, Antwerpen, Aken en Keulen in het vaderland terug. Twee dagen voor Kerstmis was hij weer bij zijn ouders te Alhausen.

»Weit fuhr ich, wie die Sehnsucht fährt;
Von Riesen lernt' ich und von Zwergen;
Und braun und stark zurückgekehrt,
Bestellt ich frisch den eignen Herd
In meiner Heimath grünen Bergen."

De eerste maanden van het jaar 1841 bleef Weber te Alhausen. Hij dokterde wel wat, maar zijn praktijk was niet groot. Er brak nu te Driburg en in de omstreken een hevige typhus-epidemie uit. Moeder Weber sloeg aan haren zoon voor om zich te Driburg te vestigen. »Daar ontbreekt hulp — zeide zij — en gij moet arbeid hebben." Uitgerust met een zwaren, eikenhouten koffer, die zijn garderobe, boeken en instrumenten bevatte, trok hij over den Rozenberg naar het stadje Driburg, waar hij zijn intrek nam in het huis van den zeepzieder Defry tegenover de kerk.

* * *

»Wij staan thans aan een keerpunt in de ontwikkeling van den dichter. De leer- en reisjaren liggen achter hem en naarmate zijn leven armer wordt aan uitwendige, belangwekkende gebeurtenissen, neemt het inwendig in rijkdom en verscheidenheid toe. Zijne jeugd was vol van ontberingen, verdrietigheden en krankten. Hij was gelijk aan de dennen uit het hooggebergte, welke in het graniet hun wortels slaan en eerst door den vasten steen moeten dringen, voor zij kracht en voedsel uit de aarde kunnen trekken, die echter daardoor ook hun kruin in een zuiverder en hooger lucht opheffen dan de boomen in den vetten grond der lagere streken. Te midden van nood en gebrek had hij dat idealisme bewaard, hetwelk geheel zijn later leven, zijn geneeskundigen werkkring en zijn dichterlijken arbeid met een zachten gloed bezielde. Weber's dichterlijke wording en ontwikkeling draagt volstrekt niet den stempel van een te vroege rijpheid. Wel maakte hij zich spoedig van den lyrischen vorm meester, maar het gelukte hem tot dusverre slechts zelden zichzelven daarin te geven; zijn eigenlijk wezen stond naast en boven zijn verzen en de werkelijk scheppende kiemen in hem wachtten nog op de opwekking en den vollen wasdom.... Voor onzen Westfaalschen heldendichter, wiens natuur noodig had na te denken en zich zelven te kennen, was het een zegen, dat hij in de landelijke stilte, in de school van harden arbeid zich zelven kon vormen en volmaken, ongestoord door het

gewoel van de letterkundige markt, alleen dan zijn gemoed uitstortend, wanneer God hem riep, en dat hij eerst na volle rijpheid uit zijn stille werkplaats in de litterarische wereld verscheen" (Schwering, *F. W. Weber*, S. 110—111).

De epidemie breidde zich schrikbarend uit. De verpleging was zeer gebrekkig, de voorzorgsmaatregelen ook van rijkswege lieten veel te wenschen over. Weber trachtte de ziekte te beperken door aan ieder besmet huis een bordje te bevestigen om voor het gevaar te waarschuwen. Deze maatregel verbitterde menigeen en hij ondervond veel tegenwerking. Een collega te Driburg zette het volk tegen hem op. Doch zijn plichtsbetrachting, bekwaamheid, degelijkheid en toewijding zegevierden over de bekrompenheid en kleinzieligheid zijner benijders. Spoedig had hij de harten gewonnen. Voor dag en dauw trok hij van dorp tot dorp, van huis tot huis, langs onbegaanbare wegen, door weer en wind, »ein Helfer hier, ein Tröster dort, mit heilendem Trank, mit linderndem Wort". Kwam hij 's avonds vermoeid tehuis, dan wachtten daar nieuwe aanvragen en hij mocht door sneeuw en regen in het holste van den nacht met frisschen moed er op uittrekken.

»Wie eine Lawine stürtzte die Arbeit über ihn". Zijn naam was gemaakt. Van alle zijden uren ver werd hij bestormd, zulk een vertrouwen stelde men in hem, zoo gaarne had men met hem te doen. Deels om de vele patienten, deels om den grooten afstand, deels uit gebrek aan tijd, deels om de slechte veld- en boschwegen, kocht hij zich een bruintje, dat hem vele jaren trouw diende en waarmede hij menig avontuur beleefde. Later verwisselde hij bruin met een schimmel, die elk pad in den omtrek kende, een vasten gang had en zijn heer menigmaal het leven gered heeft.

»Bij de verdeeling van zijn tijd onderhield Weber de strengste orde. Hij bleef zich zelven daarin gedurende het gansche jaar gelijk; alleen begon hij in de donkere winterdagen zijn geneeskundige praktijk iets later. In den zomer stond hij des morgens reeds om drie uur op, steeg te paard en bezocht zijn zieken in de nabijzijnde dorpen. De heete uren van den dag bracht hij te huis door met de ontvangst en de behan-

deling der zich meldende patiënten. Zijn middagmaal gebruikte hij bij den postdirekteur Georg Zengerling, wiens vrouw met Weber verwant was. Den achtermiddag besteedde hij weer aan zijn plichten als arts. In den eentonigen gang van dit dagwerk brachten Zon- en feestdagen weinig afwisseling. Dan woonde hij de vroegmis bij; onder den toren van Driburg's kerk had hij zijn standplaats; daar wist iedereen, die spoedig hulp noodig had, hem te vinden. Studeeren en dichterlijke liefhebberijen waren voor den avond en den nacht bestemd. Hoe dikwijls, wanneer de schijn zijner lamp voor den ontglorenden dag verbleekte, wanneer de blijde slag van den leeuwerik zijn stil denken verstoorde, ondervond hij die betoovering van den aanbrekenden morgen, welke hij later met voorliefde bezongen heeft. Zijn vroeg ontloken zin voor de natuur bracht trouwens gedurende deze rustige jaren van arbeid nieuwe bloesems voort en het liefelijke landschap met zijn boschrijke heuvelen bood hem op zijn eenzame ritten en tochten telkens nieuwe beelden ter overweging en beschouwing" (Schwering, t. a. p. 119—120).

Weber's poëzie is grootendeels de weerspiegeling van zijn dagelijksch leven in het Westfaalsche land met zijn schilderachtige streken. De treffende overeenkomst tusschen beide springt terstond in het oog. Wat hij een menschenleven lang in zijn praktijk als geneesheer gevoelde, opmerkte, doordacht, doorleefde, heeft hij in zijn verzen uitgestort en zijn omgeving heeft beslist en voortdurend den vorm en den inhoud dier poëzie bepaald.

»Wohl träumten mir im Herzen tief
Viel wunderbare Melodiën,
Ein Zauberwald, der schlief und schlief,
Den keine Frühlingssonne rief
In Frühlingsschönheit aufzublühen.

Mir ward ein andres Ziel gestellt,
Mir blieb nicht Zeit zu süssen Weisen.
Oft war die Brust wohl hoch geschwellt,
Doch »schaffen, schaffen!" rief die Welt,
Und rüstig griff ich nach dem Eisen.

Zuweilen nur entquoll mein Sang,
Wenn feuriger die Pulse glühten:
Zum ernsten Schlag der King und Kang,
Nur Funken, die beim heissen Drang
Der Arbeit mir vom Amboss sprühten.

Der Arbeit, die da nützt und nährt
Und vorwärts trägt der Menschheit Fahnen,
Die Multh verleiht und Manneswerth
Und Adel, trotz des Kaisers Schwert
Und langen Reih'n verschollner Ahnen!"

Zijn meeste verzen heeft Weber te paard gemaakt, wanneer hij rustig en eenzaam door bosch en beemd reed, zooals het oogenblik ze hem ingaf. Van daar dat zij de natuur, die hem omringde, gestadig weerkaatsten, evenals het landschap met den blauwen hemel, die het overwelft, in den helderen vloed weerspiegeld wordt.

»Oft wenn ich nachts durch Busch und Berge ritt,
Gethaner Arbeit froh, auf stiller Strasse,
Erquoll mir Reim auf Reim, und fest im Masse
Des Verses klang des Schimmels muntrer Schritt,
Versaust, vergessen! Was die Nacht geboren,
Hat in des Tages Wirrsal sich verloren".

Veel van die schatten is er alzoo verloren gegaan. »Ik had in die jonge jaren een heet hoofd. Menig lied is er door getrokken. Waar zijn zij nu? Vervlogen als wilde duiven." Hij placht zijne gedichten op alle soorten van stukken papier, die voor de hand lagen, op te teekenen, op brieven, builen, envelloppen, kranten. Zoolang hij nog jonggezel was, bekommerde zich niemand om die vodden en zij verstoven als dorre bladeren voor den herfstwind; alleen Karel Bobbert, een vriend van den dichter, heeft er eenige opgevangen en gered. Later ging dit beter, toen Weber's gade en dochter al die beschreven papiertjes zorgvuldig bijeen zochten en aan een wissen ondergang onttrokken. Zoo zijn de meeste kleinere gedichten van Weber voor ons bewaard gebleven.

In de jaargangen 1842 – 1843 van het *Sonntagsblatt*, een

weekblad van zeer beperkten lezerskring, dat te Minden door Nicolaas Meijer werd uitgegeven, verschenen verscheidene gedichten van Weber. Sommige had de *Wiener Theaterzeitung* in 1840 reeds de wereld ingezonden, andere werden later door den dichter gedeeltelijk bijgewerkt.

Over Weber's eerstvolgende levensjaren is weinig bekend. In het voorjaar van 1844 verloor hij zijne teergeliefde moeder. Op den avond van den eersten Mei voelde zij haar einde naderen. Maar zij verzocht haren zoon, ten einde hem het gezicht van haar sterven te sparen, dat hij om harentwegen aan zijn zieken de geneeskundige hulp niet zou onttrekken. Toen Weber den volgenden morgen zeer vroeg terugkeerde, was zij reeds in den Heer ontslapen. Lang heeft hij dit smartelijk verlies gevoeld. Het beeld zijner overleden geliefden stond hem gestadig voor den geest:

»Wie in den dunklen Himmelsraum
Die Sterne, die stillen Boten,
So kommen zu mir des Nachts im Traum
All meine lieben Todten:

Sie sind so blass wie des Mondes Licht,
Von weissen Tüchern umflossen;
Die treuen Augen, die seh' ich nicht,
Die sind für immer geschlossen".

In het gedicht *Beim Tode meines Bruders*, verzocht Weber aan zijn overleden broeder:

»Und bring' der Mutter Gruss auf Gruss
Von Einem der noch wandern muss,
Und sag ihr, dass sein Lieben
Ihr treu geblieben,

Und sag', sein Kopf sei Greis' und alt,
Wohl käm' er gern, wohl käm' er bald,
Zwei Blumen hab' er im Garten,
Der müss er warten".

De grafsteen van moeder Weber op het door lindeboomen overlommerde kerkhof bij de kerk te Pömbsen, toont dit

inschrift: »Rechtvaardig, zachtzinnig, open, zonder valschheid, in het lijden vol moed en geduld, de zorgzaamste, liefderijkste moeder — zoo was zij. Zij is gestorven, maar zij leeft."

Haar echtgenoot volgde haar betrekkelijk spoedig naar een beter leven. Reeds lang had vader Weber met borstkanker gesukkeld maar deze kwaal voor zijn zoon verborgen gehouden, Weinige maanden voor zijn dood ging hij met Frits door het bosch. De zeventig-jarige grijsaard wees hem op een dorren tak en zeide: »Zie, Frits, de storm zal dit dorre hout spoedig mederukken, maar de stam zal daardoor niet veel lijden, Zoo zal ook mijn dood geen diepe wonden slaan. Ik ben immers oud en zwak, de wonde geneest gemakkelijk en de stam zal blijven tieren". Den 5^{en} September 1852 bezweek hij aan een longontsteking.

* * *

Na lijden verblijden. »Ob es die Liebe war'?" vroeg Weber weleer. Nu was het werkelijk de liefde. Met de liefde trokken blijheid en levenslust zijn ziel in.

Op een heerlijken Julidag van 1858 had Weber bij een ziekebezoek de 22-jarige Anna Gipperich, zijn toekomstige wederhelft, het eerst gezien. Zij was de dochter van den koninklijken bergambtenaar Antoon Gipperich en te Düren geboren, had deels te Meschede, deels te Aken, in de Eifel en te Deutz bij verwanten gewoond en een voortreffelijke opvoeding genoten. Nu bezocht zij de familie Simmersbach te Altenbeken, goede vrienden van haar ouders, Veel had men haar verteld van den »schönen, schwarzen Doktor". Bij Simmersbach, waar Weber praktiseerde, leerde zij hem persoonlijk kennen. Warme neiging voor dichtkunst en muziek was het verbindingspunt tusschen de twee jongelieden.

Het meisje met haar weelderig bruin haar, het bleeke, fijngesneden gezicht en de vriendelijke oogen had al dadelijk een ondeugend pijltje in het hart van den dokter geschoten. Zij zagen elkander echter slechts zelden weer gedurende dien zomer, zoodat Weber reeds begon te vreezen, dat zijn zoete verwachtingen in rook zouden opgaan. En toch bleef er iets

in zijn binnenste wriemelen, dat hij niet tot zwijgen kon brengen. Anna ging vertrekken. Kort tevoren zond hij haar de vertaling van Jesaia Tegner's gedicht: *Entsagung*. De Zweedsche dichter werd de bode zijner ontluikende liefde:

»Hör mich, du Herr der Welt! Hier liegt zu deinen Füssen
Mein Glücksanspruch; o nimm ihn hin!
Ich fordre nichts, ich will nur dulden, harren, büssen
Und hoch dich preisen, weil ich bin. —
Eins gib mir nur, eh'mich des Grabes Nächte rauben,
Ein Wesen, das mich liebt, sich selbst vergisst für mich,
Ein Herz voll Zärtlichheit und Glauben
An Menschentugend und an dich".

Nauwelijks was de geliefde onder het ouderlijke dak teruggekeerd, of Weber trok de stoute schoenen aan en vroeg om de hand van Anna. Deze had nog kort tevoren eenen rijken, door haar ouders gesteunden, minnaar afgewezen. Toen haar vader haar nu den brief van Weber gaf, verklaarde zij, dat zij niemand anders dan den dokter zoude huwen: »Het was haar ideaal eenen man te huwen, die haar naar den geest overtrof en tot wien zij kon opzien".

Den 4den Januari 1849 kwam Weber op verzoek van Anna's vader te Meschede, ontving het jawoord der dochter en de toestemming der ouders. Op Driekoningendag had de openbare verloving plaats. Maandenlang moest Weber van zijn bruid verwijderd blijven. De brieven, welke hij haar gedurende dezen tijd schreef — zegt Schweringer (t. a. p. 144) — ademen het reinste geluk. Het zijn geen ontboezemingen vau een jeugdige, overspannen dweeperij, maar er klinken ons daaruit de tonen van echte en ware mannelijke liefde tegen.

»Ik leef slechts voor u en door u en ik ken geen zoeter streven dan u te dienen. Daarom is uw wil altijd de mijne. Welke vreugde gevoelde ik, toen ik uwen lieven brief, den eerste van uwe hand, ontving. Herinnert gij u, hoe aangenaam gij gestemd werd, wanneer gij na een langen, treurigen winter den eersten leeuwerik hoordet slaan of het eerste viooltje, den eersten vlinder, de eerste zwaluw zaagt? Zij waren dierbare boden der toekomstige lentevreugde voor u;

een nieuw geloof, een nieuwe hoop ontgloorde in uw boezem. Dit overkwam mij ook, toen ik uwen lieven brief in de hand hield. Hij was voor mij een heilige boodschap van toekomstig geluk. Een lange winter vol mismoedigheid en bezwaren ligt achter mij en een schoone, zonnige, warme lente komt opgedrongen — en die zon is mijn Anna" (28 Januari 1849).

»Ik heb mij veroorloofd, mijn goed kind, een kleinigheid voor u hierbij te voegen. Alles is niet zooals ik wel zou wenschen. Maar wij wonen hier helaas! in zulk een verloren hoek der wereld, dat ik haar slechts van hooren zeggen ken en niets gewaar wordt van hetgeen er schoons in haar is buiten u. Welk een treurige hoofdstad is de hoofdstad Paderborn! Wat zult gij zeggen, als de ring u veel te wijd is en gij geen vinger hebt, waaraan hij past, lieve, goede Anna! Het is mijn schuld niet; de Paderbornsche goudsmeden hebben op de breede handen van hun landsvrouwen en niet op uw lief, klein handje gerekend. Vergeef het mij maar, en neem alles met een goede meening aan, gelijk het met een goede meening gegeven wordt. Een paar hierop betrekking hebbende verzen heb ik gisterenavond laat voor u opgeschreven. Wat uit het hart komt, zal ook weer den weg naar het hart vinden.

»Hoe vriendelijk zijt gij, mijn teeder bruidje, dat gij mij het vergeten lied nagestuurd hebt. De melodie had ik geheel, de woorden gedeeltelijk onthouden, en ik bleef het gestadig zingen. Het is ook al te mooi! Gij maakt u bang over mijn nachtelijke ritten? Maar Anna! Dat kan ik in deze korte dagen niet veranderen. Doch wees niet bevreesd! Ik ken iederen steen op mijn wegen en mijn schimmel is trouw en zeker. Het moge regenen en stormen, de nacht moge nog zoo huiveringwekkend zijn, ik ben vroolijk en vol moed, want gij, mijn zoete engel, zijt bij mij en God ook. Gij weet niet, welk een vrede, welk een opgeruimdheid er in mijn binnenste is, sedert ik u bemin en zeker van uwe liefde ben. Allen menschen ben ik sedert dien tijd dubbel genegen. En niet alleen mij hebt gij gered. Gij zijt ook zonder het te vermoeden de stille weldoenster der lijdenden geworden, die mijn hulp behoeven. Hoe menigeen onder hen, die troost-

zoekend mij aanzag, ontmoette anders mijn somberen blik — wanneer de mismoedigheid in mijn ziel gevaren was. Gij echter hebt iederen wanklank uit mijn hart gebannen, en ik voel, dat ik door u edeler, beter en menschlievender geworden ben.

»De politieke aangelegenheden nemen mij nog steeds in beslag. Mijn volksbond heeft hier de heerlijkste vruchten afgeworpen; op den 22en, den verkiezingsdag, werden door acht kiezers zeven demokraten gekozen, waaronder uw vriend. Men bestormt mij nu van alle kanten om voor ons district als afgevaardigde naar Berlijn te gaan. Ik heb het aanbod, hoe eervol ook, afgewezen. Op een anderen tijd zou ik er misschien veel moeite voor gedaan hebben. Nu echter heb ik hoofd en hart vol van andere dingen dan belastingverdeeling en boerenbelasting en arbeidsbescherming en bedrijfsregeling en soortgelijke politieke vraagstukken. . . .

»Verlovingskaarten wilt gij dus niet hebben. Dat doet mij onbeschrijfelijk veel genoegen, want niets stuit mij zoo tegen de borst als die vormen zonder beteekenis. Huwelijks-aankondigingen willen wij laten drukken. Geve God, dat zij geen al te late dagteekening dragen".

Men ziet wel, Amor had zich aardig bij Weber genesteld. Waar nu zon is, daar groeit en bloeit het. En zoo ontlook bij onzen dokter in het warme zonnetje eener kuische liefde menig gedicht, wiens geuren natuurlijk de bruid moesten verblijden.

»Darf ich Dir nahn mit also dürft'ger Gabe?
Ist Bettlers Spende reicher Liebe Lohn?
Nun bin ich arm! Das Beste, was ich habe,
Mein Herz, du weisst es, hast Du lange schon!
Denn probehaltiger als Stein und Erz
Das schönste Kleinod ist ein treues Herz.

Dir hat ein Gott an Tugend, Gnad' und Ehre,
An Huld und Reiz ein Uebermass verliehn!
Ein Diadem, das Deiner würdig wäre,
O, könnt ich Dir es um die Locken ziehn!
Doch eitel bleibt mein Forschen allerwärts:
Das schönste Kleinod ist ein treues Herz.

Nimm denn das Wenige, das ich gefunden,
Feldblumen nur, ein farblos schlichter Strauss —
Ich bringe Dir — will's Gott — in künft'gen Stunden
Noch manchen reichen Blüthenstrauss ins Haus —
O, Du mein Glück, mein Trost in Freud' und Schmerz,
Das schönste Kleinod ist ein treues Herz".

Vergeten wij hier niet de overzetting van Tegners *Axel*, welke de dichter zijne bruid op haar verjaardag (8 Juni) schonk en waaruit een sterken groei van zijn meesterschap over de taal bleek:

»Es ist ein Kranz, den ich im Nord gefunden
Am fernen Strand, Schneeglocken, bleich und trübe,
Ihn hat mit süssem Leid die treue Liebe
Der Liebestreu und, Anna, Dir gewunden".

In den herfst werden de noodige voorbereidselen voor de bruiloft en het nieuwe huishouden gemaakt. Den 31 Januari 1850 werd het huwelijk in de parochiekerk te Meschede voltrokken. Constantius, Weber's broeder, sprak er den zegen over uit. Nog dienzelfden dag reisde het overgelukkige echtpaar met extrapost naar Driburg en kwam daar 's nachts midden in de sneeuw aan.

Op het huwelijk van Weber daalde Gods zegen overvloedig neder. Dit schilderen de volgende verzen uit zijn *Twardowski*:

»Wie lebten wir dort so glückliche Zeit
Weltfern in heitrer Genügsamkeit
In Armut und in Segensfülle.
Das Städtchen am Wald, welch schöne Idylle!
Dumpf war mein Haus; du brachtest hinein
Warm atmendes Leben und Sonnenschein,
Du schufst es zur freundlichen Heimatstätte!
Der Goldlackstrauch auf dem Fensterbrette,
Das blanke Gerät, der reine Herd,
Wie war mir alles so traut und wert!
Die Brust voll Licht, voll mut'ger Gedanken,
So ritt und schritt ich zu Schwachen und Kranken;
Ein Helfer hier, ein Tröster dort
Mit heilendem Trank, mit linderdem Wort,

Und wusstest Du mich in des Wetters Toben,
Wie hast du gebebt und die Hände gehoben,
Gelauscht in der Nacht, bis die Strass' entlang
Fernher der bekannte Hufschlag klang!"

Dit huiselijk geluk, deze verknochtheid en samenstemming tusschen echtgenooten, tusschen ouders en kinderen werd gedurende het 44-jarig huwelijk van Weber nooit gestoord. Zoowel de echtgenooten tegenover elkander als de kinderen tegenover hun ouders verstonden elkander en zochten met opoffering en vergeten van zich zelven elkanders wenschen en eigenaardigheden zooveel mogelijk te voorkomen. Drie zaken droegen vooral tot verhooging en instandhouding van deze harmonie en vrede bij en maakten den Weberschen familiekring zoo aantrekkelijk en gezellig: de dichtkunst, de muziek en de gastvrijheid.

Weber was geen poëet voor zich zelven en op zich zelven. De dichterlijke schatten, die hij met zich ronddroeg, deelde hij gaarne mede en wel op de eerste plaats aan zijn huisgenooten. Vooral gedurende de lange winteravonden, wanneer de sneeuwjacht door de straten stoof en de stormen de bescheiden dokterswoning omgierden, las hij met innig genoegen zijn gade voor uit de Middeleeuwsche en Noordsche letterkunde, welke lektuur bij wijlen door een roman van Scott of Bulwer werd afgewisseld.

Niet minder opgewektheid bracht de beoefening der toonkunst aan. Weber, die geen alledaagsch kenner van muziek was, bespeelde uitstekend de guitaar, zijn gade de piano. Hij had bovendien een volle, krachtige, goed geschoolde tenorstem en zong met voorliefde Duitsche en Zweedsche volkswijzen. Zijn geheugen liet hem daarbij niet in den steek: geheele partijen uit opera's of oratoriums droeg hij zonder haperen uit het hoofd voor. Van de meesters der edele Musica bevielen hem het meest Mozart en Beethoven. Zelf heeft hij ook een menigte liederen in den volkstoon getoonzet, die een hooge muzikale begaafdheid en een fijn gevoel verraden.

Gastvrijheid bloeide steeds onder Weber's dak. Inzonderheid waren die gasten welkom, welke met de dichterlijke, muzikale en wetenschappelijke neigingen en studiën van Weber

harmonieerden. Eenheid van richting smolt de harten van gastheer en vrienden samen Weber was geen liefhebber van groote partijen of gezelschappen; hij hield meer van een kleinen, gemoedelijken, vertrouwelijken kring. Dan kwam hij tot zijn recht en bleek het, hoe rond, gul, goedig, onbaatzuchtig en menschlievend hij was, met wat geest, verstand en ongedwongenheid hij over dichtkunst en wetenschap sprak.

Den 13den Februari 1851 werd den dichter het eerste kind, een dochtertje, geboren, dat bij den doop den naam van Anna Frederika Elisabeth ontving. De dichter werd nu kind met zijn kind. Het was een zoet genot voor hem deze teedere bloem te koesteren. Vader was de liefste speelgenoot van de kleine Elisabeth; hij nam deel aan al haar spelen en zorgen. Waren er geen gasten of patienten, dan had zij altijd toegang tot zijn studeervertrek en nooit verveelde hem haar kinderlijk gesnap. Onuitputtelijk was hij in het vertellen van sproken en geschiedenissen, die hij dikwijls zelf had verzonnen, en vlocht leerzame opmerkingen daartusschen. Wandelde hij met de kleine door bosch of veld, dan maakte hij haar op alles opmerkzaam, noemde de namen van kruiden, bloemen, gesteenten en vogels en bootste de geluiden der dieren na. Zij stond bij hem aan de piano, wanneer hij volksliederen met haar zong.

Weber had wel iets van het evangelische woord begrepen: »Tenzij gij wordt als de kinderen" enz. Dit is niet de minst aantrekkelijke zijde van zijn karakter en poëzie.

Deze bracht nieuwe vruchten; vooreerst eigen werk. Een hoogere ernst, een diepere godsdienstzin spreken er uit. Reeds als kind had hij »gaarne zoowel naar de profetenklacht als naar den psouter geluisterd", nu las hij met vernieuwden ijver in den bijbel. Menig gedicht uit dit tijdperk legt een sprekend getuigenis af van zijn verjeugdigd godsdienstig leven. Slechts nu en dan trilt er een zwakke wanklank door van wereldsmart of ziekelijke gevoeligheid, van inwendig lijden en strijden. Noemen wij: *Der Schwan, Eisenbahnphantasie, Alexander, Schon Winter, Im Juni, Verstiegen, Seitabwärts von der Strassen, Zwei Sterne.*

Nog meer leverde dit tijdperk vertalingen op, inzonderheid uit de Noordsche litteratuur. Weber beschouwde het vertalen als een allergeschikste oefening om zich in de dichtkunst en de versbouwkunde te volmaken. Langs dien weg wilde hij zich oefenen om later, wanneer hij tot volle rijpheid zou gekomen zijn, zelf omvangrijke werken voort te brengen. De Zweden Jesaias Tegner, J. L. Runeberg, Nibander, Vitalis en Grafström, de Denen Öhlenschläger, Bagger, Holst, Ingemann en Winther, de Noor Welhaven leverden hem overvloedig stof tot meesterlijke overzettingen. Hij hield zich daarbij streng aan het origineelen week er zonder reden nooit af. Alleen waar het Duitsche taaleigen dit vordert, weet hij met teeder gevoel en fijnen smaak een passende verandering of verschuiving aan te brengen.

* * *

Er kwam nu afwisseling in den vrij eentonigen werkkring van Weber. Den 31sten Maart 1856 nam hij de betrekking van badarts aan der opkomende badplaats Lippspringe, een vlek van 2072 inwoners, in een zandige vlakte schilderachtig gelegen bij Paderborn. Gedurende het seizoen (15 Mei—15 September) vertoefde hij in de badplaats, terwijl gade en kind te Driburg bleven. »Aquae condunt urbes": zij hieven Lippspringe omhoog, niet minder de werkzaamheid van Weber, die als een der meest bekwame, gewilde en gewetenstrouwe dokters in den omtrek bekend stond.

Spoedig voelde hij zich te huis; geen wonder: variatio delectat. De patienten bestormden hem; ter nauwernood kon hij aan allen voldoen. Door het overdadige werk leed zijn gezondheid niet weinig. Overspanning en prikkelbaarheid der zenuwen in het hoofd, welke met de jaren niet verminderden, bezorgden hem veel last overdag en menigen slapeloozen nacht. Toch liet hij den moed niet zinken, maar wijdde zich onverdroten aan zijn plicht en aan de lijdende menschheid toe. Men merkte niets aan hem; voor iedereen was hij vriendelijk, voorkomend, minzaam, opgeruimd.

Reeds tegen 6 uur stond hij op de promenade en bleef

dan den ganschen morgen werkzaam. Om een uur nam hij zijn middagmaal, gevolgd door een korte siesta. Daarna ging 't weer aan den slag. 's Avonds van 8—10 uur gunde hij zich wat ontspanning. Dan verzamelden zich eenige uitgelezen vrienden rondom hem. Gemeenschappelijke lektuur en een levendig kruisvuur van gedachtenwisseling over kunst, dichtwerk en vragen van den dag deden den tijd voorbijvliegen.

Weber was een echte Nimrod en een bekwaam schutter; de jacht bracht hem menigen genotvollen dag en veel verlichting in zijn zenuwziekte. Na den afloop van het seizoen te Lippspringe, als de herfst zijn intocht hield, wijdde hij zich aan het jachtvermaak, gewoonlijk bij een vriend te Dudenhausen. Steeds was hij vergezeld van zijn trouwe honden, waarvan — meende hij — veel te leeren was evenals van de dieren in het algemeen. »Wij gingen — deelt zijn vriend ons mede — iederen dag op de jacht, op hoenders en hazen, reebok, vos en das. Weber was een edel mensch, een arts met geweten en is een groot dichter geworden, maar slechts weinigen zal het bekend zijn, dat hij een zeer flink jager en een uitstekend schutter was. Bovendien had hij ondanks al zijn studeeren het gezonde menschenverstand bewaard". Het jaar 1861 was een lijdensjaar voor onzen dokter. Gedurende den ganschen zomer had hij reeds gesukkeld en nu overviel hem tegen het einde van Augustus de roode loop. »Mijn wil — zoo schrijft hij den 12den Januari 1862 aan zijn vriendin Emma Kern te Hannover — hield mij staande, totdat ik daags voor mijn vertrek bezweek. Den 15den September kwam ik meer dood dan levend in half bewusteloozen toestand tehuis. Slechts de bittere tranen van mijn arme vrouw en mijn kind herinner ik mij duidelijk, toen ik uit het rijtuig gedragen werd. Nu volgde een vreeselijke ziekte; bij den rooden loop kwam de typhus. Elf weken moest ik onafgebroken te bed liggen, en toen ik het verliet, was mijn hoofd zoo zwak, dat ik weken lang mijn gedachten niet bij elkander kon houden. Daarbij kwam een ontsteking aan de oogen, die mij heelemaal radeloos maakte en nog niet verdwenen is. O mijn arme, vroeger zoo gezonde oogen! Ik was op den dood voorbereid; ik weet nu, hoe het

iemand te moede is, die aan de poort van de eeuwigheid staat en zich over den intocht verheugt. God heeft mij nog niet gewild. Ik dank hem om wille mijner brave vrouw".

De dichterlijke oogst van dit tijdperk was vrij schaarsch. In het zakboek *Arminia* van het jaar 1857 verschenen onder den naam B. Werder elf vertalingen en acht origineele gedichten. Een der beste is de ballade *Der Rabbi von Bagdad.* De kritiek sloeg er weinig acht op, des te meer Weber's vrienden. Een jaar later stuurde hij zijn prozaschrift *Die Armeniusquelle* de wijde wereld in. Schoon zijn drukke bezigheden hem weinig tijd lieten, stelde hij een lange reeks raadsels en verzen samen, welke onder de badgasten op de promenade de ronde deden.

Weber was nog niet volkomen genezen, toen hem het vertrouwen zijner landslieden naar het Pruisische parlement riep. Bij de verkiezingen voor den landdag (6 Dec. 1861) werd hij als afgevaardigde voor het district Warburg-Höxter gekozen. Den 14^{den} Januari 1862 deed hij zijn intrede in het Huis der Afgevaardigden en sloot zich terstond bij de katholieke fractie aan. In de politiek was hij geen held, wel een goed soldaat. die vast op zijn post stond. »Politiek — zoo schrijft hij — is nooit mijn eigenlijk element geweest. Sedert meer dan 30 jaren heb ik in den partijkamp gestaan, doch niet als officier, maar als gewoon soldaat, die trouw aan zijn vaandel blijft en zijn plicht doet". Zijn collegaas mochten hem gaarne en hadden alleen spijt, dat hij een tweede mandaat niet aannam; hij meende de parlementarische werkzaamheden met zijn plicht als geneesheer niet te kunnen vereenigen. »Het deed ons allen uiterst leed — schreef de procureur Plassmann (15 Aug. 1862) aan Weber — dat gij niet bij ons waart.... Wij misten in u een der trouwsten en door allen hooggeachten medestrijder in dezen grooten kamp. Men ziet immers in zulke dagen van strijd altijd naar de vrienden uit, welke ons door de zekerheid van hun oordeel en de vastheid van hun wil in den rug dekken, welke elkander opbeuren en met vertrouwen vervullen en welke in de kleine politieke doolpaden van dezen tijd den grooten gang der geschiedenis te vinden weten".

Ten slotte liet Weber zich door zijn vrienden vermurwen en nam weer een candidatuur op zich, toen zijn opvolger zijn mandaat vrijwillig had neergelegd. Dertig jaren bleef hij nu onafgebroken lid van het Huis van Afgevaardigden.

Zooals wij opmerkten, sloot Weber zich bij het Centrum aan, dat een verzoenende en toegevende houding tegenover de Regeering toonde en een bemiddeling tusschen haar en de opponeerende partijen trachtte te bewerken. Om zijn rijke kundigheden en de rondheid van zijn karakter was hij ook bij zijn staatkundige tegenstanders gezien. Maar de dichterhand stond er bij Weber niet naar om het roer van staat te hanteeren.

De eerste weken van zijn parlementaire campagne leefde hij stil en afgezonderd, woonde de kamerzittingen vlijtig en trouw bij en besteedde den overigen tijd aan studie en letterkunde. Met de litterarische grootheden te Berlijn hield hij zich niet druk op, meer met verschillende afgevaardigden. Zijn verblijf in de Pruisische hoofdstad noemde hij schertsend »een chronische ziekte". Hij was te veel natuurkind, hield te veel van het buitenleven om zich daar op zijn gemak te gevoelen. In de bosschen zijner »Heimath" kon hij zijn longen uitzetten, lucht en leven indrinken met volle teugen, niet binnen de enge muren en de bedompte atmosfeer van Berlijn. Er viel een pak van zijn hart, als hij de Spreestad den rug kon keeren. Dit verlangen naar de zijnen en den geboortegrond klinkt ons uit al zijn brieven tegen:

»Muss denn in dieser Konigsstadt am Strand
Der seichten Spree, in diesen ew'gen Sand
Mir ohne Rettung Seel' und Leib verstäuben?"

»Als afgevaardigde voor den Landdag leef ik hier in het Noordsche Babylon te midden van het gewoel en gedrang der menschen vrij eenzaam. Gaarne was ik tehuis gebleven om geheel van mijn ziekte te herstellen. Maar het was mijn zending, dat ik moest gaan, en ik ben dus gegaan...."

»Hoe het mij gaat? God zij dank, dragelijk; mijn oogen zijn weder blank en klaar, en ik zie weer als een valk.

Doch mijn krachten zijn nog niet teruggekeerd, ik gevoel mij nog altijd flauw en mat.... Gij wilt mijn portret hebben? Ik vrees, dat ik niet genoeg schaduw geef".

»Gij zult een zeer stille Kerstmis vieren; maar ik geloof, dat de mijne nog stiller zal zijn.... Morgen is het vijfentwintig jaren geleden, dat ik te Greifswald op den katheder stond en in het openbaar om den doktershoed vocht. Vijfentwintig jaren. Wat een reeks van lijden en zwoegen sluiten zij in zich! Maar ik heb ook menigen prettigen dag gehad. De goede God heeft mij u geschonken en ons dierbaar kind. Zie, mijn brave vrouw, ik moet schreien, maar het zijn tranen van dankbaarheid jegens God, die mij liefderijk geleid heeft; dank Hem met mij. Moge Hij ons nog lang bij elkander laten, opdat wij zien, hoe het ons kind gaat ... De hemel zegene u voor al uw liefde en trouw".

Weber smaakte het reinste geluk gedurende de weinige maanden, welke hij na afloop van het badseizoen te Lippspringe en vóór den aanvang der kamerzittingen met de zijnen mocht doorbrengen:

»Am stärksten
Ist der Mann am eignen Herde".

Zijn gade verpleegde hem met de teederste zorgzaamheid, voorkwam liefdevol zijn minste wenschen en stond hem ter zijde in lief en leed. Een onuitputtelijke bron van genot voor hem was de opvoeding van zijn dochtertje, dat hij zelf onderwees.

Weber's dichtader was in de dorre velden der politiek niet verzand, maar borrelde lustig voort. *König Jerome*, *An die Leichenwacht*, *Zwischen Halde und Heerweg*, *An die Volkspoesie*, *In hüber Stunde*, *Die Abendglocken* leggen sprekend getuigenis af, met welk een vaardigheid en ongedwongenheid hij zijn Pegasus bereed.

Intusschen had hij in zijn vrije uren ook Engelsch geleerd en las nu ijverig de nieuwere Engelsche dichters. Een vrucht van deze studie waren overzettingen uit Tennyson, Felicia Hemans, Trench, Barry Cornwall en Thomas Moore.

Den 25en Maart 1863 werd den dichter »in Anerkennung seiner verdienstlichen Wirksamkeit, insbesondere als Brunnenartzt im Lippspringe" de titel van »Sanitätsrath" verleend. De burgerij hield een fakkeloptocht ter eere van den nieuwen raadsheer.

Niemand kan twee heeren dienen; Weber evenmin. De praktijk te Lippspringe eischte te zware offers van zijne krachten, hoe stoer en taai hij ook was; bovendien bleef hij voortdurend kwakkelen. Mannelijk droeg hij evenwel zijn kruis, hoeveel stoornis de ziekelijkheid hem ook berokkende. »Het is toch waar, dat wij voor een zekeren, vasten diepgang een gedeelte ballast noodig hebben; maar het ziek zijn drukt al te dikwijls als een loodzware last op lichaam en ziel en maakt ons onbekwaam iets goeds te willen en te doen tot heil van anderen en tot heil van ons zelven".

Den 28en April 1865 legde hij zijn post als badarts te Lippspringe neder. »De plicht jegens vrouw en kind en de volkomen onmacht om met een kwijnend lichaam te Lippspringe als dokter werkzaam te zijn dwingen mij tot dit besluit... dat mij reeds zwaar genoeg gevallen is. Maar alles heeft zijn tijd en ik heb mijn tijd gehad".

p. f. E. J. B. JANSEN,
Ord. Praed.

(Slot volgt.)

AANTEEKENINGEN

OP EENE BROCHURE VAN DEN HEER WILDEMAN,

Archivaris van het Hoogheemraadschap Delfland.

De door Mr. S. Muller Fz., Rijksarchivaris te Utrecht, den 5 Juli ll. te Groningen uitgesproken *Rede*, ter jaarvergadering van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland, is door den heer M. G. Wildeman, Archivaris van het Hoogheemraadschap Delfland, »aan de waarheid getoetst" in eene brochure van bijna 14 bladzijden [1]). Door hem werd bevonden, dat de *Rede* van Mr. Muller, waarin eene lans gebroken werd voor de openstelling van kerkelijke archieven van protestantsche zijde, met de waarheid in strijd was; en die bevinding, thans in deze bladzijden nêergelegd, is de reden geweest, waarom de heer Wildeman als lid van genoemde vereeniging zijn ontslag heeft genomen.

De vraag, of de heer Wildeman goed gedaan heeft met zijn ontslag te nemen, blijve vooralsnog onaangeroerd. Wij willen thans slechts onderzoeken, of deze brochure beantwoordt aan haar titelblad, m. a. w. of de heer W. de *Rede* van Mr. Muller *aan de waarheid* getoetst heeft. Indien dit onderzoek nu en dan een ietwat persoonlijk karakter aanneemt, zoo vindt dit zijne verklaring en rechtvaardiging in het optreden van den heer Wildeman zelven.

Men zou vooraf nog eene andere, bijna dwaas schijnende, vraag kunnen stellen; nl. deze: was de heer W. in staat bovengenoemde *Rede* aan de waarheid te toetsen? Die vraag

---

[1]) 1902, C. Geleijns, Rotterdam.

schijnt bijna dwaas, zeggen wij; gelet op de positie van den heer W.; hij is immers archivaris. Toch heeft hij reeds door de eerste bladzijde zijner brochure zich in dit opzicht groote schade toegebracht, en de Vereeniging van Archivarissen van den plicht ontheven zijn heengaan te betreuren. Op die eerste bladzijde worden nl. door hem, met evenveel gebrek aan litterairen smaak als aan zedelijk gevoel, eenige versregels van den fanatieken Jezuïetenhater Graaf von Westarp afgedrukt, waardoor hij toont met vooroordeel en haat tegen Rome bezield te zijn (blz. 3). Nu is haat en vooroordeel een beletsel om de waarheid te kennen.

Dat hij die waarheid dan ook feitelijk niet kent, zal blijken uit hetgeen wij op zijne bijna veertien bladzijden hebben aan te merken. Zijne ontslagneming zal daardoor genoegzaam worden gerechtvaardigd; doch in een anderen zin, dan de heer W. zelf bedoelt.

* * *

Wij willen den heer Wildeman op den voet volgen. Vooreerst: op blz. 4, sprekende van het gevaar, »dat een kerkelijk archief onder het beheer zou kunnen komen van een ultramontaansch archivaris", maakt hij in eene noot onderscheid tusschen Roomschen en Ultramontanen. Door Ultramontanen verstaat hij hen, »die feitelijk geheel onder den druk der Kerk desnoods hun vaderland en hun vorstenhuis, alsook het leven en de welvaart hunner niet-roomsche landgenooten zouden opofferen aan de welvaart der Kerk, welke door de Jezuïeten wordt beheerscht".

Hierop antwoorden wij: 1. Dergelijke monsters van ultramontanen bestaan alleen in de verhitte verbeelding van een heer Wildeman en zijns gelijken. Dat dit zoo is, zijn wij bereid te bewijzen, als eerst de heer W. ons zijne stelling bewezen heeft. 2. Alle Roomschen zijn *ultramontanen*, nl. staatsburgers, die in geloofs- en zedenleer zich afhankelijk verklaren van den Roomschen Paus. En wat deze Roomsche Paus, de ultramontaan bij uitnemendheid, ook nu nog zijnen geloovigen omtrent hunne plichten jegens den Staat voorhoudt, kan de

heer W. zien in de Encycliek van Leo XIII: *Over de christelijke inrichting der staten* (1 November 1885).

Op blz. 5 meldt ons de heer W., dat hij reeds vroeger, in zijn tweeden *Open Brief* aan Mr. Fruin, het volgende schreef:

»De Kerkelijke archieven, welke aan de Rijksdepôts zouden worden in bewaring gegeven, zijn over 't algemeen niet geordend. Juist om geordend te worden, zouden ze daar worden gedeponeerd. Men weet dus in onderdeelen niet, *wat* ze bevatten; doch als zeker is aan te nemen, dat er stukken in zijn te vinden, die voor andersdenkenden (niet-Hervormden) compromittant zijn. En stel u nu het geval voor, dat die schatten worden geordend door een ultramontaansch archivaris — wie zal dan ooit kunnen bewijzen, dat stukken zijn vernietigd of opgezonden aan zoogenaamde geestelijke adviseurs, die op hun beurt bedoelde stukken ter meerdere eere Gods tot den brandstapel doemen [1])? En zoo het bijna ondenkbaar geval zich voordoet, dat eene vernietiging gedeeltelijk bewijsbaar zou zijn, dan is zoo'n ambtenaar (de archivaris) volgens de leerstellingen der Jezuïeten *volkomen gerechtigd een meineed te doen.*"

En de heer W. meent, dat dit alles »duidelijk te lezen staat in de door de Pausen Pius IX en Leo XIII ex cathedra als richtsnoer voor dè R. K. Kerk gesanctioneerde moraaltheologie van den h. Dr. A. M. de Liguori" (blz. 5).

't Is voor het karakter van den heer W. teekenend, dat hij, ter waarmerking zijner nu volgende aanhalingen, verwijst naar het boekje van Graszmann, èen pamflet, dat door een dubbele rechterlijke uitspraak der beiersche Regeering (3 April en 10 Juni 1901) als lasterlijk tegen de Roomsche Kerk werd veroordeeld en verboden; teekenend is het voor zijne wetenschappelijke vorming, dat hij de hollandsche vertaling van Liguori's latijnschen tekst met al die, de grofste onkunde op juridisch gebied verradende, onjuistheden heeft overgenomen, gelijk zij voorkomen in de hollandsche vertaling van Graszmann; teekenend ten slotte voor zijne waarheidsliefde en zijne logica, dat, waar hij de Jezuïeten beschuldigt boeken uit den boekhandel en stukken uit de

---

[1]) De lezer wete, dat de archivarissen een eed afleggen van niets te zullen verduisteren.

archieven te doen verdwijnen, hij geen ander bewijs aanvoert, dan het woordje: »*natuurlijk*" (blz. 9 en blz. 12)[1]).

Treden wij thans in bijzonderheden.

Wat de zooeven aangehaalde woorden van den heer W. over den H. Alfonsus de Liguori betreft, dient te worden opgemerkt, dat door de aanbevelingen, welke de Pausen aan zijne leer geschonken hebben, deze volstrekt niet als verplichtend en onfeilbaar richtsnoer den Katholieken is opgelegd. Wat in het bijzonder de moraal-theologie des Heiligen aangaat, heeft de Romeinsche Poenitentiarie aan hare goedkeuring uitdrukkelijk de opmerking bijgevoegd, dat daardoor tegenovergestelde meeningen van andere bevoegde schrijvers niet worden afgekeurd (5 Juli 1831).

Reeds tegen Graszmann had de beiersche rechtbank hierop gewezen. Wij zeggen dit niet, om iets op de waarde van Liguori's werken af te dingen, maar om niet-katholieke lezers van Wildeman's brochure voor misverstanden, waartoe de zinsnede van den heer W. maar al te zeer aanleiding geeft, te behoeden.

De heer W. meldt verder, dat Leo XIII aan den vertaler (lees: de vertalers, nl. Dujardin en Jacques) van Liguori's werken schreef, dat deze door de geloovigen zonder eenigen aanstoot konden worden gelezen (28 Aug. 1879).

Hierbij dient echter in 't oog te worden gehouden, dat niet *alle* boeken des H. Alfonsus de Liguori bestemd zijn om in de handen van *alle* geloovigen te komen, gelijk ook niet alle boeken over geneeskunde en anatomie gevoegelijk een ieder in handen kunnen worden gegeven. Zoo zijn dan ook de moraal theologische werken van den H. Leeraar enkel bestemd om door hen te worden bestudeerd, die over de ziekten der ziel, gelijk de geneesheeren over die des lichaams, moeten oordeelen; en onder die ziekten speelt de zonde tegen het zesde gebod een groote rol. Wil nu de heer W.

---

[1]) »Natuurlijk het gevolg van opkooperij en vernietiging door de Jezuïeten" (blz. 9). »De Jezuïeten [zetten] natuurlijk volijverig den in hun oogen verdienstelijken arbeid [van stelen en verbranden?] voort".

een dergelijk boek van Liguori »pornographisch" noemen, dan moet hij ook aan vele medische geschriften dien naam geven. Dit staat hem in zekeren zin vrij; doch wij geven hem in bedenking, of zijn goede naam als oordeelkundig archivaris en als tot de jaren van verstand gekomen mensch er niet al te veel onder zal lijden. Dat een »geestelijke" (protestant of katholiek?) in de *Bayerische Landeszeitung* ook die qualificatie voor Liguoris' moraalwerk gebruikt, bewijst alleen maar, dat de heer W. niet de eenige is, die over vakken, welke hem vreemd zijn, averechts oordeelt.

Maar nu zijn wij gekomen aan de kern der Wildeman'sche brochure; nl. de aan Liguori ontleende zinsneden, waaruit zal blijken, dat een roomsch ambtenaar, dus ook een archivaris, *volkomen gerechtigd is een meineed te doen* (blz. 5).

Reeds het opschrift der nu volgende citaten behelst eene onnauwkeurigheid, welke hier met een hatelijke en lasterlijke insinuatie gelijkstaat. Het opschrift luidt: *Liguori's verdediging van den valschen eed met een beroep op het niet-zuiver-geestelijk voorbehoud* [1]). Immers Liguori's redeneering bewijst juist, dat er gevallen kunnen zijn (*doch niet* — zoo waarschuwt hij uitdrukkelijk — *bij* WETTIGE *ondervraging voor het gerecht en bij contracten*, Lib IV, n. 151 ed. Heilig), waarin door een niet-zuiver-geestelijk voorbehoud de eed slechts *schijnbaar valsch*, en dus geen meineed is. En dat er gevallen kunnen zijn, waarin een niet-zuiver-geestelijk voorbehoud geoorloofd is, hetzij met hetzij zonder eed, kan alleen door blind vooroordeel worden ontkend. Immers een zoodanig door anderen merkbaar voorbehoud is *in zich* geen leugen; dat de ander het feitelijk niet merkt, is slechts een subjectief misverstand, dat in sommige gevallen, als er genoegzame wettige redenen voor bestaan, gerust mag worden toegelaten. Terecht besluit dan ook Alfonsus: »Indien het nooit geoorloofd ware een

---

[1]) D. w. z.: een innerlijk voorbehoud, dat eenigermate voor anderen merkbaar is. Zoo zegt b. v. de dienstmaagd aan een ontijdigen bezoeker, met een *niet-zuiver-geestelijk voorbehoud*: »Mijnheer is niet thuis"; daarmede bedoelende: Mijnheer is niet thuis *om u te woord te staan*, terwijl de bezoeker door het algemeen gebruik weet, dat de gebruikte formule dien zin heeft.

niet-zuiver-geestelijk voorbehoud aan te wenden, zou er geen wettig middel bestaan een geheim, dat zonder schade of nadeel niet geopenbaard worden kan, te verbergen; en dit zou voor de menschelijke samenleving even verderfelijk zijn als de leugen" (Lib. IV, n. 152).

Dit is zóó waar, dat verscheidene protestantsche moralisten zelfs verder gegaan zijn en of wel met Hugo de Groot (*De iure belli et pacis*, L. III, c. 1, § 11) tusschen *mendacium* (leugentaal) en *falsiloquium* (het spreken van onwaarheid tot iemand, die geen recht heeft de waarheid te kennen) onderscheiden en dit tweede *voor schuldeloos verklaren;* of wel eenvoudigweg in sommige gevallen *eene leugen* voor geoorloofd houden [1]), terwijl de Katholieke Kerk en de H. Alfonsus elke *leugen*, hoe gering ook, altijd als zonde hebben beschouwd en verboden. In een brief van 22 Juli 1776 schreef Alfonsus zelfs: »Ik zou liever mijn leven willen verliezen, dan een leugen te begaan".

Gaan wij nu de citaten van Graszmann en de door den heer Wildeman overgenomen hollandsche vertaling na.

»Licet veritatem occultare prudenter sub aliqua dissimulatione" (Liguori, *Theol. mor.* Tom. II, 259, 260).

»Het is geoorloofd de waarheid bedachtzaam te verbergen door op een of andere wijs iets voor te wenden".

Het is ons niet bekend, welke uitgave van Liguori de heer Wildeman of liever Graszmann citeert; de wijze van

---

[1]) Reeds Luther had in een geheim onderhoud met den Landgraaf van Hessen in zake van zijn dubbel huwelijk verklaard: »Eine Nothlüge, Nutzlüge, Hilfslüge zu thun, wäre nicht wider Gott" (15 en 17 Juli 1540). De Landgraaf wilde er echter niets van weten. — Andere protestantsche schrijvers, die in sommige gevallen de leugen toestaan zijn: Pufendorf (*De jure naturae et gentium*, L. VI, c. 1, § 1, § 7). Heineccius en Gronovius in hunne commentaren op H. De Groot. Protestantsche schrijvers van vroeger tijd, die eene leugen voor somtijds geoorloofd verklaren, vindt men bij de Wette, *Christliche Sittenlehre*, III, S. 137 ff. Onder de nieuweren citeeren wij: Taylor, Milton, Paley, Johnson bij Newman. *Apologia pro vita sua*, app. p. 101. Vgl. Wundt, *Ethik*, S. 546; Von Ihering, *Der Zweck im Recht* II, 615—616; Gallwitz, *Das Problem der Ethik*, S. 168; Martensen, *Christliche Ethik*, II Abth. I, S. 245 ff. Burger in Herzog's *Real. encyclopädie* Art. »Lüge"; Schnedermann, *Die Christliche Sittenlehre*, S. 73; Hailesz, *Ethik*, S. 205.

aanhalen is zeker niet klassiek; de aanhaling moet luiden: Lib. IV, n. 152 (ed. Heilig).

Op de vertaling moet het volgende worden aangemerkt: Als de woorden: »door op een of andere wijs iets voor te wenden" eenvoudig beteekenen: door met voor dubbele uitlegging vatbare woorden iets te verbergen [nl. iets, wat behoort verzwegen te worden], en die beteekenis heeft hier het: *prudenter sub aliqua dissimulatione*, dan kunnen wij den geheelen volzin (*door Liguori aan den H. Thomas van Aquino ontleend*) zonder bezwaar aannemen [1]); niemand wiens verstand normaal is, kan daar iets tegen hebben; m. a. w. een niet-zuiver-geestelijk voorbehoud is in sommige gevallen geoorloofd.

Is dit zoo, dan is het ook *niet altijd ongeoorloofd* een dergelijk voorbehoud aan te wenden, als men een eed doet; *altijd wederom in de veronderstelling*, dat de andere geen recht heeft het gevraagde te weten of den eed te vorderen.

Deze beperking is uiterst gewichtig en wordt door Liguori uitdrukkelijk gegeven, o. a. waar hij, gelijk boven reeds is aangestipt, Lib. IV, n. 151 zegt: »nisi hoc fiat in judicio vel in contractibus", d. w. z.: *uitgenomen voor het gerecht of bij contracten.*

Doch bij deze beperking moet men, waar het gerechtelijke eeden geldt, wederom onderscheid maken. De rechtbank is dan alleen rechtbank in wettigen, formeelen zin, als zij hare competentie niet te buiten gaat. De rechter heeft alleen het recht datgene van den aangeklaagde, met of zonder eed, te vragen, wat volgens de bestaande wettige rechtspleging tot zijne competentie behoort; overschrijdt hij de grenzen daarvan, dan vraagt hij niet meer als rechter, maar als gewoon mensch; en dezen mag, ja moet men soms dingen verbergen, wier wetenschap nadeelige gevolgen kan hebben; verbergen, *niet door een leugen, welke verschillende protestantsche schrijvers toestaan*, maar door een dubbelzinnige

---

[1]) Bedoelt echter de vertaling door *voorwenden* het plegen van bedrog, dan is zij volstrekt onjuist en lasterlijk voor den H. Alfonsus.

uitdrukking. Ondervraagt echter de rechter binnen de grenzen zijner competentie, dan, zoo voegt Liguori wederom uitdrukkelijk erbij, »is de aangeklaagde of getuige verplicht zich van alle dubbelzinnigheid te onthouden: reus vel testis, qui legitime a judice interrogatur, nequit ulla aequivocatione uti, quia tenetur justo praecepto superioris parere" (Lib IV, n. 154).

Nu dienden Graszmann en zijn copist, de heer Wildeman, — voordat zij zich op het gebied van juridische en theologische litteratuur waagden — te weten, dat ten tijde van Liguori volgens de bestaande rechtsbeginselen de rechter slechts dan als zoodanig ondervragend mocht optreden, als de misdaad ten minste ten halve bewezen was of als zij reeds ruchtbaar was geworden. In het licht van deze beginselen moet men Liguori's conclusiën beschouwen en beoordeelen, gelijk reeds eenige jaren geleden gedaan is door een duitsch jurist, Dr. Hillebrand [1]). Zonder eenige tegenspraak te ondervinden is hij tot de conclusie gekomen: »Zieht man die Normen des gemeinen [in L's tijd vigeerenden] Proceszrechtes in Betracht, so ist nicht nur das geltend gemachte [boven door ons aangevoerde] *allgemeine Prinzip*, sondern es sind auch die [von Döllinger-Reusch] angeführten Beispiele sämmtlich *juristisch und moralisch unanfechtbar!*" [2])

Mogen dan ook al sommige stellingen door hem verdedigd voor het oor van den niet-rechtsgeleerde in den beginne eenige bevreemding wekken, voor vakmannen, die niet alleen op de hoogte zijn van hunne stof, maar ook in de geschiedenis van hun vak bedreven zijn, bestaat die bevreemding niet; zij zullen veeleer met genoegen constateeren, dat zij in Liguori te doen hebben met een jurist van den eersten rang; zij zullen in hem met eerbied herkennen dien schitterenden advocaat, die reeds op zestienjarigen leeftijd den doctorsgraad in de beide rechten behaalde, en die aan de napelsche balie zulk een roem verwierf, dat de voornaamste familiën hunne belangen aan hem hebben toevertrouwd. Welk vak trouwens

---

[1]) In *Der Katholik*, 1899, Mainz.

[2]) T. a. p, II, S. 119.

is er, waar geen vragen in voorkomen, die een leek geheel anders, — en dan zeer verkeerd — zou beantwoorden, dan die in het vak bedreven is?

Zoo heeft dan ook Alfonsus zijne stellingen omtrent deze stof kunnen openbaar maken en handhaven, zonder van de napelsche regeering, die juist toen ter tijde een bijna ziekelijken naijver op hare werkelijke of vermeende rechten ten toon spreidde, in het minst bemoeielijkt te worden. Ja zelfs, toen eene machtige partij in Napels niets minder beoogde, dan de vernietiging der orde door Liguori gesticht (de Redemptoristen) en de advokaat-fiskaal de Leon tot dat einde een uitvoerig requisitoir [1]) tegen Liguori's leer over restrictie en eed aan den Koning had aangeboden, wist Alfonsus zijne leer in een uitvoerige memorie aan de regeering zóó goed te handhaven, dat het proces, tot dan toe door zijne bitterste vijanden geleid, aan hunne handen werd ontrukt, en eene gunstiger wending nam. Het origineel van Liguori's antwoord wordt nog in het algemeen archief der Redemptoristen te Rome bewaard; in de onlangs verschenen uitgave zijner brieven is het stuk in zijn geheel opgenomen.

Dit alles moet worden vooropgesteld, om over de nu volgende Graszmann-Wildemansche citaten een juist oordeel te vellen. Dat de heer W. dit alles over het hoofd heeft gezien, is voor hem als mensch en als archivaris even compromitteerend als voor Graszmann. Wij zullen bij het aanhalen echter vooral wijzen op de onjuistheden, welke de vertaling — door W. zonder kritiek overgenomen — in zich bevat.

Het eerstvolgende citaat [2]) luidt in het latijn aldus:

»Reus aut testis a judice *non legitime* interrogatus, potest jurare se nescire crimen quod revera scit: subintelligendo: nescire crimen, de quo legitime possit inquiri, vel nescire ad deponendum. Idem, si

[1]) Reeds toen kende men de middelen om, gelijk thans Graszmann gedaan heeft, door valsche aantijgingen stemming tegen iemand te maken De kritiek van den advocaat-fiskaal was in vlugschriften verspreid, lag in winkels en kramen te koop en werd door pakjesdragers en matrozen — zeker competente beoordeelaars! — gelezen.

[2]) De cursiveeringen zijn van ons.

testis ex alio capite non teneatur deponere, nempe, si ipsi constet, crimen caruisse culpa, vel sciat crimen, sed sub secreto, cum nulla praecesserit *infamia*". Lib. IV. n. 154.

De Graszmann-Wildemansche vertaling luidt:

»Zoo kan de schuldige of de getuige, die niet op geheel wettelijke wijs door den rechter ondervraagd wordt, zweren, dat hij niets weet van de misdaad, met welke hij wèl bekend is, doch waaronder hij verstaat: dat hij niets weet van een misdaad, over welke hij wettig ondervraagd zou kunnen worden, of er niets van weet om het te openbaren. Evenzoo, als de getuige, om de een of andere reden niet verplicht is zijn getuigenis op te geven. 't Zij omdat bij hem vaststaat, dat er geen schuld aanwezig is, of dat hij van de misdaad kennis draagt, doch onder 't zegel der geheimhouding, terwijl er geen schande is voorafgegaan".

In de vertaling dezer regelen is een dubbele fout. De onderstreepte woorden: *non legitime* zijn vertaald door: *niet op geheel wettelijke wijs; infamia* door: *schande.* Het eerste moet luiden: *niet wettig;* het tweede: *openbare schande of ruchtbaarheid.* Deze laatste fout is niet van groot belang, zij bewijst enkel gebrek aan juridische kennis; doch de eerste fout is gewichtiger, want de vertaling laat het voorkomen, dat bij niet inachtneming van de geringste formaliteit de aangeklaagde, volgens Alfonsus de Liguori, van de verplichting om te antwoorden ontslagen zou zijn; terwijl in werkelijkheid dit dàn eerst het geval is, wanneer de rechter de grenzen zijner competentie overschrijdt. En zóó genomen is het citaat van Liguori volkomen onberispelijk.

»In judicio, si crimen fuerit omnino occultum, tunc potest, imo tenetur testis dicere reum non commisisse." l. c.

In zulk een geval, zegt Liguori, steunend op het bovenuiteengezet beginsel, zou de aangeklaagde of getuige de schuld mogen ontkennen, met het niet-zuiver-geestelijk voorbehoud: niets gedaan te hebben, waarover de competentie van den rechter zich uitstrekt. En wederom op hetzelfde beginsel steunend gaat Liguori door: »Et idem potest reus, si

non adest *semiplena probatio*". Wij cursiveeren de laatste woorden. Zij beteekenen niet, gelijk Wildeman aanhaalt: »als er ten minste geen half geldend bewijs voorhanden is"; deze vertaling is althans te zwak en dubbelzinnig; zij beteekenen: »als de schuld niet half bewezen is". In zulke gevallen had nl. ten tijde van Alfonsus de rechter geen recht om te ondervragen, gelijk hij zelf onmiddellijk erop laat volgen: »*quia tunc judex non legitime interrogat*". »Dasz man einem Beamten gegenüber — aldus terecht Dr. Hillebrand (t. a. p. blz. 119—120) — nur insoweit zum Gehorsam verpflichtet ist, als derselbe kraft seines Amtes handelt, versteht sich von selbst. Handelt der Beamte nicht in Ausübung seines Amtes, so ist er eben nur Privatperson. So hat auch ein Richter nur insoweit das Recht of unbedingte Wahrheitsmittheilung, als er kraft seines Amtes und innerhalb der ihm durch dasselbe gezogenen Schranken sein Fragerecht ausübt.... Gegen vorwitzige, unberechtigte Fragen schützt man sich nun entweder dadurch, dasz man die Auskunft verweigert, oder falls dies im Einzelfall nicht angeht oder nicht ausreicht, dadurch, dasz man eine doppelsinnige Redewendung gebraucht. Es gelten dann die *allgemeinen* Regeln über die Erlaubtheit, bezw. Verpflichtung zur Anwendung doppelsinniger Ausdrücke".

In de vertaling van het thans volgende citaat wordt wederom een slaand bewijs geleverd, hoe gevaarlijk het is voor niet-theologen en niet juristen, ook maar een theologisch of juridisch fragmentje te vertalen. Men oordeele:

Liguori schrijft Lib. IV, n. 155:

»Si reus vel *contrahens* [1]) aequivoce jurando *decepit*, potest absolvi, quia tali juramento (quod perjurium nequit dici) non peccavit contra justitiam *commutativam*, *sed contra legalem et obedientiam judici debitam*, cujus praeceptum detegendae veritatis transiens est, duratque solum, dum judex interrogat."

Hierop is aan te merken, vooreerst dat de vertaling blijken geeft van de grofste onkunde, zoowel wat het latijn betreft, als wat het begrip betreft van juridische termen.

[1]) Wij cursiveeren.

Het woord *contrahens* wordt bij Wildeman vertaald door: *verdachte*

Het beteekent: *degene, die een contract sluit.*

Het woord *decepit* wordt bij W. vertaald door: *op een dwaalspoor brengt.*

Het beteekent eenvoudigweg: *bedrog pleegt.*

Het woord *justitia commutativa* word bij W. vertaald door *wisselvallige gerechtigheid.*

Wisselvallige gerechtigheid is een niet bestaand onding.

De heer Wildeman heeft blijkbaar niet begrepen, wat hij schreef. *Justitia commutativa* is een technische term, waardoor de *strikte* rechtvaardigheid wordt aangeduid, die nl. welke bij contracten voorzit, en welke de zoogen. arithmetische gelijkheid handhaaft.

De woorden: *sed contra legalem et obedientiam judici debitam* worden bij W. vertaald door: [hij heeft gezondigd] *tegen wettelijk den rechter verschuldigde gehoorzaamheid.*

De vertaler toont weêr den technischen term van *justitia legalis* niet te hebben begrepen. Daardoor wordt verstaan die gerechtigheid, welke bestaat in het verplichte streven naar het algemeen welzijn der maatschappij, waartoe men behoort. Liguori voegt er bij: **et** *obedientiam:* **en** *tegen de gehoorzaamheid;* want deze mag met *justitia legalis* niet verward worden. De vertaling bij W. daarentegen verwart ze zóó, dat *justitia legalis* spoorloos verdwijnt.

Ten slotte stippen wij nog aan, dat de woorden: *potest absolvi* zeer onbeholpen vertaald zijn door: *kan daarvoor absolutie verkrijgen;* de zin ervan is: *hij kan in de biecht zonder verdere verplichting vergiffenis zijner zonden erlangen,* d. w. z. *geabsolveerd worden* (zie echter verder hierover de volgende alinea). Doch die vergissing is verklaarbaar door het misverstand, waarvan de Wildeman'sche vertaler bevangen is.

Dit zij gezegd met betrekking tot de materieele zijde van het citaat. Onder formeel opzicht, nl. wat de daarin vervatte leer betreft, moet men opmerken, dat volgens den samenhang Liguori hier spreekt van iemand, die tengevolge

van zijn innerlijk voorbehoud wel geen meineed heeft gepleegd, maar toch *door de omstandigheden* (wettige ondervraging of sluiten van een contract) verplicht was *de waarheid te zeggen;* hij zegt immers uitdrukkelijk, dat de betrokken persoon *door zóó te zweren tegen de justitia legalis en tegen de gehoorzaamheid gezondigd heeft.* Doch wijl hij niet gezondigd heeft tegen de *justitia commutativa* (gelijk boven verklaard is) en alleen deze tot restitutie verplicht; en wijl het gebod van den rechter reeds voorbij is, is hij verder tot niets gehouden, zoodat hij in de biecht — *als hij maar behoorlijk berouw er over heeft en het vaste voornemen zich er nooit meer aan schuldig te maken,* geabsolveerd kan worden. De vertaling van het citaat moet dus zòò luiden: »Indien een aangeklaagdē of iemand, die een contract sluit, bedrog heeft gepleegd door dubbelzinnig te zweren, kan hij geabsolveerd worden, wijl hij door zulk een eed, welke geen eigenlijke meineed kan genoemd worden, niet misdaan heeft tegen de strikte (commutatieve) rechtvaardigheid, doch tegen de *legale,* en tegen de gehoorzaamheid aan den rechter verschuldigd, wiens bevel om de waarheid bekend te maken voorbijgaand is en slechts duurt, zoolang de rechter ondervraagt".

Dit, en niets anders leert hier Liguori; en de rimram, dien de heer W. als vertaling ten beste geeft, is alleen goed om onwetenden te misleiden. Maar wat Liguori er wèl bijvoegt, en wat de vertaling bij Wildeman geheel verzwijgt, is de volgende zinsnede:

»Tenentur vero ambo alteri satisfacere, si possunt aliâ viâ" (t. a. p.).

D. w. z.: »*Beiden echter* [nl. aangeklaagde of contractant] *zijn verplicht langs een anderen weg de door hen veroorzaakte schade zoo mogelijk te vergoeden*".

Vindt de heer W. nu nog iets gevaarlijks in deze leer van Liguori? En als hij zich blz. 12 de karakterlooze, onbewezen insinuatie veroorlooft, als zouden Jezuïeten zich aan het verduisteren der waarheid schuldig maken, dan onderzoeke hij zijn geweten en zie toe, of die beschuldiging niet hem het eerste treft.

De vertaling van het nu volgende citaat wordt bij den heer W. in vette letters gedrukt; eene reden om onze aandacht te scherpen:

»Reus legitime interrogatus potest negare crimen, etiam cum juramento, si grave damnum ex confessione ipsi imminet" (Lib. IV, n. 156).

De vertaling is, letterlijk genomen, juist. »De schuldige kan, zelfs als hij wettig ondervraagd wordt, het misdrijf ontkennen, ook onder eede, als hij door bekentenis met groot nadeel bedreigd wordt".

Doch door den samenhang verliest het citaat al het opzienbarende, dat het in de Wildeman'sche vertaling heeft.

Welk geval wordt door Liguori t. a. p. verondersteld? Het volgende: Iemand wordt voor den rechter gedaagd; hij heeft een zware misdaad begaan; wel is zij eenigszins ruchtbaar, wel zijn er eenige bewijzen; de rechter is dus, volgens de in Liguori's tijd bestaande wetten, gerechtigd te ondervragen; doch de misdaad kan niet afdoende bewezen worden.

Nu vraagt de rechter hem: »Hebt gij ze bedreven?" En de straf, die hem te wachten staat, wordt bij Liguori verondersteld te zijn:

»*Poena mortis, vel carceris aut exilii perpetui, amissionis omnium bonorum, triremium et similis*" (t. a. p.).

D. w. z.: »Doodstraf, altijddurende gevangenschap of eeuwige verbanning, verlies van have en goed, galeistraf en dergelijke".

Van *zijne eigene bekentenis alleen* zal het dus afhangen, of hij *die vreeselijke straffen* zal moeten ondergaan of niet. Nu houdt het Liguori *voor niet onaannemelijk* [1]), dat in zulk een geval de *menschelijke* rechtbank den mensch niet kan verplichten *zich zelven zulk een ontzettend kwaad te berokkenen*, en dat dus in zulk een geval de schuldige met een innerlijk voorbehoud zou mogen zweren de misdaad niet te hebben bedreven; in dezen zin nl.: voor zoover zij met

[1]) *Satis probabiliter*, t. a. p.

wettelijke ondervraging in verband zou worden gebracht. »*Ten minste*, zoo zegt hij uitdrukkelijk, *zou ik het niet als zware zonde durven aanrekenen, als hij zóó de zware straf kan ontkomen*" (t. a. p.). Men merke hier nog eens op, dat Liguori de meening, volgens welke zulk een eed geoorloofd is, niet als zeker verdedigt, en zelfs de tegenovergestelde meening in zich genomen voor waarschijnlijker houdt; maar dat die meening toch aannemelijk genoeg schijnt, minstens om zulk een eed van zware zonde vrij te pleiten, wijl het tegen de natuur schijnt te strijden, dat men onder zware zonde verplicht zou zijn zich zelven zulk een groot kwaad te berokkenen. En wij stellen den heer Wildeman voor de vraag: Veronderstel, hij werd terecht beschuldigd een katholieken Bisschop en Kerkleeraar zwaar belasterd te hebben [1]); veronderstel, dat op die misdaad eene der boven door Liguori opgesomde schrikkelijke straffen stond, zou hij, ingeval het enkel van zijne bekentenis afhing, of een zoo groot onheil hem zou treffen of niet, zou hij er bezwaar in zien van de innerlijke aannemelijkheid dier meening gebruik te maken, en door eene voor een dubbelen zin vatbare uitdrukking zijn leven of wat daarmeê gelijk staat, te redden; *althans indien het algemeen welzijn niet vorderde, dat hij zijne schuld beleed?* [2])

Wij zeggen: *althans indien het algemeen welzijn niet vorderde, dat hij zijne schuld beleed:* want deze wijze beperking voegt ook Liguori er bij; op de aangehaalde plaats *verwijst hij nl. uitdrukkelijk* naar Lib. V, n. 274, waar hij aldus spreekt: »Videtur, non adesse hanc duram legem tanquam humano modo impossibilem, ut quis teneatur quasi ipsemet se condemnare ad gravissimam poenam, crimen suum confitendo; *nisi commune damnum immineat ex reticentia confessionis delicti*". D. w. z.: dat men verplicht zou zijn als 't ware zichzelven tot een zeer zware straf te veroordeelen, door het belijden zijner misdaad, deze wet schijnt, aangezien zij menschelijker-

1) »Si renuntians non probat quod intendit, calumniari praesumitur" zoo luidt een tekst van het Recht. (*Glossa* in c. *Cum dilectus. de Calumn*).

2) Te meer, daar zoovele protestantsche leeraren, gelijk wij boven (blz. 6) zagen, zelfs een eigenlijke leugen nu en dan veroorloven!

wijze gesproken onmogelijk uitvoerbaar is, niet te bestaan, *tenzij uit het niet belijden der misdaad het algemeen welzijn schade lijde.*

Door deze beperking vertoont zich de leer van Liguori in een geheel ander licht; door die beperking niet aan te halen misdoet de door Wildeman aanvaarde vertaling tegen de rechtvaardigheid; zij wordt een lasterlijke aantijging tegen een door alle katholieken gevierden Heilige en Leeraar. Men merke bovendien op, dat hoewel het laatste door Wildeman uit Graszman overgenomen citaat, op zich genomen en wat den uitwendigen vorm betreft, van de vorige door Liguori besproken gevallen verschilde, wijl in de vorige gevallen werd verondersteld, dat de rechter zijne wettelijke competentie te buiten ging, desalniettemin dit laatste citaat tot de vorige herleid kan worden; daar Alfonsus ook in dit geval zulk een eed met innerlijk (doch niet onmerkbaar) voorbehoud alleen daarom geene zware zonde acht, wijl de menschelijke wet zulk een onnatuurlijk zwaren last van zich zelven als 't ware ter dood te veroordeelen, niet kan opleggen, en deze dus buiten de competentie der rechtbank is. De moderne rechtspleging is dan ook geheel in den geest dezer leer van Liguori getreden door in crimineele zaken nooit een eed te vorderen van den schuldige zelven.

Het laatste citaat luidt aldus:

»Indigens bonis absconditis ad sustentationem potest judici respondere se nihil habere; pariter haeres, qui sine inventario occultavit bona, si non tenetur ex illis statisfacere creditoribus, potest judici respondere se nihil occultasse, subintelligens de bonis, quibus satisfacere teneatur". Lib. IV. n. 158.

De woorden: *subintelligens* enz. worden bij W. onduidelijk vertaald door: »waarbij hij denkt aan" enz. Duidelijker ware: »daarmêe bedoelende zoodanige goederen" enz. De vertaling moet dus luiden: »Iemand, die verborgen goederen tot zijn levensonderhoud noodig heeft, kan den rechter antwoorden, dat hij niets bezit; zoo ook de erfgenaam, die zonder inventaris goederen heeft verborgen, kan, als hij niet verplicht is daaruit aan de schuldeischers te voldoen, den rechter ver-

klaren, dat hij *niets* verborgen heeft; daarbij die goederen bedoelende, waaruit hij zou moeten voldoen".

Als er eenmaal gevallen zijn, waarin een niet-zuiver-geestelijk voorbehoud, zelfs tegenover den rechter, geoorloofd is, gelijk boven is aangetoond, wat kan men dan redelijkerwijze tegen de laatst aangehaalde leer van Liguori hebben? Het recht op levensonderhoud is trouwens onvervreemdbaar en kan door geen rechter worden ontnomen; dit kan elke rechter weten, en daarom is hier een (niet-zuiver-)geestelijk voorbehoud zonder het minste bezwaar; evenzoo in het geval van den erfgenaam; want de rechter heeft toch zeker de bedoeling niet hem tot meer te verplichten, dan waartoe de wet hem verplicht. Onkunde op ethisch en juridisch gebied heeft hier den heer W. een erge part gespeeld.

Nu oordeele de heer Wildeman, of de leer van den heiligen Alfonsus de Liguori voor het behoud der kerkelijk archieven wel zoo gevaarlijk is, als hij meende. Hij leze bovendien zelf daarbij na *(doch niet in aan Graszmann ontleende citaten!)*, wat Alfonsus leert over het *zevende gebod* en over de plichten der verschillende ambtenaren; wellicht zal zijne vrees geheel verdwijnen. Voorloopig echter antwoorden wij op zijne vraag, zoo triomfantelijk na de Graszmann'sche citaten gesteld: »Is dit alles soms ook een »opgedischt verhaaltje"? (blz. 8) met een volmondig: *jà*. En als hij dan t. a. p. nog klaagt, dat »de feiten" (sic), die hij noemde, tot dusverre eenvoudig werden doodgezwegen, moet hij de *schuld* daarvan niet geven aan de zwijgers, maar aan de »feiten".

Doch de heer Wildeman zal andere feiten aanhalen en behoudt zich daartoe voor, een punt reeds vroeger door hem in zijn *Laatste woord aan Mr. R. Fruin* gereleveerd, verder »uit te werken"; *nl. het stelen van bescheiden uit het vaticaansch archief.*

Het woord »uitwerken" is zeer gelukkig gekozen. »*Uitwerken*", ja daarop komt geheel het betoog van den heer Wildeman neer; bewijzen, die vaststellen, dat ooit òf een Jezuïet, òf een katholiek, laat staan een katholiek archivaris zich aan het stelen van archiefstukken zou hebben schuldig

gemaakt, — en dat toch is de *status quaestionis* — zoekt men te vergeefs. Als bron zijner »uitwerking" verwijst de heer W. met emphase naar Nippold's voorrede op de in 1898 verschenen nieuwe uitgave van het boek der gebroeders Theiner over het celibaat. Welnu, wij hebben die voorrede in haar geheel gelezen en wij dagen den heer Wildeman uit, een enkelen volzin uit die lange voorrede aan te halen, waarin een *bewijs* voor zijne aantijging ligt. — Zeker, de vroegere uitgaven van het werk der Theiners is uit den handel verdwenen; doch is dit te verwonderen voor een werk, dat vóór ruim 50 jaren verscheen? En al zou dit ook te verwonderen zijn, hoe bewijst Wildeman, dat het boek »tengevolge van opkooperij en vernietiging door de Jezuïeten" (blz. 9) is verdwenen? In het woordje »natuurlijk" (t. a. p.) waarmede hij zijn volzin inleidt, ligt doch deze bewijskracht niet. En als Aug. Theiner in zijn leven van Clemens XIV over het verdwijnen van gewichtige documenten uit het vaticaansch archief klaagt, ligt daarin dan het bewijs, dat Jezuïeten of katholieke archivarissen die archieven hebben gestolen? Wij zouden bijna geneigd zijn, den heer Wildeman een *collegium logicum* aan te raden, maar zeker herinneren wij hem aan den reeds (blz. 15) door ons aangehaalden regel van het Recht: »Si renuntians non probat quod intendit, calumniari praesumitur": »Eene onbewezen beschuldiging wordt als laster beschouwd". En heeft de heer Wildeman de door Nippold bedoelde plaats gelezen, waar Theiner over het verdwijnen dier archiefstukken klaagt? Wij wel; en wij kunnen den heer W. verzekeren, dat dààr slechts vermoedens of insinuaties, maar geen bewijzen te vinden zijn; hij leze desbelust en oordeele zelf. En of het ten slotte waar is, dat uit het bisschoppelijk archief van Würzburg belangrijke akten gestolen zijn, is voor onze vraag geheel onverschillig; want hoe bewijst Nippold—Wildeman, dat dit door een »ultramontaanschen" archivaris is geschied? En daar gaat het toch over [1]).

[1]) Wat de gebroeders Theiner betreft, neemt Wildeman wederom het oordeel van Nippold klakkeloos over. Zonder hierover in dispuut te willen treden, wijl het buiten ons bestek ligt, verwijzen wij den heer Wildeman o. a. naar de

Is deze soort van bewijsvoering voor den heer Wildeman teekenend, onvergeefelijk is het van zijn protestantsch standpunt, dat hij zóó blindgeloovig Nippold naschrijft, zonder persoonlijk de waarheid der feiten te onderzoeken; onvergeefelijk is het voor hem, als mensch en als schrijver, dan nog aan zijne brochure den titel te geven: *De Rede door Mr. Muller... gehouden aan de waarheid getoetst.* Ja, zelfs in het naschrijven is de heer W. niet altijd geslaagd. Dat n.l. het boek der beide Theiners door Jezuïeten is opgekocht en vernietigd, staat volstrekt niet in de voorrede van Nippold; een duitsch recensent durft slechts te zeggen: »Vielleicht wurde es von Ultramontanen aufgekauft"; bij den heer W. is het reeds een feit: »natuurlijk het gevolg van opkooperij en vernietiging door de Jezuïeten" (blz. 9).

De heer Wildeman neemt van Nippold ook de opmerking over, dat de pruisische Minister Falk over het verloren gaan van onherstelbare documenten van het ministerie van eeredienst heeft geklaagd (blz. 10).

De heer W. bedoelt hiermede ongetwijfeld, dat door »ultramontanen" de bedoelde stukken zijn verduisterd. Of hij ter rechtvaardiging dezer aantijging de debatten van den duitschen Rijksdag zelf heeft nagegaan, gelijk het princiep van persoonlijk onderzoek en zijn karakter van archivaris het vordert, is eene vraag, die wij vooralsnog onbeantwoord laten; wij voor ons kunnen getuigen ons die moeite te hebben getroost; de heer W. zal door den uitslag van ons onderzoek zien, tegen wien zich de scherpte zijner aantijging richt.

In 1871 was in Pruisen de katholieke afdeeling van het Ministerie van Eeredienst door Bismarck opgeheven. De voornaamste voorwendselen waren, dat deze afdeeling te weinig had gewerkt ter germaniseering der poolsche scholen in Posen, Westpruisen en Opper-Silezie; dat zij den Staat tegenwerkte in het belang der Kerk. Toen in 1886, den 28 Januari, bij de rijksdagdebatten over de Polenwet, Bismarck

---

levensschets der Theiner's in het *Kirchenlexikon* v. Freiburg, en naar de Ravignan: *Clément XIII et Clément XIV* (Paris 1854) en Terwecoren: *Contradictions historiques du R. P. A. Theiner* (Bruxelles 1853).

zijne klacht hierover vernieuwde, ging hij zoover, den voorzitter dier opgeheven afdeeling, den heer Krätzig, aan te duiden als dengene, die hem, Bismarck, tot den *Culturkampf* had doen overgaan. Dr. Windthorst nam het woord ter verdediging van den heer Krätzig op en besloot zijn antwoord met de opmerking: »Man hat diese Abtheilung aufgehoben, weil das Cultusministerium *den Einblick katholischer Augen in die Acten nicht verträgt*". De minister van Eeredienst, toen niet meer Falk, doch von Goszler († 1 October 1902), repliceerde, dat juist het tegendeel waar was: »Auch heute — zoo drukte hij zich uit — fehlen noch sehr zahlreiche Actenstücke, welche diese Abtheilung unter sich gehabt hat"; een woord, dat opschudding aan de rechterzijde veroorzaakte, en den nationaal-liberalen afgevaardigde von Eynern de hatelijkheid ontlokte: »Die Mittheilung des Herrn Cultusministers, dasz die Römlinge es verstehen, Papiere verschwinden zu lassen, ist ja sehr interessant".

Doch Windthorst bleef het antwoord niet schuldig. Hij maakte de opmerking, dat, zoo de klacht des ministers waarheid bevatte, Krätzig voor de rechtbank had moeten gedaagd en crimineel bestraft had moeten worden; en toen von Goszler zich trachtte te redden met de uitvlucht, dat de »Zurdispositionstellung" van den heer Krätzig als eene straf kon gelden, wierp Windhorst hem voor de voeten, dat von Arnim een dergelijk vergrijp met vijf jaren tuchthuisstraf had uitgeboet.

De katholieke pers verklaarde aanstonds, dat, indien de bedoelde akten zoek waren, zij zeer zeker zouden te vinden zijn in het geheime centraalbureau van het ministerie; dat men ze dáár aanstonds had gedeponeerd, om ze aan de oogen van de toen nog bestaande katholieke afdeeling te onttrekken. De heer Krätzig van zijn kant eischte van von Goszler schriftelijke of mondelinge voldoening; en toen ten slotte den 9^{den} Maart de onbewezen beschuldiging door Dr. Porsch met glans was weêrlegd, verzekerde von Goszler, immer meer in het nauw gebracht, dat hij die schriftelijke voldoening reeds aan den heer Krätzig zou hebben doen toekomen, indien de katholieke pers zich niet van de zaak hadde

meestergemaakt; dat hij volstrekt niet den heer Krätzig persoonlijk had willen beschuldigen!

Op zulk een onbeduidende uitvlucht nam zelfs de nationaal-liberale van Eynern zijne opmerking tegen de »Römlinge" publiek terug; op de bovenaangehaalde verklaring der katholieke bladen bleef de minister steeds het antwoord schuldig; het eindresultaat was, dat de *pers van alle partijen* éénstemmig oordeelde, dat een minister zich nooit een grootere parlementaire nederlaag had bezorgd dan hier von Goszler.

Dat is de ware geschiedenis der »onherstelbare documenten van het pruisische Ministerie van Eeredienst", één der »feiten", waarop de heer Wildeman (blz. 10) zijn oordeel tegen Mr. Muller motiveert.

* * *

Wij zouden hiermede onze taak als voltooid kunnen beschouwen. Doch de heer Wildeman geeft ons aanleiding om hem omtrent nog een ander punt vóór te lichten. Mr. Muller had n.l. in zijne rede gezegd, dat de Paus »met volkomen onbekrompenheid het onderzoek zijner oude archieven openstelt voor geheel Europa". Daartegen Wildeman: »De Paus had nog meer kunnen openzetten, ook het archief der Inquisitie; dus hij is bekrompen" (vgl. blz. 12).

Maar eilieve, als ik aan u, een vreemdeling, toegang verleen tot alle vertrekken van mijn huis, doch ééne kamer voor u gesloten houd, hebt gij dan het recht van *niet-volkomen-onbekrompenheid* te spreken?

En wat was de *status quaestionis?* Wat wilde Mr. Muller beweren? Niets anders dan: de Paus geeft aan de (bekrompenheid der) Synodale Heeren eene goede les. Is dit minder waar, omdat de Inquisitie haar archief niet toegankelijk stelt? Maar dan is de expectoratie des heeren Wildeman ook niets anders dan eene hatelijkheid zonder à propos.

't Is eene hatelijkheid met grove onkunde en onnadenkendheid verbonden. Want weet dan de heer Wildeman niet, dat de Inquisitie eene *rechtbank* is en zou het geene schending

der elementairste wetten der naastenliefde zijn een archief open te stellen, welks inhoud voor den goeden naam van vele personen en familiën nadeelig zijn kan, wier feilen wel werkelijk, maar nooit ruchtbaar waren? Is niet elke rechtbank tot geheimhouding van niet-publieke misdaden verplicht? De Inquisitie publiceert wel hare beslissingen, waar het van algemeen nut kan zijn, zonder iemand noodeloos te kwetsen; en zoo is thans het geheele verloop *van het proces van Galilei nauwkeurig bekend, welks akten trouwens niet meer in het archief der Inquisitie, maar in het Vaticaansch archief berusten, dat voor een ieder toegankelijk is.*

Zoo ergens, dan heeft in dit punt onwetendheid den heer Wildeman erg misleid, waar hij, zijne hatelijkheid voortzettend, klaagt: »En zóó [nl. wijl de Inquisitie haar archief niet openstelt] zal dan ook het beruchte proces van Galilei nooit naar waarheid bekend worden" (blz. 12). Nog eens, dat proces *is bekend* en berust niet bij de Inquisitie, doch in het Vaticaansch archief. Om al aanstonds eene nederlandsche bron te noemen, verwijzen wij den heer W. naar het onlangs verschenen werk van den Warmondschen Hoogleeraar Prof. van Noort: *De Ecclesia Christi* (Leiden—Théonville, 1902), een boek, dat ZEd. ook goede diensten kan bewijzen om de gronden der katholieke leer te kennen. Blz. 199 noot schrijft Prof. van Noort aldus: »Acta processus Galilei ediderunt H. DE L'EPINOIS [*Les pièces du procès de Galilei*] (Rome et Paris, 1877), et K. VON GEBLER [*Die Acten des Galileischen Processes*] (Stuttgart, 1876) Legi prae caeteris merentur: H. GRISAR *Galilei-studiën* (Regensburg, 1882)... FUNK *Kirchengesch. Abhandl.* A. II. LINSMEIER ... in *Natur u. Offenbarung*, 1901" [1]). Behalve het voluum, dat het *proces* inhoudt, bestaan ook nog de volumen der *Decreten.* Deze,

[1]) Onder deze litteratuur, welke nog met andere bronnen kan worden vermeerderd, zooals Marino Marini: *Galileo e l'Inquisizione*; *Kirchenlexicon* van Wetzer u. Welte; *Revue des questions historiques*; Berti: *Il processo orig. di Gal. Galilei* 1878, munt uit het werk van von Gebler, waarin de documenten regel voor regel, pagina voor pagina zóó nauwkeurig gelijkend zijn afgedrukt, dat slechts een fac-simile het kan overtreffen.

hoewel berustend in 't archief der Inquisitie, werden nagezocht door Silvester Gherardi, interim-minister van het Openbaar Onderwijs in 1848—49, geholpen door Manzoni, minister van Financiën. Gherardi publiceerde in 1870: *Il processo Galileo riveduto sopra documenti di nuova fonte;* en op dit oogenblik (1902) schrijft Ant. Favaro, professor aan de Universiteit te Padua, een alles behalve clericaal geleerde, in zijne brochure: *I documenti del Processo di Galileo* (Venetië, C. Ferrari) het volgende: »Wij, die door eene hoffelijke toelating van het hoogste gezag van het H. Officie [nl. van den Paus, die Prefekt van het H. O. is] ons geheel op ons gemak hebben kunnen bedienen van de ware origineelen [nl. der Decreten] reproduceeren ze van diezelfde origineelen. In het geheim archief van het Vaticaan werden we toegelaten met eene vrijgevigheid, die niet grooter had kunnen zijn".

Vraagt men nu, hoe het proces van Galilei uit het archief der Inquisitie in dat van het Vaticaan is gekomen, zoo geeft o. a. prof. Favaro in zijne gemelde brochure daarop het antwoord.

In 1810, bij de inlijving van de Kerkelijke Staten in het fransche keizerrijk, werden op last van Napoleon I de pauselijke archieven naar Parijs overgebracht. Het proces van Galilei werd afzonderlijk verzegeld opgestuurd aan Napoleon, en door dezen aan Barbier, conservator der bibliotheek, ter hand gesteld. Barbier bekende later: »Je les ai fait lire [nl. les pièces originales du procès] à plusieurs de mes amis, et nous sommes demeurés convaincus, qu'il n'y avait rien dans le fameux procès, qui ne fût déjà connu". — Na de eerste Restauratie gelastte een decreet in naam van Lodewijk XVIII de teruggave aan den Paus. Pius VII zond als commissaris Mgr. Marino Marini, die reeds op het punt was weer in het bezit der stukken te treden, toen Napoleon's terugkeer de restitutie deed verdagen tot onder de regeering van Louis Philippe. Deze gelastte de teruggave opnieuw, doch onder voorwaarde, dat het proces gepubliceerd zou worden; eene voorwaarde, welke zonder bezwaar werd aanvaard, zoodat in 1846 de stukken weer te Rome kwamen en eindelijk den

8 Juli 1850 door Pius IX ten geschenke werden gegeven aan het Vaticaansch archief.

Uitvoeriger konden wij op deze zaak niet ingaan en meer hebben wij den heer Wildeman thans niet te zeggen. Het moge voor hem eene les zijn zich voortaan niet te wagen op een hem onbekend terrein; of liever: wij wenschen hem de volle kennis der katholieke leer.

Wittem. J. L. JANSEN C. SS. R.
Phil. Prof.

NIEUWE UITGAVEN.

Summa Theologica ad modum commentarii in Aquinatis Summam, praesentis aevi studiis aptatam, auctore LAURENTIO JANSSENS, S. T. D. cet. *Tom. III, Tractatus de Deo Trino.* p. 899; pret. fl. 6: — *Tom. IV, Tractatus de Deo-Homine, pars prior: Christologia.* p. 870; pret. fl. 6,25; — Friburgi Brisgoviae, sumptibus Herder, 1900—1901.

De firma Herder bracht ons twee zware en keurig uitgevoerde boekdeelen: vervolgen der *Summa theologica* van den geleerden belgischen Benedictijn en rector van het St. Anselmus-college te Rome, Dom Laurent. Janssens. In *De Katholiek* (Dl. CXVIII, blz. 405) hebben we de beide eerste deelen van dit grootsche werk aangekondigd, den aanleg en inrichting ervan kort beschreven en tevens duidelijk gezegd, dat we den arbeid van Janssens zeer hoog stelden. Thans kunnen we er bijvoegen, dat zijn werk over het algemeen in de theologische pers met ingenomenheid ontvangen en van verschillende zijden zeer geprezen is. Wat natuurlijk geenszins zeggen wil, dat men in alles met den schrijver instemde: in het bijzonder zijne leer over de z.g. futuribilia (vgl. *De Katholiek*, t. a. p. blz. 408) vond bij velen tegenspraak. Men heeft ook de opmerking gemaakt, dat Janssens' werk langwijlig is: dat hij met veel korter bestek zou hebben kunnen volstaan, indien hij de methode der moderne leerboeken had willen volgen. Dit is zoo; maar al had hij dan nog zoo trouw en zorgvuldig de leer van St. Thomas verwerkt, hij zou geen commentaar op diens *Summa* geleverd

hebben. En zulk een commentaar, een van onzen tijd: op de hoogte van moderne wetenschap en moderne critiek, kan naast de talrijke hand- en leerboeken, waarmeê we gezegend zijn, voortreffelijke diensten bewijzen, ja is voor menigeen goud waard. Een commentaar schrijvend, was Janssens natuurlijk gebonden aan de volgorde der *Summa*. Dat is op zichzelf geen bezwaar, integendeel: de bouw der *Summa* is bijkans overal bewonderenswaardig; maar als men behalve verklaren, ook aanvullen en bijwerken moet, ligt het voor de hand, dat de proportie hier en daar schade lijdt, en het positieve gedeelte niet altoos zoo volmaakt met het speculatieve kan worden samengevlochten, als in een werk voor welks aanleg men de handen geheel vrij heeft. Dit bezwaar heeft echter vooral daarom minder beteekenis, wijl Janssens' boek toch geen leerboek voor eerstbeginnenden is.

De deelen, die we thans bij onze lezers inleiden, zijn gewijd aan het geheim der H. Drieëenheid en aan de leer over den persoon van Christus. Het eerste is commentaar op *Summa theol.* I, Q. 27—43; het andere op *Summa theol.* III, Q. 1—26. Beide sluiten zich op waardige wijze aan bij het voortreffelijke tractaat *De Deo Uno*. De tekst van St. Thomas wordt met veel scherpzinnigheid ontleed; de uiteenzetting der wijsgeerige begrippen, van welke voor de speculatieve behandeling der geopenbaarde leerstukken zooveel afhangt, is met groote zorg en klaarblijkelijke meesterschap bewerkt; de verklaringen munten in den regel uit door diepte en helderheid tevens. Als voorbeelden mogen genoemd worden, in het derde deel: de *considerationes praeviae de ipso relationis conceptu*, en in het vierde de *dissertatiuncula de constitutivo formali unionis hypostaticae*. Overal spreekt eerbiedige bewondering voor den Engel der School; toch wordt, om van de latere meesters niet te spreken, ook met de andere lichten der oude scholastiek, inzonderheid Anselmus en Bonaventura behoorlijk rekening gehouden; en diepgevoelde piëteit is niet hetzelfde als slaafsche volgzaamheid. Deze laatste ligt geenszins in Janssens' karakter: hij is zich, waar het theologische meeningen geldt, zijne vrijheid sterk bewust, en laat niet na haar bij gelegenheid,

zij het ook meestal tegenover nieuwere theologen, met nadruk op te eischen.

De speculatieve theologie is Janssens' eigen gebied, zij vormt uit den aard der zaak ook den hoofdschotel in zijn werk. Intusschen verdienen ook de positieve gedeelten alle waardeering: ze zijn over het algemeen met rijke zaakkennis en nauwgezetheid behandeld. Zoo, om slechts één voorbeeld te noemen: de dertig bladzijden lange verhandeling over het z.g. *Comma Joanneum*. Uit eerbied voor het decreet van het H. Officie van 15 Jan. 1897 onthoudt Janssens zich van elk oordeel over de critische echtheid van den beroemden tekst, en onderzoekt alleen in hoeverre die echtheid wetenschappelijk bewijsbaar is, want: »hujusmodi disciplinaria decreta quaestionem scientificam nullatenus dirimunt, nec impediunt quominus rationes authentiae contrariae validius proferantur" p. 139 [1]). Die rationes in contrarium worden inderdaad zoo scherp en krachtig mogelijk uiteengezet, ja het komt me zelfs voor, dat schrijver een enkele maal te ver gaat. Hebben de geleerden inderdaad reden om »grootelijks te twijfelen"

---

[1]) »Utrum tuto negari, aut saltem in dubio vocari possit, esse authenticum textum s. Joannis in ep. prima cap. V, v. 7...? Negative". — Terecht m. i. noemt Janssens dit decreet een *decretum disciplinare*, daar het niet *rechtstreeks* uitspreekt, wat *waar* is, maar wat *veilig* kan gedaan worden. Zeer opmerkelijk is, dat kort na de uitvaardiging van genoemd decreet, kardinaal Vaughan, die destijds in Rome vertoefde, aan den heer Wilfrid Ward de volgende verklaring zond, met verlof haar te publiceeren: »I have ascertained from an excellent source, that the Decree of the Holy Office on the passage on the »Three Witnesses", wich you refer to, is not intended to close the discussion on the authenticity of that text. The field of biblical criticism is not touched by this Decree". Ward liet deze verklaring opnemen in de *Guardian* van 4 Juni 1897, en ten overvloede betuigde de kardinaal later aan een der redacteuren van de *Revue Biblique*, dat hij inderdaad aldus geschreven had: »Termes, qu'il [le cardinal] a daigné nous confirmer a nous mêmes" (*Rev. Bibl.* 1898, p. 149). Al heeft de verklaring van kardinaal Vaughan geen officieel gezag, toch kan men moeilijk aannemen, dat zij met de bedoeling van het H. Officie in strijd zou zijn. En zoo wordt het eenigermate begrijpelijk, hoe b.v. p. Pesch kan schrijven: het decreet doelt niet op de authentia *critica*, maar op de authentia *dogmatica;* d. w. z. welke ook de *oorsprong* van den tekst moge wezen, hij kan in elk geval als *gezaghebbend* worden aangehaald, minstens als eeuwenoude getuige voor de traditie der Kerk (Vgl. *Praelect. Dogmat.* II², no. 462).

aan de echtheid der betrokken plaats uit het *Libellus fidei*, in het jaar 484 door 461 bisschoppen aan Hunnerik toegezonden? De vraag is van niet geringe beteekenis, want de verdedigers van het *Comma* ontleenen hun voornaamste wetenschappelijk bewijs juist aan genoemde geloofsbelijdenis. De reden, waarom de geleerden volgens Janssens grootelijks twijfelen is, dat het eenige handschrift waarin deze akten (het relaas over de bijeenkomst der bisschoppen) voorkomen, niet ouder is dan de negende eeuw: »quum unicus codex, in quo hi actus contineantur, non ultra saeculum IX ortum habeat" (p. 151). Wie deze zinsnede leest, krijgt allicht den indruk, alsof »deze akten" — laten we kortheidshalve maar zeggen: de aanhaling van het *Comma Joanneum* — in de meeste Hs. der *Historia Persecut. Vandalic.* van Victor Vitensis ontbrak, en slechts in één codex werd aangetroffen. Dit nu is zoo niet. De aanhaling ontbreekt in geen enkel der bestaande Hs., en de uitgevers, ook de nieuwere: Halm en Petschenig hebben haar dan ook zonder eenig voorbehoud of aanmerking opgenomen. Nu is het wel waar, dat van alle Hs., die hier in aanmerking komen, geen enkel ouder is dan de negende eeuw. Maar uit de negende eeuw bezitten we in elk geval twee Hs. [1]); en wel twee, die zoover uit elkander loopen, dat zij, naar het oordeel van Petschenig, ieder een eigen tekst-overlevering representeeren; terwijl bovendien een drietal Hs. uit de tiende eeuw [2]) wederom een eigen klasse vormen [3]). Bij dezen stand van zaken, mist de onderstelling, dat de aanhaling van het *Comma Joanneum* een inschuifsel van lateren tijd zou wezen, iederen stelligen grond, ja is zij m. i. bepaald onwaarschijnlijk.

Een tweede bedenking. Is — de echtheid onzer aanhaling vooropgesteld — de hypothese op blz. 151 aangegeven wer-

---

[1]) *Codex Bamberg.* E. III, 4 en *Cod. Laudun.* 113; dat deze laatste enkel het *Libellus fidei* bevat, doet, natuurlijk, hier niets af.

[2]) *Cod. Paris.* 2015; *Bernens.* 48; *Bruxell.* 1794.

[3]) Vgl. Petschenig: *Die handschriftl. Ueberlieferung des Victor von Vita*, in *Sitzungsberichten der Phil.-Hist. Classe der K. Akademie der Wissenschaften zu Wien*, Bd. 96 (1880), S. 637

kelijk »sat plausibilis"? Mag redelijkerwijze verondersteld worden, dat de gezamenlijke bisschoppen »van gansch Africa en vele eilanden", in zoo kritieke omstandigheden, alleen ter wille van Vigilius van Tapse, een in hun oogen onechten of minstens zeer dubieuzen tekst zullen hebben opgenomen? Maar, hoor ik Janssens zeggen: heb ik niet te voren gewaarschuwd: »argumenta prout jacent afferemus"? — Beslist ongegrond is intusschen het vermoeden, dat Leo XIII in zijne Encycliek: *Divinum illud munus* onzen tekst met opzet zou hebben vermeden. Ongegrond, wijl ook de doopformule (Matth. XXVIII, 19) daar niet wordt aangehaald. — Men ziet het: vermoedens uitspreken is gevaarlijk. En toch kan ik de gedachte niet van mij afzetten, dat Janssens zijne dissertatie over het *Comma Joanneum* geschreven heeft met een schuinen blik op zijn orde-broeder, den anoniemen schrijver van het *Studium Solesmense de Deo Trino*, die in deze [1]) zijn paardje wel wat al te lustig had laten doordraven! Doch genoeg hiervan.

Aan allen die van de behandelde onderwerpen diepere studie wenschen te maken, inzonderheid aan degenen, die de *Summa* van St. Thomas willen leeren verstaan en waardeeren tevens, zij Janssens' werk van harte aanbevolen.

v. N.

NASCHRIFT. — Deze bladzijden berustten reeds in de portefeuille der redactie, toen tegen het einde des vorigen jaars ook het *vijfde deel* van Janssens' *Summa Theologica* het licht zag [2]). Het zij me geoorloofd ook dit nog met een paar woorden bij den lezer in te leiden. Als commentaar op de *Summa* van St. Thomas III, Q. 27—59 behandelt het in historische volgorde het leven en werken onzes Heeren: zijn intrede in de wereld, zijn verkeer en arbeid onder de men-

---

[1]) *In deze*, zeg ik, want ik wensch overigens aan de verdiensten van genoemd werk niet te kort te doen.

[2]) Tomus V; *Tractatus de Deo-Homine, pars altera: Mariologia—Soteriologia*; p. 1021; pret. fl. 7.25.

schen, zijn smartvollen dood en eindelijk zijne verheerlijking. Naar aanleiding van den Christus en in aansluiting bij diens geschiedenis, wordt ook de H. Maagd besproken. De ondertitel: »*Mariologia—Soteriologia*" is dus niet zóó te verstaan, alsof de leer over de Verlossing en die over Maria afzonderlijk en achter elkander werden voorgesteld. De Soteriologie is het gansche boek door hoofdzaak, de Mariologie, ofschoon geenszins karig behandeld, bijzaak; en zij wordt alléén daarom op de eerste plaats genoemd, wijl bij historischen voortgang het meeste, wat over Maria te zeggen valt, vastgeknoopt moet worden aan de intrede van Christus in deze wereld.

Een uit den aard der zaak nog vluchtige kennismaking overtuigde mij, dat ook in dit deel de voortreffelijke eigenschappen der vorige niet gemist worden. Men vindt er een zeer uitvoerige, diepzinnige en heldere uiteenzetting der katholieke leer, en herhaaldelijk voelt ge u bij de lezing weldadig getroffen door de warme godsvrucht des geleerden schrijvers.

V. N.

De Christi Ecclesia libri sex, auctore GUILELMO WILMERS, S. J. Ratisbonae, Fred. Pustet, 1897. Gr. 8°; 691 p. Pret. fl. 4.80.

De Fide divina libri quatuor, auctore GUILELMO WILMERS, S. J. Ratisbonae, Fred. Pustet. 1902. Gr. 8°. 415 p. Pret. fl. 3.00.

Deze beide boekdeelen sluiten zich aan bij het vroeger (Dl. CXII, blz. 173) door ons aangekondigde werk *De Religione revelata*. De hoogbejaarde en hoogst verdienstelijke schrijver is op den 9 Mei 1899 tot een beter leven overgegaan, zoodat de uitgave van het laatste werk door andere handen moest worden bezorgd. Enkel de uitgave echter; want P. Lehmkuhl vond, blijkens zijne voorrede, een voltooid handschrift, waarin hij geen noemenswaardige veranderingen behoefde aan te brengen: ad minima quaedam emendanda me restrinxi.

1. Het werk *Over de Kerk van Christus* is in zes boeken verdeeld. Het eerste is gewijd aan de instelling der Kerk

door Christus en aan de inrichting, haar door haren stichter zelven gegeven. Vijf hoofdstukken met niet minder dan dertig stellingen. Volkomen terecht; immers hier ligt voor den ernstigen apologeet het zwaartepunt der gansche verhandeling: hier vooral is klaarheid van voorstelling en zorgvuldige bewijsvoering noodig. Het tweede boek handelt over het primaat van Petrus en zijne opvolgers, de bisschoppen van Rome. Afzonderlijke vermelding verdient hier de grondige behandeling van St. Irenaeus' beroemd getuigenis. Het derde boek behelst de leer over de Bisschoppen; het bisschopsambt wordt er beschouwd eerst in zijn oorsprong en beteekenis, dan in zijn verhouding tot presbyteraat en primaat. Volgt in het vierde boek een verhandeling over het leerambt der kerk. De indeeling der verschillende zaken, welke onder het kerkelijk leerambt vallen, wijkt eenigszins af van de gewone; zij is niet ongegrond, maar of zij de voorkeur verdient boven de gebruikelijke, durf ik betwijfelen. Het vijfde boek handelt over de kenteekenen der kerk, welker bespreking Wilmers zonder hinder zoo ver achteruit kon schuiven, wijl zijn tractaat *De Religione revelata* in een *demonstratio catholica* uitloopt. Eindelijk komt het zesde boek over den band met — of het lidmaatschap der kerk.

2. Met de verhandeling *Over het goddelijk Geloof* komt p. Wilmers op zuiver dogmatisch terrein en betreedt hij bovendien een gebied, dat bijzonder rijk is aan abstracte vraagstukken en ten deele zeer ingewikkelde controversen. Het eerste boek handelt over het begrip geloof en zijn formaalobject. Deze afdeeling dient in hoofdzaak tot effening van het terrein, en toch beslaat zij ruim tachtig bladzijden, voor een goed deel kleinen druk. Het tweede boek bespreekt den geloofsact: de kennis der openbaring, die den geloofsact vooraf moet gaan, de natuurlijke en bovennatuurlijke krachten die hem voortbrengen, en eindelijk zijn voornaamste eigenschappen: waarheid, zekerheid, standvastigheid, duisterheid. In het artikel over de standvastigheid des geloofs wordt de leer van het vaticaansch Concilie (Const. *De fide cath.* Cap. 3) weergegeven in deze stelling: »Illi, qui fidem sub ecclesiae

magisterio susceperunt, nullam unquam habere possunt justam causam mutandi aut in dubium eandem fidem revocandi". Uitgesloten is, zoo leert p. Wilmers ook een causa *subjective* justa, uitgesloten dus elke goede trouw. Maar voor wien? Niet voor elken katholiek, zonder meer; maar voor degenen, die eenmaal genoegzaam hebben ingezien, dat de Katholieke Kerk zelve in haar bestaan en in haar werken een onwraakbaar bewijs levert voor haar goddelijke zending. Immers van dezen alleen, zoo meent Wilmers, kan naar waarheid gezegd worden, dat zij het geloof *onder het leerambt der kerk* hebben aangenomen. Het derde boek is gewijd aan het objectum materiale des geloofs. Hier komt o. a. de vraag ter sprake of waarheden, die slechts virtualiter geopenbaard zijn, voorwerp van goddelijk geloof kunnen zijn. Ja, antwoordt Wilmers, somtijds kan dit, dan nl., wanneer de omstandigheden en inzonderheid de uitspraak der Kerk duidelijk maken, dat God een zaak, die in het openbaringswoord slechts in kiem begrepen is, toch werkelijk te onzer kennis heeft willen brengen. Volkomen waar, zullen m. i. de meeste theologen zeggen; maar behoort een waarheid, van welke, hoe dan ook, blijkt, dat God haar heeft *willen* doen kennen, nog toch het gebied der virtualiter revelata? Eigenlijk niet, antwoordt p. Wilmers zelf in een corollarium: »Argumenta eo convergunt, ut ostendatur, id, quod, re abstracte considerata, nonnisi virtualiter est revelatum . . ., re considerata concrete, immediate revelatum dici posse" (p. 252). Volgt eindelijk het laatste boek over de instemming die gegeven moet worden aan het formaal-object: de groote quaestie der analysis fidei. Onze schrijver volgt hier in hoofdzaak Suarez: in den geloofsact wordt allereerst het formaal-object geloofd; juister gezegd: aangenomen met een assensus, die wel geen voltooide geloofsdaad is, maar toch het karakter van geloof heeft: »participat rationem fidei" (p. 358). Deze oplossing is niet onbegrijpelijk, en niet in dien zin heeft Suarez haar een mysterium genoemd (p. 367). Het is bekend, dat de theorie van Suarez kwade dagen beleeft; zij heeft in p. Wilmers een voortreffelijken verdediger gevonden, met wiens uiteenzetting

en bewijsgronden hare tegenstanders in ieder geval te rekenen zullen hebben.

Als algemeen oordeel over beide boekdeelen mag herhaald worden wat we vroeger zeiden van het werk *De Religione revelata:* zij munten uit door veiligheid van leer, rijkdom van inhoud en zorgvuldige, echt wetenschappelijke behandeling. Bij de talrijke twistvragen, vooral in het tractaat *De Fide*, moge de zaakkundige lezer hier en daar in meening met den schrijver verschillen, hij zal overal in Wilmers' boeken het merk vinden van een scherpen geest, die een lang menschenleven gewijd heeft aan de studie van apologetica en dogmatiek.

v. N.

Der erste Clemensbrief an die Corinther nach Seiner Bedeutung für die Glaubenslehre der Katholischen Kirche am Ausgang des ersten Christlichen Jahrhunderts untersucht, von Dr. W. SCHERER. — Regensburg, Pustet, 1902. 4 frs.

Tusschen de jaren 93—97 zond de H. Clemens Romanus door middel van zijne gezanten Claudius en Valerius, een brief naar Corinthe, waarin hij op een toon van hoog gezag beval, een einde te maken aan de oneenigheid, welke de kerk aldaar verdeelde, en gehoorzaamheid vorderde aan de kerkelijke overheid.

De vraag naar de echtheid van den brief heeft tot voor weinige jaren zoozeer de aandacht in beslag genomen, dat de rijke dogmatische inhoud op den achtergrond bleef.

Van katholieke zijde is er in de 19e eeuw slechts één man geweest — Sprinzl [1]) — die zich tot taak stelde, de theologie van den eersten Clemensbrief, in verband met de geschriften der overige Apostolische Vaders te behandelen. De patrologieën en tekstuitgaven, tot nu verschenen, vergenoegen er

---

1) *Die Theologie der Apostolische Väter* (Wien, 1880).

zich mede, in het kort de hoofdpunten der geloofsleer, zooals deze in den brief te voorschijn treedt, aan te geven.

Thans echter heeft Dr. Scherer, prefect van het kleinseminarie van Regensburg, den brief in verband met de leer der Katholieke Kerk beschouwd en getracht volledig licht te doen vallen op de éclatante overeenstemming van de dogmatische leer der Kerk in de 1e met die der 20e eeuw, zoodat wij, naar schrijvers woord, eens te meer in de gelegenheid zijn »de Bruid des Heeren te bewonderen, die in den zonneschijn van eeuwige jeugd, door de geschiedenis heenschrijdt".

Na in het eerste deel van zijn werk het karakter en het standpunt van den brief breedvoerig te hebben aangegeven, behandelt Dr. S. in het 2e deel zijner doorwrochte studie, eerst de bronnen, waaruit Clemens zijne leer put — H. Schrift, Traditie, verband met de Liturgie — en vervolgens die leer zelve: Gotteslehre, Rechtfertigungslehre, Lehre von der Kirche; en dat niet alleen met sierlijkheid en helderheid van stijl, maar ook met een degelijkheid en een grondigheid, welke te meer onze verwondering wekken, naarmate hem minder voorbeelden ter navolging ten dienste stonden. Zeer vele punten der katholieke dogmatiek: over God, één in wezen en drievuldig in personen, over het werk der verlossing en der heiligmaking, over de Kerk, worden met veel eruditie en scherpzinnigheid, soms op verrassende wijze in Clemens nagewezen en aangetoond [1]).

Van hoeveel belang dit is voor ons, katholieken, blijkt hieruit, dat het groote doel der patristische studiën onzer

---

[1]) Of echter uit dezen zin: φησὶν γαρ ὁ ἅγιος λόγος (Funk. *Patr. Ap.* vertaalt: »dicit enim sacer sermo"), waarmede een tekst van Isaias wordt ingeleid recht geeft tot het besluit (S. 155), dat Clemens hier den Logos, Christus, bedoelt, sprekend door den mond des profeten, dunkt ons betwijfelbaar. De Cod. Lat. moge vertaald hebben: «dixit enim *Deus*", dit bewijst nog niet, dat Clemens zelf iets anders met ὁ ἅγιος λόγος bedoelt heeft dan »Heilige Schrift", gelijk de sensus obvius aangeeft.

Ook het vermoeden, dat Clemens in de O. T. verschijningen, waar God κύριος heet, den »vorgeschichtlichen" Christus gezien heeft, wijl hij ook dezen steeds κύριος noemt (S. 153), schijnt ons niet voldingend bewezen,

hedendaagsche ongeloovigen is: zich zelven en anderen tot de overtuiging te brengen: »er zal in de eerste tijden der Christelijke Kerk wel geheel anders gedacht en gesproken zijn dan men later de menschen gedwongen heeft te denken en te spreken". Aldus Samuel Gotl. Lange, prof. te Jena. Omtrent de meesten hunner geldt dan ook het woord van den protestant Bünsen, dat zij zich »vergeefs afmatten, de eerwaardige getuigen der Kerk en de heilige oorkonden der Openbaring het tegendeel van datgene te laten zeggen, wat met vlammenschrift in beiden staat opgeteekend."

Boven alles richten zich hunne aanvallen tegen de katholieke leer over primaat en hiërarchie.

Harnack, de grootmeester der ongeloovige patrologie, erkent in de eerste eeuw geen kerk in den eigenlijken zin des woords, maar slechts eene »Gesamtheit aller Glaübigen", in zooverre elke christengemeente afzonderlijk geleid werd door denzelfden geest en innerlijk verbonden was door éénzelfde hoop op een toekomstige eenheid in het rijk van Christus (*Dogmengesch.* I[3], S. 142).

Als men hem dan de bekende teksten voorlegt, uit welke volgens zijn eigen getuigenis [1]) het gezagvolle optreden der kerk van Rome blijkt, krijgt men ten antwoord, dat Rome slechts feitelijk gezag oefende, zonder aan een rechtsgrond te denken.

Anderen antwoorden met Sohm (*Kirchenrecht*, S. 160), dat Clemens juist van deze gelegenheid gebruik maakte, om den bestaanden rechtstoestand te vernietigen en een nieuwe organisatie in te voeren. Daartegenover bewijst Dr. Scherer, en dit is niet de geringste verdienste van zijn werk, dat Clemens aan zulk een nieuwe regeling niet kan gedacht hebben.

De brief vermaant de Corinthiërs telkens, terug te gaan tot hetgeen hun was overgeleverd, herinnert hen, dat in de

---

[1]) »Glänzender hat sich nog keine Gemeinde in die Kirchengeschichte ein geführt". »Jenes Schreiben beweisst, dass bereits am Ende des 1. Jahrhunderts die Römische Gemeinde die Sprache zu reden verstond die ein Ausdrück der Pflicht der Liebe und der Autorität zugleich ist." *Dogmeng.* I[3], S. 444.

Kerk het gezag in het algemeen en dat der priesters, waarover de strijd liep, in het bijzonder, van goddelijk-apostolischen oorsprong is, verklaart, dat het derhalve eene onrechtvaardigheid is en een aanmatiging, priesters, die heilig geleefd hebben, uit hun ambt te ontzetten en eischt ten slotte onderwerping [1]). Hoe echter had Clemens eenigen indruk kunnen maken op de oproerige Corinthiërs, als hij zelf het eerst van de apostolische traditie afgeweken was en zich had opgedrongen als hun hoofd, zonder het inderdaad te zijn?

Wat de eigenlijke oorzaak der twisten te Corinthe geweest is, wie de onruststokers waren, was tot nu toe niet uitgemaakt.

Batiffol, Bardenhewer, Funk, zwijgen er over; Knopf, een prot. Duitsch geleerde, besloot onlangs zijne onderzoekingen met de verklaring, dat hij er aan wanhoopte, ooit licht over deze vraag ontstoken te zien. Desniettegenstaande beproeft Dr. S. eene verklaring te geven.

Volgens hem waren in Corinthe eenigen tot priester gewijd, die zich wel door een heilig leven, maar niet door bijzondere bekwaamheid en talenten onderscheidden. Uit ijverzucht stonden een of twee diakens op, begaafd met groote welsprekendheid en kennis, die deze priesters wilden verdringen om zich zelven in hun plaats gesteld te zien. Het volk door hun oproerig prediken aangezet, schaarde zich aan hunne zijde en zette de priesters af. Alle priesters met den Bisschop aan het hoofd namen de partij op voor hunne onrechtvaardig behandelde broeders en toen dit geen gevolg had, en de onlusten bleven voortduren, wendde de geestelijkheid van

---

[1]) »Neemt onzen raad aan, en het zal u niet berouwen... Mochten echter sommigen niet gehoorzamen aan hetgeen Hij [God] door ons gesproken heeft, weet dan, dat zij aan geen geringe zonde en gevaar zich blootstellen. Wij echter zullen onschuldig zijn aan deze zonde" (Cap. 59, p. 1—2).

»Blijdschap en vreugde zult gij in ons verwekken, als gij, gehoorzamend aan hetgeen wij door den H. Geest geschreven hebben, uw onrechtmatigen naijver aflegt, overeenkomstig de vermaning tot vrede en eensgezindheid, welke wij in dezen brief gegeven hebben. Wij hebben ook getrouwe en heilige mannen gezonden, die getuigen zullen zijn tusschen ons en u. Wij hebben dit gedaan opdat gij weten zoudt, dat al onze zorg dit beoogd heeft en nog beoogt, dat gij spoedig tot den vrede terugkeert (Cap. 63, p. 2—4).

Corinthe zich tot Rome om des Pausen tusschenkomst, die daarop zijne gezanten met den ons bekenden brief zond [1]).

Deze hypothese doet volgens Dr. S. de vergelijking met het oproer van Kore, Dathan en Abiron, door Clemens in zooveel bijzonderheden doorgevoerd, volkomen tot haar recht komen.

Alles schijnt er op te wijzen, dat, gelijk in het O. V. de levieten zoo ook nu de diakens tegen hun priesters waren opgestaan. Ook de uitdrukking *νέοι*, jongeren, als benaming der oproerigen, wordt dan duidelijk tegenover de *πρεσβυτέροι*, niet alsof *νέοι* of *νεώτεροι*, gelijk Beelen aanneemt (I Petr. V, 5), een ambtsnaam der diakens ware, maar wijl hun handelwijze tegenover die grijze priesters, van wie sommigen misschien door de Apostelen zelven nog waren aangesteld (vgl. Cap. XLIV, 3) onwaardig, lichtzinnig en onbezonnen was.

De eigenschappen aan de oproerigen toegeschreven schijnen eveneens op de diakens terug te wijzen. De H. Clemens schrijft n.l. Cap. XLVIII: 5 aldus: »Men moge vol geloof zijn, vol kracht bij het mededeelen zijner kennis, wijs in het beoordeelen, kuisch in zijne daden, des te nederiger moet men zijn, naarmate men grooter schijnt te wezen". Diep geloof nu was een eigenschp in de diakens volgens den H. Clemens gevorderd (vgl. Cap. XLII: 5), welsprekendheid niet minder, en te begrijpen is het, dat de heerlijke vermaningen van den H. Paulus aan de Corinthiërs omtrent den maagdelijken staat allereerst van invloed zullen zijn geweest op hen, die zich voorbereidden voor het heilig priesterschap.

---

1) Funk (*Patr. Ap.* nota ad LXV, I) vermoedt, dat Fortunatus, de 3e gezant aldaar genoemd, de Corinthiër was, door de geestelijkheid naar Rome gezonden. Ofschoon het niet volkomen bewezen is, dat Clemens' tusschenkomst vormelijk is ingeroepen door een gezantschap, en Bardenhewer zoowel in zijn *Patrologie* (S. 25) als in de *Geschichte der Altkirch. Lit.* (I, 105) een inroepen van 's Pausen tusschenkomt om Cap. I, 1 en XLVII, 6—7 verwerpt, schijnen toch 1° de beslistheid waarmede Clemens spreekt, 2° de nauwkeurige kennis van den toestand, 3° de onvoorwaardelijke veroordeeling van het gebeurde, 4° de verontschuldiging over het talmend tusschenbeiden treden meer te pleiten voor een gezantschap dan voor een afgaan op meestal looze en onbetrouwbare geruchten (Scherer, S. 38; Kraus *Kirchengesch.* 1896, S. 101).

Ook de berispingen, die Clemens aan de oproerigen geeft, wijzen naar de diakens heen. Hij spreekt van een of twee mannen, die uit ijverzucht, uit beleedigde trots de gansche gemeente tot oproer hadden gebracht, vermeldt hun aanmatiging in het spreken (LVII: 2), en vermaant hen, onder verwijzing naar het O. V., waar Hoogepriester, priesters en levieten elk hun eigen ambt uitoefenden, en naar de inrichting in een krijgsleger, waar elke overste zijn eigen rang bekleedt, de voorgeschreven grenzen van hun ambt niet te overschrijden (XLI: 1).

Tot zooverre de hypothese van Dr. S. Of zij ingang zal vinden bij de geleerden, moet de tijd ons leeren. Behalve de bewijzen hierboven aangegeven, schijnt ons ook dit voor haar te pleiten, dat Clemens op meerdere plaatsen een groote en diepe schriftuurkennis in de oproerigen nadrukkelijk veronderstelt, iets wat gemakkelijk te verklaren is van de diakens, die immers ex officio de H. Schrift moesten kennen en verklaren [1]).

Hoe het zij, het doel van Dr. S. arbeid is o. i. volkomen bereikt. Wij zijn tot de overtuiging gekomen, dat de Katholieke Kerk aan het einde der eerste eeuw niet anders leerde, dan door de Katholieke Kerk van heden geloofd en geleerd wordt.

Katholiek is het geloof van den H. Clemens aan de H. Drieëenheid en het werk der verlossing, katholiek zijn begrip aangaande de rechtvaardigmaking en de genade, katholiek zijne opvatting van de overlevering der waarheid in den schoot der leerende kerk door de wettige opvolgers der Apostelen. Uit geheel den brief blijkt, dat Clemens niet anders leerde en wilde leeren dan wat de Apostelen, van

---

[1]) Cap. LIII, 3: »Nostis autem dilecti, et probe nostis sacras scripturas et penitus in divina eloquia introspexistis".

Cap. XLV, 2: »Inspexistis diligenter scripturas sacras ... non fugit vos nihil injustum neque perversum scriptum esse in illis".

Cap. LXII, 3: »Et haec eo libentius commonefecimus, cum non ignoraremus nos scribere viris fidelibus et electissimis et qui introspexerunt in sermones disciplinae Dei".

Evenzoo XL, 1; XLI, 4; XLVII, 1—2; XLVIII, 5; LIII, 1.

wie de H. Joannes misschien toen nog op het eiland Patmos leefde, geleerd hadden; dat wezenlijke verandering der geloofswaarheden sinds de dagen der Apostelen niet heeft, noch had plaats gevonden.

Op deze goddelijk-apostolische overlevering der waarheid berust echter, naar Harnacks bekentenis, het gansche wezen van het Katholicisme, en deze grondslag zal, zoo zegt zeer schoon de schrijver, »in unerschütterliche Kraft bestehen bleiben, auch wenn einmal die kühnen Hypothesen des Berliner Gelehrten, nun von so vielen bejubelt von anderen bedauert, längst, wie die mancher seiner Vorgänger vom Lethestrom mit fortgerissen sein werden".

P. J. v. BEUZEKOM.

Logica of Denkleer, door J. TH. BEIJSENS, *Hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond.* G. F. Théonville, Leiden, 1902, Prijs: 1.75.

In zijn commentaar op Boëtius *De Trinitate* (P. I, Q. 4, a. 1) verklaart de H. Thomas, dat de logica, ofschoon de moeielijkste onder alle wetenschappen, wijl zij handelt de secundo intellectis, het eerst moet worden aangeleerd, omdat van haar alle andere kennis afhankelijk is, daar zij ons omtrent de wijze van kennen onderricht. — De logica leert ons kennen, leert ons denken; zij ordent, regelt onzen gedachtengang om zoodoende geleidelijk te komen tot de waarheid; en dat juist deze regeling met groote moeielijkheden gepaard gaat, behoeft geen betoog. De ondervinding is daar om het te getuigen. Valt het reeds zwaar een juist denkbeeld te vormen van zaken, die onmiddellijk onder het bereik der zintuigen liggen en als zoodanig, wat hun wezen aangaat, direct voor ons verstand toegankelijk zijn, dan is het alleszins verklaarbaar, dat een denkbeeld krijgen van een denkbeeld veel meer moeite zal kosten.

Ondertusschen is de logica de noodzakelijkste onder de wetenschappen, en dit was juist, wat Prof. Beijsens deed

besluiten tot zulk een moeielijk werk over te gaan. Hij wilde een keer teweegbrengen in veler gedachtengang en toonen, hoe vreemd men somtijds omspringt, met wat men noemt „redeneeren". Daarom durfde hij het bestaan een denkleer te schrijven, en dat wel in eene voor iedereen bevattelijke taal: in onze moedertaal, die tot nog toe voor dergelijke doeleinden niet of althans weinig werd gebezigd. Dat dit echter de moeielijkheden niet deed verminderen, zal wel voor iedereen duidelijk wezen, die slechts ietwat kennis heeft van philosophie. Van den anderen kant zal men het ook weldra met mij eens zijn, dat door het aanwenden juist van deze taal, de groote kracht des schrijvers des te beter uitkomt. Thans immers kon hij van zijn boek geen verzameling maken van verschillende brokstukken, uit andere auteurs overgenomen; hij moest zelf werken, en uit den geringen philosophischen woordenschat onzer taal juist die uitdrukkingen kiezen, die het meest met zijne ideeën overeenkwamen; die het beste weergaven, wat hij zelf van de zaak begrepen, hoe hij ze gedacht had. Vandaar dat het werk van Prof. Beijsens overal het kenmerk der degelijkheid draagt. En aan dezen karaktertrek paart zich over het algemeen een groote duidelijkheid bij de uiteenzetting van de verschillende punten, die worden behandeld. Uitmuntend was daarom de toeleg van den schrijver: te vermijden alle spitsvondigheden, laat ik zeggen, schoolsche kleinigheden, die men in den regel als nutteloozen ballast kan beschouwen; achterwege te laten al datgene wat, nu ja! in een *Logica* wel kan geplaatst worden, maar toch niet strikt noodzakelijk is; en eindelijk niet dat streng vormelijke aan te nemen, wat men in zoovele handboeken der school aantreft.

Beijsens' boek moest gelezen worden, en daarom kleedde hij het zóó in, dat het wel geen losse lectuur, dit zou strijdig wezen met de behandelde stof, maar toch geen onaangename lezing is.

De gewone indeeling volgend, spreekt de schrijver in de eerste inleiding over de philosophie in 't algemeen; daarop volgt dan een tweede inleiding voor de logica in het bijzonder. Verder worden achtereenvolgens de drie denk-akten behandeld

en het geheel besloten met een uiteenzetting van het doel der logische orde: de wetenschap, waaraan nog een beschouwing is vastgeknoopt over de middelen tot hare verkrijging en over de methode. Al deze verschillende tractaten mogen even juist en zorgvuldig afgewerkt heeten; moest ik evenwel uit het goede het beste kiezen, dan zou ik de verhandeling over de redeneering voor mijn deel nemen.

Dat de hoogleeraar juist hier zijne bijzondere kunde doet uitkomen, zal niet bevreemden, als men weet, dat hij als *objectum formale* der logica beschouwt: de redeneering. Ik wil op deze zienswijze niets afdingen; toch meen ik, dat de woorden van den H. Thomas in zijn commentaar op Arist. *Ethic* 1: »Alius autem est ordo, quem ratio considerando facit in proprio actu, puta cum ordinat conceptus suos ad invicem et signa conceptuum", en verder: »ordo quem ratio considerando facit in proprio actu, pertinet ad philosophiam rationalem, cujus est considerare ordinem partium orationis ad invicem et ordinem principiorum ad invicem et ad conclusionem" — toch meen ik dat deze woorden beter het *objectum formale* der logica weergeven. De redeneering heeft in mijn oog meer van een *finis intrinsecus* der geheele regeling dan wel van een eigenlijk *objectum formale*; daarom dunkt mij, dat de hoogleeraar, al sluit hij onze begrippen en oordeelen niet uit — want het zijn bouwstoffen der redeneering — beide met betrekking tot het *objectum formale* wel ietwat te veel naar den achtergrond verschuift.

Indien ik mij verder niet bedrieg, dan tref ik bij de behandeling der inductie een te groot streven aan, om op dit punt te breken met het oude. De complete inductie toch was voor Aristoteles en zijn volgelingen geen onbekende; ook verwierpen zij haar niet als geheel waardeloos, want dat woordje „omne" (omnes) had voor hen niet altijd de beteekenis van een collectief-idee. Ik weet wel, als de hoogleeraar het leidend princiep dezer inductie verklaart, maakt hij in zekeren zin een streep door zijn rekening. Maar dan dunkt mij, dat deze uitlegging beter voorop ware gezet en dat de eerste conclusie: „Het besluit der complete inductie is dus om den aard van haar voortgang

noodzakelijk een collectief, nooit echter een algemeen oordeel" minder sterk moest geformuleerd worden; hierdoor zou een andere indruk zijn verkregen, dan nu het geval is.

Bij een tweede uitgave, die hoop ik spoedig zal volgen, zullen dan ook op bladz. 77 wel een paar drukfouten verbeterd worden: daar staat nl. in de tweede fig. A I O, dit moet zijn: A O O; en in de derde fig.: E I I, dit moet zijn: E I O. Dit voor de wettigheid der beide redeneeringen.

Behoudens deze enkele puntjes, die niet voor terechtwijzingen wenschen door te gaan, meen ik de *Logica* van Prof. Beijsens onder ieder opzicht een uitmuntend boek te mogen noemen, dat recht heeft door iedereen niet alleen gelezen, maar ook ijverig bestudeerd te worden.

Dr. H. DRIESSEN, Ord. Carm.

Ontologie ou Métaphysique générale par D. MERCIER. *Troisième édition revue et considérablement augmentée.* Louvain, Institut Supérieur de philosophie. Prix: frs. 10.

Wat de titel vermeldt en de schrijver in zijn voorrede getuigt, is volkomen waar; dit werk is niet een eenvoudige nieuwe uitgave van de vroeger verschenen *Notions d'Ontologie*; de uitbreiding maakt het inderdaad tot een nieuw boek, dat den nieuwen titel waardig is. Aan omvang heeft deze derde uitgave, bij de eerste vergeleken, 250 bladzijden gewonnen. Wat de innerlijke waarde dezer vermeerderde uitgave betreft, kan men haast *a priori* gunstig adviseeren, als het de werken van prof. Mercier betreft. Ook a posteriori kan deze nieuwe uitgave wederom in de belangstelling der wijsbegeerigen worden aanbevelen. De principieele bespreking bijv. der mogelijkheidsgronden, en meer nog de behandeling der individualiteit en wat daarmede samenhangt schijnen mij in hun soort allervoortreffelijkst. Ook mag aan de inleidende bespreking over het objectief reëele der metaphysieke begrippen een woord van lof niet onthouden worden. Het is waarlijk

niet onnoodig de wanbegrippen, die bij onze tegenstanders over het object der algemeene metaphysica gangbaar zijn, weg te nemen; minstens kan de hier gegeven opheldering velen, welke een halve, vage kennis daaromtrent bezitten, slechts nuttig zijn. Alleen schijnt mij het betoog min of meer gewrongen, dat er van de positief onstoffelijke wezens geen afzonderlijke wetenschap bestaat; zijn de hier aan een afzonderlijke wetenschap gestelde eischen niet wat al te positief?

Voor het overige wenschen wij aan dit nieuwe werk van prof. Mercier een groot aantal nieuwe uitgaven; op deze wijze voorgesteld zal de kerngezonde christelijke wijsheid velen tot heil en redding strekken.

W.

Middeleeuwsche Bibliotheken. Proefschrift door K. O. MEINSMA. Zutphen, 1902.

Nu in den laatsten tijd de geschiedenis der beschaving meer naar den voorgrond treedt, en de geschiedenis der politiek en de zoogenaamde vechtgeschiedenis tracht te verdringen, is eene studie, als Dr. Meinsma ons biedt, zeker belangrijk en aantrekkelijk. Hij geeft ons een blik in het intieme kloosterleven, en wel met betrekking tot de bibliotheken.

Het werk, dat hij zich voorstelde, vorderde geduldig onderzoek en onvermoeide werkkracht, want de weg was nog verre van gebaand, de bouwstoffen lagen overal verspreid. »Gedurende den tachtigjarigen oorlog heeft het Katholicisme in deze landen ontzettend geleden: geen klooster heeft behouden wat het eenmaal bezat. En wat de beeldstormers, de Geuzen en de Spanjaarden nog overgelaten hadden, is na de geloofsverandering, door godsdiensthaat, onverschilligheid en onkunde verstrooid geraakt of vernietigd." Doch waartoe geklaagd over hetgeen reddeloos verloren is? Met opgewektheid ondernam Dr. M. zijn ontdekkingstocht, en mocht binnen betrekkelijk korten tijd vele verrassende gegevens opsporen.

Allereerst behandelt hij: *Middeleeuwsche Bibliotheken in het Buitenland.* Wij zien hier de geleidelijke ontwikkeling der kloosterboekerijen. Eerst worden de liturgische boeken in een *armarium*, boekenkast, in de kerk of de sacristie weggesloten; daarna ontstaan er twee *armaria*, één in de sacristie voor de koorboeken en één in het klooster voor de studieboeken. De handschriften en boeken van wetenschappelijken aard groeien gestadig aan, zoodat het *armarium* ze niet meer bevatten kan en men verplicht is, de schatten te bergen in een boekenkamer, in de *librije*, waartoe ten laatste afzonderlijke gebouwen gesticht werden. Zulk een librije diende ook tot lees- of studiezaal; vandaar stonden er ten dienste der studeerende kloosterlingen, lectrijnen, pulmten of lessenaars. Binnengeleid door den schrijver, vernemen wij van de geleerde Benedictijnen de voorschriften omtrent het gebruik der boeken, bezichtigen de boekerijen van Citeaux en Clairvaux en bewonderen de fraaie lectrijnen, waarop de zware folianten aan ijzeren kettingen liggen vastgeklonken. Om ons deze primitieve inrichting aanschouwelijk te maken, zijn bij de beschrijving verschillende afbeeldingen gevoegd, zoodat de duidelijkheid niets te wenschen overlaat. Dit onderzoek wettigt het besluit: »dat wèlingerichte bibliotheken in de middeleeuwsche kerken en kloosters niet tot de zeldzaamheden behoorden".

Waar de boekenschat beperkt werd tot de liturgische boeken, was het ambt van *armarius* van geringe beteekenis; gewichtiger was het, zoo de *armarius* het toezicht had over de boekerij van grootere kloosters, zooals Clugny. Daar stond hij over het *scriptorium*, de plaats waar de handschriften gecopiëerd worden, heerschte over de eigenlijke boekerij, regelde den rooster der wekelijksche kloosterambten en oefende het officie van *cantor* uit. Wat ons hier vooral van het *scriptorium*, waar wij de Karthuizers in diepe stilte over de handschriften zien neergebogen, verhaald wordt, is zóó interessant, dat wij ons slechts met moeite kunnen weerhouden, eenige bijzonderheden mede te deelen.

Onze belangstelling wordt nog meer opgewekt door het derde hoofdstuk: *Middeleeuwsche Bibliotheken in Nederland.*

Beginnende bij de HH. Bonifacius en Ludgerus, wier zorg voor kerkelijke en klassieke werken tijdens het moeizaam apostolaat niet verflauwde, komen wij aan de abdij van Egmond, waar de eerste boekerij van beteekenis reeds in 1083 werd aangelegd. Langzamerhand zien wij door schenking, aankoop en afschrijven de librije verrijkt worden met werken, deels voor den eeredienst, deels voor de school bestemd. Ruim een eeuw later trekt vooral de Premonstreiter abdij van Wittewierum onze aandacht. Daar offert de vrome en geleerde abt Emo allen beschikbaren tijd en een groot gedeelte zijner nachtrust op, aan het copiëeren en corrigeeren van zeldzame werken, en moedigt door zijn voorbeeld de monniken tot schrijven aan.

Vervolgens ontdekken wij — want spaarzaam zijn de gegevens — librijen aan de kerken van Middelburg, Breda, Leiden, Deventer, Utrecht en Zwolle. In de 15de eeuw worden de berichten talrijker en stelliger. »Het medegedeelde", zegt schrijver, met recht, »is stellig ruim voldoende om te doen zien, dat men reeds in de vijftiende eeuw een welvoorziene boekerij beschouwde als een onmisbaar iets, dat elke collegiaalkerk, ja elke kerk van eenige beteekenis, bezitten moest. Naast de hier medegedeelde feiten mag men dan ook op goede gronden van verschillende kerken aannemen, dat zij reeds in de vijftiende eeuw eene librij rijk waren". De kloosters zullen voor de kerken in rijkdom aan geschriften niet ondergedaan hebben, zoodat men veilig kan veronderstellen, dat elk klooster, naar gelang van zijne gegoedheid en het wetenschappelijk streven der kloosterlingen, van eene librije voorzien was.

De plichten van den bibliothecaris in Nederland, voor zoover deze ambtenaar met de zorg voor de kerkbibliotheek belast was, wogen niet zwaar. »De boekkamer der kerk toch was maar zelden voor iedereen toegankelijk; meestal liet men een flink aantal sleutels maken bij het slot van de deur die er toegang verleende, om die te verdeelen onder de geestelijken der kerk en sommige goede bekenden. En de boeken waren geketend. Dus meende men, dat geen

voortdurend toezicht noodig was. De bewaker van eene achter twee verschillende sloten geborgen boekerij, had dan ook weinig of niets te doen". Belangrijker en moeilijker was het ambt van den boekenbewaarder in de grootere kloosterbibliotheek. Om dit duidelijk uiteen te zetten, bepaalt de schrijver zich hoofdzakelijk tot de Broeders des Gemeenen Levens en de Reguliere Kanunniken van Windesheim, welke beide stichtingen zoo grooten invloed op de beschaving van Nederland en de omringende gewesten hebben uitgeoefend. Hij deelt ons de statuten mede, wijst op verschillende eigenaardige kloostercostuymen, en maakt ons opmerkzaam op tal van verrassende wetenswaardigheden.

Het belangrijk proefschrift sluit met een uitvoerige geschiedenis en beschrijving van de librije te Zutphen, welke bladzijden blijkbaar *con amore* geschreven zijn. Deze librije, misschien bij velen alleen bekend uit Staring's *Jaromir*, verdient dan ook alle aandacht. Volgens J. W. Clarke, een Engelsch geleerde, die van oude bibliotheken zijne bijzondere studie maakte, kan men in Engeland en Frankrijk geen enkele boekerij meer aanwijzen, die zoo'n door en door middeleeuwsch karakter draagt als de librije te Zutphen. Hij verzekert zelfs, dat men, om eene inrichting als deze terug te vinden, zich moet wenden tot de miniaturen in middeleeuwsche handschriften, omdat er in geheel West-Europa waarschijnlijk geen tweede voorbeeld meer van bestaat. In de laatste jaren dreigt de librije van Zutphen inderdaad eene Europeesche vermaardheid te worden.

Het kan niet anders, of in deze geheel nieuwe historische studie moesten zich vele leemten voordoen; wij missen o.a. nagenoeg alle gegevens omtrent de talrijke kloosters der Mendicanten-orden, waar de beoefening der wetenschap meer op den voorgrond stond. Met veel vrucht hadden *Opera de vita regulari* van Humbertus de Romanis (Edit. Berthier Romase 1889) geraadpleegd kunnen zijn. Doch van dit verzuim den geschiedschrijver eenig verwijt te maken, zou onbillijk wezen. Wij moeten dankbaar zijn voor het vele, dat ons geleverd wordt, en eerlijk de voorzichtigheid en onpartijdigheid waar-

deeren, die hem weerhielden gevolgtrekkingen te maken, waartoe onvoldoende gegevens zouden kunnen verleiden.

Dit merkwaardig en fraai uitgegeven boek, dat onderhoudend geschreven is, zij dus aanbevolen aan allen, die belang stellen in de beschavingsgeschiedenis der middeleeuwen.

Zwolle. G. A. MEIJER,
Ord. Praed.

Dr. ADOLF FAH. *Geschichte der bildenden Künste. Zweite Auflage.* Herder, Freiburg i. Br. (12 monatl. Lieferungen zu je M. 1.70).

Indien men nog in het onzekere verkeerde, of de historie der kunst zich van hulpwetenschap tot een zelfstandig en krachtig bestaan had opgewerkt, dan zou het vluchtigst inzien van iedere kunst-bibliografie, zonder fout, tot andere en betere gedachten brengen. De overtuiging is ten slotte bij ieder ontwikkelde gevestigd, dat ook in de kunst de volle polsslag van het rijke leven van staten en individuen klopt; men heeft dien weten waar te nemen en zijne werkingen in landen, scholen, meesters met meer of min geluk leeren uitdrukken. De historie dier kunstuitingen werd niet slechts als een stuk beschavingsgeschiedenis, maar ook om hare eigene beteekenis tot den stand gebracht, waarop zij rechtens de beste aanspraken bezat. In de rijke Duitsche kunstliteratuur zijn de katholieke handboeken op dit terrein — voor een goed deel uitgaven der Herder'sche Verlagshandlung — in wetenschappelijken zin de mindere niet.

De tijd voert nog niet ver in 't verleden terug, waarop wij immer werden teruggewezen naar de werken van Kugler, Schnaase, Lübke, die volgens graad en omvang der toenmalige wetenschap hunne voortreffelijke diensten hebben bewezen, maar thans door meer methodischen arbeid kunnen worden vervangen. Hiermee heb ik een der voornaamste,

goede eigenschappen vermeld uit het zorgvuldig bewerkte boek van den Stiftsbibliothekar in St. Gallen, Dr. Adolf Fäh.

Deze handleiding pretendeert niet, zich tot vakmannen te wenden, maar richt zich tot de lezers, die wel niet neutraal tegenover het kunstleven staan, maar voor wie de kunsthistorie slechts als afwisselings-lektuur dienst doet; het boek bereikt dit doel op juiste wijs. De »Grundrisz" der eerste uitgave is tot de »Geschichte" der tweede uitgedijd, en vergelijkenderwijs met de vorige editie zijn de drie reeds verschenen afleveringen van de twaalf, die te verwachten zijn, in goede proportie aangegroeid en afgewerkt. Het boek wil niet volledig zijn in de opsomming van meesters of data, maar teekent vooral de hoofdpersonen, het liefst nog als typen van periode of school, hen stellend onder een scherp licht van hun eigen, artistieken arbeid. Natuurlijk moest voor dit handboek groote zorg aan een der hoofdeischen van soortgelijke studiën worden geschonken, namelijk aan de illustratie; de afbeeldingen (chromo's en autotypieën), die de vroegere houtsneden vervangen, zijn genoegzaam scherp en karakteristiek en brengen uitteraard zeer veel tot juister begrip van den tekst bij. Vele kleurendrukken zijn zeer verdienstelijk, b.v. eenige Assyrische muurschilderingen en Grieksche vaasversieringen; de ook elders gegeven opstanden, doorsneden, afbeeldingen van den tegenwoordigen of gerekonstrueerden toestand van architektonische meesterwerken zijn gewoonlijk krachtig omlijnd en voor het algemeene begrip zeer geschikt uitgevoerd.

Het boek is zeer systematisch en voor beperkte, praktische studie aanbevelenswaard. Als inleiding eenige bladzijden over »de primitieve vormen der kunst"; vervolgens de meer ontwikkelde uitingen van het Oosten, Griekenland en Italië, de oudchristelijke kunst, die van den Islam, China, Japan; de Romaansche, Gothische, Renaissance- en nieuwe kunst. Lijsten van technische en historische namen worden aangehangen. In iederen »Abschnitt" volgt de beeldhouwkunst op de architektuur, na beide de schilderkunst; tot elk onderdeel wordt de lezer steeds ingevoerd door een beknopt overzicht van den geschiedkundigen, plaatselijken en godsdienstigen toestand

van het te schetsen kunsttijdperk en hier wordt aan het typegevende weer een uitvoeriger voorstelling verleend; zoo toont b.v. in de »Oostersche Kunst" de schildering of beter rekonstruktie van Salomons tempel uit Bijbel, Joodsche overlevering, profane geschiedenis en oudheidkunde zorgvuldige studie en duidelijk zeggingsvermogen; hetzelfde valt er te melden b.v. van de bekende Laocoonsgroep en der beroemde meesterwerken uit de school van Rhodos. Aan die flink doorgevoerde methodiek en genoegzame ontwikkeling der typen, samengaand met groote beperking der omvangrijke stof, dankt dit boek de goede verdienste, dat het een degelijk overzicht der historische ontwikkeling van de hoofdmomenten in het algemeene kunstleven aanbiedt.

M. C. NIEUWBARN, O. P.

Handbuch der Kunstgeschichte. Dr. ERICH FRANTZ, Herdersche Verlagshandlung, M. 9, geb. in Halbfranz M. 11.

Bij denzelfden uitgever kwam reeds eenigen tijd voorheen een soortgelijk, in kleineren omvang bewerkt, *Handbuch* van de pers door den hoogleeraar der kunstgeschiedenis aan de Universiteit te Breslau, Dr. E. Frantz. Zijn veelomvattende studie weleer in het breede neergelegd in zijn *Geschichte der christlichen Malerei*, zijne vele bijdragen van kunst-historischen aard, hadden diens goeden naam als wetenschappelijk criticus met goed recht helpen vestigen. Zijn bovengenoemd handboek is evenwel van een eenigszins ander karakter dan zijn overige arbeid, meer saamgedrongen en voor degelijke schoolstudie berekend. Voor met redenen omkleede beoordeeling noch voor gedetailleerde uitbeelding werd er plaats gelaten, daar in de 450 blz. de hoofdlijnen der kunstontwikkeling moesten getrokken. »In präziser Darstellung sollte es Wachsen und Gedeihen der Kunstidee von den Anfängen bis auf die neuere Zeit schildern, die Hauptepochen gut charakterisieren,

alle wichtigen Erscheinungen plastisch hervortreten lassen." Bij nauwkeurige nalezing van het zeer gedegen boek blijkt het, dat er ontzettend veel stof inderdaad verwerkt werd, dat niettegenstaande de onvermijdbare entourage van tallooze personen en feiten, de voornamere kunstperioden, b.v. de middeleeuwsche en renaissance-kunst, duidelijk werden gekarakteriseerd, en dat de vorm zoo goed doenlijk levendig en leesbaar werd gehouden. De 394 tekst-illustraties (auto's en houtsneden) verfraaien en verklaren.

Nijmegen. M. C. NIEUWBARN, O. P.

Histoire de l'Eglise à l'usage des collèges, des écoles normales et des pensionnats, par le chanoine VAN DOREN. Gand, A. Siffer, 1900. Prix: fr. 2.25.

Een geschiedenis van de Kerk der eeuwen in een duodecimo van 328 bladzijden kan met geen mogelijkheid meer dan een algemeen overzicht geven. Maar als zoodanig en als hulpmiddel bij 't onderwijs — leiddraad voor den onderwijzer en memoriaal voor den leerling — is bovenstaand werkje uitstekend ingericht.

Door een practische indeeling in grootere *époques* en kleinere *périodes*, die scherp omlijnd zijn, maakt het een ordelijke behandeling zeer gemakkelijk. Elke periode wordt ingeleid door twee uiterst beknopte overzichten, het eene *chronologisch*, het andere *geographisch*, met aanwijzingen die door den leerling zelf in kaart moeten gebracht worden, wat ik een uitstekende manier vind. Bij de behandeling van belangrijke kwesties, bepaaldelijk dezulken, die tot aanvallen tegen de Kerk aanleiding geven, weet de schrijver de eigenlijke kern der zaak in weinig woorden helder en naar waarheid in het licht te zetten; er worden daarbij geen pogingen gedaan om alles goed te praten; maar de schrijver is blijkbaar goed op de hoogte van de nieuwere onderzoekingen en geeft in enkele woorden de uitkomst van grondige studie.

Zoo bijv. staat op nog geen twee bladzijden (262 en 263) de Galileo-kwestie zeer voldoende gekarakteriseerd.

Deze goede eigenschappen samen met den welgeslaagden toeleg om een zeer omvangrijke en grondige studie in zoo weinig mogelijk woorden samen te vatten, maken, dat dit werkje van den Gentschen kanunnik zich gunstig boven andere soortgelijke overzichten onderscheidt. Aan degenen, die op lagere en middelbare scholen onderwijs in de kerkelijke geschiedenis hebben te geven, mag de kennismaking stellig worden aanbevolen.

C.

AAN DEN HEILIGEN VADER
PAUS LEO XIII

BIJ HET VIJF EN TWINTIGSTE JAAR VAN ZIJN PAUSSCHAP [1]).

Lumen in coelo.

O Leo, Ster aan duistren hemel,
Hoe straaldet Ge altijd, altijd weer,
En zendt nu zilvren schitterglansen
Alom ter dolende aarde neer!

O! 'k wilde Uw straalgegolf beschrijven,
Penseelen Uw weldadig licht,
Uw vruchtbre zonnegloeiing beelden
In kleur- en klankrijk feestgedicht.

Uw' lof den wereldvolken zingen,
Verheffen 't wonder Uwer deugd,
En 't wonder Uwer kracht en goedheid,
En 't wonder Uwer eeuwge jeugd.

Maar, 'k voel mijn' ademtocht besterven,
Verzwinden pols- en harteklop!
Zòò wankelt kinderschrede, al aanstonds,
Bij Alpentocht den bergrug op.

Zòò schreit het oog, belust te zwelgen
Den stralenstroom der zuiderzon,
Daar 't dra bezwijmt bij 't schuchter schouwen
In de aardsche licht- en levensbron.

---

[1]) Dit gedicht is, samen met de hierbij gevoegde vertaling in Latijnsche verzen, aan den Heiligen Vader aangeboden en namens Z. H. door Kardinaal Rampolla met eene dankbetuiging en de mededeeling van den Apostolischen Zegen vereerd. (RED.)

Heil! 't lange leger van den arbeid,
Van de armen, weduwe en wees,
Erkennen dankbaar Uwe liefde,
Betrouwen U hun hoop en vrees.

Heil! de uitgelezenen der eeuwen
In wetenschap, op kunstgebied,
Op konings- en op keizerstronen,
Staken hun grootschen lofzang niet.

Heil! 't eerbiedwaardig heir der Herderen
Van Uwe kudde op 't wereldrond
Stemt innig saam in 't Jubel-Leerdicht,
Aan Fulda's Heilge-graf ontbrond [1]).

Heb dank, o God, die naar belofte
Den Helvorst in zijn perken drijft,
En tot in de uiterste der eeuwen
Steeds met Uw Kerk en Kerkvorst blijft!

Heb dank, dat steeds aan duistren hemel
Uw Ster onze aardsche baan verlicht
En, als weleer de Ster der Wijzen,
De wereld tot haar Heiland richt!

ALB. VAN ROOIJEN.

Utrecht, 31 December 1902.

---

[1]) Herderlijk schrijven van het Duitsche Episcopaat in jaarvergadering te Fulda bij het graf des H. Bonifacius', onder dagteekening van 20 Augustus 1902.

AD SANCTUM PATREM LEONEM PAPAM XIII

ANNO PONTIFICATUS VICESIMO QUINTO.

Lumen in coelo.

O Stella in tenebroso aethereo solo,
Quam longum radias lumine coelico,
Jamque argentea tu fulgis et aurea
  Inque orbem penetrans mare!

Quos vellem radios scribere versibus,
Depingens jubar et lumina fulgida,
Effingens rutilo carmine fertilem
  Solaremque operam tuam.

Te vellem eximiis tollere laudibus,
Faustum prodigium justitiae canens,
Virtutis vigorisque et bonitatis, ac
  Veris continui tui.

Jam nunc exanimus sed videor mihi
Et vena tenui vacuus ac inops,
Infans ceu titubans ah! pede languido
  Alpina ingrediens juga.

Verum vasta operarum agmina fortium,
Plebejus miser heu! ac vidua indiga
Constanter memores sunt animi pii
  Curaeque assiduae tuae.

Haud regesque minus te celebrant, pater,
Cultores studiumque et gravium artium,
Grandes, qui populis sceptra manu gerunt,
Nulli extollere desinunt.

Pastorumque vagi te celebrat chorus
Toto egregii orbe gregis tui,
Claris conveniens eloquiis pius
Fuldano tumulo excitis.

Semper gratia sit digna tibi, Deo,
Qui, verbum peragens, Tartareum tenes
Orco, quique manes omnia saecula
Cum Petri tereti Petra!

ALB. VAN ROOIJEN.

Ultrajecti, Prid. Kal. Januarias, A. D. MCMIII.

DE ONTWIKKELING DER KATHOLIEKE KERK IN NEDERLAND 1853—1903.

BIJ HET GOUDEN FEEST VAN DE HERSTELDE KERKELIJKE HIËRARCHIE.

Op den vierden Maart 1853 vaardigde Paus Pius IX z.g. de Apostolische Breve *Ex qua die* uit, waarbij de Bisschoppelijke Hiërarchie in het Koninkrijk der Nederlanden werd hersteld. Dit heugelijk feit was tevens het onderwerp der Pauselijke Allocutie in het Geheim-Consistorie van den 7den d. a. v. gehouden. Toen de pers beide pauselijke stukken wereldkundig had gemaakt, ging er een schok door het protestantsche deel des Nederlandschen volks. Tegen het einde der om hare buien zoo slecht befaamde maand zag de kerkelijke, en niet minder de politieke hemel er rêcht buïig uit. »April doet wat hij wil", zegt het spreekwoord. Aller gemoederen waren in spanning: beklemd vroeg men zich af, hoe bij het losbarsten der aanjagende buien de grillige weerhaan draaien zou.

Wij kunnen ons voorstellen, dat de lezers van het maandschrift *De Katholiek* onder deze omstandigheden de verschijnende April-aflevering met gretige nieuwsgierigheid zullen hebben opgeslagen. Wat vonden zij daar? Eenvoudig de twee pauselijke stukken, vergezeld van een Nederlandsche vertaling en voorafgegaan door een korte inleiding. Deze inleiding was »geen juichkreet, die grievend of hinderlijk kon wezen voor medeburgers", maar een eenvoudig woord van diepgevoelden dank, op de eerste plaats aan God, »den Heer en Leider der volken", vervolgens aan Z. H. den Paus en Z. M. den Koning, ook aan 's Pausen Vertegenwoordiger bij het Nederlandsche Hof en 's Konings Ministers, aan allen

ten slotte, »die op eenige wijze tot het herstel des Bisschoppelijken Bestuurs in Nederland hadden bijgedragen" [1]).

De wijze, waarop *De Katholiek* toen de groote quaestie van den dag, die zooveel hartstochten beroerde en zooveel pennen in beweging bracht, behandelde, is te teekenend, om er niet even de aandacht op te vestigen. Ongetwijfeld mag de hier aangeslagen toon gelden als een bewijs van de bezadigde kalmte en wijze voorzichtigheid, waardoor de katholieken zich tijdens de Aprilbeweging hebben gekenmerkt. De waardige houding, door hen in gedrag, in woord en geschrift tegenover de opgezweepte hartstochtelijkheid aangenomen, is zeker een der groote redenen geweest, dat ernstiger onheilen voorkomen zijn en de met zooveel woede opgestoken storm zoo betrekkelijk spoedig bedaard is.

Nadat de Nederlandsche Kerkprovincie gedurende vijf en twintig jaren de zegeningen van het bisschoppelijk bestuur had genoten, verscheen in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van de hand van Prof. G. H. Lamers, hoogleeraar van de faculteit der godgeleerdheid aan de Groningsche hoogeschool een artikel: *De Aprilbeweging na 25 jaren herdacht.* Het merkwaardige van dit artikel was, dat de Hoogleeraar daarin niet alleen zijn afkeuring over de Aprilbeweging uitsprak, maar zich ook »met edele, dikwerf beminnenswaardige oprechtheid" uitliet over den gelukkigen bloei, waartoe de Katholieke Kerk, dank aan het bisschoppelijk bestuur, zich in die vijf en twintig jaren ontwikkeld had. Er viel dus toen reeds een vooruitgang waar te nemen, die aan andersdenkenden in het oog viel, en — wat meer zegt — door een hunner hoogleeraren werd geprezen en aan de protestanten ten voorbeeld gesteld. Geen wonder dat de Hooggel. Heer J. J. Prenger, toenmaals prof. te Warmond, dit artikel bij de lezers van *De Katholiek* inleidde, en tegelijk met dankbare herinnering een terugblik wierp op het afgeloopen tijdperk [2]).

Thans zijn er weder vijf en twintig jaren voorbijgesneld,

---

1) Vgl. *De Katholiek* (1853) Dl. XXIII, bl. 201 vv.

2) Vgl. *De Katholiek* (1878) Dl. LXXIV, bl. 346 vv.

sedert de aloude zetel van Sint Willibrord in eere werd hersteld en verheven tot Metropolitaan-zetel over de vier toegevoegde suffragaan-bisdommen. Het gouden jubelfeest van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden is daar, en valt nagenoeg samen met het Zilveren Pausschap van onzen H. Vader Leo XIII. Heel het Katholiek Nederland maakt zich op om beide feesten met gepasten luister te vieren. Doch evenmin als in 1853 beschouwen de katholieken van heden den terugkeer der bisschoppen »als een overwinning, over vijanden behaald, die met tergende trofeën en zegeliederen zou moeten gevierd worden", maar veeleer als een gevolg van »het veldwinnend rechtsgevoel der meerderheid" [1]). Dit rechtsgevoel heeft zich in de afgeloopen vijftig jaren nog breeder ontwikkeld en de grenzen der vrijheid nog ruimer uitgezet. Daarom kan het bij andersdenkenden geene bezorgdheid wekken en nog veel minder aanstoot geven, wanneer zij in eigen kring deze voor hen zoo gezegende gebeurtenis herdenken en, op eene eenigzins vrijere wijze dan voor vijftig jaren, uiting geven aan hunne feestvreugde.

De Katholiek mag niet zwijgen bij dit jubelfeest. Schrijver dezer bladzijden stelt zich voor eene schets te ontwerpen vau den bloei, waartoe de Katholieke Kerk der Nederlanden zich sedert 1853 onder den zegenrijken invloed van de herstelde Hiërarchie trapsgewijze heeft ontwikkeld. Het wil slechts een schets, een vluchtig overzicht zijn. De welwillende lezer gelieve dit weinige goedgunstig aan te nemen, in afwachting van de in alle détails uitgewerkte schilderij, ons als feestgave beloofd door Pater P. Albers S. J. in het laatste hoofdstuk van het tweede deel zijner *Geschiedenis van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden* [2]).

* * *

Herinneren wij ons even, hoe het kerkelijk bestuur in ons Vaderland vóór 1853 geregeld was. Sedert 1840 stond Mgr.

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1853) Dl. XXIII, bl. 202.

[2]) Het eerste deel is reeds aangekondigd door den uitgever Malmberg te Nijmegen.

Paredis, met den titel van bisschop van Hirene i. p. i., als vicarius apostolicus aan het hoofd van het apostolisch vicariaat van Limburg. In dezelfde hoedanigheid bestuurde sedert 1842 Mgr. Van Hooijdonk, bisschop van Dardanië i. p. i., het apostolisch vicariaat van Breda, en Mgr. Den Dubbelden, bisschop van Emmaus i. p. i., het apostolisch vicariaat van 's-Hertogenbosch. Toen Mgr. Den Dubbelden stierf, werd hij opgevolgd door Mgr. Zwijsen, bisschop van Gerra i. p. i., die sedert 1842 coadjutor was geweest. De noordelijke provinciën droegen den naam van »De Hollandsche Zending", waarvan het bestuur was opgedragen aan den vice-superior Mgr. Belgrado, een geestelijke rechtstreeks uit Rome gezonden, die het bisschoppelijk karakter niet bezat. Door het herstel der Hiërarchie kwam in dezen toestand de volgende verandering: de drie zuidelijke vicariaten werden tot bisdommen verheven; het gebied der Hollandsche Zending werd in tweeën gesplitst; het oostelijke gedeelte werd het aartsbisdom van Utrecht, het westelijke het bisdom Haarlem. Aan het hoofd van het herstelde aartsbisdom Utrecht plaatste Pius IX Mgr. Joannes Zwijsen, die tevens administrator apostolicus bleef van het bisdom 's-Hertogenbosch, waarvan de zetel voorloopig niet bezet werd. De twee andere apostolische vicarissen Mgr. Joannes Van Hooijdonk en Mgr. Joannes Augustinus Paredis werden benoemd tot bisschoppen hunner voormalige vicariaten. Voor het herstelde bisdom Haarlem koos de H. Vader den President van het Warmondsche Seminarie Franciscus Jacobus van Vree. De tijdsomstandigheden maakten het raadzaam bij de installatie der nieuwe kerkvoogden alles wat opzien baarde te vermijden. Zonder eenige plechtigheid of feestelijk vertoon namen zij alzoo bezit van hunne zetels en vingen hun bisschoppelijk bestuur aan. In den Haag zat het nieuwe ministerie Van Hall nog lang en breed over de toelating der bisschoppen te delibereeren, toen de kerkvoogden reeds bezig waren openlijk hunne functiën uit te oefenen. Dat zulk een belangrijke verandering kon plaats hebben zonder dat het werd opgemerkt, is een bewijs te meer voor hetgeen velen in die dagen maar niet wilden inzien: dat de

invoering van het nieuwe bestuur een zaak van zuiver kerkelijken aard was, die alleen de katholieken betrof, de staatkunde niet raakte en de belijders van andere godsdiensten ongemoeid liet.

Het is, dunkt ons, voor wij verder gaan, eerst plicht hier een dankbare hulde te brengen aan de nagedachtenis van de eerbiedwaardige mannen, die wij in 1853 aan het hoofd der Nederlandsche kerken mogen begroeten. Voorwaar, deze Herders zagen zich een zwaren last op de schouderen gelegd, nu zij onder zoo buitengewone omstandigheden de zorg voor de kudde op zich namen. De mijter was hun een knellend hoofdsieraad; de kromstaf, in plaats van hunnen voet te steunen, viel zwaar om te torschen. Van hen werd een reuzenarbeid gevergd, waarvoor gewone menschenkrachten schier te kort schoten: de zware, zure arbeid van het beginnen, zonder dat de hoop van met eigen oog vele vruchten te zullen aanschouwen hen aanmoedigde. Zij wisten het, zij slaafden voor het nageslacht. Dank zijn wij hun verschuldigd; hunne namen moeten wij in eere houden en weder overleveren aan het geslacht, dat na ons komt; want wat wij in vreugde oogsten, hebben zij in tranen gezaaid; wat wij tot verbazing der voorbijgangers opbouwen, daarvoor hebben zij in 't verborgene de grondslagen gelegd, en deze met het zweet huns aanschijns besproeid. Waarlijk, zij hebben den last en de hitte van den dag gedragen.

Aan het hoofd van dit Doorluchtig Episcopaat stond de Aartsbisschop, Mgr. Zwijsen, wiens voortreffelijke eigenschappen door Dr. Schaepman [1]) volgenderwijze worden geschetst: »Deze groote Kerkvoogd was als geschapen om de Hiërar»chie in Nederland te vestigen. Aan een ijzeren wil paarde »hij een groote kalmte; aan kloeke voortvarendheid bezadigd »overleg; aan groote scherpzinnigheid besliste kracht; aan »stouten moed voorzichtig beleid. De kennis van menschen »en zaken, hem van nature als eigen, was door de onder-

---

[1]) *Proœmium* van *Neerlandia Catholica.*

»vinding gescherpt en had hem zachtmoedig gemaakt, ge»duldig en volhardend. Een man van kinderlijke vroomheid »en apostolische wijsheid, een echte Vorst der Kerk. Met »zijn Suffragaan-Bisschoppen heeft hij den toestand der Kerk »in Nederland op de voortreffelijkste wijze geordend, naar de »behoeften van het volk, naar de eischen der historie, naar »de wijze voorschriften van het kerkelijk Recht."

* * *

Terstond na het aanvaarden van hun ambt togen de bisschoppen aan den arbeid. Het eerste, wat zij ondernamen, was de parochiale indeeling hunner diocesen (voor zoover deze niet reeds was ingevoerd, want de apostolische vicarissen waren in de zuidelijke bisdommen niet werkeloos geweest). Het gebied van elk bisdom werd in districten, dekenaten geheeten, afgedeeld, elk dekenaat weder in parochiën gesplitst. Het gevolg van dezen maatregel was, dat voortaan de pastoor de verantwoordelijke herder was van allen, die binnen de nauwkeurig omschreven grenzen zijner parochie woonden; en tevens, dat elke geloovige, wanneer hij geestelijke hulp noodig had, wist waar hij zich had te vervoegen. Het groote nut van deze instelling komt vooral uit, wanneer men haar beschouwt in verband met het later voorgeschreven parochiaal bezoek, hetwelk de pastoor verplicht is, in eigen persoon of door zijne medehelpers, jaarlijks aan zijne parochianen in hunne woningen te brengen. Terwijl aldus een krachtig en zorgvuldig bestuur, dat elk in het bijzonder bereikte en aan aller gezamenlijke behoeften tegemoet kwam, mogelijk werd, ontstond er tevens een zeer innige band tusschen de geloovigen en de geestelijkheid, en kwam deze niet met enkele maar met alle standen persoonlijk in aanraking. De priester behoort aan allen toe. En wanneer het volk niet meer tot den priester komt, moet de priester zich tot het volk begeven. Waar strijd is tusschen tegenover elkaar staande machten, moet de priester vrede stichten. Wie derhalve weet, wat er dezer dagen in onze maatschappij

omgaat, wat er broeit, wat er smeult, wat reeds nu en dan in laaie uitslaat, hij zal de eerste daad van het herstelde Nederlandsch Episcopaat zegenen als eene, waarvan de heilzame strekking in dezen tijd pas ten volle blijkt en gewaardeerd wordt.

Den arbeid, welke het invoeren der parochiale indeeling vorderde, zal iemand niet licht naar waarde schatten. Wel stond het algemeen welzijn als hoofddoel op den voorgrond, maar aan de belangen van de bijzondere hierbij betrokken personen, van geestelijken zoowel als van leeken, mocht niet worden geschaad. Men kan zich moeielijk voorstellen, hoeveel beslommering en hoofdbreken dit vraagstuk medebracht, met welk een voorzichtig geduld het moest worden opgelost. Alle plaatselijke toestanden moesten gekend, alle bezwaren gewogen, alle klachten onderzocht; zelfs persoonlijke gevoeligheden ontzien worden. Onze vaderen in 1853 waren niet minder dan wij gehecht aan de kerk, waar zij zelf en hunne vaderen van ouder tot ouder altoos »gehoord hadden", waar zij bij alle gewichtige gebeurtenissen van het leven hunne vreugde of hunne droefheid voor het H. Tabernakel hadden uitgestort. Toch was het groote en moeilijke werk reeds na vier jaren geheel voltooid. In 1857 kon aan het Gouvernement de officieele mededeeling worden gedaan, dat de kanonieke inrichting en omschrijving der parochiën in de Nederlandsche Kerkprovincie was tot stand gebracht.

Terwijl aan de parochiale indeeling werd gewerkt, ontwierpen de bisschoppen inmiddels de reglementen voor de parochiale kerkbesturen en de parochiale armbesturen. Nadat deze ontwerpen van kerkelijke zijde en, voorzoover noodig, ook door de Regeering waren goedgekeurd, werden zij in alle bisdommen onmiddellijk ingevoerd, uitgenomen — voorzoover het reglement op de parochiale kerkbesturen betreft — het bisdom Roermond en het Zeeuwsch gedeelte van het bisdom Breda, waar het Napoleontisch decreet van 30 December 1809 nog vigeerende was. Toen dit decreet in 1876 werd afgeschaft, trad genoemd reglement ook daar in werking. Zoo kwam

het beheer der kerkelijke goederen, geheel buiten inmenging van den Staat, daar, waar het te huis behoorde, en werd het geregeld overeenkomstig de voorschriften van het Kerkelijk Recht, voor zoover noodig, onder de bescherming van de Burgerlijke Wet. Verder stelden de voorschriften omtrent jaarlijks in te dienen begrooting, rekening en verantwoording, en de jaarlijksche dekenale visitatiën de bisschoppen in staat over het door de verschillende besturen gevoerd beheer behoorlijk toezicht te houden.

Nog meer hebben de opgetreden kerkvoogden op *geestelijk* gebied geordend, geregeld en vernieuwd. Gedurende het eerste tiental jaren vaardigden zij verscheidene statuten en voorschriften, herderlijke brieven en mandementen uit, nu eens tot de geestelijkheid, dan weder tot de geloovigen van hun bisdom gericht. Aan de geestelijken gaven zij op deze wijze vele nuttige wenken voor hun geestelijk leven en het beoefenen der gewijde wetenschap, alsmede een leiddraad voor de zielzorg en het bestuur der parochiën. De geloovigen wekten zij op tot een krachtig geloof en een verhoogd kerkelijk leven. Over alles ging hun vaderlijk oog en strekte hun vaderlijke zorg zich uit. Zoo ijverden zij voor de zuivering der liturgie van plaatselijke gewoonten en bijvoegels; voor nauwere aansluiting aan het Roomsche kerkgebruik; voor de vestiging van religieuse broeders- en zusters-congregatiën; voor de oprichting en uitbreiding van broederschappen, geestelijke vereenigingen en instellingen van liefdadigheid; voor het herstel van eerbiedwaardige heiligdommen en voormalige bedevaartsplaatsen. Zij drongen aan op het houden van missiën, op het veelvuldig ontvangen der HH. Sakramenten, op het plechtig vieren der kerkelijke feesten, op het vereeren van de H. Eucharistie door het Veertigurengebed en de Aanbiddingsdagen. Wij deden slechts hier en daar een greep: het zou weinig moeite kosten deze opsomming nog verder voort te zetten. Laten wij alleen nog vermelden, dat zij bijzonder hunne aandacht schonken aan het kathechetisch onderricht, en aan de opleiding der toekomstige geestelijkheid in de seminariën. De stichting van het seminarie

Rijsenburg, de aanmerkelijke vergrooting van de seminariën te Haaren en te Sint Michiels-Gestel dateert uit deze jaren. Van nu af had ieder diocees zijn bisschoppelijk seminarie, gesplitst in twee afdeelingen, die als zoodanig door het Gouvernement werden erkend.

Nog was door de oprichting der bisdommen en de vestiging der kerkvoogden het wonderbaar samenstel der kerkelijke Hierarchie niet geheel volledig. Er ontbrak nog iets aan het raderwerk, wat voor de beweging ervan wel niet noodzakelijk is, maar een geregelden en duurzamen gang moet waarborgen. Bij een compleet bisschoppelijk bestuur behoort een kapittel. Rondom den troon van den kerkvorst staat een senaat. De leden van dezen senaat, de kanunniken, staan den bisschop in zijn bestuur ter zijde en lichten hem voor met raadgevende stem En wanneer de dood de bisschoppelijke kerk tot weduwe maakt, moeten er bekwame mannen zijn, die gedurende den weduwestaat de aangelegenheden der treurende verzorgen. Om redenen, die hier niet ter sprake behoeven te komen, had de H. Stoel bij het herstel der Hiërarchie de oprichting der kapittels tot later verschoven. Bij Apostolische Breve *Quemadmodum* van den 28sten Juli 1858 gelastte Paus Pius IX de oprichting van een metropolitaan-kapittel in het aartsbisdom, en van kathedrale kapittels in de vier suffragaan-bisdommen van Nederland. Tegen het einde van dat jaar en in het begin van het volgende werden de kanunniken door de bisschoppen benoemd en plechtig geïnstalleerd.

* * *

Hiermede was de kerkelijke Hiërarchie in al hare geledingen voltooid. Onze vaderlandsche kerkprovincie begon de zegenrijke gevolgen van het nieuwe bestuur reeds te gevoelen. Thans restte de tot stand gebrachte hervormingen voor de toekomst te bestendigen en het grootsche werk op waardige wijze te bekronen. Dit geschiedde door het Provinciaal Concilie dat van den 25sten September tot den

4den October 1865 in de kathedrale kerk van Sint Jan te 's-Hertogenbosch werd gehouden.

Een provinciaal concilie is eene plechtige bijeenkomst van alle bisschoppen en verschillende kerkelijke waardigheidsbekleeders eener kerkelijke provincie, door den aartsbisschop of metropolitaan bijeengeroepen en gepresideerd. In zulk een concilie of synode worden geen leerstellige uitspraken gedaan over geloof of zeden. Dit komt uitsluitend aan den Paus en aan een algemeene kerkvergadering toe. De beraadslagingen van een provinciaal concilie betreffen de inrichting van het bestuur, de handhaving der kerkelijke tucht en de toepassing van het algemeene kerkrecht op de plaatselijke toestanden van het gewest. De handelingen van zulk een concilie worden te boek gesteld en te Rome ter goedkeuring aangeboden. Zijn deze door eene daartoe aangewezen Romeinsche Congregatie onderzocht en goedgekeurd, dan worden zij in de kerkprovincie afgekondigd en hebben daar voortaan kracht van kerkelijke wet. De vergaderingen van een dergelijk concilie zijn niet openbaar, maar alleen voor hen, die ter bijwoning worden opgeroepen, toegankelijk. Eenige zittingen echter gaan vergezeld van indrukwekkende kerkelijke plechtigheden en worden daarom solemneele zittingen genoemd.

Het was een ongewoon schouwspel in Nederland, sedert 300 jaren niet gezien, en 20 jaren terug zeker nog niet vermoed, die talrijke eerbiedwaardige vergadering van bisschoppen, abten, kapittelheeren en andere kerkelijke dignitarissen, zetelend in het hoogkoor der majestueuze Bossche kathedraal. Niet minder dan acht gemijterde Vaders werden geteld: de Metropolitaan met zijn twee hulpbisschoppen, Mgr. Deppen, die hem voor het bestuur van 's-Hertogenbosch, en Mgr. Schaepman, die hem voor Utrecht ter zijde stond; twee suffragane bisschoppen: Mgr. Paredis en Mgr. Wilmer (de opvolger van Mgr. Van Vree, die 30 Januari 1861 gestorven was); verder Mgr. Van Genk, coadjutor en gevolmachtigde van den Bisschop van Breda. Hierbij hadden zich aangesloten de bisschoppen onzer koloniën, die tot de kerkprovincie van het moederland gerekend worden: Mgr. Vrancken, apostolisch vicaris van

Batavia, en Mgr. Kistemaker, apostolisch vicaris van Curaçao, en als negende, ofschoon hij de bisschoppelijke wijding nog niet had ontvangen, de apostolische vicaris van Suriname Mgr. Swinkels. Voorts zetelden daar in hun kloosterhabijt de Hoogw. Magister Generalis der Kruisheeren, de abt van de Premonstratenser abdij van Bern, de provinciale oversten van de Franciscanen, Carmelieten, Dominicanen, Jesuïeten en Redemptoristen; eindelijk de afgevaardigden der verschillende kapittels en de presidenten der groot-seminariën. De geestdrift onder de katholieken was groot, talloos de samengestroomde menigte van geestelijken en geloovigen, die de openbare plechtigheden en vooral de sluiting bijwoonden. Deze bestond uit een Solemneel Lof en Te Deum, waarbij alle deelnemers van het concilie processiesgewijze de kerk binnentrokken, en de kanunnik Brouwer van het metropolitaan kapittel een treffende predikatie hield over het goddelijk gezag der Kerk en de verplichting der geloovigen zich hieraan te onderwerpen. Het reusachtig kerkgebouw, schitterend verlicht, was tot in de uiterste hoeken gevuld. In één woord het was een luistervolle en indrukwekkende plechtigheid, die levendig herinnerde aan het volle katholieke leven van vóór de Hervorming.

In de zittingen van het concilie was alles naar wensch gegaan en de *Handelingen*, in tien titels beschreven, vormen een waardig monument van het geloof, de wijsheid en het beleid der Nederlandsche kerkvoogden. Met warme woorden loofde en prees dan ook de Congregatie de Propaganda Fide in haar schrijven van 19 Juli 1866 (in welk schrijven de *Acten en Decreten* der Utrechtsche kerkvergadering werden goedgekeurd) *de nauwgezette zorg in de verklaring der geloofsleer, de kloeke getuigenis tegenover de nieuwere dwalingen, de hooge voorzichtigheid in het verzekeren der tucht*, en om dit alles: *de onvolprezen zorg der Herders voor de hun toevertrouwde kudde des Heeren* [1]).

Op den 26sten Juli 1866 werden de besluiten van het

[1]) Dr. Schaepman in het *Proœmium* van *Neerlandia Catholica*, p. VI.

Provinciaal Concilie bij herderlijken brief van den Aartsbisschop-Metropolitaan afgekondigd.

»Na afloop van het Provinciaal Concilie zullen de Bisschoppen eene diocesaan-synode bijeenroepen": aldus luidde het voorschrift der Utrechtsche kerkvergadering. Dientengevolge werden in den loop van 1867 deze synodale vergaderingen in de groot-seminariën van alle bisdommen gehouden. Het doel en de strekking der bisschoppelijke synoden zijn dezelfde als die van een provinciaal concilie, maar op kleiner schaal. De leden van het kapittel, de professoren der seminariën, de oversten der ordegeestelijken en afgevaardigden der saeculiere priesterschap worden opgeroepen ter vergadering. De bisschop is voorzitter. De statuten eener diocesaan-synode hebben om tot wet te worden verheven de goedkeuring van Rome niet noodig. De basis der werkzaamheden van de diocesaan-synoden in ons land waren de acten van het Provinciaal Concilie. De hierin neergelegde onderwijzingen werden nader uitgelegd, de gegeven voorschriften aangedrongen en naar de eigenaardige behoeften van elk bisdom verder uitgewerkt. De sedert 1853 door de bisschoppen uitgevaardigde mandementen en onderwijzingen werden vernieuwd en tot duurzame wetten bekrachtigd, door ze in de statuten der synode op te nemen en te verwerken.

Het algemeen Kerkelijk Recht eischt, dat telkens om de drie jaren een provinciaal concilie, en ieder jaar een diocesaansynode worde gehouden. Wegens bijzondere redenen echter geeft de H. Stoel dispensatie in deze wet, mits op een andere wijze het doel van deze synoden worde bereikt. Een dergelijke dispensatie heeft Rome ook voor de Utrechtsche kerkprovincie toegestaan, op voorwaarde dat de volgende regeling hiervoor in de plaats trede. Eenmaal 's jaars vergaderen de pastoors bij den deken van het district; eveneens vergaderen de dekens jaarlijks bij den bisschop. Telken jare roept de bisschop het kapittel, eenige professoren der seminariën en eenige pastoors ter vergadering op; alsdan worden door den bisschop, volgens gebleken behoeften, de noodige bepalingen en voorschriften gemaakt. Deze vergadering ver-

vangt de diocesaan-synode, en heet daarom »prosynodale vergadering". De bisschoppen komen minstens eenmaal 's jaars te zamen om te beraadslagen over de aangelegenheden der provincie. Deze bijeenkomst der bisschoppen treedt in de plaats van het provinciaal concilie

Aldus is het organisme van het bisschoppelijk bestuur in Nederland ingericht bij het decreet van den 16den Juli 1866. De inrichting is eenvoudig en werkt gemakkelijk, maar juist daardoor krachtig, zonder veel gedruisch, gestadig en veilig.

* * *

Onder de rechten, die de katholieken in 1848 besloten waren tot elken prijs voor zich op te eischen, behoorde de vrijheid van het onderwijs.

Niet langer konden zij gedoogen, dat hunne kinderen op de staatsscholen een onderwijs ontvingen, waarvan de geest lijnrecht in strijd was met de katholieke beginselen. De orthodoxe protestanten konden zich evenmin vereenigen met dit onderwijs, waaruit het positieve Christendom meer en meer verdwenen was. Regeling van het onderwijs, vooral van het lager, bij de wet, »met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", gelijk de Grondwet van '48 zich uitdrukte, was een algemeen erkende behoefte. Na veel politiek gehaspel kwam in 1857 de wet op het lager onderwijs tot stand. Zij begiftigde het lieve vaderland met het kostbare geschenk: de godsdienstlooze, de zoogenaamde neutrale school. Nu is een godsdienstlooze school zeker een minder kwaad dan een antigodsdienstige; het is geoorloofd en zelfs verstandig een minder kwaad aan te nemen, wanneer dit mindere kwaad het eenige middel is om van een grooter kwaad verlost te worden, en men op dat oogenblik niets beters krijgen kan: zoo oordeelden de zes katholieke leden van de Tweede Kamer, die vóór de wet stemden. Maar een godsdienstlooze school, die datgene, wat het groote beginsel en tevens het hoofddoel van heel 's menschen handel en wandel wezen moet, den godsdienst, doodzwijgt, is als opvoedingsmiddel onbruikbaar:

zoo oordeelden zes andere katholieke en zes antirevolutionaire leden; en zij stemden tegen. Zij wilden de verantwoordelijkheid niet dragen voor een wet, krachtens welke op kosten van de geheele bevolking een onderwijs gegeven werd, dat voor twee derden dezer bevolking niet bruikbaar was.

Hoe de katholieken ook ieder voor zich deze wet beschouwden, zij waren het eens, dat de Staat daardoor allerminst een onderwijs leverde, hetwelk »hunne godsdienstige begrippen eerbiedigde", derhalve allerminst dat onderwijs, waarop zij als staatsburgers volgens de Grondwet recht hadden. Hoewel niemand hunner er aan dacht den strijd op te geven, moest deze voor het oogenblik, althans in het parlement, worden gestaakt. Er bleef hun thans niets anders over dan hunne kinderen naar de neutrale scholen te zenden, of zelf vrije scholen op te richten; want dit laatste stond de Grondwet uitdrukkelijk toe: »Het geven van onderwijs is vrij" enz. (art. 194). Maar ter bestrijding van de kosten voor deze scholen mocht uit de staatskas niets worden bijgedragen.

Laten wij erkennen, dat vooral in den hevigen strijd om de school uitkomt, hoe de zorg der Voorzienigheid juist te goeder ure de Hiërarchie in Nederland heeft hersteld. Wat toch gebeurde na de schoolwet van '57? Dat niet overal de katholieke scholen ineens als bij tooverslag uit den grond rezen, is duidelijk. In den beginne waren de katholieken dus door noodzakelijkheid gedwongen van de neutrale school gebruik te maken. Intusschen ondernamen zij het ontzaglijk reuzenwerk, dat thans aller bewondering wekt: het organiseeren van het katholiek schoolwezen. Maar wat zouden zij in deze gedaan hebben zonder de bisschoppen? Een onderwijs scheppen en ordenen geheel volgens den geest der Katholieke Kerk, en doortrokken van de echt katholieke beginselen, vraagt noodwendig de voorlichting, de leiding en het toezicht van het hooge kerkelijk gezag. Het oprichten en in stand houden van scholen kost enorme sommen gelds. Vanwaar die sommen bijeen te brengen? Geen andere bron dan de beurzen der katholieken. De toestand dezer beurzen nu was van dien aard, dat alleen door samenwerking van

allen iets kon worden tot stand gebracht. Enorme fortuinen immers, die mogelijk maken, dat de mildheid van weinigen voldoende is om zoo iets te bekostigen, waren onder de katholieken zeer zeldzaam. Deze eendrachtige samenwerking van allen kon slechts in het leven geroepen worden door een invloedrijk bestuur, dat met zijn apostolisch woord wist op te wekken en aan te moedigen tot edelmoedigheid, en zelf met koninklijke mildheid in het brengen van offers voorging.

Nog om eene andere reden moeten wij het zegenen, dat de bisschoppen toen als waakzame herders aan het hoofd der kudde stonden. Eenige schapen liepen gevaar zich te ver van den schaapstal te verwijderen en zoo de prooi des wolfs te worden. De neutrale school was een uitvinding der liberalen. Thorbecke stond bekend als een vurig voorstander van het beginsel der wet. In die dagen werd de staatkunde der liberalen om goede redenen door de katholieken gesteund. Deze omstandigheid was nu juist niet geschikt om den afkeer der katholieken tegen de neutrale school te versterken. En daar zij bovendien gedwongen waren van deze school gebruik te maken, gebeurde wat menschelijkerwijze onvermijdelijk was: sommige katholieken begonnen zich met den bestaanden toestand te verzoenen. Het katholiek beginsel omtrent de godsdienstlooze school verloor in hun geest veel van zijn helderheid en scherpte. De liberale machtspreuk: »Geen sektescholen!" met kracht uitgebazuind aan alle hoeken des lands, scheen aan sommige katholieken een geschikt voorwendsel, om zich te onttrekken aan een strijd, die, zooals te voorzien was, lang duren en schier bovenmenschelijke inspanning en offers vorderen zou. De eenheid der kudde werd bedreigd. Maar de Herders waakten. Op het juiste oogenblik verhieven zij hunne waarschuwende stem [1]). In Augustus 1868 verscheen het beroemde Mandement van het vereenigd

---

[1]) Reeds den 3den April 1857 had Mgr. Zwysen zich verplicht gevoeld zijne bezwaren tegen de in wording zijnde schoolwet aan de Regeering voor te dragen.

Nederlandsch Episcopaat, waarin met grooten ernst en waardigheid aan alle katholieke ouders werd voorgehouden, welke plichten zij hebben betreffende het onderwijs hunner kinderen. De Kerk — aldus meenen wij den inhoud in het kort te mogen weergeven — is geenszins tegen onderwijs en ontwikkeling; maar zij beoogt daarmede nog een hooger doel dan de opleiding van het kind voor het aardsche maatschappelijke leven, n.l. de godsdienstige vorming van het kind, zijne opleiding tot ware zedelijkheid en deugd, die alleen door ons H. Geloof voortgebracht, onderhouden en vermeerderd wordt. Daarom is de school zonder godsdienst verwerpelijk. Alleen wanneer men niet in de gelegenheid is om het noodige onderwijs te hebben op eene school, die de H. Kerk in allen deele goedkeurt, mag men er gebruik van maken, maar men beschouwe dit niet als een gewone handelwijze in een regelmatigen toestand van zaken. Wie door eigen schuld de gelegenheid zouden verzuimen om hunne kinderen op eene school, volgens onzen H. Godsdienst ingericht, te doen onderwijzen, zij mogen zich voor God verantwoorden: de bisschoppen nemen niet op zich iemand hieromtrent lichtelijk gerust te stellen. Een katholiek kind moet eene katholieke opvoeding ontvangen. Een der gewone hulpmiddelen daartoe is de katholieke school.

Niemand zal ons, gelooven wij, tegenspreken, als wij het uitvaardigen van dit Mandement stempelen tot de roemwaardigste en zegenrijkste daad, die door het herstelde Nederlandsch Episcopaat in deze vijftig jaren is verricht. De gevolgen er van hebben een onberekenbaar wijden omvang; niet slechts toonen zij zich nog op heden in hun volle kracht, maar zij blijven nawerken zoolang de Kerk van Nederland staat. De vraag toch, of het Katholicisme zal blijven voortbestaan op het erf van Sint Willibrord, is geen andere dan de vraag: ontvangt het opkomend katholiek geslacht een katholieke opvoeding? Is deze verzekerd, dan is de toekomst der vaderlandsche kerk in veiligheid. Het Mandement der Bisschoppen, »een monument van evangelische wijsheid en apostolischen

ijver" [1]), opende de oogen van hen, die zich door de liberale beginselen hadden laten verblinden, het bemoedigde de vreesachtigen, het prikkelde de lauwen tot ijver; het gaf den stoot tot de machtige algemeene beweging, die in den boezem van het katholieke volk ten gunste van het katholiek onderwijs ontstond, waarvan de uitkomst is, dat thans de katholieke scholen voor lager en middelbaar onderwijs in menigte het land overdekken; dat religieuse eongregatiën zijn ontstaan, wier leden, jonge mannen en jonge dochters, vaak met een schitterende toekomst vóór zich, aan de wereld verzaakten om zich geheel te wijden aan het verheven maar moeilijk apostolaat van het onderwijs der katholieke jeugd; dat talrijke vereenigingen werden opgericht om de belangen zoowel van de onderwijzers als van het onderwijs krachtig te bevorderen; in één woord, dat een degelijk georganiseerd katholiek schoolwezen verrees, hetwelk zelfs den felsten tegenstanders der Kerk bewondering afdwingt.

Millioenen zijn hieraan ten koste gelegd. En wat hierbij wel het meeste treft, deze millioenen zijn opgebracht door allen, door de samenwerking van alle katholieken. Zij, die met een groot fortuin gezegend waren, stonden edelmoedig daarvan aanzienlijke gedeelten af. In de offerschaal, die in de kerken rondging of aan de huisdeur werd aangeboden, vielen de koperstukjes der minderbedeelden tusschen de gouden en zilveren muntstukken van de gezeten burgers. Want hoeveel ook gevraagd werd, allen gaven met liefde wat zij door spaarzaamheid konden afzonderen, omdat zij de zaak van het katholiek onderwijs beschouwden als de zaak der Kerk, de zaak van God.

* * *

En toch was door dit alles de edelmoedige offervaardigheid van Neerlands katholieken op verre na niet uitgeput. Er was nog eene andere zaak, die hunne offers vroeg, offers

1) *Na veertig jaren*, door fr. A. van Kerkhoff, O. C, blz. 102.

niet slechts van geld en goed, maar van bloed en leven. Dit was de heilige zaak des Pausen. Hebben wij er reeds op gewezen, dat het herstel der Hiërarchie den onderlingen band van eenheid in onze kerkprovincie nauwer had aangehaald, niet minder was dit het geval met den band, die alle kerken met het Middenpunt der Katholieke Eenheid, met Rome verbindt. En hoe kon het anders? De Paus was het, die aan Nederland het zoo vurig afgebeden bisschoppelijk bestuur had teruggegeven. Voortaan waren de bisschoppen de zichtbare organen, die tusschen Hoofd en ledematen een innige levensgemeenschap onderhielden. Naar voorschrift van het Kerkelijk Recht, togen de bisschoppen op vastgestelde tijden ter bedevaart naar de graven der Apostelen in de Eeuwige Stad. Daar spraken zij dan met den H. Vader over de door Pius IX zoo beminde »Olandesi"; en terugkeerend, zelf gesterkt voor nieuwen arbeid, brachten zij voor hun volk den aanmoedigenden en vruchtbaar makenden zegen van den algemeenen Vader der Christenheid mede. In tegenwoordigheid van meerdere Nederlandsche bisschoppen plaatste Paus Pius in 1867 de negentien Gorcumsche Geloofshelden, die te Brielle voor de katholieke waarheid hun bloed hadden gestort, in de rangen der Heiligen. Weldra hoopte Nederland ook de Maagd van Schiedam op de altaren verheven te zien, en eenige oudtijds gevierde feestdagen van vaderlandsche Heiligen weer in eere hersteld. Nederland zag zijne bisschoppen in de Basiliek van Sint Pieter zetelen aan 's Pausen zijde op het Vaticaansch Concilie. Nederland onderwierp zich, gelijk het in 1864 den *Syllabus* had aangenomen, in 1870 ook volkomen en onvoorwaardelijk aan de uitspraken door dit roemrijk concilie gegeven. Het kon niet anders of dit alles snoerde den band tusschen Nederland en Rome voortdurend vaster aan en wekte er de levendigste gevoelens van eerbied en liefde, van trouw en aanhankelijkheid voor den Plaatsbekleeder van Christus.

Zoo sterk, zoo geestdriftig bruisten deze gevoelens in de borst der Katholieken op, dat zij zich langs vele zijden een uitweg moesten banen. Het was nog maar weinig, dat de

Roomschen hier te lande de pauselijke jubelfeesten openlijk en met plechtig vreugdebetoon medevierden. Het was nog maar weinig voor hunne liefde, dat zij door middel hunner bisschoppen te Rome bij den pauselijken troon luide protesteerden tegen de geweldenarijen en het onrecht den Paus-koning en het Erfdeel van Sint Pieter aangedaan. Daden zochten zij, om den zwaar beproefden en ten laatste van al zijn staten beroofden Paus te hulp te komen; en zij, de katholieken van het kleine Nederland, vonden daden, die de geheele wereld met verbazing sloegen. »Onze aalmoezen zijn bij stroomen naar het middenpunt dezer eenheid heengevloeid, en ieder muntstuk van die aalmoes is een gedenkpenning geworden, gestempeld met dien stempel, die de eeuwen heeft getrotseerd, de kracht van het katholieke geloof. Maar wat spreek ik van geld! Onze heldenzonen zijn bij duizenden naar Rome opgetrokken en onze moeders hebben geen oogenblik geaarzeld hen af te staan, die het vleesch waren van haar vleesch en het bloed van haar bloed". Met fierheid mocht Prof. J. A. de Rijk in deze woorden, op de Park-meeting gesproken, den lof verkondigen der Nederlandsche Zouaven.

De bekende Park-meeting is den 21sten Juni 1871 te Amsterdam gehouden ter viering van het 25jarig Pontificaat van Pius IX. De Internuntius, de Aartsbisschop en de Bisschop van Haarlem waren daar tegenwoordig. Meer dan 4000 personen waren samengestroomd uit alle oorden des lands. Vijf motiën, ingeleid door Jhr. Mr. C. J. C. H. van Nispen tot Sevenaer, Prof. Dr. H. J. A. M. Schaepman, Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, Prof. J. A. de Rijk en Jos. A. Alberdingk Thijm werden aangenomen, waarin getuigd werd van de gehechtheid der Nederlandsche Katholieken aan den Paus, van hun afkeuring van Rome's overweldiging en van hunne erkentelijkheid voor de herstelde Hiërarchie. Hieraan werd nog als zesde motie, ingeleid door Mr. L. Haffmans, toegevoegd: een eerbiedige hulde en verzekering van onwankelbare gehoorzaamheid aan het Nederlandsch Episcopaat.

Deze meeting was een grandiose katholieke betooging, die zeer de aandacht trok van andersdenkenden. Zij was eene

luistervolle openbaring, de eerste na 1853, die aan allen in den lande te aanschouwen gaf, wat kracht er in den boezem van het katholicisme leefde, en tot welk een hoogte zij, die voor twintig jaar in de achting hunner bestrijders nog zoo laag stonden, zich hadden opgewerkt. Fier, stout zelfs, traden zij op, zich bewust, dat zij thans eene politieke persoonlijkheid waren, eene macht in den Nederlandschen Staat, dien men niet meer over het hoofd kon zien. Vrijmoedig ten aanhoore van het geheele land spraken zij hunne beginselen en meeningen uit.

Zoodanig optreden wekte in het kamp der tegenstanders ongerustheid. De liberale pers sloeg alarm; de protestantsche bladen vielen met heftigheid aan. Zij verweten den katholieken dat zij de pauselijke feesten op zoo glorieuse wijze vierden, terwijl zij zich op den zoogenaamden »nationalen" gedenkdag van den Slag bij Heiligerlee van feestvieren hadden onthouden. Toen den 1sten April 1872 de inneming van de stad Brielle door de Watergeuzen feestelijk herdacht werd, volgden de katholieken om zeer verklaarbare redenen dezelfde gedragslijn. Uit een en ander namen de tegenstanders aanleiding hen verdacht te maken, alsof zij wel den Paus aanhingen, maar geen liefde zouden hebben voor het Vaderland. Triomfantelijk voegde Alberdingk Thijm in zijn *Inleiding*, vóór de uitgegeven redevoering der Park-meeting geplaatst, den verdachtmakers deze woorden toe: »Leest onze motiën en hare toelichtingen eens goed over. Ziet ons in de oogen, of wij iets anders dan Nederlanders zijn; ziet onze wangen, waar het de eer of de vernedering geldt onzer nationaliteit, en weigert ons uwe achting, zoo gij durft". De geestdrift, waarmede den 12den Mei 1874, toen koning Willem III zijn 25jarige regeering herdacht, ook de katholieken van Nederland dezen waarlijk nationalen feestdag medevierden, kwam, zoo het noodig mocht zijn, de waarheid dezer uit het hart gewelde woorden staven. Ja de katholieken hingen met hart en ziel het Regeerend Vorstenhuis aan en hadden Nederland als hun vaderland innig lief, nog meer dan te voren. Thans immers voelden zij zich daar

geen verdrukte en miskende vreemdelingen meer, maar huisgenooten. Zij voelden, dat zij ook door hunne tegenstanders beschouwd werden als een beteekenisvol gedeelte van het Nederlandsche volk. Al mocht dan van tijd tot tijd de antipapistische felheid weder een oogenblik het hoofd opsteken, het verontrustte hen niet; zij hadden vertrouwen op de Regeering, die de bestaande wetten meestentijds onpartijdig handhaafde.

Hiermede is niet gezegd, dat de katholieken geen enkele grief hadden. Het wekte hun rechtmatige verontwaardiging, dat in November 1871 de meerderheid van de Tweede Kamer de terugroeping van den Nederlandschen Gezant bij den H. Stoel doordreef en zoo de Regeering dwong den statenroof te erkennen. Zij schroomden echter niet als vrije burgers openlijk tegen de overweldiging van Rome te protesteeren. Bij den Koning dienden zij een adres in om Z. M. te verzoeken langs diplomatieken weg aan de herstelling der wereldlijke heerschappij des Pausen mede te werken. Dergelijke adressen, door meer dan 391,000 katholieke mannen geteekend werden bij de Staten-Generaal ingediend. De bisschoppen stonden aan het hoofd dezer beweging. De afgevaardigde van Boxmeer, Kerstens, interpelleerde in de Tweede Kamer de Regeering, welke hare houding zou zijn tegenover de houding van het Italiaansche Gouvernement en tegenover het petitionnement der roomsch-katholieken. Al mochten deze petities niet baten, de wijze, waarop zij ontvangen werden, toonde toch genoegzaam, dat de tijden, toen men de katholieken beschouwde als een minderheid, waarmede men geen rekening behoefde te houden, voorbij waren.

Ook de onderwijswetten waren hun een doorn in het oog; vooral de wet op het lager onderwijs, toen deze in 1878 in zulk een richting herzien was, dat men van »scherpe resolutie" en »schorpioenenstelsel" mocht spreken. Ook bij deze gelegenheid spraken de Roomschen zich krachtig uit, door evenals de anti-revolutionairen een petitie aan den Koning in te dienen. Droeg het adres der anti revolutionairen 300,000 handteekeningen, dat der katholieken telde er meer

dan 200,000. Toen deze poging vruchteloos bleek, waren zij meer dan ooit besloten, geholpen door den bondgenoot, den strijd met onverzettelijke kracht voort te zetten, totdat aan hunne billijke eischen volkomen recht zou zijn gedaan.

Wat de verdraagzaamheid in het burgerlijk leven aangaat, ook hierin viel bij de protestanten een gelukkigen omkeer waar te nemen. De vroegere papenvrees maakte bij velen plaats voor ware hoogachting, die zich uitte in vriendelijker bejegening. »Het valt niet te ontkennen — zoo sprak een hunner in 1876 [1]) — dat er in deze tijden een toenadering bestaat van Roomsch en Onroomsch, zooals die te vergeefs voor een halve eeuw, in Holland ten minste, gezocht zou geworden zijn... men spreekt in onzen tijd met andere termen, men gebruikt andere woorden als ons voorgeslacht deed, wanneer men over Rome spreekt". En Prof. Lamers schreef in 1878: »Niet de haat tegen Rome, maar de liefde voor onze echt hervormde beginselen maakt het Nederlandsche Protestantisme machtig. Wat zeg ik: haat tegen Rome? Ik zou met onzen Beijnen willen zeggen: »Ik zoude geen grooter ellende kunnen denken in de tegenwoordige toestanden, dan het R. Katholicisme aan de volken blootweg ontnemen", en acht... tusschen Katholicisme en Protestantisme een »Austausch" nog alleszins wenschelijk" [2]).

* * *

Wanneer wij na dezen blik op de staatkundige en maatschappelijke verhoudingen terugkeeren tot de kerkelijke toestanden, merken wij daarin hetzelfde op, wat plaats heeft bij een volk, dat uit een zwaren, bloedigen krijg om zijne onafhankelijkheid zegevierend te voorschijn is gekomen. Eerst heeft het eenigen tijd noodig gehad om de rampen en ellenden, die de oorlog altijd, ook voor den overwinnaar, na

---

[1]) Dr. Beijnen in: *Fantasieën over geschiedenis, leven en kunst*, bl. 399, aangehaald in *De Katholiek* (1878) Dl. LXXIV, bl. 349

[2]) *Stemmen voor Waarheid en Vrede* (Mei). Vgl. *De Katholiek*, t. a. p.

zich sleept, te boven te komen. Doch daarna beginnen de heerlijke vruchten van den verworven vrede zich allerwege te vertoonen. Het landsbestuur wint nog aan kracht en invloed: in de ontwikkeling van ambacht en bedrijf, van handel en scheepvaart wordt de polsslag van het nieuwe leven krachtig gevoeld; de welvaart neemt toe; instellingen tot algemeen nut verrijzen in grooten getale: kunsten en wetenschappen bloeien op: met den dag stijgt het aanzien, dat zulk een volk bij zijne naburen geniet. Zulk een schoone periode van algemeenen bloei is het tijdvak der laatste vijf en twintig jaren van onze Vaderlandsche Katholieke Kerkhistorie, een tijdperk dat — God geve het in Zijne goedheid! — nog vele jaren moge verlengd worden.

Altoos krachtiger ontwikkelde zich het kerkelijk leven. De dood van Pius IX was voor Neêrlands katholieken een droeve mare, doch het was hun een groote troost zoo spoedig te vernemen dat Kardinaal Joachim Pecci onder den naam van Leo XIII de opvolger van den beminden Pius was. Spoedig bezat hij evenals zijn groote voorganger hun aller aanhankelijkheid, en hadden de »Olandesi" weder eene bijzondere plaats in 's Pausen vaderhart veroverd. Met eerbied luisteren zij naar het onderwijzend en vermanend woord zijner encyclieken. Niet alleen bij de vele jubelfeesten, die het dezen Paus — door de Voorzienigheid zoo lang voor de Kerk gespaard — gegeven is te vieren; maar jaar in, jaar uit trekken scharen Nederlandsche pelgrims naar Rome, om de betuigingen hunner onwankelbare trouw en de gaven hunner offervaardige en vindingrijke liefde neder te leggen voor Leo's troon. Wie herinnert zich o. a. niet *Neerlandia Catholica*, een prachtwerk, waaraan al wat naam heeft op het gebied van katholieke letterkunde en kunst in Nederland medewerkte, om het te maken tot eene zoo waardig mogelijke hulde aan den H. Vader op zijn gouden priesterfeest? Ook blijven de katholieken van Nederland met alle kracht protesteeren tegen de bestendiging van het onrecht, waardoor de Paus uit de rij der wereldlijke souvereinen is uitgestooten. Nog versch liggen zij in het geheugen de schitterende meetings van 17

December 1888 te Utrecht, en van 22 September 1895 te 's Hertogenbosch, waarbij de gloedvolle taal van Dr. Schaepman het hart van alle aanwezigen, deed trillen, toen zijn indrukwekkend »Wij protesteeren" weerklonk, en zijn dringende smeekbede, om den hemel een heilig geweld aan te doen, voor den Paus omhoog ging.

De grootsche denkbeelden, door den Paus neergelegd in zijne encyclieken, te belichamen, het katholieke leven te sturen in de richting door den H. Vader aangewezen, is de groote taak der bisschoppen. Hun aanvoering, hun toezicht, hun leiding is daarbij onmisbaar, gelijk de Paus sprekende over de oplossing der groote vraagstukken van den dag, herhaaldelijk aandringt. Daarom sluiten de katholieken van Nederland zich steeds vol vertrouwen bij hunne bisschoppen aan. Bij het voorwaarts streven houden zij onafgebroken hunne oogen op het Episcopaat gevestigd, gelijk de bemanning van het schip gestadig opziet naar de gezagvoerders. Dezen toch bepalen den koers en de snelheid van de vaart. Op hunne wenken wacht de bemanning om het roer om te leggen, volgens hunne bevelen werken de stuwende schroefbladen met volle of halve kracht.

Als wij nagaan wat in de laatste vijf en twintig jaren hier te lande onder de leiding en goedkeuring der bisschoppen tot stand kwam, is het opmerkelijk, dat zooveel daarvan de trouwe weerklank is van het pauselijk woord en de vervulling, soms zelfs het voorkomen, van de wenschen, door den H. Vader in zijne encyclieken of op andere wijze kenbaar gemaakt.

Herhaaldelijk wekt de Paus de katholieken op te streven naar een innig geestelijk leven. Hij beveelt in verschillende encyclieken het Rozekransgebed, den Derden Regel van den H. Franciscus, de devotie tot het Allerheiligste Sacrament des Altaars en tot het Goddelijk Hart des Zaligmakers aan. En wat heeft er plaats bij de katholieken van Nederland? Het gebed van den Rozenkrans, eertijds min of meer als het gebed der ongeletterden beschouwd, staat thans bij allen hoog aangeschreven; groot is de schare van hen, die in de Derde Orde het kleed van den Serafijnschen Vader aannemen;

de devotie voor Jesus' Goddelijk Hart breidt zich sterk uit; het getal der Heilige Communiën neemt buitengewoon toe; en zoo krachtig ontwikkelt zich de liefde voor de H. Eucharistie, dat in meerdere bisdommen de eeuwigdurende, dag noch nacht onderbroken, aanbidding kon worden ingevoerd.

De Paus moedigt de studie der Scholastieke Wijsbegeerte aan, en vaardigt daartoe de encycliek *Aeterni Patris* uit. In Nederland wordt op alle bisschoppelijke seminariën en colleges de philosophie volgens Sint Thomas van Aquino bestudeerd; maar bovendien: daartoe in staat gesteld door de onbekrompen opvattingen van stedelijk bestuur en curatoren, richt het Nederlandsch Episcopaat aan de Universiteit van Amsterdam een leerstoel op voor de Scholastieke Wijsbegeerte, en benoemt daarvoor tot Hoogleeraar een zoon van den H. Dominicus.

De encycliek *Arcanum divinae Sapientiae* stelt de verheven leer der Katholieke Kerk omtrent het christelijk Huwelijk in het licht. Hier in Nederland zijn, zoowel in de eerste als in de laatste periode na het herstel der Hiërarchie, door de zorg van ijverige en geleerde priesters vele werken, geleerde en populaire, over dezelfde belangrijke stof in het licht gegeven; de laatste vooral met het oog op de gemengde bevolking, waarbij groot gevaar voor gemengde huwelijken onvermijdelijk is. Vermelding verdient ook, dat, wijl de Nederlandsche wetboeken eenige bepalingen betreffende het burgerlijk huwelijk bevatten, die met de gewetensvrijheid in strijd zijn, de katholieke afgevaardigden in de Staten-Generaal herhaaldelijk op eene verandering dezer artikelen hebben aangedrongen. Mochten zij tot nog toe hun wensch niet geheel vervuld zien, toch zijn er nog niet lang geleden eenige wijzigingen aangebracht, die aan de godsdienstige overtuiging der katholieken meer tegemoet komen.

De Paus stelt er zijn roem in de onpartijdige geschiedvorsching sterk te bevorderen, en ontsloot daarom de Vaticaansche Archieven; de uitkomsten daarvan kunnen niet anders dan der Kerk ten goede komen. Onpartijdige geschiedvorsching hebben ook de katholieken van Nederland aangegrepen als het groote middel om te bewijzen, dat zij niet

»van gisteren" en »van goeden huize" zijn. Vele verdienstelijke mannen, geestelijken en leeken, getroosten zich ontzaglijke moeite, om de waarheid, die onder allerlei door partijzucht verzonnen dwaalbegrippen begraven lag, weder op te delven. Hun arbeid, door de pers openbaar gemaakt, vindt ook bij niet-katholieken waardeering. Verder worden op bisschoppelijk bevel, reeds sedert 1872, twee tijdschriften uitgegeven, waarin de bouwstoffen voor de reconstructie onzer kerkgeschiedenis worden verzameld en tegelijk ook verwerkt. Wat eindelijk de werkzaamheid onzer katholieke geschiedvorschers in de pauselijke archieven betreft, de geleerde auteur van het *Bullarium Trajectense* heeft nog kort geleden in dit maandschrift [1]) een overzicht daarvan gegeven. Het Hollandsch College, dat ter blijvende herinnering aan Leo's zilveren pontificaat en aan het gouden jubelfeest van de herstelde Hiërarchie door de katholieken van Nederland te Rome gaat gesticht worden, zal — wij twijfelen er niet aan — de krachten benoodigd om deze rijke mijnen te ontginnen niet weinig versterken.

De Paus vaardigt de encycliek *Providentissimus Deus* uit over de Bijbelstudiën. Niemand zal beweren, dat het katholieke Nederland hier in het eerste gelid staat. Toch zijn er Bijbelvertalingen en werken over Bijbelsche Geschiedenis van de pers gekomen, die den kostenden prijs dubbel waard zijn en de gezamelijke professoren der groot-seminariën ondernamen het groote werk van een nieuwe Nederlandsche overzetting van de Boeken des Ouden Verbonds: wat er van deze vertaling verschenen is, doet ons des te meer betreuren, dat zij nog niet voltooid werd. Een Nederlander ook had de hooge eer door Paus Leo geroepen te worden tot lid der Commissie, aan welke de H. Vader, overtuigd, dat de *ware* wetenschap niet in strijd kan zijn met de Openbaring, heeft opgedragen de nieuwere theorieën omtrent Bijbel-uitlegkunde te toetsen aan de onwrikbare beginselen van de katholieke geloofsleer.

---

[1]) In de Januari-aflev. van dit jaar, bl. 51 en 52.

Leo XIII heeft zich den eerenaam verworven van »de Paus der wetenschappen". Niet een enkele maal maar voortdurend bij elke gelegenheid dringt hij aan op eene naarstige beoefening van alle, niet alleen van de kerkelijke maar ook van de profane, wetenschappen. Uit beide moeten de katholieken zich geschikte wapenen smeden, om de dwalingen van den tegenwoordigen tijd met goed gevolg te bestrijden en de eer der Katholieke Kerk waardig te verdedigen.

Reeds hebben wij een en ander over de wetenschappelijke beweging in onze kerkprovincie aangeroerd. Zonder twijfel zijn de katholieken van Nederland op dit gebied veel vooruitgegaan. Het is een niet te loochenen feit, dat hun reputatie onder dit opzicht bij andersdenkenden thans eene geheel andere is dan vijftig en vijf en twintig jaren geleden. Toen toch meenden dezen, of ten minste zij hielden zich alsof zij meenden, dat katholiek en wetenschappelijk twee begrippen waren, die elkander uitsloten. Thans echter is er niemand meer, die, met onbevangen blik rondziende, in gemoede deze meening is toegedaan. Dat er zijn, die zich voordoen, alsof deze meening nog de hunne is, of die zichzelven een blinddoek voor de oogen binden om niet te zien en dan roepen: »de Katholieke Kerk is tegen de wetenschap", is eene andere zaak. Zulke lieden zullen er altijd blijven, zoolang een wetenschappelijk man, die katholiek is, om wetenschappelijke redenen niet medegaat door dik en dun met alle dolzinnige theorieën, die als resultaat van de wetenschap tegenwoordig ter markt worden gebracht. Ernstige en onbevooroordeelde geleerden gaan de katholieken op het stuk van wetenschap hooger achten, naarmate hun meer gelegenheid wordt geboden met wetenschappelijke katholieken in aanraking te komen. En dat deze gelegenheid zich ten onzent in de laatste jaren drukker voordoet, hetzij door wetenschappelijke polemiek, hetzij door samentreffen in examen-commissies, hetzij door kennismaking met hetgeen de katholieke wetenschap in het licht zendt, is een verblijdend verschijnsel, dat niet nalaat zijn gunstigen invloed uit te oefenen. Het katholiek middelbaar- en gymnasiaal onderwijs wordt als deugdelijk erkend.

Reeds lang worden kweekelingen van katholieke Hoogere Burgerscholen en Gymnasia, na voor eene Staats-commissie voldoend examen te hebben afgelegd, op de Universiteiten toegelaten. Onlangs is ook aan eenige katholieke instellingen het recht verleend, om zelf aan hunne leerlingen, na een voldoend examen, het diploma van bekwaamheid voor de Universiteit uit te reiken. Dit alles teekent, dat ervooruitgang is bij de katholieken èn in den trek naar wetenschap èn in de wetenschap zelf. Hetzelfde blijkt uit het steeds aangroeiend getal katholieke studenten aan onze Universiteiten [1]). Dit op zichzelf verblijdend feit verzwaart niet weinig de verantwoordelijkheid en de zorgen van hen, wier verheven taak het is, het »pand des geloofs" ongeschonden te bewaren. Dat het ongeloovig, vaak anti-godsdienstig onderwijs der Universiteiten voor het geloof onzer katholieke jongelingschap een gevaar is, staat buiten twijfel. Toch is de katholieke jongeling, die een wetenschappelijke loopbaan kiest, door nood gedwongen zich aan dit gevaar bloot te stellen. Hoe dit gevaar te vernietigen? Wij raken hier aan de quaestie van een katholieke universiteit, die nog onlangs ter sprake is gekomen. Duidelijk is in deze het oogenblik voor eene beslissing, die natuurlijk van het Episcopaat moet komen, nog niet daar. Inmiddels kunnen wij niet anders dan van harte de maatregelen toejuichen door de bisschoppen of, onder hunne goedkeuring, door anderen getroffen, om de nadeelige gevolgen van het ongeloovig onderwijs zooveel mogelijk te keeren, als: het oprichten van den katholieken leerstoel te Amsterdam, het geven van een privaten cursus in de Thomistische philosophie te Leiden, het aanmoedigen van het vereenigingsleven onder de R.-K. studenten, de hooge bescherming en vereerende sympathie aan deze vereenigingen verleend, de gelegenheid tot een jaarlijksche geestelijke afzondering. En als er onder de katholieken van meening zijn, dat onder ons de wetenschap hare vlucht nog breeder kon uitslaan, dan aanvaarden

[1]) Het onlangs verschenen *Annuarium der R.-K. studenten* stelt ons in de welkome gelegenheid tusschen de R.-K. studenten-actie van voorheen en thans eene vergelijking te maken.

wij deze meening, niet als een verwijt aan het verleden, maar als een veel goeds belovend voorteeken der naaste toekomst; want niets is krachtiger prikkel om stoere werkers te zijn op den akker der wetenschap, dan de overtuiging, dat onze vaderen veel gedaan hebben, en dat er niettegenstaande dit vele, wat reeds gedaan is, nog zooveel te doen overblijft.

Leo XIII eindelijk is de Paus der werklieden en de groote pleitbezorger voor de sociale belangen van alle standen. Het evenwicht tussschen de verschillende standen der maatschappij is verbroken. Proletariaat en kapitalisme hebben met elkander den strijd op leven en dood aangegaan; de tusschenliggende middenstand, in het gedrang geraakt, loopt groot gevaar bij de geweldige botsing dezer twee machten verpletterd te worden. Wie er nog aan twijfelde, of de toestand wel zoo ernstig was, werd dezer dagen uit zijn dommel opgeschrikt door een coup d'état van het socialisme: de werkstaking der transport- en spoorwegarbeiders, die in Nederland een ware paniek veroorzaakte. Daarover verontwaardigd het hoofd te schudden en te toornen, ja, daar is alle reden voor; maar de zaak zelf wordt er niet door gebeterd. Hoog noodig moet er tegen de woest aanrollende baren van het socialisme een dam worden opgeworpen. Men dringt aan op wettelijke maatregelen. Zeer wel. Maar zouden *wetten alleen* voldoende zijn ter beteugeling van een partij, wier hoofdbeginsel is »maling te hebben" aan alle gezag en wet? Zou alle heil te wachten zijn enkel van wetten, die, omdat zij van zelf een repressief karakter zullen dragen, nog meer voedsel geven aan den toch reeds zoo fellen haat, nog meer stof tot opruiing? Wij betwijfelen het. Wat moet er dan gedaan worden? Behalve door wetten, moet het kwaad worden teruggedrongen door dezelfde wapenen, waarmede het zich een weg baant. Waarin ligt de groote kracht van de socialisten? In hunne sterke, over het geheele land verbreide organisatie. Eene andere organisatie, die sterker is, moet zich tegenover hen stellen; zoo is een beteugeling van het socialisme niet alleen mogelijk, maar zeker. Wanneer al wat

anti-socialist is zich vereenigt, heeft deze organisatie in getalsterkte zeker de overhand; want het staat vast, dat de meerderheid der arbeiders nog niet aan het socialisme verkocht is. Het getal socialistische drijvers is nog minderheid; alleen doordat zij in een tijd van opgewondenheid een menigte weifelaars en onverschilligen medesleepen, verkrijgen zij eene oogenblikkelijke overmacht, die zij aanwenden om den goedgezinden den mond te snoeren en hen tot lijdelijk volgen te dwingen. Vinden deze weifelaars steun bij een degelijk georganiseerde partij, die het goede voorstaat, en weet deze partij door bekwame middelen de onverschilligen te bewerken, dan groeit er een krachtige meerderheid, die in staat is zich tegen het drijven der volksmenners te verzetten. Ook in zedelijke kracht overtreft zulk een meerderheid hare tegenstanders, als zij steunt op christelijke beginselen en de heiligheid van het wettig gezag erkent en eerbiedigt. Op zulk een organisatie der arbeidende klassen heeft onze groote Paus, die met zijn diepen blik vol wijsheid de toekomst gepeild had, met alle kracht herhaaldelijk aangedrongen. En het Nederlandsch Episcopaat heeft door zijne aanhoudende zorgvolle bemoeiingen voor deze zaak aan de wenschen des H. Vaders gevolg gegeven, ja zelfs die wenschen voorkomen.

Reeds vóór de encycliek *Rerum novarum* verscheen, had de Nederlandsche Kerkprovincie hare Sint Jozefs-Gezellenvereeniging en haren Nederlandschen Roomsch-Katholieken Volksbond. Doch vooral na het verschijnen dezer beroemde encycliek, ontwaren wij onder de katholieken een zeldzame bedrijvigheid. In alle diocesen worden werkliedenvereenigingen, arbeiderssecretariaten, vakvereenigingen, jongelingspatronaten opgericht. En niet alleen de arbeidersklassen, alle standen beginnen te ijveren voor hunne sociale belangen. Het vereenigingsleven der katholieken, dat in de politiek zulk een machtige factor gebleken is, begint zich ook op sociaal terrein alom te organiseeren. De provinciale katholiekendagen, de bonden van allerlei vakken, bedrijven en neringen, de meetings en congressen, de uitgave van bonds- en vakbladen, de verspreiding

van goede volkslectuur, in één woord, alwat in onze dagen den naam draagt van sociale actie, dat alles toont, dat ook de katholieken van Nederland luisteren naar de stem van hunnen grooten Opperherder Leo XIII en de bedoelingen hunner bisschoppen begrijpen. Dezen blijven hetgeen in deze richting door vereenigde pogingen tot stand komt met zichtbare voorliefde en krachtdadige hulp beschermen, opdat het altoos volmaakter worde en beter aan de behoeften der tegenwoordige maatschappij tegemoet kome. Alle pogingen daartoe moedigen zij aan door hunne goedkeuring en de bewijzen hunner sympathie. Het is immers duidelijk, dat deze betrekkelijk jeugdige beweging haar hoogste punt nog niet kan bereikt hebben. In haar ligt eene kracht, die zich geleidelijk, zonder schokken, maar noodzakelijk en zeker een weg zal banen, totdat zij, in aller zienswijze doorgedrongen, het geheele katholieke volksleven van Nederland omvat en bezielt. Dan zal zij, hopen wij, hare schoonste uiting vinden in eene stichting van denzelfden geest als de »Volksverein für das katholische Deutschland" [1]).

Wij mogen deze beschouwing van den vooruitgang op het gebied des geestes niet eindigen zonder een warme hulde aan de katholieke pers, inzonderheid de katholieke dagbladpers in Nederland. Hare grootste glorie is, dat de bloei der katholieke zaak hier te lande voor een groot deel aan hare medehulp moet worden toegeschreven. Bij alle openbare gebeurtenissen ging steeds van haar niet alleen op katholieken maar ook op niet-katholieken een groote invloed uit. Bij deze laatsten heeft zij heel wat dwaalbegrippen en vooroordeelen uitgeroeid. Voor allen plaatste zij steeds het licht der katholieke waarheid op den kandelaar. Nooit heeft zij zich uit zucht naar vuig gewin verlaagd tot slavin; altijd is zij als fiere kampioene met onbesmet blazoen ten strijde getogen voor waarheid en recht, onverschillig of zij alleen stond, dan wel andere partijen aan hare zijde had. Een belooning voor hare verdiensten acht zij niet zoozeer hare

[1]) Vgl. *Katholiek Sociaal Weekblad* (1903, no. 5, bl. 51).

eigen vooruitgang als wel het standvastig vertrouwen, dat alle katholieken hier te lande in haar stellen.

* * *

Werpen wij ten slotte nog even een blik op de uitwendige teekenen van meer stoffelijken bloei en welvaart, die de Kerk van Nederland sieren. De katholieke bevolking neemt in aantal steeds toe. In alle bisdommen doet zich de behoefte gevoelen jaarlijks nieuwe parochiën op te richten; en laten wij het zeggen, tot lof van de edelmoedigheid der geestelijken, die zich door hunnen bisschop met zulk een taak belast zien: een dergelijke lastgeving te aanvaarden staat voor hen in de meeste gevallen gelijk met opoffering, gedeeltelijk althans, van hun persoonlijk vermogen. De oude huis- en schuurkerkjes zijn geheel verdwenen. Hier of daar vindt men nog een bedehuis »waterstaatsstijl"; bijna overal zijn de oude kerken vervangen door waardige tempels, dikwijls heerlijke, machtige bouwwerken. Waar oude eerbiedwaardige monumenten, die van het geloof en den kunstzin der voorvaderen spreken, in handen der katholieken gebleven zijn, worden zij in den regel met zorg en smaak gerestaureerd, waarvoor 's Rijks schatkist dan een gedeelte bijdraagt. Wanneer de spoortrein ons in vliegende vaart door Nederland voert, dorpen en gehuchten voorbijsnellend, bij grootere plaatsen zijn gang vertragend, wordt overal ons oog getrokken door de torens en koepels der katholieke kerken, door de daken en gevels der katholieke kloosters en gestichten. Er is bijna geen dorp meer, of in de schaduw der hooge kerk ligt een nieuwgebouwd gesticht: een bijzondere school of een liefdehuis. In de steden steken de katholieke godshuizen, dikwijls door hun imposant uiterlijk, altijd door hun voortreffelijke inrichting inwendig, de openbare stedelijke zieken-, wees- en armenhuizen naar de kroon.

Men heeft de katholieken wel eens beschuldigd, dat zij te veel geld aan hunne kerken besteedden en de liefdadigheid verwaarloosden. Deze beschuldiging moet beslist worden afgewezen, daar zij volkomen ongegrond is. Vooreerst zijn

de armen nooit vergeten; en vervolgens, waar zooveel behoeften waren, kon niet te gelijkertijd in alles voorzien worden. De behoefte aan kerken was toch wel de noodzakelijkste. Maar thans is het evenwicht, indien het door nooddwang verbroken geweest is, bezig zich op schitterende wijze te herstellen. Gestichten niet alleen voor armen maar voor allerlei soort van ongelukkigen, die aanspraak maken op het christelijk medelijden, beuren in grooten getale hunne leien daken ten hemel. Geen veld der christelijke liefdadigheid lieten de katholieken onbearbeid. Voor het weeskind, voor den verwaarloosden knaap, voor het gevallen meisje, voor den jeugdigen veroordeelde, voor allerlei soort van zieken en gebrekkigen: blinden, doofstommen, krankzinnigen; voor weduwen en ouden van dagen, zijn thans in Nederland katholieke liefdadige instellingen te vinden; ongerekend nog wat door de katholieke vereenigingen en liefdadige genootschappen, zooals er ook talloos vele zijn, in de huisgezinnen van ongelukkigen gedaan wordt. Waar zouden zij eindigen, zoo wij hiervan eene volledige beschrijving wilden geven? En kan aller lijden nog niet gelenigd worden, de teekenen zijn er, dat de energie der katholieken nog niet aan het verflauwen is; integendeel zij blijkt in staat nog grootere wonderen te voorschijn te brengen; want het aantal religieuze roepingen, die deze gestichten met een uitgelezenene schare van verplegers en verpleegsters bevolken, wordt aanhoudend grooter, en de liefdegiften blijven onafgebroken toevloeien. Niet alleen de oprichting maar ook de instandhouding dezer liefdadige stichtingen verslindt ontzettende sommen gelds. Niettemin blijven de offergaven toestroomen, uit de brandkast der patriciërs, uit de toonbanklade der neringdoenden, ja zelfs uit de bescheiden beurs van de kleine burgerij.

Eveneens blijft de beweging voor het katholiek bijzonder onderwijs met volle kracht werkzaam. Voortdurend worden in alle gewesten des lands nieuwe scholen opgericht en de bestaande uitgebreid, zoodat eene parochie zonder een katholieke school meer en meer tot de zeldzaamheden gaat behooren. Een groote zegepraal was de herziening van de

wet op het lager onderwijs, in 1889 onder het christelijk ministerie Mackay tot stand gebracht; tengevolge daarvan wordt voortaan aan de bijzondere scholen, die aan bij de wet vastgestelde voorwaarden voldoen, eene subsidie van Rijkswege toegekend. Hoewel hiermede de eindoverwinning van den schoolstrijd, de volledige vrijmaking van het onderwijs, niet behaald is, en dus de verbondene voorstanders van de godsdienstige school den strijd nog niet hebben opgegeven, zijn zij toch dankbaar voor deze gedeeltelijke erkenning hunner rechten. Het vervullen der voorwaarden, waarvan het genieten der Rijkssubsidie afhankelijk is, verplicht echter de schoolbesturen tot aanzienlijk hoogere uitgaven, zoodat er nog altijd vele geldelijke offers worden gevraagd. De bisschoppen hebben over de verschillende gedeelten van hun diocees kerkelijke inspecteurs aangesteld, die van de bevindingen, bij het inspecteeren der katholieke scholen opgedaan, jaarlijks een uitvoerig verslag bij den bisschop moeten indienen. Ook is de opleiding en de lotsverbetering der bijzondere onderwijzers het voorwerp van aanhoudende zorg der kerkvoogden. Het organiseeren van onderwijzers-vereenigingen, die op geregelde tijden vergaderen, om de belangen van het onderwijs en van den onderwijzersstand te bespreken, wordt daarom door het bisschoppelijk bestuur krachtig in de hand gewerkt. Eveneens het oprichten van bijzondere kweekscholen. Zal het katholiek onderwijs, dat zooveel materieele zorgen eischt, ten volle aan de verwachtingen der H. Kerk beantwoorden, dan moeten de onderwijzers diep doordrongen zijn van de katholieke beginselen, en een echt godsdienstig, onberispelijk leven leiden. Daarom streven de bisschoppen er naar aan de opleiding in de kweekscholen een geestelijke leiding te verbinden, en wordt op verschillende plaatsen voor de onderwijzers de gelegenheid opengesteld jaarlijks eene geestelijke afzondering te houden.

* * *

Toen de vrede aan Nederlands Kerk was teruggegeven, en het nieuwe bestuur zich gevestigd had, begon ook de

kerkelijke kunst zich te ontwikkelen. Wel heeft de Katholieke Kerk ten allen tijde hare eigene kunst gehad, zelfs in de catacomben; en zoo was ook hier in den tijd der verdrukking de kerkelijke kunst niet geheel vernietigd; er zijn uit die dagen kunstwerken tot ons gekomen van groote verdienste. Maar het is bekend, de schoone kunsten zijn bij uitnemendheid de werken des vredes; alleen wanneer vrede en welvaart heerschen, nemen zij hare vrije breede en hooge vlucht. Sedert het herstel der Hiërarchie, vooral in de laatste periode, is de kerkelijke kunst hier te lande tot buitengewone hoogte gestegen. De omstandigheden waren zoo gunstig mogelijk. Bij het bouwen van zooveel kerken en het in allen luister herstellen van den eeredienst was de gelijktijdige vraag naar kunstwerken ontzaglijk groot. Dit had natuurlijk wel het minder wenschelijk gevolg, dat niet alles, wat voortgebracht werd, aan de hoogste eischen van de kunst voldeed, en dat eenigen, die niet door den genius der kunst begenadigd waren, wederrechtelijk in het heiligdom der kunst binnendrongen; maar gelukkig bezat Nederland eene talrijke schaar van talentvolle en waarlijk geniale mannen, die, naarmate meer van hun scheppenden geest gevergd werd, daarin telkens nieuwe schooner en rijker vormen wisten te vinden, om de hoogste idealen van den katholieken kunstenaar door edel spel van lijnen in hout, steen en marmer, in zijdeweefsels en metaal en door schakeeringen van kleuren of accoorden weer te geven. Waartoe zou hier een opsomming dienen? Hunne namen zweven op aller lippen, en hunne kunstgewrochten staan voortdurend voor ons oog of strelen ons oor.

Ook aan de kerkelijke kunst heeft de belangstelling der bisschoppen nooit ontbroken. Om niet te spreken van de zorg, die zij hebben voor het behouden en restaureeren van oude kunstwerken en monumenten, gewagen wij alleen van de stichting der twee Musea voor kerkelijke kunst en geschiedenis, waar de tegenwoordige kunstenaars hun smaak kunnen beproeven, vormen en veredelen door het bestudeeren van de daar aanwezige verzamelingen. Om verder kunstzin op te wekken en aan te kweeken, om de echte kerkelijke kunst

in de goede richting te bevorderen, zijn onder bisschoppelijke bescherming kunstlievende en kunstbeoefenende genootschappen werkzaam. Onder deze genootschappen neemt de Nederlandsche Sint-Gregorius-Vereeniging de voornaamste plaats in, niet alleen omdat zij, over de geheele kerkprovincie zich uitstrekkend, op talrijke plaatsen hare afdeelingen telt, maar vooral omdat de kunst, die zij voorstaat, de toonkunst, onmiddellijk deelneemt aan de heilige Handelingen der Liturgie. Herhaaldelijk geeft deze Vereeniging, die door priesters-toonkunstenaars en priesters-componisten van naam uit de verschillende bisdommen bestuurd wordt, op hare algemeene vergaderingen uitvoeringen van ware kerkmuziek, en slaagt er op deze wijze in den ouden roem van Nederland op dit gebied te doen herleven.

* * *

Aan het einde van onze schets gekomen, kunnen wij niet nalaten uitdrukking te geven aan het gevoel van weemoed, hetwelk zich van ons meester maakt bij de gedachte, dat zoo pas door den dood van ons is weggenomen de man, die tot de hier geteekende ontwikkeling van de Katholieke Kerk in Nederland vooral gedurende de laatste vijf en twintig jaren in geheel bijzondere betrekking heeft gestaan. Aan niets van hetgeen er in dien tijd is voorgevallen, bleef hij vreemd; in veel heeft hij een groot en werkdadig aandeel gehad. Ten aanhoore van heel Nederland heeft Utrecht's Doorluchtige Metropolitaan bij de plechtige uitvaart op het Seminarie Rijsenburg getuigd: »Ik aarzel niet te verklaren, dat hetgeen de katholieken in latere jaren aan invloed en aanzien gewonnen hebben, te danken is aan het rusteloos werken van Mgr. Dr. Schaepman, die met de zeldzame gaven hem door God geschonken, steeds trouw en eerlijk gestreden heeft voor de rechten van Kerk en Vaderland". — Met smart missen wij hem in deze dagen van feestvreugde. Hoe zou hij ons ook nu weer in geestdrift ontvlamd hebben door zijn machtig woord. Maar ook in het vervolg zullen wij hem missen. Hij

toch laat een leegte achter, die door niemand kan worden aangevuld. Toch zal er van hem, die, levende, overal zich vertoonde als een *kracht*, ook na zijn dood een kracht blijven uitgaan: de bezielende, tot daden aanvurende kracht van zijn voorbeeld, dat het overlevend geslacht zal aansporen om te gelooven en te strijden, zooals deze kampioen geloofd en gestreden heeft. Moge het zoo zijn: dan gaat de Katholieke Kerk van Nederland een nog schooner bloeitijdperk tegemoet.

Hageveld. H. J. M. TASKIN.

Dr. EHRHARD OVER HET KATHOLICISME IN DE TWINTIGSTE EEUW.

(Vervolg van blz. 1 vv.).

II. DE KERK EN DE BESCHAVING.

»De wereldgeschiedenis is eene schepping van het Katholiek Christendom en heeft zich uit de geschiedenis der Katholieke Kerk ontwikkeld. De klassieke oudheid, en hetzelfde is voor de beschaafde Oostersche volkeren nog veel meer waar, heeft nog niet eens het denkbeeld wereldgeschiedenis gehad, veel minder ooit eene poging gedaan om de geschiedenis zelf te scheppen.... Den klassieken geschiedschrijvers ontbraken twee grondbegrippen, die, evenals twee heldere sterren, de kronkelpaden van den geschiedkundige verlichten, en zonder welke hij in den doolhof der gebeurtenissen geen uitweg vindt. Deze twee grondbegrippen zijn: het denkbeeld der goddelijke Voorzienigheid en het denkbeeld van de eenheid des menschdoms. Alle volkeren en alle natiën staan met elkander in verband en tot elkander in betrekking en, in weerwil van hunne verscheidenheid en van de tusschen hen bestaande tegenstellingen, vereenigt God hen tot ééne gemeenschappelijke werkzaamheid. Elk volk moet daarbij zijne plaats innemen, elke natie heeft haren arbeid. Deze gemeenschappelijke werkzaamheid heeft zoowel eene gemeenschappelijke taak te vervullen als een gemeenschappelijk doel te bereiken. Door deze beide gronddenkbeelden heeft eerst het Christendom het raadsel der wereldgeschiedenis opgelost en den bouw eener wetenschappelijke wereldgeschiedenis mogelijk gemaakt, een werk, waaraan de katholieken van den H. Augustinus, den genialen onderzoeker der Civitas Dei, tot aan Bossuet gearbeid hebben" (381-382).

Aan deze heerlijke en ware opvatting der geschiedenis, die vooral aan eene kerkelijke geschiedenis ten grondslag moet strekken is de schrijver van *Der Katholizismus* niet geheel en al getrouw gebleven.

Hij meent, dat reeds de eerste uitgave van zijn werk »geen twijfel kan doen ontstaan aangaande de vraag, die hij wenscht te behandelen; de vraag namelijk: hoe het Katholicisme de plaats kan terugwinnen die eraan toekomt in de westersche beschaving; terwijl de vraag naar de taak, welke de Katholieke Kerk op innerlijk-godsdienstig gebied tegen het moderne ongeloof te vervullen heeft, buiten bespreking blijft" (XII en 340).

Deze vraag moet, naar het oordeel van E., vooral uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd worden. Hij betreurt het: »dat men haar uit den geschiedkundigen bodem, waarop zij ontstaan is, heeft gerukt, om ze vooral theoretisch en speculatief op te vatten, zonder te bedenken, dat eene vraag, die historisch ontstaan is, vooral historisch behandeld moet worden" (340).

Hoewel E. in de aangehaalde woorden 't niet uitdrukkelijk zegt, is het toch duidelijk genoeg — en het heele boek getuigt het overigens — dat vooral de menschelijke zijde van de kerkelijke geschiedenis de aandacht heeft getrokken. Dit is, naar onze meening, verkeerd gezien en, zooals we zooeven zeiden, niet in overeenstemming met E.'s opvatting over de geschiedenis.

De ware beschaving immers bestaat »in de erkenning der waarheid, in de verwezenlijking der zedelijkheid, in de uitoefening van den godsdienst" (302) en het Katholicisme — wij zouden liever zeggen: de Katholieke Kerk — »heeft door zijn goddelijken oorsprong den waarborg der geheele waarheid, der ware zedelijkheid en eener eeuwig vruchtbare beschavingskracht" (363). Zoodat, volgens de conclusie uit E. s eigen praemissen, de Kerk vooral daarom beschavend gewerkt heeft, omdat zij een bovennatuurlijken, een goddelijken oorsprong heeft.

In weerwil van eene ontwikkeling, die bij elke nieuwe

ontdekking grooter bewondering afdwingt, waren noch de Egyptenaren, noch de Romeinen, noch de Grieken in den eigenlijken en vollen zin beschaafde volkeren, wijl hun de kennis der waarheid en de grondregels der zedelijkheid grootendeels ontbraken. Zelfs de kennis dier waarheden en verplichtingen, welke het natuurlijk verstand kan verkrijgen, was hoogst onvolledig en gebrekkig. De bovennatuurlijke openbaring dier waarheden was daarom zedelijkerwijze (moraliter, niet absolute) noodzakelijk, opdat zelfs de natuurlijke waarheden en de natuurlijke zedeleer haren beschavenden invloed op het menschdom konden uitoefenen.

Deze kennis is rijker, onmetelijk rijker, geworden door de openbaring van strikt bovennatuurlijke waarheden; de zedelijkheid is veredeld, verfijnd en, om deze twee lievelingswoorden van E. eens te gebruiken, »verinnerlijkt en vergeestelijkt" door de nadere omschrijving der zedewetten en het voorhouden der evangelische raden.

De helden der ware beschaving, de Heiligen Gods, hebben hun verstand gebogen voor de waarheid, die van boven kwam; hun wil onderworpen aan Gods wet; in zelfverloochening, naar het voorbeeld huns goddelijken Meesters, rein, arm en gehoorzaam geleefd door de kracht der bovennatuurlijke genade, die hun werd medegedeeld in en door de Kerk van Christus.

Op deze drievoudige wijze heeft het bovennatuurlijke invloed op de beschaving, en daarom kan ook de vraag, »hoe het Katholicisme zijne plaats in de westersche beschaving heroveren kan", niet afgescheiden worden van »de godsdienstige taak, die het te vervullen heeft" (Vorwort zur vierten bis achten Auflage), en dient men, wanneer men, staande op historischen bodem, deze vraag wil beantwoorden (340), niet te vergeten, dat vooral de Voorzienigheid niet uit het oog verloren mag worden.

Lost het gronddenkbeeld »Voorzienigheid" de raadselen der algemeene geschiedenis op, dan moet zeker dit gronddenkbeeld de raadselen oplossen der kerkelijke geschiedenis en mag het niet vreemd blijven aan het vraagstuk, dat »van den historischen bodem niet losgerukt mag worden".

De Kerk nu, de vlekkelooze Bruid van Onzen Heer Jesus Christus, de bewaarster Zijner leer, de hoedster Zijner wetten, de uitdeelster Zijner genaden, is het voorwerp eener gansch bijzondere zorg van de Voorzienigheid.

Zij heeft vooreerst het onfeilbaar leeraarsambt, en wat zij uit kracht van dit ambt in zaken van geloof en zeden aan alle geloovigen voorhoudt, is verplichtend voor elkeen, die tot haar wil blijven behooren; door de ontkenning met voorbedachten rade en vrijen wil houdt men op lid der Kerk te zijn.

Dit onfeilbaar leeraarsambt omvat rechtstreeks de erkenning, de bepaling en de verklaring van de geschreven oorkonden der openbaring zoowel als van de overlevering; het strekt zich niet alleen uit tot geloofswaarheden maar omvat ook de zedewetten en de evangelische raden en heeft alleen het recht zijne machtsbevoegdheid te bepalen.

De geschiedenis verdient zeer zeker »de volle aandacht wanneer men het dogma theologisch gaat onderzoeken" (270), en wij begrijpen niet welke kerkelijke kringen E. kan bedoelen als hij zegt: »De toekomst zal hoe langer hoe meer doen inzien, welke groote beteekenis aan de historische theologie in den samenhang der theologische wetenschappen toekomt; men moge in sommige kringen dit verschijnsel met vreugde begroeten of niet" (333). Maar E. die schrijft in een tijd, hoog ingenomen met evolutie en wordingsgeschiedenis, en die herhaaldelijk, hoewel op ander gebied, het relatief karakter doet uitkomen van alles, wat slechts historisch is en op bloot historische wijze ontstond, mocht wel nader omschreven hebben, welke de bevoegdheid is der historie ten opzichte van het dogma.

De openbaring is met Christus en zijne Apostelen afgesloten, en het schoone woord van E.: »de Katholieke Kerk heeft het geheele Christendom", is ook waar in dien zin, dat de Katholieke Kerk den geheelen schat van geloofswaarheden bezit van haren oorsprong af.

Geene nieuwe waarheid komt daarbij. Maar naar den eisch der tijden of ten gevolge van de ontkenning door

dwaalleeraars kan de Kerk uit haren schat van waarheden de eene of andere nemen, ze uitdrukkelijk formuleeren, aan de geloovigen voorhouden en hare aanneming voor alle geloovigen verplichtend maken op straffe van buiten de Kerk gesloten te zijn. Men kan dan, zooals E. van het dogma der pauselijke onfeilbaarheid, zeggen, dat er een dogma »geschaffen" (gemaakt) is (261); echter niet in den zin, dat er eene nieuwe waarheid bij de geloofswaarheden gevoegd is, maar in den zin, dat eene waarheid, welke tot de geopenbaarde waarheden behoorde, plechtig werd afgekondigd. Bij het onderzoek, of eene waarheid deel uitmaakt van de openbaring, treedt de geschiedenis op als »getuige der traditie"; zij moet ons leeren, of en op welke wijze, uitdrukkelijk of in eene andere waarheid als het ware opgesloten, een of andere geloofswaarheid door de Algemeene Kerk gedurende den loop der tijden beleden werd. Dit is de heerlijke taak der geschiedenis. Intusschen mag de wordingsgeschiedenis van het Oud-Katholicisme ons leeren, dat de geschiedvorschers zelf voorzichtig moeten zijn, zooals het geleerden betaamt.

Wij herhalen hier met nadruk, dat wij aan des schrijvers rechtzinnigheid in de verste verte niet twijfelen, omdat wij van zijne innige gehechtheid aan de Kerk in zijn boek zelf de treffendste bewijzen vinden.

Tot het leeraarsambt der Kerk behoort verder al hetgeen volstrekt noodig is om de aan de Kerk toevertrouwde openbaring in haar geheel te bewaren, te verklaren en te verdedigen.

Behalve het onfeilbaar leerambt der Kerk in 't algemeen en het onfeilbaar gezag der Pausen — die, zooals E. zeer juist zegt, »niets anders zijn dan de nadere formuleering van het geloof, dat de menschgeworden Zoon Gods het wezen Zijner schepping (zijner Kerk nl.) niet aan de willekeur der menschen overlaat, maar zorg draagt, dat het ongerept en onveranderd bewaard blijve tot aan het einde der tijden" — bestaat er in de Kerk nog een ander gezag in geloofszaken.

Eene zaak kan, iedereen ziet dit in, niet aanstonds in hoogste ressort geoordeeld worden, en het kan toch voor vele geloovigen

zeer nuttig zijn, dat er spoedig geoordeeld worde; dat men in het belang van het geloof en de goede zeden spoedig wete, of men eene of andere meening gerustelijk kan houden of niet. De ondergeschikte rechtbanken hiervoor aangesteld zijn de Romeinsche Congregaties met name die van het Heilig Officie en die van den Index.

De dekreten van deze lichamen zijn, dit spreekt wel van zelf, niet onfeilbaar, zelfs dan niet, wanneer zij *op de gewone wijze* door den Paus bekrachtigd worden. Wèl kan de Paus eene uitspraak dezer Congregratie tot de zijne maken en ex cathedra verkondigen, maar in dit geval komt de geheele kracht en de geheele verplichting om ze aan te nemen van den onfeilbaren Paus.

Hiermee is echter niet gezegd, dat die uitspraken zonder gezag zouden zijn, wanneer ze niet door den Paus als de zijne worden aangenomen en ex cathedra worden verkondigd. Neen! zij hebben gezag ook in haren gewonen vorm. Een »eerbiedig stilzwijgen" is niet voldoende; de uitspraken der Congregatie vorderen »innerlijke toestemming", innerlijke onderwerping aan een wettig, hoewel niet onfeilbaar, godsdienstig gezag. Uit het ontbreken der onfeilbaarheid volgt wel, dat de onderwerping des geestes met eene zekere vrees voor dwaling kan samengaan, dat het om *ernstige* redenen geoorloofd kan worden de innerlijke toestemming te schorsen en dat eene uitspraak der Congregatie kan teruggenomen worden, wanneer zou *blijken*, dat zij zich vergist had, maar dit alles neemt niet weg, dat men zijne toestemming aan die uitspraken niet mag onthouden. En zoo is het eveneens gesteld met de dekreten van den Paus, waarin hij, zonder juist ex cathedra te spreken, authentisch leeraart en ook, hoewel in veel mindere mate, met de leerstellige uitspraken van een bijzonder concilie en die van den Bisschop.

't Is vreemd, dat er velen in eene zaak van zoo hoog gewicht als de geloofs- en zedeleer het moeielijk met beginselen kunnen vinden, die zij in de rangorde der rechterlijke macht zonder bedenking goedkeuren en wellicht op kleine schaal in hun huisgezin toepassen.

Tot het leeraarsambt der Kerk behoort ook de goedkeuring der kloosterorden, wanneer namelijk deze goedkeuring plechtig en definitief wordt verleend. In deze goedkeuring liggen twee oordeelen opgesloten: het eene, dat de kloosterlijke levenswijze, die goedgekeurd wordt, goed is en dienstig ter volmaaktheid; en het andere, dat, de omstandigheden in aanmerking genomen, deze kloosterorde van pas is.

Niemand twijfelt er aan, dat dit oordeel een gezaghebbend is. Wijl echter het tweede oordeel de omstandigheden als een zijner elementen opneemt, volgt daaruit, dat een officiëel goedgekeurde kloosterregel tengevolge der veranderde omstandigheden zijne opportuniteit kan verliezen zonder daarom, wat zijne hoofdbeginselen betreft, op te houden goed te zijn, d. w. z. zonder de geschiktheid te verliezen om hen, die er onder leven, tot volmaaktheid te brengen.

Of het doelmatig is, dat een keurkorps nog blijve bestaan, kan de veldheer, die het geheele slagveld overziet, beter beoordeelen dan de soldaat of de officier, die in een ander korps dient. Het feit van het voortbestaan en van het blijven medestrijden onder het oog van den bevelvoerder moet hier tot de conclusie leiden, dat het voortbestaan goed is. Zonder eenig gevaar voor zijne orthodoxie kan men beweren, dat geen enkele kloosterorde noodzakelijk is, dat ook zonder kloosterorden de Kerk kan blijven bestaan, dat dus in dezen zin wederom elke kloosterorde een relatief en geen absoluut karakter heeft.

Het onderhouden der evangelische raden behoort echter tot de heiligheid der Kerk en is als zoodanig een merkteeken, dat de Kerk moet dragen; 't is evenwel niet noodig, dat zulks in eene bepaalde orde geschiedt. En van elke kloosterorde kan men gerustelijk zeggen, dat zij zooveel recht van bestaan heeft als elke andere; dat de individualiteit van haren stichter en de tijd van haar ontstaan een zeker merkteeken op haar drukt; dat zij niet identiek is met de Kerk; dat zij de korrektheid van hare leer en van de meeningen harer school niet in erfpacht heeft; zelfs, dat het niet wenschelijk is, dat zij op een of ander gebied alleenheerscheres worde. Maar, wanneer

al die beweringen van ééne orde in 't bijzonder geuit worden — in casu van de Jesuïeten — zonder dat daartegen de verdiensten dier orde in het behoorlijk licht geplaatst worden, dan moet de lezer tot het besluit komen: pas toch op voor de Jesuïeten en zorg, dat ze niet te veel invloed krijgen. Men zegt dan heele en halve waarheden, maar op eene wijze, dat er eene averechtsche conclusie uit moet volgen, en men doet aan de zaak, waar het om gaat en uitsluitend om gaan moet, waarlijk geen dienst.

Voor sommige onjuistheden verwijzen wij naar Grisar of naar de *Stimmen aus Maria Laach*, maar wat ons hier wederom ontstemt is: dat E. het karakter dezer orde zoo teekent, dat de sympathie der niet-romaansche volkeren er niet bij zal winnen.

Dit karakter is, zegt hij: »godsdienstige exaltatie en militaire tucht", en het is der orde ingeprent doordien de stichter uit Spanje stamt, waar deze godsdienstige opgewondenheid en militaire tucht door den strijd tegen de Mooren was ontstaan (143).

De »militaire orde", de „lijfwacht der Pausen", zal „hare polemische richting en haar krijgshaftig uiterlijk ten deele verliezen, wanneer het Protestantisme, waartegen hare theologie vooral gericht is, zijn polemisch anti-katholiek karakter zal verloochenen" (145).

Men hoeft waarlijk geen moeite te doen om te ontdekken, dat in weerwil van den Spaanschen oorsprong de Duitsche Jesuïeten Duitschers zijn zoo goed als de beste [1]); de geschiedenis van den Fransch-Duitschen oorlog en de geschriften der Duitsche Jesuïeten, met name de *Stimmen aus Maria Laach*, bevestigen het ten volle voor ieder, die 't door persoonlijke kennismaking niet mocht geleerd hebben.

En als het dan waar is, dat zij vooral weerbare mannen zijn, welnu in de strijdende Kerk zullen weerbare mannen nog

---

1) Wij bepalen ons tot deze omdat E.'s boek vooral Duitsche toestanden op op 't oog heeft, ofschoon hetzelfde ook voor de andere nationaliteiten dier orde geldt.

lang noodig zijn, nu tegen den eenen vijand dan tegen den anderen.

't Zou overigens de moeite geloond hebben om na te gaan — al ware 't maar door de registers op de *Stimmen aus Maria Laach* en de katalogen van Herder eens in te zien — of er naast het polemisch werk geen anderen arbeid gedaan wordt en eens te vragen, of het missiewerk in en buiten Duitschland vooral van polemischen aard is.

De contemplatieve orden vallen niet in den smaak van onzen tijd. De koortsachtige bedrijvigheid van onze dagen is de oorzaak, dat men de rustige en stille werkzaamheid niet genoeg meer waardeert, en het gebrek aan »innerlijkheid" leidt er toe, dat men een bij uitstek innerlijk leven niet genoeg acht.

Nieuwe toestanden, nieuwe behoeften hebben in de Kerk zeker aanleiding gegeven, niet alleen tot het ontstaan van nieuwe orden, maar tot het ontstaan eener nieuwe organisatie: de congregatie.

De H. Vincentius heeft zelfs het stoute stuk gewaagd, de vrouw, die men voorheen met al de middelen der clausuur van de wereld scheidde, midden in de wereld te plaatsen, en zijn voorbeeld heeft, onder goedkeuring der kerkelijke overheid, tot heil der kinderen, der armen, der zieken en der gebrekkigen veel navolgers gevonden. E. beschrijft dezen nieuwen koers meesterlijk, zonder de waarde der oude contemplatieve orden te miskennen. Indien wij er een woordje over zeggen, is 't volstrekt niet om in dit punt iets af te dingen, maar als een protest tegen amerikanistische opvattingen.

Naast de roeping van Martha, heeft de roeping van Maria, die het beste deel verkoos, ook thans nog hare waarde en haar nut, al is de roeping van hen, die naar het voorbeeld van Jesus de beschouwing met den praktischen arbeid verbinden, hooger en schooner dan elke andere. Wat vele onzer, overigens goedgezinde, katholieken niet begrijpen, werd ons eens duidelijk gezegd door een Engelsch geestelijke, dien het in eene drukke fabrieksstad aan praktisch werk niet

ontbrak: »Weet ge waar we behoefte aan hebben? Wij moesten kloosters eener contemplatieve orde hebben; wij hebben de hulp van menschen, die in de eenzaamheid hunner clausuur voor ons bidden en voor ons boete doen, zoozeer noodig".

Het strenge slot, clausuur, waaraan de van ouds bestaande vrouwenkloosters ook thans nog onderworpen zijn, moge zooals E. zegt, zijne reëele beteekenis, goddank! verloren hebben, 't is het uiterlijk middel om de afscheiding te bewaren en 't is eene voortdurende versterving.

* * *

Op den breeden grondslag der geopenbaarde waarheden verrijst het gebouw der theologische wetenschap, der leerstellige godgeleerdheid in de eerste plaats.

Het is de taak der theologie aan te toonen, welke waarheden in de H. Schrift en de overlevering bevat zijn, en op welke wijze zij daarin voorkomen; zij moet deze waarheden verklaren en verdedigen, andere waarheden daaruit afleiden en besluiten daaruit trekken; zij moet het verband der geopenbaarde waarheden onder elkander en haren samenhang met de natuurlijke waarheden aantoonen. Deze zoo bij uitstek wetenschappelijke taak moet zij verrichten onder het hooge toezicht der Kerk en met eene eerbiedige volgzaamheid, waardoor de rede ondergeschikt wordt aan het geloof, zonder daarom hare rechten te verliezen.

»Wegens haren innerlijken samenhang met de Kerk, die door Christus als de zuil der waarheid onder de menschen is opgericht, is de katholieke theologie niet aan de treurige noodzakelijkheid onderworpen ooit haar gebouw geheel te moeten sloopen, om een nieuw gebouw op geheel verschillenden grondslag te beginnen, een arbeid, die voor de overige wetenschappen, van zuiver menschelijken oorsprong, eene wet schijnt te zijn.... Het is een wezenlijk voorrecht voor de theologie, dat zij de waarheden harer vorige ontwikkelingsperioden kan behouden" (253—254).

De theologie als wetenschap dankt dit voorrecht vooral aan de nauwlettende zorg, waarmede de Kerk over haar waakt, haar waarschuwt, wanneer zij zich op een weg begeeft, die op dwaling zou uitloopen, en de dwaling zelf veroordeelt. De volgelingen der theologische wetenschap, die er prijs op stellen kinderen der Kerk te blijven, wandelen veilig aan de hand der Kerk, of zij keeren op de roepstem der Kerk spoedig op den waren weg terug. Het bewustzijn van dit toezicht en van eigen volgzaamheid is 't vooral, dat aan de theologie »het blijde vertrouwen schenkt van op den goeden weg te zijn en van steeds dieper in het voorwerp harer studie te kunnen doordringen" (454).

Wijl vele der geopenbaarde waarheden tevens door de rede gekend kunnen worden, is het voorwerp der theologische wetenschap dikwijls tegelijk een voorwerp der wijsbegeerte, hoewel de theologie op heel andere wijze te werk gaat dan de philosophie. Dit is echter niet de eenige band, die beide wetenschappen verbindt. De waarheden der wijsbegeerte kunnen met die der godgeleerdheid samengevoegd worden als de major en de minor van een syllogisme, waarbij dan de conclusie eene nieuwe waarheid oplevert. Wegens dit eng verband is de katholieke wijsgeer verplicht met de openbaring rekening te houden en zijn de philosophische stelsels een voorwerp van de aanhoudende waakzaamheid der Kerk. De zoogenaamde positieve godgeleerdheid heeft vooral tot taak de waarheden uit de H. Schrift en de overlevering te voorschijn te brengen; aan te toonen, dat deze waarheden geopenbaard zijn; vast te stellen derhalve wat, volgens het getuigenis der H. Vaders vooral, in zake geloofs- en zedeleer de zin is der H. Schrift. De scholastieke godgeleerdheid onderzoekt, vergelijkt de door de positieve theologie gevonden waarheden; geholpen door de waarheden der rede, tracht zij dieper in die waarheden door te dringen en voegt die waarheden tot een geordend geheel samen.

De scholastieke godgeleerdheid heeft in de middeleeuwen een ongekenden bloei bereikt. Om dien bloei te schetsen behoeven wij slechts twee namen neer te schrijven: St. Thomas en

St. Bonaventura. Twee vrienden, evenals hunne geestelijke vaders de H. Dominicus en de H. Franciscus; twee Heiligen, die met elkander in deugd wedijverden; twee geleerden, die tegelijkertijd den doktorstitel ontvingen; twee verdedigers van het goed recht der kloosterlijke armoede; twee lichten op den kandelaar: het eene meer klaarheid verspreidende, het andere meer eene weldoende warmte uitstralend.

Het gebouw der scholastiek is ruim genoeg, om plaats voor verschillende systemen te bevatten.

Feitelijk hebben, van den beginne reeds, verschillende systemen zich daarin op hun gemak gevoeld, in weerwil van den soms vinnigen strijd onder elkander. Zulke systemen danken hun ontstaan aan een van de andere afwijkende, maar overigens niet valsche, wijsgeerige opvatting; of zij komen voort uit eene afwijkende maar eveneens niet onjuiste theologische zienswijze.

Van meet af heeft b. v. de richting van Bonaventura zich nauwer aan Plato aangesloten, terwijl Thomas meer Aristoteles tot leidsman koos, niet zonder dien heiden eerst te doopen, zooals men zegt.

De verschillende systemen, die het samengaan der persoonlijke vrijheid met de oorzakelijkheid Gods eenigszins trachten te verklaren, om een ander voorbeeld te noemen, bestaan nog altijd naast elkander. Mits slechts de geloofswaarheden onaangeroerd blijven en de andere wetenschappelijke waarheden niet ontkend worden, is het volkomen waar, wat E. beweert: »De Kerk heeft zich nog nooit met eene theologische school vereenzelvigd en kan zulks ook niet, zelfs dan niet, wanneer eene bepaalde richting gedurende een zekeren tijd boven de andere de voorkeur krijgt" (251).

Even waar is het, dat de encykliek, die de studie van den H. Thomas aanbeveelt, »niet alle conclusies, welke Thomas uit zijne grondstellingen trok, zonder onderscheid voor waar en juist verklaart", en dat de meening »dat daardoor het theologisch wetenschappelijk systeem van den H. Thomas gedogmatiseerd zou zijn" (251), eene dwaze meening is.

Niet midder waar is 't alwederom, »dat de H. Thomas een lichtbaak maar geen grenspaal" is.

Maar met welk doel worden deze algemeen bekende waarheden door E. met zooveel nadruk en bij herhaling verkondigd?

De schrijver is bang, dat de neo-scholastiek een »repristinirung" der oude scholastiek zal worden, eene herleving nl. zonder aanpassing aan moderne toestanden, zonder rekening te houden met de uitkomsten van het »moderne denken" (253—255).

Het »moderne denken" heeft 't den schrijver aangedaan, ofschoon hij zelf de meening, »dat de oude philosophie en theologie moeten verlaten worden", eene »dwaling" noemt en niet verzuimt in den loop zijner historische schets te vermelden, dat de pogingen van nominalisten en ultra-realisten, de speculaties van Kant en diens navolgers, van Descartes en anderen, zoowat op niets zijn uitgeloopen, en ofschoon hij aan de middeleeuwsche theologische wetenschap den haar toekomenden lof niet onthoudt.

»Alhoewel nu de pogingen, die tot nog toe in het werk gesteld werden om de ware uitkomsten van het moderne denken in de katholieke theologie op te nemen, bijna alle mislukt zijn" (252), moet toch de taak der hedendaagsche katholieke theologie zijn: »de anti-christelijke philosophie te overwinnen door de erkenning van hetgeen deze waars heeft en door de verwerping harer dwalingen" en mag de theologie »de moderne philosophie niet in haar geheel verwerpen noch de 13e eeuw als grens voor het katholiek denken vaststellen" (253).

De schrijver loopt hier — men vergeve ons het woord — eene open deur in. Wat hij niet gaarne zou zien, ziet niemand gaarne; niemand meent, dat wij met de dertiende eeuw de geschiedenis van het katholiek denken moeten sluiten. En wat hij wenscht gebeurt reeds. Eene eenvoudige studie der katalogen onzer groote katholieke uitgevers en nog meer het doorbladeren der bladwijzers onzer katholieke theologische en philosophische werken is voldoende om 't aan te toonen.

Indien er met de ware uitkomsten van het moderne denken nog geen systeem is opgezet, dat naast de *Summa* van den H. Thomas kan staan, kan dit aan twee oorzaken liggen: of wèl dat wij geen heilig genie als Thomas op 't oogenblik bezitten, of wèl dat het er bij de resultaten van 't moderne denken niet aan zit.

Het is voor de Duitsche theologie niet voordeelig geweest, dat zij zoo weinig ophad met de scholastiek, en 't zal haar geen schade doen, dat sedert eenigen tijd eene merkbare verandering is gekomen in de waardeering der middeleeuwsche theologen.

Aan den wensch dien E. voor het welzijn der katholieke theologie uitspreekt, sluit een ander verlangen zich nauw aan, een verlangen, waarmee wij 't volkomen eens zijn, al zouden wij 't niet volkomen op dezelfde wijze uitdrukken als E. doet.

E. klaagt: »Terwijl ... de zonen van katholieke families onverschillig worden voor de katholieke theologie of ze zelfs leeren minachten, dringt de onchristelijke wijsbegeerte en de onchristelijke wereldbeschouwing langs honderd wegen in den geest der katholieke studenten en der meer ontwikkelde katholieke kringen door.

»De zeer betreurenswaardige gevolgen hiervan zijn, dat, naast een hooge ontwikkeling in profane zaken, eene dikwijls krasse onwetendheid in godsdienstige zaken de overhand neemt. Dit was te voorzien: want de godsdienstige ontwikkeling blijft in den regel beperkt tot die, welke aan de gymnasia verkregen wordt, terwijl aan de hoogescholen voor den student der profane wetenschappen oneindige vergezichten geopend worden" (374).

Theologie voor leeken, theologische studies door leeken is nu het wachtwoord van E. 't Zal vreemd klinken, meent hij, en daarom haast hij zich erbij te voegen »binnen zekere grenzen" (372). De zaak zelf is echter goed bedoeld en goedkeuring waard. Wellicht zou dit wachtwoord beter klinken in dezen vorm: wijsgeerige vorming en godsdienst-

kennis in overeenstemming met den graad der wetenschappelijke ontwikkeling.

»Philosophie en theologie zijn voor de beschaving noodzakelijker dan alle natuurwetenschappen te zamen" (299). Een hooggeplaatst Duitsch geestelijke, die na zijne promotie in de natuurwetenschappen theologie studeerde, zeide ons eens: ik voel mijn geheele leven, dat ik geen grondige philosophische studies gedaan heb En het latere kamerlid Mr. Bahlmann voelde dit gemis aan philosophische vorming zoo diep, dat hij, met zijne welbekende energie, door eigen studie aanvulde wat hem ontbrak. De oprichting van een leerstoel voor katholieke wijsbegeerte in Amsterdam, is dan ook eene daad van het hoogste belang geweest. De lessen van prof. Beijsens te Leiden, zijn een tweede stap in de goede en o. i. volstrekt noodzakelijke richting.

Nog wenschelijker zou het zijn, dat de aanstaande studenten reeds de beginselen der wijsbegeerte bestudeerd hadden vóórdat ze aan de universiteit kwamen. Daardoor zou immers de invloed eener valsche wijsbegeerte vooraf geneutraliseerd zijn; de professoren der katholieke wijsbegeerte zouden een beter voorbereid gehoor vinden, en verder kunnen gaan, daar ze konden voortbouwen op reeds aanwezige grondslagen.

De katholieke studentenvereenigingen, thans goddank! aan al onze universiteiten en aan de polytechnische school bestaande, zijn mede eene belangrijke aanwinst.

Naast de katholieke studentenvereenigingen verrijzen ook in de steden langzamerhand vereenigingen voor geloof en wetenschap.

Er wordt dus in den zin van E's verlangen hier in Nederland veel goed werk verricht. Een vrome wensch — wederom in overeenstemming met E. — is, dat men naast het apologetisch werk en het bespreken der vraagstukken die aan de orde van den dag zijn, ook zorge voor eene ruimere en betere kennis onzer godsdienstleer.

Want al erkennen wij dankbaar, dat thans reeds aan vele gymnasia en H. B. scholen voor de katholieke jongelui

godsdienst-onderwijs wordt gegeven, een student aan de universiteit met grootere profaan-wetenschappelijke ontwikkeling dan een gymnasiast moet ook meer van zijn godsdienst weten.

* * *

Men onderscheidt in de door Christus ingestelde gemeenschap de leerarende Kerk (de ecclesia docens) en de leerende of onderwezen wordende Kerk (ecclesia discens). De leerarende Kerk is de Paus in zijne hoedanigheid als onfeilbaar opperhoofd; de leerarende Kerk zijn ook de bisschoppen in vereeniging met den Paus, hetzij ze in concilie samenzijn, hetzij ze, door de geheele wereld verspreid, eenstemmig met den Paus dezelfde leer verkondigen.

De gewone geloovigen, de geestelijken en de theologen behooren als zoodanig niet tot de ecclesia docens.

De wensch van E., »dat men de leeken meer dan thans het geval is moet laten medearbeiden aan het kerkelijk werk (die Kirchlichen Aufgaben) en hun zoodanige vermeerdering van rechten moet toekennen als met de kerkelijke wet strookt" (357), is voorzichtig genoeg uitgedrukt. Men kan dien wensch daarom niet, zooals hij daar ligt, eenvoudig verwerpen; maar in weerwil van het beroep op de christelijke oudheid, waar ook den leeken invloed was toegekend, is de wensch te onbepaald om uitsluitend in de goede richting te werken.

Hetzelfde geldt voor het verlangen naar »een breeder uitzetten van den kring der jaarlijksche vergaderingen der Bisschoppen en wel door een beroep[1]) op de leden van den clerus.

Deze zouden dan de taak hebben de brandende vragen te behandelen, nieuwe behoeften aan te wijzen en op nieuwe middelen om daarin te voorzien de aandacht te vestigen" (351).

---

1) Het woord »heranziehen" laat wijselijk in het midden, of ze zullen geroepen worden om deel te nemen of om, er buiten staande, voor te lichten door rapporten of zoo iets. Wij vertaalden daarom door een even onbepaalde uitdrukking.

Niet zonder ernstige reden vermaant Mgr. Korum in zijn zendbrief van 24 Febr. 1902: »De trouwe soldaat vinde zijne eere daarin, den hem aangewezen post te verdedigen, de aanvallen zijns vijands af te slaan en de eer van zijn vaandel naar (zijne) krachten te bewaren; het staat echter niet aan hem, den gang der vorming zijner officieren voor te schrijven of het door den generaal ontworpen plan van den veldslag te beknibbelen" [1]). En evenzoo wijzen de Aartsbisschop en de Bisschoppen van Beieren [2]) op de hooge noodzakelijkheid, dat de priesters in gewillige en trouwe onderwerping met de Bisschoppen moeten samenwerken.

Onze leeken en onze clerus hebben dien wenk niet noodig, dat weten wij en dat zeggen wij met vreugde. Maar wij meenen de waarschuwende stem dezer Bisschoppen te moeten doen hooren ten deele ook daarom, wijl boeken als dat van E. zoo gemakkelijk tot een verkeerd verstaan aanleiding geven.

De Kerk op aarde heeft den hemel ten doel. Zij is gesticht om het rijk der genade, dat de voorbereiding is tot het rijk der heerlijkheid, te vestigen en te bewaren. Wijl nu de genade de natuur verheft en veredelt maar niet vernietigt, zijn individualisme en nationalisme geen tegenstrijdige begrippen met katholicisme. Elke mensch en elk volk kunnen goed Roomsch zijn, zonder hunne individualiteit prijs te geven of hunnen volksaard te verloochenen. Het individu zoowel als het volk zijn verplicht het goede te doen en het kwade te mijden; zij zijn gehouden de openbaring aan te nemen en volgens de openbaring te leven, wanneer zij eens van het feit der openbaring overtuigd zijn; maar de beteugeling der driften volgens de leer van het evangelie en de onderwerping van den geest aan het hoogere gezag van God, die de openbaring geeft, en van de Kerk, die door God is ingesteld om de openbaring te bewaren, zijn niet eene onderdrukking maar eene verheffing van den persoon en eene veredeling van het volk. De Kerk kan noch het individualisme noch het nationalisme

[1]) Vert. van Dr. Mac Elliod's *Vrij onderzoek* enz. *Een woord vooraf.*

[2]) *Germania*, 3 Juni 1902 (Zweites Blatt).

miskennen of onderdrukken. Niemand, die dit duidelijker zegt dan E. »Het eenige universalisme, overeenkomstig het wezen van het katholicisme door de Kerk beleden, is het universalisme van den godsdienst, het universalisme van den christelijken godsdienst vooral, die eigenlijk de volledige en volmaakte godsdienst is. Wie in dit universalisme een aanval ziet op het nationalisme, moet, indien hij consequent wil zijn, het algemeen karakter van den godsdienst ontkennen en teruggaan tot de heidensche opvatting van nationale godsdiensten" (303) [1]). En over het gevaar, dat het autoriteitsbeginsel voor het subjectivisme en het individualisme zou opleveren zegt E.: »Het staat vast, dat de Kath. Kerk het recht om zijne persoonlijkheid te doen gelden voor iedereen volkomen erkent; want zij leert, dat God geen kudde-mensch heeft geschapen.... In haar dogma van de verheffing der menschelijke natuur tot den bovennatuurlijken toestand (der genade), van de verlossing van elke menschelijke ziel door Christus, van het voortbestaan van elk individueel leven, geeft zij aan de persoonlijkheid de hoogste wijding, wijst zij haar de verhevenste taak aan en geeft zij haar de krachtigste verzekering van hare onvergankelijke waarde" (308).

Met deze woorden voor oogen en met de overtuiging, dat de Kerk aan deze ware opvatting niet te kort heeft gedaan, al zouden sommige bedienaren der Kerk zich iets te verwijten hebben, moet men het geschiedkundig overzicht van de middeleeuwen bij Ehrhard lezen, anders loopt men gevaar van zich eene zeer eenzijdige opvatting eigen te maken. Eene vergelijkende studie van de persoonlijkheid der verschillende Heiligen en een onderzoek naar het volkskarakter der middeleeuwsche naties zal overigens het feitelijk bewijs leveren, dat Roomsch zijn niet wil zeggen afstand gedaan hebben van zijne individualiteit of van zijne nationaliteit.

---

[1]) Wij verwijzen hier met genoegen naar bl. 305 vv. van E's boek, waar de schrijver de weldaden door het Katholicisme, d. i. door de Kerk, aan de Germaansche volkeren bewezen vermeldt, en aantoont, dat de bewering: Germanisme en Protestantisme zijn congruente begrippen, een historische onzin is.

Met het persoonlijk karakter en met den volksaard hangen sommige uitingen van godsvrucht nauw samen. Wijl wij menschen en geen zuivere geesten zijn, beantwoordt geen bloot innerlijke godsvrucht en geen uitsluitend inwendige eeredienst volkomen aan onze natuur; beide hebben uiterlijkheden noodig om geheel en al menschelijk te zijn. De Kerk, die den plicht heeft over de reinheid van geloof en zeden te waken, moet zonder twijfel eene devotie veroordeelen, waaraan een valsch begrip in geloofszaken ten grondslag ligt; eene oefening van godsvrucht onderdrukken, die, gelet op de omstandigheden, tot dwaling aanleiding zou geven. De Kerk heeft wijders het recht om eene bepaalde oefening van godsvrucht aan te bevelen, al ware 't slechts wijl zij van haar verheven standpunt beter ziet, waaraan vooral behoefte is. Van deze bevoegdheid maakt zij gebruik, dezen plicht vervult zij, maar daarbuiten laat zij gaarne aan ieders behoefte, aan ieders karakter ruime baan. »De katholiek — aldus E. — is in zijn godsdienstig leven vrijer dan de protestant. Deze is in hooge mate afhankelijk van de opvatting, welke zijn predikant zich toevallig van het Christendom heeft gemaakt, en derhalve aan alle invloeden van buiten hem staande persoonlijkheden blootgesteld. De katholiek daarentegen kent geen aanzien des persoons; hij belijdt godsdienstige en kerkelijke beginselen, die op algemeene erkenning aanspraak maken, maar die ruim genoeg zijn om elke individueele behoefte aan uitingen van godsdienst tot haar recht te laten komen" (325).

Wien de studie over den invloed van karakter en volksaard op de uitingen van godsvrucht belang inboezemt, kan op elke druk bezochte bedevaartplaats, vooral waar verschillende nationaliteiten samenkomen, zeer leerrijke waarnemingen doen.

Het spreekt wel van zelf, dat wij niet aan eene *bloot* uiterlijke, zelfs niet aan eene *overwegend* uiterlijke devotie of eeredienst denken; de geest en de waarheid moet er zijn, zonder welke al de rest een ijdel vertoon is.

E. schijnt de meening te hebben, dat het den middeleeuwen bepaald aan innerlijkheid ontbroken heeft. »Maar

spreken dan de middeleeuwen — meent Grisar — niet luide genoeg in de duizenden, juist door het innig gevoel uitblinkende heilige kunstwerken, in de geschriften van de tallooze verlichte en innig-vrome mannen en vrouwen, in de godsdienstige poëzie zoo vol eenvoudig maar waar gevoel?" [1]). Dezelfde schrijver waarschuwt, en terecht, tegen het woord „individualisme", dat best op weg is een gevleugeld woord van zeer rekbare beteekenis te worden, en dat in de reform-artikelen van den laatsten tijd als eene vlag gediend heeft om de meest verschillende ladingen te dekken.

Aan sommigen — Ehrhard hieronder volstrekt niet begrepen — die zeer veel over innerlijkheid praten en veel zoogenaamde »uiterlijkheden" veroordeelen, zouden wij wel de vraag willen stellen, of hunne ziens- en spreekwijze wellicht niet uit gebrek aan de hoog noodige innerlijkheid voortkomt.

Op elk gebied nu, dat niet tot de onfeilbaarheid der Kerk behoort, zijn dwalingen en fouten mogelijk, wijl daar het woord waar is: »ubi homines, ibi naevi: waar menschen zijn, daar zijn gebreken". De hoogste vertegenwoordiger van het kerkelijk gezag is hiervan niet uitgesloten. 't Is de taak der geschiedenis dit te onderzoeken en aan het licht te brengen; zij kan daarbij gerustelijk tot devies nemen: »nec timide nec temere: noch met angstvalligheid noch met vermetelheid". De Kerk behoeft de waarheid niet te vreezen, ook de minder aangename niet. Een historicus, die alleen en alles in rooskleurig licht wil doen zien, is ons even onsympathiek als een ander, die slechts oogen heeft voor de schaduwzijden; als historicus namelijk; als mensch vinden wij de optimisten aangenamer dan de pessimisten.

Wij zijn niet van plan ons in geschiedkundige bijzonderheden te verdiepen; eene verwijzing naar de kritieken op E's werk, vooral naar de brochure van Grisar, moge voldoende zijn.

Tot slot van dit opstel en tevens tot inleiding van het

---

[1]) O. c. 5. 87.

volgende en laatste, wijzen wij hier nog op eene eenzijdigheid van E., die het gevolg is van te weinig welwillendheid voor de middeleeuwen en te veel sympathie voor alles, wat modern is.

E. wenscht — met een vurig verlangen en met een vast vertrouwen op de hulp van boven — de zegepraal der Kerk, wel eenigszins in den vorm van »bijleggen"; maar hij verlangt dan toch de zegepraal, en hij onderzoekt welke de wederzijdsche positie is en wat er — wegens het »bijleggen" — van weerszijde dient gedaan te worden. Daar nu de moderne wereld van vele instellingen en toestanden der middeleeuwen niets meer weten wil en zelfs aan de Kerk zoo weinig mogelijk wil overlaten, stelt E. de vraag: Wat kan de Kerk prijs geven (abstreifen)? Wat had in de middeleeuwen slechts eene relatieve geldigheid? Maar vergeet hij de andere, die even rechtmatig is: Wat is in de middeleeuwen van blijvende waarde? Wat zouden wij goed doen te behouden?

(*Slot volgt.*) J. M. L. KEULLER.

WEGEN VAN WAARHEID BIJ LOUIS PASTEUR.

De zware, lange levensarbeid van Louis Pasteur heeft ons niet alleen een zegen van vruchtbare ontdekkingen geschonken, maar ook den weg der wetenschap en wijsheid, de methode om tot waarheid te komen op vele punten zeer verhelderd.

In het stadje Dôle draagt een nederig huis het opschrift:

ICI EST NÉ LOUIS PASTEUR
LE 27 DÉCEMBRE 1822.

Toen de edele man den 28sten September 1895 te Villeneuve-l'Etang, bij Garches, was ontslapen, schreef de dankbaarheid op de marmerplaten der schoone grafkapel in het *Institut Pasteur:*

1848	1871
DISSYMETRIE MOLECULAIRE	ÉTUDES SUR LA BIERE
1857	1877
FERMENTATIONS	MALADIES VIRULENTES
1862	1880
GENERATIONS DITES SPONTANEES	VIRUS VACCINS
1863	1885
ETUDES SUR LE VIN	PROPHYLAXIE DE LA RAGE
1865	
MALADIES DES VERS A SOIE	

De twee opschriften roepen ons een bestaan voor den geest, dat rijk was aan ware gedachten, wilskracht voor het goede, en schoone gevoelens. Een door het hooge doel steeds bezielde opgang des levens! Te Arbois, waarheen vader Pasteur in 1825 zijn leerlooierszaakje overbracht, ging het hart van den knaap, na wat speelsche jaren, voor den ernstigen levensplicht open; het kleine college van Arbois leidde, naar het

Collège royal van Besançon, dit wederom naar de *École normale* te Parijs. In 1848, niet lang na het behalen van zijn *doctorat ès sciences physiques et naturelles,* aanvaardt hij een leeraarsambt aan het Lyceum te Dijon; 1849—1854 is hij hoogleeraar in de scheikunde aan de *Faculté des Sciences* te Straatsburg; daarna bekleedt hij dezelfde waardigheid te Rijssel, tot hij, in 1857, voor zijne verdere jaren verbonden wordt aan de hoogeschool van Parijs.

Genoeg chronologie. Welk een arbeidskracht, ijzeren volharding — en hoe menigen pijnlijken kamp bovendien — omvatten deze jaren! Ik geloof, dat alleen uitmuntende vakgeleerden dit voldoende kunnen beseffen.

Ware het derhalve dien roemrijken man voor zijn rust en gemoedsvrede niet wenschelijker geweest, ongekend en stil bij zwaren handenarbeid te zwoegen voor het dagelijksch brood? O! de geniale onderzoeker heeft ook uren van hooge vervoering gekend. Zijn ernstige en offervaardige wetenschapsliefde werd voor duizenden een redding, in Frankrijk en over geheel de aarde; »ja men gaat wel niet te ver — schrijft Prof. Pekelharing — door te zeggen, dat er in de beschaafde maatschappij geen familiekring is, waarin niet een of meer leden hun gezondheid of zelfs hun leven aan het werk van Pasteur te danken hebben" [1]). Dit werk zal nog over de toekomst ver uitstralen als een kustlicht.

Velen hebben de bewonderenswaardige ontdekkingen van den meester in allerlei kringen kenbaar gemaakt. Na zoovele schoone geschriften en verhandelingen blijft mij toch nog eene gelegenheid, om voor de lezers van dit maandschrift een eigenaardige zijde van zijn leven in 't licht te stellen: het antwoord op eene vraag. De waarheid te kennen was het zielsverlangen van den grooten geleerde en weldoener zijner medemenschen. Langs welke paden oordeelde hij, dat wij, hier op aarde door zoovele duisternissen omringd, kunnen

---

1) In *De Gids*, 1895, November, blz. 300. Vgl. daar blz. 299—324 geheel de studie: *Louis Pasteur*; verder Prof. Keuller, *Louis Pasteur, Eene schets van zijn wetenschappelijken arbeid*, in *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, blz. 386—401 en 490—512; en Dr. J. E. Enklaar, *Louis Pasteur*.

opstijgen naar de waarheid? Wijsgeerige verhandelingen over dit onderwerp heeft hij ons niet nagelaten; maar over zijne talrijke geschriften zijn gedachten en overwegingen verspreid, die menig belangrijk antwoord geven op de bovengestelde vraag. Met piëteit hebben we ze verzameld en tot een zeker geheel trachten te verbinden.

Wat wij vonden, wordt den lezer thans aangeboden onder den titel: *Wegen van waarheid bij Pasteur.*

* * *

Carl Ernst von Baer zegt in zijn *Blicke auf die Entwickelung der Wissenschaft:* »Die Wissenschaft ist ewig in ihrem Quell, nicht begrenzt in Zeit und Raum in ihrer Wirksamkeit, unermesslich in ihrem Umfang, endlos in ihrer Aufgabe, unerreichbar in ihrem Ziele".

Is deze gedachte van den grooten natuurvorscher niet rijk aan waarheid? Ook de natuurwetenschappen geven den stoutsten onderzoekers, bij het rusteloos voortdringen, den indruk van onmetelijkheid, van onafzienbare verborgenheden.

Een sfinx echter is de machtige schepping niet. Zij beantwoordt vele vragen van het geduldig en volhardend onderzoek; loont den arbeid van genieën met een openbaring van wonderrijke waarheden, en houdt door haar schoone gaven de werkzaamheid gaande van 's menschen navorschenden geest, die zijn armoede des te dieper begrijpt, naarmate de natuur hem overvloediger haar verborgen schatten toebedeelt. Sommigen zoeken in de geschiedenis der wetenschap wat zij noemen de rol van het toeval. Is dit werkelijk de groote genius der ontdekkingen? Men geloove het niet. *Aanleiding* kunnen toevallige omstandigheden zijn; het verstand alleen, de logische kracht van den mensch, verstaat van het schijnbaar toevallige feit den zin en de vérstrekkende beteekenis. Anderen beelden zich in, dat de »intuitie" alles beslist. Zij vergeten, dat de zienersgave wel grootsche en vruchtbare hypothesen doet scheppen, maar dat de wetenschap, om aan de natuur onbetwijfelbare antwoorden te ontlokken, vaste wetten eener strenge experimenteele methode volgen moet;

wetten, eindeloos wisselend wat hare toepassing bij steeds wisselende omstandigheden betreft, doch wat haren grond aangaat, onveranderlijk gelijk alle wetten van ons denken. Als de logos eene hypothese aan de feiten toetst, dan eerst begint de natuur haar: *ja,* of *neen,* te spreken.

Pasteur heeft dien weg van waarheid zelden of nooit verlaten.

Ziener te zijn was hem boven duizenden geschonken. Waar niemand nog iets bespeurde, zweefden zijnen geest leidende denkbeelden voorbij, aanschemerende verklaringen van nog onbegrepen verschijnselen. Nooit evenwel achtte hij zich daarom minder dan anderen aan het proefondervindelijk waarmaken van vooronderstellingen gebonden. Integendeel, hij stelde zich op dit terrein onverbiddelijk de strengste eischen. Professor Duclaux, directeur van het *Institut Pasteur*, heeft dit samengaan van intuitie en experimenteele nauwgezetheid geschetst in eenige zeer teekenachtige regels. Hij herdenkt de deducties, de afleidingen van het bijzondere uit het reeds meer bekende algemeene, waardoor de meester zijnen weg vond, toen het vraagstuk der *generatio spontanea*, de vraag, of wij ooit leven anders dan uit kiemen zien ontstaan, zou worden ten einde gevoerd. »J'ai tenu — zegt de heer Duclaux aan het slot zijner uiteenzetting — à présenter en bloc toutes ces déductions, parce qu'elles ont été en réalité l'œuvre de quelques semaines de travail et de méditations, et aussi parce que nous y avons un exemple de la pénétration de Pasteur pour deviner et pour poser un problème, de la patience qu'il mettait à recueillir les éléments de la solution. Pendant les belles années de sa vie, cet homme a vécu en avant de son temps, en pionnier perdu dans la solitude, absorbé dans la contemplation des perspectives qu'il découvrait, et que son œil était seul à scruter et à parcourir. Quoi de moins étonnant que son indifférence apparente aux choses de l'existence! Il vivait dans sa pensée sans être un rêveur, car un rêve qui aboutit et qui est fécond n'est plus un rêve" [1]).

---

[1]) E. Duclaux, *Pasteur, histoire d'un esprit* (1896), p. 109.

Indien het woord: *rêve,* oppervlakkig verstaan, hier de ware bedoeling van een onmiddellijken getuige als Duclaux een weinig mocht verduisteren, hoort dan, hoe Pasteur zelf de experimenteele methode, die veel scherper betoogen levert dan de gewone waarneming, met geestdrift verheft: »L'expérimentateur, homme de conquêtes sur la nature, se trouve sans cesse aux prises avec des faits qui ne se sont point encore manifestés et n'existent, pour la plupart, qu'en puissance de devenir dans les lois naturelles. L'inconnu dans le possible et non dans ce qui a été: voilà son domaine, et, pour l'explorer, il a le secours de cette merveilleuse méthode expérimentale, dont on peut dire avec vérité, non qu'elle suffit à tout, mais qu'elle trompe rarement, et ceux-là seulement qui s'en servent mal. Elle élimine certains faits, en provoque d'autres, interroge la nature, la force à répondre et ne s'arrête que quand l'esprit est pleinement satisfait. Le charme de nos études, l'enchantement de la science, si l'on peut ainsi parler, consiste en ce que, partout et toujours, nous pouvons donner la justification de nos principes et la preuve de nos découvertes" [1]).

Leer en leven waren hier één. Juister gesproken: de klem, waarmee de leer werd uitgesproken, was maar een zwakke weerklank van den ernst en de getrouwheid, waarmee het beginsel dag uit dag in werd toegepast.

Geleerden, die met Pasteur samenwerkten in het laboratorium te Parijs of op het land, waar hij wijnstok, veestapel, zijdewormteelt ging bestudeeren; bevoegde beoordeelaars, die den gang van zijn onderzoek in talrijke *mémoires* en uitgegeven boekwerken onder de oogen kregen, — allen brengen zij hem hulde, als aan een man, die geen haarbreed wenschte af te wijken van de strengste experimenteele methode. Roux, die zooveel jaren zijn trouwe mede-arbeider was in de Rue d'Ulm, heeft een verslag uitgegeven van die waarlijk wetenschappelijke werkzaamheid. Gij moet Pasteur bij zijn microscoop hebben gezien — zegt hij — om u een begrip

---

[1]) Louis Pasteur, *Discours de Réception* (1882), p. 17—18.

te vormen van de nauwgezetheid, waarmede hij een preparaat onderzocht. Feitelijk volgde hij alles met dezelfde zorgzame nauwlettendheid; aan zijn bijziende oogen ontging niets, en de assistenten schertsten vaak, dat hij de microben in de cultuurbuizen zag groeien. Hij zelf en hij alleen hield boek in het laboratorium. Alle bijzonderheden werden opgeteekend, maar nooit werd eenig feit geregistreerd, dat niet ten volle zeker was.

Zeide de meester later tot zijn medewerkers: *C'est sur le cahier*, dan wist men wel, dat aan hooger beroep niet te denken viel.

Wanneer de nakomelingschap eenmaal de *Comptes rendus* zal doorbladeren, hetzij der Académie des Sciences, hetzij der Académie de Médecine; wanneer zij daar die kleine verslagen zal zien van Pasteur, elk maar enkele bladzijden omvattend, wie zal dan nog met dankbaarheid dien zwaren, nauwgezetten arbeid van het laboratorium gedenken, en vermoeden, dat ieder dezer *Comptes rendus*, volgens het getuigenis der trouwe ambtgenooten, den uitslag geven van »honderden experimenten"? Luider zullen de grootere werken blijven spreken; de geschiedenis van ontdekkingen, die weken, maanden, jaren zelfs van ingespannen waarnemingen en moeielijke proeven hebben gevorderd. Bijzonder geldt dit van de *Studiën over de zijdewormziekte*, die hij later aan jonge medici, die in het laboratorium van het *Institut Pasteur* kwamen werken, ter lezing placht aan te bevelen, wel wetend, dat men hier de steilste paden van het onderzoek leerde bewandelen. Het tweede deel dier *Studiën* behelst zelfs de verklaring, dat het werd uitgegeven met het doel »de montrer à l'homme du monde ou au praticien au prix de quels efforts la science conquiert les principes les plus simples et les plus modestes en apparence" [1]).

Waarlijk natuurwetenschap en wijsbegeerte; geleerden, die voor een historisch oordeel, en sociologen, die voor de maatschappelijke regeling schoone inducties maken, zij kunnen

---

[1]) L. Pasteur, *Etudes sur la maladie des vers à soie*, t. II, p. 155.

van dezen genialen man inductieve logica leeren. Onze tijdgenooten, ik wraak het niet, roemen op gezonde beginselen van wetenschappelijke inductie. Wat Rogier Baco en Albertus de Groote in enkele stelregels hadden samengevat, wat Baco van Verulam later poogde tot ontwikkeling te brengen, hebben moderne wijsgeeren, Mill, Bain, Sigwart, Naville, Rabier en zooveel anderen in vollediger theorieën ontvouwd. Men moet echter de groote geesten op proefondervindelijk gebied aan het werk zien, om bescheidenheid van oordeel en behoedzaamheid bij het beslissen te leeren, en niet te wanen, dat alles van een leien dak gaat, wanneer men over een aantal op zich zeer juiste regels beschikt. Immers, wie berekent die groote verscheidenheid van toepassing tegenover de natuur, waarvan Pasteur zeide: »Les combinaisons de la nature sont à la fois plus simples et plus variées que celles de notre imagination" [1]).

Het volgende feit — één uit vele — moge dit toelichten.

Cunin-Gridaine, minister van landbouw, droeg ten jare 1842 aan een professor der school van Alfort de zending op, om het miltvuur te bestudeeren, en te onderzoeken, of de oorzaak dezer ziekte, destijds veelal »maladie du sang" genoemd, wellicht in bepaalde landbouwwijken school. In het land van Beauce gekomen, bevond professor Delafond, dat juist de schoone, krachtige dieren, die op een vetten, uiterst vruchtbaren bodem graasden, het meest werden aangetast, terwijl verder langs de Soire, waar de grond zanderig en schraal, het gewas veel armer wordt, door de ziekte geene of een geringe verwoesting onder de schapen werd aangericht. Het onderzochte bloed van bezweken schapen scheen ook overvoeding aan te duiden. De slotsom was: wilt gij gezonde kudden, voedt uw vee dan minder zwaar [2]).

Veertig jaar later wijdde Pasteur zich aan een etiologische studie derzelfde geduchte ziekte. De tijd had reeds veel

---

[1]) Bij Duclaux, *Pasteur*, p. 346.

[2]) Vallery—Radot, *Histoire d'un Savant par un ignorant* (IIme édit.), p. 325—328, naar Bouley, *Progrès en médecine par l'expérimentation.*

opgehelderd. Men zag nog altijd het kwaad blijkbaar zeer dikwijls door het voeder voortgeplant, zonder te weten hoe. Het was omtrent den oogsttijd, en de geleerde wandelde langs een afgemaaid veld van St. Germain bij Chartres. Zijn aandacht werd getrokken door een kleurenverschil op den stoppeligen grond. Vernemende, dat daar, een jaar geleden, aan miltvuur gestorven schapen waren begraven, bezag hij de plek en vond de aarde naar alle kanten omgewoeld door wormen. De waarneming bracht hem op eene idee, eene hypothese: de wormen hebben wellicht de miltvuurkiemen, die rondom het schapenrif aanwezig moeten zijn, naar boven gekruid. Doch, wat is eene hypothese zonder verificatie? Wormen uit een grafkuil van dieren, die door anthrax gedood waren, werden terstond onderzocht: zij bevatten miltvuurkiemen. Zeevarkentjes, dien men aarde uit de ingewanden dier wormen inspoot, bleken welhaast door de ziekte aangetast. Het besluit was duidelijk. Miltvuur werd zeker door voeder verspreid; doch niet wijl dit bijzonder voedzaam was, maar omdat dezelfde aarde, waar de gewassen zoo welig groeien, dikwerf ook veel gunstiger levensvoorwaarden biedt aan de wormen, die daar een verblijf kiezen, tot verderf der kudde [1]).

Hier zien wij Delafond en Pasteur schijnbaar denzelfden proefondervindelijken weg bewandelen. En niettemin ver uit elkander gaan! Zoo zeker is het, dat de zinnen wel waarnemen, doch dat de wetenschap behoort aan den geest.

* * *

In het geestesleven van Pasteur verschijnt telkens als een geheimzinnige gids de *idee*. Somtijds is men geneigd haar te beschouwen als een aardgeest, die den stouten bezoeker met de mijnlamp vooruitging door de donkere woongroeven der microscopische wezens. Beter heeft men haar geschetst

---

1) Roux, *L'Oeuvre médicale de Pasteur*, in de *Agenda du Chimiste*, 1896; Vallery—Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 334—339.

als een genius, die dezen uitverkorene naar de hoogten leidde, waar zijn blik onbegrensde vergezichten had, waar hij werd *l'homme des grands horizons* [1]).

Wat was de idee voor Pasteur's natuuronderzoek?

Zij was eene onderstelling, een voorloopig oordeel aangaande bepaalde verschijnselen. De verschijnselen zijn bij den eersten aanblik eene veelheid zonder verband; een eindeloos vlieten, dat onder geen vasten wetenschappelijken vorm kan worden gebracht; bijzonderheden, niets algemeens; wisselingen zonder eenige wet en noodzakelijkheid. De idee is eene voorstelling, *alsof* bepaalde beginselen deze of die wet volgen, alsof deze vaste samenhang bestaat; alsof deze oorzaak op den bodem der bestudeerde verschijnselen ligt. Zulke voorstellingen worden voor velen een bederf. Zij schonken het bestaan aan menige verwarrende en verwaande hypothese. Toch behooren zij tot de logische werkzaamheid van den mensch. En Pasteur heeft door de idee koninkrijken veroverd.

De idee is een groote kracht voor den experimentator. Hoort het pleidooi van den grooten natuurkenner tegenover een zijner genooten der Académie des Sciences. Hij zegt: »Je prends la liberté, de rappeler à mon confrère M. Blanchard que les illusions d'un expérimentateur sont une grande partie de sa force. Ce sont les idées préconçues qui lui servent de guide. De celles-ci beaucoup, le long du chemin qu'il parcourt, s'évanouissent. Mais, un beau jour, il reconnaît et il prouve que quelques unes d'entre elles sont adéquates à la vérité. Alors il se trouve maître de faits et de principes nouveaux dont les applications tôt ou tard, répandent leurs bienfaits" [2]).

Het wetenschappelijk leven van Pasteur is een aaneenschakeling van bewijzen voor deze woorden.

Bij de kristallographische studiën, die tot zijn eerste groote zegepraal leidden, had hij de stoute verwachting, te zullen

---

[1]) Duclaux, *Pasteur*, p. 340.

[2]) Pasteur in de *Comptes rendus de l'Académie des sciences*, 1880.

vinden, wat den scherpzinnigen scheikundige Mitscherlich was ontsnapt. Hij zeide, dat Mitscherlich bepaald verschilpunten in de beslissende kristallen niet zag, doordien hij met *zijne ideeën* ze niet zocht.; maar, zoo ging hij verder, »moi qui a *l'idée préconçue* de leur existence, je suis en bonne situation pour les trouver s'il y en a" [1]). Gedurende zijn onderzoek toonden zich verschijnselen, die niet te verwachten schenen; maar — zoo verzekert hij ons — »je n'en poursuivis pas moins mon *idée*"). Toen daarna de belangrijke ontdekkingen, uit de zoo doorgezette waarnemingen gevolgd, in de Académie des Sciences kwamen, en de veteraan Biot den jeugdigen pionier aan Mitscherlich voorstelde, met de woorden: »Jonge vriend, gij moogt op iets groots roemen, daar gij vondt, wat een man als dezen ontging"; gaf deze andere veteraan dit merkwaardige wederwoord: »Si vous avez constaté ce que je n'ai pas su trouver, c'est que vous avez dû être guidé par une *idée préconçue*" [3]). Waarom vermeed Pasteur bij het tweede groote onderzoek zijn levens, bij zijne studie namelijk van het gistingvraagstuk, de dwalingen van Liebig en andere geleerde tijdgenooten? Een bevoegd vakman, Duclaux, noemt als hoofdreden: *une autre idée directrice* [4]). Dezelfde verklaring geldt ongetwijfeld voor het feit, dat de strijd tegen Pouchet en de zijnen, die beweerden thans gevallen van *generatio spontanea* te kunnen aantoonen, onder toejuiching van geheel de wetenschappelijke wereld beslist gewonnen werd. Wat de wetenschap vervolgens nog aan den steeds vooruitstrevenden geleerde te danken had, zijne ontdekkingen aangaande de ziekten van wijn, bier, zijdewormen, vee en menschen, omtrent vrijwaring tegen besmetting, genezing en het daartoe noodzakelijk kweeken, verzwakken, dresseeren, zou men bijna zeggen, van microscopische wezens, — dit alles werd bereikt onder de hooge leiding van ideeën. *Histoire d'une pensée*, heeft de tegenwoordige bestuurder van

---

[1]) Duclaux, *Pasteur*, p. 29.

[2]) L. Pasteur, *Recherches sur la dissymétrie moléculaire*, p. 29.

[3]) Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 29—30.

[4]) Duclaux, *Pasteur*, p. 89.

het Institut Pasteur zijn schoon boek over den gevierden meester genoemd. Zijn eerste beweegreden tot het schrijven van dit werk was de logische eenheid in Pasteur's wetenschappelijk leven: »Pasteur n'est pas un savant comme les autres. Sa vie scientifique a une admirable unité: elle a été le développement logique et harmonieux d'une seule pensée" [1]). Ziedaar de ideeën, waarvan wij spraken, bovendien onder de leiding eener opperste gedachte.

Eene natuurwetenschap *a priori* heeft met de bovenbedoelde ideeën niets uitstaan. *Idées préconçues*, die van het raadplegen der natuur zelve, die van het luisteren naar feiten ontsloegen, verwierp Pasteur onvoorwaardelijk.

Veronderstellingen begint hij zich te vormen uit feiten; zij worden waarschijnlijke hypothesen door feiten; zij gaan ten laatste over in vaste beginselen, wanneer volkomen zekerheid is verkregen door feiten.

Zijne ideeën begonnen met waarnemen en nadenken. Hij zocht zelf en vorschte met ernst na wat anderen reeds mochten hebben gevonden. Eene afwijking van deze laatste praktijk schijnt alleen de studie der zijdewormziekte te toonen. Toen namelijk de vermaarde scheikundige Dumas, diep bewogen door de ellende, waarmede het kwijnen der zijdeteelt duizenden landgenooten trof, zijnen oud-leerling, thans zijn vriend, trachtte over te halen, om toch naar eenig redmiddel uit te zien, gaf Pasteur ten antwoord, dat hij nog nooit een enkelen zijworm had aangeraakt. »Des te beter", zeide Dumas. — »Gij zult dan *geen andere ideeën* hebben dan die, waarop gij zult komen door uw eigen waarnemingen [2]). Onder bepaalde omstandigheden achtte ook Pasteur het geraden, te beginnen met een *tabula rasa* [3]). In den regel las hij, wat over een

[1]) Duclaux, *Pasteur*, p. V—VI.

[2]) Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 74.

[3]) Zie Betaillon, *Louis Pasteur*, in de *Rev. de Métaph. et de Morale*, 1896, Janv. p 31—32. Het is wellicht nuttig, hier de eigen woorden van Pasteur te geven. Hij zegt: »Il est des sujets qu'il vaut mieux aborder l'esprit libre d'idées préconçues et sans la connaissance des travaux qui les concernent, alors que la part n'a pas encore été faite entre les vérités et les erreurs que ces travaux renferment. J'aurais connu, en 1865, les assertions des naturalistes italiens

te bestudeeren onderwerp reeds geschreven was; ja, toen hij de oorzaken van microbische ziekten begon na te sporen, vonden zijne leerlingen hem »friand des ouvrages de médecine". Hij bleef nochtans zich zelf. Hij snelde zijne voorgangers weldra voorbij.

Zijn ondervinding en lange arbeid hadden immers een rijkdom van gegevens opgestapeld in zijn geheugen. Een deel dier ervaringen stond hem op beslissende dagen, althans implicite, voor den geest, en het verledene wierp licht op het heden. Voegen wij hierbij, dat één enkele groep van verschijnselen en gegevens hem veel openbaarde, daar hij de gave bezat niet alleen van scherp te zien, maar ook van vooruit te zien. Aldus wist hij de natuur als op een wenk te begrijpen. Een bekend feit diene als voorbeeld. Gedurende de zomervacantie van 1879 waren de eerste proefnemingen, die de kippencholera betroffen, geheel onderbroken. In het laboratorium waren tusschentijds alle cultures onvruchtbaar geworden. De smetstof deerde de dieren niet, die men daarmede inspoot. Men was op het punt alles van meet aan te beginnen, toen Pasteur een idee vond. De kippen, voor de oude cultures van den vorigen zomer, naar het scheen, ongevoelig, zou men nu nog inenten met jonge, verschgekweekte smetstof. Tot aller verbazing, wellicht ook tot verbazing van Pasteur, doorstonden bijna al deze dieren de proef zeer goed. Kippen echter, die frisch en gaaf van de markt kwamen, bezweken door hetzelfde gift alle en binnen het gewone tijdsverloop. Blijkbaar had de voorafgaande inenting de eerste kippen tegen de kwaadaardigheid der nieuwe enting gevrijwaard. Derhalve: men kon een stof bereiden, die daarmee ingeënte organismen tegen de aanstekelijke ziekte beschut. Een ontdekking van allergrootste beteekenis. Welke geest van voorzegging dreef Pasteur om aan deze deur te kloppen? — vraagt Duclaux, van wien wij onze mededeeling over-

---

que je viens de citer, que je n'aurais pas hésité, sans doute, à considérer comme exacts les faits signalés à diverses reprises par des savants aussi exercés dans l'étude des vers à soie que les professeurs Filippi, Cornalia, Vittadini, Ciccone".

namen. »Voilà évidemment la part de ses lectures et de ses études antérieures, de cette rumination incessante qui se faisait dans son esprit" [1]). De idee sprak uit, wat de natuur, in de stille uren van arbeid, den denker had toegefluisterd.

De toetssteen eener idee, als hypothese, waren de proefnemingen.

Onverwrikbaar was zijn beginsel; dat niemand meer dan de experimentator gebruik maakt van hypothesen, maar dat deze hem alleen strekken tot *gids* en *prikkel* bij het onderzoek, en altijd onder strenge contrôle [2]). Hij vreesde het doordraven op hypothesen, en tot Trécul zeide hij eens: »Si l'on n'y prend garde, cette hypothèse du transformisme introduira dans la science une foule d'erreurs parce qu'elle dispense beaucoup de personnes d'observations approfondies" [3]). Hij wilde degelijker onderzoek van dit »groote probleem", en daarom vroeg hij ten jare 1868, in een openbaar schrijven, dat de hoogste burgerlijke machten betrof, waarom het *Museum*, de weleer zoo vruchtbare kweekschool van hoogere wetenschap, geen reizigers meer uitzond: meende men daar, binnen de muren van Parijs, het transformismevraagstuk op te lossen? behoorde men zijn onderzoek niet veeleer over te brengen naar de eeuwenoude bosschen van Amerika of naar de groote Oceanen? [4]) Gaarne zouden wij uit de verspreide toespraken of geschriften van den geestdriftigen verdediger der wetenschappelijke nauwgezetheid geheele bladzijden aanhalen, door en door gezonde gedachten in kernige taal; dit laat echter het karakter eener studie als deze niet toe. Wij gelooven evenwel, dat het volgende citaat luide genoeg spreken zal. *Les laboratoires*, een artikel, dat in Januari 1868 verscheen en in 1871 onder *Quelques réflexions sur la science en France* werd opgenomen, begint aldus:

---

1) Duclaux, *Pasteur*, p. 349.

2) Bataillon, *Louis Pasteur*, in de *Rev. de Métaph. et de Morale*, 1896, Janv. p. 27.

3) Zie Bataillon, *Louis Pasteur*, in de *Rev. de Métaph. et de Morale*, 1896, Janv. p. 27,

4) L. Pasteur, *Quelques réflexions sur la science en France*, p. 17.

»Une vérité incontestable et, Dieu merci, incontestée, c'est l'impuissance de l'esprit de système à rien édifier de durable dans l'ordre des sciences physiques et naturelles. C'est par des expériences fines, raisonnées et suivies, que l'on force la nature à découvrir son secret. Toutes les autres méthodes n'ont jamais réussi.

»Que le physicien et le chimiste s'éloignent de leurs laboratoires, que le naturaliste délaisse ses collections et les voyages, sur-le-champ ils deviennent incapables de la moindre découverte.

»Les conceptions les plus hardies, les spéculations les plus légitimes ne prennent un corps et une âme que le jour où elles sont consacrées par l'observation et l'expérience. Laboratoires et découvertes sont des termes corrélatifs. Supprimez les laboratoires, les sciences physiques deviendront l'image de la stérilité et de la mort. Elles ne seront plus que des sciences d'enseignement, limitées et impuissantes, et non des sciences de progrès et d'avenir. Rendez-leur les laboratoires, et avec eux reparaîtra la vie, sa fécondité et sa puissance.

»Hors de leurs laboratoires, le physicien et le chimiste sont des soldats sans armes sur le champ de bataille" [1]).

Men ziet, dat de *ideeën* een vuurproef moesten doorstaan. Pasteur had geestdrift in de ziel, maar zijne meest enthousiastische opwellingen — getuigt Roux, die het weten kon — leidden hem altijd tot eene proefneming, en ten slotte behield hij alleen wat bewezen was.

Daar is nog een andere kracht van hooge logische waarde, een steun en staf op den weg der waarheid.

Ik bedoel de kritiek.

Bij de opening van het Institut Pasteur (14 November 1888), op den grooten dag zijner glorie, sprak de door alle volkeren toegejuichte geleerde tot zijne »geliefde medearbeiders": »Houdt den kritischen geest in eere. Deze alleen is geen wekker van ideeën, en ook geen prikkel tot groote dingen. Maar zonder dien geest is alles zwak. Hij heeft steeds

---

[1]) Roux, *L'oeuvre médicale de Pasteur*, in de *Agenda du Chimiste*, 1896.

het laatste woord: »Sans lui tout est caduc. Il a toujours le dernier mot" [1]).

De kritische geest hield de ooren van Pasteur open, wanneer hij zelf werd getroffen door de kritiek. Roux, die zoo dikwijls deelnam aan de collegiale beraadslagingen in het laboratorium, verzekert ons: »Nooit heb ik hem hooren in verzet komen tegen een deugdelijk bewijs" [2]). Wat hij later heeft gesticht op het gebied der pathologie — meldt ons Duclaux — werd voorbereid door een stapel feiten, die zijn tegensprekers hem dwongen te verzamelen [3]). Weerstand verlamde hem niet, maar noopte hem tot dieper navorschen.

Eens wandelde hij met Vallery-Radot in den tuin der École normale, en het onderhoud liep over de verhouding tusschen tegenspraak en waarheid. Zij belet de waarheid niet — aldus sprak de geleerde — hare bestemming te bereiken, doch vertraagt tijdelijk haren gang. Men moet daarom altijd de hinderpalen verwijderen, die haar in den weg staan. Een natuurwetenschappelijke leering moet steunen op een geheel van uitkomsten, waarnemingen en proeven. Wordt zulk een leer aangevallen, dan zal zij gewoonlijk een criterium harer waarheid of valschheid vinden in eenige feiten, die beslissen. Deze feiten zullen, wanneer zij waar is, met haar hoofdbeginsel overeenstemmen, doch daarmede klaarblijkelijk onvereenigbaar zijn, wanneer zij valsch is. Meestal zelfs zal een enkel welgekozen feit voldoende wezen om zulk eene leer omver te werpen of haar vast te stellen [4]). En tot een zoodanige critische proef, het *experimentum crucis* der logica, zocht Pasteur zijne tegenstanders meer dan eens te noodzaken [5]).

Het is verder geen gering deel der wijsheid, dat een be-

---

1) Vgl. de rede van Pasteur, bij Vallery-Radot, *Vie d'un Savant* p. 436-442.
2) Roux, *Agenda du Chimiste*, 1896.
3) Duclaux, *Pasteur*, p. 241; vgl. 232-233.
4) Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 345-347.
5) Zie b.v. bij Duclaux, *Pasteur*, p. 97-100, de proefneming in het gistingvraagstuk tegen de theorieën van Liebig en Berzelius.

roemd man het kritiekste, namelijk zijn eigen ideeën, daagt voor de rechtbank der kritiek.

Pasteur heeft deze wijsheid niet versmaad, en mij dunkt, dat hij velen een weg van waarheid toonde, toen hij op zijne beurt het pad van den terugtocht koos. De Senarmont sprak, toen het onderzoek over de *generatio spontanea* begon, dit woord van vertrouwen: »Laat Pasteur begaan. Wanneer hij op den weg, waar hij zich waagt, niets vindt, weest ervan verzekerd, dan zal hij er niet blijven". Biot namelijk beschouwde dit onderzoek als een hoovaardig avontuur en eene dwaasheid. »Gij raakt daar niet meer uit — had hij tot den moedigen experimentator gezegd — gij verliest uw tijd". Pasteur behoefde van dien weg niet terug te keeren [1]). Doch er waren andere dagen in zijn leven, dat hij dit wel behoorde te doen, en hij deed het. Vele jaren b.v. had hij gewerkt in eene richting, die zeer afweek van Bail, Berkeley, Hoffmann, Hallier, Turpin, Trécul, volgens wie het overgaan der microscopische organische soorten een feit was. Nu behoort men nog niet tot de loochenaars van elke evolutieleer, al gaat men van de idee uit, dat de organische soorten thans onveranderlijk zijn [2]). Dit staat vast, en de bijdragen in de Académie des Sciences (1872 en 1873) leveren het bewijs, dat Pasteur de transformatie meende te hebben waargenomen van den *mycoderma vini* in *gist*, een feit, dat lag buiten zijne bovengenoemde richting. Hij bleef intusschen willen, wat de feiten wilden, en toen een nauwlettender proefneming hem zijne dwaling toonde, schreef hij openlijk: »Ik heb gedwaald" [3]).

Daar slopen andere feilen in zijn onderzoek [4]). Hij bleef nochtans weinig rondstrompelen op zoogenaamde *hypothèses-hèquilles*. Want wat hij, reeds gebogen onder den last zijner

---

1) Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 120.

2) Vgl. Prof. H. de Vries, *Theorie en ervaring op het gebied der afstammingsleer*, in *Onze Eeuw*, 1902, blz. 355—369.

3) Pasteur, *Etudes sur la Bière*, 1876, p. 116.

4) Vgl. Duclaux, *Pasteur*, p. 112, 187, 209—211, 333, 346, 373; Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 181; Keuller, in *De Katholiek* (1895.) Dl. CVIII, bl. 393; Enklaar, *Louis Pasteur*, bl. 40.

jaren en zijner glorie, tot verheffing der ware wetenschap aanbeval, dat had hij met souvereinen ernst zelf nagestreefd, te weten: »1°. *N'avancer rien qui ne puisse être prouvé d'une façon simple et décisive*; 2°. *s'efforcer de ruiner ses propres expériences, et ne proclamer sa découverte que lorsqu'on a épuisé toutes les hypothèses*" [1]).

Ideeën, op deze wijze als voorloopige oordeelen degelijk opgevat, aan experimenten getoetst, met een geest van wijze kritiek gewikt en gewogen, zijn voor een belangrijk gedeelte duurzaam gebleken. Een aanwinst voor de kennis der waarheid.

En dezelfde verheven geest, die tegen »ontijdige generalisaties" trouw op zijn hoede was [2]), smaakte de verheven vreugde, tot de ontdekking te zijn gekomen van levenbrengende *beginselen* [3]). Meermalen weigerde de natuur, hem beslist te antwoorden: *ja*, of *neen*. Dan moest hij zich troosten met het bekende: *het is alsof*. Zijn trouw aan de wetten van het logische denken werd andere malen rijker beloond; hij mocht dan in het graniet der blijvende wetenschap griffen: *het is*.

Sommigen dachten in den laatsten tijd aan het stichten eener hypothesen-vrije natuurwetenschap. Hun poging was wellicht uitgelokt door anderen, die te voorbarig bij hunne hypothese zweren als bij een evangelie.

Pasteur vermeed deze uitersten.

* * *

Toen de beroemde Chevreul ten jare 1861 de studiën van Pasteur over het gisten en den oorsprong der fermenten moest beoordeelen, zeide hij: »C'est en examinant d'abord les recherches de M. Pasteur dans l'ordre chronologique et en considérant ensuite l'ensemble, qu'on peut apprécier la rigueur des jugements du savant dans les conclusions qu'il en déduit, et la perspicacité d'un esprit pénétrant qui, fort des

---

1) Pasteur, *Discours à l'Institut Pasteur* (1888), bij Vallery-Radot, *Hist. d'un Savant*, p. 441.

2) Pasteur, *Etudes sur la Bière*.

3) Zie boven bl. 278.

vérités qu'il a trouvées, se porte en avant pour en établir de nouvelles".

Deze woorden zijn tevens de beste schildering van alle volgende levensjaren, door den strengen experimentator aan wetenschappelijke nasporing gewijd [1]).

Wij zagen reeds, dat hij uit zijn logisch inzicht tevens zijne geestdriftige beschouwingen putte over eene volslagen hervorming der experimenteele studiemiddelen van zijn vaderland. Zijne *Réflexions sur la Science en France* (1871) waren de alarmkreet eener diepe overtuiging. De universiteiten moesten en zouden elk afzonderlijk volmaakt worden ingericht; zij moeten met elkander stelselmatiger en krachtiger samenwerken tot meerderen bloei en tot verheffing der proefondervindelijke wetenschap.

Was deze hem dan alles, het begin en het einde aller vraagstukken, die redelijke wezens zich konden en mochten stellen?

Was zij de eenige weg der waarheid?

De edele geleerde heeft de vraag opzettelijk beantwoord. Niets belangwekkender onder dit opzicht dan eene aandachtige lezing van zijn *Discours de Réception* in de Académie Française. Wij voor ons beschouwen deze rede geenszins als eene besliste katholieke geloofsbelijdenis. Wanneer de godsdienstige gevoelens van Pasteur ons niet van elders met groote zekerheid bekend waren, zou de academische redevoering ze ons niet genoegzaam openbaren. Het positieve Christendom gaat er te dikwerf schuil achter vage termen. Blijkbaar heeft de spreker het niet anders gewild. Alleen wenschte hij zijne wijsgeerige overtuiging duidelijk te verklaren tegenover het *positivisme*, dat toen zooveel geesten in Frankrijk beheerschte.

Pasteur had in zijne academische rede Littré te schetsen, den beroemdsten vertegenwoordiger van het positivisme [2]). Reeds bij zijn inleiding bepaalde hij onbewimpeld, dit stelsel niet te

---

[1]) Vgl. Cornu, in zijn herdenking bij den dood van Pasteur, *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, Séance de Lundi 30 Sept. 1895.

[2]) Littré, die zonder eenigen godsdienst was opgevoed, ontving vóor zijn sterven met volle kennis en vrijen wil het H. Doopsel.

aanvaarden. »J'ai tant à louer — zeide hij, — et de tant de côtés, dans cette belle vie de M. Littré, que vous excuserez ma sincérité, si je commence son éloge en marquant mon dissentement avec ses opinions philosophiques".

Daar is geen beter middel om nauwkeurig mede te deelen, wat Pasteur door *positivisme* verstond, wat hij ervan verwierp en waarom, dan dit alles te vermelden met zijn eigen woorden.

Auguste Comte had met zijn *Système de philosophie positive* Littré, toen deze een man van veertig jaren was, geheel overmeesterd. De nieuwe volgeling, die de strengste en trouwste werd, wist van zijn rust, reeds zoo beperkt door vele arbeidsuren, die de *Dictionnaire* eischte, nog vele uren uit te woekeren, om de zeshonderd bladzijden te schrijven van *Auguste Comte et la Philosophie positive*, en aldus den wensch te vervullen der weduwe van den meester, die hem deze levensbeschrijving bijna had afgesmeekt. Pasteur teekende derhalve het positivisme, naar de oorspronkelijke opvatting van den stichter dezer school. Hij zegt: »Le principe fondamental d'Auguste Comte est d'écarter toute recherche métaphysique sur les causes premières et finales, de ramener toutes les idées et toutes les théories à des faits et de n'attribuer le caractère de certitudes qu'aux démonstrations de l'expérience. Ce système comprend une classification des sciences et une prétendue loi de l'histoire, qui se résume dans cette affirmation: que les conceptions de l'esprit humain passent successivement par trois états: l'état théologique, l'état métaphysique, l'état scientifique ou positif".

Velen meenden nu den weg der geheele waarheid te hebben gevonden. Pasteur noemt de meening, dat met die methode »alle problemen zouden op te lossen zijn" eene »*illusie*". De positivist overschat de waarde zijner methode; immers hij verwart, bij zijne historisch, taalkundig, letterkundig onderzoek, de beteekenis van het woord *ervaring*. Feitelijk is deze voor hem de eenvoudige waarneming der dingen, verbonden met eene min of meer wettige redeneering uit hetgeen geweest is tot hetgeen zou kunnen zijn; dat is echter bij lange niet hetzelfde als de methode, waarnaar de experimentator

zijn onderzoek inricht. Littré en Auguste Comte waanden en brachten oppervlakkige geesten in den waan, dat hun systeem berustte op dezelfde beginselen als de wetenschappelijke methode, waarvan Archimedes, Galilei, Pascal, Newton, Lavoisier de ware grondleggers zijn. Vandaar eene illusie der geesten, nog versterkt doordien de wetenschap en goede trouw van Littré goede waarborgen schonken. Zie thans een proef op de som. Terwijl Arago van Comte zeide, dat deze hoegenaamd geen aanspraak kon maken op mathematische titels, had Littré geantwoord, dat Comte wel geene geometrische ontdekkingen had gedaan, maar sociologische.

Feiten?

Den 10den November 1850 schreef Littré een artikel: *Paix occidentale*, om te staven, dat de sociologie eene wetenschap is. Littré schreef letterlijk: »Il y a deux manières de prouver la vérité d'une doctrine: tantôt l'initiation directe, le travail, l'étude, tantôt les précisions déduites de la doctrine qui persuadent et qui frappent tous les esprits: savoir c'est prévoir". De schrijver verzekerde verder, dat de vrede, die van 1815 tot 1850 had geheerscht, sedert een kwarteeuw was voorspeld door de sociologie, en dat zij dien ook *voorzag* in de toekomst. Helaas! de Krim; Oostenrijk en Italië; Oostenrijk en Duitschland; Duitschland en Frankrijk; Rusland en Turkije verbraken de theorie. »Die jammerlijke bladzijden grieven mij" — schreef Littré bij den herdruk van zijn artikel in 1878. Weldra (1879) bleek een nieuw werk van denzelfden schrijver, getiteld *Conservation, révolution et positivisme*, vol mistastingen op staatkundig en sociologisch gebied. Volgens Pasteur had men niets beters te verwachten. En hij sluit dit eerste bewijs tegen de positivistische leer, gelijk Comte haar vastzette, met deze verklaring, die in dit jaar 1903 nog ernstige overweging verdient: »*La politique et la sociologie sont des sciences où la preuve est trop difficile à donner. Trop considérable est le nombre des facteurs concourant à la solution des questions qu'elles agitent. Là où les passions humaines interviennent, le champ de l'imprévu est immense*".

Een tweede bezwaar tegen het wijsgeerig stelsel van Comte en Littré is de onnatuurlijke beperking en insluiting van den menschelijken geest.

Littré werd door loochening en twijfel heen en weder geslingerd, toen hij omtrent alle metaphysische vraagstukken vrede zocht en scheen te vinden in het »dogmatisme, dat alle metaphysica wegnam". Hij sprak tot zich zelven: »Gij hebt u niet bezig te houden met den oorsprong en ook niet met het einde der dingen; niet met de ziel; niet met godgeleerdheid, niet met metaphysica. Volg uw neiging om nasporingen te doen, zonder rust en met liefde. Vlucht het absolute. Bemin alleen het relatieve". Welk een rust voor dien man, brandend om elk gebied van wetenschap te betreden! Toch bedroog hier de schijn. Littré was geen beslist en rustig atheïst. Hij zeide: »Te zeer ken ik het lijden en de moeilijkheden van het menschelijk leven om eenig mensch, wie ook, overtuigingen te willen ontnemen, die hem steunen in de beproeving [1]). Voor anderer godsdienstig geloof was hij niet onverschillig; en hij zelf ontkende noch het bestaan van God noch de onsterfelijkheid der ziel. Doch *a priori* zette hij de gedachte daaraan ter zijde, dewijl hij beweerde, dat hier eene wetenschappelijke grondlegging eene onmogelijkheid was. Een God in overdrachtelijken zin droeg hij in zijn ziel, een ideaal namelijk van hartstocht voor den arbeid en van liefde voor de menschheid; welke wetenschap echter of welke wijsgeerige ontdekking kon de uitsluiting dier groote waarheden, als het bestaan van God, in den eigenlijken zin, tegenover de menschelijke ziel rechtvaardigen?

Pasteur spreekt daarom zijn eigen denkbeelden uit. Hooren wij hem in zijn eigen taal.

»Quant à moi, qui juge que les mots progrès et invention sont synonymes, je me demande au nom de quelle découverte nouvelle, philosophique ou scientifique, on peut arracher de l'âme humaine ces hautes préoccupations. Elles me paraissent d'essence éternelle, parce que le mystère qui enveloppe

---

[1]) Deze woorden komen eerst aan het einde der door ons gevolgde rede voor.

l'univers et dont elles sont une émanation est lui-même éternel de sa nature.

»On raconte que l'illustre physicien anglais Faraday, dans les leçons qu'il faisait à l'Institution royale de Londres, ne prononçait jamais le nom de Dieu, quoiqu'il fût profondément religieux. Un jour, par exception, ce nom lui échappa et tout à coup se manifesta un mouvement d'approbation sympathique. Faraday s'en apercevant interrompit sa leçon par ces paroles: »Je viens de vous surprendre en prononçant ici le nom de Dieu. Si cela ne m'est pas encore arrivé, c'est que je suis, dans mes leçons, un représentant de la science expérimentale. Mais le notion et le respect de Dieu arrivent à mon esprit par des voies aussi sûres que celles qui nous conduisent à des vérités de l'ordre physique" " [1]).

Pasteur zag een derde leemte in het positivisme der reeds genoemde wijsgeeren. Hun stelsel houdt geen rekening met »la plus importante des notions positives, celle de l'infini". Dit positieve en primordiale [2]) begrip, en daarmede alwat eruit voortvloeit in het leven der maatschappijen, wordt zonder grond door het positivisme verwezen. Professor Keuller heeft de verheven woorden van den edelen denker over het oneindige gedeeltelijk aangehaald in dit maandschrift. Groote verrukkingen hijgden onder het academische koepeldak, en aller blikken hieven zich op, uit de stoffelijke wereld naar de sferen, toen die verheven gedachten opvlogen als een vlucht arenden. Het oneindige werd vernomen in zijne weerklinkingen door de zichtbare wereld en het leven en streven der menschelijke ziel.

Hoe kon toch het positivisme beweren, dat het bovenzinnelijke, als ontoegankelijk voor redelijke wezens, wijze mannen niet langer mocht afleiden en bezighouden!

* * *

De academische rede leidde tot het besluit: daar is een

---

1) Vgl. *De Katholiek*, 1895, December bl. 509.

2) Dit woord is van Pasteur, *Discours de Réception*, p. 24.

weg naar hooger. Dit hoogere — allen hadden het verstaan — raakte bovenal de godsdienstige waarheid.

Welke overwegingen kunnen den menschelijken geest dien weg naar hooger doen bewandelen?

Zeldzaam vond de geleerde — en de aard van zijn wetenschappelijken arbeid verklaart dit genoegzaam — aanleiding om godsdienstige vraagstukken opzettelijk toe te lichten. Evenwel bezitten wij eenige bladzijden, die ons in staat stellen, de bovenstaande vraag, naar de wijsgeerige denkbeelden van Pasteur, eenigermate te beantwoorden. Den 8 Augustus 1874 zat hij voor bij eene prijsuitdeeling op het college van Arbois, en hield eene toespraak, die niet meer dan enkele bladzijden druks beslaat en onder ons weinig bekend is, maar de innerlijke gedachte van den geloovigen denker duidelijker openbaart, wanneer wij deze rede in verband brengen met diens veel verhevener *Discours de Réception.*

In geen tijdvak van zijn leven heeft Pasteur, wanneer wij behoorlijk zijn onderricht, het geloof van zijn Doopsel en zijner eerste H. Communie verzaakt. Nochtans is het mogelijk, dat de verwachting veler tijdgenooten somtijds ook zijnen geest voorbijtrok, en dat hij van de wetenschap nieuwe antwoorden verhoopte op de grootste vragen des levens. Hij gewaagt van »ces grands problèmes, éternels sujets des méditations solitaires des hommes". Zijn dagelijksch verkeer met de stoffelijke wereld had hem getoond, hoe de mensch, hier naar waarheid zoekend, struikelt bij iedere schrede. Schijnbaar zeer eenvoudige openbaringen der natuur zijn nochtans zoo bezwaarlijk te doorgronden. Wat is der dingen oorsprong en einde? [1]) En het oneindige! Daarvan spraken hem de sferen; daarvan zag hij de onvermijdelijke uitdrukking overal. Zijn geest ontdekte den dieperen grond voor eene waarheid en voor eene macht boven die der natuur: voor mysterie en wonder [2]). Deze erkenning liet niets onaangeraakt in zijne geniale ziel. Herinneren wij ons zijne woorden over het be-

---

1) Pasteur, *Discours d'Arbois*, p. 6—7.

2) Pasteur, *Discours de Réception*, p. 23—24.

grip van het oneindige: »Quand cette notion s'empare de l'entendement, il n'y a qu'à se prosterner! Il faut demander grâce à sa raison! Les ressorts de la vie intellectuelle menacent de se détendre! On se sent près d'être saisi par la sublime folie de Pascal". Deze woorden uitgesproken met eene diepe emotie, deden een rilling van geestdrift en geloof door geheel de vergadering gaan. Van alle zijden barstten de toejuichingen los [1]). Pasteur had een der diepere gedachten zijns harten geopenbaard. Het materialisme en atheïsme schenen hem onvereenigbaar met een dieper inzicht van de ware werkelijkheid. Daarom weerhield hij zich niet, eene luchthartige, oppervlakkige vrijdenkerij openbaar te kastijden. »Savez-vous — zeide hij — ce que réclament la plupart des libres penseurs? C'est, pour les uns, la liberté de ne pas penser du tout et d'être asservis par l'ignorance; pour d'autres, la liberté de penser mal; pour d'autres encore, la liberté d'être dominés par les suggestions de l'instinct et de mépriser toute autorité et toute tradition ... la liberté qui signifie matérialisme ou athéisme, celle-là répudions-la avec énergie" [2]).

Pasteur aanbad den God der christenen. Zijn godsdienstig leven werd geheel aangetrokken door Christus en de christelijke openbaring. Wat getuigde in hem, dat daar de weg was en de waarheid? Uitgewerkte verklaringen hierover schenken zijne geschriften, uit den aard der zaak, ons nooit. Wegens deze schaarschheid schijnen de volgende mededeelingen des te belangwekkender.

Den godsdienst van het toenmalig positivisme, den godsdienst der humaniteit, beschouwde Pasteur als eene oppervlakkigheid, reeds uit dezen hoofde alleen, dat daaraan iedere samenhang ontbreekt met het oneindige [3]). Hem was godsdienst het dienen van den God, wiens bestaan hij voor de plechtige academie-vergadering met Faraday beleed, als eene

---

1) Boissier, *Discours* van 26 Dec. 1896. bij het graf van Pasteur. Vgl. *Rev. des quest. scientif.* 1901, Janv, p. 58.

2) Pasteur, *Discours d'Arbois*, p. 6.

3) Pasteur, *Discours de Réception*, p. 25.

waarheid, die 's menschen geest bereikt langs even zekere wegen — *par des voies aussi sûres* — als die der waarheden op natuurkundig gebied. Want niemand was het een geheim, dat Faraday's woorden de overtuiging waren van Pasteur [1]). Elders sprak deze over het geloof en het luisteren der ziel naar eene goddelijke openbaring. Waarheen ziet de mensch zich verwezen, wanneer hij leeft zonder geloof? Naar eene foltering, een »tourment de l'âme". Het is de foltering der ziel, die onmogelijke uitkomsten najaagt; eene foltering, die hare uitdrukking vindt in een volstrekt stilzwijgen of in eene bekentenis van machteloosheid om iets te begrijpen, om iets van de geheimenissen te kennen. Maar de ziel kan ook worden geleid tot het geloof, tot de overtuiging eener oplossing der groote levensvragen door eene goddelijke openbaring. Het betaamt de wetenschap te beseffen, dat hier niet haar gebied is en dat zij zich niet heeft te mengen in het godsdienstige.

De man van geloof weet niet en wil niet weten. Hij gelooft aan een bovennatuurlijk woord. — »L'homme de foi ne sait pas et ne veut rien savoir. Il croit à une parole surnaturelle". — Schijnen zulke woorden, hoe bekorend wellicht van emotie, niet het omdwalen van den geest langs den grenzen der onredelijkheid? Pasteur wist, dat zij ongetwijfeld zóo dachten, die zielsverwantschap gevoelden met eenige burgers van Arbois, en hun kortelings ingevoerd modern grafschrift: »mort en libre penseur" [2]). Hij zelf hield het aannemen van geopenbaarde waarheden, al kon men ze niet begrijpen gelijk wetenschappelijke waarheden, voor eene daad, die redelijken wezens past. Hem scheen het, wanneer men van onredelijkheid gewaagt, grooter onredelijkheid, te meenen, dat de rede het laatste woord heeft te spreken over de problemen

---

1) Zie boven bl. 288. Vgl. enkele mondelinge, niet door Pasteur zelven geschreven en uitgegeven, verklaringen omtrent God bij prof. Keuller, *De Kath.* 1895, Dl. CXIII, bl. 510—512.

2) Deze grafschriften in het stadje van een vierduizend zielen waren alle geplaatst na 1870. Pasteur noemt ze in zijn *Discours d'Arbois* (1874), p. 6: «un défi et un outrage".

van oorsprong en laatste einde [1]). Hij schroomde ook niet voor jeugdige verstanden, spiritualistische onderwerpen te behandelen; immers zij zijn lichtend voor alle leeftijden en voor iederen staat van ontwikkeling: »C'est le privilége des grandes vérités d'avoir des lumières intérieures pour tous les âges de la vie, et c'est l'honneur de l'humanité d'en recevoir de vivifiantes clartés, quelle que soit la culture de l'esprit [2]). Zoodra wij gaan in ons eigen dieper leven, ontdekken wij harmonieën tusschen de verheffingen onzer menschelijke natuur en de overtuigingen van het geloof. Pasteur brengt zulke beweegredenen onder de categorie van het »gevoel". Elders trachtten wij reeds aan te toonen, dat deze *term — sentiment* — tot misverstand leiden kan [3]).

Wat de *zaak* betreft, volgen wij gaarne de wijsheid zijner schoone woorden: »La raison n'est pas tout: il y a le sentiment; et ce qui fera éternellement la force des convictions de l'homme de foi, c'est que les enseignements de sa croyance sont en harmonie avec les élans du coeur, tandis que la croyance du matérialiste impose à la nature humaine des répugnances invincibles. Est-ce que le bon sens, le sens intime de chacun ne proclame pas la responsabilité individuelle? Le matérialisme, au contraire, la repousse. Est-ce qu'au chevet de l'être aimé que la mort vient de frapper vous ne sentez pas au dedans de vous quelque chose qui vous crie que l'âme est immortelle? C'est insulter au coeur de l'homme que de dire avec le matérialiste: »La mort, c'est le néant"" [4])!

* * *

Tyndall schreef in 1884 van Pasteur: »Niemand onder de thans levende geleerden heeft zoo menigen kamp uitgestreden als hij". De fijn en edel gevoelende strijder ontving dan menige

---

1) Pasteur, *Discours d'Arbois*, p. 7.
2) Idem, p. 8.
3) Vgl. het artikel over Brunetière, in *De Kath.* 1898, blz. 458—488.
4) Pasteur, *Discours d'Arbois*, p. 8.

diepe wonde in zijn gemoed. Zoo, toen hij zijn groote ontdekking aangaande de hondsdolheid met alle nauwgezetheid van een genialen geest en een menschlievend hart voltooide, terwijl felle tegenstanders over hem de openbare verachting zochten te doen nederstorten en zelfs aandrongen op het sluiten van zijn laboratorium in de Rue d'Ulm.

Deze dingen zijn voorbijgegaan. Blijven zullen de groote werken. Blijven ook de heugenis aan dien sterken wil en die hartstochtelijke liefde voor vaderland en menschheid, waardoor Pasteur, niet minder dan door zijn genie, ons allen met eerbied en geestdrift vervult, waardoor hij het levend en sprekend bewijs werd, hoezeer moreele grootheid intellectueele krachten kan stalen en leiden in de richting der waarheid. Zoo gaarne zouden wij hier verheerlijken, en met *zijn* eigen woorden verheerlijken, het »enthousiasme", èn »la patience dans les longs efforts", èn »la tenacité dans le travail quotidien", èn »les qualités persévérantes qui font les vies utiles", èn het »*Sursum corda*", èn die »loi de paix, de travail, de salut, qui ne songe qu'à délivrer l'homme des fléaux qui l'assiègent". Dit waren ook wegen van waarheid. Daar echter kunnen wij hem thans niet volgen.

Wij hebben zijne beginselen over experimenteele wetenschap, over metaphysische en over geloofsphilosophie gehoord. Voor de experimenteele wetenschap is hij een der volledigste toonbeelden. Van de-metáphysica heeft hij het goed recht tegen de eenzijdigheid van het positivisme verdedigd. Wijsgeerige of theologische verhandelingen over geloof en godsdienst bezitten wij van hem niet; maar het weinige, dat wij over geloof en openbaring in zijne geschriften aantreffen, is een mannelijk verweer tegen godloochening en ongodsdienstigheid met een beroep op het grootsche in de schepping en in het menschelijk hart. Wie hem nader wil kennen, moet zijne daden lezen. Daar staat onuitwischbaar geschreven, dat Christus zijn weg was, en dat hij naar het land der eeuwige Waarheid is heengegaan langs het pad van Christus' Kerk.

In de Rue Dutot verrijst het *Institut Pasteur*. Het woelen

van Parijs en de stemmen der hartstochtelijke stad zwijgen daar, als weggestorven. Deze stilte mocht ik eerbiedig binnengaan, den vorigen zomer. Het licht van een kalmen Julimiddag scheen helder door den gang van het Institut, die naar de grafkapel voert met het opschrift: ICI REPOSE PASTEUR. Langs de witmarmeren treden daalde ik neder in het duistere mausoleum, naar dat van Galla Placidia te Ravenna gebouwd. Electrische graflampen wierpen zacht schijnsel op mozaïek aan wanden en gewelven, op zachte schakeeringen aan zuilen en kapiteelen van marmer en porfier. Donkergroen porfier is ook de sarcophaag, waarin eenzaam het lichaam rust, verlaten door de groote ziel. Ziedaar: stof en asch. Tegen den achtergrond der kapel is een zacht opschemeren van het altaar; gelijk in de oude dagen geven daar apocalyptische letterteekens getuigenis van den Christus: A en Ω.

Toen boog ik de knieën. Hoe troostrijk schijnt over dit vereerde graf het licht van Hem, die is *het Begin en het Einde* der dingen!

Amsterdam, 1903. p. J. V. DE GROOT, Ord. praed.

PROEVEN VAN VERSCHIL TUSSCHEN VERTALERS NIET ALLEEN, MAAR OOK TUSSCHEN BIJBELSCHRIJVERS?

Het zal misschien bij menig lezer bevreemding wekken in *De Katholiek* dezen titel als opschrift van een artikel aan te treffen. Hij verkeert dan in dezelfde stemming, waarin wij ons bevonden, toen wij eenige weken geleden als bij toeval het nummer van 20 Sept. 1902 van *De Hervorming* in handen kregen, en ons oog op bovenstaanden titel viel. Hij prijkte, bij wijze van reclame makend etiket, boven een artikeltje van den heer D. C. De H[aas] uit Dr[achten]. Met vluchtigen blik doorliepen wij de nauwelijks twee en een halve kolom druks, en onze nieuwsgierigheid veranderde weldra in bevreemding, verbazing en nog wat, dat zulke regels in een blad gevonden werden, dat den weidschen naam draagt van *De Hervorming*.

De hervorming toch, is, gelijk een ieder weet, de vergoding geweest van de letter der Schrift: de Schrift en zij alleen, was het woord door God tot den mensch gesproken. Het protestantisme gaf er hoog van op, gebouwd te zijn op de *onfeilbare waarachtigheid* van HET Woord Gods, in tegenstelling met het woord en het gezag van menschen, gelijk het dit in de Katholieke Kerk meende te vinden.

Niet gering is ook nog heden ten dage het getal dier hervormers, voor wie de Bijbel de eenige arke is, waarin hun geloovig gemoed te midden der wassende golven van deïsme en verwerping van al het bovennatuurlijke een veilige toevlucht meent gevonden te hebben. Verwonderen zou het mij niet, zoo voor velen hunner, door de artikelen van den

heer De H.... plank bij plank van deze hunne arke werd weggeslagen. Want alleen reeds de titel van zijn artikeltje »*Proeven van verschil tusschen... bijbelschrijvers*" werkt als eene zware deining op een in het zand vastgeloopen wrak; en wat er op volgt is voldoende om aan de waarachtigheid des Bijbels radeloos te twijfelen, en haar straks in den afgrond te zien verdwijnen, zoo ten minste die »verschillen" bij nadere beschouwing geen geschilderde golven blijken te zijn.

Het effect van De H's *Proeven* kan voor personen, die in de bijbelstudie niet te huis zijn, geen ander wezen dan die van een torpedo. Wat de eene bijbelschrijver beweert ontkent de andere: dus!....

De bijbelstudie is zeker in onzen tijd een der meest delicate, zoowel voor den katholiek als voor den geloovigen protestant. Voor beiden zijn die schriften terecht het onfeilbare woord van God. Met des te meer kieschheid, bedachtzaamheid, ja behoedzaamheid diene men hier vooral de vraagstukken op te werpen, naar mate die de verst strekkende gevolgen kunnen en zullen hebben voor den lezer. Dat echter van zekere zijde — waar men zich zoo gaarne zijne verhouding tot den geloovige voorstelt als die eener lichtende zon hoog boven donkere wolken drijvend — niet zelden met de meeste lichtvaardigheid en oppervlakkigheid zulke kwesties worden behandeld en *af*gehandeld, mogen de volgende *bladzijden* aantoonen.

De »verschillen", die De H. alleen tusschen den Statenbijbel en de nieuwe vertaling aanstipt, zullen wij buiten rekening laten: deze vertalers zullen zeker wel geen aanspraak op de gave der inspiratie maken. Wij bepalen ons dus alleen tot de zoogenaamde *verschillen*, die »*ook* tusschen *bijbelschrijvers*" zouden bestaan.

I. Het eerste »verschil" vindt De H. tusschen II Sam. XIV, 27 en XVIII, 18. Op de eerste plaats, waar Absalom's vlucht en terugkeer verhaald wordt, zegt de tekst, dat hij drie zonen had, en op de tweede plaats staat, na het verhaal zijner nederlaag, vermeld: »Absalom nu nam en richtte bij

zijn leven den wij-steen op, die staat in het koningsdal, want sprak hij: mij is *geen zoon*, door wien de gedachtenis van mijn naam zal bewaard worden. En hij noemde den wij-steen naar zijn naam, en hij wordt Absaloms hand genoemd tot op dezen dag". Het doel van dit bericht XVIII, 18, is blijkbaar geen ander dan het frappante contrast aan te toonen, dat er tusschen de heerschzucht van een Absalom en diens uiteinde bestaat: van al zijne pogingen en intrigen om zich te verheffen, om zich bij het volk, zij het ook ten koste van zijn eigen vader, bemind en gevierd te maken, is niets overgebleven dan een monument, dat bij het nageslacht zijn aandenken als dat van een ellendeling bewaart.

Tegenspraak evenwel (gelijk de cursiveering der woorden *drie zonen, geen zoon* door den heer De H. schijnen te bedoelen) kan er dan alleen tusschen XIV, 27 en XVIII, 18 bestaan, wanneer *a.* beide plaatsen oorspronkelijk tot het boek Samuel behoorden, en *b.* op hetzelfde tijdstip terugzien. Heeft namelijk de geïnspireerde schrijver der boeken Samuel één dezer twee plaatsen oorspronkelijk niet geschreven, zoodat zij alleen aan een glossator te wijten is, of hebben beide plaatsen niet hetzelfde tijdstip op het oog, dan is het duidelijk, dat er wel een zeker verschil is tusschen deze twee plaatsen, voorzoover zij *niet hetzelfde* zeggen, maar hoegenaamd geen verschil, dat op eene tegenspraak van de gewijde schrijvers mag gelijken.

Nu is het wel niet onmogelijk met verschillende oudere en nieuwere katholieke schrijvers de noot van XVIII, 18, te doen slaan op de periode vóór den moord door Absalom op Amnon begaan, zoodat eerst door de geboorte van deze drie zonen in Absalom de gedachte naar de heerschappij ontstond en langzaam tot rijpheid kwam [1]). Minstens vijf jaren immers verliepen er tusschen den moord op Amnon en zijne volledige

---

[1]) P. Hummelauer: »Ergo Absalom eum titulum videtur erexisse ante occisum Amnon; postea ex exilio Hierosolymam reversus, videtur genuisse 14, 27 tres filios, quod factum insperatum stimulos addidit ejus ambitioni, ut jam suis posteris regnum vindicaret". (h. l.)

begenadiging, zoodat men, vooral met het oog op de toen heerschende polygamie, het mistrouwen om eene nakomelingschap te hebben niet te veel mag urgeeren.

Redelijker echter wil het ons voorkomen, dat wij hier niet met eene oorspronkelijke bemerking van den schrijver der Boeken Samuel te doen hebben, maar met een in den tekst ingeslopen kantteekening.

a. Immers over het algemeen genomen zijn de boeken Samuel onder die te rekenen, welke mede het grootste contingent aan interpolaties leveren: eene aandachtige vergelijking van den Hebr. Tekst met de Alex. Vertaling geeft hiervan de doorslaandste bewijzen (verg. I Sam. XVII, 12–31, 41, 50, 55–58; XVIII, 1, 2, 17—19, 29, 30 enz.) — *b.* Bevreemdend zou het zijn, dat de schrijver, of wil men de redactor, die pas eenige hoofdstukken te voren bericht had, dat Absalom *drie* zonen had, hier zonder eenige verklaring zou zeggen, dat hij er *geen* had: bedoelde hij den tijd vóór diens vlucht, dat had hij dit ten minste er wel bij mogen voegen. Geheel anders echter staan de zaken, wanneer men een glosse aanneemt; zij komt van den rand in den tekst, waaruit zij zich niet dan door nauwgezet kritisch onderzoek, en dan nog niet gemakkelijk, laat verdrijven. — *c.* Maar ook de *plaats* van deze noot in den tekst wijst er op, dat wij met eene glosse te doen hebben, die ons Absalom gevallen toont als een offer zijner grenzenlooze heerschzucht. Immers, leest men het verhaal XVIII, 9 vv. aandachtig na, dan is men getroffen over de frischheid van schildering en een zekere vaart, waardoor men het geheele tafereel voor zijne oogen als ziet afspelen.

De samenspraak tusschen Joab en den soldaat, die hem het bericht brengt, Absalom aan de eiketakken te hebben zien hangen (10—14*a*); de doorboring van Absalom (14*a*, 15); de staking van alle verdere vervolging (16, 17); dan onmiddelijk daarop de gejaagdheid van Achimaäs om het bericht van Absalom's nederlaag en dood aan koning David te brengen — dit alles geeft zulk een vaart aan het verhaal, dat men daar tusschen slechts met storing van het schoone geheel een be-

richt over het oprichten van een gedenksteen door Absalom geplaatst vindt. Wellicht is er ook geen plaats meer geeigend om den een of ander tot het maken eener kantteekening te verleiden dan juist deze.

»Absalom — zoo zegt de joodsche geschiedschrijver, Flavius Josephus — had in het koningsdal, twee stadiën van Jerusalem, een marmeren zuil opgericht, met zeker opschrift, opdat, indien zijn geslacht uitstierf, zijn naam toch in de geheugenis der menschen mocht blijven" (*Antiq.* VII, 10, 3). De joden na de ballingschap hadden dit monument voor oogen, dat waarschijnlijk de afbeelding droeg der hand, die de wijding had verricht, in casu dus Absalom's hand [1]). Daar nu Absalom zoowel bij den jood als ook nu nog bij den muzelman verfoeid is om zijn afschuwelijken opstand tegen zijn vader [2]) en de populaire legende hem meer en meer als de verpersoonlijking van ondank en hebzucht voorstelde [3]), zoo lag het voor de hand, dat men bij de vermelding van diens nederlaag en schandelijken dood de kantteekening maakte, dat van al de intrigen van dezen ontaarden zoon niets was overgebleven dan het ééne monument; en zelfs de benaming »Absalom's hand", door den volksmond aan dit gedenkteeken gegeven, was een luide waarschuwing tegen eene misdaad gelijk hij gepleegd had.

Dit alles doet het ons veel waarschijnlijker voorkomen, dat

---

1) Vgl. *Corp. inscript. semit.* n. 199. *Rev. Semit.* 1894, p. 261, bij Nowack: *Bücher Sam.* II, 18, 18.

2) Zoo getuigt Dr. Sepp: »De onder verwenschingen tegen het (als graf van Absalom thans bekend staand monument) geworpen steenen vullen reeds de geheele ruimte van 8 tot 10 voet breedte in het achterste deel van dit graf... Een Moslem wierp voor onze oogen een steen tegen Absalom's graf en bromde bij zich zelven: »Vervloekt die tegen zijne ouders opstaat"— (*Jerusalem*, I, p. 279).

3) In de rabbijnsche litteratuur wordt zelfs gezegd, dat de eik, in wiens takken Absalom met het haar verward bleef hangen, een *hart* bezat, waarboven hij gehouden werd, toen de drie schichten hem doorboorden. »Dit geschiedde om ons te toonen, dat, wanneer iemand zoo harteloos wordt van tegen zijn eigen vader oorlog te voeren, de natuur zelf een hart aanneemt, om zulk eene daad te wreken (Mek. Shirah, § 6). En populaire legenden verhalen, dat Absalom's oog onbegrijpelijk groot was, om daarmede zijne onverzadighare hebzucht aan te geven. (Niddah, 24b.). Vgl. *Jewish Encycl.* i. v. *Absalom.*

wij hier in v. 18 oorspronkelijk eene glosse hebben, die allengs in den tekst zelven geslopen is. Nochtans is dit geschied voor de 2e eeuw v. C., daar zij zich reeds in de vertaling der LXX bevindt.

Hoe men echter erover denke, het eerste *verschil*, dat de heer De H. tusschen II Sam. XIV en XVIII meende te constateeren, lost zich op als een lichte morgendamp op een zomerschen dag.

II. In de anderhalve kolom druks, die er nu volgt, heeft de heer De H. vooral den Kroniekschrijver tot het voorwerp zijner *proeven* gekozen. Of echter de operaties, op hem verricht, eerder den aard van *proeven* dan wel van ware resultaten hebben?....

I Kon. I, 5—II, 25 wordt verhaald, hoe Adonias, Salomon's halve broeder, eerst openlijk, nog tijdens David's leven, en later door list, Salomon naar de kroon stond, en na de eerste maal van hem genade te hebben verkregen, den tweeden keer ter dood verwezen werd. De schrijver der Kronieken nu bericht: »Gansch Israël gehoorzaamde hem [Salomo]: ook betoonden zich al de vorsten en helden alsmede *al de zonen van koning David* [*cursiv.* van de heer de H.] aan koning Salomo onderdanig" (I Kron. XXIX, 24). Van een *opstand* tegen Salomon getuigen niet de feiten in I Kon. I, 5—II, 25 verhaald.

De koninklijke pracht, door Adonias nog tijdens het leven van David ontvouwd, was geen opstand tegen Salomon, daar deze nog geen koning was. En toen Adonias later van Salomon Abisag de Sunamitin voor zich tot vrouw deed vragen door Bethsabee, ook toen bestond er nog geen opstand: dus is er ook nog geen tegenspraak met het bericht van I Kron. Salomon echter zag daarin terecht een doorslaand bewijs (cfr. II Sam. XVI, 21, 22), dat Adonias zijne oude aanspraken niet had laten varen. Zonder dat deze dus door eene positieve, eclatante daad tegen Salomon in verzet was gekomen, werd hij uit den weg geruimd. Ten onrechte beweert dan ook de heer De H. dat Adonias »tot onderwerping *gedwongen* werd". En wanneer hij erbij voegt: »Dat hij [Adonias]

ten slotte als verdacht van hoog verraad ter dood gebracht is, zou men niet opmaken uit hetgeen hij [de kroniekschrijver] duidelijk zegt" — hier volgt de boven aangehaalde tekst — dan zal hij mij veroorloven hem de opmerking te maken, dat het »niet opmaken" toch nog heel iets anders is, dan geschiedkundige dwaling of tegenstrijdigheid. Ons zou het te ver voeren, wanneer wij hier uit zelfs nieuwere protestantsche geschiedschrijvers maar eenige staaltjes wilden aanhalen van hetgeen men uit hen »niet zou opmaken".

III. Na de tempelwijding verschijnt God aan Salomon, en belooft hem voorspoed, wanneer hij in zijn dienst volhardt, doch bedreigt hem met verwoesting van den tempel, zoo hij ontrouw wordt. Deze bedreiging wordt in den tegenwoordigen hebreeuwschen tekst aldus weergegeven: »En dit huis zal verheven ('eljon) zijn, al wie voorbijgaat, zal zich ontzetten en fluiten en zeggen: waarom heeft de Heer aldus gedaan aan dit land en aan dit huis?" (I Kon. IX, 8).

»Met eene kleine wijziging — zegt de heer De H. — beteekent het (woord »'eljon") puinhoop, (wanneer men nam. leest: »'ijjin"). De kroniekschrijver had den bedorven tekst van *Koningen* vóór zich en heeft zoo goed hij kon een zin gemaakt uit de onverstaanbare woorden, zoodat we bij hem nu lezen: *Dit huis dat allerhoogst is geweest* voor elken voorbijganger, daarover zal hij zich ontzetten en zeggen: Waarom heeft Jahwe aldus gedaan aan dit land en aan dit huis? (2 Kron. VII, 21). Hier zien wij hoe de Bijbelschrijvers hun bronnen hebben gebruikt".

Gaarne geven wij toe, dat de samenhang in I Kon. IX, 8, de lezing »*'ijjin: puinhoopen*" schijnt te vorderen, daar hier wordt aangegeven, *hoe* God den tempel van zijn aanschijn zal verwerpen (v. 7), en *waarom* iedere voorbijganger met ontzetting naar dit gebouw zal staren: niets dan puinhoopen zullen het zijn! Men mag dus met allen grond zeggen, dat wij in het boek der Koningen eene foutieve lezing op deze plaats hebben, wat ook de H. Hiëronymus schijnt gevoeld te hebben, daar hij I Kon. IX, 8 vertaalt: »En het huis zal tot een *voorbeeld* zijn", en II Kron. VII, 21 »tot een *voorwerp van bespotting*"

»proverbium". In ieder geval blijkt uit de LXX dat de lezing »*'eljon: verheven*" van zeer ouden datum is, daar zij op beide plaatsen weergegeven wordt door ὑψήλος.

Wij hebben hier dus het curieuse geval, dat zeker *één*, misschien wel *beide* schrijvers deze verkeerde lezing »*'eljon*" in hunne bron vonden: want dat voor beide boeken, *Koningen* en *Kronieken*, bronnen gebruikt werden, bewijst hunne voortdurende verwijzing er naar. Maar... *a*) in beide boeken wordt de *zin* van de goddelijke *bedreiging*, in haar geheel althans genomen, volkomen weergegeven, niettegenstaande deze foutieve lezing. Dat de tempel een puinhoop zal wezen, wordt immers duidelijk genoeg aangegeven in de ontzetting en het hoonend gefluit en gesis der voorbijgaande vijanden van Israël. *b*). De geheele »bedorvenheid" van den tekst blijkt niets anders te zijn, dan een *copistenfout* in de door de H. Schrijvers gebruikte bron, en dan wel een copistenfout, die aan den zin der plaats, in haar geheel genomen, niets afdoet. *c*). Bedenkt men tevens, dat de H. Schrijvers, en in het algemeen genomen, de ouden geen letterknechten waren, maar dat het hun vooral om den zin, en dien nog wel breed opgevat, te doen was, dan zal de lezer met ons verwonderd staan, over de conclusie van De H., die na zijn »*bedorven [!]* tekst van Koningen", wel wat geniepigs in zich schijnt te hebben: »Hier zien wij, hoe de Bijbelschrijvers hun bronnen hebben gebruikt".

Zeker zien wij dit, en het valt niet ten hunne nadeele uit. Zoo gaarne toch wordt den armen Kroniekschrijver door zekere school alles en nog wat ten laste gelegd. Opzettelijke geschiedvervalsching is misschien nog een van de minste grieven, die hem wordt voorgeworpen. Ook de heer De H. laadt door al het voorgaande en het volgende dezen schijn op zich. En wat zien wij nu hier den Kronist zijdelings verweten worden? Dat hij met *getrouwheid*, maar met eene *verstandige* getrouwheid zijne bron benut heeft: »De Kroniekschrijver had den bedorven tekst van *Koningen* vóór zich en heeft zoo goed hij kon een zin gemaakt uit de onverstaanbare woorden"!

Men zou hier eene variatie op het thema van La Fontaine: de boer met zijn jongen en zijn ezel kunnen schrijven.

IV. Frappanter lijkt de volgende proeve.

»Waar *Koningen* van Joram zegt: Joram ging ter ruste bij zijne vaderen en werd *bij zijne vaderen begraven* in de Davidsstad (2 Kon. VIII, 24), daar bericht de Kroniekschrijver: men begroef hem (Joram) in de Davidsstad, maar *niet in de graven der Koningen.* (2 Kron. XXI, 20). Dit geldt ook van koning Ahaz" (2 Kon. XVI, 20; 2 Kron. XXVIII, 27).

Hier zou men nu waarlijk gaan gelooven, dat de kroniekschrijver toch zeker zijne bron (N.B. volgens De H. nog wel het Boek der Koningen) niet eens goed kon overschrijven!

Bij nadere vergelijking echter brengt ons deze aanteekening juist een stap verder bij de voorstelling die wij ons moeten maken van de uitdrukking: »bij zijne vaderen begraven worden".

De H. Petrus spreekt van het graf van David als nog te zijnen tijde bestaande (Act. II, 29), terwijl Flav. Josephus bericht, dat Joannes Hyrkanus (*Antiq.* VII, 15, 3) en Herodes (ib. XVI, 7, 1) er in zijn afgedaald om er geld en schatten uit te halen; en van Aristobulus, die door de partijgangers van Pompejus vermoord was, meldt hij, dat het lijk in honig bewaard werd, totdat het in de graven der koningen werd bijgezet. (*Antiq.* XVI, 7, 4; *Bel. Jud.* I, 9, 1).

Als zeker mag men aannemen, dat noch de zoogenaamde graven der koningen ten Noorden der stad aan den weg van Nabloes, noch ook het zoogenaamde graf van David onder het *coenaculum* iets met de graven, waarover wij handelen, te maken hebben. Wat nu dit laatste vooral betreft, eerst na de zesde eeuw wijst de traditie dit monument als David's graf aan: van de derde tot de zesde had men het bij Bethlehem, als David's stad gezocht.

Het eigenlijke graf van David, en de graven der koningen,

lagen in de Davidsstad [1]) (I Kon. XI, 43; XIV, 31; II Kron. XII, 16; XIII, 23) en niet zeer verre van den tempelberg verwijderd (Neh. III, 16; Ezech. XLIII, 7. 9). Tot nu toe zijn ze echter niet teruggevonden.

Een geheel verkeerd idee zou men zich van die graven der koningen maken, zoo men zich die voorstelde als slechts één groot grafmonument, waar in den loop der eeuwen de leden der koninklijke familie na hun dood werden bijgezet. Uitdrukkingen als volgende geven daartoe geen recht: »hij werd begraven bij zijne vaderen" (I Kon. XIV, 31; XV, 24; XXII, 51; II Kon. VIII, 24; XIV, 20; XV, 38; XVI, 20; II Kron. XXI, 1); of: »zij begroeven hem bij zijne vaderen" (II Kon. IX, 28; XII, 22; XV, 7; II Kron. XXV, 28; XXVI, 23). Gesteld zelfs, dat men de lijkverbranding bij de *oude* Joden moeilijk geheel zou kunnen loochenen, toch valt het niet te ontkennen, dat de begrafenis de meest gewone methode van lijkenbehandeling was. Deze eenvoudige beschouwing maakt het reeds ten zeerste onwaarschijnlijk, dat bij de gegeven polygamie der koningen, *één* grafmonument voor den duur van circa vijf eeuwen zou hebben kunnen volstaan, te meer daar ook soms anderen dan leden der koninklijke familie daarin eene rustplaats vonden (bijv. de hoogepriester Joiada volgens II Kron. XXIV, 16, en Aristobulus volgens Flav. Josephus). Wij ontmoeten dan ook, zoowel in het tweede boek der Koningen, als in dat der Kronieken, eenige kleine aanduidingen, die ons doen besluiten, dat er behalve de eene, hoog vereerde begraafplaats van David en Salomon, door verschillende koningen voor zich nog andere graven gebouwd werden, in de nabijheid echter van dit eerste en voornaamste van al hunne grafmonumenten; waarom men dan ook met alle recht deze uitdrukking kon bezigen:

---

[1]) Deze — is volgens de gegevens der topographie, bevestigd door de ontdekking der trappen, die naar de Davidsstad voerden (Neh. III, 15) en welke Dr. Bliss in 1896 en 1897 blootgelegd heeft, — eerder op den Ophel dan op den Sionsberg te zoeken, ofschoon voor dezen laatste eene betrekkelijk oude, doch verdachte traditie, zegt Clermont Ganneau, pleit. Vgl. *Recueil d'Archéol. orient.* Livr. II, XVI; *Rev. bibl. 1898*, p. 126.

»BIJ zijne vaderen begraven worden", zonder dat daardoor alleen reeds te kennen gegeven wordt, dat zoo iemand IN het voorvaderlijk monument zijne laatste rustplaats gevonden heeft.

Van Koning Ochozias wordt gezegd: »en zijne dienaren begroeven hem in ZIJN graf bij zijne vaderen" (II Kon. IX, 28); van Manasse zegt dezelfde schrijver, dat hij begraven werd »in den tuin zijner woning, in den tuin Uzza" (l. c. XXI. 18), terwijl van Amon geschreven staat: »hij werd begraven in ZIJN graf, in den tuin Uzza" (l. c. V, 26.) en van Josias, Amon's zoon: »zij begroeven hem in ZIJN graf" (l. c. XXIII, 30). Die tuin Uzza is niet meer met zekerheid aan te wijzen: wijl hij echter tuin van het koninklijk paleis was (II Kon. XXI, 18), zoo is het vermoeden zeer gegrond dat hij op den Ophel lag, en waarschijnlijk in de onmiddellijke nabijheid der andere koninklijke graven. Met alle recht moet men echter uit deze spreekwijze van het Boek der Koningen opmaken, dat deze drie laatste Koningen elk een afzonderlijk mausoleum in den tuin Uzza hadden, en dat dientengevolge, het gebruik van *iederen* koning in het graf van David en Salomon bij te zetten, verre van zeker geconstateerd is.

Ditzelfde wordt nog duidelijker uit de gegevens van den Kroniekschrijver. Waar II Kon. van Asa alleen zegt: »hij werd begraven BIJ zijne vaderen" (XV, 24), daar wordt van hem II Kron. XVI, 14 verhaald, dat hij begraven werd »in ZIJN graf, dat hij *zich* in de stad David's had *laten uithouwen*".

Nog sprekender is het bericht over Ozias (Azarias). Ook van hem staat alleen in het tweede boek der Koningen: dat hij »bij zijne vaderen begraven werd" (XV, 7), maar de Chronist vult dit bericht aan: »en zij begroeven hem *bij* zijne vaderen, in het veld om de koningsgraven; want, zeiden zij, hij is melaatsch" (II Kron. XXVI, 23). Ozias dus werd wel *bij* zijne vaderen, maar toch niet *in* het voorvaderlijke graf ter aarde besteld.

Niet minder instructief is de bemerking bij gelegenheid van Ezechias' begrafenis gemaakt: »Zij begroeven hem op

de helling der graven van David's zonen" (II Kron. XXXII, 33). In dezelfde rotshelling, waarin de koningen van Juda hunne graven hadden, had ook Ezechias zich een graf laten uithouwen, gelijk dit een koning toekwam. Werden er dus nieuwe graven door de koningen aangelegd, dan geschiedde dit èn in de onmiddellijke nabijheid van het eerste en voornaamste van alle, dat van David, — èn tegen de helling der rots gelijk de eeuwenoude gewoonte met zich meebracht: slechts de melaatsche koning werd begraven in het veld, dat zich van de rotshelling naar en in het Tyropeonedal uitstrekte. Zeer goed kon dus iemand »bij zijn vaderen begraven worden", zonder dat hij *in* hun graf kwam. Men bedenke tevens, *dat de Chronist zijn werk schreef met de graven nog voor oogen!*

Zegt hij nu van de twee slechte koningen Joram en Achas, dat zij *niet in* de graven hunner voorvaderen bijgezet werden, dan zou het wel eene *tendentieuse exegese* verraden, *hierin* juist de tendentie van den Chronist te willen zien. Van Amasias immers, die in zijn oog niet minder slecht was dan de twee genoemden, bericht hij eenvoudig weg, dat »ze hem *bij* zijne vaderen begroeven". Men is dan niet ongeneigd de vraag te stellen, bij wien de tendentie ten troon verheven is?

V. Hier is het weer de arme Chronist, die het gelag moet betalen. De heer De H. begint met uit het verhaal van II Kon. XXIII, 21—28 als zeker voor te stellen, dat de viering van het paaschfeest eerst van koning Josias' tijd dagteekent, om dan op rekening van den Kroniekschrijver een anachronisme en daarbij nog opzettelijke geschiedvervalsching te kunnen stellen.

»De viering van het paaschfeest dagteekent van Josia's 18e regeeringsjaar zooals ons bericht wordt 2 Kon. XXIII: 21—28.

De kroniekschrijver, die Hizkia, den overgrootvader van Jozia *wil verheerlijken*, stelt de viering van zulk een wettelijk pascha reeds in *zijn* tijd, en verhaalt: Hizkia nu zond boden tot gansch Israël en Juda en schreef ook brieven aan Efraim en Manasse, dat zij in Jahwe's huis te Jerusalem zouden komen om het pascha te vieren ter eer van Jahwe, den God van Israël (2 Kron. XXX: 1). De

schrijver ziet voorbij, dat in het eerste regeeringsjaar van Hizkia het noordelijk rijk, waartoe Efraim en Manasse ¡behoorden, nog bestond en Hizkia dáár niets te bevelen had."

Om maar met het laatste te beginnen: »Wanneer onze geëerde schrijver dezer *proeven* (?) ontkent, dat Ezechias aan de stammen van Ephraim en Manasse schreef, wijl in het eerste jaar zijner regeering »het noordelijk rijk waartoe Efraim en Manasse behoorden, nog bestond en Hiskia dáár niets te bevelen had" — dan is het zeker niet de Kroniekschrijver, die deze laatste feiten *voorbijziet*. Maar het is veeleer de heer De H , die »voorbijziet": *a.* dat de omstandigheid van de verlegging der feestviering in de 2e maand voor het historisch karakter van dit bericht pleit [1]); *b.* dat de Kroniekschrijver zelf duidelijk onderscheid maakt tusschen Juda en Israël van de eene zijde en de stammen Ephraim en Manasse anderzijds. En dit wel om de eenvoudige reden, dat hij uit zijne bron (die volgens den heer De H. geen andere is dan het Boek der Koningen II Kon. XV, 29) met alle zekerheid wist, dat Theglathphalasar II reeds jaren vóór Ezechias' troonsbestijging de provinciën Nephtali, Galilea en Galaad, d. i. alles wat ten Noorden en ten Westen van het meer Merom lag, van het noordelijk rijk had losgescheurd. »Ezechias — zoo zegt de Kroniekschrijver — zond tot geheel Israël en Juda [zijne boden], en schreef *ook* brieven aan Ephraim en Manasse, dat zij tot het huis des Heeren zouden komen om het pascha voor den Heer, God van Israël, te houden" (II Kron. XXX, 1). In v. 10 wederom *afzonderlijke vermelding* van Ephraim en Manasse, terwijl de Chronist nog door de handelwijze der bewoners dier twee stammen duidelijk aangeeft, dat Ezechias dáár inderdaad niets te bevelen heeft: dáár toch werden zijne gezanten uitgelachen en bespot, men ziet het oude antagonisme tusschen Israël en Juda nog onverminderd voortleven; — in de provinciën door de Assyriërs zwaar getuchtigd, bevinden zich reeds *eenigen*, die, nog steeds

[1]) II Kron. XXX, 20. Vgl. Maijbaum: *Die Entwickelung des altisr. Priesterthums*, Breslau 1880, p. 24; v. Hoonacker: *Le Sacerdoce Lévitique*, p. 30.

aan den dienst van Jahwe gehecht, gehoor geven aan zijne oproeping; — waar echter Ezechias regeerde, beijverden zich allen het bevel na te komen (v. 12), zij het ook, dat bij velen eer het gezag des konings en de ondergang der tot opstand-gezinde anti-Assyrische partij dan innerlijke overtuiging voor een tijd den Jahwedienst deed zegevieren.

Gevaarlijker voor den heer De H. is het zinnetje: »De viering van het paaschfeest dagteekent van Josia's 18de regeeringsjaar, alsof het paaschfeest toen pas werd ingesteld. Deze bewering in deze algemeenheid opgezet, alsof er dus bij de Joden nooit vóór Josias' tijd een paaschfeest gevierd was, is wel in staat critici van verschillende richtingen een ware drijfjacht op den heer De H. te doen houden en hem voor goed van het veld der bijbelcritiek te verdrijven.

Dat het pascha-feest vóór Josias' tijd niet gevierd, en dus geheel onbekend was, wordt alleen reeds door Deuteronomium weerlegd, en dit wel onverschillig welke meening men omtrent den tijd van dezes ontstaan volge: of men dit met Delitzsch [1]) en Riehm [2]) onder Ezechias' regeering plaatst, of met Wildeboer [3]), W. Rob. Smith [4]), Driver [5]), Steuernagel [6]) aanneemt, dat de hoogepriester Helcias werkelijk in den tempel een oud boek gevonden heeft (II Kon. XXII, 8), ofwel met Kuenen [7]), Reuss [8]) enz. beweert, dat het boek juist voor deze priesterpartij is opgesteld. Blijft het princiep, dat zelfs de meest ongeloovige critici overal elders ten opzichte van de codificatie van Israels wetten vasthouden, ook hier van kracht — namelijk, dat de wetten eerst door het volk beleefd en vervolgens gecodificeerd werden — dan is Deuteronomium zelf ook volgens de beginselen der meest vooruitstrevende critiek een weerlegging van De H's bewering.

Nog duidelijker zou de onhoudbaarheid dier bewering in het licht treden, als wij, ook afgezien van Deuteronomium, aan

---

1) *Studien*, XI. 2) *Einleit.* (1889) p. 246. 3) *Letterkunde d. O. V.*2 223—224. 4) *The Prophets of Israel* (1882) p. 379. 5) *Introd. to the litt. of the O. T.* § 5. (1891) p. 82. 6) *Deut. Einl.* § 3, X vv. in *Handkomm.* v. Nowack. 7) *Hist. Crit. Onderzoek*,2 I bl. 213 en v. 8) *La Bible* (1879) I, 156 vv.

de hand van moderne critici de verschillende elementen van het Pascha-feest afzonderlijk wilden beschouwen, nl.: 1° het eigenlijk Pascha, 2° het Massoth of het feest der ongedeesemde brooden en 3° de viering dezer beiden in het centraal heiligdom der Joden. Hieruit zou blijken, dat voor de bewering van De H., ook van het meest moderne standpunt beschouwd, geen enkele redelijke grond is aan te wijzen, maar dat, hoe men ook over den aard en het ontstaan van deze drievoudige factoren in het Pascha-feest oordeele, men noodzakelijk èn het Pascha èn het Massoth èn de viering van beide in het centraal heiligdom lang voor de regeering van Koning Josias moet stellen. Het zou ons echter te ver voeren, dit hier in den breede te ontwikkelen.

VII. Ten slotte meent de heer de H. nog eene tegenspraak te ontdekken in het boek Esdras. Dienaangaande schrijft hij:

»Volgens Ezra V: 14—16 geeft Koning Cyrus in het eerste jaar zijner regeering last den tempel te herbouwen. Toen is Sjesbassar, tot landvoogd aangesteld, gekomen, heeft de grondslagen van het huis Gods in Jeruzalem gelegd, en van toen af tot nu toe is er aan gebouwd, maar het is niet voltooid.

Dit komt niet overeen met hetgeen III: 8—13 verhaald wordt. Daar staat dat de teruggekeerde Joden onder leiding van Zerubbabel en Jozua de grondslagen des tempels gelegd hebben. Voorts wijkt deze voorstelling af van die van IV: 1—5, 24: de bouw, dáar gestaakt, is hier van Cyrus' tot Darius' tijd onafgebroken voortgezet.

De tempel zou volgens Ezra VI: 3, 4 herbouwd worden met stevige fundamenten, zestig el zal hij hoog en zestig el breed zijn. De kosten zullen uit de koninklijke kas betaald worden.

De opgave der lengte ontbreekt. De breedte van 60 el is het dubbel van die van den eersten tempel. Zoo wil hij den tempel verheerlijken. Hoe is dit te rijmen met hetgeen de profeet Haggai vraagt: Wie van u is nog overgebleven die dit huis in zijn vorige heerlijkheid gezien heeft? En hoe ziet hij dit nu aan? Is het niet in vergelijking daarmede in uw oog als niets? (Hagg. II: 4).

Dat de kosten betaald zouden worden uit de koninklijke kas wordt niet vermeld Ezra I en III en is in strijd met Hagg. I: 2—11, waar ondersteld wordt dat de tempelbouw wegens armoede der bevolking nog niet is ter hand genomen".

Aangaande hetgeen de heer de H. hier schrijft kan ik kort zijn.

Dat I Esdr. V, 14—16 in strijd zou wezen met III, 8—13, berust geheel op de veronderstelling, dat Scheschbasser eene andere persoonlijkheid is dan Zorobabel. Mag ik den heer De H. hiervoor verwijzen naar een artikel van den bekenden leuvenschen professor van Hoonacker, voorkomende in de *Revue Biblique* (1901) p. 7 vv.?

Verder, is de opgave van 60 el geen copistenfout (Esdr. VI, 3), dan is het toch ook geen bewijs van grootere *pracht* van den tweeden tempel, dat hij alleen grooter van omvang was.

Hoe VI, 4 strijden kon met I en III, omdat nu eerst de onkosten van de voorzetting des tempelbouws uit de koninklijke schatkist vergoed worden, is mij werkelijk een raadsel. Wie toch maar met een weinig aandacht het antwoord van koning Darius leest, dien vallen de volgende punten op: *a*) dat het getuigt van het *teruggevonden document* van *Cyrus*, waarin deze aan de ballingen verlof geeft te Jerusalem den tempel te herbouwen (VI, 3—5), *b*) dat er in dit document van Cyrus *niets* van eene vergoeding staat, *c*) maar dat *Darius* het uit eigen beweging *erbij voegt* (v. 6 vv.).

Eveneens is het niet in te zien, hoe Agg. I, 2—11 met eenige plaats, welke ook, uit *Esdras* zou strijden. De profeet toch geeft zeker niet te kennen, »dat de tempelbouw wegens *armoede* der bevolking *nog niet* is ter hand genomen", wanneer hij spreekt van de huizen der Israëlieten, waarvan de wanden met hout beschoten waren (I, 4; vgl. I Kon. VII, 7). Niet om de rampen, die het volk getroffen hadden (v. 6), werd de tempelbouw onderbroken, maar juist *omdat* (v. 10) zij den tempelbouw verwaarloosd hadden, troffen hen deze rampen. De voorstelling des profeten is minstens genomen deze, dat de rampen *op de onderbreking van het werk zijn gevolgd.* Het volk berustte in den toestand Esdr. IV, 4, 5, 24 geschilderd.

* * *

Zoo hebben wij dan den heer De H. gevolgd op zijn tocht door bijna de gehcele geschiedenis van het joodsche volk, van de boeken van Samuel af, door die der Koningen en

Kronieken, om met Esdras te eindigen. Veel had die tocht van een match.

Geen wonder, dat hij bij zulk een vaart niet altijd de gewenschte helderheid van blik voor de kleine, en toch zoo veel beteekenende, bijzonderheden bewaarde. Bij zulk eene snelheid worden de oogen al zeer spoedig overprikkeld, en men onderscheidt de fijne omtrekken niet meer met die scherpte, die zoo hoog noodig is voor een ieder, die zich waagt op het moeilijke veld der bijbelkritiek. Hier is het een geduldig, moeitevol en zorgzaam botaniseeren, en och! dat gaat zoo bezwaarlijk, als iemand zich plaatst op een snorrenden stoomfiets, waarmede men eeuwen in een oogwenk doorvliegt.

Wittem, 12 Nov. 1902 [1]). A. MERTENS, Congr. SS. Red.

---

[1]) Door overvloed van kopij is deze bijdrage onbehoorlijk lang vertraagd *(Secr.)*

IEMAND DIE ZICH AANMELDT.

Annuarium der R. K. Studenten in Nederland.

»Binnen!"

Piep zei de deur, en binnen kwam geenszins een kindje maar een flinke jonge man, naar den laatsten smaak gekleed en vrij gezet voor zijn jaren.

Hij was van het houtje, dat zag ik bij den eersten oogopslag: een gouden Christus-monogram bengelde aan zijne horlogeketting.

A. Mag ik de eer hebben mij aan u voor te stellen: Annuarium, mijnheer, een groen met stoere beginselen, jonge gedachten en vol levenslust; wasch-echt roomsch en lid der R. K. Studenten-vereenigingen aan onze universiteiten en de polytechnische school.

K. Van harte welkom! ik verwachtte uwe komst.

A. Wil u zoo goed zijn dit even in te zien.

K. Gaarne, gaat u zitten.

Mijn bezoeker reikte mij een kaartje over met den volgenden inhoud:

»Amice

Ik veroorloof me den heer Annuarium bij u te introduceeren. Hem in uwe vriendschap aanbevelen acht ik overbodig. Hij is student; gij zijt het geweest; hij is lid der R. K. Studentenvereenigingen; gij waart het vroeger. Overigens is 't hem zelf best toevertrouwd zich u en anderen tot vriend te maken. Gaarne vernam ik bij gelegenheid, welken indruk hij op u gemaakt heeft.

t. t.

. . . . .

Onder het lezen gluurde ik nu en dan over het papier heen om mijn bezoeker op te nemen. Frissche kleur, open oog, intelligent voorkomen. Maar ik moest onwillekeurig glimlachen over de eigenaardige uitdrukking van zijne physionomie. Ze had iets van menschen, die voor hun portret zitten en meenen, dat zij verplicht zijn hoog ernstig te kijken; een strakke plooi, die vreemd stond op een gelaat bij uitstek geschikt om er vroolijk uit te zien.

K. De aanbeveling was eigenlijk overbodig; uw naam en kwaliteit is aanbeveling genoeg. Nogmaals van harte welkom. Mag ik u iets aanbieden?

A. Dank u zeer; ik zal niet gebruiken want:

> Een jongling forsch en slank
> Door den drank
> Raakt hij dikwijls van de plank

en van de plank raken lijkt me volstrekt niet. Daarenboven als zoo iemand — en hij liet me zijn manchettenknoop zien, waarop het portret van Dr. Ariens en émail — om anderen te redden geheel-onthouder wordt, dan mogen wij jongelui wel iets doen.

K. Akkoord! — Annuarium was merkelijk in mijne achting gestegen. — Akkoord! U is een vriend van Dr. Ariens?

A. Of ik!

Nu volgde een panegyriek bij levenden lijve, die me goed deed, al werd ze in te algemeene bewoordingen afgestoken.

Toen mijn bezoeker uitgepraat had, staken we beide een sigaar op. Daarop tastte Annuarium in den binnenzak van zijn jas, haalde er een overdrukje van professor De Groot's *Studieleven in het Katholieke Nederland* uit — een Roomsche kalender en een portret van den professor kwam mede te voorschijn — en toonde het mij met de woorden:

A. Een mooie introductiekaart vindt u niet? Had ik niet speciaal voor u het reeds overhandigde kaartje gehad,

dan zou ik hiermee voor den dag zijn gekomen; ik zal ze nu bij uw collega professor E. gebruiken.

K. Kent ge den inhoud uwer introductiekaart?

A. Kennen, mijnheer, wel tweemaal; eens met het hoofd en eens met het hart. Weten en doen. Dat is het eigenaardige van den professor, hij adresseert zich aan 't verstand en ongemerkt voelt men 't in zijn hart: doen, zóo doen, en dáarom doen; studeeren, werken, wetenschap opdiepen, in geloof, in hoop en in liefde.

K. Onze vriend en raadsman van *Teneamus*, professor De Rijk z. g. zou zeggen — hier klopte ik met de vlakke hand op het overdrukje — »Ja-a! dat is eris een mooi boekje; dat moet je eris inzien, dat moet je eris lezen!"

Of ik onwillekeurig bij die woorden den toon en het breedmondige spreken van den goeden professor De Rijk gemimeerd heb, weet ik niet. Ik zou 't gelooven, want Annuarium schoot in den lach. Een flinke, gulle lach, dien ik gaarne hoor, maar die zeer kort van duur was.

K. Ga uw gang mijnheer, lachen en zuchten is nog altijd onbelast in den lande.

Ik had goed praten, de ernst lag alweder op het gelaat.

A. Lachen mijnheer, gaarne! maar er schiet niet veel tijd over om te lachen. Wij Roomsche studenten hebben zoo veel en zulk ernstig werk te doen, heeft Mr. Kn. gezegd.

K. U mag er gerust bijvoegen, dat hij èn goed èn waar gesproken heeft, maar in 's hemels naam geen gemoedsstemming, alsof ge zoo pas het vrachtje van Atlas hadt overgenomen en vondt, dat het wat erg zwaar was.

»Frisch, Froh, Frei, Fromm!" zou Dr Jansen zeggen. Weet ge wat? Zeg aan uwe vrienden, dat ze eerst *Een plicht* en daarna *Studieleven* lezen, dan blijven ze in de opgewekte stemming of ze komen er weer in.

A. Er moet heel wat gewerkt worden en er wordt heel wat gewerkt tegenwoordig.

K. Manibus et pedibus descendo in tuam sententiam. Ik

heb met een waar genoegen een drietal opstellen gelezen; over *Onontbindbaarheid van het huwelijk, Evolutiehypothese* en *Juridische Nevelen.* Die opstellen beloven niet alleen voor de toekomst, zij geven reeds voor het heden.

A. Dan moest u eens op onze vergaderingen komen! Ziet u voor de aardigheid de lijst eens in van de behandelde onderwerpen.

K. Ja! Eigen werk, dat is de baas, en een opgewekte discussie daarna: niet om te disputeeren maar om te leeren. Ik heb dat een paar maal meegemaakt en erg prettig gevonden. Natuurlijk dient er iemand bij te zijn, die als vriend bereid is het dispuutkarretje weer op den weg te brengen, als het zich op het veld der theologie en der philosophie avontuurt.

A. Daar zit ons karretje aanstonds midden in.

K. Kan niet uitblijven. »Der Mensch ist ein Ursachenthier", en de laatste oorzaken moeten we dáár zoeken. Er is dus animo genoeg!

A. Zeker.

Hier begon mijn gast over *Veritas, S. Augustinus, S. Thomas Aquinas, Albertus Magnus* en *Crescendo* uit te pakken, dat het een aard had; nu eens vroolijk en opgewekt, dan ernstig en zaakrijk; bij afwisseling een geschiedverhaal en eene kroniek. Zelfs de historie van wijlen onzen *Teneamus* bleek hij te kennen. We zijn er wel op vooruitgegaan sedert dien tijd. Aan elke universiteit en aan de polytechnische school eene bloeiende katholieke studenten-vereeniging. Onze katholieke jongelui vast aaneengesloten, zonder zich te isoleeren, om des Konings vaandel; in weerwil van wolkjes of wolken, ééns van hart en zin; besloten om te zorgen, dat wij Roomschen op geen gebied worden une quantité négligeable. Leven de katholieke studenten-vereenigingen! Hip! Hip! Hip! Hoerrah!

Deze laatste woorden, het eindresultaat mijner beschouwingen, schijn ik luid geroepen te hebben. Althans, de heer Annuarium vloog uit zijn stoel op, zwaaide met zijn arm en herhaalde, dat mijn kamer ervan dreunde: Hip! Hip! Hip!

Hoerrah! Daarna liep hij naar de piano, zette, selbstverständlich, den voet op het harde pedaal en begon met: rom-bom-tut-tut

»Geloof en Land
In liefde hou" enz.

Mijn tijd wat een stem! dacht ik; gelukkig dat het in den voormiddag is en geen dienders in de buurt. Bis! Bis! ik moest meedoen, er zat gang in dat lied.

Mijnheer, zei Annuarium, u heeft wel eens meer studentenliederen gezongen, is niet? Zouden we 't *Vaandellied* niet eens probeeren? »Vooruit maar", was mijn wederwoord, en hij, den voet altijd op 't harde pedaal, begon de wijs: »Wo Muth und Kraft" en wij zongen: »Heft, Broeders, aan een blijde, forsche wijze", zorg dragend dat het epitethon »forsch" tot zijn recht kwam.

»Wat denkt u van onze retraite?" vroeg Annuarium, toen we met zingen ophielden. Hij was alweer ernstig geworden.

K. Daar heb ik van mijn vriend v. R. al een uitvoerig relaas over gehad.

A. Netjes gehouden dit relaas is niet?

K. Keurig, maar het schilderijtje is gedeeltelijk bij electrisch booglicht gemaakt.

A. U bedoelt?

K. Scherp licht en donkere schaduw: om den goeden uitslag in 't oog te doen vallen is de toestand vóór de retraite te zwart geschetst. »Katijvige zondaars", om met tante Martha te spreken, zijn we allemaal, maar we hebben goddank niet de gewoonte om vader en moeder te vermoorden en zoo iets zou men bijna van de retraitanten gaan denken. 't Schaadt echter niet; want, wijl daaruit blijkt, hoe hoog ze de retraite schatten, kunnen we gerustelijk zeggen »Vivant sequentes".

Laat ik u dit erbij zeggen, maar in vertrouwen, dat men in Warmond niet uitgepraat raakt over den goeden

indruk, dien de jongelui gemaakt hebben en over hun gemoedelijken, echt prettigen omgang.

Mag ik u eene vraag stellen?

A. Tien voor een, ga uw gang.

K. Vandeysselt men bij u veel?

A. Wat zal ik zeggen! Zoowat naar den modernen kant zijn wij allemaal wel. Subjectief is het wachtwoord.

K. Jawel, als er bij alle subjectiviteit maar zooveel objectiefs in zit, dat de lezer het kan vatten en het voor zich kan subjectiveeren. Lachen en huilen is aanstekelijk bij het zien; maar als iemand op het papier lacht of huilt, moet ik weten waarom, anders kan ik niet meedoen. Reflex-bewegingen werken niet van papier uit.

A. Is dat aan 't adres van *onze* jonge litteratuur?

K. Eigenlijk niet of ten minste slechts voor een gedeelte. Wat ik aan proza en poëzie van uwe vrienden gelezen heb, meen ik ook te hebben verstaan. Een drietal schetsjes in proza b.v. vind ik volstrekt niet onaardig. Men *ziet*, bij 't lezen, den student in zijn doen — liefde met maneschijn of avondschemeringen zijn nu eenmaal onvermijdelijke ingrediënten — men ziet hem staan bij het hek, of met den monnik in de kloosterzaal, en men kan zich in zijne gedachten indenken. Maar ik vind het jammer, dat zij naar den zwaren kant uit gaan. Bij uwe dichters is meer verscheidenheid van denken en voelen. Die hebben terecht gemeend, dat wanneer een vroolijke nar als uithangbord dient, er wel narrespel van binnen mag zijn.

A. Kent u onzen »Kleine Jongen".

K. Met zijn open ziel van zestig bladzijden en zijn *Passione*?

A. Juist! snapt u 't?

K. Ik heb 't gelezen bij noordwesten wind en opklarend weer. Ja.

A. Wie reimt sich das zusammen? zou ik vragen.

K. Best. Wolkenjacht! Wolken, die de verbeelding tot allerlei gestalten omschept: ze volgen op elkaar in eindelooze rij. Nu en dan een gat in de wolken: blauwe hemel en

zonnestralen. Moe worden van 't turen op de wolken en onrustig; maar kalm en tevreden als Gods zonnetje weer schijnt. Een eigenaardige illustratie van het woord van Sint Augustinus: »Irrequietum est cor meum, donec requiescat in Te".

A. En *Passione?*

K. Dezelfde gang, maar nu niet meer *hij* alleen, maar *hij* en *hij*, of liever *hij* en *zij*, en de wensch naar een zonnestraaltje voor haar en voor hem. Liefde, zei ik, hoort er nu eenmaal bij, dat is een obligaat nummer.

A. Men heeft onzen Kleinen Jongen en anderen sommige uitdrukkingen nog al kwalijk genomen.

K. Wat zal ik daarvan zeggen? Ik kan niet ontkennen, dat hij en anderen uitdrukkingen gebruiken of beelden voor oogen stellen, die bepaald te wuft zijn. Ze hebben daarin geen erg gehad, en....

A. Honny soit qui mal y pense, vind u niet?

K. Akkoord! mits....

A. Non bis ad eundem impingere lapidem, niet waar?

K. Ongeveer zoo. Op een punt ben ik het met den Kleinen Jongen in zienswijze volkomen eens, en wensch ik evenwelnogtans en desalniettemin in wijze van doen te blijven verschillen.

A. Namelijk?

K. Ik betreur het met hem, dat onze Nederlandsche taal in eene bui van pruikerige gladslijperij het gemoedelijke, vertrouwelijke en toch eerbiedige du en dijn heeft weggeslepen. Wij kunnen niet meer zeggen als de Duitschers: »Vater unser der *Du* bist im Himmel", noch met de Engelschen: »Blessed be *thy* name", noch met de Franschen: »Mon Dieu, j'ai combattu soixante ans pour *ta* gloire". Ik geloof echter dat het platte surrogaat: jij en jouw daarvoor niet in de plaats kan treden.

Maar komaan, vriend Annuarium, laten we bij dat ernstig praten een speldje steken. Speel nog eens het refrein van uw Studentenlied, dat bevat een uitstekende »morale de la fable".

En wij zongen met ons beiden:

»Getrouw te zaam, houdt aan elkaar!
Dan kan het geen gevaar.
Wij blijven Roomsch en altijd klaar
Voor God en voor elkaar."

Toen is de heer Annuarium als mijn vriend vertrokken met de verzekering, dat een volgend bezoek mij zeer welkom zou zijn. Als antwoord op het mij gedane verzoek heb ik dit verslag van het bezoek van Annuarium opgezonden aan den redacteur-secretaris van *De Katholiek*.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

Met bijzonder genoegen ontving de redacteur-secretaris dezen letterkout van een achtbaar professor, die zich blijkbaar nog heel gemakkelijk in zijn lang verleden studietijd weet te verplaatsen om een student op fideele manier te ontvangen en te verwelkomen. Van ganscher harte betuig ik instemming met dit welkom aan het *Annuarium der Roomsch Katholieke Studenten in Nederland!*

Geen boekbeoordeeling is dit, maar iets anders en iets beters. Het gezamenlijk optreden van de jonge katholieke mannen, die zich aan onze vaderlandsche hoogere scholen voor de wetenschappelijke bedieningen des levens toerusten, verwelkomen wij als een feit van hooge beteekenis en van de meest hoopvolle beduiding.

Hun eerste gemeenschappelijk jaarboek bevat hoogstbelangwekkende gegevens, die nergens anders te vinden zijn, omtrent het in 't verborgen opgroeiend godsdienstig-wetenschappelijk streven en pogen onzer katholieke universiteits-studenten gedurende de laatstverloopen jaren. En ziet, wat daar in 't verborgen groeide komt nu ineens voor den dag met allerlei ongeduldig openspringende knoppen, in volweelderigen lentebloei, onstuimig en onvervaard allerwegen uitschietend en oprankend naar het licht van den jongen dag.

Er zitten ook te dartel en te wild opwoekerende ranken en twijgen tusschen. Daar is het snoeimes al danig ingezet. Goed, geen edel gewas komt zonder snoeien tot vollen wasdom. En wat iemand in de kunst van schrijven allerlaatst meester wordt, is: niet enkel zijn eigen bedoelen en zielsontroering helder en klaar, in de eigenaardige, eenig juiste woordverbinding van zin en klankschakeering, uit te zeggen, maar ook vooruit te berekenen, welken indruk en aandoening een ander ervan ontvangen zal of kan. Wat het laatst bereikt wordt wil ik van een eersteling niet dadelijk vergen.

Maar geen nood! Deze eersteling kan het snoeimes velen. Hij leeft! Al de stuwende groei- en bloeikracht der jeugd is in hem. Met ware lentevreugd verwelkomen wij bloesem en primeur en zien hoopvol uit naar den vollen oogst.

A. M. C. v. C.

NIEUWE UITGAVEN.

Hermeneutica biblica generalis secundum principia catholica. Scripsit Dr. STEPHANUS SZÉKELY, Prof. P. O. studii biblici N. T. in reg. hung. scientiarum universitate Budapestinensi. — Friburgi Brisgoviae, Sumptibus Herder, MCMII. — IV—446 p. 8°. M. 5.

De groote vragen, tegenwoordig aangaande de H. Schriftuur aan de orde, betreffen haren *menschelijken* oorsprong, haar *letterkundig* karakter en hare *wetenschappelijke* waarde vooral in zaken van geschiedenis. Het is de *letterkundige kritiek,* bij onze naburen »höhere Kritik" geheeten, die zich met hart en ziel op deze vragen toelegt.

Eerst nadat hij zijne verklaringen op den geheelen Pentateuch voleind had, in 1901, wilde de verdienstelijke Jesuïet, Pater von Hummelauer, thans lid der bijbelcommissie, zijn gevoelen uitspreken omtrent den menschelijken oorsprong der vijf boeken van Moses. Dit plan maakte hij in 1899, bij het verschijnen van zijne verklaringen op het boek Numeri, met de volgende woorden kenbaar [1]): »Tweevoudig werk moet met betrekking tot de heilige boeken verricht: tekstverklaring en tekstkritiek. Uit welke bronnen ook de laatste redactor — nl. de schrijver, door wiens werk het boek *dit* boek geworden is — zijn verhaal geput heeft of samengebracht: *dit* verhaal kan en moet zonder twijfel verklaard worden. *Zijn eigen gedachten* heeft die schrijver uitgedrukt met eigen woorden of met woorden van elders overgenomen: deze (gedachten) moeten uit die woorden worden opgemaakt

1) *Commentarius in Numeros*, p. 71. Parisiis, 1899.

volgens de regels der bijbeluitlegkunde; hiervoor is het niet noodig *eerst* de bronnen te kennen. . . . Eene degelijke exegese moet dus aan de kritiek *voorafgaan*".

Met dit practisch beginsel zullen wel alle beoefenaars der bijbelwetenschap willen instemmen. Door soliede, onbevooroordeelde exegese, exegese vooral ook der z. g. kleine trekken, moet licht worden verspreid over de groote bijbelvragen, die ons bezighouden. Die exegese moet de grond worden, waarop de kritiek bouwen kan.

Exegese nu is de toepassing der beginselen in de hermeneutica of bijbeluitlegkunde vastgesteld. Een gewichtige roeping heeft alzoo in onze dagen de hermeneutica.

* * *

De hermeneutia, die wij hier aandienen, is van de hand van een bejaarden meester, Dr. Stephanus Székely, Hoogleeraar aan de Koninklijk-Hongaarsche Universiteit van Buda-Pest.

Eene schoolsche verhandeling over bijbeluitlegkunde kan in drie deelen worden gesplitst: 1°. welke zin ligt in den Bijbel? 2°. hoe achterhaalt men dien zin? 3°. hoe geeft men dien zin weder? In navolging van Zapletal O. P. [1]) deelt ook Székely aldus zijn werk in en geeft aan de drie deelen de drie deftige namen: *Noëmatica* (Zapletal: *Propaedeutica*), *Heuristica* en *Prophoristica*. De geschiedenis en letterkunde der exegese hangt Zapletal als *Appendix* aan zijn boek aan, Székely brengt die terug tot de *Prophoristica*. Nog zij dit bemerkt, dat Székely zich niet beperkt tot de uitsluitende verhandeling der bijbeluitlegkunde. De geheele stof, die in de tegenwoordige *Algemeene inleiding op de H. Schriftuur* behandeld wordt, en die Cornely [2]) zeer goed wedergeeft als »de geschiedenis van den oorsprong, het behoud en de verspreiding der heilige boeken", alsook de *Dogmatische ver-*

[1]) *Hermeneutica biblica*, auctore Fr. V. Zapletal O. P. (Friburgi Helvetiorum 1897) p. 10.

[2]) *Historica et critica Introductio in U. T. libros sacros*, auctore R. Cornely S. J. (Parisiis 1885) I, p. 9.

handeling der katholieke leer omtrent den Bijbel, wordt in deze hermeneutica thuis gebracht; zóó nochtans, dat de eigenlijke bijbeluitlegkunde hoofddoel blijft en de titel gerechtvaardigd is. Het boek is bestemd voor gewone studenten en voor hen, die diepere studiën willen. Voor de éénen is de grootere, voor de anderen de kleinere letter gebruikt.

In het algemeen staan wij hier voor magistrale onderrichting: altijd zuiver bepalen, logisch onderscheiden, meesterlijk verklaren en redelijk bewijzen. Hierom is dit boek dan ook een gelukkige aanwinst te noemen, wijl het inzicht en begrip geeft, niet eenvoudige kennis van wat de exegeet te doen en te laten heeft. Een heldere, logische gedachtengang, door de scholastieke methode geschapen, leidt bij ieder hoofdstuk, bij ieder artikel, bij iedere paragraaf in het hart der vraag, zóó eenvoudig en toch zóó diep, dat men aanstonds den meester erkent, bij Thomas geschoold, door »Uebung gemacht".

In het algemeen heeft dit boek toch ook eene leemte. Deze leemte is niet gebrek aan goede methode: wij zeiden het reeds, de schrijver is overal echt scholastiek; maar ze ligt hierin, dat de nieuwere bijbelvragen, die hare wortelen hier en daar schieten op hermeneutisch gebied, niet voor de betrouwbare rechtbank der scholastiek worden gedaagd, althans niet zóó als van eene wetenschappelijke verhandeling in 1902 wordt verlangd. Werden de nieuwere hypothesen, door katholieke geleerden voorgestaan, nog maar aangehaald en besproken of zelfs bestreden, wij waren niet teleurgesteld. Nu echter is er een onvergeefbaar tekort. Eenmaal trof ik bij Székely een vonnis aan over één der nieuwere vragen, een vonnis, niet zelf geveld, maar uit de geschiedenis overgenomen. Wij lezen blz. 309, dat het specifiek rationalistisch is, den mosaischen oorsprong van den Pentateuch, alsook zijne oudheid en eenheid te ontkennen. En zij, die zulks houden, worden ingedeeld bij de *Schola isagogica (critica)* der rationalisten.

Toch brengt deze hermeneutica er veel toe bij, om tot eene goede oplossing der groote vragen te geraken, daar zij degelijke beginselen voorstaat in zake schriftverklaring.

Eerstens en deugdelijk wordt de veelvoudige bijbelzin tot

twee categorieën herleid: de eerste, de door God *uitgedrukte* zin, bevat alleen de goddelijke waarheden in den Bijbel vervat; de tweede, de door menschen *ingebrachte* zin, is als zoodanig van bloot menschelijk karakter. God drukt in den Bijbel zijne waarheden uit meestal door woorden (*woordelijke* of letterlijke zin), soms ook door zaken (*zakelijke* zin, deze kan *typisch*, dat is vooraf beeldend, en *symbolisch*, dat is zinnebeeldig zijn). De menschen leggen soms waarheden in den Bijbel, nu eens steunend op menschelijke redeneering uit den Bijbel (*gevolgelijke* zin), dan eens aangetrokken door gelijkvormigheid van waarheid met het verhaalde in den Bijbel (*aangepaste* zin), ook wel alleen gerechtvaardigd door eenzelfde oogwit, dat men met den Bijbel gemeen heeft, het oogwit van heiligmaking, dat in ieder goddelijk woord ligt opgesloten (*mystieke* of verborgen zin).

Alleen de *uitgedrukte* bijbelzin is van waarde voor de exegese. Van de *ingebrachte* bijbelzinnen is de *gevolgelijke* zin het arbeidsveld der dogmatiek, de *aangepaste* en de *mystieke* zin zijn geliefde aanwendingen der kanselwelsprekendheid.

Aangaande de mystieke bijbelverklaringen der HH. Vaders, die ons, priesters, zoo goed bekend zijn uit het dagelijksche breviergebed, deed het mij genoegen van Székely een wetenschappelijk woord te vernemen, dat naar ik meen, een nieuw woord is.

De allegorische verklaringen, eertijds zoo gewild in de homiletische predikatiën, krijgen bij Székely haren ouden naam van *mystieke* verklaringen terug. Hij bepaalt den mystieken bijbelzin: een gedachte, *buiten de bedoeling* van den H. Geest om, in de H. Schrift neergelegd als een diepere, meer verborgene bijbelzin (bl. 47).

Dit nu, zegt hij (bl. 263 vv.), geschiedt op drie manieren: 1°. echte geschiedverhalen krijgen eene allegorische verklaring, b. v. de dood en opwekking van Lazarus wordt de val en de bekeering van een zondaar; 2°. parabels en symbolen krijgen eene niet-bedoelde toepassing, b. v. de parabel van den barmhartigen Samaritaan wordt van Christus verklaard, Ezechiëls beenderenvisioen (Ezech. XXXVII), dat de weg- en

terugvoering van Gods volk beteekende, wordt van de algemeene verrijzenis des vleesches uitgelegd; 3°. onderdeelen van parabels, die slechts sieraad der parabels zijn en niet moeten worden toegepast, krijgen geestelijke beteekenis, b. v. het varkensvoeder, dat den verloren zoon aanlacht, wordt vleeschelijk genot, de olie der wijze maagden wordt de liefde, toevallige getallen krijgen beteekenis. Het spreekt van zelf, dat de exegeet en de dogmaticus zich met zulke schriftspelingen niet mogen inlaten. Ook de gewijde redenaar mag het niet laten vóórkomen, als waren dergelijke verklaringen door God gewaarborgd; hij make door gezochte verklaringen het woord Gods niet belachelijk, en bedenke, dat in onzen tijd de liefde voor zulke mystiek wel wat is afgekoeld.

Over het ontstaan dezer schriftverklaring bij de Vaders leert Székely (bl. 262 vv.), dat zij haren oorsprong dankt aan de levendige phantasie der Oosterlingen, aan de oude kerktucht, die de verheven geheimen van den godsdienst voor oningewijden verborgen hield, aan het veelvuldig gebruik van het homiletisch onderricht, aan het te weinig stichtende, dat sommige schriftuurplaatsen naar de letterlijke verklaring bevatten, aan het geestelijk voordeel, dat zulke verklaring bracht, vooral voor de goede zeden, eindelijk ook meermalen aan het niet verstaan van den letterlijken zin. De groote Hiëronymus[1]) zelf legt bekentenis af, dat hij in zijne jeugd (»quum essem parvulus") Abdias allegorisch heeft verklaard, dewijl hij den historischen zin niet verstond; nu man geworden, vraagt hij verschooning voor dien misgreep zijner jongelingsjaren.

Maar er is nog eene andere meer diepgaande reden voor deze kerkvaderlijke praktijk aan te wijzen. Ze schijnt Székely ontgaan, en toch ze is de hoofdrede, dunkt me. Ik bedoel de geopenbaarde leer, dat het Oude Verbond vol is van voorafbeeldingen. Christus en de Apostelen hadden eenige typen aangewezen, maar er moesten er nog meer zijn. Er zijn er ook nog meer. Deze overtuiging nu deed de HH. Vaders meermalen pogingen doen, om nieuwe typen aan den dag te

---

[1]) *Praef. in Abd.* bij Migne: Tom. XXV, col. 1097.

brengen. Maar in hun godsdienstig streven gaven zij somtijds te veel spel aan hunne verbeelding of waren enkel bedacht op nuttige en practische gevolgtrekkingen; zoo ontstond soms de mystieke verklaring als goed bedoelde maar ontaarde typenverklaring.

* * *

Het hoofddoel der hermeneutica is: den bijbelzin, door God in zijn heilige boeken neergelegd, te leeren vinden.

Wij, katholieken, kennen onzen Bijbel door de H. Kerk: hare verklaringen in geloof en zeden zijn de onze, en wij moeten die bewaren en verdedigen; wij, katholieken, aanvaarden onzen Bijbel in zijn geheel en in al zijn deelen als goddelijk, en van Gods woord zingen wij [1]): »'s Heeren taal is reine taal, zilver door het vuur beproefd, gangbare munt, gelouterd zevenmaal". Maar wij, katholieken, weten ook, en wel door het geloof zelf, dat alle woord van God in den Bijbel door menschen en voor menschen, in menschelijke taal en taalvorm is neergeschreven. In de Schriftuur, leert Augustinus [2]) en met hem de geheele H. Kerk, spreekt God »door menschen en menschelijkerwijze". En bijgevolg geldt ook voor ons, katholieken: het menschelijke woord in den Bijbel, zooals het door God is gebezigd, moet gewikt en gewogen, doordacht en bestudeerd. Wil men de diepte en hoogte en lengte en breedte uitmeten van het woord van God, men mete het menschelijke woord in zijn oorspronkelijken vorm; dat is de akker met den verborgen schat, het fundament van het goddelijke gebouw, het lichaam met de goddelijke ziel.

Dit standpunt neemt ook Székely's hermeneutica met overtuiging in. En van dit standpunt leert hij den Bijbel verstaan. »Het spraakgebruik", zoo lezen wij blz. 53, »is de hoofdbron van den zin, derhalve bovenal te raadplegen". Vervolgens wijst hij op het eigenaardige van het bijbelsche spraakgebruik en leert hij den weg om zich met dat spraakgebruik meer

---

1) Ps. XI, 7.

2) *De Civ. Dei*, Lib. XVI, Cap. VI, bij Migne: Tom. XLI, col. 537.

vertrouwd te maken. De oorspronkelijke bijbeltaal is onmisbaar voor den exegeet.

Hij bepale zich echter niet tot den grammaticalen zin van het geschreven woord: de samenhang, de gedachtengang van den heiligen schrijver moet hem tot de juiste opvatting leiden. En om zich hiervan nog meer te vergewissen, dient hij open oog te hebben voor alles, wat van invloed geweest, is op het schrijven, dat hij begrijpen wil. Zoo houde hij rekening met het doel en de aanleiding van het schrijven, met het letterkundig karakter van het schrijven, vooral ook met de godsdienstige ontwikkeling dier tijden. Székely stelt op blz. 167 een gulden regel voor de exegese des Ouden Verbonds: »Men mag de denkbeelden, die aan het Nieuwe Testament eigen zijn, niet toeschrijven of opdringen aan het Oude Testament".

De H. Augustinus heeft eene vraag geopperd, met betrekking tot de bijbelverklaring, die hier wel even besproken mag worden.

Wanneer eene bijbelplaats voor meerdere uitlegging vatbaar is, zou men dan niet mogen meenen, dat God *meer dan één* letterlijken zin in den Bijbel gelegd heeft? Ik meen, zoo sprak hij [1]), dat het meer met ons godsdienstig gevoelen overeenstemt (»religiosius me arbitror dicere") dit te bevestigen.

De H. Thomas schijnt Augustinus' meening te hebben gedeeld, althans de Thomistische School heeft ten allen tijde Thomas zóó begrepen. Andere middeleeuwsche leeraars, als Alexander Halensis, Bonaventura en Scotus dachten anders. Het gevoelen van Augustinus en Thomas evenwel had langen tijd de overhand; zóó zelfs, dat een franciscaan, H. de Bukentop, in 1704 schreef [2]): »Ik zeg met het algemeen gevoelen der schrijvers dat eenzelfde schriftuurplaats meerdere, ja zeer vele letterlijke zinnen kan hebben en ook zeer dikwijls heeft". In zijn »algemeen gevoelen" overdreef hij echter niet weinig,

---

1) *Conf.* Lib. XII, Cap XXXI, bij Migne: Tom. XXXII, col. 844.

2) *Tractatus de sensibus S. Scripturae et Cabala Judaeorum*, auctore H. de Bukentop O. F. M. (Lovanii, 1704) c. 4.

zooals prof. Beelen in 1845 heeft aangetoond in zijne doctorale dissertatie over deze vraag [1]).

De 19de eeuw is, de Thomistische School uitgezonderd [2]), afvallig geworden van Augustinus' idee. Baanbrekers waren Jahn te Weenen (1812), Glaire te Parijs (1839), Patrizi te Rome (1844), Beelen te Leuven (1845). En de lateren, als Vigouroux, Lamy, Ubaldi, v. d. Laar, Jansen, Cornely, Knabenbauer en ook Székely zijn allen van meening, dat onze groote Beelen zijn pleit gewonnen heeft.

Székely determineert de vraag aldus (blz. 240 vv.): er zijn woorden, die meerdere gedachten uitdrukken, meerdere beteekenissen hebben; de vraag is: wil God nu, als Hij zulke woorden gebruikt, die meerdere beteekenissen uitdrukken? En hij antwoordt: zulke taal is onbestemd en onverstaanbaar, en bijgevolg ongeschikt om te onderwijzen (liever: bij ernstig onderricht ongebruikelijk); God nu spreekt eene duidelijke, verstaanbare taal, aan de onze gelijk. De Hoogleeraar doet goed er met Beelen den nadruk op te leggen, dat de goddelijke overlevering, door de Vaders bewaard, ons niets in deze betuigt: een negatief bewijs met positieve kracht.

* * *

Hoewel ik slechts den hoofdaanleg van dit nieuwe boek bespreken wil, mag ik toch niet de leer der goddelijke ingeving of inspiratie, waardoor de Bijbel is wat hij is, te weten een echt goddelijk boek, onbesproken laten.

Vooreerst zij gezegd, dat de Hoogleeraar zich schaart bij de minderheid van godgeleerden, die van oordeel zijn, dat een boek van een *Apostel* uit zijn aard een geïnspireerd boek is (blz. 194). De bemerking echter van Franzelin, dat het charisma van het Apostolaat niet uit zijn aard den wil tot

---

[1]) Waar bij de bespreking van Zapletal's *Hermeneutica* in dit maandschrift (Dl. CXII, bl. 326) het Thomistisch gevoelen nog werd voorgestaan als een «door de overgroote meerderheid der scholastieken" verdedigde stelling, daar heeft men Beelen's keurige dissertatie buiten rekening gelaten.

[2]) Ook de jongeren dier school: de Groot (1892), Zapletal (1897), Zanecchia (1898) houden aan de oude leer.

schrijven drong, zooals wel de inspiratie doet, wordt niet behandeld of weerlegd.

Verder neemt de schrijver (blz. 199) een verschillenden graad en wijze van inspiratie aan: »Er zijn stukken, waarin de inspiratie eene *positieve* openbaring is van onbekende zaken. ..... In andere zaken, b.v van geschiedenis, den schrijver bekend (uit ondervinding of door getuigenis), zou een positieve openbaring overvloedig zijn; daarom is hierin de inspiratie eene bloot *negatieve*, die den schrijver beweegt, bestiert en voor dwaling behoedt".

De Hoogleeraar houdt hier de twee denkbeelden: *inspiratie* en *openbaring* niet van elkander onderscheiden. Er is openbaring mogelijk zonder inspiratie, en inspiratie zonder openbaring; het zijn dus twee van elkander onderscheiden zaken. Gaan beide samen, dan heeft er nog geen fusie plaats: openbaring blijft openbaring, en inspiratie blijft inspiratie. Beide storten bovennatuurlijk licht in het menschelijke verstand, en hierin komen beide overeen. Dit licht echter is in beide verschillend: openbaring geeft de *denkbeelden* in; inspiratie doet *oordeelen* over de denkbeelden, zij mogen geopenbaard zijn of niet. Voor verdere verklaring dezer diepe leer verwijzen wij naar Pater Zanecchia's meesterlijk werkje [1]) over de goddelijke inspiratie. Dit zij nog gezegd, dat de uitdrukking *negatieve* inspiratie, hoe goed ook bedoeld, verdacht is.

Ten slotte nog een woordje over de uitgestrektheid der inspiratie, waarvan het katholieke dogma leert, dat zij omvat »de geheele boeken met al derzelver deelen".

Hoe algemeen deze canon ook moge wezen, godgeleerden van naam en faam hebben gemeend hier toch nog een »distinguo" te moeten toepassen; de Bijbel zelf scheen het zóó te eischen. De bronnen, door de heilige schrijvers onder de inspiratie met veel zorg en moeite geraadpleegd, de inspanning, die zij bij de samenstelling van hun boek zich hadden te getroosten, de stijl, zoo verschillend bij de verschillende schrijvers, ziedaar gewichtige redenen om de

[1]) P. Zanecchia O. P. *Divina inspiratio* Fridericus Pustet (Romae). De approbatie is van 1898.

voorbereidende studie, de taal en de letterkundige samenstelling van het goddelijke boek van alle *positieve* goddelijke inwerking verstoken te achten. Het boek blijft goddelijk, ook al zijn die accidenteele werkzaamheden positief menschelijk. De groote Lessius S. J., prof. te Leuven, stond op het einde der 16e eeuw voor het eerst deze meening voor.

Prof. Székely gaat nog verder. Hij vindt de *letterlijke* inspiratie zelfs »strijdig met de *natuur* der inspiratie" (blz. 197). God heeft *menschen* geïnspireerd. »De geïnspireerde schrijver is niet een bloot lijdelijk werktuig van God, dat niets van zijn eigen toebrengt aan het te schrijven werk". Onder Gods hand blijft de redelijke natuur, de actieve kracht van den schrijver bewaard; de Bijbel zelf leert het ons.

Hier zal men den Hoogleeraar vragen: strijdt het dan met de gezonde rede, dat een menschelijk werken door God geïnspireerd zij? dat *alle* activiteit van den heiligen schrijver uitgaat van God, werkend in den mensch overeenkomstig de redelijke, vrije natuur van den mensch? Zoo ja, hoe kan dan de vrije wil, die het boek deed schrijven, het verlichte verstand, dat de gedachten vormde, in den hagiograaf, tegelijk goddelijk en redelijk-menschelijk zijn? Neen, *alle* menschelijk werken, ook het *redelijke* en het *vrije*, kan door God zóó geïnspireerd worden, dat de *redelijke* mensch in Gods hand een instrument, een *redelijk* instrument is. En in dat geval draagt de verrichte handeling een goddelijk en een menschelijk karakter: ze is goddelijk, wijl ze door God gesteld is; ze is menschelijk, wijl ze door God in den mensch en met den mensch, overeenkomstig de menschelijke natuur, gesteld is.

Zou nu de Bijbel op deze wijze geïnspireerd zijn? Alle bijbelplaatsen, waarin min of meer het wezen der inspiratie ter sprake komt, leeren ons, dat de heilige schrijver door God als een werktuig gebezigd is. Vandaar schreef ook Leo XIII in zijne encycliek *Providentissimus*, dat »de H. Geest de menschen heeft aangenomen als instrumenten om te schrijven" [1]). Laat dan God den Bijbel met menschen ge-

---

[1]) »Spiritum Sanctum assumpsisse homines tamquam instrumenta ad scribendum".

schreven hebben, gelijk wij schrijven met een pen, met potlood, met krijt, overeenkomstig den aard van het werktuig. Ons schrift moge verschillen, naar gelang het met inkt of potlood of krijt geschreven is, het is niettemin in zijn geheel óns schrift. God ook gewaardigde zich te schrijven met verschillende schrijvers: het schrift is verschillend overeenkomstig het persoonlijke karakter van den mensch; laat het niettemin in zijn geheel Gods schrift zijn.

De groote Lessius zag goed, toen hij voor ruim drie eeuwen brak met de ondoordachte opvatting van zijn tijd: God heeft alles ingefluisterd, inspiratie is openbaring. Maar het juiste begrip van inspiratie heeft ook hij niet doorschouwd. De stap, dien hij deed bracht hem verder dan hij wezen moest. Ook hij liep naast het pad der waarheid, maar aan den anderen kant. Drie eeuwen lang heeft het vraagstuk der inspiratie de katholieke godgeleerden beziggehouden, en niet weinigen hebben dwaalbegrippen voorgestaan [1]). Het Vaticaansch Concilie en Paus Leo XIII hebben de wetenschap den rechten weg gewezen, en zonder optimisme gelooven wij, dat volkomen eenstemmigheid onder de katholieke geleerden weldra zal bereikt zijn. Ten onzent is een goede stap voorwaarts gezet door prof. Mannens [2]) en door P. van Kasteren [3]) op het voetspoor van prof. de Groot [4]), Lagrange [5]), Zanecchia [6]) en Poels [7]). De gelederen van hen, die in den

---

[1]) Een goed overzicht der inspiratie-litteratuur tot 1890 bezitten wij door de goede zorg der theologische faculteit van München. Voor het studiejaar 1887/88 stelde zij de prijsvraag: »Es soll der Begriff der Inspiration in seine geschichtlichen Entwicklung dargestellt werden". Het werk van P. Dausch, priester uit het diocees van Spiers, werd met den eereprijs bekroond. In 1891 gaf de schrijver zijn »gekrönte Preisschrift" in het licht bij Herder te Freiburg i. B. onder den titel *Die Schriftinspiration*. Moge eene tweede uitgave het aanvullen tot op onzen tijd.

[2]) *Theologia fundamentalis*, Ruremundae 1901, p. 204.

[3]) *Studiën*, Dl. LVIII, bl. 55 vv.

[4]) *Summa Apologetica*, Ratisbonae, 1892, Qu. 16, art. 4.

[5]) *Revue biblique*, 1896, p. 199—220, 496—518.

[6]) *Divina inspiratio*, Romae 1898, C. XIII.

[7]) *De Katholiek*, 1898, Dl. CXIV, bl. 408 in een noot.

Bijbel alles aan God en alles aan den mensch toeschrijven, groeien aan met den dag.

Moge het vele goede, dat prof. Székely ons biedt in zijne nieuwe *Hermeneutica*, strekken tot grooteren bloei van godsdienst en bijbelwetenschap.

fr. R. PEETERS O. F. M.

Dr. PAUL WILHELM VON KEPPLER, *Wahre und falsche Reform.* — Freiburg, Herder, 1903.

De ijverige en welsprekende bisschop van Rottenburg, ook als talentvol beoefenaar der kerkelijke wetenschap zeer gunstig bekend, Mgr. Dr. von Keppler, hield 1 December 1902 voor zijn kapittel een uiterst belangrijke conferentie over: *Wahre und falsche Reform.*

Deze redevoering maakte allerwegen een diepen indruk, toen zij als »Dienstags-Beilage" der *Kölnische Volkszeitung* (2 Dec. drittes Blatt) publiciteit verkregen had. Kort daarna kwam zij afzonderlijk uit, en reeds mocht zij een tweede oplaag beleven. Ten onzent begon 17 December j.l. het dagblad *De Gelderlander* eene vertaling ervan.

Hare beteekenis strekt zich naar omvang en duur veel verder uit dan de verschijnselen in Duitschland, die er de naaste aanleiding toe gaven. Daar heerscht namelijk in den jongsten tijd onder eenige katholieke geleerden, die men wellicht de school van Dr. F. X. Kraus zou kunnen noemen, een luide van zich afsprekende zucht naar »Reform-Katholizismus". Hoofdzakelijk komt dit hierop neêr, dat men een algeheele verzoening wil bewerken tusschen het Katholicisme onzer dagen en den modernen tijd.

Op zich genomen en tot zekere hoogte is zulk een streven ongetwijfeld te prijzen, en bij verreweg de meeste voorstanders zal het allicht door edele bedoelingen gedragen zijn.

Niettemin wekt het terecht ernstige bedenkingen, omdat bij àl dat streven naar toenadering niet immer ten volle rekening werd gehouden met het goddelijk karakter der Kerk, met de onveranderlijkheid van Haar wezenlijke inrichting, met den bovennatuurlijken aard van Hare zending en middelen, met Hare bij uitstek niet intellectueele, maar zedelijke taak, met de organische ontwikkeling van Haar eerbiedwaardige, óók door den H. Geest bestuurde, traditie.

Verzoening tusschen Kerk en Maatschappij was en blijft natuurlijk altoos het ideaal van ieder goed Katholiek. Maar slechts op den eeuwenouden grondslag der heilige beginselen van geloofsleer, tucht en zede; slechts in de lijn der historische ontwikkeling, die geleidelijk, niet »per saltus", vooruitgaat; zonder ook maar een duimbreed af te wijken van het éénige standpunt, waarop een Katholiek de verhouding tusschen hemel en aarde, geest en materie, Kerk en Staat te beschouwen heeft. Zóó en niet anders heeft onze Paus Leo XIII in de 25 jaren van zijn roemvol pontificaat die verzoening getracht te bewerken. Goddank! met een tot dusverre schitterend resultaat.

In sommige geleerde kringen van Duitschland en Oostenrijk schijnt evenwel dit standpunt eenigszins uit het oog verloren te zijn. Reden waarom Mgr. von Keppler het noodig oordeelde, fluks de alarmklok te luiden. En niet tevreden met de bloote aanduiding van een gevaar, wijst de vrome kerkvoogd, tevens man van uitstekende wetenschap, met groote beslistheid en klaarheid den éenig-heilzamen weg ter hervorming aan.

Onbewimpeld erkent hij, dat de Kerk tegenwoordig in Haar menschelijke elementen onder menig opzicht verbetering, hervorming behoeft. Maar terstond dringt zich de vraag dan op: »Hoe moet deze hervorming te werk gaan? Welke zijn het doel en de kenteekenen der ware hervorming?" Het antwoord op deze vraag wordt door Mgr. von Keppler zoo principieel, maar tevens zoo concreet mogelijk in dertig bladzijden druks samengevat.

De meesterlijke vorm, waarin hij zijn gedachten weet te

kleeden, komt in deze redevoering beter nog dan in zijn wetenschappelijke geschriften uit. Met regelmatigen, forschdreunenden stap gaan de meestal korte volzinnen u voorbij, als een regiment soldaten. Voor onze Hollandsche ooren klinkt de toon zelfs somwijlen *te* militair, te »abfertigend". Men ontwaart hier dan ook meer van: »fortiter in re", dan: »suaviter in modo". 't Is volle, haast zouden we zeggen Paulijnsche kracht, die uit deze bladzijden spreekt. En gemakkelijk doen zij den volleerden meester kennen, die jaren lang aan de hoogeschool te Freiburg professor was der pastoraal-theologie en der gewijde welsprekendheid.

Bovenal doet weldadig aan de vurige, apostolische ijver, waarvan deze redevoering doorloopend getuigt. Men wordt niet slechts gewonnen, maar als 't ware geïmponeerd door spreker's gloed van overtuiging. Niet alleen dat men opnieuw wordt doordrongen van het besef, doch bovendien krijgt men door merg en been het levendig gevoel der ook in 't *openbaar* katholiek leven nooit genoeg te huldigen waarheid: dat de genade vèr gaat boven de natuur, het geloof boven de wetenschap, de ascese boven de actie, het karakter boven de kennis... »maar de grootste van deze is de liefde" (I Cor. XIII : 13)".

Ofschoon gelukkig ten onzent een naaste aanleiding ontbreekt, die Mgr. von Keppler zoo krachtig deed waarschuwen, zoo moge toch ook hier te lande zijn uitmuntend betoog veel aandachtige lezers vinden.

Een gezonde portie van zulke echt-roomsche »Kraftsuppe" kan niemand kwaad.

Dr. G. BROM.

H. J. A. COPPENS, *Algemeen overzicht der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland, van de vroegste tijden tot het jaar 1581.* — Utrecht Wed. J. R. van Rossum. 1902. Tweede vermeerderde uitgaaf. Prijs: *f* 2.25, geb. *f* 2.85.

Het is inderdaad een heuglijk feit, dat binnen twee jaar een nieuwe uitgaaf van het *Algemeen overzicht der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland* gevorderd werd. Wanneer het wetenschappelijke werken gold, kon men niet zelden van schrijvers en uitgevers de klacht vernemen: „Het katholieke publiek leest niet".

Bestuurders van katholieke bibliotheken wezen met moedeloosheid op de beduimelde en verslonsde boekjes der uitspanningslectuur, terwijl de wetenschappelijke boeken, ook al ging hun inhoud niet boven allemans verstand, fonkelnieuw en onverlet daar stonden te pralen, als vreesde men ze te storen in hun deftige rust. Thans schijnt daarin eene kentering gekomen.

Het werk van pastoor Coppens heeft de belangstelling in ons roemrijk verleden bij velen opgewekt, bij nog meer verlevendigd, en zal daardoor aanleiding geven tot algemeener beoefening onzer kerkgeschiedenis.

Dit succes is waarlijk niet gering te achten, want een katholieke geschiedschrijver staat in Nederland voor bijzondere moeilijkheden. Schrijft hij streng wetenschappelijk, gelijk onze Duitsche naburen dit gewoonlijk opvatten, dan zal hij opgang maken in een beperkten kring van vakgeleerden, maar het gewone publiek zal zijn werk als ongenietbaar ter zijde leggen. Tracht hij op onderhoudende wijze te verhalen met vermijding van historische critiek omtrent personen of datum, dan zal zijn boek bij het beschaafd publiek onthaal vinden, maar door geschiedvorschers als een werk van den tweeden of den derden rang worden geminacht.

Pastoor Coppens nu heeft beide soorten van lezers trachten te bevredigen. Zooveel mogelijk heeft hij er naar gestreefd de vakmannen te voldoen door de laatste resultaten der geschiedvorsching mede te deelen, terwijl hij tevens door onder-

houdenden verhaaltrant en duidelijke uiteenzetting de belangstelling tracht gaande te houden van lezers, die niet gewoon zijn zich in geschiedwerken te verdiepen.

Deze tweede uitgaaf is een vermeerderde, maar ook een verbeterde uitgaaf. Volgens een wenk van bevoegde zijde werd de indeeling der stof aanmerkelijk gewijzigd en een organisch verband gezocht. De twee artikels over het Mirakel van Amsterdam en de H. Liduina, waarschijnlijk uit piëteit op den voorgrond gesteld, zijn nu in het verhaal gevlochten. De volgorde is rationeeler, hetgeen voor een „overzicht" hoofdvereischte is.

Vergelijkt men Hoofdstuk I van de tweede uitgaaf met dat der eerste, dan springt onmiddelijk in het oog, dat de levens der verschillende geloofsverkondigers met aantrekkelijke bijzonderheden zijn verrijkt, dat verschillende onjuistheden of onnauwkeurige uitdrukkingen zijn weggevallen of verbeterd. Dit zijn kleinigheden, die aan den gewonen lezer zullen ontsnappen, maar de „gewissenhafte" geschiedschrijver weet, hoeveel studie dikwijls deze zoogenaamde kleinigheden kosten. Het geroemde werk van P. Kronenburg, *Neerland's Heiligen*, bewees daarbij uitstekend dienst.

Ongeloovigen mogen aan wonderverhalen „alleen psychologische waarde toekennen, als teekening van den geestestoestand dier eeuwen", misschien wel als een „noodzakelijke evolutie van het middeleeuwsche bijgeloof", voor ons, katholieken, die nog gelooven aan de mogelijkheid van wonderen, hebben deze verhalen, mits zij historisch gewaarborgd zijn, hooger beteekenis.

Met recht is de bouwgeschiedenis van den Utrechtschen Dom in een noot meegedeeld „om den lezer niet al te veel van den „gang der gebeurtenissen af te leiden"(blz. 29), maar zou om diezelfde reden het „Bollandistisch slotverhaal", dat wij bij den dood van elken geloofsverkondiger aantreffen, ook niet naar den voet der bladzijde kunnen verwezen zijn? Was het niet gewenscht, dat in 't kort de meening ware besproken van Mr. C. Pijnacker Hordijk omtrent den H. Aartsdiaken Adelbertus? (*Bijdragen voor Vaderl. Gesch.* 4e reeks, 1ste deel, blz. 145.)

Voor de beschrijving van het geestelijk bestuur des bisdoms is met vrucht gebruik gemaakt van Mr. S. Muller's belangrijk werk: *Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht.* Aan duidelijkheid en nauwkeurigheid laat deze beschrijving niets te wenschen over. Minder duidelijk komt ons de uiteenzetting voor: hoe de wereldlijke macht der bisschoppen zich ontwikkeld heeft. Naar aanleiding van hetgeen daaromtrent blz. 46 gezegd wordt, is misschien de vraag gewettigd: wanneer ontstond hier te lande het onderscheid tusschen eigendom en souverein gezag *(dominium altum)*? Kan men, met betrekking tot het Utrechtsche bisdom, ook spreken van feudale en allodiale goederen? — Evenals de levens der geloofsverkondigers, hebben ook die van Utrecht's bisschoppen, met name van de HH. Ansfried, Adelbold en Bernulphus door zorgvuldige bewerking veel aan belangrijkheid gewonnen.

Het negende artikel: *Kerkelijke toestand van ons vaderland in het midden der 15de eeuw* is geheel omgewerkt, uitgebreid en onder twee titels gebracht terwijl de stof meer dan verdrievoudigd is. Aan een wensch, bij een vorige recensie geuit, aangaande de behandeling der klooster-orden, het kapittel van Windesheim en de Inquisitie, is, voor zoover het bestek dit toeliet, op uitstekende wijze voldaan. Met opgewektheid en genoegen zal men die bladzijden lezen, die getuigen van het krachtig, godsdienstig leven der Kerk van Nederland, van dat levendig geloof, dat geheel de maatschappij bezielde en op allerlei gebied de heerlijkste vruchten voortbracht.

Gedachtig dat elke medalje hare keerzijde heeft, wijst de S. ook zonder schroom op de schaduwen, die hier en daar het licht onderscheppen. Met nadruk noemt hij onder de oorzaken, die tot den voortgang der Hervorming in Nederland medewerkten: de verslapping der kerkelijke tucht onder de geestelijkheid. Dit valt niet te loochenen. Het is een treurige waarheid, die door de studie der locale geschiedenis meer en meer aan het licht komt. Zelden ging het onheilspellend woord over het zout der aarde, dat zijne kracht verliest, tragischer in vervulling. Men moge het toevallig

noemen, dat de beeldstormersbende de Sint-Bavo binnenrukte, toen het priesterkoor zong: »*Justus es Domine et rectum judicium tuum*: *Gerechtig zijt Gij, Heer, en rechtvaardig is uw oordeel*", het is toch eene omstandigheid, die bij de beschouwing dier tijden tot ernstig nadenken stemt. Het is waar, de Kerk van Nederland mag zich fier verheffen op de edele heldenschaar van seculiere en reguliere priesters, die het geloof met hun bloed hebben bezegeld, maar hun offer is tevens een zoendood geweest voor de velen, die het voorvaderlijk geloof verzaakten of strijdig met hunne roeping leefden.

Een andere factor, die machtig tot de omwenteling der XVIde eeuw heeft bijgedragen, zou, naar onze meening, meer op den voorgrond moeten zijn geschoven; wij bedoelen: de sociale kwestie.

Wanneer in Duitschland, gelijk volmondig erkend wordt, de sociale omwenteling met de godsdienstige hand aan hand ging, en aan de Hervorming een grooten steun verzekerde, zou dan ook in Nederland de verbetering van levensvoorwaarden niet verscheidenen naar de oproervaan gedreven hebben, die nog aan geen verlaten der Moederkerk dachten?

Wij zouden, het werk doorbladerend, nog eenige vragen kunnen stellen, maar wijzen liever op de talrijke bronnen, die overal aan den voet der bladzijden zijn aangegeven, een rijk repertorium, dat den weetgierigen lezer in staat stelt, verschillende onderwerpen grondiger te bestudeeren of het meegedeelde met de bronnen te vergelijken. Dat dit repertorium niet volledig is en hier en daar tot *desiderata* aanleiding geeft, is niet te verwonderen: pastoor Coppens' geschiedwerk is een handboek, een overzicht. Bij nog uitgebreider bewerking zou het zijn naam en zijn doel niet getrouw blijven.

Bij de oprechte waardeering, die wij voor het verdienstelijk werk koesteren, en den lof, dien wij den Eerw. S. toebrengen, meenen wij op een paar onjuistheden van ondergeschikt belang te mogen wijzen; de critiek toch wil een weinig gekruid wezen.

Het klooster Mariënberg te Nijmegen (blz. 178 en 281) behoorde tot de Congregatie der reguliere kanunikessen van

Diepenveen; bedoeld wordt: het klooster der Norbertinessen, dat gelegen was in de Nonnenstraat en toegewijd aan de H. Maria Magdalena.

Gerardus Jacobszoon, bijgenaamd: van de Kethel, werd niet gevonnisd te Delft (blz. 522), maar stierf aldaar ten gevolge der gruwzame mishandelingen, door het ruwe krijgsvolk te Schiedam ondergaan (*Historie ofte Beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom*, blz. 655. H. V. R. 1725, folio). Ook was hij geen pastoor te Schiedam, maar rector der bagijnen. Het pastoraat werd van oudsher uitgeoefend door de reguliere kanunniken van Marienweerd (*Archief v. h. Aartsb. Utrecht* Dl. XXIV, blz. 92 en 104).

Joannes Knijff werd wegens bewezen diensten benoemd tot *praedicator generalis*, een eere-titel, waaraan eenige voorrechten verbonden zijn Vermoedelijk door het woord *praedicator* misleid, zegt S.: „Eerst had hij behoord tot de Orde der „Franciskanen, doch was naar de Dominikanen overgegaan", blz. 570. Wij meenen te weten, dat bisschop Knijff tot zijn laatsten snik getrouw gebleven is aan Sint-Franciscus' kruisbanier (*Historia Episc. Foed. Belgii. H. F. v. H. Episc. Gron.* p. 15, 1719, fol.).

Van deze tweede uitgaaf komt, evenals van de eerste, den uitgever alle lof toe, wat papier en druk betreft; doch ten gerieve van den lezer, al komt dit niet ten bate van den boekbinder, mocht het tamelijk lijvig boekdeel steviger gebrocheerd zijn.

Zwolle. G. A. MEIJER, Ord. Praed.

La Basilique de St. Servais à Maestricht, batie par St. Monulphe et ses constructions Romanes par M. l'Abbé PASCAL SCHMEITZ, *ancien trésorier de l'église de St. Servais.* — Tongres, Imprimerie Collée, 1902.

Om aan deze ernstige archeologische en historische studie oprechte hulde toe te brengen, kan het wellicht zijn nut hebben in dit tijdschrift, dat niet voornamelijk aan bouw-

kundige studiën gewijd is, eerst in het kort mede te deelen, wat men door een christelijke basiliek en wel inzonderheid door een basiliek met crypta (crypt) of een basilica coemeterialis (met een graf van een martelaar of heilige) verstaat. Daarna zal deze studie, waardoor bewezen wordt, dat de oude Sint Servaas-kerk te Maastricht oorspronkelijk een basilica coemeterialis was, die nog heden de kern van dit gebouw vormt, des te hooger gewaardeerd worden.

Reeds de Egyptenaren, maar zeker de Grieken en Romeinen gebruikten den basiliek-vorm voor gebouwen en tempels; men onderscheidde zelfs de basilieken in koninklijke (στοὰ βασιλική), handels- (basilicae forenses) en gewone basilieken (basilicae privatae). Ook de tempel te Jerusalem was in basiliek-vorm gebouwd.

Bij deze bouworde was een *laagwerpig vierkant* het grondvlak. Het gebouw zelf had vier muren met lichtvensters, de ruimte was door kolommen in meerdere, ja zelfs soms tot zeven schepen verdeeld. Recht tegenover de deuren was de apsis, een nis van een halven cirkel. Voor de deuren van het gebouw lag het atrium (voorhof).

Volgens Sepp (*Jerusalem und das H. Land*, I, S. 404—426) was de opperzaal, waar Christus het laatste Avondmaal vierde, een zaal van een basiliek en vierden de Apostelen in zalen van basilieken, die aan deftige burgers toebehoorden, de heilige godsdienstgeheimen.

De basilieken, die de eerste Christenen herinnerden aan den tempel te Jerusalem en aan de opperzaal, boden een welkome gelegenheid voor hunne vergaderingen en voor de viering van godsdienstplechtigheden. Tijdens de rust, die gedurende de hevige vervolgingen der eerste eeuwen soms gedurende langeren tijd intrad, maar vooral na de vervolgingen, bouwden zij dan ook in den basiliek-vorm hunne kerken; vandaar dat van de regeering van Keizer Constantijn den Grooten af de kerken der christenen eenvoudig basilieken genoemd werden; zoo algemeen was deze bouworde in gebruik.

De basilieken werden, in zoover plaatselijke omstandigheden

dit toelieten, steeds in de heilige linie, van het Westen naar het Oosten, gebouwd. Van de vijfde eeuw af was het een algemeen gebruik, dat het koor in het Oosten geplaatst was. Op het einde van het koor had men de apsis of koornis: daar stond de *cathedra* van den Bisschop, omgeven van zetels voor de lagere geestelijken. Op het einde van het koor, min of meer naar het schip, stond een altaar; dikwerf was onder dit altaar een crypt of groeve, waarin de relequieën van een martelaar, zich bevonden; altaar en crypta werden te zamen *confessio*, *μαρτύριον* of *memoria* genoemd. Het altaar zelf was dikwerf overhuifd en de overhuiving of hemel rustte op vier kolommen; deze overhuiving, rustende op vier zuilen, werd *ciborium* of *umbraculum altaris* genoemd.

Een basiliek met crypta heette een basilica coemeterialis, een basiliek, die tot rustplaats diende voor een martelaar. Door hekken, *cancelli* genaamd, werd het koor van het schip of bij groote basilieken van het benedenkoor gescheiden. Voor de *cancelli*, op de grenzen van koor en schip, stonden rechts en links de *ambonen*, spreekgestoelten, waar men langs eenige trappen opging. De *amboon* rechts diende voor de plechtige voorlezing van het evangelie, links voor de epistelles.

Het middelschip was in den regel iets hooger dan de zijbeuken; zoowel de muren van het middelschip als van de zijschepen hadden ramen; oorspronkelijk waren de schepen met platte daken gedekt.

Voor de basiliek lag het *atrium* (later *paradisus* genoemd), dit strekte zich over geheel de breedte van het gebouw uit, rustte op kolommen en had insgelijks een vlak dak.

In het atrium zag men de *canthari* (de waschvaten). Bij den ingang der basiliek voor de tempeldeuren veranderde het atrium van naam en werd *narthex* genoemd.

In de eerste tijden der Kerk telde men vier klassen van poenitenten, openbare boetelingen, de *flentes*, *audientes*, *genuflecten'es* en de *consistentes* [1]). Bij den ingang van het *atrium*

[1]) *Flentes*, weenenden, *audientes*, die de onderrichting mochten hooren, *genuflectentes*, die den bisschoppelijken zegen mochten ontvangen, *consistentes*, deze mochten niet communiceeren, maar in de kerk tegenwoordig zijn.

was de plaats voor de *flentes*, in de *narthex* stonden achter de *catechumenen* de *audientes*. In onze streken is de openbare boete aan den ingang der kerk nimmer in gebruik geweest, maar toch is de benaming van *narthex* in zwang gekomen: zoo wordt, ofschoon in oneigenlijken zin, het Westelijk koor voor den ingang van Sint Servaas te Maastricht »de narthex" genoemd.

Na deze inleiding willen wij even aangeven, wat aanleiding gaf tot de uitgave van de hier aangekondigde studie.

Tot heden toe werd in alle beschrijvingen van Sint Servaas deze kerk een stichting genoemd van de elfde of twaalfde eeuw. Ook de archeologen deelden deze meening. In 1898 bracht het archeologische gilde »St. Thomas et St. Luc" te Brugge een bezoek aan Sint Servaas en behandelde de vraag, of de kern van de tegenwoordige Sint Servaas het bouwwerk was van den H. Monulphus, die van 560 - 599 Bisschop van Maastricht was. Het antwoord was ontkennend.

In 1901 hield »La fédération archéologique de Belgique" een congres te Tongeren, niet ver van Maastricht; op verzoek van pastoor Schmeitz, die vroeger jaren lang schatbewaarder was van Sint Servaas en met den vorigen thesaurier, pastoor Willems te Odiliënberg bij Roermond, steeds veel studie van Sint Servaas gemaakt had, brachten de leden van het congres, waaronder ook de leden van het gilde „St. Thomas et St. Luc" te Brugge een bezoek aan Sint Servaas, en de leden van het archeologisch congres waren van dezelfde meening als de gildeleden van Brugge.

De archeologen wilden in Noordelijk Europa buiten de domkerk van Trier geen enkel vóór-Karolingsch bouwwerk aannemen. Trier's oude dom kerk dagteekent zeker voor een groot gedeelte uit de VI^{de} eeuw, ofschoon deze dom herhaaldelijk tot zelfs in de XVIII^{de} eeuw verbouwd is. De kern dezer kerk is minstens het bouwwerk van Bisschop Nicetius (527—566). Met hooge waarschijnlijkheid wordt zelfs de meening verdedigd, dat zij de oude basiliek van den H. Agritius in zich bevat, die het paleis van Keizerin Helena tot zijn kathedraal wijdde.

Tegen de beslissing der archeologen trad pastoor Pascal Schmeitz van Baggenum (Limburg) op. Een jarenlange studie en een reeks van waarnemingen had hem krachtig gewapend; hij toonde aan, dat èn de historische gegevens èn de archeologische karakters van het gebouw in strijd waren met de beslissing der archeologen, al deelde hij de meening, dat in 1039 dit gebouw een aanzienlijke verandering en uitbreiding had verkregen en daarna steeds aan verbouwing was onderworpen geworden.

Twee dagen achtereen trad hij voor zijne gewettigde meening op tegenover de leden van het congres, in Sint Servaas zelf, en het einde was, dat de aanwezige archeologen met pastoor Schmeitz instemden: dat de tegenwoordige Sint Servaas nog voor een aanzienlijk gedeelte den tempel, eenmaal door den H. Monulphus ter eere van Sint Servatius gesticht, in zich bevatte.

Nu werd pastoor Schmeitz uitgenoodigd, om zijn studiën in schrift te stellen. Deze werden in het »compte rendu du congres" opgenomen.

Aan het verzoek om in *De Katholiek* over deze studiën een woord van waardeering te spreken, voldoen wij volgaarne, en 't is ons een vreugde hulde te brengen aan den rusteloozen arbeid en nasporingen van den ouden thesaurier van Sint Servaas

De schrijver verdedigt en handhaaft de volgende stelling: de groote basiliek, door Sint Monulphus ter eere van Sint Servaas gesticht, bestaat voor een groot deel nog heden.

Hij verdeelt zijne stelling in drie punten. Ten eerste toont hij, dat Sint Monulphus een grooten tempel gebouwd heeft; vervolgens, dat het bouwwerk niet verwoest is door de Noormannen op het einde der negende eeuw; en ten laatste wordt uit de constructie van de tegenwoordige Sint Servaas te Maastricht bewezen, dat dit gebouw voor een aanzienlijk gedeelte de duidelijke sporen draagt van een vóór-Karolingsch bouwwerk, een bouwwerk, gelijk men nog in de 6de eeuw bouwde.

De H. Servatius stierf op pinkstermaandag 13 Mei 384,

en werd langs den openbaren weg begraven, waar de begraafplaats der Romeinen was; want toen was nog de wet der XII tafels van kracht: »In urbe ne sepelito neve urito" [1]). Boven zijn graf stichtte op het laatst der 6de eeuw de H. Monulphus een groote kerk.

De stichting van dit gebouw door Monulphus is na de bewijsvoering van pastoor Schmeitz volgens onze bescheidene meening boven allen redelijken twijfel verheven. De H. Gregorius van Tours, een geschiedschrijver uit de 6de eeuw, tijdgenoot van den H. Monulphus, medeburger van hetzelfde Merovingsche rijk, waartoe Monulphus behoorde, deelt ons deze stichting mede. Nu mag men op Gregorius' gezag als geschiedschrijver over het algemeen veel afdingen, als getuige van zijn tijd, van de toenmalige toestanden en gebeurtenissen in het Merovingische rijk, staat hij toch hoog.

Ook aan de beschrijving van de oude Sint Servaas-kerk door Jocundus uit de elfde eeuw schenken wij hier volop vertrouwen. Waar is het, dat hij in het algemeen als geschiedschrijver laag te stellen is en zich aan de schromelijkste vergissingen schuldig maakt, maar omtrent Maastricht moet men bij hem een uitzondering maken. Klaarblijkelijk heeft hij hier uit de beste bronnen geput Archeologische onderzoekingen vooral hebben aan den tekst van Jocundus over Sint Servaas afdoende waarde geschonken. Zijn getuigenis omtrent de stichting door den H. Monulphus willen wij gaarne aannemen.

Het verslag omtrent het overbrengen der reliquieën van den H. Marcellinus en Petrus, den 4en Juni 824, doet ons bepaaldelijk denken, dat toen de Sint Servaas een groot kerkgebouw was en wijst ons terug op de stichting van Sint Monulphus. Dit verslag wordt ook door de Bollandisten medegedeeld [1]).

Zoowel de beschrijving van Jocundus als bovengemeld verslag wijst Sint Servaas aan als eene basilica en wel eene basilica coemeterialis.

---

1) »In de stad zult ge noch begraven noch verbranden".

2) *Acta SS. Junii*, T. I, 177—201.

Deze basiliek is door de Noormannen, die te vuur en te zwaard Noordelijk Europa doortrokken, niet *verwoest*, al zal zij niet minder dan de dom te Trier van hen te lijden hebben gehad. Dit wordt door den schrijver insgelijks uit de geschriften van Jocundus en uit een charter van Keizer Arnulphus (1 Juli 889) bewezen; zwaar weegt hier vooral de getuigenis der Bollandisten, die het een oude en zekere overlevering heeten, dat de St. Servaas niet door de Noormannen verwoest werd [2]).

Ofschoon alzoo uit historisch oogpunt genoegzaam bewezen is, dat Sint Monulphus een basiliek ter eere van Sint Servaas gebouwd heeft, en dat deze is blijven voortbestaan en de kern moet vormen van de latere verbouwingen, heeft de schrijver zich niet bij een historisch onderzoek willen bepalen, maar ook een archeologisch en technisch onderzoek ingesteld op het gebouw zelf.

Dit onderzoek leidde tot het besluit, dat — afgezien van de verbouwingen en uitbreidingen in de XIIIde, XIVde en XVde eeuw — er twee groote constructies in Sint Servaas zichtbaar waren: de eene Romaansch en wel uit het eerste tijdperk, dat is de verbouwing in 1039; de andere eene constructie, eeuwen vroeger dan de elfde eeuw.

De bouworde van de schepen der kerk toonde door onregelmatige voegen der muren, door eenvoud en schaarschheid van profileering een sterk sprekend verschil aan met de verbouwing van 1039.

Ook werd het duidelijk, dat de opvolging der pilaren bij de verbouwing in 1039 om wille van het transept voor het nieuwe koor verbroken was; verschillende bogen bleken toen ook dichtgemetseld te zijn; de vroegere kalklaag kwam toch bij onderzoek wederom bloot.

Deze en meer andere gegevens deden den sehrijver besluiten, dat een groot gedeelte der Sint Servaas den stempel droeg van een veel oudere bouworde dan de Romaansche

---

[1]) *Acta SS. Maji*, T. III, 219.

verbouwing van 1039, en wel in den Latijnschen stijl, welken men nog in de VIde eeuw volgde.

Volgens de bestudeering dezer oudere constructie ontvangen wij het volgende beeld van de oude basiliek van Sint Servaas, zooals deze door den H. Monulphus gesticht werd. Zij was een *basilica coemeterialis*, een basiliek, die boven het graf van Sint Servaas verrees, in drie schepen verdeeld, het middelschip rechts en links door een rij van twaalf pilaren gescheiden van de zijschepen. In het midden der kerk was het graf, hierboven verhief zich het altaar aan den Verlosser toegewijd (bl. 70, 26, 15). Een lange smalle gang leidde tot een voorkamer en vervolgens tot de crypt met het graf. Bij dit altaar had men de cancelli, die het koor afsloten, en voor de cancelli was het gedeelte der kerk, dat voor de geloovigen bestemd was. Een *atrium* met *narthex* had zij niet.

Boven het graf onder het altaar was hier geen *umbilicus* (ronde opening), waardoor men op het graf van den martelaar of den heilige zien kon [1]).

Bij het onderzoek naar den maatstaf, dien de bouwmeester van de oude Sint Servaas gevolgd heeft, komt de schrijver tot het besluit, dat hier de Hebreeuwsche maat gevolgd is, niet zooals deze door Salomon bij den bouw van den tempel gebruikt is, maar zooals deze bij de joden in gebruik was.

De H. Monulphus zou bij zijn bouwwerk een weerspiegeling hebben willen geven van den tempel van Salomon. Ook ons komt dit plan niet onwaarschijnlijk voor; de berekeningen

---

1) Hier ter plaatse willen wij even mededeelen, op wat wijze men in de eerste Christen-eeuwen en tegen het begin der Middeleeuwen de overblijfselen der heiligen vereerde. Onder het altaar, dat boven de crypt stond, was een klein verschuifbaar venster. Verschoof men dit venster, dan kon men door een ronde opening zien op het graf of de tombe. De H. Gregorius van Tours beschrijft ons (*De Glor. Mart.* I, 28) de vereering als volgt: »Qui orare desiderat, reseratis cancellis, quibus locus ille ambitur, accedit super sepulchrum, et sic fenestrella parvula patefacta, immisso introrsum capite, quae necessitas promit, efflagitat": »Die verlangt te bidden, ontsluit de hekken, waarmede die plaats wordt afgesloten, nadert het graf, schuift het kleine venster weg, plaatst zijn hoofd in de ronde opening (umbilicus) en vraagt wat hij verlangt".

van den schrijver zijn goed gevonden. Zeker is het, dat bij den bouw der basilieken dikwerf den Christenen de tempel van Jerusalem als toonbeeld voor den geest stond, en het altaar met zijn kolommen, wier tusschenruimten dikwerf door gordijnen gesloten waren, ons doet terugdenken aan het heilig der heiligen in den tempel.

Wij mogen ons dus verheugen, dat in de zuidelijkste stad van ons land, in het oude *Trajectum ad Mosam*, nog voor een aanzienlijk gedeelte de schoone en eerbiedwaardige basiliek, eenmaal door de milddadigheid van den H. Monulpus ter eere van Sint Servaas gesticht, aanwezig is. De oude tradities der eerste Christenen in hunne warme vereering der martelaren en heiligen rijzen hier voor onzen geest op, een der eerste geloofsverkondigers spreekt hier als het ware tot ons.

De crypt van Sint Servaas, door Monulphus aangelegd, die in 1039 werd opgeruimd, om voor een nieuwe plaats te maken, is in 1881 tegelijk met de crypt van 1039 hersteld; zoodat er thans twee zijn, die echter nimmer gelijktijdig in gebruik waren.

Behalve de verdediging zijner thesis heeft de schrijver nog een andere onjuiste opvatting willen herstellen; deze betreft den tijd, waarop het Westelijke koor of de zoogenaamde *narthex* der Sint Servaas gebouwd is. Wij zeggen de zoogenaamde *narthex*. Dit woord is ontleend, gelijk men weet, aan de basilieken van het Oosten en van Italië, en hier slechts in oneigenlijken zin gebruikt, want evenmin als de dom te Trier heeft de Sint Servaas te Maastricht ooit een *atrium* met *narthex* gehad.

De *narthex*, of beter het Westelijk koor, heeft drie verdiepingen en is lang beschouwd als een bouwwerk van Karel den Groote of onder diens invloed gebouwd. De derde verdieping werd om hem de »Keizerszaal" genoemd.

Thans wordt duidelijk aangetoond, dat dit koor geen Karolingsch bouwwerk is, maar gebouwd in het laatst van de XI^{de} of het begin der XII^{de} eeuw.

Elk Karolingsch bouwwerk, ook de beroemde achthoekige

kapel te Aken, heeft zijn karakteristiek stempel, het is zwakke, ruwe nabootsing van klassieke kunst. Men had in het Oosten vroegere bouwwerken of gedeelten daarvan gezien, men wilde dit navolgen, maar was hiertoe nog niet genoeg beschaafd en ontwikkeld.

De soberheid en zuiverheid van omlijning der kroonlijsten, van kapiteelen en basementen der pilaren wijzen op de ontluiking van den Romaanschen stijl, zooals deze zich in het Noorden van Europa in het laatst der XI^{de} en het begin der XII^{de} eeuw ontwikkeld heeft.

Een krachtig bewijs ontleent de schrijver ook aan de hangbogen (pendentifs), waarop de schoone koepel der derde verdieping van het Westelijke koor rust. Deze bogen, van Byzantijnschen oorsprong, treft men buiten Italië eerst in de XI^{de} en XII^{de} eeuw aan.

De twee eerste verdiepingen van het Westelijk koor wijzen op de ontluiking, de derde verdieping op den eersten bloei van den Romaanschen stijl.

Ook weet de schrijver ons te verklaren, waarom het Westelijke koor de naam draagt van kapel van Karel den Grooten. Tijdens het Westersche schisma, in de XII^{de} eeuw, werd dit koor aan Karel den Grooten toegewijd, die door den tegenpaus Paschalis III, den beschermeling van Frederik Barbarossa, zalig was verklaard. De keizerlijke gunst van Barbarossa schijnt toen aan dit koor veel verbeteringen te hebben aangebracht; uit zijn tijd dagteekenen volgens de archeologen vele veranderingen.

De warme belangstelling, waarin zich tegenwoordig de oude monumenten van kunst in ons land verheugen, draagt veel bij tot herstel van Sint Servaas, zoodat dit merkwaardig kerkgebouw niet slechts voor ondergang wordt behoed, maar ook steeds in waarde toeneemt.

De schat van kostbare reliquieën, aldaar bewaard, maakt Sint Servaas, met de dom-kerken van Trier en Aken, tot een der groote heiligdommen van Noordelijk Europa, dat door eerbiedwaardigen ouderdom, door kunstwaarde en door zijn reliquieën-schat de levendigste belangstelling wekt.

Wij betuigen Pastoor Schmeitz namens alle vrienden van kunst en historie openlijken dank voor de schoone vruchten zijner studiën, die met instemming thans der archeologen het oud en eerbiedwaardig karakter van Sint Servaas zoo krachtdadig en afdoende gehandhaafd hebben.

J. H. A. THUS.

J. HOPPENOT, *Le Crucifix, dans l'histoire et dans l'art, dans l'ame des Saints et dans notre vie.* Desclée, de Brouwer et Cie. Prix: 10 frs.

Bovengenoemde uitgave kan een groote aanwinst genoemd worden voor de reeds zoo uitgebreide litteratuur, welke omtrent het Kruis, het werktuig en het teeken onzer verlossing, is ontstaan [1]).

Het Kruis, dat door Cicero werd genoemd »servitutis extremum summumque supplicium" (*Verr.* V, 66, 169) en »crudelissimum teterrimumque supplicium" (l. c. 165), zou nooit het voorwerp zijn geworden van zooveler nauwkeurige en grondige navorsching, nooit zoozeer de aandacht en de ernstige studie van wetenschappelijke mannen — zoowel katholieken als on-katholieken — hebben opgewekt, indien het niet eene hoogere wijding had erlangd door den Gekruisigde bij uitnemendheid, niet ware geheiligd door het verzoenend Bloed van den Verlosser, niet het offeraltaar was geweest van den Zaligmaker der wereld, in één woord, indien het Kruis op Golgotha niet het middelpunt was en het groote keerpunt der geheele wereldgeschiedenis. De draden der wereldgeschiedenis komen allen op Golgotha bijeen; dáár in het Kruis ontmoeten elkander de oude heidensche wereld en de nieuwe wereld van het Christendom.

Was het Kruis vroeger een werktuig van gruwzame willekeur en barbaarsche rechtspleging, door den Kruisdood van

---

[1]) Men vindt een lijst van monographische litteratuur over het Kruis en het Kruisteeken als *Beilage I* in het werk van Zöckler *Das Kreuz Christi*, 1875.

Christus is het Kruis geworden het voorwerp van liefde en vereering voor millioenen menschenharten. Weleer een teeken van smaad en schande, zien wij het Kruis na Christus stralen als eereteeken op de kronen van keizers en koningen, hoog zich verheffen op de torens van duizenden kerken en kathedralen, om aan heel de wereld te verkondigen de grootste der overwinningen, welke ooit op aarde is behaald.

Het Kruis is ook het symbool, de korte samenvatting van het Christendom. Dikwijls wordt de leer van Christus genoemd de leer des Kruises: »Crux Christi non solum est lectulus morientis, sed et cathedra docentis: het Kruis van Christus is niet slechts het smartbed van den stervende, maar ook het spreekgestoelte van den leeraar", zegt de H. Augustinus. Al de onschatbare waarheden van onze geloofsleer zijn verbonden aan het Kruishout en aan Hem, die daaraan voor ons is gestorven.

Het Kruis is mede voor de menschheid het hoogste zedelijke deaal; het geeft ons te aanschouwen de meest algemeene, de meest belanglooze, de geheel zich zelve offerende liefde van Jesus Christus. En: »plenitudo legis dilectio: de liefde is de vervulling der wet" (Rom. XIII, 10).

De christelijke leer is de leer des Kruises in dezen zin nog, dat wij in het Kruis verklaring vinden van al het lijden op deze wereld, en de groote, de verhevene waarde van het lijden leeren kennen. Zoolang dan ook deze aarde een tranendal zal blijven, zoolang zullen duizenden en millioenen, die belast en beladen zijn met de lasten dezes levens, hunne oogen richten op den Goddelijken Lijder aan het Kruis, om in het Kruis troost, geduld, kracht en sterkte te vinden. Zij zullen in het Kruis leeren kennen, de vreugden van het vrijwillig aanvaarde offer, de vertroostingen der smart, met christelijke onderwerping gedragen, zij zullen smaken de verheven geneugten der offerende liefde, die groot maakt voor God.

Daar dan het Kruis van zoo groote, zoo machtige beteekenis is voor de geschiedenis der wereld, voor het godsdienstig, het zedelijk, het maatschappelijk leven der

menschheid, kan het ons niet verwonderen, dat de Christenkunstenaars, vooral de schilders en beeldhouwers, met zooveel voorliefde het Kruis hebben afgebeeld; dat zij aan dit onderwerp al de krachten van hunne kunstvaardigheid hebben besteed; dat er in den loop der eeuwen zoovele afbeeldingen van het Kruis als onovertrefbare meesterstukken zijn te voorschijn gebracht; dat de christelijke kunst in de afbeelding van het Kruis haar hoogste eere en haar grootsten bloei bereikt heeft.

Het doel nu, wat Hoppenot zich bij de samenstelling van zijn werk heeft voorgesteld, is aan te toonen, welke grootsche invloed op allerlei gebied is uitgegaan van het Kruis, om aan de vereering en godsvrucht, aan de liefde der katholieken voor het Kruis, solieden grond te geven.

* * *

Daar wederom in den heiligen vastentijd het lijden en sterven van den Gekruisigden Zaligmaker de stof zal zijn van zooveler godsdienstige overweging, meen ik aan priesters en geloovigen een dienst te bewijzen met hun aandacht te vestigen op het werk van Hoppenot.

De schrijver en het werk zijn vereerd met een aanbevelend schrijven van Kardinaal Langenieux, Aartsbisschop van Reims. Deze brengt in herinnering de plechtige toewijding der twintigste eeuw aan den Allerheiligsten Verlosser door Z. H. Paus Leo XIII. Dan schrijft de Kardinaal: »Italië heeft aan het woord des Pausen beantwoord door het Kruis op te richten op de toppen zijner bergen, om de bedorvene wereld er aan te herinneren, dat zij door het Kruis is verlost. Uw werk doet iets dergelijks in ons Frankrijk. Het toont eveneens het Kruis in een nieuwen glans, met zijne bloedige geschiedenis en zijne vereering sinds negentien eeuwen, met zijn schoone kunstwerken, met zijn heiligenden invloed op Gods uitverkoren zielen, met zijn buitengemeen heilzame uitwerkselen in ons leven en in onzen dood. En aldus treedt gij volkomen in de bedoelingen van den algemeenen Vader

der geloovigen en verricht gij een uit christelijk en maatschappelijk oogpunt uitmuntend werk".

Aan den weidschen titel en breeden opzet zijn de omvang en de uitgave van het werk, alsook de behandeling van het onderwerp geëvenredigd.

Hoppenot verdeelt zijn werk (360 bladzijden quarto) in vier boeken, waarin hij na een korte inleiding achtereenvolgens het Kruisbeeld behandelt in zijne verhoudingen tot de geschiedenis, tot de kunst, tot het godsdienstig leven van heiligen en geloovigen. Ik zou hier de geheele »Table des matières" moeten overschrijven, om u te doen zien, hoe de schrijver alles en nog eens alles behandelt, wat eenigszins op het Kruis betrekking heeft.

Nu evenwel de schrijver gemeend heeft zijn onderwerp zoo ruim te moeten opvatten, kan het ons slechts bevreemden, dat hij van de kruistochten als het ware geen melding maakt. Een overzicht van de kruistochten ware voorzeker niet misplaatst in het eerste boek: *Le Crucifix dans l'histoire.* Ook had de schrijver ons een meer of minder volledige, een meer of mindere omschrijvende opsomming moeten geven van de Orden en Congregraties van het H. Kruis.

Het werk van Hoppenot is rijk geïllustreerd met 184 gravures bij den tekst en acht gravures buiten den tekst. Men vindt moeilijk ergens anders zulk een rijke, zulk een keurige verzameling van afbeeldingen, welke betrekking hebben op het Kruis. Ook de uitvoering der gravures verdient allen lof; sommigen zijn zelfs voortreffelijk weergegeven, vooral de zeven gravures, welke dienen om de zeven Kruiswoorden te illustreeren.

Het moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan de mindere ingenomenheid des schrijvers met hunne naturalistische en realistische tendenz, dat van de moderne meesters alleen de Christus aan het Kruis van Gabriel Max (geb. in Praag 1840) door hem is waardig gekeurd, om in zijn werk te worden opgenomen.

Dat wij geen reproducties aantreffen van het in 1892 te Weenen verbrande Panorama (Jerusalem en de Kruisiging

van Christus) van Bruno Piglhein, verwondert ons niet, wanneer wij op blz. 212 het harde vonnis vernemen: »Deze brand was een groot verlies veel meer voor de eigenaars, dan voor de christelijke kunst". Toch zullen niet allen dit vonnis onderschrijven. Michael Engels *(Die Kreuzigung Christi in der bildenden Kunst)* oordeelt eenigszins anders over dit kunstwerk: »Das Bild ist wirklich *ein Meisterwerk* in seiner Art und würdig der Bewunderung, die ihm von aller Welt gezollt wurde".

Evenwel had Hoppenot in zijn werk kunnen opnemen eene reproductie van het beroemde schilderstuk »le Calvaire" van den Hongaar Munkaczy (geb. in 1846), wijl hij zelf op blz. 210 deze kruisiging een meesterstuk noemt.

Wij kunnen het betreuren, dat de groote, ideale, christelijke kunst in onze dagen als het ware schijndood is, maar laten wij niettemin erkennen en waardeeren, met dankbaarheid aanvaarden, wat er goeds in de moderne kunst wordt geboden en ondertusschen een nieuwen opbloei der christelijke kunst naar best vermogen bevorderen en steunen. Mij dunkt dat Hoppenot in zijne kunstbeschouwingen te veel is »laudator temporis acti".

Terwijl alzoo onder velerlei opzicht het werk van Hoppenot allen lof verdient, is het des te meer te betreuren, dat het wetenschappelijk gedeelte zoo weinig verzorgd is; dat in dit opzicht de wijze van behandeling over het geheel getuigt van oppervlakkigheid; dat de schrijver zich dikwijls met een zoogenaamden »Franschen slag" van de zaak afmaakt, en zonder grondige argumenten doorhakt, waar nog veel valt te onderzoeken en ook katholieke geleerden in meening verschillen.

Bij zooveel piëteit, bij zooveel geestdrift en kunstzin, zou een weinig meer critische geest, een weinig meer wetenschappelijke ernst aan het werk grootere waarde hebben verleend, en zóó zou dit te gereeder ingang vinden bij degenen, voor wie Hoppenot het heeft geschreven. Omvang en prijs maken, dat het alleen in handen van meer ontwikkelden kan komen. En de schrijver zelf drukt in zijne

voorrede den wensch uit, dat zijn werk een plaats zal vinden op de leestafels van alle christelijke salons, derhalve in de huizen der meergegoeden.

Het spijt mij, wegens de overigens groote voortreffelijkheid van het werk, te moeten zeggen, wat ik als eerlijk recensent meen niet te mogen verzwijgen: het behoort tot het genre, waaraan de Fransche boekenmarkt helaas! al te rijk is: veel piëteit met een dun laagje eruditie.

De geringe plaatsruimte, waarover een recensent in dit maandschrift mag beschikken, staat mij niet toe den schrijver overal op den voet te volgen en telkens hem bewijsstukken voor mijne beschuldiging voor te houden. Liever wil ik te eeniger tijd in *De Katholiek* naar aanleiding van deze recensie een meer uitvoerig artikel aan het Kruis en wat ermede samenhangt wijden.

Eenige bemerkingen mogen derhalve hier volstaan, om voorloopig mijn in dit opzicht minder gunstig oordeel over het werk van Hoppenot te staven.

Vooreerst eene algemeene bemerking. Uit alles blijkt dat de schrijver volstrekt geen kennis heeft genomen van de uitgebreide litteratuur, welke vooral in Duitschland gedurende de vorige eeuw is ontstaan; Duitsche boeken zijn blijkbaar door hem niet geraadpleegd. In een noot aan het einde zijner inleiding vermeldt Hoppenot het bovengenoemde werk van M. Engels met den titel »Le Crucifix". Of er van dit werk eene Fransche vertaling bestaat, is mij niet bekend. In ieder geval wordt het overigens nergens door hem geciteerd.

Behalve de werken van Dr. J. Stockbauer [1]), van P. J. Münz [2]), van M. Engels [3]), van Zöchler [4]), van Hermann

---

1) *Kunstgeschichte des Kreuzes, die bildliche Darstellung des Erlösungstodes Christi im Monogram, Kreuz und Crucifix* (1870).

2) *Archäologische Bemerkungen über das Kreuz, das Monogram Christi, die alt-christlichen Symbole, das Crucifix* (1866).

3) *Die Kreuzigung Christi in der Bildenden Kunst, eine iknographische und kunsthistorische Studie, mit einem Titelbilde und 94 Abbildungen auf 42 Tafeln in Lichtdruck.* (Luxemburg, St. Paulus-Gesellschaft, 1899).

4) *Das Kreuz Christi, religionshistorische und kirchlich-archäologische Untersuchungen* (1875).

Fulda [1]), van Forrer und Müller [2]) — de laatste drie werken van onkatholieken met meer omzichtigheid te gebruiken, maar onder wetenschappelijk opzicht niet te versmaden bronnen — zouden vooral de *Realencyclopädie für christl. Alterthümer* en de *Geschichte der christl. Kunst* van Kraus (Herder, Freiburg) den schrijver van groot nut zijn geweest. Het is jammer dat hij de genoemde Duitsche werken niet heeft benut. De ernstige studie daarvan zou aan het wetenschappelijk gehalte van zijn arbeid zeer ten goede zijn gekomen.

Na deze algemeene bemerking nog een paar bijzondere, om het te-kort aan eruditie, aan wetenschappelijken ernst aan te toonen.

Ontegenzeggelijk is het visioen van Keizer Constantijn den Groote (»In hoc signo vinces") van de allergrootste beteekenis voor de geschiedenis van het Kruis. Met alle recht mochten wij derhalve in het eerste boek: *Le Crucifix dans l'histoire*, eene eenigszins uitvoerige paragraaf verwachten, waarin ons ook volgens nieuwere historici werd aangetoond, wat er van deze gebeurtenis historisch zeker is en hoever. Ik vond echter geen omstandig verhaal, maar slechts eene vermelding zonder schijn of schaduw van bewijs: geen enkel document, geen geschiedbron wordt vermeld.

Evenzoo staat het geschapen met de bewering van Hoppenot: »Par respect pour la Croix du Sauveur, l'empereur interdit dans ses états le supplice du crucifiement". Wederom geen enkel bewijs, geen aanwijzing van eenig keizerlijk edict, geen aanhaling van eenig gezaghebbend auteur. Het is daarenboven volstrekt niet zeker, dat Constantijn den kruisstraf geheel uit de Romeinsche rechtspleging heeft verwijderd. Gezaghebbende auteurs o. a. Dr. Ph. Degen (*Das Kreuz als Strafwerkzeug und Strafe der Alten*, 1873), Dr. J. Stockbauer (in zijn reeds genoemd werk), Funck (in zijn *Lehrbuch der*

---

[1]) *Das Kreuz und die Kreuzigung. Eine antiquarische Untersuchung, nebst Nachweis der vielen seit Lipsius verbreiteten Irrthümer* (1878).

[2]) *Kreuz und Kreuzigung Christi in ihrer Kunstentwicklung, mit 12 Tafeln, 83 Abbildungen, 1894.* Dit werk vooral merkwaardig om de interressante en gewichtige vondsten uit de nekropolis van Achnim-Panopolis.

Kirchengeschichte, S. 172) zijn van andere meening. De twee laatste auteurs verwijzen naar Zestermann (*Die bildliche Darstellung des Kreuzes und der Kreuzigung Christi* 1867—1868). De meening, dat door keizer Constantijn de kruisstraf niet geheel is afgeschaft, heeft geschiedkundige daadzaken en het gezag van verschillende auteurs voor zich. De kruisstraf schijnt langzamerhand onder den invloed van het Christendom al meer in onbruik te zijn geraakt en is eindelijk onder Keizer Justinianus geheel uit de Romeinsche wetboeken verwijderd.

Een tweede bemerking geldt de vinding van het H. Kruis te Jerusalem door de H. Helena, de moeder van keizer Constantijn. Hoppenot verhaalt de kruisvinding met de woorden van den H. Epiphanius, een getuige uit de 5de eeuw, terwijl de kruisvinding heeft plaats gehad in de eerste helft der 4de eeuw. Tegen de bewering van moderne critici, dat dit verhaal een legende is, roept de schrijver verontwaardigd uit: »Legende? non; c'est un fait historique; nous avons cité les documents".

»Les documents"? Maar de schrijver heeft slechts één document geciteerd. En zou hij nu werkelijk meenen, dat door hem met dit ééne getuigenis uit de vijfde eeuw de historische zekerheid der kruisvinding in de vierde is vastgesteld? Het kan hem toch niet onbekend zijn (zie Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, art. *Croix* van H. Marruci, col. 1130, door Hoppenot geciteerd op bladz. 127), dat de moderne critici, wanneer zij de kruisvinding naar het rijk der legenden verwijzen, zich voornamelijk beroepen op het zeer moeilijk te verklaren feit, dat de geschiedschrijver Eusebius (geb. 265 gest. ongeveer 340), die overigens iedere gelegenheid benut om keizer Constantijn en zijne moeder, de H. Helena, te verheerlijken, wel de geheele reis van de keizerin en de ontruiming van het H. Graf zeer omstandig verhaalt, maar niets, in het geheel niets, vermeldt van de vinding des kruises (*De vita Constantini*, L. III, c. 42). Bovendien worden de wonderbare omstandigheden, waarvan de kruisvinding vergezeld ging, algemeen als apocrief beschouwd (zie L. Duchesne, *Liber Pontificalis* I, n. 45, p. CVIII).

Om met terzijdestelling van de details ten minste het feit zelf der kruisvinding historisch vast te stellen, ware het toch beter tegenover het stilzwijgen van Eusebius zich te beroepen op het getuigenis van een, die leefde in dezelfde eeuw, van den H. Cyrillus van Jerusalem (priester gewijd waarschijnlijk in 345, bisschop van Jerusalem in 351, gestorven in 386). In de 4de, 10de en 13de katechese, door hem als priester vóór 350 te Jerusalem gehouden (Migne, *Patr. graec.* XXIII 468 vv. 685 vv. 776 vv.) zegt hij, dat het Kruis des Heeren, ten minste verreweg het grootste deel ervan, dáár te zien was en grootelijks werd vereerd. Den 7 Mei 351 als patriarch van Jerusalem schreef hij aan keizer Constantius, dat onder zijn vader, nl. Constantijn den Grooten *τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ ξύλον*, het »heilbrengend hout des kruises" weder was teruggevonden.

Wel hebben Protestanten, om aan dit peremtorisch bewijs te ontkomen, de echtheid van dezen brief in twijfel willen trekken, maar zonder voldoende bewijzen. De echtheid der brief is door Trouttee (O. S. B.) afdoende bewezen.

Uit de 4de eeuw heeft men nog andere getuigenissen, nl. de *Peregrinatio Silviae ad loca sancta* uit 386 of 385 (ed. Gamuzzini, Romae 1888, p. 45—66), waarin de plechtige viering van het feest van kruisvinding op den Calvarieberg vermeld wordt; verder de lijkrede van den H. Ambrosius, bisschop van Milaan, in 395 gehouden op keizer Theodosius den Groote, waarin eveneens de vinding van het H. Kruis en de nagelen wordt vermeld; ook nog de 85ste Homilie in Ev. 'S. Joann. (Migne *Patr. graec.* LIX, 461, 1) van den H. Joannes Chrysostomus (gest. 407).

Tegenover dergelijke getuigenissen is geen redelijke twijfel meer mogelijk. De details mogen legendarisch zijn, historisch zeker is het feit, dat in de eerste helft der 4de eeuw het H. Kruis is teruggevonden.

Wij willen hopen, dat de auteur bij eene volgende editie zijn taak ten dezen opzichte met meer ernst zal opvatten en volbrengen Dan zal zijn werk beter het doel bereiken, wat hij zich heeft voorgesteld: namelijk de overtuiging te vestigen,

welke vervat is in het woord, dat de geschiedenis den stervenden Julianus in den mond legt: »Nazaraee, tu vicisti: Nazarener, gij hebt overwonnen", of in dit andere: »Stat crux, dum volvitur orbis: Het Kruis staat, terwijl de wereld zich wentelt".

J. RUIJTER, Pr.

Dertienlinden. Dr. F. W. WEBER's *Dreizehnlinden*, overgedicht door EUG. DE LEPELEER, kanunnik van St. Bavo. Derde omgewerkte uitgave. Gent, A. Siffer.

Een lijvig boekdeel; een flinke letter, een heldere druk, stevig papier; een paar nette plaatjes; genoeg om een boek aantrekkelijk te maken bij zeer matigen prijs.

En de vertaling, vraagt ge? Ja, ziet u, vertalingen hebben altijd eigen bezwaren. Zij zijn wel voor velen gemakkelijk, maar 't is toch het echte niet. Is het origineel kreupel en lam, dan zal het na de overzetting niet vlugger loopen of er beter uitzien. Immers, al is iemand juist niet schoon te noemen, in een kleurige nationale dracht komt hij nog eenigszins tot zijn recht; maar steekt men hem in een uitlandschen rok, dan zal de aangeboren gebrekkigheid des te duidelijker daarbij afsteken. Heeft het origineel daarentegen waarde, vooral eigenaardige waarde, zooals hier, dan zal deze door de vertaling niet stijgen. In alle geval moet de vogel eenige veeren laten en soms de meest teekenachtige pluimen. Men giet geen kostbare reukwerken over in een ander vat, of er gaat van de geuren verloren.

Wat wij hier vertellen, is niets nieuws. Wij geven het ook niet als zoodanig; alleen pro memorie hebben wij het aangestipt. De Eerw. Kanunnik, die *Dreizehnlinden* van F. W. Weber in het Nederlandsch heeft overgezet, weet het natuurlijk evengoed als wij.

Toch heeft hij den moed gehad die overzetting aan te durven. En zulk een werk valt lang niet mede; veel inspanning en overleg, veel keus en keur is erbij noodig.

De volharding daarin pleit des te luider voor goede meening en werkkracht, naarmate iemand het succes minder in zijn macht heeft. Heeft daarom de volbrachte onderneming niet haar veelzijdige verdiensten? Al bereikt men niet in één sprong den berg der volmaaktheid, wij wenschen den vertaler toch uit de volheid des harten geluk met zijn arbeid, en vertrouwen, dat het zaad, door hem uitgestrooid, niet tusschen de doornen en langs den weg of op den rotsgrond zal vallen.

Men heeft wel eens opgemerkt en wel van gezaghebbende zijde — wij moeten ootmoedig bekennen, dat het unsere Wenigkeit ook zoo gegaan is — dat er moed voor noodig is om Weber's *Dreizehnlinden*, hoe voortreffelijk het epos ook is, achter elkaar uit te lezen, ook in het Duitsch. Dat vermoeiende van den eigenaardigen, maar ééntonigen vorm, zal, vreezen wij, nog sterker invloed uitoefenen in deze omvangrijke overzetting, omdat ons taaleigen zich niet zoo gemakkelijk als het Duitsch in dien vorm laat plooien.

Erkend echter moet worden, dat onder de Nederlandsche vertalingen die van den Hoogeerw. de Lepeleer zich gunstig onderscheidt. Dit blijkt ook genoegzaam uit het feit, dat zij nu reeds voor de derde maal 't licht ziet. En, het dient gezegd, het kind ziet er thans gezonder en blozender uit dan te voren. Een voldingend bewijs, dat de overzetter niet doof is voor vriendschappelijke raadgevingen en de gulden les niet heeft vergeten: »Nosce teipsum: ken u zelven".

Of nu de vertaler door deze overzetting of overdichting, naar hij zelf zegt, een dienst aan Weber bewezen heeft, kunnen wij natuurlijk moeilijk uitmaken. De goede Frits ligt al lang onder de groene zoden. Maar toch zouden we gelooven, dat zijn kind hem liever moet zijn in het Westfaalsche kostuum dan in dit Vlaamsche pakje.

Ons oprecht verlangen is intusschen de vertaling van den Eerw. Kanunnik bij allen, die het origineele niet in eigen taal kunnen genieten, zoo krachtig mogelijk aan te bevelen, en wij sluiten met den wensch, dat Weber's zielverheffende

poëzie, in onze lage landen overgeplant door Kan. de Lepeleer, daar moge bloeien als de nederige bloempjes, die tieren en geuren, zoolang men ze slechts hun plaats in het zonlicht gunt en niet uitrukt met schendende hand.

p. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

Zee en Heide, door G. F. HASPELS. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon.

Dit is een met liefde geschreven boek, liefde voor de lucht, de wolken, de boomen, de velden, de weiden, de zee en de heide; het is het boek van een man, die in liefde opging voor de heerlijkheid van den zoelen zomeravond en den in zonneweelde juichenden dag, die in de stormen het bloed krachtiger door zijn aderen voelde bruisen en zich in de woeste schoonheid der strijdende elementen verheugde, maar die ook menschen teekenen moest in hun lief en leed, hun strijd en hun lijden, en dan misschien zelf voelde dat zijn penseel te zwaar, zijn vegen te forsch, zijn visies niet scherp genoeg waren.

Wij gelooven niet dat iemand in taal ooit de kunst van Maris, Mauve, Artz en zelfs Mesdag zoo nabij is gekomen als de heer Haspels. Zijn zeegezichten en landschappen ziet men vóór zich als de onsterfelijke doeken van die Hollandsche meesters; nooit wellicht is de Hollandsche eigenaardige natuur zoo diep gevoeld, zoo trouw in woorden geschilderd als door anderen in verf. Men ziet de kleuren van zee en duin, van lucht en heide, men hoort den slag der golven, men ruikt de scherpe vischreuken, of de honingzoete meidoorn en boekweitgeuren. Wie 's winters in duisternis en mist deze bladzijden geniet, voelt nieuw licht stralen in zijn binnenkamer, de muren wijken terug, de stadstraten verdwijnen, hij is buiten in de gloeiende middaghitte of in den frisschen, bedauwden morgen.

Hoor slechts den aanhef van het eerste stuk: *Opgevischt.*

»Met jonge blijde liefde kuste de voorjaarszon het dood vergeten land van Schouwen.

»Het was in de late Mei; de bloei zat in het zeewater en de haringvisschers van Burghsluis zouden op den haring uitgegaan zijn als er nog haringvisschers te Burghsluis waren zooals een goede eeuw geleden, maar de visschers, die er nu nog waren, sloegen zeehonden dood, en vischten garnalen, wat ze toch ook wel zouden gedaan hebben, als er geen bloei in de zee had gezeten. Deed hier de bloei in zee niet, zooveel te meer die op het land. Uit de wuivende sapgroene vlasvelden en blauwgroene tarweakkers hief zich in zijn iepen, op zijn ouden Vliedberg, zoo'n onnoembaar oud dorpje als Noordwalle of Renesse; de lucht was zwoel van de amandelgeuren van den Meidoorn, van de zoete reuken der paardenboonen, en van de scherpe der karwei, wier akkers luchten in het witte bruidskleed en de oude aarde was weer zoo jong dat ze niet alleen niet genoeg had om haar ontelbare groene kleedjes, maar ook zich glanzend geel kleedde met de boterbloempjes van de weide" . . . en zoo verder.

Maar in die groene velden, blonde duinen, en donkere bosschen, omzoomd door een stil-schitterende zee, lachend tegen de late Meizon, leven, lieven, lijden en strijden de kinderen der menschen. Ook voor hen koestert de heer Haspels groote belangstelling, veel deelneming en vooral warme sympathie; hij verhaalt ons van hun denken en doen, maar zooals wij reeds zeiden, in het schilderen van menschen en hun gedoe ligt zijn kracht niet. Landschapschilder van den eersten rang is hij en zijn penseel blijkt te zwak, te weifelend, te ongelijk bij het weergeven der bonte menschenwereld van binnen en buiten.

Hier en daar betrapt hij een juiste beweging, geeft hij een aardig tooneeltje weer, maar het geheel mist eenheid, gang, duidelijkheid van voorstelling, diepte van analysen.

Compositie is het zwakke punt van dezen schrijver. De grootste novelle uit den bundel *Opgevischt* is opgezet zoo breed als een roman van twee deelen; nog is het derde gedeelte niet afgespeeld van de handeling of de schrijver heeft

reeds bijna alle personen, die beloofden er deel aan te nemen, uit den weg geruimd of naar den achtergrond geschoven om maar prettig te kunnen vertellen van het leven der haringvisschers en vooral van de zee, den storm en de mist. *Strandjutten* is kleiner, en daardoor meer af en meer evenredig; *Oplossing* en *Eene proefneming* zijn boerenvertellingen niet erg interessant, en ook niet vloeiend of met humor verhaald. Zijn trant van vertellen is druk, verward, soms gewild en daardoor nooit echt grappig, nu eens loopt hij de gebeurtenissen vooruit, dan achteruit, nu eens denkt hij voor zijn menschjes dan voor zichzelf, en telkens, telkens geeft hij in ongeëvenaarde afwisseling zijn impressies weer van het landschap en de zee.

Als wij ons niet vergissen, is de heer Haspels predikant; aan den preektoon bezondigt hij zich niet veel. Hij heeft eerbied voor het kinderlijk geloof van zijn visschers, hij laat zijn held berouwen en boeten, hij verheerlijkt de reinheid der vrouw, en zijn pen zelf is rein, al hadden wij gaarne het aangehaalde gedichtje gemist van het beruchte kind-monster, Marie Madeleine: *Champagne-frappé*.

De schrijver is een goed, idealistisch gezind mensch, met een open oog en een warm hart voor de natuur; in elk geval, hoe modern ook in zijn manier, geen beoefenaar eener moderne kunst van decadentie en verwording.

M. S.

JOHANNES JÖRGENSEN, *De Uiterste Dag*, uit het Deensch. Gent, Siffer, 1902.

De titel van dit boek vermeldt den naam der vertaalster niet. Toch had die er gerust op mogen staan, want vooreerst is het al verdienstelijk een geschikte keuze te doen uit vreemde litteratuur, en vervolgens is het nog verdienstelijker, na gedane keuze, een goede vertaling te leveren. Beide heeft de Antwerpsche letterkundige gedaan, zoodat wij dan ook wel zeer kunnen aanraden met *De Uiterste Dag* kennis te maken.

Niet, dat ik geen aanmerkingen heb. Het proza van Jörgensen is pittig genoeg om de vertaalster de handen vol werk te geven en *Den yderste Dag* is zóó zuiver van stemming en toon, zóó ingehouden van zeggingswijze, dat het veel zorg vereischt, het werk die eigenschappen ook in een andere taal te doen behouden. De vertaalster heeft ernaar getracht, en is meermalen geslaagd, al zou ik wenschen, dat het pittige van het oorspronkelijke beter bewaard gebleven ware. Komt dit, doordat de vertaalster minder modern is dan Jörgensen, en zoó menigmaal in het Deensch een kort weergegeven beeld heel zuiver voor onze oogen staat, terwijl de vertaling een conventioneele uitdrukking geeft, en daardoor verslapt, wat de dichter puntiger had gezegd? Mij dunkt van ja.

Een enkel voorbeeld ten bewijze.

Op de eerste bladzijde geeft het Vlaamsch: »En over de vochtige braakvelden *hing* een grauwe mist, die alle voorwerpen omhulde", terwijl Jörgensen schreef: »Og over de vaade Brakmarker *stod* graa Taage om alle fjoerne Ting", d. i. letterlijk: »En over de vochtige braakvelden stond grauwe nevel om alle verre dingen". Men ziet, dat de vertaling de uitdrukking erg verzwakt heeft.

Eenzelfde opmerking valt meermalen te maken, o. a. op blz. 73 der vertaling. Hier staat: »Maar nu is het, alsof iemand zwaar zijn hoofd ter aarde buigt" enz. Het origineel heeft: »Maar nu is het alsof *hij* [d. i. de zang] zwaar zijn hoofd ter aarde buigt". Dit is een beeld, terwijl de vertaling een vergelijking geeft. Zoo wijs ik op de m. i. niet scherp genoeg vertaalde regels (blz. 72). »Een zware bas zingt voor" enz.

Hier en daar is het Deensch onjuist begrepen. Zoo op dezelfde blz. 72: »Hij daalde af langs de Via Calzajoli", waar het oorspronkelijk heeft: »Han gik ned paa Via Calzajoli", hetgeen hetzelfde beteekent als het Engelsche: »He went down the street". Dat *neerdalen* geen zin heeft, blijkt uit den tekst op dezelfde bladzij, waar we lezen, dat N. Graff woonde op het domplein, d. i. dus vlak bij de Via Calzajoli.

Dit zijn enkele opmerkingen, die gemaakt moesten worden;

niet om de waarde van het werk te verminderen maar om door een eerlijke critiek er iets toe bij te dragen, dat de begaafde en verdienstelijke Antwerpsche letterkundige (wie we toch o. a. ook moeten danken voor Kurth's mooi boekje: *l'Eglise aux tournants de l'histoire*), wanneer ze ons, naar we hopen, zal verheugen met andere vertalingen, deze steeds aantrekkelijker moge maken.

M. A. P. C. POELHEKKE.

DR. EHRHARD OVER HET KATHOLICISME IN DE TWINTIGSTE EEUW.

(Vervolg en slot van bl. 246 vv.)

III. STRIJD EN VREDE.

Scherp en duidelijk schetst E. het antagonisme tusschen de moderne wereld en het Katholicisme of de Kerk. De moderne wereld is anti-kerkelijk, anti-christelijk, anti-godsdienstig: d. w. z. eenigen der volgelingen van den tijdgeest zijn wars van allen godsdienst, anderen willen wèl van een godsdienst, maar volstrekt van geen christelijken godsdienst iets weten, en wederom anderen zijn christenen maar tegen de Roomsche Kerk gekant. Tegen deze drie soorten van tegenstanders moet de Kerk in onze dagen strijden. Geen wonder, »dat de gelijktijdigheid van dezen drievoudigen strijd en het geweld, waarmede de drie vijanden hem voeren, den indruk teweeg brengen van eene zeer intensieve tegenstelling tusschen de Katholieke Kerk en de moderne beschaving" (292).

Naar het oordeel van E. is deze tegenstelling niet absoluut, d. w. z. niet van dien aard, dat zij een bijleggen van den strijd zou verhinderen. Om dit op het eerste gezicht vreemdsoortig oordeel te rechtvaardigen, onderzoekt E. de vijf factoren die tot het ontstaan van den modernen tijd hebben medegewerkt.

Twee dier factoren, het nationalisme en het individualisme, hebben wij reeds besproken, en met E.'s woorden aangetoond, dat een goed begrepen nationalisme en individualisme in de Kerk recht van bestaan behouden.

Rest ons dus een woordje over de andere factoren.

De eerste, die door E. genoemd wordt, is het verlies van den overwegenden invloed der Kerk op het volk (293). Hiervoor kan echter de moderne tijd niet aansprakelijk gesteld worden, wijl dit verlies uit de 14e en 15e eeuw dateert (293). Naast dit vrij negatieve getuigenis à décharge, moet, dunkt ons, een positief getuigenis ten ongunste gesteld worden. Men behoeft niet veel couranten en tijdschriften in te zien om tot de ontdekking te komen, dat de wereld het erfstuk der 15e eeuw in zeer positieve bestrijding van den invloed der Kerk, en zulks op bijna elk gebied, heeft omgezet.

De tweede factor is het humanisme. Hier kunnen we E. gereedelijk toegeven, dat »de geestdrift voor de klassieke kunst en litteratuur, de historische waardeering der oude beschaving" (294), op zichzelf niet tegen de Kerk zijn gericht. Maar, wanneer E. deze geestdrift hier »de hoofdgedachte, de wezenlijke richting" der renaissance noemt, dan zullen wij goed doen niet te vergeten, dat »het wezen der renaissance zich zonder twijfel daardoor het duidelijkst openbaarde, dat het de geestelijke ontwikkeling op nieuwe idealen trachtte op te bouwen en de beschaving trachtte te verwereldlijken in tegenstelling met de middeleeuwen" (77). Wij dienen dan tevens in het oog te houden, dat »de renaissance maar al te spoedig een gevaarlijk karakter aannam" (66), daardoor n.l. dat zij hare bewondering voor den *vorm* overbracht op den *inhoud* der klassieke kunstproducten [1]). En dan dunkt ons is de vraag gerechtvaardigd, of er niet velen gevonden worden, die het groote ideaal der klassieke oudheid willen »repristineeren" en den mensch, d. w. z. hun eigen persoon, tot god willen maken, door een egoïsme van den geest en van den wil, dat niets boven zich erkent?

Als derden factor noemt E. de nieuwe richting, vooral

---

[1]) Ehrhard's schets van de renaissance, met hare licht- en schaduwzijden, en de beschrijving van den aanval, dien de Kerk toen doorstond, ofschoon zij naar menschelijke berekening te gronde had moeten gaan, verdienen volle aandacht (78—79).

in de geschiedenis en in de natuurwetenschappen. 't Is nu weer volkomen waar, dat »geen enkel geschiedkundig feit, dat innerlijk met het wezen der Kerk samenhangt, door de moderne wetenschap der geschiedenis als valsch is bewezen, en dat er geen feit is ontdekt, dat met het wezen der Kerk in tegenspraak is" (296); niemand ook denkt er aan de natuurwetenschappelijke *waarheden* als met het geloof onvereenigbaar te beschouwen (298). Dit alles neemt echter niet weg, dat de moderne tijd èn in de behandeling der geschiedenis èn in die der natuurwetenschappen over 't algemeen genomen tegen de openbaring gekant is.

De volkomen juiste bewering: noch de studie der klassieken, noch die der geschiedenis, noch het nationalisme, noch het individualisme, noch de natuurwetenschappen zijn per se anti-kerkelijk, anti-christelijk, anti-godsdienstig — eene bewering, waarmede E. volstrekt niets nieuws gezegd heeft — belet niet, dat het karakter van onzen tijd wèl anti-kerkelijk, anti christelijk en anti-godsdienstig is.

Het merkteeken van onzen tijd, meer wellicht dan vroeger, is ongeloof, hebzucht, zingenot; en daarom is de geest van den tijd gekant tegen elk bovennatuurlijk geloof, maar vooral tegen dat, hetwelk op de meest consequente wijze bovennatuurlijk is, en gericht tegen elke lastige zedewet, maar in de eerste plaats tegen die, welke zich de meeste verplichtende kracht toeschrijft.

Wij hebben in dien strijd te doen met vele tegenstanders, wier goede trouw en rechtschapenheid men niet kan verdenken, en wij, Katholieken, kunnen, voorzoover de strijd tegen het ongeloof gericht is, samengaan met allen, die overtuigd christelijk zijn [1]), en met hen zelfs, die alleen nog

---

[1]) Mgr. Keppler zegt: »Den confessioneelen strijd doen ontbranden of aanwakkeren, alleen om des strijds wille, alleen uit moedwil of uit strijdlust of haat, is eene misdaad. Gods wil is het, dat in ons land beide belijdenissen [de Roomsche en de Protestantsche namelijk] samenleven. Ik heb het altijd voor verblinding gehouden, wanneer de belijdenissen haar beste krachten verspillen met elkander te beoorlogen, in plaats dat de geloovige elementen van

een persoonlijken God erkennen; maar het zou een verkeerde handelwijze zijn het antagonisme te ontkennen met de bewering, dat het niet zoo behoefde te zijn als het is.

Welke is nu in dien strijd de positie der Kerk en harer bedienaren?

»De specifiek middeleeuwsche machtsbevoegdheid van den Paus — meent E. — zooals ze tengevolge van bepaalde toestanden ontstond, zich ontplooide en weer verdween, bestaat niet meer. Het pausdom zelf en zijne wezenlijke godsdienstig-kerkelijke macht straalt met helderder glansen dan ooit te voren over den modernen tijd. Het verlies van zijne uiterlijke kerkelijk-politieke bevoegdheden heeft slechts gediend om de kerkelijke centrale macht in een helderder licht te plaatsen" (326).

Het eerste is waar, het andere slechts ten deele. De goedgeloovige Katholieken eerbiedigen ten volle de geestelijke macht van den Paus, zooals de goede Katholieken van alle eeuwen zulks gedaan hebben; de eerlijke tegenstanders hebben allen eerbied voor de edele figuur van Leo XIII en waardeeren zijn arbeid voor het welzijn der menschen; zij vinden zelfs, dat van zijn standpunt als hoofd van den godsdienst, wiens bovennatuurlijk karakter zij echter ontkennen, de Paus volkomen juist redeneert, ziet en handelt.

Voor de rest is het niet van onpas de meening des Pausen te vernemen, te meer daar deze uit de hoogte den toestand overziet. Een paar aanhalingen uit de jongste missieven zullen voldoende zijn:

»Ook dat moet uwe bezorgdheid wekken, dat de Paus van zijne vrijheid beroofd is, een toestand, die maar al te zeer in strijd is met de waardigheid van den Apostolischen Stoel en den vooruitgang van het welzijn van den godsdienst" [1]).

»'t Moet niemand verwonderen, dat de welbeminde zonen geslagen worden, wanneer de Vader, d. i. het Hoofd van

---

beiden hun gemeenschappelijk bezit tegen den gemeenschappelijken vijand [het ongeloof namelijk] verdedigen, en in dien strijd afzonderlijk optrekken, maar vereenigd slag leveren".

[1]) Breve aan de Bisschoppen van Oostenrijk (4 Dec. 1901).

het Katholicisme, de Paus van Rome, geene betere behandeling ondervindt. De feiten zijn aan allen bekend. Beroofd van zijne wereldlijke souvereiniteit en daardoor van de onafhankelijkheid, die hij zoozeer noodig heeft om zijne algemeene en goddelijke zending te vervullen; genoodzaakt om in het Rome, dat hem toebehoort, zich op te sluiten in zijne woning, omdat eene vijandige macht er hem van alle zijden bestookt, is hij, ondanks bedriegelijke betuigingen van eerbied en ondanks onbetrouwbare beloften van vrijheid, in eene abnormale, onrechtvaardige en voor zijne hooge bediening onwaardige positie gedrongen. Wat Ons aangaat, wij kennen maar al te goed de moeielijkheden, die men hem, zijne bedoeling miskennend en zijne waardigheid beleedigend, voortdurend in den weg plaatst. Het bewijs is dan ook geleverd en 't wordt met den dag klaarblijkelijker, dat men de geestelijke macht van het Hoofd der Kerk langzamerhand heeft willen ondermijnen, toen men de hand sloeg aan de tijdelijke macht van het Pausdom" [1]).

Na den Paus bespreekt E. de Bisschoppen.

»De middeleeuwsche bisschop, met het zwaard in de eene en den kromstaf in de andere, dikwijls de zwakkere, hand [2]), is verdwenen. Met deze Kerkvorsten, de belichaming van de verbinding tusschen de politieke en kerkelijke macht der middeleeuwen, is echter het Episcopaat niet uitgestorven. Beschouwt men het Episcopaat als een geheel, dan moet men zeggen, dat het op een hooger standpunt staat dan ooit gedurende de middeleeuwen. Wat kan de Bisschop tegenwoordig niet tot stand brengen, ofschoon hij niet meer over steden en landen heerscht! . . . Overal kan hij nieuw godsdienstig leven wekken, overal helpen, aansporen, verheffen. Hij behoeft slechts ernstig te willen; want de tegenstand, dien de Bisschoppen in de middeleeuwen zoo dikwijls ontmoetten, is heden ten dage volslagen onmogelijk. Wij zouden wonderen beleven, ware het niet dat de innerlijke

---

[1]) Encycliek van 19 Maart 1902.

[2]) Is dit *de* middeleeuwsche bisschop, of *vele* bisschoppen, of slechts *sommige*?

kracht van het Episcopaat door verschillende omstandigheden verhinderd werd zich te ontplooien; eene belemmering, die der Kerk tot groot nadeel strekt en die betreurd wordt door hen, die moeten bekennen, dat zij 't niet kunnen verhelpen" (327).

E. zegt hier ja en neen in éénen adem [1]). Het neen is echter dichter bij de waarheid dan het ja. In Frankrijk, Italië, Spanje, Oostenrijk beleven wij zeker geene wonderen en hebben de Bisschoppen 't niet voor het willen. In Pruissen en in Beijeren is de toestand beter, maar op verre na geen ideale toestand — en daaronder verstaan wij niet de middeleeuwsche, wijl, afgezien van alle geschiedkundige beschouwingen, zulk een toestand in onzen tijd niet past. Wij, Nederlanders, verkeeren in gunstiger omstandigheden dan onze oostelijke naburen; wij erkennen het blijde en dankbaar.

»De Clerus — aldus gaat E. voort — heeft zijne bevoorrechte positie, die hem in de middeleeuwen de afgunst der andere standen berokkende, verloren. Zijne rijen zijn door het verlies zijner privilegies en door andere oorzaken zeer gedund. Over het algemeen echter staat de clerus èn door ontwikkeling èn door levenswijze èn door werkzaamheid veel hooger in de achting, zoowel van de katholieken als van onbevooroordeelde en tot oordeelen bevoegde tegenstanders, dan de clerus der middeleeuwen ooit gestaan heeft. Toen toch bevonden zich de gewone zielzorgers dikwijls in eenen ellendigen toestand. In den tegenwoordigen clerus is zooveel geestelijke en zedelijke kracht aanwezig, dat men die omstandigheden, welke beletten, dat zij tot volle werkzaamheid komt, slechts hehoeft weg te nemen, om in de katholieke landen een kerkelijke lente met rijken bloemtooi en kostelijke vruchten zijn intocht te zien houden. De beletselen, waarop ik hier doel, liggen echter niet aan de zijde der moderne beschaving" (327—328).

---

[1]) Men zou E.'s behandeling van de middeleeuwen volgend, de hinderpalen ook ergens anders kunnen zoeken; wij hebben echter geen grond om te denken, dat dit volgens E.'s bedoeling is.

De seculiere geestelijkheid mag E. danken voor het compliment; zij zal echter niet de zwartziendheid ten opzichte der middeleeuwsche confraters deelen. Intusschen laten wij de geschiedkundige kwestie voor wat zij is; het tegenwoordige boezemt ons meer belang in. In confesso is, dat er voor de zielzorg priesters tekort komen; bij ons is, Godlof! dit niet of nauwelijks het geval Wij zullen de zeer talrijke beneficiaten zonder eigenlijke zielzorg niet terugwenschen, maar ons dunkt, dat het gebrek aan zielzorgers wel daaraan kan liggen, dat de opvoeding voor een groot deel uit de handen der Kerk is genomen, en dat van den anderen kant de middelen ontbreken om een talrijker clerus te onderhouden, twee hinderpalen, die wel aan de zijde der moderne wereld liggen en niet aan die der Kerk. En dan: welke is wel de oorzaak, dat de in den clerus aanwezige kracht niet tot ontplooiing komt? Indien ze niet in de moderne beschaving, d. i. in de vertegenwoordigers en de beschermers dezer beschaving ligt, dan moeten we ze in de Kerk of bij de kerkelijke personen zoeken. Wie zijn het: de Paus, de Bisschoppen of de kloosterlingen? E. laat zich hierover niet uit, maar er ligt in zijne woorden eene insinuatie, die geen goed sticht en die hij moeielijk zal kunnen waar maken.

»Eindelijk en ten laatste zijn vele middeleeuwsche instellingen verdwenen... inquisitie, wetten tegen de ketters, geestelijke rechtbanken met wereldlijke bevoegdheid; in één woord: de heerschappij van den clerus op elk gebied van het sociale leven... Toch zal niemand beweren, dat de Katholieke Kerk iets van hare innerlijke godsdienstige kracht verloren heeft. Door de strenge scheiding van politiek en godsdienst, Staat en Kerk (Staatstum und Kirchentum), is de eigenlijke taak der Kerk in zuiverder en scherper omlijning dan gedurende de middeleeuwen zichtbaar geworden. Toen toch moest de Kerk velerlei arbeid verrichten, die eigenlijk door den Staat behoorde te geschieden. De Staat echter was voor dat werk nog niet berekend, wijl hij zich eerst langzamerhand organiseerde en den kring zijner werkzaamheid uitbreidde" (329).

Geen overtuigd Katholiek, of hij is verzekerd, dat de Kerk niets van hare innerlijke kracht kan verliezen; maar ook niemand, die, bij eenig nadenken, niet zal inzien, dat uit de scheiding tusschen twee machten, die vereenigd moeten werken, nadeelen voor beiden moeten voortvloeien. De historische opeenvolging der toestanden: Staat en Kerk samenwerkend, met elkander verbonden, maar niet tot één versmolten; Staat en Kerk naast elkaar; Staat en Kerk in strijd, is zeer geschikt om te doen zien, dat de Kerk niet *van* deze wereld is en ook tegen de wereld in hare taak zal vervullen; maar zij mag niet doen voorbijzien, dat de Kerk *in* de wereld is en voor de menschen bestemd. De woorden van E. zouden doen vergeten, dat het volgens de Encycliek *Quanta cura* niet aangaat zulke staatsinstellingen als de beste te beschouwen, »welke de maatschappij willen vestigen en besturen, zonder met den godsdienst rekening te houden, alsof deze niet bestond; of ten minste zonder onderscheid te maken tusschen den waren en den valschen godsdienst"; dat het niet aangaat dien »Staat als model-staat te verheerlijken, waarin aan het gezag slechts dan de macht wordt toegekend om de schenders van den katholieken godsdienst te straffen, wanneer en in zooverre zij de openbare rust verstoren".

Nu weten wij zeer wel, dat er tegenwoordig in vele staten geen andere verhouding mogelijk en, gelet op de omstandigheden, wenschelijk is dan de zooeven geschetste; maar daarmee zijn zulke toestanden nog niet tot een ideaal geworden en zien wij hierin geen reden om met E. de moderne beschaving zoo bijzonder dankbaar te zijn. En E. is dankbaar, maar spreekt zijne dankbaarheid op zeer voorzichtige wijze uit.

»De moderne beschaving heeft de Kerk in een toestand geplaatst zeer verschillend van dien der middeleeuwen, maar, voor den opmerkzamen beschouwer, opvallend verwant aan den toestand der Kerk gedurende de christelijke oudheid" (329). In hoofdtrekken wordt die toestand — eene herhaling der geschiedenis? — aldus geschetst. Kerk en Staat vreemd aan elkaar; de Kerk hoofdzakelijk tot zuiver geestelijke, zede-

lijke en godsdienstig kerkelijke hulpmiddelen beperkt; de Kerk evenals de andere, door den Staat erkende, godsdiensten tegen openbare beleediging en benadeeling beschermd, maar behalve deze bescherming geen steun ondervindende. Wat den arbeid der Kerk betreft, is ook deze vooral godsdienstig-kerkelijk en apologetisch-polemisch (330).

»Deze overeenkomst van den tegenwoordigen toestand der Kerk met dien van de eerste eeuwen", kan E. niet anders dan »als een gewichtig voordeel beschouwen, wijl zij de Kerk in staat stelt door eene even belangrijke en gelukkige werkzaamheid als die der roemrijke dagen van haar verleden de idealen van het Christendom te verwezenlijken. Wanneer nu de Kerk dit voordeel aan de moderne beschaving dankt, dan mag men deze niet aanklagen alsof zij de Kerk wezenlijk en noodzakelijkerwijze verhinderde in de vruchtbare ontplooiing der werkzaamheid op die gebieden, die haar door haren goddelijken stichter zijn aangewezen" (331).

Beschouwt men deze negatieve lofrede meer van nabij, dan komt men zonder veel moeite tot de slotsom, dat de geweldadige vernietiging van het middeleeuwsch verband tusschen de volkeren en de Kerk niet voordeelig is geweest voor de Kerk; d. w. z. dat deze scheuring en hare gevolgen de Kerk belet hebben hare volle werkzaamheid tot nut der individuen en der volkeren te ontwikkelen. Niemand toch zal den toestand der christelijke oudheid gunstiger noemen dan dien der middeleeuwen, en hoezeer men met E. aan de middeleeuwen slechts een relatief karakter wille toekennen, de volle ontwikkeling staat hooger dan de beginnende, een terugkeeren naar een minder gunstigen begin-toestand is en blijft, over het geheel genomen, een schrede achteruit, en diegenen, die de Kerk, om zoo te spreken, tot dien teruggang gedwongen hebben, verdienen niet alleen geen lof maar afkeuring. Geleidelijke vooruitgang, met behoud van al het eens verkregen goede, ware en schoone, had de leuze moeten zijn; ontkenning der waarheid, miskenning van het goede, bezoedeling van het schoone is de werkelijkheid geweest.

De verkondiging der eeuwenoude waarheid, dat de Kerk

nu bezit wat zij altijd bezeten heeft, de innerlijke kracht, die haar vanboven is ingestort om personen en volkeren, die zich door haar laten leiden, tot de waarheid, het goede en het schoone te brengen, mag ons niet beletten de feiten te zien zooals ze in werkelijkheid zijn. E. doet hier wat hij in de bewonderaars der middeleeuwen sterk afkeurt; hij vestigt de aandacht op het goede met voorbijzien van het kwade; en daarenboven zoekt hij den oorsprong van het goede — dat onze tijd zeer zeker heeft, zooals er geen tijd zonder iets goeds is geweest — bij voorkeur aan den kant der moderne beschaving.

* * *

Laten wij echter de waardebepaling van den modernen tijd rusten; de toestand zelf der Kerk is door E. vrij juist geschetst en de bepaling der krachten, waarover zij beschikt, is nauwkeurig.

De Kerk staat te midden eener van haar vervreemde of aan haar vijandige maatschappij; zij mist bijna elken steun van de wereldlijke machthebbers; de zoogenaamde moderne beschaving is onkerksch of anti-kerksch.

Wat moet er gedaan worden om dien toestand te verbeteren? Of, om met E. te spreken: hoe zal het doel bereikt worden dat ons voor oogen moet staan? »*Dit doel is ten eerste de verzoening van de moderne wereld met het Katholicisme* door de erkenning van zijn goddelijk karakter, zijnen goddelijken inhoud en zijne verplichtende kracht; en ten tweede de *terugwinning van den modernen geest zelf* voor het ware en levende Christendom door het zendingswerk der Katholieke Kerk. Deze verzoening en deze terugwinning zijn dan tevens *de redding der moderne maatschappij*" (337). Bij de beantwoording dezer vraag wil E. de *godsdienstige zijde* buiten beschouwing laten, daarmee bedoelende het werk der genade in den mensch (337). Intusschen behoort de medewerking met de genade ook tot de religieuse zijde van het vraagstuk en is de taak, die E. den vertegenwoordigers

van de moderne beschaving voorhoudt, ten deele ten minste een medewerking met de genade.

»De tegenstelling tusschen de Kerk en de wereld is door den afval van het Katholicisme ontstaan" (340). Wijl nu de wezenlijke elementen der beschaving: waarheid en zedelijkheid, niet onvereenigbaar zijn met het Christendom, is, meent E., de vijandschap tusschen Kerk en beschaving niet principieel maar veeleer het gevolg »eener eenzijdige opvatting en verwezenlijking van de grondbeginselen dier beschaving door de personen welke haar vertegenwoordigen" (341).

»*Het eerste beletsel* [der verzoening nl.] *ligt aan de zijde der moderne wereld zelf* en kan slechts door den arbeid der aanhangers van de moderne beschaving uit den weg geruimd worden" (341).

In gewone taal wil E. hier wel zeggen, dat de vijandschap, welke door den afval ontstond, door terugkeer moet opgeheven worden en dat de dwaling, welke niet in abstracto maar in concreto door dwalende personen in de wereld kwam, door de bekeering der dwalenden tot de waarheid moet uit den weg geruimd worden. Is deze terugkeer volledig, dan worden de vijanden der Kerk hare kinderen; is hij onvolledig, dan wordt de vijandschap minder fel of houdt ook geheel op zonder dat de vijand zich in de Kerk laat opnemen. In beide gevallen is een ernstig en onbevooroordeeld onderzoek van de waarheden der Kerk en de beginselen der moderne ontwikkeling noodzakelijk. »De vertegenwoordigers der moderne beschaving moeten krachtig aangespoord worden tot zelf-onderzoek en opgewekt worden om afstand te doen van al hetgeen hunne tegenstelling tegen het Katholicisme veroorzaakt" (341).

Dit onderzoek, deze afstand, zal hun zoo moeilijk niet vallen, meent E., wijl het geschiedkundig vaststaat, dat de zoogenaamde beginselen der moderne beschaving (voor zooverre zij niet de ware zijn geweest) van eeuw tot eeuw veranderden en, vooral met betrekking tot de laatste en gewichtigste vragen, steeds met elkander in tegenspraak waren (342).

Wij gelooven niet, dat E. met zijne raadgevingen bij de moderne wereld succes zal hebben, al heeft hij de moderne beschaving nog zoo etherisch mooi voorgesteld. En zijn er velen, die te goeder trouw dwalen, toegegeven; vele anderen willen van het Katholicisme niet weten, omdat zij weigeren hun verstand aan het geloof te onderwerpen, of wijl zij zeer goed inzien, dat het geloof hun een zedewet zal brengen, die zij niet verkiezen te onderhouden. De oude vijanden, die in de wereld zijn: de hoovaardij des geestes en de begeerlijkheid in den dubbelen vorm: begeerlijkheid der oogen en begeerlijkheid des vleesches, maakt men niet tot vrienden; hunne volgelingen worden niet omgepraat door fraaie volzinnen met den inhoud: »Uwe rechtmatige eischen vinden ook bij ons bevrediging; onderzoek u zelven en laat uwe onrechtmatige eischen varen, dan zijn we akkoord". Wat hier gebeuren moet is hetgeen altijd dient te geschieden, n.l. de waarheid moet hun verkondigd worden; want nog altijd blijft het de plicht der Kerk en de plicht van hare kinderen, ieder naar zijn vermogen: »Gaat en onderwijst alle volkeren en leert hun onderhouden alles, wat ik u bevolen heb"; en nog altijd blijft het waar: »De waarheid is het, die u vrij zal maken".

Wij ontkennen volstrekt niet, dat er apologetisch-polemisch werk dient gedaan te worden; de apologetiek is immers ook eene verkondiging der waarheid; eene polemiek is, behalve een vorm om de waarheid te bevestigen, dikwijls een middel om de waarheid te doen vernemen door hen, die ze anders niet zouden hooren. Maar wij houden de methode van den H. Franciscus van Sales, die de waarheid verkondigde en de bewijzen ter verdediging der waarheid zóó koos, dat zij de dwaling weerlegden, nog volstrekt niet voor verouderd en nutteloos.

Dat overigens E. zelf de noodzakelijkheid van de verkondiging der waarheid inziet, volgt wel uit de beschuldiging aan het adres der moderne wereld, dat zij *hare idealen overschat* en ten opzichte van het wezen des Katholicisme *in krasse onwetendheid* verkeert (344).

Hoe wij dezen plicht der Katholieken, het verkondigen der

waarheid, dit positieve werk, opvatten, zullen wij aanstonds zeggen; zien we eerst wat E. den Katholieken voorhoudt.

Hoofdzakelijk is dit van negatieven aard: »Het eerste en zeer gewichtige, wat de Katholieken te doen hebben is, dat zij alles laten varen (abstreifen) wat in de konkrete verwezenlijking der katholieke levens-idealen slechts tijdens de middeleeuwen een relatief recht van bestaan had, terwijl het, in het licht der wezenlijke doeleinden van de Katholieke Kerk bezien, eene onvolmaaktheid blijkt te zijn" (352).

Ra, ra, wat is dat? mag men hier wel zeggen.

Behooren hiertoe: »eene reeks van werkzaamheden, die men niet in het openbaar kan bespreken, zonder het kerkelijk gezag er mede in te betrekken" (351), en wil E. geen nadere omschrijving geven (353), omdat hij, en zeer terecht, de publieke tribune van een veelgelezen boek niet wil gebruiken om »belangen en praktische maatregelen der kerkelijke autoriteit wereldkundig te maken" (351)? Wij moeten denken van ja, daar E. »de nadeelige nawerking der middeleeuwsche verwezenlijking van de katholieke grondstellingen", vooral met »het kerkelijk bestuur, de kloosterorden, de theologische wetenschap en het praktisch religieuse leven" (351) in verband brengt, en daar hij het onderzoek naar wat er »specifiek-middeleeuwsch" in dat alles is, van de hand wijst, omdat zulks een afzonderlijk werk vordert en niet in eenige bladzijden afgedaan kan worden (l. c.).

Dan zijn echter de woorden van E. zeer onvoorzichtig, wijl zij aan alle onbevoegde hervormers een leuze geven, waarvan zeer gemakkelijk misbruik kan gemaakt worden.

Het tweede, wat E. eischt, is deels van positieven aard, deels wederom negatief. Het positieve luidt: »Hoevelen zouden zich van de valsche idealen van onzen tijd afwenden en tot het werkdadig geloof hunner voorouderen terugkeeren, indien hunne zielzorgers volgens de gewone vormen der beschaving met hen omgingen en in hunne preeken eene taal spraken, die van het hart komt en tot het hart gaat" (354). E. schijnt den lof vergeten te hebben, dien hij eenige bladzijden vroeger aan de seculiere geestelijkheid heeft toege-

zwaaid. Dáár heette het, dat de clerus »in ontwikkeling, zedelijken levenswandel, vruchtbare werkzaamheid, in de achting van het volk en van tot oordeelen bevoegde en onbevooroordeelde tegenstanders oneindig hooger staat dan de clerus van vroeger; dat er zooveel kracht in dien clerus schuilt, dat een heerlijke lente daardoor kan veroorzaakt worden" (327). Hiér ligt in den vorm, waarin eene overigens nuttige les gegeven wordt, het verwijt van gebrek aan opvoeding en gemis van ware kansel-welsprekendheid. Wij zijn dikwijls in aanraking geweest met leden van den Duitschen en den Oostenrijkschen clerus, zoowel in de steden als in de dorpen, en houden, zoover onze ervaring strekt, de gunstige schets van E. voor juister dan de ongunstige insinuatie. De les zelf, die verschillend luidt naarmate men in de aangehaalde woorden den klemtoon legt op »de gewone vormen der beschaving" of op het woord »omgingen", bevat niets nieuws. Van oudsher wordt die les aan de candidaten van het heilig priesterschap gegeven, zij het in aansluiting aan het woord des Heeren: »euntes docete", of onder verwijzing naar het voorbeeld van Jesus; zij het met de woorden van den Apostel Paulus: »ik ben alles voor allen geworden, om allen te redden."

Negatief is weer, met al de nadeelen die het gemis eener hoognoodige nauwkeurigheid en bepaaldheid medebrengt: »Vele modernen zouden tot de Kerk terugkeeren .. wanneer zij niet gehinderd werden door allerlei kerkelijke en ter zielzorg dienende maatregelen, die in het Katholicisme zelf eene geheel en al ondergeschikte innerlijke belangrijkheid hebben, maar die hun door de bedienaren der Kerk als wezenlijke bestanddeelen van het Katholicisme worden voorgehouden" (354). Daar E. hier de zoogenaamde moderne eischen van het individualisme, nationalisme, en de innerlijkheid, alsmede den overwegenden invloed van het Latijn ter sprake brengt, en voor den invloed der leeken in de bres springt, leeren we wel de richting kennen, waarin zich E.'s wenschen bewegen; het kwam echter hier op eene nauwkeurige omschrijving aan, en deze ontbreekt.

Zooals het plan van onze beschouwingen meebracht, hebben wij in ons vorig artikel reeds over deze punten gesproken en kunnen derhalve nu tot de beide laatste wenschen van E. overgaan.

Zeer onduidelijk is het pium votum van E. dat verscholen ligt in de volgende woorden: »De stoffelijke belangen van het dagelijksch leven... grijpen den mensch met overweldigende macht aan en dwingen hem door duizend middelen tot hunnen dienst... de godsdienstige en kerkelijke behoeften, liggen in eene hoogere sfeer, tot welke hij zich slechts door ernstigen geestesarbeid kan verheffen... Wanneer de moeielijkheid om zich uit de dagelijksche beslommeringen tot het godsdienstig gebied te verheffen — eene moeilijkheid, welke in onze dagen reeds groot genoeg is — nog aanmerkelijk verzwaard wordt door offers van stoffelijke goederen of door afstand van tijdelijke voordeelen op het gebied van het privaat of het publiek leven — offers en afstand, die niet innerlijk door den godsdienst geëischt worden maar die zich voordoen als de gevolgen der houding van de bedienaren der Kerk — dan zal in verreweg de meeste gevallen het stoffelijk belang op de ideale neiging de zegepraal behalen" (359). Zelfs de verwijzing naar Frankrijk en Italië, waar de »toestand der Katholieke Kerk en nog meer die van het katholiek bewustzijn zeer luid sprekende lessen in die [bovengenoemde] richting geeft" (359), maakt de bedoeling van E. niet duidelijk. Moet de Paus zijne aanspraak op de kerkelijke staten of op Rome laten varen en het „ne elettori ne eletti" opheffen? Moeten de kloosterlingen hunne goederen vrijwillig afstaan? Is het niet eervol en soms noodzakelijk meer, aan zijne godsdienstige overtuiging ambt en waardigheid ten offer te brengen? Moet men ophouden steun te vragen voor katholieke instellingen van weldadigheid, de vreemde missien, den St. Pieterspenning? Altemaal vragen die door E.'s woorden niet uitgesloten maar wellicht uitgelokt worden.

Als laatste wensch, waarmee wij ons gaarne vereenigen, zegt E.: meedoen! Door meedoen toonen, dat geen werk van ware beschaving den katholieken vreemd behoeft te zijn; meer

nog, door meedoen de beschaving, de ontwikkeling bevorderen, veredelen en verheffen.

* * *

De Encycliek, die de Paus bij het begin van het 25e jaar zijns pausschaps uitvaardigde, heeft, evenals het boek van E., den huidigen toestand, in zijn ontstaan en zijn wezen, tot onderwerp en bespreekt, evenals E., de plichten der Katholieken.

Het kan zijn nut hebben aan het slot onzer beschouwingen den inhoud van dezen rondgaanden brief in korte woorden weer te geven [1]).

Rooskleurig ziet de Paus den toestand niet in: »Wie kan onbekend blijven met de geweldige samenspanning van vijandelijke krachten, die het groote werk van Jesus Christus vernietigt en tracht te doen verdwijnen. Met eene verbittering, die alle grenzen overschrijdt, tracht zij op het gebied des geestes aan den mensch den schat der hemelsche waarheden te ontrooven en op het gebied van het sociale leven de heiligste en heilzaamste christelijke instellingen te ontwortelen. ... Ten allen tijde heeft de Kerk moeten lijden en strijden voor de waarheid en de gerechtigheid.... Dit moet ons niet verwonderen, want de vervolgingen zijn haar voorzegd door haren Goddelijken Meester, en wij weten, dat zij zullen duren zoolang als de wereld. Want, wat zeide de Zaligmaker aan zijne leerlingen toen Hij hen zond om aan alle volkeren den schat Zijner leer te brengen? Niemand die het niet weet. »Gij zult vervolgd worden van stad tot stad om mijns naams wille; gij zult gehaat en veracht worden; men zal u voor de rechtbanken trekken en gij zult ter dood veroordeeld worden". En om hen te bemoedigen, stelde Hij zichzelven ten voorbeeld. »Indien de wereld u haat, weet, dat zij mij het eerst gehaat heeft".

---

1) Wij gebruiken de fransche vertaling, die door de zorg van de staatssecretarie werd vervaardigd en voorkomt in de *Analecta ecclesiastica* (1902), p. 101 vv.

... Kan het verwondering wekken, dat de Katholieke Kerk, die de goddelijke zending van Jesus Christus moet voortzetten, Zijne leer ongeschonden moet bewaren, — het lot des Meesters heeft moeten deelen?"

Ziedaar den toestand geschetst; ziehier nu de historische genesis van dien toestand.

»Tengevolge van eene reeks welbekende geschiedkundige oorzaken, verhief in de 16e eeuw de zoogenaamde hervorming de banier van den opstand, en, besloten de Kerk in het hart te treffen, randde zij vermetel het Pausschap aan; zij verbrak den band van gezag en geloof, die alle volkeren onder één herdersstaf vereenigde, en zij bracht in de gelederen der christenen een beginsel van scheiding. Wij willen hiermee niet beweren, dat men, bij het ontstaan der beweging, het doel had het christelijk beginsel uit de maatschappij te verbannen; maar wijl men het oppergezag van den Stoel van Rome, de oorzaak en de band der eenheid, niet wilde erkennen, en het beginsel van vrij onderzoek verkondigde, ondermijnde men de grondvesten van het goddelijk gebouw en baande den weg voor een heirleger van verschillende meeningen, voor den twijfel en de ontkenning in zaken van het hoogste belang, zoodat men zelfs verder ging dan de hervormers hadden voorzien.

... Toen kwam het trotsche en spottende philosophisme der 18e eeuw dat nog verder ging. Dit maakt de heilige verzameling der Schriften belachelijk en verwerpt alle geopenbaarde waarheden.

... Uit deze bron kwamen voort het pantheïsme, het ratiolisme, het naturalisme en het materialisme.... De strijd tegen de Kerk werd ernstiger dan te voren èn wegens de heftigheid der aanvallen èn wegens zijne algemeenheid.... De verderfelijke leeringen zijn maar al te zeer uit het gebied van den geest en de gedachte in het uiterlijk en in het openbaar leven doorgedrongen.... Het praktisch atheïsme moest noodzakelijker wijze de geheele zedeleer verstoren en heeft zulks ook gedaan; want, zooals de grootste wijsgeeren der heidensche oudheid reeds wisten, de godsdienst is de hechte grondslag van rechtvaardigheid en deugd".

Derhalve is het noodig »de grondslagen van de maatschappij te bevestigen", opdat zij niet wankelen en in hun val »de grootste beginselen van het recht en der eeuwige zedeleer medeslepen".

Met deze laatste woorden gaat de Paus over tot de bespreking van de groote nadeelen welke voor het huisgezin, den staat en de maatschappij volgen uit de miskenning van de groote grondbeginselen van geloof en zedeleer om daarna te onderzoeken of de redmiddelen, die het ongeloof voorstelt, de vrijheid, de voortgang der wetenschap wel hulp en redding hebben gebracht of kunnen brengen.

»Terugkeer der maatschappij tot het Christendom" is het eenige redmiddel, want, »zooals het Christendom niet eene ziel doordringt zonder ze te verbeteren, zoo doordringt het niet het openbaar leven zonder dit leven te ordenen".

»Dit is echter niet alles; de terugkeer tot het Christendom is geen afdoend en volledig geneesmiddel, wanneer daarmee niet de terugkeer tot- en eene heilige liefde voor de ééne heilige Katholieke en Apostolieke Kerk verbonden is".

Terugkeer tot de Kerk, want »zij verlost en troost niet alleen de zielen, maar zij is de eeuwige bron van liefde en rechtvaardigheid; zij en zij alleen verspreidt en bewaart de ware vrijheid en de eenig mogelijke gelijkheid; zij houdt de rechten en voorrechten der maatschappij in evenwicht en trekt de juiste grenzen; zij bewaakt de heiligheid en de onverbreekbaarheid van het huwelijk; zij steunt en bevestigt de orde in de maatschappij en in den Staat".

Daarbij is de Kerk »geen vijand van den vooruitgang der wetenschap, niet gekant tegen de vrijheid, en wil zij geen inbreuk maken op de rechten van den Staat, noch het gebied der politiek geheel in beslag nemen".

De terugkeer der moderne maatschappij tot het Christendom en tot de Kerk, ziedaar de vorm waarin de gedeeltelijke of geheele verzoening der moderne beschaving met de Kerk kan tot stand komen. De encyclieken en de daden van onzen roemrijk regeerenden Paus bewijzen, dat de Kerk, de behoedster der eeuwige waarheden, elke wetenschappelijke waarheid eer-

biedigt; dat rechtmatige maatschappelijke toestanden en verhoudingen, hoe nieuw ze ook zijn mogen, niet miskend worden door de eeuwig jeugdige Kerk; en dat niets van hetgeen er waar, goed en schoon is in de moderne beschaving prijs gegeven behoeft te worden door hen, die de bovennatuurlijke waarheid erkennen, het goede in de bovennatuurlijke orde willen verrichten, en langs dien weg tot het bezit van het eeuwig schoone willen geraken.

Deze terugkeer moet in de eerste plaats bewerkt worden door hen, tot wie het »euntes docete" gezegd is: door het hoofd der leerarende Kerk, die waarlijk in deze aan zijn plicht niet tekort doet, door de bisschoppen en de priesters. Hun allen drukt de Paus op het hart, dat zij het rijk Gods op aarde moeten verdedigen en uitbreiden met een brandenden zielenijver.

Met niet minder ernst, hoewel bij wijze van lofspraak, spoort de Paus aan tot innige samenwerking, tot enge aansluiting, tot eene eenheid, die de priesters met hunne bisschoppen en de bisschoppen met den Paus samensnoert. »Vervuld van den geest van Jesus-Christus, en verheven boven de politieke driften", moeten de priesters, »die in onmiddellijke aanraking met het volk zijn", »door hun woord het volk verlichten, door hunne zachtzinnige welgemanierdheid de harten winnen, terwijl zij de lijdenden met liefde bijstaan en hen helpen om langzamerhand hun lot te verbeteren".

Bij dit werk hebben ook de leeken eene gewichtige taak te vervullen, »eene verdienstelijke taak, waaraan alle kunnen arbeiden". »De geletterden en de geleerden door de Kerk in geschriften of in dagbladen te verdedigen" en op die wijze de pers, »waarvan heden ten dage zooveel misbruik gemaakt wordt" nuttig te gebruiken; »de hoofden der gezinnen en de meesters door aan de kinderen eene christelijke opvoeding te geven; de overheidspersonen en de volksvertegenwoordigers door het voorbeeld te geven van vastheid van beginselen en karakter; allen door de kloeke belijdenis van hun geloof, zonder toe te geven aan het menschelijk opzicht".

De leeken in hunne sfeer zooals de geestelijken op hun

gebied moeten zijn overtuigde en praktiseerende katholieken: minimum-praktizijns zijn slechte apologeten en onvruchtbare apostelen. Daarenboven is het ook om der wille van het apologetisch en het apostolisch werk voor de meesten noodig, dat zij in hun eigen vak en in hun eigen kring zich door hunne kennis en hunne degelijkheid invloed verzekeren. Wie het talent mist om buiten het werk voor zijn dagelijksch brood en de zorg voor zijne familie iets te doen voor de goede zaak, kan zich daarmede troosten, dat braaf katholiek leven en een goed ambachtsman of onderwijzer of leeraar zijn op zich zelf reeds een goede apologie van het christendom is.

Ook aan de leeken drukt de Paus de eensgezindheid en de onderworpenheid met nadruk en bij herhaling op het hart.

»Onze eeuw heeft verheven denkbeelden, edelmoedige inzichten en nauwgezette tucht noodig. Deze tucht moet vooral daaruit blijken, dat men volkomen en vol vertrouwen de richting volgt, welke de H. Stoel aanwijst. Dit is immers het beste middel om de schade te voorkomen of te verminderen, welke het gevolg is van partijmeeningen, die verdeeldheid veroorzaken, en om alle pogingen te doen samenwerken tot een hoog doel: de zegepraal van Jesus Christus in Zijne Kerk".

»Ziedaar — vervolgt de Paus, en met deze woorden sluiten wij onze beschouwingen — de plicht der Katholieken. Het welslagen van hun arbeid hangt af van Hem, die met wijsheid en liefde over zijne onbevlekte Bruid waakt en van wien geschreven staat: »Jesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula; Jesus Christus is gisteren en heden, dezelfde ook in eeuwigheid" [1]).

Roermond. J. M. L. KEULLER.

---

[1]) Hebr. XIII, 8.

EEN VIJF-EN-TWINTIG-JARIGE.

»DE ROOMSCH KATHOLIEKE ZIEKENVERPLEGING" TE AMSTERDAM.

Den 11en Mei 1878 onderteekende Z. D. H. de Bisschop van Haarlem de akte, waarbij de »Roomsch-Katholieke Ziekenverpleging" te Amsterdam werd opgericht [1]).

Gedurende de vijf en twintig jaren sinds dien dag verloopen is gebleken, dat deze gebeurtenis voor het katholieke Amsterdam van hooge beteekenis en diep ingrijpenden invloed geweest is.

Op dit oogenblik heeft het bestuur van genoemde instelling onder zijn beheer: twee inrichtingen voor betalende zieken, eene op de Keizersgracht 129—121, de andere op de Heerengracht 124; vervolgens de St. Liduina-Stichting, Singel 50, dienende deels tot verpleging van zieken aan huis, deels tot herberging van R. K. juffrouwen, grootendeels dienstboden, die daar tegen geringe vergoeding een tijdelijk tehuis vinden: eindelijk het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis, 1e Oosterparkstraat, tot opname en verpleging van onvermogende zieken. Bovendien heeft hetzelfde bestuur zich belast met een gedeelte der stedelijke wijkverpleging in de huizen der armen van de stad.

Honderd en dertig liefdezusters der Congregatie van den H. Carolus Borromaeus uit Maastricht, waaronder verscheidene gediplomeerd door de vereeniging »Het Witte Kruis", voeren het verplegingswerk uit onder leiding van elf vast verbonden geneesheeren, ongerekend de specialisten, die zich met de bijzondere ziektegevallen belasten.

---

[1]) Ongeveer een jaar later ontving de instelling de burgerlijke sanctie bij notarieele stichtingsakte van den 27en Februari 1879.

En bedenkt men nu, dat dit reuzenwerk zijn ontstaan te danken heeft aan particulier initiatief en oorspronkelijk alleen door bijzondere liefdadigheid in stand moest gehouden worden, dan is het duidelijk, dat de geschiedenis der R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam voor geheel het Katholieke Nederland land opbeuring is en eene les tevens; want legt zij een heerlijk getuigenis af, tot wat grootsche dingen de Roomsche Charitas in staat is, zij leert tevens, dat alleen goede vruchten wordt afgeworpen door eendrachtig samenwerken, zonder verbrokkeling van krachten.

Het oprichtersbestuur bestond uit de Heeren: P. F. J. Everard, president, Ed. Povel, vice-president, H. J. L. Schmedding, secretaris, en Alb. Wehry, penningmeester, die reeds in 't volgende jaar werd opgevolgd door den Heer H. P. Cranenburgh; eenige maanden na de stichting der Vereeniging (in Aug. 1878) benoemde de Bisschop den H. E. Heer A. G. Schweitzer tot bestuurslid.

Het dames-hulpcomité was samengesteld uit de Dames: D. Povel-Guillot, wed. J. E. Slaghek-d'Arripe, wed. E. Sträter-Wilde, wed. A. B. Sterck-de Voys, L. Sterck-Kervel, S. van Sonsbeek-Feyens, H. Wehry-Maseland, L. Westerwoudt-Bruyne en E. Schmedding-Sterneberg.

Verreweg de meesten zijn ten grave: aan hen zij eerbiedige hulde gebracht: meer dan woorden hier kunnen doen, spreekt voor hen het werk, dat zij gesticht hebben.

Anderen hebben hunne plaats ingenomen en hun werk voortgezet. Hunne namen te noemen zou niet strooken met den geest dergenen, die genoegzaam getoond hebben, dat zij hun arbeid willen beschouwd zien, niet als reclame-middel, doch als uiting van waarachtigen, christelijken liefdadigheids-zin. Zulke bescheidenheid te eerbiedigen is gewetens-plicht.

* * *

De geschiedenis van de R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam is de geschiedenis van het mosterdzaadje uit het Evangelie.

Eene Amsterdamsche dame, door eene ongeneeslijke ziekte aangetast, had verschillende vergeefsche pogingen aangewend,

om eene katholieke liefdezuster als verpleegster te verkrijgen. Het gevoel van teleurstelling hierdoor ontstaan deed de vraag rijzen, of het niet wenschelijk en mogelijk was, dat in de hoofdstad des rijks een R. K. inrichting verrees, die zich uitsluitend met de verzorging van zieken zou bezig houden. Vóór alles werd het oordeel van Haarlem's Bisschop ingeroepen. Deze hechtte dadelijk zijne volle goedkeuring aan het geopperde plan, maar stelde te gelijk twee voorwaarden op den voorgrond: vooreerst, dat de verpleging der zieken zou geschieden door liefdezusters eener Nederlandsche Congregatie, en vervolgens, dat zoowel arme als meer gegoede zieken de hulp der zusters zouden kunnen inroepen. Eindelijk gaf Monseigneur den raad, de instelling te plaatsen onder het bestuur van eenige heeren, die, vooral wat het huishoudelijke betreft, door een dames-comité zouden worden bijgestaan.

Op dien grondslag werd het werk der R. K. Ziekenverpleging opgebouwd: onderhandelingen werden aangeknoopt met de bekende Congregatie te Maastricht, en den 19^{en} April 1878 kon het geconstitueerde bestuur van genoemd liefdewerk den Bisschop worden voorgesteld. Op den laatsten dag van diezelfde maand had de eerste vergadering plaats van het voltallige dames-comité en heeren-bestuur; den volgenden dag ging de huur in van het huis, dat tot verblijfplaats der ziekezusters zou dienen. De R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam was gevestigd.

Den 10^{en} September van hetzelfde jaar kwamen de eerste zusters uit Maastricht: voorloopig bepaalden zij hun werkkring met de ziekenverpleging aan huis, terwijl ondertusschen met alle kracht gewerkt werd tot verwezenlijking van de hoofdgedachte: het stichten van een gasthuis, waarin zieken van alle standen huisvesting en verpleging konden vinden.

Twee jaren later werd een groote schrede verder gedaan tot dit doel; in 1880 werd de bekende inrichting geopend op de Keizersgracht. Hoewel het volgende jaar reeds vergroot, bleek zij al spoedig onvoldoende: in 1884 werd een nieuwe stichting geopend op de Heerengracht, waardoor de gelegenheid tot opname, vooral van arme zieken, aanmerkelijk werd uitgebreid.

Met dat al was het katholieke Amsterdam niet tevreden: daar werd nog maar al te dikwijls tevergeefs aangeklopt, vooral door onvermogende zieken, om opname en verpleging; hoe ruim ook ingericht, de bestaande huizen waren weldra te klein; dat mocht niet: geen zieke, geen arme vooral, mocht troosteloos worden weggezonden.

Achttien jaar na de oprichting der vereeniging, jaren van strijd en zwoegen, begon het grootsche werk: in Mei 1896 werd de eerste steen gelegd, in October 1898 had de inwijding plaats van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis.

Ziedaar eenige feiten en data, trouwens iederen Amsterdamschen katholiek bekend; het zij genoeg, ze opgesomd te hebben; van meer algemeen belang achten wij het, in de geschiedenis der vijf en twintig jaren, dat de R. K. Ziekenverpleging haar heerlijk werk verricht heeft, de beantwoording van twee vragen op te sporen: vooreerst, of een particuliere — met name eene katholieke — ziekenverpleging ook in onzen tijd *gewenscht* en — wat van even groot belang is — of zij ook *mogelijk* en op den duur in stand te houden is.

* * *

De eerste vraag heeft zonder twijfel voor den geest gezweefd bij de mannen, die, nu een kwart-eeuw geleden, hunne schouders onder het reuzenwerk gingen zetten, en laat ons dadelijk erkennen, het antwoord erop moest toen ter tijde hun niet twijfelachtig zijn bij den diep treurigen toestand, waarin de openbare ziekenverpleging zich bevond. Nog voelt ge een beklemd gevoel bij het doorlezen van het officieel verslag, dat in 1882 werd uitgebracht door vijf leden van het burgerlijk armbestuur, die door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam waren uitgenoodigd een onderzoek in te stellen naar de vele klachten, die over de inrichting der gemeente-gasthuizen sinds lang werden ingebracht. Laat het officieel rapport [1]) zelf spreken:

---

[1]) Zie *Algemeen Handelsblad*, Zaterdag 11 Nov. 1882.

»De Directeur van het »Binnen-Gasthuis" verklaarde, dat hij reeds in 1869 gewezen had op het geringe gehalte der verplegers, voortspruitende uit verschillende oorzaken, vooral recruteering uit de lagere klassen, vooroordeelen omtrent de betrekking van verplegen, vervulling der betrekking als broodwinning, niet als liefdewerk, volkomen gemis aan voorbereiding bij veelvuldig voorkomen van zekere vaardigheid en gewilligheid, onwil om zich aan zekere tucht te onderwerpen, en daardoor gedurige afwisseling van personeel, ook veelvuldig misbruik van sterken drank, veelal bij de geschiksten. Om verplegers van onberispelijk gedrag en meer beschaving te verkrijgen, achtte hij meer ruimte noodig, ook voor het onderwijs en voor de zieken. Hij verklaarde thans, dat in dien toestand geen verbetering is gekomen; integendeel het gehalte is nog achteruitgegaan; want nu komt misbruik van sterken drank ook veel bij het vrouwelijk personeel voor. Het personeel wordt grootendeels uit de laagste klassen gerecruteerd en bestaat uit vroegere verpleegden, invalieden, uit de maatschappij om een of andere reden verstootenen, gebrek lijdenden enz., in één woord uit menschen, die nergens anders een toevluchtsoord kunnen vinden, of die op een zekeren leeftijd gekomen, geen behagen meer scheppen in de emoties, die een veelbewogen leven aanbiedt.

»In de 8 laatste jaren zijn van het personeel, dat ongeveer 183 bedraagt, jaarlijks gemiddeld 178 ontslagen, en dat niet om kleine vergrijpen, maar meestal om verregaande dronkenschap, onbehoorlijke handelingen, slaan van patienten enz. Op de lijsten van in dienst zijnden leest men telkens achter de namen: maakt misbruik van sterken drank, lastig, vuil, koppig, onhandig, bemoeiziek, zeer ruw, vloeken, onverschillig enz. Er zijn zoowel mannen als vrouwen, die na den uitgaansdag zelden nuchteren te huis komen en die men wegens gebrek aan beter niet missen kan.

»Verder heeft de commissie bevonden, dat in strijd met de stellige voorschriften, de zieken, die geen fooien geven, slecht worden verpleegd en zelfs mishandeld, vooral in het Binnen-Gasthuis: dat degeen, die moet waken, vaak den ganschen nacht slaapt, dat de professoren enz. schandelijk worden bedrogen, geneesmiddelen niet worden toegediend, maar weggeworpen, morphinepoeders enz. tegen betaling aan zieken worden verstrekt, onbillijke arbeid van patienten wordt gevorderd, door hen te dwingen op te staan en hun bed op te maken, ofschoon hun toestand het niet gedoogt; dat verplegers het voedsel der patienten opeten en hun door bedreigingen afpersen, ja te zeggen, als de geneeskundige vraagt, of het bad is gebruikt. Tijdens het bezoek der commissie werden twee verplegers wegens mishandeling van een lijder ontslagen. Van ongerechtigheden tusschen »meiden en knechts" waren staaltjes verhaald, die de commissie niet gaarne zou opschrijven.

»In het Buiten-Gasthuis schijnt de toestand der lokalen geenzins beter te zijn, doch in het gehalte van het dienstpersoneel is, op eenige uitzonderingen, geen merkbaar verschil waar te nemen.

»Uit dit alles blijkt — besluit het rapport — dat in de Gasthuizen van Amsterdam een toestand bestaat, die niet met den naam van gebrekkig, maar met dien van onhoudbaar is te bestempelen".

Goddank, toestanden, als hier beschreven zijn, behooren tegenwoordig tot de geschiedenis, en dankbaar moet erkend worden, dat sinds de openbaarmaking van genoemd rapport de reorganisatie van het verplegings-personeel in de gemeentelijke ziekenhuizen niet alleen met kracht is ter hand genomen, doch ook met succes ten uitvoer gebracht. Maar evenzeer dient erkend te worden, dat geen schitterender bewijs voor het recht van godsdienstige ziekenverpleging kon gegeven worden, en niet te verwonderen ook is het, toen in die dagen de storm van verontwaardiging wat gekalmeerd was, en het eerste gevoel van ontzetting bij het hooren van zooveel schandelijks had plaats gemaakt voor een algemeen verlangen naar verbetering, dat toen ook geen enkel katholiek in Amsterdam niet ten volle overtuigd was van de wenschelijkheid, van de noodzakelijkheid van een eigen, katholiek gasthuis. Ja men ging nog verder: gezaghebbende stemmen wilden dat het gemeente-bestuur zijne taak op het gebied van ziekenverpleging geheel en al zou overgeven aan de verschillende kerkgenootschappen en deze door geldelijken steun in staat zou stellen, de zieken van haar gezindte of richting zelf te verplegen.

Het bestuur der R. K. Ziekenverpleging meende den weg van gematigdheid te moeten houden. 't Is nu twintig jaren geleden, dat de toenmalige regenten van genoemde instelling een poging deden bij het Amsterdamsche gemeente-bestuur om voor hunne inrichting — vooral met het oog op een te stichten gasthuis voor onvermogenden — gemeentelijke subsidie te verkrijgen. In een request van 24 April 1883, ondersteund door een adres, waaronder alle katholieke pastoors hunne handteekening geplaatst hadden, verzochten zij den Gemeenteraad te besluiten:

»Aan het college van B. en W. op te dragen met Regenten der R. K. Ziekenverpleging alhier in overleg te treden over de wijze en voorwaarden, waarop, onder toekenning van eene subsidie van gemeente-wege, onder bestuur dier Regenten zou kunnen worden gesticht een gasthuis, waarin de verpleging aan Katholieke Zusters zal worden opgedragen en waarin op de eerste plaats alle katholieke armen van Amsterdam opgenomen zullen worden" [1]).

Dit verzoek werd niet ingewilligd en het adres door den Gemeenteraad met 26 tegen 6 stemmen afgewezen. Als voornaamste bezwaar ertegen golden de bepalingen der Armenwet (art. 59—63), volgens welke verboden wordt: »het verleenen van subsidie uit de fondsen der Gemeente aan besturen van instellingen van liefdadigheid buiten de gevallen van volstrekte onvermijdelijkheid". Die onvermijdelijkheid nu, zoo meende het Dagelijksch Bestuur, bestond hier niet, daar èn het bestuur der R. K. Ziekenverpleging ook zonder gemeente-subsidie op voldoende wijze aan hare door de Armenwet opgelegde verplichtingen kon voldoen, èn van den anderen kant door de gemeente-ziekenhuizen voldoende voor de onvermogende zieken kon gezorgd worden.

Andere argumenten tegen de wenschelijkheid van een particulier ziekenhuis ingebracht gaan wij voorbij, te meer daar wij straks gelegenheid hebben erop terug te komen. Een enkel bezwaar zij hier nog even besproken, dat in die dagen èn om den persoon, die het inbracht, èn om de zaak, waarover het liep, in katholieke kringen nog al beweging veroorzaakte [2]). »Door het voortdurend kloppen — zoo beweerde men — op het aanbeeld van godsdienst komt men allicht tot verdeeldheid, die helaas al te sterk voortwoekert, tot verscheuring van den band, die alle burgers verbindt en verbinden moet".

In hoeverre door de stichting van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis deze vrees gebleken is gegrond te zijn, kan hieruit worden opgemaakt: dat in de eerste vier jaren van het bestaan van dit Roomsch ziekenhuis ongeveer 1800 niet-katholieke zieken er verpleging vonden; dat hun aantal in de laatste

---

[1]) Zie *Gemeenteblad* 1883, afd. 1, blz. 459.
[2]) Zie *Gemeenteblad* 1884, afd. 2, blz. 19.

tijden tot ruim 30 pCt. gestegen is; dat ten slotte een bijna vijf-jarige ondervinding getuigt: hoegenaamd niet van verdeeldheid en verbreking van banden onder burgers, maar wel van dankbare erkenning en onderlinge waardeering.

Tien jaren lang bleef de zaak van de gemeentelijke subsidie rusten: in dien tijd werd veel gewijzigd, ook — naar 't schijnt — in de ideeën. Eene nieuwe poging werd gewaagd in 1893, nu onder een anderen vorm. Geen subsidie werd gevraagd, om het bezwaar der Armenwet te ontgaan, maar aan het gemeentebestuur voorgesteld: een deel van zijn taak, betreffende de ziekenzorg — die het wegens gebrek aan ruimte in de stads-ziekenhuizen niet ten volle kon uitoefenen — over te nemen. De besprekingen over de concept-overeenkomst tusschen de Gemeente en het bestuur van de R. K. Ziekenverpleging, die — laten wij 't dankbaar erkennen — zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen en goedgekeurd, geven ons gelegenheid nog enkele bezwaren te leeren kennen tegen de wenschelijkheid van een particulier ziekenhuis [1]).

Een eerste bezwaar, reeds vroeger meermalen ingebracht, was: dat de oprichting van zulk een gasthuis, vooral wanneer ook andersdenkenden zouden gelegenheid hebben, daarin te worden opgenomen, schadelijk zou werken voor het universitair onderwijs, doordat er aan het Hooger Onderwijs te veel »materiaal" zou worden onttrokken, hetwelk voor de klinische lessen der hoogleeraren niet kan gemist worden.

Reeds toen werd op dit bezwaar geantwoord: dat in eene stad als Amsterdam — en we mogen dit voor alle universiteitssteden wel aannemen — zoo spoedig geen gebrek aan »materiaal" zou ontstaan; bovendien werd te recht opgemerkt: »dat het misschien zoo slecht niet is, indien er in eene stad als Amsterdam een gasthuis verrijst, waar ook de arme zieken zich kunnen aanmelden, met de zekerheid, dat zij niet in de eerste plaats zullen beschouwd worden als materiaal voor het geneeskundig onderwijs" [2]). De geschiedenis der laatste jaren

[1]) *Gemeenteblad* 1893, afd. 2, blz. 470—476.

[2]) Zie *De Tijd*, 2 April 1893.

is wederom daar, om te getuigen, dat ook deze vrees blijkt zonder grond te zijn.

Een ander bezwaar — meer op godsdienstig terrein — werd geuit: dat bij opname ook van niet-roomsche patiënten, »personen, behoorende tot eene andere geloofsbelijdenis, zich bij opneming in de R. K. Ziekenverpleging [zouden] moeten onderwerpen aan allerlei min of meer willekeurige reglementen". Bij de bespreking van dit bezwaar bleek, dat met die »reglementen" meer in 't bijzonder bedoeld werden kerkelijke voorschriften, waaraan ook niet-katholieke verpleegden zich zouden hebben te onderwerpen, en men moet onwillekeurig glimlachen, dat ook hier wederom het »zwarte spook" dienst moest doen.

Dan ook deze vrees-wekkende voorspelling is niet in vervulling gegaan. Boven spraken wij van de talrijke niet-roomschen, die in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis zijn verpleegd geworden, en nog altijd moet de eerste beschuldiging gedaan worden, dat ooit op het gemoed van andersdenkenden of wie ook eenige dwang is uitgeoefend. »De godsdienst-vrijheid zal er ten volle geëerbiedigd worden: van het opleggen van »kerkelijke reglementen" aan de zieken kan daar allerminst sprake wezen; niemand zal er wegens zijn geloof of ongeloof worden lastig gevallen. Als iemand onbekeerd sterven wil, zal misschien de liefdezuster, die hem verzorgt, voor hem in stilte den rozenkrans bidden, doch dit is dan ook al het »gevaarlijke", wat dergelijke zieken in het katholieke gasthuis van dezen kant te wachten staat" [1]). Zoo luidde reeds in die dagen de geruststellende verzekering voor hen, die zich om godsdienst-bezwaren over de oprichting van een katholiek gasthuis angstig maakten, en wij herhalen het: de ondervinding getuigt, in hoeverre die belofte in vervulling is gegaan.

Nog zou de »financieele zijde" kunnen besproken worden en de vraag gesteld, in hoeverre de stichting van een particulier gasthuis nuttig en wenschelijk is, doordat het de geldelijke uitgaven der gemeente voor het verplegen der

[1]) *De Tijd*, t. a. p.

arme zieken helpt dragen. Wij laten echter gaarne deze zaak over aan de cijferaars, die kunnen berekenen, hoeveel voordeel Amsterdam gehad heeft bij de oprichting van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis, gegeven de duizenden, die daar verpleegd zijn, en waarvoor de gemeente *f* 1.00 per patiënt en per dag heeft betaald [1]), terwijl zij anders in de gemeentelijke ziekenhuizen *f* 1.53 [2]) zouden gekost hebben.

* * *

Mag dus op gezag van de geschiedenis der laatste vijf en twintig jaren met recht getuigd worden, dat een bijzondere ziekenverpleging, uitgeoefend door religieuse liefdezusters en steunend op godsdienstige grondslagen, ook voor onzen tijd, een nuttige en hoogst wenschelijke instelling is: een andere vraag blijft nog te beantwoorden: is zulk eene inrichting mogelijk? Zooals boven gezegd is, stond bij het bestuur der R. K. Ziekenverpleging van het eerste oogenblik af het denkbeeld voor den geest: een gasthuis in het leven te roepen, waarin vooral arme zieken kosteloos verpleging konden vinden. Welnu was dat heerlijk idee te verwezenlijken? Zou het mogelijk zijn, in Amsterdam met zijne bijna honderd een en twintig duizend katholieken, waarvan het overgroote deel — iedereen weet dat — tot de minvermogende klasse behoort, op particulier initiatief zulk eene instelling tot stand te brengen, die natuurlijk in alles zou kunnen mededingen met de openbare inrichtingen op dat gebied: in alles, dus ook en vooral op medisch en wetenschappelijk gebied?

Deze vraag, die zeer zeker gedurende de vijf en twintig jaren het bestuur der R. K. Ziekenverpleging meermalen met zorg heeft vervuld, is thans geen vraag meer: het antwoord is gegeven: het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis staat er.

Van het eerste begin af genoot de R. K. Ziekenverpleging

---

[1]) Volgens de gesloten overeenkomst verpleegt het gasthuis *veertig* patiënten geheel voor eigen rekening. Hiermede dient natuurlijk bij de werkelijke bepaling der stedelijke tegemoetkoming rekening gehouden te worden.

[2]) Verg. *Statistiek Jaarboek der Gem. Amsterdam*, 6e jaarg. 1900, blz. 296.

de volle, hartelijke sympathie van het Katholieke Amsterdam. Nauwelijks een jaar na hare oprichting was de kas reeds meer dan dertien duizend gulden rijk; toen in datzelfde jaar eene leening van een ton gouds werd aangegaan tot aankoop en opbouw van een eigen ziekenhuis op de Keizersgracht, was deze, hoewel tegen zeer lage rente berekend, niet alleen in zes weken reeds geheel geplaatst, maar onmiddellijk werden dertig aandeelen van *f* 500 teruggeschonken, terwijl als waarborg voor de rentebetaling van het eerste jaar een gift van drie duizend gulden inkwam.

Bij de inwijding van datzelfde huis in 1880, dus 1 1/2 jaar na de oprichting, kon het bestuur getuigen, dat het reeds ontvangen had: in geld ruim vijf en twintig duizend gulden, in effecten drie duizend gulden, en op een jaarlijksche contributie kon rekenen van acht en dertig honderd gulden; ongerekend nog de talrijke jaarlijksche bekostigingen van eene »vaste kribbe" van 400 of 500 gulden, waardoor de schenker het recht verkreeg, een door hem aan te wijzen zieke kosteloos te doen verplegen.

Toen eindelijk de plannen voor een op te richten ziekenhuis, uitsluitend voor onvermogenden, een meer concreten vorm verkregen, toen steeg de weldadige geestdrift ten top door de instelling van den »Gasthuis-penning".

't Was in 1884. De Amsterdamsche gemeenteraad had het eerste verzoek om gemeentelijke subsidie geweigerd; de tijden waren allerongunstigst; ontzettend veel was er reeds gevraagd: de gestichten van St. Bernardus, St. Jacob, St. Aloysius, »de Voorzienigheid", St. Nicolaas, allen instellingen, die in de laatste 40, 50 jaar waren tot stand gekomen, hadden tonnen gouds geëischt; de scholen der »St. Vincentius-vereeniging", en van de »Vereeniging tot Weldadigheid", vroegen jaarlijks duizenden en duizenden; dit jaar 1884 alleen zag den bouw van drie groote kerken te gelijk. Zou onder zulke omstandigheden de instelling van den »Gasthuis-penning" kans van slagen hebben?

Zij is geslaagd: nu nog grijpt u dankbare verwondering aan bij het doorlezen der verslagen van dit liefdewerk, vooral

uit de eerste jaren. Bij den eersten oproep daartoe, bood zich al dadelijk een keurbende van Amsterdam's jongelingschap aan — hun getal steeg tot 550 — aangeworven onder de braafste en edelste familiën, om als collectanten van den »Gasthuis-penning" op te treden. Iederen Zondag na de heilige missen kon men ze post zien vatten bij de uitgangen der kerken, gewapend met hun busje, en niemand dacht er aan ze voorbij te gaan, zonder een gift geofferd te hebben. En buiten die kerkelijke collecten om, was het een edele wedstrijd tusschen alle standen van het Katholieke Amsterdam om te geven. Niet alleen vorstelijke giften van duizenden guldens stroomden toe, maar ook het penninkske der armen vloeide overvloedig. Hier waren het fabrieksarbeiders, die een deel van hun weekloon weglegden, daar kinderen, die op gezellige of genoegelijke bijeenkomsten de gewonnen penningen verzamelden; zelfs schrijvers boden hun auteursgeld aan, als bijdrage voor den »Gasthuis-penning". Ja, dat waren heerlijke dagen. Zoozeer was de instelling ingeburgerd, ook bij den »kleinen burger", dat het voortaan gewoonte werd, behalve de penningen voor »ziekenbus" en »begrafenisfonds", met evenveel zorg wekelijks iets af te zonderen voor den »Gasthuis-penning".

* * *

Zoo zijn er in die vijf en twintig jaren wonderen verricht, wonderen van doorzettende krachtsinspanning en edele toewijding, wonderen ook van echt christelijke offervaardigheid en weldadigheidszin. Achterstaande tabel zegt het met zijne »doode" cijfers, maar toch zoo welsprekend, waartoe de liefdadigheid in staat is.

Om enkele globale cijfers te noemen: van 1878 tot 1898, dus vóór de opening van het Lieve Vrouwe Gasthuis, was aan de verpleging der zieken uitgegeven over de zes tonnen gouds (*f* 600.500). De bouw van het gasthuis kostte ongeveer één millioen veertig duizend gulden; de jaarlijksche lasten, ten gevolge van den bouw alleen, stegen tot een jaar-

lijksch bedrag van twintig duizend gulden; de uitgaven van exploitatie en verpleging bedroegen voor het gasthuis, alleen over de drie eerste jaren van zijn bestaan, gemiddeld meer dan honderd duizend gulden per jaar. Is het dan te verwonderen, dat den Regenten der R. K. Ziekenverpleging meermalen de angst om het hart sloeg en hun bede om geldelijken steun telken jaren dringender werd? Is het te verwonderen, dat zij met weemoed dikwijls terugdachten aan de eerste jaren van den »Gasthuis-penning", toen de opbrengst bijna negentien en een half duizend gulden bedroeg, terwijl zij nu gedaald is tot nauwelijks acht duizend?

En toch, als iets in staat is de aloude geestdrift op te wekken, dan zeker wel de opsomming der heerlijke vruchten, die de ziekenverpleging in de 25 jaren van haar bestaan voor Amsterdam heeft afgeworpen [1]).

In de eerste twintig jaren, dus alleen in de inrichtingen op Heeren- en Keizersgracht, werden verpleegd ruim een en vijftig honderd arme zieken. Toen het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis zijne deuren opende, werden de cijfers inderdaad ontzagwekkend. In het eerste jaar (1900) werden daar 2013 onvermogenden verpleegd, terwijl 1738 personen gebruik maakten van de kostelooze poliklinieken; voor het tweede jaar waren die cijfers respectievelijk geklommen tot 2270 en 4192; de winter van 1902—03 zag het Gasthuis vol: vol, dat wil zeggen, dat daar dagelijks gemiddeld vier honderd arme lijders werden verpleegd.

Neen nòg is het werk niet geëindigd. Wat de Regenten, enkele jaren geleden, aan het nageslacht meenden te kunnen overlaten, zal nog door dit geslacht moeten geschieden: het Gasthuis moet vergroot, nieuwe zalen, nieuwe paviljoenen bijgebouwd worden Geen arme of hulpbehoevende mag daar vruchteloos komen aankloppen; dat te verhinderen, zijn Amsterdams Katholieken verplicht aan hun naam, verplicht vooral aan de nagedachtenis van degenen, die vóór hen gearbeid hebben.

---

[1]) Vergelijk de tabel hierachter.

Groote, zware offers zullen noodig zijn. Maar geen vrees: nòg is Amsterdam niet ontaard van zijn alouden naam en traditie.

Wie het voorrecht gehad heeft, te kunnen zien, wat een weldaad, stoffelijk en geestelijk, het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis is voor Amsterdam, kàn, màg er niet aan denken, dat om eene enkele ton gouds, dat heerlijke werk in zijne ontwikkeling zou kunnen worden tegengehouden.

Wij herhalen het, wat in deze vijf en twintig jaren op 't gebied van Roomsch Katholieke Ziekenverpleging in Amsterdam is tot stand gebracht, is voor het tegenwoordig en het komend geslacht een troost, maar ook eene les en eene aansporing.

En nu, ten slotte, de hartgrondige wensch voor het zoozeer door den Hemel begenadigde liefdewerk: floreat, crescat. Dat geve God.

J. J. DE GRAAF.

BIJLAGE.

STATISTIEK der R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam.

JAARTAL.	Aantal per dag.	Totaal verpleegden.	Uitgaven.	Opbrengst gasth. penning.
1881 [1])	25	21.319	*f* 17.916	—
1882	28	20.894	» 20 894	—
1883	32	25.470	» 26.444	—
1884	39	29.466	» 24 055	*f* 19.402
1885	53	32.662	» 32.272	» 19 086
1886	53	31 765	» 30.563	» 17.432
1887	58	31.158	» 30.889	» 15.499
1888	60	35 061	» 32.503	» 14.501
1889	65	36 466	» 35.040	» 13.120
1890	64	38.069	» 37.654	» 11.775
1891	68	43.504	» 43.255	» 10.868
1892	68	41.804	» 39.967	» 9.931
1893	68	43.769	» 46.626	» 9.268
1894	68	42.937	» 41.827	» 8.466
1895	63	32.943	» 40.074	» 8.314
1896	63	35.270	» 43 428	» 8 479
1897	63	37.327	» 43 327	» 8.374
1898	56	32.412	» 39.160	» 8 842
1899	294	92 248	» 103.587	» 9.207
1900	298	79 400	» 99 879	» 8.169
1901	325	94.220	» 112.043	» 8.013
1902	381	119.536	» 135.416	» 7.680

[1]) Van de jaren 1878—81 is geen geregeld overzicht gegeven.

Dr. SCHAEPMAN EN DE MODERNEN.

Er ligt een niet weg te schuiven feit in de geschiedenis onzer nieuwe letteren. Men moge boos zijn, met reden, over een paar nieuwe publicaties; »neen" schudden bij sommige proeven van lettervast-leggen der nieuw-literaire kunst-theorieën; niet gelooven, dat over enkele jaren de Nederlandsche schrijftaal zal wezen als in een artikel van enkele jongeren; twijfelen, of de eind-uitslag van den strijd wel aan één der partijen den onverdeelden zegepalm zal toekennen; — 't staat vast: het streven naar vernieuwing onzer letteren wint veld; het getal der onverzoenlijken wordt kleiner.

Die het wèl meenden onder ons en den electrischen schok der jongeren goed voelden, maar nog niet onderscheidden, of hij verlammend werkte dan wel tot hooger leven prikkelen wilde, hebben met dringende vraagoogen uitgezien naar het oordeel van den man, aan wie in de laatste maanden zulk een algemeene en treffende hulde is gebracht; wiens bundels poëzie en proza recht gaven van meespreken met gezag; en die gewoon was, met klare stem, van dat recht gebruik te maken ook. Zij zagen uit naar Dr. Schaepman, den strijder — vóóraan — als het ging over de mondigheid der Nederlandsche Katholieken in de staatkunde, de geschiedenis of de letteren. Naar den dichter van verzen zóó passie-vol, dat ze na dertig jaren ons nog driftig maken en heet. Naar den minstreel van het heilige Rome, die met bladzijden van onsterfelijkheid veroverd heeft, voor immer, allen, die voelen kunnen het geschok, den gloed, 't fluweelen van menschelijke klanken.

Niet vergeefs hebben zij gewacht.

Dr. Schaepman heeft gesproken op verschillende plaatsen, duidelijk verstaanbaar voor ouderen en jongeren.

»Zij [de moderne kunst] is geen kunst voor de gemeenschap", staat ter »Inleiding" van de jongste uitgaaf der *Verzamelde Dichtwerken* (blz. XLI).

»Er is gebrek aan eerbied bij de nieuweren.... Ik acht de moderne kunst pantheïstisch, zoo luidt het in de *Chronica* (Eerste reeks, blz. 136 en 138).

En de onverzoenlijken, de geheel-behouders in het land der letteren, klapten in de hand en zegejubelden het uit; want Schaepman had de nieuwe richting gewogen en haar te licht bevonden; *hij* had zijn steen geslingerd naar de zondaresse van onzen tijd.

Wij hebben zeer goed des doctors grieven gehoord tegen moderne kunst in den algemeensten zin genomen — impopulariteit, gebrek aan eerbied, pantheïsme — en wij achten onzen arm niet sterk genoeg om deze drie bezwaren heel en al van 't pad te wentelen. Maar zeggen, dat Schaepman daarom met hart en ziel was tegen de vernieuwing van taal, welke wij in de laatste jaren zien worden, is onwaarheid-spreken. Zich vasthouden aan ouderen zinbouw, als aan den alleenzaligmakenden, smalen op der jongeren omhooglichten van den klank, lachen met hun gebruiken van nieuwe beelden, woordvormen en woordontledingen, *omdat Schaepman dit ook doet,* getuigt van oordeelen zonder volle kennis der termen. Want de woorden, waarmee Dr. Schaepman de nieuwe kunst prijst, hebben stevels aan, in dien zin, dat, wie niet doof is, ze *moet* hooren loopen.

In de »Inleiding" der *Verzamelde Dichtwerken* lezen wij (blz. XLI): »Wat mij betreft, ik zie in de moderne kunst even weinig een dwaasheid als een barbaarschheid. Al kan ik de critiek over de oudere school, die de moderne kunst den weg moest banen, niet goedkeuren, laat staan toejuichen, te ontkennen valt dit niet: de moderne poëzie is een natuurlijke, volkomen verklaarbare verschijning. De oude school had uitgediend. Er was, behalve de hoogdravendheid, wel wat veel navolging en herhaling van navolging in beeldspraak en in taal. De beeldspraak was dikwijls onnatuurlijk en door wie haar bezigde noch gezien, noch gevoeld. De taal was aan-

genomen en overgenomen taal. Men kweelde of bralde, omdat een ander had gekweeld of gebrald .....

»Onbetwistbaar heeft de moderne kunst aan de kunst als zoodanig groote diensten bewezen. Zij heeft de beeldspraak weer tot de natuur teruggevoerd. Zij heeft de verhouding van het beeld tot het verbeelde weer tot waarheid gemaakt, in harmonie met de werkelijkheid gebracht ...."

Beraden, vast en klaar staat er deze uitspraak. Elk onpartijdig man zal toegeven, dat dit niet de taal is van iemand, die de nieuwe letteren gehaat heeft als uit den booze. Des doctors groote naam diene derhalve niet als vlag om eene hem vreemde lading te dekken.

Iedereen weet, hoe de vorm der volzinnen van Dr. Schaepman was in het proza zijner laatste jaren. In zijn *Thomas van Aquino, Bolland en Petrus,* in zijn tientallen lezingen, redevoeringen, dagblad- en tijdschrift-artikelen, in zijn *Chronica* vooral.

Bijna geen perioden. Weinig samengestelde zinnen zelfs. Een reeks van enkelvoudige phrasen, imponeerend, niet door sleep van bijvoeglijke en bijwoordelijke hulptroepen, maar door dicht-ineengedrongen kracht: wier rust den geest in kalmte hield en in vertrouwen op hun waarheid en hun recht; wier licht, deel voor deel liet zien van een antwoord op het veelvoudigste vraagstuk; wier soberheid de fantasie sluimeren liet, tot straks, in zijn taal, de prinselijke beeldengroepen zouden opstaan, die het gebouw van zijn betoog bekronen moesten.

Kort, klaar, krachtig. Als onderwerp en gezegde eener onmiddellijk vóórgaande phrase nog luid genoeg riepen, dan kneedde Schaepman onder dezer invloed de volgende. Zonder onderwerp. Zonder gezegde dikwijls. Enkel aanvullende bepaling soms. Rijen van bijzinnen, zonder hoofdzin vlak bij zich, waren het logisch gevolg uit ditzelfde beginsel. Zóó heeft deze koning van het woord bladzijden weten te schrijven, welke zich allergemakkelijkst laten lezen en die meegeven, als men ze wil opnemen in het geheugen.

Wij gelooven nu niet beter te kunnen doen, dan met een

citaat te bewijzen, wat door ons werd opgezet. Een impressie bij 'n opgang naar Sint Pieter:

»Een morgen, zooals de Scirocco dien in Rome brengen kan. Een regen als slechts Rome kent. Een druilende, spattende, vervelende, onberekenbare regen. Op de straten, modder en bemodderde menschen. Daarlangs vuile, aartsvuile huisgevels. Ellende.

»Bij de brug S. Angelo een wirwar van rijtuigen en voetgangers. Alles grauw en druipend. In den Borgo Vecchio nog grooter ellende van grauw en druipen. Eerst op het plein van St. Pieter wat klaarder, breeder licht. De fonteinen schieten haar juichende straalpluimen op. Op de trappen der basiliek en in het grauwe licht, zwart-grauwe overweldigende menigte. Slechts één oogenblik van visioen. Dan de daverende gewelven onder de portiek, dan de harde schetterende keien, dan de ingang van de sacristie".

Deze beschrijving is niet weggenomen uit een pic-nic van modern proza, niet geknipt uit den vederbos van Dr. Aletrino of andere letterkundige »nieuwlichters" — het is een stuk Schaepman uit de *Chronica* (Derde reeks, blz. 37—38)!

Beziet nu maar eens in *Menschen en Boeken* die schilderingen van Romeinsche morgenweelde en Italiaansche avondglansen — en gij zult te erkennen hebben, dat de schaal, waarop dezelfde schoonheid u wordt geboden in de *Chronica* een *anderen* vorm heeft, die niet minder behaagt en toch in den *gewilden* stijl is van de jaren dezer nieuwe eeuw. Ook Schaepman gevoelde mee der modernen lust tot waardeering van den klank in verzen: Hun beginsel, dat het woord, reeds enkel als geluid, als klank, aandoeningen vermocht te vertolken, was mede het zijne. Te Leuven in zijn derde lezing over Thomas van Aquino, bij zijn schouwen in den »Zonnezang" *Lauda Sion*, heeft hij 't indirect gezegd aan de studenten der Universiteit:

»Nu vaart de storm der geestdrift los, overweldigend, overheerschend, steigerend des hemels hoogten in. De volle zegetoon bruischt:

»In figuris praesignatur"

de werkelijkheid is daar; de roerende bede, *in haar vier teedere rijmklanken op »ere" nog roerender*, smeekt:

»Bone pastor, panis vere,
Jesu, nostri miserere"

»Ja, »Miserere" blijft de grondtoon van menschenbede en menschenlied. Maar nu komt boven het »Miserere" de geweldige koningsstrofe *met haar metalen kracht, in dat viervoud rijm van »ales", ... »ales" herinnerend aan het dreunen van adelarenvleugelslag:*

»Tu, qui cuncta scis et vales,
Qui nos pascis hic mortales,
Tuos ibi commensales,
Cohaeredes et sodales
Fac sanctorum civium".

De doctor was royaal genoeg om te schrijven in de bovengenoemde »Inleiding" tot de *Verzamelde Dichtwerken*, dat hij wèl gelooven wilde aan »de verjonging der oude poëzie". Schaepman was te min bijziende, om niet zeker te weten, dat het rustelooze werken, zoeken en pogen der jongeren *moest* strekken tot meerdere eer en bloei onzer Nederlandsche taal. Maar hij heeft de klippen aangewezen, en 't zal goed zijn die vingerwijzing niet te vergeten.

Diest (België). H. LINNEBANK, O. S. Cr.

BIBLIOGRAPHIA VATICANA.

C. STORNAJOLO. *Codices Urbinates Latini.* Tom. I. Romae, Typis Vaticanis, MDCCCII.
M. VATASSO ET P. FRANCHI DE' CAVALIERI. *Codices Vaticani Latini.* Tom. I. Romae, Typis Vaticanis, MDCCCCII.

Onder de velerlei geschenken, welke den H. Vader bij gelegenheid van zijn laatste jubilé werden aangeboden, behoorden ook de beide boekdeelen, waarvan wij hier de titels hebben afgeschreven. De opdracht, in sober, klassiek Latijn gesteld, luidt aldus:

LEONI XIII
PONTIFICATVS ANNVM VIGESIMVM QVINTVM
INTEGRA AETATE CELEBRANTI
FELICITER.

Voorzeker, alleen op het uiterlijk gelet, zijn Paus Leo gedurende dat feestjaar veel kostbaarder gaven aangeboden dan deze twee boeken in groot quarto. Doch de waarde van dit huldeblijk school elders, en de paus toonde zulks wel te beseffen. Toen de bewerkers op den 9 Juli 1902 hun boekgeschenk aan Leo XIII hadden overhandigd, richtte deze zich tot kardinaal Rampolla, die bij de audientie tegenwoordig was, en zeide: »Niet ieder van ons zou in staat zijn zulk werk te leveren; daarvoor wordt eene bijzondere roeping gevorderd". Terwijl zoo aanstonds zal gepoogd worden deze woorden toe te lichten, moet ons eerst de verklaring van het hart, dat behalve waardeering, ook een gevoel van dankbaarheid tot dit schrijven beweegt. Voor eenige weken werden aan het

seminarie van Warmond toegezonden de tot nog toe verschenen catalogi der Vaticaansche bibliotheek, eene reeks van elf deelen, waarin zoowel de drukwerken [1]) als de handschriften, welke tot deze ontzaglijke verzameling behooren, worden beschreven. Het was een geschenk, dat de grootmoedige bevorderaar van wetenschappen, thans op den Stoel van Petrus gezeten, aan onze seminarie-bibliotheek wilde vermaken, en erkentelijkheid gebood dit hier voorop te stellen.

Gelijk men weet, was het één der eerste zorgen van paus Leo om de literaire schatten, welke in zijn apostolisch paleis liggen geborgen, voor de studie meer toegankelijk te maken. Behalve andere maatregelen, welke hier niet ter sprake behoeven te komen, gelastte hij, dat zoo spoedig mogelijk een aanvang moest gemaakt worden met het voor den druk samenstellen en uitgeven van catalogi der Vaticaansche bibliotheek Eerst dan, zoo meende onze H. Vader, zou het mogelijk zijn spoedig den weg te vinden in deze reusachtige collectie; alleen dan kon zij ten volle dienstbaar gemaakt worden aan wetenschappelijk onderzoek. Met deze beslissing greep paus Leo terug op een plan, dat in de dagen van den geleerden Benedictus XIV begin van uitvoering had verkregen, toen het Syrisch broederpaar, Stephanus en Josephus Assemani, in staat werden gesteld de drie eerste deelen van hunnen »Catalogus codicum mss bibliothecae Vaticanae" te laten drukken. Sinds was de uitgave blijven steken; wel gingen de beambten van de Vaticaansche bibliotheek voort met registers van de verschillende afdeelingen aan te leggen en de codices zelf te beschrijven, doch met uitzondering van één deel — dat Angelo Mai, de beroemde bibliothecaris en ontcijferaar van de palimpsesten, bewerkte en in 1831 uitgaf — is er van dien arbeid sedert 1759 niets in druk verschenen. Dit moge voor de tijdgenoten een groot gemis geweest zijn, het heeft ook zijne voordeelige zijde gehad. Sedert de helft der voorgaande

---

[1]) *Inventario dei libri stampati Palatino-Vaticani* da Enrico Stevenson Giuniore.
Volume I parte I 1886. Volume I parte II 1889.
» II » I 1886. » II » II 1891.

eeuw begon voor de bibliographie een tijdvak van ontwikkeling, waarbij aan het catalogiseeren steeds hoogere eischen werden gesteld en, gelijk in tijden van »Sturm und Drang" immer het geval is, heerschte er aanvankelijk heel wat onzekerheid en meeningsverschil. Zelfs nu is de volle eenstemmigheid nog niet verkregen, maar men komt althans in de hoofdpunten overeen. Onder dit opzicht moeten wij het loven, dat de druk van de overige catalogi der Vaticaansche bibliotheek zoo lang is uitgebleven: waren ze verschenen in het tijdvak van gisting, dat nu achter ons ligt, hoogst waarschijnlijk zou er slechts zeer onvoldoende werk geleverd zijn.

In het jaar 1885 verscheen dan het eerste deel van de beschrijving der Codices Vaticani, en met eene tusschenruimte van twee of drie jaren volgde telkens een nieuw deel. Hieronder [1]) geef ik een lijstje met de verkorte titels van de catalogen, welke tusschen de jaren 1885—1897 zijn uitgegeven. Over het algemeen waren het de betrekkelijk kleinere of minder aanzienlijke afdeelingen, welke gedurende dat tijdvak werden beschreven. De oorzaak daarvan zal wel moeten gezocht worden in de onzekerheid, welke den bewerkers nog immer bijbleef, omtrent den meest geschikten vorm aan hunne catalogi te geven. Bij dit zoeken en tasten was het geraden om met de beschrijving der allervoornaamste collecties te wachten, totdat men, voorgelicht door langdurige practijk, een scherp afgerond plan zou kunnen opstellen. Daartoe is het eerst gekomen bij de uitgave van de twee catalogi, welke in 1902 bij gelegenheid van het pauselijk jubilé zijn verschenen;

1) 1885. *Codices manuscripti Palatini graeci*... recensuit et digessit Henr. Stevenson Senior.

1886. *Codices Palatini latini*... recensuit et digessit Henr. Stevenson Junior, recognovit I. B. de Rossi.

1888. *Codices manuscripti graeci Reginae Suecorum et Pii II*... recensuit et digessit Henr. Stevenson Senior.

1891. *Monumenta papyracea Aegyptia*... recensuit et digessit Hor. Marucchi.

1893. *Codices manuscripti graeci Ottoboniani*... recensuerunt E. Feron et I. Battaglini.

1895. *Codices Urbinates graeci*... recensuit Cos. Stornajolo.

1897. *I Codici Capponiani* della Bibliotheca Vaticana descritti da Gius. Salvo-Cozzo.

en daar deze al de voortreffelijke eigenschappen van hunne voorgangers bezitten, en ze onder sommige opzichten merkelijk overtreffen, zal het voldoende zijn alleen de beide laatste catalogi te bespreken.

Het program, dat thans voor goed is vastgesteld en in de voorrede staat afgedrukt, splitst zich in drie voorname deelen, waarvan elk op zijn beurt wordt onderverdeeld in een aantal korte en bondige bepalingen, met Arabische cijfers aangegeven. Ik zal slechts zooveel eraan ontleenen als voor een juist begip van de gevolgde methode noodzakelijk is. Afdeeling I houdt zich uitsluitend bezig met het uiterlijke van den codex en geeft dan nog alleen die aanwijzingen, welke voor het gebruik meestal voldoende zullen zijn: het nummer in de verzameling nu en voorheen, den tijd, waarin de codex is geschreven, de stof, waaruit het handschrift bestaat — papier of perkament — de juiste afmetingen en het aantal der bladzijden. Afdeeling II is aan den inhoud gewijd; met diplomatische nauwkeurigheid worden de auteurs-namen en titels van de verhandelingen medegedeeld, het aantal bladzijden, en — waar dit noodig is — begin en eindwoorden van den tekst. Hebben de bewerkers in deze beide afdeelingen vooral de soberheid beoefend en met behulp van kloeken en afwisselenden druk ons in staat gesteld spoedig het voornaamste betreffende een codex te achterhalen, in afdeeling III vergunnen zij zich meer vrijheid. Hier wordt met kleinere letter aangevuld wat afdeeling I om wille van het gemak slechts in enkele hoofdpunten heeft behandeld; wij vernemen nu de overige bijzonderheden, welke aangaande een codex, buiten den inhoud om, verdienen te worden vermeld: aard en indeeling van het schrift, aanteekeningen der kopiisten en bezitters, onbeschreven bladzijden, miniaturen, de wapens in den tekst, op de schutbladen en op de boekbanden.

Deze manier van indeeling is bij het beschrijven der codices ook thans nog niet de gewone; meestal wordt eerst eene volledige opsomming gegeven van de geschriften, welke in een codex voorkomen, en volgen daarna de bijzonderheden aan den codex eigen. De methode welke hier is gevolgd,

heeft zeker één groot voordeel; zij maakt het raadplegen van den catalogus gemakkelijker. In vele gevallen bevat de codex een gansche reeks van geschriften, welke — zooals de eisch is — met de titels, het aantal bladzijden, de editie's, waarin de tekst is afgedrukt, en voor bijzondere omstandigheden ook met de begin- en slotwoorden moeten aangehaald worden. Opdat de gebruiker nu niet verplicht zij om telkens naar het einde van de inhoudsopgave te zoeken — eene opgave soms meerdere bladzijden lang — ten einde aldaar over de voornaamste eigenschappen van den codex te worden onderricht, hebben de bewerkers van deze catalogi zulke aanwijzingen voorop gesteld; met een enkelen oogslag kan hij zich overtuigen, van welken aard het te raadplegen handschrift is. Dikwerf zullen deze bemerkingen voldoende zijn; doch wie nader verlangt te worden ingelicht over de bijzonderheden van een of anderen codex, hij vindt ze in overvloed medegedeeld onder afdeeling III, gelijk wij reeds hebben aangestipt. Wanneer op dit gebied nog iets te wenschen overblijft het zou zijn: dat de samenstellers van de catalogi ook melding hadden gemaakt van de watermerken, waar zij papieren handschriften voor zich hebben. En wat de beschrijving der banden aangaat: dat wel de wapens, welke erop voorkomen, worden aangegeven, doch geen melding is gemaakt van de overige stempels, waarmede die banden soms zijn versierd.

Laten wij echter bescheiden zijn met onze wenschen en bedenken, welk een arbeid er van deze mannen werd gevorderd. Mgr. Stornajolo heeft voor het bewerken van zijn cataloog, 500 nummers der codices Urbinates Latini omvattende, zeven jaren noodig gehad met een werkdag van acht uren. Behalve de beschrijving der codices zal hem niet weinig tijd gekost hebben het nauwgezet onderzoek naar de miniaturen, waaraan vooral deze afdeeling rijk is. In een toevoegsel van omstreeks negentig bladzijden deelt hij de uitkomst zijner studiën op dit gebied mede; achtereenvolgens worden de verschillende codices, welke miniaturen bevatten, ter hand genomen en bladzijde voor bladzijde de daarop

voorkomende blad- rand- en letter-versieringen niet alleen opgesomd maar tevens uitgelegd. Allerlei wetenschap kwam hierbij te pas, want men verluchtte op last der hertogen van Urbino zoowel rechtsboeken en werken over natuurheel- en sterren-kunde als de bijbel, breviers, de *Roman de la Rose* en de *Divina Commedia* van Dante. Groote diensten zijn daarmede onder meer bewezen aan eene wetenschap, waarbij nog zooveel onzekerheid en duisternis heerscht, aan de Iconographie, gewijde en ongewijde. Als een bijzondere verdienste, aan dit gedeelte van den catalogus eigen, mag niet onvermeld blijven de beknopte en toch duidelijke stijl, waarin de mededeelingen zijn neergeschreven; wie zich ooit aan dat soort van werk heeft gezet — en ook de geduldige lezer van een aantal kunstgeschiedenissen — weet, hoe moeilijk beide eigenschappen daarbij zijn te vereenigen; het klare en pittige Latijn van Stornajolo kan tot voorbeeld strekken.

De bewerkers van den anderen cataloog hebben zich als taak gesteld de codices Vaticani Latini te beschrijven. Deze verzameling, het »fondo Vaticano" geheeten, is verreweg de voornaamste van de tot nog toe beschrevene; zij behoort tot de eigenlijke boekerij der pausen, waarvan de oorsprong opklimt tot Bonifacius VIII, en welke na het einde van het Westersche schisma door Martinus V en Eugenius IV op nieuw is geregeld. De tegenwoordige prefect van de Vaticaansche biblotheek, pater Ehrle, heeft reeds in 1890 hare lotgevallen tot het einde der ballingschap van Avignon beschreven; wij kunnen hier mededeelen dat weldra het tweede deel van zijne *Historia bibliothecae Romanorum pontificum* zal verschijnen. Natuurlijk bezit ook deze collectie, welke niet minder dan elf duizend Latijnsche codices bevat, een schat aan miniaturen. Wat echter bij de handschriften van Urbino, waarvan de waarde bovenal in de versiering bestaat, prijselijk was, bleek hier onmogelijk. De bewerkers beloven echter de miniaturen in een afzonderlijk werk te behandelen, dat te gelijk proeven van het schrift der codices zal geven en den titel verkrijgt van: *Collezione paleografica Vaticana.* Een ander onder-

scheid van dezen catalogus is, dat de arbeid over meerdere personen werd verdeeld. Het leeuwen-aandeel kregen hierbij de twee »scriptores", wier naam het titelblad vermeldt: Marco Vattasso en Pio Franchi de' Cavalieri. Ofschoon bijgestaan door hunne ambtgenoten in de Vaticaansche bibliotheek, Mercati en La Grelle, hebben zij niet minder dan zeven jaren noodig gehàd om dit ééne deel van den catalogus te voltooien, en nog konden slechts 678 codices beschreven worden. Welk een arbeid hierbij werd gevorderd, zal eerst den zaakkundige volkomen duidelijk worden, wanneer hij het forsche quarto-deel zelf raadpleegt. Om dit eenigszins toe te lichten, zij het mij geoorloofd op een onderdeel van hunne taak te wijzen. Bij het catalogiseeren geldt thans de regel, dat, wanneer de tekst van een handschrift reeds is gedrukt, dit worde medegedeeld, en wel met nauwkeurige aangifte van de plaats, waar die gedrukte tekst is te vinden. Een nuttige maatregel, doch welke aan de bewerkers van dezen cataloog zeer hooge eischen stelde. En daarbij heb ik nu niet zoozeer op het oog het opsporen en naslaan van zeldzame uitgaven, ofschoon ook dit veel tijd zal gekost hebben, maar vooral het raadplegen der groote verzamelwerken, bij voorbeeld van Migne's *Patrologie*. Waar het gansche boeken en meer uitvoerige verhandelingen betreft, zal men zich betrekkelijk licht kunnen overtuigen, òf en wàar deze in zulke werken zijn afgedrukt. Heel wat moeielijker wordt het echter om na te gaan, of eene verhandeling van kleineren omvang, eene homilie, eene hymne, een brief en dergelijke stukken van korteren adem in één van de 217 deelen der Latijnsche Migne-uitgave voorkomen. Wel staan den bezitter van dit verzamelwerk een gansch stel »Indices" ten dienste, doch het hulpmiddel, waaraan hij het meeste behoefte heeft bij de besproken soort van arbeid, en dat, wanneer het anonyme stukken betreft, zelfs in het geheel niet te ontbeeren is: een lijst der beginwoorden — deze ontbreekt zoowel bij Migne als bij de overige verzamelwerken. De beide medehelpers zijn dan ook onvermoeid werkzaam geweest om zulke lijsten van »incipit's" uit Migne en andere

patrologische werken op te stellen; hun arbeid was op de eerste plaats aan den catalogus der Vaticaansche bibliotheek gewijd, maar zal ook eerlang daarbuiten nut kunnen stichten; zij hebben het voornemen alphabetische registers uit te geven op Migne en wie met hem verzamelwerken van Latijnsche Vaders tot stand brachten.

Wij hebben ons hier moeten vergenoegen met de beteekenis en waarde van dezen bibliographischen arbeid in algemeene trekken aan te geven, maar hopen, dat de lezer althans de overtuiging zal ontvangen hebben, dat er onder de beambten van de Vaticaansche bibliotheek een frissche werklust en echt wetenschappelijke zin heerscht. Als Nederlander wensch ik nog de vraag te beantwoorden, of er in deze catalogi niets valt te garen, dat voor onze geschiedenis bijzonder belang heeft. En dan hebben wij ons niet bezig te houden met den inhoud der hier beschreven codices, maar met hunne »scribae", de scrivers, de kopiisten, die het zware werk hadden, dat nog dikwerf slecht werd betaald, om de handschriften te verveelvuldigen. Om met de codices Urbinates te beginnen, wanneer wij de lijst der scribae nagaan, die voor het tot stand komen van deze verzameling hebben gearbeid, dan treft ons het groot aantal vreemdelingen, daarop voorkomende. Verklaarbaar wordt dit, wanneer men weet, dat Vespasiano da Bisticci, die als »vorst der Florentijnsche boekhandelaars" in de vijftiende eeuw werd geprezen, en met wiens hulp Federigo II, de hertog van Urbino, zijne handschriftenverzameling begon aan te leggen, een aantal vreemdelingen als afschrijvers gebruikte. Allerlei kopiisten, van gene zijde der Alpen afkomstig, kwamen Vespasiano hunnen dienst aanbieden, en hij maakte gaarne ervan gebruik, want die vreemdelingen waren niet zoo ijdel en niet zoo veeleischend, vooral op geldelijk gebied, als zijne eigen landgenooten. Een Italiaansch humanist uit die dagen, Mario Filelfi, verklaarde daarom geen beter slag van schrijvers te hebben aangetroffen dan sommige vreemdelingen: »praeter barbaros quosdam". Uit de tot nog toe beschreven codices der verzameling van Urbino blijkt, dat ook twee Nederlanders onder

de scribae voorkomen: een *Jacobus Middelburch*, die alleen aanteekende, dat hij de schrijver was van een bundel verhandelingen aan Tertuliaan ontleend, en *Petrus de Trajecto*, uit Utrecht of Maastricht afkomstig, die in dienst stond van Vespasiano en gedurende de jaren 1453-1472 een zevental codices heeft afgeschreven.

Belangrijker is het aandeel, dat Nederlanders hebben gehad bij het vervaardigen van codices, welke tot de eigenlijk gezegde Bibliotheca Vaticana behooren. Raadplegen wij met behulp van den catalogus de jaartallen of andere aanwijzingen, welke de kopiisten bij hun naam hebben vermeld, dan blijkt, dat de meeste data vallen binnen het tijdvak van 1447-1454. Paus was toenmaals Nicolaas V, en een milder, meer edele begunstiger van wetenschap heeft nimmer op den Heiligen Stoel gezeten. Nog slechts »Maestro Tommaso" geheeten en in kommerlijke omstandigheden te Florence verkeerende, pleegde hij te zeggen, dat er twee zaken waren, waaraan hij, tot welstand gekomen, zijn geld zou besteden: het verzamelen van handschriften, en »murare" het bouwen. Dat woord, ons overgeleverd door Vespasiano, denzelfden Florentijnschen boekhandelaar, van wien wij hier boven spraken, en die zoo menigen beminnelijken karaktertrek in de biografie van zijn vriend en geestverwant heeft opgenomen, is door Tommaso Parentucelli, paus geworden, op vorstelijke wijze ingelost. Reeds voorheen was hij een boeken-liefhebber geweest van het echte ras, die als arm huisonderwijzer zijne spaarpenningen en soms meer dan deze aan handschriften besteedde, wiens hulp te Florence en elders werd ingeroepen, wanneer er bibliotheken moesten gesticht of geordend worden, en die later, als pauselijk gezant naar Duitschland afgevaardigd, ook in den vreemde zeldzame werken trachtte te verzamelen. Maar eenmaal tot de hoogste waardigheid opgeklommen, heeft Nicolaas V op veel ruimer schaal aan zijnen edelen hartstocht voor handschriften mogen voldoen. Nimmer kende Rome een tijdperk, waarin zooveel werd besteed voor het verzamelen en afschrijven van manuscripten dan gedurende dit zonnig pontificaat. De paus zelf ging hierbij voor, en rijke kardinalen als d'Estouteville en Barbo volgden het voorbeeld. Vooral aan de

Vaticaansche bibliotheek is zijn achtjarig bestuur ten goede gekomen: ruim 800 Latijnsche handschriften, benevens een aantal Grieksche, werden bij zijn dood in deze verzameling opgenomen. Terecht heeft de kunstenaar, die in één der zalen van de Vaticaansche bibliotheek het portret van Nicolaas V had te schilderen, den paus voorgesteld te midden van zijne boekerij, bezig met de hem zoo dierbare handschriften te ordenen. Nog ééne bijzonderheid uit het leven van dezen paus, welke het verklaarbaar zal maken, dat er onder de talrijke kopiisten te Rome toenmaals zoovele vreemdelingen werden gevonden. Zijn levensbeschrijver Vespasiano deelt ons mede, dat paus Nicolaas V bij voorkeur Duitschers en Franschen in dienst nam, daar hij de ondervinding had opgedaan, dat zijne landgenooten immer trachtten zich omhoog te werken, de dienaars uit den vreemde daarentegen alleen bekommerd waren voor de plichten, hun opgelegd, en ook in het nederigste beroep trouw en vergenoegd bleken. Op merkwaardige wijze komt deze ervaring overeen met hetgeen wij reeds uit de briefwisseling van Fifelfi betreffende de »barbari" onder de kopiisten hebben vernomen, en verklaard is tevens, waarom de catalogus van de Vaticaansche bibliotheek onder zoo vele andere namen van niet Italiaansche afschrijvers ook een zevental Nederlanders bevat. De beide eerste aldaar vermeld: *Arnoldus Ufer [?] de Zautboemel* en *Bartholomeus de Medemblic*, hebben alleen hun naam en het jaartal, waarin de codex werd geschreven, 1454 en 1452, vermeld. Mededeelzamer is: *Bruno Joannis de Davantria*, die een drietal handschriften heeft gekopieerd. Nadat hij te Padua den doktorstitel in het kerkelijke recht had verkregen, was hij in dienst gekomen bij den bisschop van Brescia, Piero del' Monte, een prelaat, die vooral in het Grieksch ervaren was en aan het hof van Nicolaas V vertoefde. Voor dezen schreef hij een paar codices en besluit zijn arbeid met het rijm:

Pax legenti:
Vita eterna scribenti.
Aperiat Dominus lectori sensum:
Scriptori vero regnum aeternum. Amen.

Later ging Bruno van Deventer over in den dienst van Piero Barbo, die onder Nicolaas V den kardinaalstitel had verkregen van San Marco en eenmaal zelf paus, den naam zou voeren van Paulus II. Voor dezen kardinaal kopieerde hij de uitleggingen van paus Gregorius den Groote op Ezechiël. Ook nog twee andere scriptoren, uit Nederland afkomstig, zijn tijdens de regeering van Nicolaas V te Rome werkzaam geweest: *Petrus de Middelburch*, een geestelijke, in vromen zin »Deo gratias" neerschrijvende, toen hij op 24 Augustus 1452 zijn codex, brieven en verhandelingen van Sint Hiëronymus bevattende, had voltooid, en *Joannes Pottere de Ziericzee*, die een deel der commentaren van Chrysostomus op Sint Paulus' brieven kopieerde, en in 1454 zijn rijk geïllustreerden arbeid — want hij was tevens een bekwaam verluchter — ten einde bracht. Wanneer wij ten slotte nog een paar kopiisten vermelden, die geen jaartal bij hun naam hebben aangeteekend en wier Nederlandsche oorsprong ook niet volkomen vast staat: *Petrus Beeckhusen* uit de dagen van Paulus II en *Oddo de Beka* uit den tijd van Sixtus IV, dan hebben wij, naar ik vermeen, alles bijeen, wat in deze catalogi van de Vaticaansche bibliotheek naar ons klein maar dierbaar vaderland wijst.

Dr. A. H. L. HENSEN.

DE PROMETHEUS-MYTHE EN DE OORSPRONKELIJKE OPENBARING.

De Prometheus-mythe is in waarheid »der fruchtbarste und tiefsinnigste Mythus von allen theogonischen, zu welchem religiöse sage, Volkssage und hoher Dichtersinn gleichmässig beigetragen haben" [1]).

Zooals wij haar vinden in de werken van Hesiodus [2]) verluidt de mythe als volgt:

Prometheus behoort tot het geslacht der Titanen; hij is de zoon van Japetus en Klymene en de vader van Deukalion en Hellen.

In den beginne staan goden en menschen vijandig tegenover elkander. Zeus vooral is den stervelingen kwalijk gezind.

Bij gelegenheid van een twist tusschen beide partijen te Mekone in Sikyon over het den goden bij het offer verschuldigde deel tracht Prometheus den oppersten god te bedriegen. Een grooten offerstier verdeelt hij in tweeën: het eene gedeelte bestaat uit het vleesch en de eetbare ingewanden, bedekt met de huid van het offerdier, het andere zijn niet dan de knoken, met een vetlaag omhuld. Zeus bemerkt het bedrog; maar dewijl hij gretig de hem aangeboden gelegenheid te baat neemt, om den mensch te tuchtigen, veinst hij den toeleg niet te merken en kiest het slechtere deel. Bij het zien der knoken ontsteekt hij in toorn, en onthoudt nu tot straf aan de menschen het gebruik van het

---

1) Robert-Preller, *Griechische Mythologie*[4], I, 1, S. 91.

2) *Theogon.*, 536 vlg., *Werken en Dagen*, 42 vlg,; vgl. Plato, *Protag.*, Lucret., *De Rer. Nat.*, 1092, Verg,, *Ecclog.* VI, 42, Lucian, *Prometheus es in verbis* en *Prometheus seu Causasus*, enz.

vuur. Tegelijk verbergt hij alle levensbehoeften in den schoot der aarde.

Hard was nu het leven der stervelingen, die hun brood moesten eten in het zweet huns aanschijns. Maar Prometheus kwam hun te hulp en stal het vuur in een hollen narthex-stengel om het den mensch weer dienstbaar te maken [1]). Op nieuw trachtte Zeus zich te wreken en gebood zijn zoon Hefaistus een wezen te vormen, het menschdom tot plaag. Het was de eerste vrouw, Pandora genaamd. Met schalksche naïveteit en behaaglijken lust voor het bekoorlijke en ideale, zooals die slechts onder den ijl-blauwen hemel van Hellas kan rijpen, schildert de mythe, hoe de goden allen de handen ineen slaan, om het verderfelijke godengeschenk op de heerlijkste wijze op te smukken:

Klei en water saam te mengen wordt bevolen aan Vulcaan.
Uit die men'gling, uit die kneding moet een vrouwenbeeld ontstaan.
't Zij met menschenspraak en leven, 't zij met maagd'lijk schoon bedeeld,
Zulk een schoon als in Godinnen 't oog der Hemelgoden streelt.
Pallas leer' haar kunstig weven, leer' haar toov'ren met de naald.
Dat vooral de gunst van Venus, mild op 't vrouwenhoofd gedaald,
Vlugge lonkjes schenke aan de oogen, stichters van verliefden gloed,
Lachjes kweeke, lustjes wekke, rijk in zielverovrend zoet.
De Argusdooder [2]) scherp' haar zinnen, doe haar taal bevallig zijn,
Leer haar vleien en bedriegen. 't Is de wil zoo van Jupijn.
't Wonder werkstuk was voltogen. Aardig plooit Minervas hand
Kleed en mantel: aardig klemt zij haar om 't lijf den gouden band.
't Snoer is aan den hals der schoone door de Gratiën gestrikt.
De Uren hebben haar den bloemkrans geestig op het hoofd geschikt [3]).

Hermes, de hemelbode, brengt deze vrouw aan Prometheus' broeder Epimetheus. Wèl had Prometheus dezen gewaarschuwd,

---

1) De narthex (νάρθηξ), Lat. *ferula*, is een soort bremstruik, waarvan het merg als zwam dienst doet. —

Waaraan Prometheus het vuur ontsteelt wordt verschillend opgegeven: òf aan den haard van Zeus, òf aan het bliksemvuur, òf aan de zonneschijf. Bij Ptato steelt Prometheus het vuur uit de werkplaats van Hefaistus en Athene.

2) Hermes of Mercurius.

3) *Werken en Dagen van Hesiodus*, naar het Grieksch door D. J. van Lennep (Amsterdam 1823) bl. 4, 5.

nimmer een geschenk van Zeus te aanvaarden, maar het lag in Epimetheus' natuur, het bedrog niet te merken, alvorens hij Pandora aan zijn haard had opgenomen [1]). Zij was het, die het vat opende, waarin allerlei kwalen, met name ziekte en ouderdom, lagen opgesloten, kwalen, die de mensch in het gouden, overgelukkige tijdvak niet had gekend. Alle kwalen ontsnapten, maar de hoop bleef aan den rand van het vat hechten.

Tot straf voor zijn vuurroof wordt Prometheus door Zeus met onverbreekbare boeien aan een zuil vastgeklonken, en dagelijks komt een adelaar zich voeden met de onsterfelijke lever van den rampzalige, die zijn gemartelde ingewanden telkens en telkens weer ziet aangroeien. Men wete, dat bij de Ouden de lever vaak als de zetel van booze gedachten en hartstochten werd beschouwd [2]). Eindelijk echter kwam Herakles, de geliefde zoon van Zeus en Alkmene, die den adelaar doodde en Prometheus bevrijdde. Deze bevrijding geschiedde met goedkeuring van Zeus, die aldus zijn zoon wilde verheerlijken.

Prometheus is ὁ πυρφόρος θεός de god-vuurdrager, de god, die het vuur van den hemel naar de aarde bracht, die den mensch in zekere mate in de gelegenheid stelde, deel te

---

[1]) Men spreekt gewoonlijk van «De doos van Pandora" eene uitdrukking, die, naar het schijnt, op hoegenaamd geene getuigenis der oudheid steunt. Hesiodus spreekt van een vat (πίθος), zoodat waarschijnlijk een dier groote vaten van aardewerk bedoeld wordt, die bij de Ouden in zwang waren en nog thans in Griekenland en Italië gebruikt worden. Vgl. Jordan-Preller, *Griech. Mythol.*[4], I, 1, S. 98 aanm. 1. Bekend zijn de reusachtige aarden vaten door Schliemann opgegraven te Hissarlik; zie ook *Ilias* V, 387, waar echter van een *koperen* vat, en XXIV, 527, waar van de twee groote lotsurnen sprake is, met goede en onheilvolle gaven gevuld. Luidens de gewone voorstelling der feiten gaf Zeus aan Pandora het vat mee; natuurlijker kan men zich de toedracht der zaak aldus voorstellen, dat het vat bij Pandora's komst zich reeds als geschenk van Zeus in het huis van Epimetheus bevond.

[2]) Uitvoerig bij Lippert, *Religionen*, S. 266. Het Etruskische *templum* vertoont zelfs den vorm eener lever: Deecke, *Etruskische Forschungen und Studien*, II, S. 65 vgl. — Op soortgelijke wijze als Prometheus wordt ook Tityos gepijnigd: Verg., *Aen.* VI, 598; Ovid., *Metam.*, *IV*, 457.

hebben aan het goddelijke. Want het vuur, zoo meende men, is niet slechts iets volstrekt-goddelijks, wanneer het zich volheerlijk in den straalgloed van zon en sterren en in het flikkerende bliksemflitsen openbaart, — ook op aarde is het vuur de minst stoffelijke, de alles doordringende kracht, symbool van geweld en vernietiging, het is waar, maar toch ook het noodzakelijke element, de onontbeerlijke faktor bij het opbouwen der menschelijke beschaving, bij het wrochten en streven van den menschelijken geest. Prometheus is dus de weldoener des menschdoms, althans volgens de latere Helleensche opvatting. In hem werd verpersoonlijkt, al wat het menschelijk vernuft ooit had ontdekt, en tengevolge eener valsche woordafleiding werd de god *Prometheus* als de *Voorzienigheid* der stervelingen geëerd [1]). Aldus is deontwikkeling der mythe.

Maar Prometheus is als Titaan tevens ook de vertegenwoordiger der menschelijke beschaving in zooverre deze tracht door te dringen tot het wezen der dingen, tot de meest verborgen schuilhoeken der natuur, om aan de godheid als het ware hare geheimen te ontwringen: vertegenwoordiger van het menschdom, dat wil plukken van den boom der kennis, dat dorst naar weten en bevroeden en in deze aandrift zoo licht de grenzen van het menschelijke overschrijdt, tot verwatenheid overslaat en zich met de godheid gelijk wil stellen: *et eritis sicut dii.*

Evenals de Faust-sage beeldt de *latere* Prometheus-sage uit het ongebreideld streven naar macht en kennis van het »dolkoene, alle gevaren trotseerende menschengeslacht" [2]), een streven, onnavolgbaar schoon geteekend door de meesterhand van Sofokles in zijn *Antigone*. Men vergunne mij het keurig vertolkte koorlied [3]) hier in zijn geheel weer te geven:

---

[1]) Προμήθεια beteekent voorzichtigheid, voorzorg, schranderheid. In de Homerische hymne tot Hefaistus (XX) is het deze vuurgod, die de beschaving brengt.

[2]) Hor., *Od.*, I, 3, 25 vlg.

[3]) *Antigone*, metrisch vertaald door J. v. Leeuwen Jr. (Leiden) Bl. 19.

Alles verwint de mensch: hij heerscht,
En zijn meerdere leeft er niet.
Zeeën bruischen, het grimmige zuid
Zendt zijne vlagen — hij vreest ze niet;
Omstuwd van zwellende baren
Doorijlt hij 't schuimende nat.
De Almoeder Gaia, de onuitputbre,
De eeuwige bronne des levens, vernedert hij,
Dwingt ze met woelende kouters in dienstbaarheid,
Kneedt haar murw met paardenhoeven.

Hèm het schuwe gediert des wouds!
Hèm der vogelen wufte drom!
Hèm het schubbige broed der zee!
Hij omloert ze, hij stuit hun vaart
In 't ijle webbe van draadrag:
De vindingrijke mensch!
Zijn schranderheid bedwingt het roofdier
Huizend in 't holle gesteente; — gehoorzaamheid
Biedt hem het vurige ros en gehoorzaamheid
De onvermoeibare stier der bergen.

Hij schiep zich de taal en hij kleedt
Windsnelle gedachten in woord.
Hij bouwde zich woningen, bouwde steden,
En tart er storm en regenvloed
En 't nijpen van de winterkou,
Nimmer onmachtig, nooit versagend. Koom wat wil,
Het vindt hem nooit ten einde raad.
Slechts den dood ontgaat hij niet,
Doch kwalen zonder tal bestrijdt hij, verwint hij.

Ernstig-waarschuwend klinkt de slotstrofe:

Maar schrandere vinding en kunst,
Die gave, zoo mateloos groot,
Niet zegen alleen, het verderf ook brengt zij.
't Geluk woont dáár waar vrome zin
Der goden heilge wetten hoedt: —
Smaadlijke val is het deel der trotschen. Huis en staat
Beklijven niet zoo de ootmoed faalt.
Moog geen godsverachter ooit
Zich nestlen in mijn hart, mijn haardstee ontwijden.

Prometheus wil in doorzicht wedijveren met de raadsbesluiten van Zeus zelve, en dit voert hem ten val [1]).

In een grootsche trilogie [2]) heeft Aeschylus de karaktertrekken van Prometheus, hem door Hesiodus, den hoogbezielden tolk der Attische sage overgeleverd, breeder uitgewerkt, maar tevens scherper omlijnd.

Bij Aeschylus is Prometheus op-ende-op Titaan, zwellend van oproerig verzet tegen Zeus, brandend van opofferende liefde voor het menschdom. Naast den oppersten god heeft hij gestreden om de alleenheerschappij, maar als het blijkt, dat deze het menschdom aan zijn treurig lot wil overlaten, wendt hij zich van hem af. Nu trekt *hij* zich den mensch aan en vooral door de weldaad des vuurs opent hij de rijke ader der welvaart, baant hij den weg tot de heerschappij over al het geschapene. Zeus voelt zich gekrenkt en Prometheus wordt in de Skythische woestenij aan eene rots vastgeklonken.

De Titaan lijdt, maar blijft onwrikbaar als het kille gesteente; Okeanus en de Okeaniden trachten hem tot onderwerping te brengen en zijn gemoed te verteederen, — maar te vergeefs: hij volhardt in zijn onbuigzamen trots, hij jammert om zijn lijden, maar wil de schuldbekentenis niet uitspreken, die hem de vrijheid hadde weergegeven. Verwensching op verwensching slingert hij tot Zeus den dwingeland, die hem onrechtvaardig houdt geboeid. Daarenboven weet hij — en dit strekt hem tot troost — dat de heerschappij van Zeus eerlang een einde zal nemen en een nakomeling van de rampzalige Jö in het twaalfde geslacht zijn bevrijder zal zijn. »En echter", zoo spreekt hij,

> En echter zal die trots zich eenmaal diep vernederen!
> Dat hart zal beven, dat geen liefde kan vertederen,
> geen wanhoopkreet doordringt. Gij werkt uw eigen val,

[1]) Hesiod., *Theogon.*, 534. Van daar zijn bijnaam ἀγκυλομήτης de arglistige. Ook Loki, de Noorsche vuurgod, is sluw, ja boosaardig, een karaktertrek, die de Indische vuurgod Agni mist.

[2]) *Prometheus de Vuurdrager*, *Prometheus Geboeid*, *Prometheus Verlost*. Alleen het tweede stuk bezitten wij volledig. Aeschylus moet ook nog een satyrspel geschreven hebben met den titel: *Prometheus de Vuuraanlegger*.

vrijmachtbre Jupiter! De vloek uws vaders zal
zich eens vervullen! Ja, de grijze godenkoning,
verstoten door zijn zoon van uit de hemelwoning,
moet zich gewroken zien, wanneer die zelfde zoon
door eigen overmoed zal tuimlen van den troon!
Uw donder moge nog verschriklijk om ons grommen:
eens zal zijn schrikgeluid in uwe hand verstommen!
Uw bliksem moog nog de angst verspreiden over de aard:
voor al dien praal van macht is 't Noodlot niet vervaard!
De kroon wankt op uw kruin; gij zult uw gruwlen boeten!
Onmijdbaar is uw val, of 'k zie u aan mijn voeten!
Ziet gij den vijand niet, die u verpletten moet?
Met vlammen, ijslijker dan heel uw bliksemgloed,
bestormt hij uw Olymp. Zijn hoofd reikt tot de starren;
hij trapt van krijgsdrift, en doet d'afgrond opensparren!
De bergen daavren, en de zee ontspringt haar bed!
En gij, gij stort ter neêr! Van zulk een slag ontzet,
ziet Pluto u vol schrik 't gebied der hel betreden;
terwijl het menschdom juicht, dat eindelijk zijn beden
verhoord zijn door dat Lot, dat eenig 't Al regeert,
en dat de goden zelf, als 't Hem behaagt, verneêrt! [1])

Standvastig ook ten overstaan van den hemelbode Hermes, die hem zijn geheim tracht te ontwringen, wordt hij te midden van donder en bliksem en rotsgekraak, met het beroep op de elementen: »Ziet, hoe ik onschuldig lijd.!" in den Tartarus geslingerd.

Maar eindelijk, eindelijk daagt het verlossingsuur, en op zijn tocht naar de Hesperiden verschijnt Herakles, die den adelaar doodt en de boeien verbreekt. Tegelijk wordt ook de onsterfelijke plaatsvervanger gevonden, door Zeus als voorwaarde gesteld, en blijde gaat de wijze Kentaur Chiron, die aan een onheelbare wonde lijdt, voor Promotheus in den dood.

Hemel en aarde, godheid en menschheid zijn weer verzoend: de Titanen verlaten den Tartarus, de wereldvrede is hersteld [2]).

---

[1]) Da Costa, *Kompleete Dichtwerken*, I. bl. 138.

[2]) Robert Preller, *Griech. Mythol.*, t. a. p.; A. Pierson, *Hellas* (Haarlem, 1896), bl. 242 vlg. Van de modernen behandelden de Prometheus-sage o. m. Goethe in een monoloog, Herder in eenige tafereelen: *Der entfesselte P.*, en Shelley in zijn *P. unbound.*

Luidens de sage heeft Prometheus ook het lichaam des menschen gevormd uit klei en met hemelvuur bezield; andere overleveringen leeren, dat Zeus of Athena den mensch de ziel hebben ingestort. In Focië toonde men, volgens de getuigenis van Pausanias [1]), bij de stad Panopeus nog een hut van ruwen baksteen, waarin Prometheus de menschen zou gevormd hebben; en in de nabijheid lagen steenen, van kleiachtige kleur, vrij wel riekende naar menschenvleesch: overblijfselen van de kleisoort, waarvan Prometheus zich bediende.

Men heeft gemeend in de Prometheus-mythe onmiskenbare sporen van de oorspronkelijke openbaring weer te vinden: schepping, zondenval en verlossing zouden ten duidelijkste in de Helleensche overlevering hun weerklank vinden. »Deux fables mythologiques bien connues", schrijft Auguste Nicolas [2]), »ne sont évidemment qu'un souvenir allégorisé de la déchéance du genre humain et de la promesse de sa réhabilitation: la fable de *Pandore*, et celle de *Prométhée*". En verder: »Le double caractère du Messie, tout à la fois triomphateur et victime, se retrouve dans le drame de *Prométhée enchaîné*, qu'un pourrait appeler *l'attente du Libérateur*, et vient, avec les autres traits que nous avons relevés, démontrer aux yeux les plus prévenus que cette fable n'est qu'une fausse copie de la vérité qui forme le fondement de notre Religion, dont elle fait ressortir vivement l'antique et puissante réalité."

Fr. Hettinger [3]) is van hetzelfde gevoelen: »In der Sage von Prometheus und seinem Feuerdiebstahl erkannte schon das kirchliche Altherthum [4]) einen dem Sündenfalle Adams

[1]) *Descriptio Græciæ*, X, 4, 3. Vgl. Gruppe, *Griechische Mythologie* (München, 1897 Coll. Iw. v. Müller) I, S. 97, 98.

[2]) *Etudes philosophiques sur le Christianisme* (Paris, 1870), II, p. 30 vlg.

[3]) *Die Dogmen des Christenthums* (Freiburg i/B., 1885) II, S. 400.

[4]) Clem. Alex., *Strom.* I, p. 384. — Vgl. Lactantius, *Divin. Instit.* Lib. II, c. XI De hac [Sibyllina] hominis fictione poetæ quoque, quamvis corrupte, tamen non aliter tradiderunt: namque hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis." S. August., *De Civit. Dei*, Lib. XVIII, c. 8: »quem [Prometheum] propterea ferunt de luto formasse homines, quia sapientiæ optimus doctor fuisse perhibetur". Hier geeft de H. Augustinus eenvoudig de Grieksche opvatting weêr.

verwandten Mythus.... Die Brüder Prometheus und Epimetheus stellen die Menschheit dar; durch den Vorwitz des Weibes des letzteren, Pandora, ist Krankheit und Tod in die Welt gekommen.... Wenn *Hesiod* erzählt, Prometheus habe beim Opfer den Zeus betrogen, dieser habe sodann den Menschen das Feuer entzogen, Prometheus aber es wieder gestohlen und sei dann auf Zeus' Befehl in Bande geschlagen worden so lange, bis Herakles, des Zeus Sohn, nicht ohne den Willen des Vaters, ihn erlöste, so sehen wir hier im Gewande des Mythus Sündenfall und Erlösung unverkennbar ausgesprochen". Men veroorlove mij aangaande deze zienswijze eenige opmerkingen.

* * *

Vooreerst komt het mij voor, dat men de mythe moet ontdoen van den dichterlijken opsmuk, waarmee de fantasie èn van Hesiodus èn vooral van Aeschylus haar hebben getooid.

Wij zagen reeds, hoe Aeschylus de symboliseering van het naar ontwikkeling en onafhankelijkheid dorstende menschdom, die reeds in de behandeling der Prometheus-mythe bij Hesiodus doorstraalt, vrijer en zelfstandger heeft uitgewerkt.

Nu is het zeker verre van gemakkelijk deze partikularistische bestanddeelen aan te geven, maar men vergete niet, dat de vergelijking ons in deze gewichtige diensten kan bewijzen. Zoo is b. v. de plaatselijke bepaling van Prometheus' ketening bij Aeschylus stellig een toevoegsel van lateren datum. Bij Hesiodus is de mythe in beide verhalen nog volstrekt zonder eenig lokaal aanknoopingspunt. Maar uit verwante mythen blijkt, dat ook de verlossing van Prometheus niet tot de oorspronkelijke sage kan gerekend worden.

Van een lijden, dat Prometheus voor het menschdom vrijwillig op zich neemt, bij Hesiodus weer geen spoor; geen woord ook, dat gewaagt van den wijzen Chiron, die vrijwillig voor Prometheus in het duister van den Tartarus afdaalt, niet slechts bij Hesiodus, maar in heel den Helleenschen mythen- en sagenkring. Wèl wordt van Chiron tot in de hooge oud-

heid door tal van schrijvers menig andere mythologische trek meegedeeld, zoo b. v. zijne verwonding, zijn avontuur met den jager Aktaeon enz. Zou dan de traditie van Chiron's opoffering, zonder twijfel merkwaardig genoeg, in Aeschylus haar eenigen tolk gevonden hebben? Natuurlijk is de mogelijkheid daarvan niet uitgesloten; maar men lette er tevens op, dat bedoelde mythische trek in hoegenaamd geene der verwante mythen noch bij de kultuur-, noch bij de niet-kultuurvolken terugkeert.

Nog een tweede punt verdient 's lezers volle opmerkzaamheid. De Prometheus-mythe is niet uit èène, maar uit verschillende mythen samengegroeid, iets wat door niemand wordt ontkend. Steunend op het gevoelen van gezaghebbende filologen en mythologen zou ik de volgende oorspronkelijk onafhankelijke mythen willen aannemen:

I. Prometheus vormt menschen uit klei.

II. 1. Prometheus bedriegt Zeus bij het offer, en Zeus, op het menschdom vertoornd, verbergt voedsel en vuur.

2. Het vuur wordt door Prometheus gestolen.

3. Prometheus wordt door Zeus geketend.

4. Prometheus wordt door Herakles verlost (?)

5. Zeus, op de menschen verbolgen, zendt hun Pandora, door wier toedoen alle onheil over de aarde wordt verspreid.

In dezen mythen-cyklus is de ontwikkeling der macht van Zeus haast onverklaarbaar. De ketening van Prometheus, gesteld ook, dat zij een verzinsel van Hesiodus is, eischt in dezen samenhang het bestaan eener mythe, die een geleidelijken overgang vormt. Tweemaal heeft Prometheus het in listen en lagen op Zeus gewonnen; waardoor is Zeus de meerdere geworden, dat hij hem kan ketenen? Wij mogen veronderstellen, meent Gruppe, dat Prometheus een onderpand zijner macht heeft verloren, dat wij ons kunnen voorstellen onder den vorm van nektar of ambrozijn. »Dadurch, dass Zeus dieses Unterpfand der Macht gewann, ist er Herr über die Menschen geworden, und er beginnt seine Herschaft damit, dass er Prometheus, der ihn zweimal zu täuschen versucht, in

Fesseln schlagen lässt" [1]). Zoodoende krijgen wij ten slotte III. Het rooven van den godendrank; deze mythe vinden wij in Indië terug.

Laat ons thans de verschillende bestanddeelen van den Prometheus-cyklus in het bijzonder nagaan.

Vooreerst dan: Prometheus vormt het menschelijk lichaam uit klei. »De zoon van Japetus", zoo verhaalt Ovidius [2]), »vermengde aarde met regenwater en formeerde haar naar het beeld der alles regeerende goden". Ook Aristofanes gewaagt van menschen uit klei gekneed [3]).

Bij de Australiërs is de rol van Prometheus toegedacht aan Pundjel, bij de Melanesiërs aan Qat en in de mythen der Maori's aan Tiki. Pundjel (»arendsvalk") maakte twee leemen beelden van menschen en danste daarom heen. Hun haar — de een had sluik, de ander kroes haar — maakte hij van boomschors; dan ging hij op hen liggen en blies zijn adem in hun mond, neus en navel, tot zij eindelijk volwassen jonge menschen werden. Pundjel is echter niet alleen menschenschepper, hij is een bovennatuurlijk wezen, dat het kwade straft. De Melanesische Qat is half god, half kultuurheld. Wat Tiki betreft, deze kneedde den man uit roode klei, òf met zijn eigen bloed, òf met het roode water der moerassen vermengd [4]).

Luidens andere kosmogonische sagen zijn de eerste menschen uit boomen gegroeid, uit gomboomen, zeggen de Australiërs, terwijl het Germaansche folklore peren- en noteboomen, esschen en hazelaars noemt [5]). Elders ontstaat de mensch uit rotsen, moerassen of dieren. Volgens eene Esthnische overlevering komt hij uit het hout. Luidens de Indische sage trok de *mahān ātmā* (de groote geest) den eersten mensch uit het water. Kultuur- en niet-kultuurvolken staan hier op

---

1) *Culte und Mythen*, S. 582.

2) *Metam.*, I, 82 vlg.

3) *Aves*, 686: πλάσματα πήλου. Vgl. Lucian., *Prometheus*, 12.

4) Lang, *Onderzoek*, enz., I, bl. 144, 164, 274, II, bl. 2.

5) Grimm, *Deutsche Mythol.*, III, S. 162. Ook de Grieksche sagen spreken van esschen.

een zelfden mythischen bodem. Evenals Homerus [1]), en in een fragment Pindarus, van den oorsprong des menschdoms uit boomen, rotsen of moerassen gewaagt, laten Zoeloe's en Basoeto's de eerste aardbewoners uit poelen en rietbosschen te voorschijn komen. De Herero's beweren uit boomen ontsproten te zijn en de Bantoe's stellen er eene eer in, af te stammen van het kameleon [2]).

De Germaansche kosmogonische mythen bewegen zich in twee tegenovergestelde richtingen. In de Oostgermaansche mythen der Edda ontstaat de makrokosmos uit den mikrokosmos, in de Westgermaansche omgekeerd. Uit het bloed van den reus Ymir werd de zee geschapen, uit zijn vleesch de aarde, uit zijne beenderen de bergen, uit zijne handen de rotsen en klippen, uit zijn schedel de hemel [3]), uit zijne hersenen de wolken. Het eerste menschenpaar ontsproot uit twee boomen en werd door de goden met ziel en leven, geest, gevoel, gehoor, gezicht en spraakvermogen begaafd. De reuzen daarentegen kwamen uit de zijde en de voeten van den slapenden Ymir te voorschijn.

De Westgermaansche kosmogonie is ons voornamelijk uit vier dokumenten uit christelijke tijden bekend, waarin de echo weerklinkt der voormalige heidensche volksopvatting: eene inlassching in het *Rituale ecclesiae dunelmensis*, die dagteekent uit de X^e^ eeuw [4]), een hs. van het Emsigerrecht, eene plaats uit Godfried van Viterbo's *Pantheon*, en een gedicht uit de XIIe eeuw over de vier evangeliën, dat wij hier ten deele laten volgen:

---

[1]) *Ilias*, XXII, 126, *Odyssea*, XIX, 163; vgl. Stat. *Theb.*, IV, 339, Juvenal., *Sat.*, VI, 12, Hesiod., *Theogon.*, 35.

[2]) Schneider, *Die Religion der afrikanischen Naturvölker* (Münster i. W. 1891) S. 64, 74, 76, 87.

[3]) Volgens de Indische mythe werd de hemel uit Brahma's schedel gevormd.

[4]) Deze luidt: »Octo pondera de quibus factus est Adam. pondus limi, inde factus (sic) est *caro*; pondus ignis, inde rubens est *sanguis* et calidus; pondus salis, inde sunt salsae *lacrimae*; pondus roris, unde factus est *sudor*; pondus floris, inde est varietas *oculorum*; pondus nubis, inde est instabilitas *mentium*; pondus venti, inde est *anhela frigida*; pondus gratiae, inde est *sensus* hominis". Zie Grimm, *Germ. Mythol.*[4], I, S. 468.

Von dem leime gab er ime daz *fleisch*,	Van het leem gaf hij [God] hem het *vleesch*,
der tow becêchenit den *sweihc*,	de dauw beduidt het *zweet*,
von dem steine gab er im daz *pein*,	van het steen gaf hij hem het *been*,
des nist zwîvil nehein;	zonder twijfel;
von den wrcen gab er ime di *âdren*,	van de kruiden gaf hij hem de *aderen*,
von dem grase gab er ime daz *hâr*,	van het gras gaf hij hem het *haar*,
von dem mere gab er ime daz *plut*,	van de zee gaf hij hem het *bloed*,
von den wolchen daz *mut*,	van de wolken het *gemoed*,
du habet er ime begunnen	dan heeft hij hem geschonken
der *ougen* von der sunnen.	de *oogen* van de zon.

Op welke wijze Zeus door Prometheus bij het offer bedrogen wordt is boven vermeld. Dit verhaal veronderstelt een toestand, waarin de menschen nog niet zwak en vergankelijk, de goden nog niet alwetend waren. Zeus merkt het bedrog niet, want hij is nog niet de allerhoogste. De verzen 551 en 552 der *Theogonie*, volgens welke Zeus de list wel doorschouwde, doch zich met opzet liet bedriegen, missen dus allen grond. Waarom koos hij dan toch de knoken? Waarom toornde hij eerst, toen hij de knoken zag? Waarschijnlijk vormen bedoelde verzen dan ook de inleiding tot de episode van Pandora [1]).

Men heeft de mythe van het offerbedrog beschouwd als een naïeve verklaring van het gebruik, slechts een luttel deel van het offer ter eere der goden te verbranden, om het overige zelf te nuttigen [2]). Aannemelijker lijkt mij de veronderstelling, dat deze mythe antwoordt op de vraag: hoe kwam schaarschte en ellende onder het menschdom? Op soortgelijke vraag antwoordt, zooals wij zullen zien, ook de episode van Pandora: een bewijs te meer voor de oorspronkelijke onafhankelijkheid van beide volksverhalen.

---

[1]) Gruppe, *Culte und Mythen*, S. 581.

[2]) Aldus Jordan-Preller, *Griech. Mythol.*, I. 1, S. 95.

Oorspronkelijk onafhankelijk was ook de mythe van den vuurroof; wellicht heeft Hesiodus haar het eerst met de mythe van het offerbedrog in verband gebracht. De kracht des vuurs — hetzij vroeger reeds bekend [1]), hetzij nog onbekend — was den mensch verborgen; »maar de wakkere zoon van Japetus wist Zeus te bedriegen, door den vèrlichtenden gloed van het rusteloos-flikkerende vuur te stelen in een hollen narthex-stengel" [2]).

De mythe van den vuurroof is uitvoerig behandeld door Adalbert Kuhn in zijn klassiek werk: *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks* (Berlin 1859), dat Prof. Mogk terecht den »Kanon der vergleichenden [d. i. sprachvergleichenden] Mythologie" noemt [3]). Tot beter begrip herinnere men zich, wat ik in mijn opstel: *Mythologie en Folklore* (Dl. CXV van dit tijdschrift) bl. 135 over Kuhn's verklaringsmethode heb gezegd. Evenals zijn zwager Schwartz vertegenwoordigt hij de zoogen. *meteorische* richting, die zich in hoofdzake in dezelfde banen beweegt als de naturalistische school van Max Müller: »Gaat de oorspronkelijke beteekenis der woorden te loor, dan worden de *nomina* tot *numina*, dan vergroeit de beeldspraak tot mythologie, dan worden de voorstellingen der natuurprocessen tot mythen". Zoo ook hier. Kuhn tracht door het vergelijken van Indische, Griekse, Italische en Germaansche mythen te bewijzen, dat men zich het aardsche vuur eertijds voorstelde als hemelsche vonken van een half-goddelijk, *gevleugeld* wezen, dat in den bliksemstraal op aarde neerdaalde. De bliksem wordt geboren uit de wolk, en wel op dezelfde wijze als het aardsche vuur in oeroude tijden uit het hout gewonnen werd door wrijving, of liever door het boren van den drilstok; en de voorstelling van dit natuurproces moest noodzakelijkerwijze vroeg of laat aanleiding geven tot de mythe der geboorte van den vuur-

---

1) Dit veronderstelt Hesiodus.

2) *Theogon.*, 566, 67.

3) *Grundriss d. Germ. Philol.*, I, S. 990. — Uit '58 dagteekent Kuhn's beknopte verhandeling, getiteld: *Die mythen von der herabholung des feuers bei den Indogermanen.*

god. Op zijne beurt bracht de vuurgod op aarde het leven voort; vandaar, dat bij de Indiërs de voornaamste brahmanengeslachten van den vuurgod Agni beweren af te stammen, en bij de Grieken de vuurbrenger Prometheus, luidens de sage, menschen vormde uit klei [1]). Vandaar verder, dat de gevleugelde vuurbrenger in het Germaansche folklore — met name de ooievaar, de specht of de St. Geertruivogel — in zijn snavel de kleine kinderen aanvoert. In Normandië is de vogel-vuurbrenger het winterkoninkje.

De volksvoorstelling van den vogel is te danken ten deele aan den gevleugelden vorm van den bliksem zelf, ten deele aan den vorm der eike- of esscheboomen, met hun wijduitgespreiden bladertooi. Immers ook uit deze boomen scheen het vuur door wrijving van dunne, zijn stam omrankende, woekerplanten geboren te worden [2]).

Vuur en vuurbrenger — hetzij godheid of vogel — vormden oorspronkelijk èèn denkbeeld; zoo is volgens de oudste Indische opvatting ook tusschen Mātariçvan, die den vuurgod Agni haalt. en Agni zelf geen verschil. De naam *Prometheus* — »da der name in alter zeit nicht blos name war, sondern seine eben den mythos bildende bedeutung hatte" — drukt dan ook etymologisch niet enkel het verleenen maar ook het winnen van het vuur uit, want hij hangt samen met het sanskr. *pramantha* »vuurstok" van het ww. *mathanāmi*, *manthanāmi*: ik wrijf, ik ontwikkel vuur door wrijving of boring. Hoe ontstond nu de mythe van den vuur*roof?* De wortel *manth* beduidt ook »stelen", zoodat *Prometheus* mettertijd de beteekenis van »vuurroover" kreeg. Op Griekschen bodem werden de begrippen »vuurwrijver, vuurroover" nog vermeerderd met de nuance van »voorzichtig, vooruitziende", (vgl. προμηθεία »voorzorg") ten gevolge van het ww. μανθάνω »ik leer" [3]) —

---

[1]) Volgens deze opvatting zou een oorspronkelijk verband bestaan tusschen mythe I en II 2.

[2]) Deze laatste verklaring komt mij vrij gezocht voor. Aldus meent Kuhn ook te kunnen uitleggen, hoe het komt. dat de kinderen gezegd worden aan boomen te groeien.

[3]) Kuhn, *Herabkunft des Feuers*, S. 12, 16, 17, 18, 36, 104, 253 vlg.

Over de woordafleiding wensch ik hier niet te spreken. Een zakelijk betoog zou àl te licht zich bewegen buiten het kader van deze studie. Laat ik slechts aanstippen, dat men μανθάνω tegenwoordig van Prometheus scheidt, en verder, dat onlangs nog de Austiner hoogleeraar Edwin Fay, den Griekschen Prometheus meende weergevonden te hebben in den vuursteler eener Indische sage, namens *Māthava* [1]).

Met eene etymologisch-naturalistische mytheverklaring als de bovenstaande is de anthropologische of folkloristische school al weinig ingenomen; en zeker is het, wat men van deze laatste richting ook mag denken, dat zij het observatieterrein aanmerkelijk verruimt [2]). »As Australian and American savages [3]) cannot conceivably have derived the myth of fire-stealing from the root *manth* and its double sense of stealing and rubbing, there must be some other explanation". Aldus Andrew Lang in een zijner laatste werken: *Modern Mythologie* [4]). En inderdaad, in zooverre de Kuhn-Müllersche verklaring zuiver filologisch is, kan zij in deze den toets der vergelijkende kritiek niet doorstaan; òf men zou moeten aannemen, dat een overeenkomstig filologisch proces bij de niet-Indogermaansche volken heeft plaats gehad.

Andrew Lang beschouwt het *stelen* van het vuur als behoorende tot het wezen der mythe [5]). Prometheus *stal* het vuur, volgens Hesiodus, in een narthex-stengel; zoo ook in de mythen der Australiërs en van andere onbeschaafde volken. Een enkel voorbeeld als *curiosum*. Toen Rootoolgar, de kraanvogel, huwde met Goonor, de kangaroe, was het vuur nog onbekend. Zonder bepaald doel wreef Rootoolgar twee stukken hout tegen elkaar en ontdekte aldus de kunst van het vuurmaken. Hij wilde zijn kunst geheim houden, maar het geheim werd gestolen door Reeargar, den havik. In het algemeen, zegt

---

[1]) *Prometheus in India*, in het *Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung* (K Z), XXXVII, 1, S. 154.

[2]) *Mythologie en Folklore*, bl. 146.

[3]) Wier isoleerende talen immers geen wortel *manth* kennen.

[4]) Londen, 1897, p. 195.

[5]) *Modern Mythologie*, p. 195, 96.

Lang, spelen dieren in de mythen der wilden de hoofdrol. Aldus verklaart hij het verschijnen van den *vogel*-vuurbrenger, waarvan boven gesproken werd. Ook in de volksverhalen der Andaman-eilanden pleegt een vogel den vuurroof; een raaf steelt het vuur bij de Thlinkeets, een coyote of prairiewolf bij de Cakrocs, elders een kikvorsch of inktvisch.

Vanwaar nu de trek van het vuur*stelen*? Gesteld dat een Wilde, dat een kultuur-volk in een toestand van primaire beschaving om de eene of andere reden zijn vuurbron kwijt raakt. Wat doen, wanneer alle bewoners in den omtrek vijandig gezind zijn? Wat blijft over, dan het onontbeerlijk vuur te *stelen*? En aldus besluit Lang, overeenkomstig zijn systeem: »the myth arose from the nature of savage ideas, not from unconscious puns" [1]).

Of het *stelen* tot het wezen der mythe behoort, blijft m. i. nog een open vraag. In tal van mythen vindt men hiervan geen spoor. Zoo vereeren b. v. de Negers van Afrika's westkust den god Njambe, die den mensch den akkerbouw leerde en hem het vuur in gebruik *gaf* [2]). Doch afgezien hiervan, — wat maakt in het systeem van Lang het volksverhaal tot mythe?

Hier zijn wij genoodzaakt, bij de naturalistische school of elders, naar een hoogeren, mythevormenden faktor om te zien. De episode van den vuurroof bevat, naar ik vermeen, een natuurverklarend volksverhaal, dat antwoordt op de vraag: hoe komt het, dat het vuur ons dient? Maar de volksvoorstelling werd mythe, dewijl men zich het vuur èn aan den hemel, èn op aarde verbeeldde als een hoogere, een goddelijke kracht, die met haar onweerstaanbaren zielegloed alle levende en levenlooze wezens doordringt.

Tot straf voor zijn vuurroof werd Prometheus door Zeus aan een zuil vastgeklonken. In den *Prometheus Geboeid* is het folteroord Skythië, in den *Prometheus Verlost*

---

[1]) *Modern Mythologie*, p. 197.

[2]) Schneider, *Die Religien der Afrikanischen Naturvolker*, S. 41.

de Kaukasus. Deze bepaling van plaats schijnt hierin haar oorsprong te vinden, dat Skythië het land was van het staal — immers, het vuur dient ter bewerking der metalen — en de Kaukausus rijk is aan vulkanen. Ook de Perzische Ahriman blijft duizend jaar geboeid, en de Noorsche Loki werd om zijn misdrijven geketend tot het einde der tijden. Dan zal hij verlost worden, evenals de boeien van Prometheus zullen worden geslaakt. Maar de overeenkomst is niet dan uiterlijk: Ahriman is veeleer de verpersoonlijking van het diabolisch beginsel, hij is de boosaardige godheid, evenals in de Edda de god Loki, die dan ook in christelijke tijden op de allereerste plaats met den duivel vereenzelvigd werd. »Da [in die helle] is er gebunden sêre", meent Wernher [1]), en uitdrukkingen als »de duivel is los" vervingen het Noorsche: *Loki er or böndum* (Loki is losgebonden). De vuurroof echter wordt in geen enkele mythe, noch bij de Indogermanen, noch bij de niet-kultuurvolken met ketening bestraft. De meeste overeenkomst met de Grieksche mythe biedt wel de Indische vuurroof door Mātariçvan; maar ook hier noch van ketening, noch van bevrijding eenig spoor. Schoemann blijkt dus wel gerechtigd te beweren: »Soviel ... ist gewiss, dass die poetische Fabel von der Empörug der Titanen gegen den höchsten Gott, von seiner harten strafe und seiner endlich doch von Zeus ihm zugestandenen Erlösung der Volksreligion und dem Cultus fremd war" [2]).

De mythe van Pandora is ten deele reeds boven besproken. Pandora (Πανδώρα) — de naam komt in de *Theogonie* niet voor — is een bijnaam der aarde. Zoo luidt eene aanteekening van den scholiast bij v. 972 van Aristofanes' *Vogels*, waar dit woord voorkomt: »de aarde, dewijl zij ons alles schenkt, wat tot het leven noodzakelijk is". Elders, zoo b.v. bij Pausanias [3]), vindt men *Anesidora* »die geschenken

[1]) In zijn *Maria* 191. Vgl. mijne studie: *Lippert's «Ahnenhultheorie»* in dit tijdschrift, Dl. *CXIX*, bl. 347; Grimm, *Deutsche Mythologie*, I, S. 203, II S. 845.

[2]) *Griechische Alterthümer* (Berlin 1855), S. 472.

[3]) *Descriptio Graeciae*, I, 31, 4.

verleent," als bijnaam der godin Demeter, met welke Pandora veel overeenkomst vertoont. Gereedelijk kunnen wij dan ook de veronderstelling van Preller [1]) aanvaarden, dat »das Bild jenes ersten Weibes, der griechischen Eva, zuerst durch eine sinnbildliche Uebertragung der Mutter Erde entstanden war, welche nach Plato Menex. 231 das erste Weib und das Weib slechthin ist".

Maar ik ga beslist *niet* met Preller mee, waar deze het verhaal van Pandora met het vat »ein paränetisches Märchen von bestrafter Neugier" noemt [2]). Ik weet wel, dat een zelfde moraal ten grondslag ligt bij het verhaal van Homerus, hoe de winden door Aeolus, den windgod, aan Odysseus in een zak werden meegegeven, dien zijne makkers in hun nieuwsgierigheid losmaakten. Ook is het volkomen waar, dat de sage bij Babrius (58) alle lokale kleur mist en zelfs volstrekt geen namen vermeldt (behalve dien van Zeus). Maar juist de slotregels van Babrius wijzen er op, hoe het verhaal moet dienen ter verklaring van het feit, dat alle goeds ons is ontnomen en de hoop alleen achtergebleven. Duidelijker nog blijkt mij dit uit eene mythe, die in Brazilië in omloop is: daar was het altijd dag, totdat iemand een meisje trouwde, wier vader »de groote slang" de eigenaar was van den nacht. De vader zond den nacht op eene flesch, »gebotteld". De flesch mocht niet ontkurkt worden, voor dat de boodschappers de bruid hadden bereikt, maar in hunne nieuwsgierigheid openden zij de flesch en lieten er den nacht ontijdig uit [3]). Men lette er wèl op, dat nacht en duister in het folklore bijna algemeen als een fysiek kwaad worden beschouwd. M. i. behoort, evenals de vuurroof, ook de mythe van Pandora tot die uitgebreide groep, waarover ik in mijne studie, getiteld *De Bakermat der Sprookjes* [4]) gesproken heb. Immers, wat ik daar van sprookjes gezegd heb, is toepasselijk ook op mythen en sagen, geldt voor volksverhalen in het algemeen.

---

1) *Griech. Mythol.* I, 1, S. 97 aanm. 2.
2) *Griech. Mythol.*, I, S. 98.
3) Lang, *Onderzoek*, enz., I, bl, 109, 110.
4) Dl. CXXI van dit tijdschrift, bl 7.

Eene overgroote klasse van volksverhalen nl. — men noemt ze natuurhistorische of beter wellicht natuurverklarende — wordt gekenschetst door den drang, de weetgierigheid te bevredigen, met name een natuurverschijnsel te verklaren [1]). Zij geven antwoord op de vraag: hoe komt het, dat het vuur ons dient, dat de eik getande bladeren heeft? enz.; maar ook: Hoe komt het, dat de mensch moet sterven, hoe zijn de ziekten ontstaan? Eene natuurverklarende mythe kan tot het peil van sprookje afdalen, en dan is het sprookje de *detritus*; maar het natuurverklarend sprookje kan ook in verband treden met mythische personen, of een mythenvormenden faktor in zich opnemen en aldus het mythenkleed aanleggen. Wat hiervan zij, de natuurverklarende volksverhalen zijn geenszins uitsluitend het produkt der verbeeldingskracht. Een hoogere, ethische beteekenis kan hun niet worden ontzegd, allerminst aan de verhalen, die handelen over den oorsprong van het fysieke kwaad. En tot deze groep meen ik de Pandora-mythe te moeten terugbrengen. Zij stelt de vraag: hoe kwam het fysieke kwaad in de wereld? En de volksfantasie antwoordt, dat het de onbeteugelde nieuwsgierigheid van Pandora was, die alle kwalen en nooden over de menschen bracht: »Want voorheen leefden de geslachten der menschen vrij van kwalen, vrij van harden arbeid, vrij van zware ziekten, die het menschdom den ouderdom brengen; want spoedig worden de stervelingen oud in droefheid en wee" [2]).

Hier bergt het bonte, veelkleurige weefsel der fantasie echte, kostbare gouddraden. Want niet de verbeelding alleen geeft antwoord, ook het redeneervermogen is werkzaam en betoogt, dat de oorzaak van het fysieke kwaad het gevolg is van den toorn van een hooger wezen, door den misslag eens menschen verwekt. De misslag is hier een schijnbaar onbeduidende nieuwsgierigheid. Een sprookje uit Meklenburg verhaalt van eene beleediging, den H. Petrus aangedaan, waarover de heilige zich wreekte, door het hout te vervloeken,

1) Zie b. v. Dähnhardt, *Naturgeschichtliche Volksmärchen* (Leipzig 1898).
2) Hesiod., *Werken en Dagen*, v. 90 vlg.

dat vòòr dien tijd geen kwasten kende [1]). De Papua's van Nieuw-Guinea beschouwen hun kroeshaar en bruine gelaatskleur als een mindere volmaaktheid; zelf geven zij als oorzaak hiervan de uitspattingen hunner voorouders op [2]). Zoo ook meenen de negers van Australië, dat de pokken het minder aangename geschenk zijn van den god Darawigal, die in 't verre Westen woont, in gramschap ontstoken over 't verlies van zijn mes.

Maar vooral is de Pandora-mythe een antwoord op de vraag naar het ontstaan van den dood: »want spoedig worden de stervelingen oud in droefheid en wee" [3]). En inderdaad, het geweldige verschijnsel des doods, die het frissche leven verwoest, moest den mensch wel tot nadenken stemmen. De Amazoeloes vertellen: Umkulumkulu zond het kameleon tot den mensch met de boodschap, dat hij niet zou sterven. Maar het kameleon kweet zich slecht van zijn taak, het draalde zoolang, tot de god van zienswijze veranderde en den salamander zond, om de menschen den dood aan te kondigen [4]). De toorn der godheid wordt verklaard door een variant, dien Bleek ons meedeelt in zijn *Reineke Fuchs in Afrika*: Toen de menschen het bericht van het kameleon vernamen — het kameleon bij de Zoeloes kwam op tijd — »bedronken zij zich dag en nacht en deden wat hun maar in het hoofd kwam". Nu zond de vertoornde godheid de hagedis met de boodschap, dat het kameleon gelogen had [5]). Anders stellen de bewoners der Toeamotoe-eilanden zich de

---

1) Bartsch, *Sagen aus Meklenburg*, S. 521.

2) Spillmann, *Ueber die Südsee* (Freiburg 1896), S. 169.

3) Hiermede in tegenspraak schijnt *Werken en Dagen* v. 110: »'t sterven was een zacht ontslapen na een leven vol geneugt"; maar andere Helleensche mythen schenken ons de overtuiging, dat wel degelijk naar de oorzaak van den dood wordt gevraagd. »Men appear to have been free from death before the quarrel between Zeus and Prometheus", zegt Lang; en verder »Philodemus assures us that, according to a variant of the myth, it was Epimetheus who opened the forbidden cofier, *whence came Death*" *(Modern Mythology*, p. 184).

4) De la Saussaye, *Religionsgeschichte*, I, S. 182; Schneider, *Die Rel. d. Afrik. Naturv.*, S. 65.

5) Vgl. mijne studie: *Een sprookje bij de Cheyennes*, in *Volkskunde*, XIII, 182, bl. 12, 13.

toedracht der zaak voor. De eerste mensch, Tiki genaamd, ontstond hetzij uit kiezelsteen, hetzij uit het oeverzand. Toen zijne vrouw hem op eene misdaad betrapt had, doodde hij zich zelf, en werd aldus de oorzaak van alle sterfelijkheid [1]).

Eindelijk, de mythe van den godendrank, die het verhaal van Hesiodus veronderstelt, vinden wij in Indië. Agni, de god van het vuur, en Soma, het verpersoonlijkte sap der somaplant (*asclepias acida* of *sarcostemma viminale*) zijn daar twee nauwverwante godheden. Evenals Agni uit den hemel op aarde nederdaalde, zoo werd ook de bedwelmende somadrank aan de Gandharven en andere daemonen, die hem bewaakten, ontrukt en aan het menschdom geschonken. Bij Indiërs en Perzen is het soma (haoma) de drank der onsterfelijkheid (*amrta*) en groeit in de nabijheid, of druppelt uit een boom, die de »smartlooze" heet en alle kiemen in zich bevat. Met dezen boom vergelijke men Yggdrasill, den wereld-esch der Edda, wiens takken druipen van honigdauw. Ook het soma wordt door vogels — of door den god Indra onder den vorm van een valk — geroofd en op aarde gebracht; en de Noordsche meedrank of godendrank rooft de opperste god Odhin in adelaarsgedaante. De volksvoorstellingen van vuur- en somaroof danken, volgens Kuhn, haar oorsprong aan eenzelfde natuurverschijnsel: de bliksemende, regen-neerstortende onweerswolk; Agni is de bliksem, Soma het verpersoonlijkte wasdom-aanbrengende regenvocht [2]).

* * *

Blijken na dit alles de boven aangehaalde citaten van Nicolas en Hettinger nog op waarheid te berusten? Blijken de woorden van Dr. P. Hake [3]) ook op de Prometheus-mythe van toepassing: »Was die heidnischen Volksreligionen, auch die besten, an *religiöser Wahrheit* enthalten, sind nur dunkele, in Mythen eingehüllte und oft bis zur Unkenntlichkeit entstellte

[1]) Spillmann, *Ueber die Südsee*, S. 295; vgl. Dr. E. Hardy, *Die Vedisch-Bramanische Periode der Religion des alten Indiens* (Münster 1893), S. 128.

[2]) Kuhn, *Herabkunst des Feuers*, S. 5, 118, 125, 131, 257.

[3]) *Handbuch der allgemeinen Religionswissenschaft* (Freiburg i/B. 1875), II, S. 25.

Ueberlieferungen von dem Ursprunge und der ersten Geschichte des Menschengeslechts, gleichsam einzelne Goldkörner, vergraben in Bergen von Irrthümer und bedeckt met tausendjährigem Schutt"? Blijkt zijne bewering *in hare algemeenheid* onaantastbaar: »Diese Sagen beruhen nicht auf *blosser Reflexion* und eigene Erfindung, sondern, wie schon die auffallende Uebereinstimmung beweist, auf uralten Ueberlieferungen, die als Nachklänge der den ersten Menschen gewordenen göttlichen Verheissung eines Erlosers (1 Mos. 3, 15) sich unter allen Völkern erhalten haben"[1])?

Is dit alles niets dan »Rest von Wahrheit", »entstellte Wahrheit"[2]), en wat dies meer zij?

Ik meen te mogen beweren van neen. Wanneer wij de overlevering opwaarts tot zoo dicht mogelijk bij haar oorsprong naderen, verdwijnen tal van gelijkenissen, zoo b.v. de overeenkomstige begrippen van lijden en verlossing, uit den Prometheïsche mythenkring. Daarenboven, welke figuur zou Prometheus eigenlijk moeten uitbeelden? Volgens sommigen het zondige, oproerige menschdom, volgens anderen den lijdenden Christus, terwijl weer anderen in Prometheus de figuur van Lucifer zien, die aan het menschdom de verderfelijke wetenschap schonk. En wie is in waarheid te bevrijder, Herakles of Chiron? Men veroorlove mij hier, ten opzichte der rol in de Helleensche mythe aan Herakles en Chiron toegedacht, de zienswijze weer te geven van den uitstekenden Franschen apologeet, prof. Mgr. de Broglie, te vroeg, helaas, aan de wetenschap ontrukt: »L'idée d'Hercule, libérateur de Prométhée et fils de Jupiter, ce

Cher fils d'un père ennemi,

ne semble pas pouvoir être interprétée comme la conservation d'une idée chrétienne primitive. C'est une h stoire mythologique qui correspond à la période anthropomorphique qui succéda au naturalisme. On ne voit ni comment elle aurait traversé la période du naturalisme, ni pourquoi elle se serait conservée chez les Grecs et aurait disparu ailleurs, même chez les Juifs.

[1]) T. a. p., II, S. 184, 185.

[2]) Hettinger, *Dogmen*, II, 3, S. 453—521 *passim*.

»Il en est de même de l'idée de Prométhée souffrant pour les hommes et de Chiron mourant pour Prométhée.

»L'idée d'expiation par la souffrance est sans doute très ancienne; l'idée de substitution d'une victime innocente à une coupable peut aussi être antique, mais la forme plus précise d'un Dieu souffrant et mourrant semble être un développement postérieur de cette idée et non une forme primitive.

»Cette ressemblance si étroite avec le christianisme doit donc dans cette partie du mythe, être considérée soit comme une coïncidence, soit comme une divination de l'humanité cherchant le Sauveur dont elle a besoin" [1]).

Laat ons nu eenige andere trekken der mythe nagaan. Op het vormen van het menschelijk lichaam *uit klei* mag men m. i. niet te zeer den nadruk leggen, want luidens oudere sagen — ook Grieksche — ontstaan de menschen insgelijks uit boomen, rotsen en moerassen. Wat de episode van Pandora betreft, deze lijkt vrij wel op het verhaal der Genesis van 's menschen zondenval. Toch blijft het o. a. twijfelachtig, of de hoop, die aan den rand van het vat bleef hechten, wel de verwachting van een Verlosser typeert. Preller althans is van oordeel: »Selbst die einzige Hofnung (ἐλπίς), welche noch am Rande des Fasses als Pandora den Deckel wieder darüber stürzte hängen, also den Menschen eigen geblieben ist, kann in dem Zusammenhange dieser Fabel und überhaupt im Sinne der Alten keineswegs für etwas Gutes gelten". En in noot: »Es ist das falsche leere Hoffen und Warten, welches Prometheus b. Aesch. 252 den Menschen als eine Art Gegengift gegen die Noth des Lebens mittheilt" [2]). Treffend is verder de overeenkomst tusschen den boom, waaruit het goddelijke somavocht vloeit en den Boom des Levens, wiens vrucht de onsterfelijkheid verleende. Naar men weet wordt de afbeelding van een soortgelijken boom aangetroffen op een Babylonischen cylinder, die zich thans in het Britsch museum bevindt. »Cet arbre", zegt Vigouroux, »...c'est *l'asclepias*

---

1) *Problèmes et conclusions de l'Histoire des Religions* (Paris, 1897) p. 406.

2) Jordan-Preller, *Griech. Mythol.* I, 2, S. 28

acida, la même plante que le soma sacré des anciens Aryas" [1]). Men vergete echter niet, dat de boomkultus bij eene overgroote menigte van volken zulke reusachtige afmetingen vertoont [2]), dat men den Boom des Levens bezwaarlijk als de historische kiem hiervan kan doen gelden.

Wijst de Grieksche mythe dan niet op een »gouden tijdperk", of een vroegtijdig verloren gelukstoestand?

Onloochenbaar klinkt een kreet van smarte door de mythologieën van alle volkeren, golft in hun folklore een verre echo van zaligheid en welzijn uit vervlogen tijden [3]). Maar of tot deze mythen de Prometheus-sage moet gerekend worden [4]), lijkt mij twijfelachtig. Volgens Hesiodus hadden de menschen de gave van het vuur reeds leeren kennen, maar zooals wij gezien hebben is bij meer dan èène verwante mythe hoegenaamd geen spraak van de herovering van een vroeger gekend geluk. Ook eischt, naar het mij voorkomt, het vuur-*stelen* uiteraard niet de veronderstelling, dat het vuur reeds bekend was.

Met nadruk herhaal ik hier ter plaatse de zinsnede, die ik in *Mythologie en Folklore* schreef: »Waarom zou men in de goden- en halfgoden-cyklussen ook geene sporen kunnen weervinden dier groote gebeurtenissen, van welke de oudste geschiedboeken des menschdoms — de inspiratie hier buiten rekening gelaten — gewagen?" (bl. 151). Maar anderzijds betuig ik, warsch te zijn van eene verbasteringstheorie, die in *alle* overleveringen der heidensche volkeren *niet dan* sporen der oorspronkelijke openbaring meent weer te vinden. Wat is ons omtrent die oorspronkelijke openbaring buiten het verhaal van den Bijbel met volle zekerheid bekend? Men kan toch kwalijk uitsluitend als grondslag aannemen een feit, welks inhoud en omvang zelf op hypothesen berust. De

---

1) *La Bible et les découvertes modernes* (Paris, 1189) I, p. 337.

2) Zie b.v. Mannhardt, *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme* (Berlin, 1875), vgl. *Mythologie en Folklore*, bl. 139, 140.

3) Hesiod., *Werken en Dagen*, 109—231, Ovid., *Met.* I, 89—150, Juven., *Sat.* VI, 1—20. Verg., *Georg.*, I, 121 vlg.

4) Aldus Nicolas, *Christianisme*, II, p. 26 vlg.

aanhangers der verbasteringstheorie *pure et simple* gaan daarenboven van een valsch beginsel uit: »Ce principe", zegt Mgr. de Broglie, »c'est que les ressemblances entre les légendes et les mythes doivent s'expliquer toujours par une source commune" [1]). De lezer herinnere zich, dat ik in mijn opstel *De Bakermat der Sprookjes* [2]) heb aangetoond, hoe treffend de overeenkomst is tusschen sprookjes bij de meest verschillende, de verst van elkaar verwijderde volken, ook dààr, waar de ethnologie van geen gemeenschappelijken oorsprong weet. Deze opmerkelijke overeenkomst dient volstrekt niet altijd verklaard te worden door èèn of meer gemeenschappelijke centra, maar berust in tal van gevallen op eene gemeenschappelijke denkwijze des volks, op eene overeenkomstige openbaring der volksziel. En hetgeen waar is van de sproken, geldt voor volksverhalen in het algemeen, voor legenden, sagen en mythen. Doch gesteld, dat alle min of meer gelijkluidende verhalen uit èèn bevoorrecht centrum afkomstig zijn, wordt dit centrum dan steeds bepaald door het Mozaïsch verhaal van de oorspronkelijke openbaring? »Dut-on même croire qu'il y a une source commune, il faudrait encore prouver que la forme chrétienne de la tradition est la forme antique. On pourrait en effet admettre que les deux notions analogues sortent d'une source qui ne soit semblable ni à l'une ni à l'autre" [3]). Hoeveel redelijker lijkt mij deze uitspraak, dan de meening van Hettinger: »Alle Kosmogonien der Völker weisen durch ihre übereinstimmende Grundzüge auf diese Uroffenbarung hin, desen reinste Form der inspirirte Geschichtschreiber uns mittheilt" [4]). Stellig zou men dit b. v. van de Noorsche kosmogonie tegenwoordig wetenschappelijk niet meer kunnen beweren na de theorie van Bugge, dat de godenliederen der Edda dagteekenen uit de tijden der Vikingers, die de christelijke traditie op hunne zwerftochten uit Ierland meebrachten. In

---

[1]) *Histoire des Religions*, p. 403.
[2]) Dl. CXXI van dit tijdschrift, bl. 1 vlg.
[3]) De Broglie, *Histoire des Religions*, p. 403.
[4]) *Die Dogmen des Christenthums*, II, 1, S. 193.

dit geval zou de mythologie der Edda wèl op de christelijke openbaring steunen, doch niet op de »Uroffenbarung." Ik zeg: »in dit geval", want de theorie van Bugge vond hare bestrijders; maar om haar wetenschappelijk karakter blijft toch de oorspronkelijkheid der Noorsche mythologie vooralsnog verdacht.

Gewijde en ongewijde overlevering kunnen onafhankelijk zijn ondanks hare schijnbare gelijkenis. Maar ook in dit geval is die gelijkenis niet steeds *louter toevallig*.

In de Prometheus-mythe meen ik inderdaad eenige trekken te bespeuren, die het gevolg zijn eener *natuurlijke* openbaring: immers, het Godsbegrip ligt binnen het bereik van ieder redelijk, denkend wezen en zijne wet heeft de Godheid in de harten der menschen gegrift. In de kosmogonische mythe is Prometheus het goddelijke wezen, dat het menschelijk lichaam kneedde uit klei. Ook in die mythen echter, volgens welke de mensch uit rotsen en boomen groeide, vertoont zich de scheppende macht der godheid, hetzij uitdrukkelijk, zooals in Hesiodus' *Werken en Dagen*, v. 134, waar Zeus het is, die den mensch uit esschen schiep, hetzij in het gewijde karakter der voorwerpen, waaraan de mensch zijn lichaam ontleent. En zoo getuigt Prometheus met den Pundjel, Qat en Tiki der niet-kultuurvolken en den Mahān ātmā der Indiërs, dat eene hoogere macht het lichaam des menschen heeft geformeerd.

De mythen van het offerbedrog en van Pandora antwoorden m. i. op de vraag: hoe kwam het fysieke kwaad, hoe kwam de dood in de wereld? In beide mythen is harde arbeid, ziekte en dood het gevolg van den toorn der godheid, door het vergrijp eens menschen veroorzaakt. Zware arbeid, ziekte en dood komen den mensch, zooals wij zagen, als onnatuurlijk voor [1]), en lijken hem het noodlottig gevolg van een schuldenlast, die op het menschdom weegt. Ook de katholieke geloofsleer beschouwt den dood als een gevolg, een straf der zonde — natuurlijke en bovennatuurlijke openbaring

[1]) Vgl. ook Lang, *Modern Mythologie*, p. 178.

vallen hier samen, want beiden klimmen tot een zelfden oorsprong op; — maar zij beschouwt den dood niet als onnatuurlijk. Immers, »vòòr de zonde was het menschelijk lichaam niet onoplosbaar door eene inwonende levenskracht, die de onsterfelijkheid verleende, maar de ziel bezat zekere op bovennatuurlijke wijze, door de hand der godheid geschonken macht, waardoor zij het lichaam van alle verderf kon vrijwaren, zoolang zij zelf aan God onderworpen bleef" (St. Thomas I, Q. XLVII, a. 1.). De natuurmensch huivert voor den dood tengevolge der innige vereeniging van zijne onsterfelijke ziel met het sterfelijk lichaam.

Onloochenbaar m. i. weergalmen hier stemmen, die de weerklank zijn eener natuurlijke openbaring; stemmen, ook duidelijk waarneembaar in de episoden van den vuurroof en den somaroof, waaruit blijkt, dat men de noodzakelijkste vereischten tot het leven der menschen: vuur en regen, beschouwde als van goddelijken oorsprong.

In het folklore der heidensche volkeren stralen volheerlijk de begrippen van *Godsbestaan* en *Vergelding*.

Van deze begrippen gaat uit de bezielende kracht, die de mythen-vormende faktoren van natuurbeschouwing, totemisme, animisme een hoogere wijding schenkt; in deze begrippen, waartoe het kausaliteitsbeginsel den mensch voert, ligt besloten het hoogere zieleleven der niet-christelijke volkeren; maar uit deze beginselen, wier bestaan eene nauwgezette folkloristische analyse openbaart, gewordt ons tevens de troostvolle gedachte, dat ook op de hoofden dier ongelukkige natuurgenooten, die daar neergezeten zijn in de schaduwen des doods, een straal van Gods ontfermende, eindelooze liefde daalt: want ook hun is het gegeven te voldoen aan het uitdrukkelijk gebod des Heeren: »Gelooven moet de toetredende tot God, DAT HIJ IS, en dengene, die Hem zoeken, EEN VERGELDER IS" [1]).

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

---

[1]) *Hebr.* XI: 6,

EEN ZIELEBEELD.

Een Zielebeeld: In sneeuwig wit gewaad,
Het glanzend haar met de aureool omtogen,
En rozenblos op 't minnige gelaat,
De Moedermaagd. Heur zalig-blijde oogen,

Op 't kindje zien, wat zoet daar staat,
Aan hare borst geleund. Zijn armpkens pogen
Haar blanken hals te vatten. Zie, het slaat
Zijn oogjes neer op mij, vol mededoogen. —

In 't ronde lieve Engelkopjes staren,
Met blijheid in het oog. En lachjes varen
Hun allen om den mond, als rozen rood.

Zoo rees, zoo stond, van zachten glans omgeven,
Het beeld voor mij. En 't was of hooger leven,
Of hooger liefdevlam het hart ontschoot.

F. W.

NIEUWE UITGAVEN.

ZAPLETAL. *Der Schöpfungsbericht der Genesis (I, 1 — II, 3) mit Berücksichtigung der neuesten Entdeckungen und Forschungen.* — Freiburg (Schweiz), Universitätsbuchhandlung (B. Veith), 1902. Preis: M. 3.

Reeds kort na haar verschijnen vond de studie, waarop wij hier de aandacht wenschen te vestigen, een zeer onvriendelijk onthaal bij zekeren G. in de *Litterarische Rundschau für das katholische Deutschland* (1 Okt. 1902, n. 10). Het schijnt, dat deze G. voor de lezers der *Rundschau* een persoon is van zoo superieur-wetenschappelijke beteekenis, dat zijn zeggen voor hen geldt als bewijs en voor goed aan alle discussie een einde maakt. Deze G. zegt, dat Zapletal's studie de verklaring van het Hexaemeron geen schrede verder brengt, dat de katholieke theologie uit deze brochure volstrekt geen nut zal trekken, wijl de auteur de bronnenscheiding der modernen aanneemt, van meening is, dat er verwantschap bestaat tusschen het bijbelsch scheppingsverhaal en de kosmogonieën der Egyptenaren, Phenicièrs en Babyloniërs en ten slotte — wat het ergste is — dat Zapletal bij zijne verklaring van het Hexaemeron theorieën huldigt, die, wanneer zij op het Nieuwe Testament worden toegepast, tot David Strauss voeren. Meer niet. Men zij dus op zijn hoede.

Toch gelooven wij, dat men zich om de bazuinstooten van dezen waakzamen torenwachter niet zoo bezorgd hoeft te maken, als zou er een stormloop tegen de Kerk te vreezen staan van een oud-testamentischen Strauss. Strijdlustigheid tegen het heilig geloof heb ik in Zapletal nog niet kunnen

bespeuren. Zonder beeldspraak: de brochure van den freiburgschen professor bevat, mijns inziens, niets waardoor het dogma wordt geschaad; veel meer mag men zeggen, dat zij de katholieke wetenschap van dienst zal zijn. Een reden, waarom ik haar zonder bedenken durf aanbevelen bij allen, die door velerlei middelen tot een bevredigende oplossing wenschen te komen der vele moeielijkheden, die het bijbelsch verhaal zoo duister maken. Niet, dat met deze studie alles licht geworden is. Wat zij echter heeft opgehelderd, moge blijken uit het volgende.

De schrijver begint met de stelling, dat Gen. I—II, 3 afzonderlijk dient behandeld te worden. Gen. II, 3 vv. wijkt van Gen. I af, zoowel wat stof als wat woordenkeus aangaat. Ook wordt in Gen. II, 3 vv. de schepping niet verhaald, maar verondersteld. Gen. II, 4, dat, althans wat 4*a* betreft, volgens de meesten bij het voorgaande behoort, is door een latere hand ingeschoven, eerst 4*a*, daarna 4*b*. Door voorop te stellen, dat Gen. I een eigen, van het tweede hoofdstuk geheel onderscheiden karakter draagt, is tegelijk de reden aangegeven, waarom deze studie alleen het zoogenaamde eerste scheppingsverhaal omvat. Daarna volgt de tekstverklaring, die aan zaakrijkheid en duidelijkheid niets te wenschen overlaat. De nieuwste kommentaren op Genesis en de meest gezaghebbende werken over de geschiedenis der oostersche volken zijn hierbij met zorg geraadpleegd. Bijzondere waardeering verdient Zapletal's weerlegging van Holzinger, Gunkel, Budde e. a., die in den meervoudsvorm »faciamus" (v. 26) een overblijfsel zien van het polytheïsme, dat vroeger ook in Israël zou gehuldigd zijn, en van Lagarde, Gunkel e. a., die in de woorden »secundum imaginem et similitudinem nostram" »den massivsten Anthropomorphismus" bij P. meenen ontdekt te hebben. Gen. II. 1 wordt vertaald: »So wurden vollendet Himmel und Erde und all ihr Heer". Daar de nieuwe verklaring, die Zapletal van het scheppingsverhaal geeft, op deze overzetting berust, komen wij er later op terug. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de kosmogonieën der Egyptenaren, Pheniciërs en Babyloniërs.

Bij de phenicische kosmogonie vindt men het bekende citaat uit Eusebius, dat Philo, de Bybliër, aan Sanchuniaton zou ontleend hebben. Over Eudemus en Mochus, ons door Damascius bekend, valt niet veel meer te zeggen dan Zapletal van hen verhaalt. Een ruime plaats heeft hij gegund aan de Babyloniërs. Na vermeld te hebben wat Damascius en Berosus ons hebben nagelaten, geeft hij in hoofdzaak den inhoud der Chaldeeuwsche Genesis: *Inuma ilis* weer. De vertaling van Jensen [1]) volgt hij bijna overal letterlijk. Het is ons niet duidelijk, waarom de schrijver bij de vertaling van het aanhangsel op de tweede scheppingsmythe [2]) geen melding maakt van de verklaring, die Lagrange [3]) van *nam-mas-si-i* (lin. 4 en lin. 6) voorstelt. Onzes inziens was het wenschelijk geweest, dat de auteur in bijzonderheden had aangegeven, waar de heidensche mythen met het bijbelsch verhaal overeenkomen, waar zij er van afwijken. Wel vindt men bij de tekstverklaring en in het vierde hoofdstuk een en ander aangestipt en wordt in het vijfde de verwantschap tusschen beide eenigzins uitvoeriger behandeld, maar toch wordt hier te veel van de oplettendheid der lezers gevorderd en aan hun scherpzinnigheid overgelaten.

Alvorens zijn eigen verklaring voor te dragen, onderwerpt Zapletal de thans bekende theorieën aan een ernstige critiek. Al deze systemen behelzen brokstukken der waarheid, maar geen geeft een volkomen oplossing. De letterlijke opvatting legt er met recht nadruk op, dat de auteur van Gen. I de dagen als natuurlijke dagen beschouwt; het »idealisme" heeft gelijk, wanneer het beweert, dat de opvolging der scheppingswerken niet noodzakelijk historisch is; de mythische uitlegging is in zooverre niet in dwaling, als zij in Gen. I uitdrukkingen vindt, die in de mythologische scheppingsverhalen eveneens voorkomen; en ten slotte bevat ook het »periodisme" een

---

1) *Assyrisch-babylonische Mythen und Epen*, 1 Hälfte, S. 3 vv. in de *Keilinschriftliche Bibliothek* van Eberhard Schrader, VI Band, 1 Teil.

2) Blz. 50; Jensen o. c. blz. 43.

3) *Revue biblique*, 1896, blz. 399.

korreltje waarheid, wanneer het zegt, dat de schepping der wereld feitelijk niet in zes natuurlijke dagen, maar in meerdere tijdperken heeft plaats gehad. Doch een volkomen verklaring, de geheele waarheid, vindt men in deze stelsels niet. Zij moet elders gezocht worden.

Het scheppingsverhaal draagt vóór alles een godsdienstig karakter. Wat de schrijver er van zijn lezers wil leeren is dit: de wereld is door God geschapen, door Hem alleen en wel door de enkele macht van zijn woord. De schepping is anthropocentrisch, d. w. z. de mensch is het doel der zichtbare schepping. Ten slotte wilde de auteur de viering van den Sabbath inscherpen.

Wat wij in de heidensche scheppingsmythen zien: het optreden van demiurgen en van andere godheden, die zich met het voortbrengen der dingen als afmatten, daarvan geen spoor in het bijbelsch verhaal: God alleen schept, en Hij doet dit met een enkel woord. Bij de volkeren, die Israël omringden, werden zon, maan, sterren, planten en dieren als godheden vereerd. In Gen. I wordt uitdrukkelijk gezegd, dat al deze dingen niets meer zijn dan voortbrengselen van Elohim en dus geen goddelijke eer verdienen.

Wilde nu de schrijver van Gen. I deze waarheden aan Israël leeren, dan moest hij zich op populaire wijze uitdrukken. Ook was het raadzaam, dat hij de werken der schepping naar een bepaald schema rangschikte, zoowel om het begrip en het geheugen zijner lezers tegemoet te komen als om hun een tegenwicht te bieden tegen de heidensche scheppingsverhalen, die van alle zijden tot hen doordrongen. Om deze redenen schreef hij volgens de natuurkundige en mythologische opvattingen zijner tijdgenooten: volgens de eerste, om verstaan te worden, volgens de tweede, om ze te weerleggen. Zoo spreekt hij op den eersten dag van de schepping des lichts en eerst op den vierden van het verschijnen der hemellichamen, zoo verdeelt hij de wateren in hoogere en lagere, door het firmament van elkander gescheiden, daar volgens toenmaals heerschende begrippen het licht onafhankelijk was van de zon en de oude volken zich het uit-

spansel dachten als een zich over de geheele aarde welvende schutbedaking, door wier van tijd tot tijd geopende luiken het daar boven verzamelde water naar beneden kon stroomen. In de volkstaal waren sommige uitdrukkingen geijkte termen geworden om bepaalde dingen aan te duiden. En ofschoon deze termen bij sommige volkeren een mythologische beteekenis hadden, neemt de schrijver van Gen. I ze niettemin over, maar geeft hun tegelijk een gezonden zin. Zoo gebruikt hij om den chaos te beschrijven het woord Tehom, dat met Tiāmat der Babyloniërs overeenkomt. Maar wie het babylonische epos leest, zal terstond de verschillende beteekenis van die woorden begrijpen. Terwijl Tiāmat een monster is, dat door Marduk wordt bestreden, overwonnen en gedood, is Tehom niets anders dan de woeste vormelooze baaierd. In de babylonische mythologie komt »noemen" voor in den zin van »bestaan"; in Gen. I wordt »appellare" gebezigd om Gods opperheerschappij over al het geschapene aan te duiden. Terwijl in de heidensche kosmogonieën sprake is van een wereldei, dat door een godin wordt uitgebroeid, vinden wij in Gen. I de voorstelling: Gods geest zwevende over de wateren, waardoor wordt te kennen gegeven, dat de kracht van Elohim van het begin af de chaotische massa doordrong en door een soort van bevruchting voor de volgende scheppingen en evoluties vatbaar maakte. Maar de geest Gods is hier niet een deel van den chaos, zooals men dat vindt bij de ouden. Hij is de geheimzinnige kracht, die boven het stof verheven, de levenskiemen neerlegt en ontwikkelt in de onbezielde natuur.

Het kwam er echter ook op aan de geschapen dingen in een gemakkelijk te begrijpen schema aan de lezers voor te stellen. Wij hooren den auteur niet spreken van een schepping, die tijdperken van eeuwen omvat, want, had hij dit gedaan, wellicht zouden de Israëlieten hem dan niet begrepen hebben of op de gedachte gekomen zijn, dat Elohim evenals de mythologische goden met veel moeite de wereld geschapen had. Hij spreekt eenvoudig van zes scheppingsdagen, daar hij de scheppingsdaad als voorbeeld koos der week, om de

heiligheid en de viering van den Sabbath in te scherpen. Hoe nu heeft hij de scheppingswerken in dit schema gerangschikt? Men kent de verdeeling der scholastieken in *opus distinctionis* en *opus ornatus*. De eerste drie dagen verhalen het werk der scheiding, de drie laatste dat der versiering. Deze verdeeling berust op de latijnsche vertaling van Gen. II, 1: »*Igitur perfecti sunt coeli et terra et omnis ornatus eorum*". Zeker was het goed gezien van de scholastieken, toen zij meenden, dat in Gen. II, 1 de sleutel moest te vinden zijn van het geheele scheppingsverhaal. Maar ongelukkigerwijs is de vertaling »*omnis ornatus eorum*", waarop hun verdeeling berust, niet juist. De latijnsche overzetting is afhankelijk van »πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν" der LXX, maar het hebreeuwsche *saba* is geheel iets anders dan *ornatus; saba* beteekent: *exercitus: heir*, zoodat de vertaling luiden moet: »Alzoo werden de hemel en de aarde met al hun heir voltooid". Maar met deze vertaling vervalt de indeeling der scholastieken. Tegenover de schepping der heirscharen staat niet het werk der scheiding, maar de schepping der legerplaatsen. De scholastieke verdeeling in *opus distinctionis* en *opus ornatus* dient dus vervangen te worden door: *productio regionum et exercituum.*

De eerste drie dagen worden dus de legerplaatsen gevormd der heirscharen, die de drie laatste dagen worden voortgebracht. Het werk van den eersten dag is een soort van algemeene voorbereiding. Om orde te brengen in den duisteren baaierd moet er licht zijn. Dan verschijnen de gewesten, waar de heirscharen zullen wonen: de hemel voor de sterren, de lucht voor de vogelen, het water voor de visschen, de aarde voor de dieren des velds en den mensch.

De schepping der heiren geschiedt in een volgorde, die regelmatig beantwoordt aan het verschijnen der legerplaatsen. De vierde dag beantwoordt aan den eersten, de vijfde aan den tweeden, de zesde aan den derden.

In deze verklaring wordt het ook duidelijk, waarom de planten op den derden dag ontstaan vóór de schepping van de zon, iets wat in de verdeeling der scholastieken onverklaarbaar blijft. Want ofschoon de planten het schoonste

sieraad zijn der aarde en dus onder het *opus ornatus* moesten zijn opgenomen, zijn zij door de scholastieken niettemin onder het *opus distinctionis* ingedeeld. Het was dan ook onmogelijk haar een andere plaats te geven, daar het werk der versiering eerst met den vierden dag begint. Lagrange schijnt deze moeielijkheid gevoeld te hebben. De planten — zegt hij — zijn tusschen het werk der scheiding en dat der versiering in geplaatst: »comme une sorte de transition; attachées au sol, elles en font pour ainsi dire partie [1])". Heeft evenwel de auteur van Gen. I de schepping inderdaad willen beschrijven volgens het plan, dat Zapletal meent ontdekt te hebben — *productio regionum et exercituum* — dan moest de voortbrenging der planten noodzakelijk op den derden dag met het verschijnen der aarde verhaald worden. Volgens dit plan toch is de aarde de legerplaats van het heir, dat den zesden dag geschapen wordt. Alvorens dit heir verschijnt, moet de aarde voorbereid zijn op zijn komst, geschikt gemaakt om het te herbergen. De planten nu zijn onmisbaar voor de instandhouding van het leven van dieren en menschen, het heir van den zesden dag. Om deze reden hangt haar voortbrenging onafscheidelijk samen met die der aarde en wordt beider verschijnen op eenzelfden dag vermeld.

Tegen deze verklaring zou men kunnen inbrengen, dat, ofschoon bij de semitische volken het heir des hemels bekend is [2]), men op geen enkele plaats gewag vindt gemaakt van de legerscharen der aarde. Kon dus de schrijver van Gen. I denken aan het heir der vogelen, der visschen, der dieren en der menschen? Zonder twijfel, meent Zapletal, en dit niet alleen om den feitelijken strijd, die altijd onder deze wezens

---

1) *Revue biblique*, 1896, blz. 384. De H. Thomas geeft als reden, waarom de planten op denzelfden dag verschijnen als de aarde, het volgende aan: »Vita in plantis est occulta, quia carent locali motu et sensu, quibus animatum ab inanimato maxime distinguitur. Et ideo, quia immobiliter terrae inhaerent, earum productio ponitur, quasi quaedam terrae formatio". I, Qu. LXIX, art. 2, ad 1*um*.

2) Jer. VIII, 2; Dan. VIII, 10; Neh. IX, 6. Vgl. ook Jensen, *o. c.* blz. 425 en blz. 431. De sterren zijn de legermacht van Anu, den heer des hemels.

gevoerd wordt, maar vooral om hun *beweging*. De grondbeteekenis van *saba: heir*, is die van *bewegen, het optrekken* (in den strijd). Vandaar ook dat de auteur in vv. 20 en 24 telkens woorden bezigt, die *beweging* te kennen geven. Bij de schepping van den mensch was het niet noodig uitdrukkelijk van beweging te spreken, daar de mensch als koning der overige legerscharen optreedt en het begrip *heir* eigenlijk aan den mensch ontleend is [1]).

Het laatste hoofdstuk behandelt den ouderdom van het scheppingsverhaal. Tegen de nieuwere critiek verdedigt Zapletal met Gunkel, wiens bewijzen hem evenwel niet alle even deugdelijk toeschijnen, dat Gen. I niet door P. is uitgedacht. In verschillende stukken van het O. T. komen te veel toespelingen en varianten op Gen. I voor, om deze meening te kunnen volhouden. De taal der oud-testamentische geschriften kan slechts als een zeer onvolkomen middel worden aangemerkt om hun ouderdom te bepalen. Ook heeft men geen reden om af te wijken van de traditioneele opvatting, dat de Israëlieten, vóór zij Kanaän veroverden, den Sabbath kenden als een dag van eeredienst en van rust.

In Gen. I komen sommige uitdrukkingen voor, die, wat de taal, niet wat de beteekenis betreft, ontleend zijn aan het chaldeeuwsche scheppingsepos. Met kracht moet echter worden bestreden, dat dit zou geschied zijn onder de babylonische gevangenschap of tijdens de assyrische overheersching over Juda. Met meer waarschijnlijkheid kan men daarvoor aanwijzen den tijd der Tell-el-Amarna tafelen [2]). Ook bestaat er

---

1) Hummelauer, die eveneens *saba* vertaalt door *exercitus*, zegt: »Hinc colligere est, quid nomine *exercitus terrae* veniat: animalia, homo; vix plantae, quod aliquid plane immobile exercitui apud Hebraeos adnumerari haud consueverit. Ceterum expressio *exercitus terrae* secus in scriptura non occurrit, sed hic per zeugma exercitui coeli copulatur exercitus terrae". *Commentarius in Genesim*, 1895, p. 115. Vgl. ook Hummelauer, *Nochmals der biblische Schöpfungsbericht*, 1898, S. 43 vv.

2) Deze tafelen werden in 1888 bij Memphis gevonden. Zij behelzen de briefwisseling van de Egyptische Pharao's met hun schatplichtige vorsten van West-Azië uit de 14e en 15e eeuw vóór Chr. Zij zijn geschreven niet in egyptische hiëroglyphen maar in babylonisch spijkerschrift.

verwantschap tusschen het bijbelsch verhaal en de Egyptische en Phenicische kosmogonieën. Het komt Zapletal niet onmogelijk voor, dat in Gen. I een en ander aan de Babyloniërs ontleend is door middel van de Pheniciërs. Hierin wijkt hij af van Lagrange. »La ressemblance des récits — zegt deze — est précisément ce qu'elle devait être, si les Hébreux s'étaient inspirés des Chaldéens et les Phéniciens des Hébreux" [1]). Het scheppingswerk is in het oorspronkelijk verhaal over zes, niet over zeven dagen verdeeld geweest. De lezing der LXX verdient hier de voorkeur boven die der Massoreten. Volgens velen der nieuwere critici zou Gen. I door een priester geschreven zijn. Zapletal echter heeft daarin niets kunnen ontdekken, dat een specifiek-priesterlijk karakter verraadt. Men moet dan ook erkennen, dat Gunkel's argumenten voor deze stelling, met hoeveel rhetorische uitvoerigheid zij ook zijn uitgestald, weinig bewijzen.

Uit het overzicht van Zapletal's studie, dat wij hier gegeven hebben, zal het den lezer gebleken zijn, dat daarin als nieuw moet worden aangemerkt de vervanging der scholastieke indeeling in *opus distinctionis* en *opus ornatus* door die van: *productio regionum et exercituum*, iets wat met het dogma niets heeft uit te staan. Al het overige vindt men eveneens bij katholieken van onverdachte orthodoxie. De vertaling van *saba* door *heir* wordt door uitmuntende katholieke kommentatoren voorgestaan en de verwantschap tusschen het bijbelsch scheppingsverhaal en de heidensche mythen lijkt ook den meesten onmiskenbaar. De vraag, waarover het geschil loopt, is: aan welk bericht de prioriteit moet worden toegekend. Deze vraag echter raakt de historische critiek. Men wordt hier dus niet voor de keuze gesteld: katholicisme of rationalisme. Of moet men zeggen, dat de katholieke exegeten, die Zapletal's opvatting deelen, alle op weg zijn naar Tubingen of kransen leggen op het graf te Ludwisburg?

p. B. D. VAN BREDA, O. P.

---

1) *Revue biblique*, 1896, blz. 406.

Praelectiones de Iure Matrimonii, quas in Seminario Warmundano habuit et in commodum auditorum suorum typis excudi curavit Th. M. VLAMING J. U. D. *iuris ecclesiastici in eodem Seminario Professor.* Tom. II fasc. post. 524 p. Prostant apud auctorem Warmundae, 1902.

Dit tweede gedeelte bevestigt mij in de overtuiging, uitgesproken bij de verschijning van het eerste: Prof. Vlaming heeft met deze *Praelectiones* een degelijke bijdrage geleverd tot verrijking en versterking der wetenschap. Degelijk door den inhoud, degelijk ook door den geest, die ze bezielt en de harten der leerlingen veroveren moet. En, voeg ik er gaarne bij, niet van de leerlingen alleen. Ook ons, dienstdoenden priesters, die de leerjaren al achter den rug hebben, biedt dit werk veel, zeer veel goeds. Uit de beste bronnen heeft de schrijver het beste geput en geeft het ons in voortreffelijken vorm. Haast geen quaestie van kerkelijk huwelijksrecht en van wat ermede samenhangt, of hij heeft ze aangedurfd en op doelmatige wijze behandeld.

Maar juist omdat hij aan zulke hooge eischen, als hij zich voor dat gewichtig werk stelde, voldaan heeft, vallen enkele onnauwkeurigheden, ook in dit tweede deel, terstond op. Zoo heeft Prof. Vl. b.v. voor de *corrigenda et addenda*, die het werk besluiten, geen gebruik gemaakt van de nieuwste uitgave van Eschbach's standaardwerk [1]). Zoo zocht ik te vergeefs de vermelding van de zoo diep ingrijpende wetswijziging, die in het laatste viertal jaren door het H. Officie is tot stand gebracht ten opzichte van de *participatio facultatum Apostolicarum* ten gunste van den Vicaris-Generaal [2]). En heeft Van de Burgt inderdaad gezegd, wat het

---

1) De titel luidt aldus: *Disputationes physiologico-theologicae tum medicis chirurgis tum theologis et canonistis utiles auctore* A. ESCHBACH, CONG. S. Sp. *Gallici Seminarii in Urbe Rectore.* Ed. altera pluribus aucta. Romae, 1901. Hier vindt men over de foecundatio artificialis heel wat meer (o. a. een uitspraak van het H. Officie van den 24 Maart 1897) dan in de 1e uitgave van 1884, waarvan Prof. Vlaming zich voor zijn Tom. I moest bedienen.

2) Zie mijn artikel *De participatione facultatum Apostolicarum* in het tijdschrift *Ecclesiastical Review* (Philadelphia U. S.) van Januari 1903, waar op

nootje op pag. 55 hem zeggen laat? Immers neen! Van de Burgt telt den H. Alphonsus *niet* onder de voorstanders der door Prof. Vl. bestredene meening; hij zegt enkel maar: »multis placet quod S. Lig. scribit in *Hom. Apost.* tr. 16, no 114: »Dicunt, et non quidem sine fundamento, Roncaglia etc....."; hij citeert den H. Alphonsus letterlijk, zonder meer. De naam van Van de Burgt is dus in dit afkeurend nootje misplaatst. Deze vergissing valt te meer te betreuren, omdat de oplossing van den *casus perplexus*, die hier door Van de Burgt in navolging van Roncaglia e. a. geboden wordt, en waarvan de H. Alphonsus getuigt dat zij is *non sine fundamento*, door de beste hedendaagsche theologen wordt aanvaard, ja zelfs door bestrijders, als Feije en Vlaming, in den uitersten nood wordt aangeklampt.

Een alphabetische *Index* zet de kroon op dit voortreffelijk werk en maakt het toegankelijk ook voor wie er niet meê vertrouwd is.

Hulde komt den bekwamen hoogleeraar toe in veel ruimer kring dan hij zich in zijn bescheidenheid had afgebakend. Want niet slechts zijne leerlingen, zooals hij aanvankelijk bedoelde, niet zijne ambtsbroeders in het Bisdom Haarlem alleen, die hij later tevens op het oog had, alle dienstdoende priesters, ook buiten het Bisdom Haarlem, ja ook onze katholieke staatslieden, rechtsgeleerden en schrijvers heeft hij door de uitgave dezer *Praelectiones* aan zich verplicht. Hun allen zij de lezing ervan dringend aanbevolen.

Dr. A. C. M. SCHAEPMAN, Pastoor.

---

grond van decreten van het H. Officie de stelling bewezen wordt als een adagium novissimi iuris. dat de Vicaris-Generaal alle Apostolische faculteiten, die niet voor een enkel afzonderlijk geval verleend zijn, rechtens met den Bisschop deelt. Die uitspraken van het H. Officie zijn gedateerd: 24 Nov. 1897, 20 Apr. 1898, 23 Juni 1898, 14 Dec. 1898, 23 Maart 1899, 3 Mei 1899, 20 Dec. 1899, 5 Sept. 1900, 19 Dec. 1900.

Criteriologie, of de leer over waarheid en zekerheid, door J. TH. BEIJSENS. — Leiden, G. F. Théonville, 1903. Prijs *f* 1.75.

Om een goed en naar alle zijden afgerond geheel te vormen, vroeg de in een vorige aflevering besproken *Logica* eene voortzetting. De denkleer toch, als zoodanig, beschouwt slechts het subjectieve gedeelte: onze verstandelijke werkingen, voorzoover zij geregeld dienen te worden om te komen tot de waarheid; want dit is het doel der logische orde: waarheid, wetenschap. Zij bekommert zich evenwel niet om het objectieve: zij vraagt niet, of wij met onze regeling van begrippen, oordeelen en redeneeringen tot een zekerheid komen, of aan deze ordening iets beantwoordt, of wij iets met zekerheid kunnen kennen in de wezens zelven: dit alles wordt aan een anderen tak van wetenschap overgelaten, die men criteriologie noemt en die van de eigenlijke logica eene vervolmaking, een integreerend deel is. Dit deel nu biedt ons thans Prof. Beijsens aan, en wel, om het maar dadelijk te zeggen, op eene wijze, zooals door ons, na al het goede reeds van hem ondervonden, kon verwacht worden. De Hoogleeraar blijft zich zelven in dit nieuwe werk volkomen gelijk. We vinden er dezelfde zuiverheid van begrippen, dezelfde duidelijke uiteenzetting, die we reeds elders aantroffen.

Zeer zeker was de taak, door den schrijver hier te vervullen, onder menig opzicht minder zwaar dan bij het schrijven der *Logica*. Hij had o. a. niet zoo dikwerf te zoeken naar de juiste woordenkeuze: 't was gemakkelijker de ware terminologie te vinden. Doch waar de moeilijkheden op het eene punt afnemen, worden zij op een ander weder veel grooter. Een goed, beknopt en duidelijk overzicht geven van geheele systemen is ook geen alledaagsch werk, en toch is dit het streven der criteriologie.

Zooals uit de voorrede kan blijken, meent Prof. Beijsens het voorbeeld te mogen volgen van Mgr. Mercier. Hij verdeelt dan vooreerst zijn werk in algemeene en bijzondere criteriologie, en dat wel, wijl anders de bevestiging van het dogmatisme meer bezwaren zou opleveren en niet zoo goed tot

haar recht komen. Eerst toch is het zaak, uit te maken, of onze kennis zich verder uitstrekt dan tot het kennend subject, om dan de vraag te kunnen stellen, in hoeverre wij kunnen afgaan op hetgeen ons door innerlijke en uiterlijke oorzaken als waar en zeker wordt voorgehouden. Deze laatste beschouwing levert het onderwerp der bijzondere criteriologie, terwijl in de algemeene ons het bestaan der objectieve zekerheid wordt bewezen. Ondertusschen iedere waarheid, zij moge nog zoo helder en klaar wezen, heeft hare bestrijders, en hierin ligt de onderverdeeling vooral voor de algemeene criteriologie.

Voorop wordt, in aansluiting bij de leer der oude wijsbegeerte, aangetoond, wat »waarheid" is; daarop volgt dan de beschouwing over de »zekerheid", om zoo geleidelijk te komen tot de vraag: bestaat er objectieve zekerheid en welk is haar algemeene maatstaf? Al deze verschillende deelen zijn even nauwkeurig afgewerkt, niets ontbreekt er aan. Alleen dunkt me, dat de schrijver zich hier en daar tot ietwat al te groote breedvoerigheid heeft laten verleiden. Dat is wel voornamelijk het geval bij sommige bewijsvoeringen, hoewel juist daar kortheid en bondigheid een hoofdvereischte is, niet het minst om in geen valsche redeneeringen te vervallen. Ik zeg nu niet, dat dit laatste — in valsche redeneeringen vervallen — hier het geval is; maar toch ben ik van oordeel, dat waar het geldt de stelling te verdedigen: de klaarblijkelijkheid der objectieve waarheid dwingt ons oordeel tot instemming zonder vrees van dwalen, juist het langgerekte der argumentatie oorzaak is geweest, waarom beide eerste bewijsgronden gevaar loopen eer voor syllogismi oratorii en expositivi te worden aangezien, dan wel voor strikte bewijzen. Ook noteer ik hierbij, dat beide best ineen kunnen gesmolten worden.

Aan het dogmatisme staan twee groote leerstellingen tegenover: het schijndogmatisme, dat voor onze objectieve zekerheid op andere gronden dan op de klaarblijkelijkheid meent te moeten steunen, en het scepticisme, dat enkel en alleen onze subjectieve aandoeningen als waar erkent. Dit

laatste systeem wordt wederom in twee aan elkaar tegenstrijdige leeringen gesplitst: in het criticisme van Kant en het empyrisme, al naar gelang onze algemeene begrippen, waarvan de objectiviteit wordt ontkend, als uit natuurdwang voortkomend worden beschouwd, of slechts zinnelijke kennis als waar wordt aangenomeu met verwerping van alles, wat buiten dezer grenzen valt. Beide laatste theorieën worden door den schrijver het eerst behandeld en, wij mogen het gerust zeggen, op voortreffelijke manier, al had ik ook liever onmiddellijk achter de verschillende capita's van Kant's criticisme een korte weerlegging gezien en niet later afzonderlijk, zooals thans. Zoodoende zou dit op zich zelf zeer duistere systeem gemakkelijker bestudeerd en begrepen worden en zouden tevens meer argumenten voor het dogmatisme zijn geleverd. Ook de bespreking van het schijndogmatisme mag zeer goed geslaagd heeten.

Hetzelfde kan ik getuigen van de bijzondere criteriologie die voortreffelijk uiteengezet is, behoudens het »cogito, ergo sum" van Descartes, waarvan een breedvoerigere analyse niet te onpas zou zijn gekomen.

Ten slotte komt het mij voor, een niet geringe verdienste van dit werk te zijn, dat de schrijver, niettegenstaande hij in de voorrede verklaart »alle theorieën over waarheid en zekerheid en vooral hunne veelvuldige nuanceeringen" niet te kunnen nagaan, toch voor een groot deel deze kleinere schakeeringen in 't kort aangeeft, en daarbij telkens den eigenlijken naam, waaronder zulk een theorie voorkomt, tusschen haakjes inlascht. Op deze wijze wordt de aandachtige lezer spoedig op de hoogte gebracht van vele systemen, die anders dikwijls veel en langdurige studie vereischen.

Wij wenschen aan de *Criteriologie* van Beijsens een ruimen lezerskring.

Dr. H. DRIESSEN.
Ord. Carm.

Middelnederlandse Marialegenden, vanwege de Mij. der Nederl. Letterk. uitgegeven door DR. C. G. N. DE VOOYS. — Eerste deel: *Onser liever vrouwen miraculen.* (Naar het Katwijkse handschrift). Leiden 1903. Prijs: *f* 4.00.

Dr. de Vooys, leeraar aan het Gymnasium te Assen, is voor de lezers van *De Katholiek* geen onbekende meer. In 1901 (Dl. CXIX, 96 vv.) werd in dit tijdschrift zijne belangrijke dissertatie, getiteld: *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, met een enkel woord besproken, en in 't jaar daarna publiceerde hij zelf (in Dl. CXXI, 357—81) een keurig, en vooral voor hedendaagsche vertalers een zeer behartenswaardig artikeltje over de middelnederlandsche vertalingen der *Imitatio Christi.* Thans levert ons de bekwame schrijver een afdruk van een handschrift met mnl. Marialegenden, dat hij met behulp van Dr. Schmedding S. J. op 't Gymnasium te Katwijk vond. Het hs. dateert uit 1479 en bevat eene verzameling van 208 Marialegenden. Zulk een aanzienlijke collectie is tot nu toe eenig in haar-soort [1]). Wel bestaan er nog eenige andere verzamelingen in handschrift en ook een Delftsche incunabel (Campbell, no. 299), maar geen van deze is zoo uitgebreid als die van het Katwijksche hs.

Behalve den tekst van dit hs. en de varianten der andere collecties, die genoemd zijn, bevat het aangekondigde eerste deel slechts een korte voorrede, waarin beloofd wordt »een twede deel .... met de verspreide Marialegenden, inleiding en aantekeningen". Er valt dus weinig te zeggen over den persoonlijken arbeid des schrijvers. Alleen had hij te zorgen voor een getrouwen afdruk van tekst en varianten, en deze zorg berustte ongetwijfeld in goede handen! Eerst het tweede deel zal dus het noodige materiaal bevatten om de thans

[1]) Er is hier sprake van Marialegenden in het middelnederlandsch. Het weinige, dat vóór 1900 daarvan was gedrukt, is aangewezen bij de Vooys, *Mnl. leg. en ex.*, blz. 79 not. 1. Van de Latijnsche zijn reeds verschillende collecties gedrukt of uitvoerig besproken. De *Analecta Bollandiana* (XXI, 1902, p. 242—360) gaven onlangs een alphabethische lijst daarvan, die 1783 nummers telt. En dit is nog slechts een proeve van de bibliografie van dit onderwerp.

geboden stof naar juiste waarde te beoordeelen en te benuttigen, en men kan met alle reden verwachten, dat die toelichtingen even interessant en even leerzaam zullen zijn als die, welke in voornoemde dissertatie — waarin reeds een belangrijk hoofdstuk over de Marialegenden voorkomt — worden aangetroffen.

Ofschoon het mijn bedoeling niet is op het beloofde werk van Dr. de Vooys vooruit te loopen, acht ik het toch niet ontijdig hier met een enkel woord te wijzen op den inhoud en de beteekenis van het thans verschenen eerste deel, te meer daar, naar mijn bescheiden meening, de werken over legenden en exempelen over 't algemeen veel te weinig bekend zijn. Ik moet mij evenwel beperken tot slechts enkele geschiedkundige opmerkingen, daar taal- en letterkunde, voor welke het werk evenzeer van groot belang is, buiten mijn competentie vallen.

Een diepen totaal-indruk, die niet tot de verkwikkelijkste behoort, lieten de thans uitgegeven Marialegenden op mij achter. De wijze, waarop bij herhaling de »clercken" ten tooneele worden gevoerd, is een treurige teekening van den toenmaligen toestand. Niettegenstaande de lectuur geheel tot de »stichtelijke" behoort, wordt er van den clerus maar al te dikwijls weinig goeds verteld. Men huivert er soms van. Voor mij, en wellicht ook voor anderen, spreekt eene stem van die zijde overtuigender en luider dan een van die felle uitvallen tegen den clerus, die in de middeleeuwen ook niet zeldzaam waren.

Gelukkig vindt men ook tegenwicht. Als men dat kinderlijk, dat onbegrensd vertrouwen van die brave middeleeuwers, geestelijken en leeken, jegens hun »lieve vrouwe" onder telkens nieuwe vormen in heerlijk-eenvoudige taal ziet voorgesteld, dan geraakt men zelf, als 't ware onbewust, onder den invloed dier naïeve vertellingen. En als men het boek terzijde legt, dan klopt het hart weer warmer en gevoelen wij ons eigen vertrouwen op de »moeder der ontfermhertichеit" weer opnieuw versterkt.

Tot zoover de opmerkingen over de geschiedkundige bij-

dragen, die men in deze legenden, in haar geheel beschouwd, kan vinden. Wil men een of andere legende in 't bijzonder dienstig maken aan de geschiedenis, dan moet men natuurlijk eerst teruggaan tot de oorspronkelijke bron van het verhaal, daar men minstens moet weten, in welken tijd ongeveer de legende ontstaan is [1]). Wanneer dit nu is geschied — Dr. de Vooys zal er in zijn tweede deel voor zorgen, dat de oorsprong van iedere legende zoo veel mogelijk wordt aangegeven — dan zal men dikwijls aardige illustraties ontmoeten van feiten, die reeds bekend zijn, en omgekeerd, door een schijnbaar nietig détail, tot verrassende ontdekkingeu kunnen komen. In verband hiermede wijs ik slechts op de bijzonderheden, die men kan vinden, omtrent den »Souter van Maria" of Rozenkrans (n. CLXXXI handelt over Alanus van der Klip); omtrent het Wees gegroet, waarvan men ook hier de ontwikkeling gedeeltelijk kan nagaan; de 5 »rouwen" en de 5 »vruechden" van Maria, welke zich later hebben ontwikkeld tot de devoties der 7 Smarten en der 7 Blijdschappen; de toewijding van den Zaterdag aan Maria enz. Vreemd is het, dat in geen enkele legende het Angelus Domini ter sprake komt, zelfs niet in een van zijn primitiefste vormen. Voor de geschiedenis der Liturgie vermeld ik hier n. CXX, ontleend aan het *Liber Apum* (L. 2, c. 40, p. 7), waar spraak is van het zingen der responsoria »alst indien lande van galliën ghewoenlic is" [2]). Een curieuse legende is ook n. LXXIX: *Van bartrandus*, ontleend aan Caesarius (*Dial. mir.* VII, 38). Deze Bartrandus verzocht aan zijn abt op het feest van Maria's Hemelvaart »om oerlof te gaen in dat naeste wthof", en gaf als reden daarvan op, »hi en mochte sonder becoringhe sijns herten niet horen Sinte iheronimus sermoen noch indien choer noch

[1]) Wanneer er gesproken wordt van het ontleenen van historische bewijzen aan een of andere legende, dan worden natuurlijk indirecte bewijzen bedoeld, daar de innerlijke geschiedkundige waarde van bijna al die verhalen gelijk is aan nul. Maar evenals men aan elk stuk, hoe apocrief ook, indirecte bewijzen kan ontleenen, zoo ook hier.

[2]) Vgl. W. van der Vet, *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré* (O. P.) *en zijn exempelen* (den Haag, 1902), blz. 395 vv. — Bäumer, *Gesch. des Breviers* (Freiburg, 1895), S. 282—284.

oec int capittelhuus predicken". Hij verkreeg het gevraagde verlof en werd daarna beloond met een verschijning van Maria. Met »Sinte iheronimus sermoen" is ongetwijfeld bedoeld de befaamde *Sermo de Assumpt. B. M. V.*, die voor de hervorming van het brevier door Pius V op 15 Augustus werd gelezen. De stootende passage luidt: »Quomodo autem vel quo tempore aut a quibus personis sanctissimum corpus ejus [B. M. V.] inde ablatum fuerit, vel ubi transpositum, utrumne resurrexerit, nescitur: quamvis nonnulli astruere velint, eam iam esse resuscitatam, et beata cum Christo immortalitate in coelestibus vestiri, quod et de B. Ioanne eius ministro .... plurimi asseverant ..... Verumtamen quid horum melius censeatur, ambigimus. Melius tamen Deo totum, cui nihil impossibile est, committimus, quam ut aliquid temere definire velimus auctoritate nostra, quod non probemus". Denzelfden tekst, een weinig verkort, vond ik o. m. in een Dominicanenbrevier van het begin der 14e eeuw (Koninkl. Bibl., hs. V. 27, fo. 428 d) als derde Lectio van den eersten Nocturn op 15 Augustus. Na Pius V zijn deze woorden vervallen, maar in den tweeden Nocturn van het feest van 8 December fungeert thans nog een gedeelte van dezelfden *Sermo S. Hieronymi*, dat men bij stukken en brokken in de complete uitgaven kan terugvinden [1]). Een zelfde verhaaltje als van Bartrandus circuleert ook over den H. Antonius van Padua.

Een kwestie die den historicus eveneens interesseert in betrekking met de Marialegenden, is deze: welk verband bestaat er tusschen de Mariavereering bij de Germaansche volkeren en de Germaansche mythologie? Natuurlijk is er van katholiek standpunt niets tegen, dat oorspronkelijk heidensche elementen met de noodige wijziging in den christelijken cultus worden overgenomen; maar wanneer het erop aankomt met juistheid te bepalen, waar en in hoever dit is geschied, dan komt men op een terrein vol voetangels en

[1]) Vgl. Migne, *P. L.*, XXX, 126 vv — De *Sermo de Assumpt.* is volgens latere onderzoekingen niet van Hiëronymus, maar van Ambrosius Autpertus († 778). — Zooals bekend, geloofde men in de middeleeuwen, dat ook de H. Joannes Evangelist ten hemel was opgenomen.

klemmen. Een juist woord heeft Dr. van der Vet (t. a. p., blz. 68) daarover geschreven: »Evenwel, zegt hij, dient bij het aanwijzen van Germaansche overleveringen dit niet uit het oog te worden verloren, dat er meer gelijk dan eigen is. . . . Alleen de theoloog-mytholoog zal in staat zijn de wederkeerige invloeden nauwkeurig aan te wijzen". Ik voor mij ben dan ook van oordeel, dat een grondige studie van de historische ontwikkeling der Mariavereering sommige gevoelens, die onder niet-katholieken vrijwel algemeen worden aangenomen, zal wijzigen.

Ten slotte nog dit. Wanneer in eene legende wordt verhaald, dat Maria een zondaar, die in doodzonde is gestorven, redt, dan ben ik het beslist met Dr. de Vooys eens, dát de middeleeuwers dit naar de letter opvatten, dat zij wel degelijk geloofden, dat de persoon in kwestie gestorven was, en dat zij dus iets aannamen, wat objectief ondogmatisch is. Aan dergelijke fabels sloegen de grootste theologanten geloof.

Ten bewijze strekke het volgende. In het leven van Gregorius den Groote, verhaalt Joannes Diaconus (Lib. II, c. 44), dat de heilige Paus door zijne gebeden de ziel van Keizer Traianus *uit de hel* verloste. Dat dit verhaal doodeenvoudig onzin was, durfden zelfs mannen als de H. Thomas en de H. Bonaventura niet beweren, en als theologen moesten zij verklaren, hoe dit strookte met de katholieke leer. Vast stond natuurlijk, dat niemand, die in doodzonde is gestorven, en dus nog veel minder iemand, die reeds in de hel is, kan worden verlost; maar bijna even vast stond ook die geschiedenis van Traianus. Er bleef nu geen andere uitweg over dan dat Traianus òf niet »finaliter damnatus" was, of niet »damnatus per sententiam", òf dat het, zooals anderen beweerden, een speciaal privilege was geweest [1]). Als deze mannen nu zóó dachten, wat zouden mindere grootheden en

---

1) S. Bonav., I Sent., Dist. 43 in fine, Dub. VII circa litt. Mag.; IV Sent., Dist. 20, P. I, Dub. III circa litt. Mag. — Voor den H. Thomas zie *Summa theol. Supplem.* Q. 73, a. 5, ad 5. — Bij de bewuste passage over Traianus, zie Grisar, *Geschichte Roms* etc., (Freiburg, 1901), S. 634, Anm. 4.

ook het gewone volk wel gedacht hebben, als zij dergelijke verhaaltjes in de Marialegenden aantroffen? Bovendien blijkt uit tal van andere gegevens, dat men alles, wat in de legenden- en exempelliteratuur voorkwam, als onbetwistbare waarheid aannam. Een andere vraag is, wat men over zulke zaken dacht met betrekking tot de katholieke leer. Of ging men wel werkelijk theologiseeren? Ik zou bijna geneigd zijn aan te nemen, dat men zoowel het een als het ander aannam en verder alle »verklaring" maar liet rusten, minstens bij het gros der lezers of hoorders. In het *Kirchenlexikon*[2] (VIII, 845) zegt Kaulen, dat men bij zulke verhalen minstens veronderstelde, dat er slechts sprake was van een droom of visioen, en hij geeft daarbij tegelijk te kennen, dat het ondogmatische daardoor werd weggenomen. Op grond van het bovengemelde omtrent Traianus betwijfel ik, of die veronderstelling van droomen en visioenen wel voldoende gemotiveerd is. En wat het wegnemen van het ondogmatische betreft, moet m. i. gedistingueerd worden. Die droomen en visioenen zouden wel invloed kunnen gehad hebben op de subjectieve opvatting der middeleeuwers, in verband met de geloofsleer, maar aan het onderling verband der voorgestelde feiten veranderen zij niets. Objectief blijft het ondogmatische even goed bestaan, en, ook afgezien van al het andere, verdient daarom het verspreiden van zulke verhalen slechts afkeuring.

Ook andere bijzonderheden, die men in de Marialegenden en in de exempelen hier en daar aantreft, zou ik niet onvoorwaardelijk durven goedkeuren, en de voorzichtigheid eischt, dat men niet alles, wat erin voorkomt, als conform aan de juiste doctrien der middeleeuwsche theologanten en asceten beschouwt. De middeleeuwen waren in dit opzicht niet gelukkiger dan alle andere tijden, en steeds is het een der moeielijkste plichten van de herders der Kerk geweest, en dit zal het altijd blijven, de ziekelijke verschijnselen, die zich zoo gemakkelijk op ascetisch en, men mag er wel bijvoegen, op hagiografisch gebied voordoen, met kracht tegen te gaan.

Intusschen wil ik niet beweren, dat de lezing en bestudeering der legenden en exempelen nadeelig zou kunnen

zijn voor ontwikkelden. Integendeel. Ik hoop van harte, dat de vermelde werken van de Vooys en Van der Vet de bijzondere aandacht mogen trekken, en dat, bij het verschijnen van het tweede deel der Marialegenden, een specialist in de middeleeuwsche legendenlitteratuur ons een flink overzicht moge geven van datgene, wat tot dan toe gedaan is, wat er nog te doen overblijft, en welk groot belang niet alleen taal- en letterkunde, maar ook Kerk- en cultuurgeschiedenis hebben bij de studie der middeleeuwsche legenden en exempelen.

Woerden, Februari 1903. fr. BONAV. KRUITWAGEN. O. F. M.

RAYMUNDI ANTONII EPISCOPI *Instructio Pastoralis, iussu et auctoritate reverendissimi* DOMINI FRANCISCI LEOPOLDI EPISCOPI EYSTETTENSIS *iterum aucta et emendata. Editio quinta.* — Friburgi Brisg. Herder, 1902. Pretium: M. 8.

Pastoraal-theologie is de tak der theologische wetenschap, die den geestelijke leert, op welke wijze hij zijn verheven bediening met waardigheid en tot heil der hem toevertrouwde geloovigen moet uitoefenen. Zij wijst hem den weg, hoe hij als leeraar voor grooten en kleinen het brood des goddelijken woords moet breken: catechetiek en homiletiek. Zij onderricht hem in alles, wat hij aan het Altaar en bij de bediening der HH. Sacramenten in het oog heeft te houden: liturgie. Zij leert hem eindelijk, hoe hij zich te gedragen heeft bij de eigenlijk gezegde zielzorg in- en buiten den biechtstoel: pastoraal in engeren zin. Bij dit alles beschouwt zij de zaken zooveel mogelijk van haar practischen kant en daalt op allerlei gebied in bijzonderheden af: immers haar roeping is juist leerares te wezen der veelvormige practijk.

Het Bisdom Eichstätt heeft sinds 1767 een eigen handleiding voor pastoraal-theologie. De toenmalige Bisschop, Raymundus

Antonius, liet n.l. alle decreten, die van den H. Stoel waren uitgegaan, en alles, wat sinds eeuwen in het Bisdom Eichstätt onderhouden was, in eene *Instructio Pastoralis* samenbrengen en verhief deze verzameling tot diocesaanwet.

Na bijna een eeuw dienst gedaan te hebben, bleek er in de *Instructio* veel verouderd te zijn, veel wat aanvulling behoefde, veel wat te beknopt en te beperkt behandeld was. Daarom gaf de latere Bisschop Georgius last, deze eerste uitgave geheel om te werken, te verbeteren en te vermeerderen, en hieraan danken wij de beroemde uitgave van 1854, die door den tegenwoordigen Bisschop genoemd wordt: »een gouden boek, dat wijd en zijd verspreid en overal met welwillendheid ontvangen, in beide wereldhalfronden met allen lof geroemd werd".

Belangrijke decreten van den H. Stoel betreffende het canoniek recht en de kerkelijke discipline — men denke aan de dispensaties in verschillende huwelijksbeletselen, aan de absolutie van casus reservati, aan de nieuwe decreten over Requiem-missen enz. — maakten reeds nu een nieuwe wijziging noodzakelijk. Het vorige jaar verscheen de vijfde editie »*iterum aucta et emendata*".

Deze *Instructio Pastoralis* is bepaaldelijk voor het Bisdom Eichstätt en dáar bovendien tot diocesaanwet verheven; derhalve zijn niet alle regels voor alle andere Bisdommen verplichtend; deze echter zijn van de algemeen-geldende voorschriften door de verwijzing naar de bronnen gemakkelijk te onderkennen, en velen — mogen ze ook elders geen *bindende* kracht hebben — zijn bij menige priesterlijke functie welkome vingerwijzing.

Overigens zijn alle decreten, die door Rome betreffende de zielzorg gegeven zijn en die in verschillende theologische tijdschriften verspreid liggen, hier met een bijzondere juistheid en angstvallige nauwkeurigheid verzameld, en daardoor voorziet dit werk inderdaad in een bestaande behoefte. Men behoeft slechts hier en daar eene bladzijde op te slaan om te zien wat een ontzaglijk materiaal voor deze uitgave verwerkt is.

Dit boek geeft echter geen koud samenstel van wetten,

geen droge uiteenzetting van beginselen — een hooge, ideale opvatting van het heilig priesterwerk bezielt het, geeft het kleur, wijding en warmte: het is een oude, eerbiedwaardige priester, die geeft van zijn rijke ondervinding, van zijn wijde wetenschap, maar met een jeugdig hart, zich uitsprekend in een frissche, hartelijke, gloedvolle taal. Hierin ligt vooral de groote bekoorlijkheid van dit werk.

Moge het daarom ook in ons land vele vrienden vinden.

H. W. J. H.

Dr. H. M. VAN NES, *De nieuwe mystiek.*
Tweede druk. Rotterdam, J. M. Bredée, 1901.

Wel laat komt de vermelding van dit boekje, maar toch niet te laat, daar het bepaald de moeite waard is gelezen te worden. De schrijver toch geeft in eng bestek een heel zakelijk en degelijk overzicht van een der belangrijkste verschijnselen uit den tegenwoordigen tijd, een verschijnsel, dat op onze kunst zeer sterk heeft ingewerkt.

Toch is dit werk geen kunstcritiek in den engeren zin van het woord, al willen we gereedelijk erkennen, dat naast de critiek, die vooral let op de techniek, en op de eerste plaats vraagt: hoe is hier gewerkt? — de andere bestaan moet, die vraagt naar de waarde van het gezegde op zichzelf beschouwd.

Het is geen geringe verdienste van Dr. van Nes, dat hij een vrijwel afgerond geheel wist te geven; wat bij de veelheid van de te behandelen verschijnselen en hun recentheid zeer moeilijk was. Het oordeel over contemporaine feiten toch is steeds zeer bezwarend. Een andere verdienste is de rust, waarmee de schrijver te werk gaat, en de eerlijkheid, die er naar streeft overal het goede aan te wijzen. Hierdoor krijgt het ongunstige oordeel aan het slot te grooter waarde, al bevat met name het laatste hoofdstuk enkele plaatsen, waar de schrijver ons niet meevalt, en we onder 't lezen be-

speuren, dat het voor Dr. van Nes gemakkelijker schijnt over vee. bepaald anti-christelijke dingen objectief te oordeelen, dan over het Katholicisme. Dit blijkt o. a. zeer sterk op blz. 207 en 208.

Ook plaatsen we op blz. 113 en volgende nogal eens een vraagteeken naast den tekst, vooral wanneer de schrijver gaat generaliseeren, en ook waar hij spreekt over Hello en diens ignoreeren door de Roomsche Kerk.

Wat Huysmans betreft, zal een vergelijking met Pater Pacheu's opstel: *La Trilogie de M. J. K. Huysmans et la Trilogie Dantesque* [1]) zeer nuttig zijn. Daar wordt ook de door van Nes geciteerde plaats van Doumic besproken. En nu we toch aan het vragen zijn, zou ons een uiteenzetting van hetgeen schrijver verstaat onder Roomsch quiëtisme (blz. 198) mede zeer welkom zijn.

Maar deze en nog enkele andere opmerkingen daargelaten, kunnen wij ons toch nagenoeg steeds met den auteur vereenigen. Zijn vonnis over de nieuwe mystiek, zooals deze bij de behandelde schrijvers voorkomt, is hard maar rechtvaardig. Hij heeft volkomen gelijk, als hij zegt, na haar aard en wording met breede trekken even flink te hebben geteekend als het wezen der christelijke (niet dat der zuiver-katholieke echter): dat zij niet-christelijk is, en dat ook veel verschijnselen uit onzen tijd aantoonen, hoe het overboord werpen van alle geloof steeds gevolgd wordt door het gelooven aan van alles en nog wat. 't Is zooals een ander schrijver onlangs zei: »Lassé de rien croire, on (croit) à tout, et la crédulité (remplace) la foi religieuse" [2]).

Dit toont ons niet alleen de vermelding der feiten, maar wordt door den schrijver nadrukkelijk uitgesproken. Want *De Nieuwe Mystiek* is niet een pragmatische geschiedenis,

---

1) Voorkomende in het lezenswaardige boek: *De Dante à Verlaine*. Tevens verwijs ik naar het artikel over Huysmans, geplaatst in dit tijdschrift onder den titel: *Een oprechte bekeering*.

2) Ernest d'Hauterive in zijn onlangs verschenen boek: *Le Merveilleux au 18e siècle*, dat, al is het oppervlakkig in de beschouwingen, wel eenige waarde heeft door het verzamelen en rangschikken der feiten.

maar een requisitoir. Laten we er dadelijk bijvoegen: een requisitoir, uitgebracht met rust en zonder hartstocht. Maar de moraliseerende strekking spreekt sterk, vooral in Hoofdstukken IV en V, getiteld *Terugblik* en *Beoordeeling*. Dáár vat Dr. van Nes den aan het eind der *Inleiding* losgelaten, hier en daar weer even opgenomen, draad voorgoed op om de verschijnselen, uiteengezet in de Hoofdstukken I, II en III, te beoordeelen. Deze zijn in hoofdzaak: theosophie en daarmede verwante verschijnselen (o. a. occultisme, magie, satanisme, petites religions); de letterkunde (Schuré, Maeterlinck, van Eeden, satanisme, néo-christianisme, Verlaine, Huysmans, Hello); en de kunst (muziek, schilderkunst, Toorop).

Wie hier met ons namen mist, die hij er gaarne bij zag, zal, als hij *De Nieuwe Mystiek* heeft gelezen, evenzeer wenschen, dat een derde druk den schrijver gelegenheid geve, nog wat ruimer keuze te doen.

M. A. P. C. POELHEKKE.

Rapports annuels de l'inspection du travail. (Ministère de l'industrie et du travail. Belgique). 7e année, 1901. Bruxelles. 1902.
Arbeidsblad, uitgegeven door het Arbeidsambt van België, (7e jg. Nov. 1902). Brussel.

Het feit is bekend, dat op het gebied van sociale wetgeving België ons ver vooruit is. Voor een niet gering gedeelte is dit ongetwijfeld toe te schrijven aan de werkzaamheid van het aldaar sinds 12 November 1894 bestaande Bureau van den Arbeid, het »Office du travail" of »Arbeidsambt". Bij koninklijk besluit van 12 April 1895 werden de werkzaamheden van dat publiek lichaam nauwkeuriger omschreven; en toen door de bemoeiingen van Albert Nijssens op 25 Mei 1895 een zelfstandig Ministerie van Nijverheid en Arbeid werd opgericht, werd het »Office du travail" daarbij ingelijfd. Dit »Arbeidsambt" verkreeg buitengewone vol-

machten. »En Belgique — aldus prof. Victor Brants [1]) — l'Office a pris un rôle très large; en réalité, il est la cheville ouvrière tout à la fois, de la législation, de l'information, de l'inspection". Reeds meerdere werken werden door het Arbeidsambt uitgegeven; en bovendien bestaan er vier periodieken, wier uitgave door het Arbeidsambt wordt bezorgd. Twee daarvan zijn jaarverslagen, n.l. het *Annuaire de la législation du travail*, en de *Rapports annuels de l'inspection du travail*; de twee andere zijn maandschriften, n.l. de *Revue du Travail*[2]), en het *Arbeidsblad.*

Wij ontvingen ter aankondiging de *Rapports* en het *Arbeidsblad.*

* * *

Het eerste werk: *Rapports annuels de l'inspection du travail* wordt uitgegeven door de vierde afdeeling van het »Office du travail", dat namelijk in vijf afdeelingen is gesplitst volgens een arrêté ministeriel van 2 Januari 1897 [3]). De arbeidsinspectie, die verschillende malen opnieuw geregeld werd [4]), bestaat tegenwoordig gedeeltelijk uit centrale inspecteurs en gedelegeerden voor de verschillende districten, negen in getal. De centrale inspecteurs zijn belast met het toezicht over de hun toege-

---

1) Victor Brants: *Législation du travail comparée et internationale*, 1903, p. 52.

2) In denzelfden geest verschijnt in Engeland de *Gazette of Labour*; in Frankrijk *Bulletin de l'office du travail*; en in Oostenrijk *Soziale Rundschau.* Ons vaderland mist nog een officieel »Arbeidsambt"; wel verschijnen jaarlijks de verslagen van de inspecteurs van den arbeid, wel is men verleden jaar begonnen met de uitgave van een *Tijdschrift van het Centraal Bureau voor Statistiek* (hetwelk inzonderheid bevat de inlichtingen, verzameld door de Kamers van Arbeid), maar een zelfstandig Arbeidsbureau, waaronder alles ressorteert, bezitten wij nog niet.

3) *a.* Statistique.
b. Législation et interprétation des lois et arrêtés.
c. Exécution des lois et arrêtés.
d. Inspection du travail.
e. Institutions de prévoyance.

4) 22 October 1895; 11 April 1896; 15 Juni 1896. Vgl. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* I, i. v. *Arbeitsstatistische Aemter* (Zweite Auflage. Jena 1898); en V. Brants: *Législation etc* p. 131. Appendix.

wezen takken van industrie en met de contrôle over den dienst der provinciale organen. De gewone inspecteurs moeten jaarlijk een verslag uitbrengen van hun werkzaamheden en waarnemingen in het afgeloopen jaar.

Vooral met het oog op de statistiek zijn de rapporten, welke de negen inspecteurs of hun gedelegeerden leveren, hoogst interessant. Iedere inspecteur geeft daar een verslag: 1°. Over zijn eigen werkzaamheid in het afgeloopen jaar (Activité de l'inspection); 2°. Over den arbeid van vrouwen en kinderen (Travail des femmes et des enfants); 3°. Over de hygiène en de veiligheid der arbeiders (Hygiène et sécurité des travailleurs); 4°. Over de openbare veiligheid (Sécurité et commodité publiques); 5°. Over de uitbetaling der loonen (Payements des salaires); 6°. Over de reglementen op de werkplaatsen (Règlements d'atelier); 7°. Over den oeconomischen toestand der verschillende bedrijven (Situation économique des industries). Dit is de gewone indeeling van alle verslagen, terwijl sommige inspecteurs er nog een afzonderlijk hoofdstuk bijvoegen, b.v. onder den titel *Considérations diverses*. Behalve deze verslagen van de gewone inspecteurs vinden wij in de *Rapports annuels* van 1901 nog een rapport van den centralen inspecteur, Dr. Glibert: *Sur les travaux des inspecteurs-médecins*, en *Relevés généraux relatifs à l'application de la loi du 13 décembre 1889, concernant le travail des femmes, des adolescents et des enfants*. Tevens geeft de mijn-ingenieur bij de centrale administratie, M. Halleu, een rapport aangaande de naleving derzelfde wet bij de mijnwerkers.

De prijs van deze hoogst merkwaardige rapporten is jaarlijks slechts fr. 3.50.

* * *

Het *Arbeidsblad*, is een maandschrift van het »Office du travail". Doel van dit tijdschrift is: officieele mededeelingen te doen aangaande de arbeiderswetgeving; de lezers op de hoogte te houden van de wetgeving op dat gebied in het buitenland (zoo vonden wij in de toegezonden aflevering het wetsvoorstel

op de beroepsvereenigingen van Millerand), en overzichten te geven van de arbeidsmarkt, de kostelooze arbeidsbeurzen, den prijs der voornaamste levensmiddelen, en de stakingen, die in de afgeloopen maand hebben plaats gehad. De buitengewoon lage prijs (2 francs per jaar) maakt het gemakkelijk, zich dit tijdschrift aan te schaffen. Evenals het eerste werk is het verkrijgbaar bij de Belgische Boekhandelmaatschappij van Oscar Schepens, Treurenberg 16, Brussel, en bij J. Lebègue, Magdalenastraat 46, Brussel.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

IN MEMORIAM [1]).

I.

Wem soll ich dich, du Riesengeist, vergleichen,
Von dessen hohem Ruhm aus Niederlanden
Die Kunde drang in alle Welt?! Erstanden
In Herrschermacht ragst du ob allen Eichen.

In jeglichem Gebiet des Seins, den Reichen
Des Wissens und der Kunst sich heimisch fanden
Die Wurzeln deiner Kraft; gleich Säulen wanden
Die Äste sich, gekrönt von heilgem Zeichen.

Du hast im unerschütterlichen Glauben,
Der aus dem ewgen Felsen ist entsprungen,
Die Kraft geschöpft, die nichts dir konnte rauben.

Fest standest du, von keinem Feind bezwungen,
Mocht noch so grimmig dich der Sturm umschnauben,
Held Siegfried, Palme du der Niederungen!

---

[1]) Gaarne staat onze redactie eene eereplaats af aan deze kernachtige hulde van een vaderlander in den vreemde, die zich reeds herhaaldelijk voor onze letteren verdienstelijk heeft gemaakt. (DE REDACTIE.)

II.

Du warst der Mann der That! Mit festen Schritten
Bist deinem hohen Ziel du nachgegangen
Und tratst, von Furcht und Zweifel nie befangen,
Das Unkraut nieder stets mit wuchtgen Tritten.

Wenn Andre zagten, hast du fortgestritten,
Dein starker Wille musst' den Sieg erlangen;
Im Lorbeerkranz sah dich die Mitwelt prangen,
Der Freunde Stolz, von Allen wohlgelitten.

Schutz gabst und Schatten du mit breiten Zweigen
Vor Wetters Unbill und des Tages Hitze,
Von Früchten schwer die Äste rings sich neigen.

Und von der hohen Wipfel luftgem Sitze
Ertönte süsser Nachtigallen Reigen,
Begleitet von des Staares muntrem Witze.

III.

Die Stunde schlägt, der Keiner kann entgehen;
Staub wird zu Staub, mag ihn des Geistes Weben
Mit Riesenkraft gestalten und beleben,
Hinsinkt er vor des Todessturmes Wehen.

Doch wie ein Held hast du ins Aug gesehen
Dem grimmen Gottesknecht und ohne Beben
Dich deinem höchsten Lebensherrn ergeben,
Frommgläubig ahnend selig Auferstehen.

Heil dir, du Sieger, der auf goldner Brücke
Hoch über dieses Lebens dunkeln Gassen
Du aufwarts stiegest zu dem höchsten Glücke!

Reich' uns die Hand, dass neuen Muth wir fassen —
Noch stehn wir rathlos bei der tiefen Lücke,
Die, Unersetzlicher, du hinterlassen!

LEO VAN HEEMSTEDE.

NICOLAAS BEETS.

IN MEMORIAM.

Na het verscheiden van Nicolaas Beets hebben honderden Nederlanders met weemoed gevoeld, dat aan hun vaderland een zijner begaafdste, trouwste en edelste zonen was ontnomen. Vrienden en bewonderaars, die den grooten schrijver en dichter met dankbaarheid en eerbied hulde brachten, lieten hem telkens bij voorkeur als volbloed Hollander op den voorgrond treden.

Dat kon niet anders. Beets droeg een gezonde Hollandsche natuur in zijn geest en gemoed en hij was daar fier op. Hij wilde Hollander zijn in de samenleving, Hollander in elke kunstuiting. Schilderde hij Hollandsch leven, Hollandsche karakterbeelden, Hollandsch lief en leed, dan bleek hij als kunstenaar in zijn volle kracht.

Dit vaderlandsch gevoel was in hem te hechter, omdat het zich gevormd en ontwikkeld had na het verdwijnen van een verlokkend goochelspel zijner jeugd. Iedereen weet, wat Beets bedoelde, wanneer hij gewaagde van zijn »zwarten tijd". In zijn jongelingsjaren raakte hij een wijl verslingerd op een valsche en hersenschimmige subjektiviteit. Onder den invloed van hetgeen hij toen nog Byrons tooverkracht waande, schreef hij in 1834 zijn *Jose*, een Spaansch verhaal, door Jacob Geel reeds terstond een fantasmagorie genoemd, waarop de dichter eenmaal met medelijden zou neêrzien. Minder potsierlijk door de overspanning eener verbijsterde fantasie, maar toch in hun wilden romantischen toon echt Byroniaansch, week en onmannelijk, volgden spoedig nog twee andere epische gedichten, *Kuser* en *Guy de Vlaming*.

In *Ada van Holland*, een episch verhaal, dat zes jaren na *Jose* het licht zag, was voor de vroeger nagebootste droombeelden reeds iets anders en beters in de plaats getreden. De natuur begon te triomfeeren over de valsche leer. Het tragische ontaardde hier niet in het huiveringwekkende en waanzinnige. Er viel een geleidelijke ontwikkeling na te sporen in het gemoedsleven der geschilderde personen.

In het epische evenwel lag Beets' dichterkracht niet. Van het oogenblik af, dat hij zich zelf werd en uit eigen hart en verbeelding putte, begon hij ook te gevoelen wat hij in de eerste en laatste plaats van zijn kunstvermogen mocht eischen. Zijn epische verhalen waren nuttige dichtoefeningen geweest voor zijn taal en diktie; hooger waarde zouden ze in zijn schatting niet meer bezitten. Zijn poëzie moest voortaan de taal spreken van zijn eigen gemoed. Niet de hoogste vlucht der lyriek mocht haar worden gevergd, maar de zachte verrukking der vreugde, de zuivere levenstoon van kinder- en ouderliefde, het lenigend troostlied in lijden en smart, het bezielde dank- en smeeklied aan God. Zij zou de natuur bespieden in haar ontluikend, opbloeiend en tintelend leven, in haar altijd nieuw en geheimzinnig lichtgetoover en kleurenspel. Meent men te moeten beweren, dat de beste poëzie van Beets huiselijke poëzie is, dan denke men aan een huiselijk leven in den edelsten zin. Deze poëzie draagt een eigen zegelmerk. Zij verheft het schijnbaar kleine door het iets mee te deelen van haar eigen keurigheid en fijnheid. Wat in háár taal genoemd wordt heeft een echt Hollandschen naam, die met nadruk uitgesproken en herhaald mag worden. Daar is een eenvoud in deze poëzie, die zich altijd op een verren afstand houdt van onbeduidendheid, een bevalligheid zonder zelfbehagen, een innig gevoel zonder weekheid of sentimentaliteit. Het is waar, dat de dichter in de schoonheid der natuur een schittering der vergankelijkheid ziet. Maar zijn de geuren en kleuren van de bloemen dezer aarde voor hem minder bekoorlijk, omdat zij hem iets hoogers weêrspiegelen? Wekt de lente in hem geen nieuwen levenslust, omdat zij hem een symbool is van een eeuwigen levensbloei?

In zijn meesterschap over de dichtvormen is Beets door niemand zijner tijdgenooten overtroffen. Toen hij zijn eigen kunstuiting had gevonden, beheerschte hij haar geheel. Andere dichters gevoelden anders en zongen anders dan hij; waagden zich aan een steiler gedachtenvlucht, een stouter beeldspraak en aan forscher taalvormen. Hij kende het gebied zijner kunst en voerde daarop een onbepaalde heerschappij. Zijn voorstelling, overal helder en edel, heeft in den besten zin van het woord iets ongemeens. Bij elke herlezing zijner meesterstukjes ontdekt men iets nieuws, iets treffends, iets fijns. De kunst van den dichter toont zich volkomen harmonisch met zijn natuur. Deze poëzie maakt nergens den indruk van een dichterlijke improvisatie. Er is aan gearbeid, zij is doorwerkt. Maar die arbeid blijkt een tweede natuur te zijn geweest, met lust en geestdrift aanvaard, zonder eenige afmattende inspanning, zonder zwoegen. Hoofd en hart beide hebben, in volmaakte samenstemming, deze poëzie weten te bezielen.

De perken, aan een woord ter nagedachtenis uit den aard der zaak gesteld, laten ons niet toe omtrent de voornaamste schoonheden van Beets' gedichten in bijzonderheden te treden. Anders zouden wij reeds van nabij de aandacht mogen vestigen op het *Lied van Bloemen*, *Tusschen Namen en Dinant* en de *Najaarsmijmering*. In deze dichtstukjes is nog wel niet overal het hoogste bereikt, maar er liggen reeds de schoonste beloften in voor de toekomst.

Wij voelen ons geboeid door een poëzie, die schijnt te voorspellen, dat zij spoedig tot volle rijpheid zal komen.

In de *Korenbloemen* levert Beets het voldingend bewijs, dat hij »het gezonde leven" heeft leeren kennen en dat hij met »een eenvoudig en helder oog" Gods schoone schepping aanschouwt. Er is geen scheiding meer tusschen den dichter en den mensch. Alle beneveling is uit de fantasie van den kunstenaar verdwenen. Hij kent zijn eigen kracht en onderwerpt die niet meer aan de tyrannieke overmacht van een ander. Zijn Muze verloochent de werkelijkheid niet langer, maar verheft ze; zij ziet het volle leven en geeft dat weêr in zuivere beelden en een schoone, heldere taal; zij laat de

ziel van den dichter spreken, zooals deze zelve heeft gedacht en gevoeld.

In de *Korenbloemen* is Beets geheel de dichter, die hij sedert de uitgave dier verzen zou blijven. »Zijn roem", zoo mogen wij met Huet zeggen, »is niet, zich daarna eens of meermalen verjongd, maar zich op de oude hoogte te hebben gehandhaafd". Men begrijpt, dat alleen aan een buitengewoon talent zulk een getuigenis kan gegeven worden. Wie jarenlang naar het ideale blijft streven in het schilderen der menschelijke aandoeningen en van het menschelijk zieleleven en daarbij in elken nieuwen dichtbundel zijn landgenooten op een poëzie vergast, die niet alleen het hart bevredigt, maar het schoonheidsgevoel weldadig aandoet door het alledaagsche te bezielen en te veredelen; een dichter, die dat jarenlang vermag zonder dat men zijn kunstkracht ziet verzwakken of dalen, behoort tot de uitverkorenen van ons geslacht en heeft voor altoos een plaats veroverd in de liefde en erkentelijkheid van zijn volk.

* * *

Zeldzaam voorrecht, deze uitnemende volksdichter was tevens een prozaschrijver van den eersten rang en schonk aan Nederland het meest populaire lievelingsboek der vorige eeuw.

Dit hoofdwerk van Beets is in den laatsten tijd zoo dikwerf ter sprake gebracht, dat ik hier meen te kunnen volstaan met in het kort te herhalen wat ik elders, met het oog op eenige aanmerkingen van Potgieter, daarover neêrschreef.

Wat er in de Nederlandsche letterkunde verouderd schijne, de *Camera obscura* blijft nieuw. Men leest en herleest dit prettige boek, alsof het eerst gisteren, frisch en kleurig, in het licht werd gezonden. Wij vinden het nog even bewonderenswaardig als Huet, dat door iemand op zoo jeugdigen leeftijd een in zijn soort zoo volmaakt werk is geschreven. Hildebrand heeft inderdaad de beelden van »een aftredend geslacht" voor Nederland vereeuwigd en »met één sprong" het toppunt bereikt van zijn oorspronkelijk talent. Zijn figuren staan voor ons als typen uit een verleden tijdperk, maar met de karaktertrekken, die van alle tijden zijn.

't Is ons een lust die menschen aan te staren. Sommigen van hen zien wij zoo gaarne lachen of toornen. Anderen vinden wij zoo koddig, omdat zij zonder het te weten en met strengen ernst allerlei dwaasheden bedrijven. We zijn ook getuigen van edele aandoeningen, van verheven zielskracht onder een nederig kleed, van offervaardige liefde zonder pronkvertooning.

De *Camera obscura* is een aanschouwelijk boek, maar ook een ondeugend boek. 't Is geen geestige wraakoefening van iemand, die zich misplaatst voelt in den kring, waarin hij werd opgevoed; 't is de spontane humor van een jongen man, geboren kunstenaar, die er nog niet over heeft nagedacht wat de wereld er wel van zeggen zal, zoo hij een schalken spotlach meesterlijk afteekent op het papier. Hoe konden zijn neven en nichten pruilen? Gevoelden zij niet, dat dit vroolijke boek de afdruk moest zijn van een onweerstaanbaren kunstzin?

Potgieter verklaarde in zijn *Kopijeerzucht des dagelijkschen levens*, dat hij met den schrijver van de *Camera obscura* niet onvoorwaardelijk kon sympathiseeren. Het boek heeft naar zijn meening tal van verdiensten, maar één hoofdvereischte ontbreekt er aan. Hildebrand teekent en hij doet dat voortreffelijk; hij doet het met warmte. Doch met welke warmte? zoo wordt er met nadruk gevraagd. En nu spreekt Potgieter den wensch uit: »O, dat eene liefde als die voor de taal, door dit boek zoo heerlijk verkondigd, zich over alles had uitgebreid!" Onder die liefde hebben wij te verstaan: een weinig meer filosofie, een weinig juister redeneeren, een weinig meer waarheid, een minder partiëele, bekrompen, onverstandelijke levensbeschouwing.

In deze bedenkingen heeft de strenge beoordeelaar uit het oog verloren, dat het komische zich vermeit in een ruime vrijheid van beweging en dat aan een lachwekkende tirade niet dezelfde eischen mogen gesteld worden als aan wetenschappelijke vertoogen. Nu en dan schijnt het of Potgieter alleen reeds ontstemd wordt, omdat Hildebrand met luchtige pen en zonder een zweem van argwaan den vrijen teugel viert aan zijn luim.

Niet zelden ontvangt men den indruk, dat Potgieter voor de kunst niets gevaarlijker achtte dan excentriciteit. Het verbaast ons niet, dat hij in het buitensporige een schrikbeeld zag, maar wel, dat hij het soms waar er geen schaduw van bestond meende aan te treffen. Misschien is de gissing niet verwerpelijk, dat het boek van Hildebrand zoo om vorm als inhoud hem hier en daar te excentriek scheen.

In *Verre vrienden* leest Potgieter tegelijk meer en minder dan er in geschreven staat. Lamb, oordeelt hij, heeft hetzelfde onderwerp meer vriendschappelijk behandeld en met meer humor. Dat kan waar zijn. Doch waarom mocht Hildebrand niet al spelend een weinig overdrijven in zijn hulde aan jongensvriendschap?

Dergelijke opstellen verklaren zich zelf. Vroolijke herinneringen der jeugd, matigen zij zich niet aan een richtsnoer te zijn voor het hooger maatschappelijk leven. Zij vloeien uit een jong en frisch gemoed en daarom mogen zij niet met een peinzend hoofd worden gelezen.

In ieder gesprek met Potgieter over de *Camera obscura* moesten zijn vrienden zich wachten den naam van Nurks te noemen. In *Kopijeerzucht des dagelijkschen levens* wordt deze meedoogenlooze, maar geestige kwelduivel ons voorgesteld als een monster à la Dickens. Er is, zoo heet het, evenveel talent aan verkwist als aan Quilp, en Hildebrand mag op prioriteit bogen. Men gevoelt iets stekeligs in de opmerking, die de schikking huldigt van den auteur, omdat hij zijn man alleen laat optreden in den Haarlemmerhout en hem reeds in den aanvang van zijn opstel overplaatst naar West-Indië. Het schijnt bij Potgieter aan geen twijfel onderhevig, dat Hildebrand »door het besef der noodzakelijkheid" gedrongen werd aan »dien mensch" zulk een einde te geven en dat hij ons daarom de geheele schets had moeten sparen. De schrijver zelf, die zich een overscherpe teekening van het publiek in den Haarlemmerhout veroorlooft, zou verre van beminlijk zijn gebleken, zoo »de afgrijselijke figuur van Nurks zijn wrevel niet overtroffen had". Maar mocht hij daarom dien »burgerlijken Nero" vertoonen? Was zijn uitstekend

talent hem geen waarborg, dat hij zich wel door iets anders kon redden dan door een misgreep?

Daar ligt in deze beschouwingswijze iets kortzichtigs. Nurks is een brutale plaaggeest, die, wanneer zijn pijlen raak schieten, geen deernis kent en daarom ieder oogenblik doet wat hij niet laten kan. Hij ziet terstond de zwakke zijde van menschen en dingen; het belachlijke, kleinsteedsche, onredzame, bekrompene, averechts-voorname. Let op u zelf, zoo gij u in zijn nabijheid bevindt; op uw woorden, op uw houding, op iedere beweging uwer handen. Doch op alles kunt gij niet letten. Gij hebt een te diepen rimpel in uw voorhoofd, een zonderlinge trilling in uw neusvleugels, een weerbarstige steilheid in uw haren. Hoort ge dien schaterlach? Uw grijzende knevel is het mikpunt geweest van den spotboef, die u zooeven heeft aangegluurd.

Het meesterschap van Hildebrand bestaat voor een groot deel daarin, dat hij zijn Nurks dikwerf tot op één stap na het uiterste laat wagen en zóó den lezer in spanning houdt. Zie hier een spotzucht, die alles aandurft, scherp, bijtend, sarrend, altijd op de loer. Maar dreigt ze wreed te worden, dan snoert een vlugge hand haar den mond. Laten we ook niet over het hoofd zien, dat Nurks eigenlijk meer grillig dan onmeedoogend is. Hij zal den armen drommel, die hem een aalmoes vraagt, misschien grieven door een snerpend woord en hem tegelijk een milde gift in de hand duwen.

De Familie Stastok heet bij Potgieter een satire op onze burgerlui. Dat is zij; maar er spreekt tevens een natuurlijke goedhartigheid uit, waar de kritikus niets voor gevoeld schijnt te hebben.

Het is ons niet mogelijk iets van 't »donkere tafereel" waar te nemen, dat hier en daar door een straal van licht had moeten worden opgeluisterd. Dat Hildebrand te veel wereld had voor sommige kringen, waarin hij verkeerde, kon hem als kunstenaar niet schaden, zoo maar geen hinderlijke pedanterie in zijn schildering den boventoon voerde. En nu ontdekken wij in hem niets, wat naar aanmatiging of affektatie zweemt. Hij moge overal rondblikken met een guitig oog,

er speelt nooit een grijnslach om zijn mond, wanneer eenvoud door hem betrapt wordt op onnoozelheid.

Doch laten we hier eindigen. De tijd is ten aanzien van de *Camera obscura* een »uitmuntend recensent" geweest en heeft Potgieter in het ongelijk gesteld. De negentiende eeuw reikte deze geestige zeden- en karakterschildering aan de twintigste over als een kleinood van hooge waarde en als het meest Hollandsche boek, dat er ooit werd geschreven.

De diktie van Beets was voor onzen prozastijl een ware ontbolstering. Voor de stijve, staaksche en hoogdravende vormen, die al het natuurlijke uit onze letterkunde hadden verbannen, stelde hij de vrije, levende taal in de plaats, de plastische en pittige taal van het volk. En hij deed dat met even veel takt als talent. De studie van Hooft en Vondel had hem geleerd, dat men de tierige beeldspraak van het gesproken woord moet beluisteren, om daaruit een taalschat op te diepen, die den lezer evenzeer verrast door zijn rijkdom als door zijn nieuwheid en oorspronkelijkheid. Door zijn zuiveren smaak werd hij daarbij gevrijwaard voor alle overdrijving. Geheel af te dalen tot de schare en op bedenkelijke wijs met haar gemeenzaam te worden scheen hem allerminst een koninklijke weg ter populariteit. Daarom hield hij zich verre van de platheid der volkstaal.

De schrijvers, die een blijkbaren invloed hebben geoefend op zijn talent, behooren tot onze klassieken. Dat hij Wolf en Deken gaarne las, spreekt van zelf. Niet alleen de poëzie, ook het proza van Vondel heeft veel bijgedragen tot de vorming van zijn stijl. Zijn eigenaardige uitdrukkingskracht, wanneer hij betoogt of personen en toestanden met vaardige hand omtrekt, heeft voor ieder bedreven oog iets kenmerkend Hooftiaansch.

Onder de opstellen van Beets, die over letterkundige onderwerpen handelen, is er geen dat zijn »voorlezing" over het *Populaire* overtreft. Welk een klaarheid en degelijkheid in de ordening en den voortgang der denkbeelden en welk een zuivere en edele stijl! Hoeveel behoedzaamheid in de samen-

schakeling van ernst en scherts en hoe streng blijkt elke uitdrukking getoetst!

Hoog moet in onze achting een schrijver staan, die, naar het geheim vorschend van den populairen toon, tot de overtuiging komt, dat niet voor het volk is »wat niet is voor den mensch, wat niet komt van den mensch als zoodanig". De mensch moet spreken, »de mensch in de waarheid, de zelfheid, de eenheid, de volheid van het menschelijk zijn". Een mensch, »die met de menschheid leeft en gevoelt, lijdt en geniet, hoopt en vreest, vraagt en klaagt, bidt en zoekt, een God behoeft voor zijn hart en een hart heeft voor zijn God"; zulk een mensch zal als kunstenaar heerschen over het gemoed des volks.

Door de bundels *Verscheidenheden meest op letterkundig gebied* en *Verpoozingen op letterkundig gebied* is Beets voor velen een ervaren gids en leermeester geweest in het vormen, aankweeken en leiden van kunstgevoel en goeden smaak. Zonder eenige vertooning van kundigheden, geeft hij keer op keer blijken van een zeer uitgebreide kennis en bewijst, dat hij de Nederlandsche letteren, zoo oude als nieuwe, terdege heeft bestudeerd. Busken Huet aarzelde dan ook niet volmondig te erkennen, dat Beets zich nu en dan een uitstekend meester heeft getoond in de kritiek. Het *Gesprek met Querulus over de behartiging der moedertaal* werd door hem geprezen als een uitmuntende satire, een duchtige afstraffing van hoogen en lagen in de maatschappij om hun mishandeling van het Nederlandsch. De studie over Tollens mocht volgens hem een monument heeten van letterkundige beoordeeling. En waarlijk, in de kritiek, die Huet zelf over dezen dichter heeft geschreven, zal het ons moeite kosten iets goeds aan te wijzen, dat door zijn voorganger niet reeds beter is gezegd en in een waardiger toon.

Tollens is naar het oordeel van Beets geen dichter van den eersten rang. Zijn geest had groote vatbaarheid, maar geen daaraan geëvenredigden omvang. Hij miste zoowel de diepte als den scherpen blik, die hooge geesten plegen te kenmerken. »De dichter Tollens ziet slechts een bepaald getal van

zaken; en dezen uit een bepaald oogpunt; van enkele zijden en oppervlakkig; de gevels der huizen; en als hij de huizen binnentreedt, nog weder gevels; maar het binnenste heiligdom niet". Houdt hij op te verhalen, dan ontmoet men bij hem telkens dezelfde denkbeelden, dezelfde beschouwingen en tegenstellingen. Vandaar het eentonige zijner poëzie en iets, wat naar armoede zweemt, in haar inhoud.

Wie in 1857 zulk een oordeel over Tollens durfde uitspreken, had den moed in zijn kunstbeoordeeling uit eigen oogen te zien.

Het schoonheidsgevoel van Beets heeft een behaaglijke spontaneïteit. Herhaaldelijk treft het den lezer door nieuwe opmerkingen of door beschouwingen, die op het oude een geheel nieuw licht doen spelen. Het is waar, dat in de *Verscheidenheden* en *Verpoozingen* meer intuïtie gevonden wordt dan vaste methode. Maar die intuïtie gaat uit van een lang geoefend kunstenaarsoog met een scherpen blik.

Wil men gevoelen, wat nobele sympathie is, en hoe deze soms de eenvoudigste denkbeelden kan verhoogen, men hoore Beets spreken over Vondel. De Prins onzer dichters, deze koning naar den geest, wordt in de eerste plaats door hem bewonderd als een beminlijk en edel mensch, verknocht aan zijn vaderland, trouwhartig als vriend, teeder als echtgenoot en vader, nederig en met eerbied het hoofd buigend voor zijn God. Zijn hart heet eerlijk en oprecht, zijn karakter onder alle omstandigheden aan zich zelf gelijk, geheel zijn leven smetteloos en rein [1]).

---

1) Diep moet het Beets hebben gegriefd in een der brieven van Busken Huet aan prof. J. H. Scholten de volgende woorden te lezen: »Ik kan, wanneer ik Vondel's verdiensten ten aanzien der taal en van den versbouw wegdenk, slechts een zwakhoofd in hem zien. Niet dit veroordeelt hem, dat hij het Protestantisme en de predikanten heeft losgelaten, maar dat hij zich is gaan vastklemmen aan de Jezuieten en aan Rome.... Ik begrijp den regtzinnigen heer Brill niet, wanneer deze met hartstogtelijke ingenomenheid over den rationalist Hugo de Groot spreekt, en hij de Kalvinisten onvoorwaardelijk aan De Groot opoffert. Evenmin begrijp ik den regtzinnigen Nicolaas Beets en zijne teugellooze bewondering voor Vondel. Indien Hasebroek of mevrouw Bosboom roomsch geworden waren, dan zou Beets strenge woorden gesproken en opregte tranen geschreid hebben. Wordt Vondel roomsch, dan bemerkt men bij Beets aan niets, dat dit verloochenen der vaderlandsche geschiedenis hem leed doet".

De »vorst en vader der Nederlandsche dichters" leefde in de glorie-eeuw van zijn volk en hij leefde inderdaad met zijn gansche ziel het leven dier eeuw mede. Voor al wat belangrijk was opende hij zijn oog en hart. Voor al wat groot en indrukwekkend mocht heeten zong hij zijn lied. Zijn werken zijn een spiegel, een beeldengalerij van zijn tijd. En welk een gebied wordt door zijn scheppingen beheerscht! In zijn poëzie groeit en bloeit voor onze oogen de geschiedenis van de ontwikkeling onzer taal »van haar veelbelovende kindsheid af tot op haar volle kracht en schoonheid". Zijn versifikatie geldt als wet en regel voor al de grootste dichters na hem. Zijn dichterlijke schoonheden schitteren niet maar van verre; bij elke nadere beschouwing wekken zij hooger bewondering en blijken een vormend vermogen te bezitten van verbazende kracht.

»De verscheidenheid der dichtsoorten, waaraan Vondel zich niet gewaagd, maar waarin hij uitgemunt heeft, de verscheidenheid der stoffe door hem behandeld en beheerscht, de oneindige afwisseling van vormen, de onuitputtelijke rijkdom van gedachten, uitdrukkingen, beelden, wendingen, slagen, vonden, die ons zijn talrijke werken overal aanbieden, doen ons zien, dat wij hier niet slechts met een vaardige pen, maar met een schatrijken geest, met een overvloed des harten, waaruit de mond spreekt, te doen hebben".

Het moet Beets boven alle uitdrukking aangenaam geweest zijn, dat in 1856 zijn »kunst- en lettervriend" Mr. J. van Lennep hem verzocht de groote uitgave van Vondel's werken, zoo deze misschien onvoltooid werd achtergelaten, tot een goed einde te brengen.

Na en naast Vondel waardeerde Beets onder de Nederlandsche dichters Bilderdijk het hoogst. In den zanger van de *Ziekte der Geleerden*, van den *Ondergang der eerste wareld* en van de *Dieren* bewonderde hij evenzeer de volkomen heerschappij over alle taal- en dichtvormen als de dichterlijke opvatting en behandeling van natuur en geschiedenis, wetenschap en kunst. Bilderdijk lezende gevoelde hij zich als onder de gewelven van een dier grootsche gebouwen, waarin de

schoone deelen met elkander in schoonheid schijnen te wedijveren en toch te zamen, in treffende harmonie, de eenheid vormen van het geheel. Alles is voor hem in deze poëzie op zijn plaats. Niets te weinig, niets te veel. Wat gezien wordt moet er zijn, en het moet er zóó zijn. Van eerzuchtige sieraden geen spoor. »Overal de hand, overal de stempel, overal de geest des Meesters".

In de *Verscheidenheden* haalt Beets de meesterlijke verzen aan, waarin Bilderdijk door een zoogenaamden paradijsgeest het verval laat schilderen van Eva's schoonheid. »Wat dunkt u", vraagt hij, »van deze schilderij of dit marmerbeeld? Wat van de verhevenheid dezer denkbeelden, de juistheid, de aandoenlijkheid, de kracht dezer uitdrukkingen? Wat van den gang, den galm, den stijl dezer verzen? »Ieder vers", zegt da Costa, »is hier vast als goud, en iedere uitdrukking zuiver als de parel. Ziedaar poëzie". Ja; en ziedaar Bilderdijk, in zijne eigenaardige kracht en kennelijkheid. Wij hebben, in de vorige bladzijden, vele schoone verzen van Vondel aangehaald, maar doen deze Bilderdijksche ons niet weder op een geheel andere wijze aan? Gevoelen wij niet, dat onze bewondering van het zinnelijk schoon hier als versmelt in een veel doordringender gewaarwording? Voorwaar, waar deze poëzie zich hooren laat, daar vatten wij op eenmaal, bij vergelijking met zoo menige andere, geenszins verwerpelijke, ook op het gebied der kunst, het onderscheid tusschen aangebrachte »siersels" en die inhaerente schoonheid »waar het hart aan wortelt"".

Onder de beroemdste Nederlandsche tijdgenooten van Beets kunnen er twee worden genoemd, die aan zijn werken — en ook aan zijn persoon — een bijzondere aandacht hebben gewijd, Potgieter en Busken Huet. Zou het waar zijn, dat de laatste zich tot hem aangetrokken voelde en hem gaarne plaagde, omdat hij hem liefhad? Zóó geformuleerd, geloof ik niet, dat de vraag bevestigend mag worden beantwoord. Huet heeft tegenover Beets iets van zijn Rabelais-natuur getoond, dat hij ongetwijfeld zou onderdrukt hebben, zoo hier sprake geweest was van wezenlijke sympathie. Men moet

ook bij den »oud-latijnschen schalk", zooals iemand, die hem van zeer nabij kende, den auteur der *Fantasieën* genoemd heeft, niet te spoedig aan iets teeders denken. Waarschijnlijk zijn we nader bij de waarheid, zoo we onderstellen, dat Huet een der grootste bewonderaars van Beets geweest is en dat hij niet alleen voor den stijl van Hildebrand, maar ook voor dien van den schrijver der *Stichtelijke uren,* der *Verscheidenheden* en *Verpoozingen* het beste wat hij zelf bezat zou hebben willen prijsgeven. Hij moge honderdmaal gespot hebben met het »Hollandsch idioom", zijn hoogste eerzucht was en bleef in dat idioom te kunnen schrijven zooals geen ander. Potgieter en Alberdingk Thijm, dat wist hij, zouden nooit populair worden; Multatuli was te ruw en onbandig, en een boek als *Max Havelaar* kon men maar éénmaal schrijven; Beets muntte boven allen uit door eenvoud, helderheid, klassieke soberheid, en het echte Hollandsch zat hem als schrijver in het bloed. Voeg daarbij, dat geen sprankels van door kunstscherpte gewet vernuft de geestigheid kunnen nabijkomen, die van zelf als uit eigen aandrang opwelt en op heeterdaad de natuur betrapt in al de rangen der maatschappij. Niemand zag beter dan Huet, dat Hildebrand in Nederland een meester was zonder mededinger. Hij bracht hulde aan dien meester, en al werd er nu en dan van zijne luide lofspraak weêr al te veel afgedongen, de *Camera Obscura* is in zijn schatting altijd een der merkwaardigste boeken gebleven, die hij ooit had gelezen. Wat zou het hem niet waard zijn geweest zulk een boek te kunnen schrijven! Hij beproefde in dat opzicht meermalen zijn krachten, maar slaagde te nauwernood in een verre navolging. Er vonkte geen leven in zijn figuren, en hij poogde door koude bespiegelingen aan te vullen wat hij niet kon schilderen.

Bij het beschouwen der letterkundige studiën van Beets was het hem niet mogelijk voorbij te zien, dat hij met een beoordeelaar te doen had, die zich door zijn gezonden, frisschen smaak en krachtig stijlgevoel een meesterschap had verworven, alleen aan de uitnemendsten bedeeld en door geen kunstwendingen verkrijgbaar. Laat ons den kritikus de hem ver-

schuldigde eer geven. Ondanks zijn scherpe gisping van hetgeen hij in diens geschriften minder roemenswaardig vond, heeft hij aan Nederland verkondigd, dat in Nicolaas Beets een dichter en prozaschrijver moest worden gehuldigd, die over de beste gaven mocht beschikken van natuur en kunst.

Over zijn verhouding tot Potgieter kunnen wij Beets zelven raadplegen in zijn *Persoonlijke herinneringen.* »De jaren", zoo deelt hij mcê, »daar ik Potgieter van tijd tot tijd in zag en een vrij geregelde briefwisseling met hem onderhield, zijn die van 1835—1840 geweest, vier mijner studentenjaren, met het daaropvolgende, dat van mijn intrede te Heemstede; van mijne levensjaren het 21ste tot en met het 26ste. Potgieter was mij zes jaar vóór".

Die zes jaren schenen zwaarwichtig. Beets zag op tegen een man, die reeds sedert geruimen tijd in de maatschappij was gevestigd en na een werkzaam verblijf te Antwerpen voor handelsaangelegenheden een reis naar Zweden gedaan had. Vooral de letter- en geschiedkennis en de kritische geest van Potgieter vervulden hem met eerbiedigen schroom. »Om de volle waarheid te zeggen", schrijft hij, »vond ik hem van de eerste ontmoetingen af geen man *geheel* naar mijn hart, en hoeveel achting wij elkander ook hebben toegedragen, hoe groot een prijs wij ook op elkanders vriendschap leerden stellen, tot een volkomen innerlijk harmoniëeren kwam het niet. Slechts tot een beurtelings, en somtijds gelijktijdig, afstooten en aantrekken.

»We like us at a distance, my dear, if you like me at all", schreef hij mij; maar ik ben overtuigd van de oprechtheid, waarmede hij er op volgen liet: »but I do not like you the less for it", en ook, dat hij het van harte meende, als hij mij betuigde: »Zie dat is het verschil tusschen vriendschap en die zoogenaamde vriendschappelijke relatiën, dat schrijven aan u mij een groot genot is, terwijl dat aan vele anderen mij verdriet."

Beets gevoelde zich bij zijn »vriend" nooit geheel op zijn gemak. Zelden bracht hij een bezoek aan Potgieter, of hij verweet zich bij het naar huis gaan, dat hij zich te veel in

diens toon had laten meeslepen. Potgieter, meent hij, werd ook, ondanks zijn rechtmatig gevoel van meerderheid, blijkbaar gekweld door een noodeloos gevoel van minderheid tegenover klassiek gevormden. Hij mocht het schertsend ontveinzen, zooveel hij wilde, eigenlijk kon hij toch niet verkroppen, dat dezen zich thuis gevoelden in een wereld, welke voor hem gesloten bleef. *Hij was jaloersch van hun Grieksch en Latijn.*

Alles samengenomen, was Potgieter naar de meening van zijn vriend niet enkel een man van geest, maar ook van gemoed. Geen meegaand man evenwel. Hij had sterke antipathieën, onbuigzame vooroordeelen. Wat hem eens had geergerd, stond later zeer scherp afgeteekend in zijn geheugen. Het woord *onverdragelijk* kwam telkens over zijn lippen en hij kon zijn grieven niet verhelen.

Laatdunkend, meent Beets, was Potgieter niet. Hij kon aanmerkingen verdragen en lokte die uit. De geest van kritiek had doorgaans bij hem de overhand. Vandaar dat hij niet veel en ook niet lang bewonderde. Bleef hij prijzen, dan kon men er zeker van zijn, dat het van harte gemeend was.

Onder de bevoorrechten, die hij herhaaldelijk zijn hoogen lof waardig keurde, mocht Beets ook zich zelven rekenen. Het schaadde niet, dat de honig soms met een weinig citroenzuur vermengd werd. Niet de Byron-Beets roerde voor het oor van Potgieter »echte dichtersnaren"; ook niet Beets der Pfarrer, maar de ware, de natuurlijke Beets, die het gevoel vertolkte van zijn eigen hart. Het gedicht *Aan eene jonge Moeder* werd door Potgieter toegejuicht. »Ondanks den postdag" had hij een bezoek aan Van den Brink gebracht, om dezen in zijn verrukking te doen deelen. De *Najaarsmijmering* was vol »geniale trekken". — Doch wij behoeven zóó niet voort te gaan.

Vertrouwde vrienden van Potgieter konden getuigen, dat Beets onder de weinige dichters behoorde, die hij levenslang heeft bewonderd.

Wat de *Persoonlijke herinneringen* betreft, ik ben nog evenals vroeger van oordeel, dat alleen een man, die zich vol-

komen rekenschap van zijn daden geeft, het karakter van een »hooggewaardeerden vriend" op deze wijs onderwerpt aan een vuurproef. Thans mogen wij er bijvoegen, dat de brieven van Potgieter aan Huet, die in den laatsten tijd het licht hebben gezien, voor geen gering deel een kommentaar kunnen heeten bij hetgeen ons in de uitspraken van Beets vreemd voorkwam of dubbelzinnig scheen.

De ware vrienden van Beets, vrienden, die zijn karakter geheel kenden en doorschouwden, roemden om strijd de goedheid van zijn hart, de offervaardigheid zijner deernis, de belangeloosheid van zijn weldoen. Hooger nog dan zijn uitstekend talent waardeerden zij zijn nederigen godsdienstzin, zijn trouwe vaderlandsliefde en zijn Hollandsche oprechtheid.

Tot besluit van deze bladzijden *in memoriam* — en omdat ik daarbij reken op de belangstelling der lezers — laat ik hier gedeeltelijk een schrijven volgen, dat ik indertijd van Beets mocht ontvangen na de toezending van het derde deel mijner *Studiën en Kritieken*. Hij stond toen in zijn vierentachtigste levensjaar en was kort te voren genezen van een lastige oogziekte.

»Ten hoogste welkom was mij dezer dagen het vriendelijk geschenk van het 3de deel uwer »Studiën en Kritieken". De herinnering van de twee voorgegane beloofde mij een vernieuwde dankbare waardeering van het groote voorrecht, mij door Gods goedheid, sedert kort, in de herstelling van mijn zoo goed als geheel verduisterd gezichtsvermogen te beurt gevallen. Na twee jaren van dat genot gespeend te zijn, kon ik weer met eigen oogen lezen. En hier was een boek, waarvan de inhoud mij niet dan het hoogste belang kon inboezemen.... Ontvang mijn warmen dank voor het daardoor metterdaad reeds gesmaakte en verder te genieten geluk. Ik kon de betuiging mijner erkentelijkheid niet uitstellen tot ik het geheele boekdeel zou hebben doorgelezen. Zij moest mij van het hart, nadat ik mij vergast had aan de stukken, waarnaar ik het eerst gegrepen had, die over Potgieter en over Bilderdijk. Over Potgieter, wien ik persoonlijk en, zoo ik meende, zoo goed had gekend; over Bilderdijk, met wiens

ziel en geest ik van mijn jongelingsjaren af en geheel mijn lang leven door zoo goed als dagelijks verkeerd heb door de lezing, herlezing en alweder herlezing van zijne schatrijke werken, waaruit ik zoo ontzaglijk veel geleerd heb. Het was mij een zielsgenot hem in uw opstel.... te zien waardeeren en recht doen.

»De twee dikke deelen van K., die u daartoe ditmaal aanleiding gaven, zijn door mij ongelezen gelaten.

»Ik heb niet kunnen besluiten, een geest als den zijnen met de maat te zien meten en op de schaal te zien wegen van een geest van die orde. Gij hebt dit tot uw eer en ons groot genoegen wèl gedaan.

»Wat zult gij zeggen, indien ik u belijd, dat ik, behalve door de waarde uwer eigene beschouwingen, in uw opstel over Potgieter o. a. ook daardoor een eigenaardig belang gesteld heb, omdat het mij kennis deed maken met Huet's »Persoonlijke herinneringen", die ik evenmin als de twee deelen van K. gelezen had, tot mijn blijdschap niet vóór ik de pen tot het schrijven *mijner* »Herinneringen" opnam, en later niet door onwillekeurig verzuim, waarvoor ik echter..., door u schadeloos ben gesteld. Met eenige schaamte, maar zonder veel berouw moet ik bekennen van onze *contemporaine* Nederlandsche letteren veel minder gelezen te hebben, dan men mogelijk recht zou hebben te denken. Een boek van uwe hand zal echter niet licht ter zijde gelegd worden door den 83-jarige...."

Men ziet het, Beets dacht in zijn hoogen ouderdom nog evenzoo over Potgieter, als hij in de *Persoonlijke herinneringen* over hem geschreven had. Bilderdijk was voor hem nog de groote geest bij uitnemendheid. En het nieuwe in de Nederlandsche letteren prikkelde om geen andere reden minder dan men verwachten zou zijn nieuwsgierigheid, dan omdat hij op veel voortreffelijks in het oude een zoo hoogen prijs stelde.

P. F. TH. VAN HOOGSTRATEN.

GODSDIENST EN STAAT.

De renegaat Combes, die in zijn waanzinnige vervolging van de Kerk door den booze gedreven schijnt, heeft laatstelijk een helder oogenblik gehad, toen hij in 't volle parlement verklaarde, dat Frankrijk voorloopig nog den godsdienst niet kon missen.

»Eerst dient men te weten — zoo sprak de premier — waardoor men den godsdienst, dien men wil doen verdwijnen, zal vervangen. Ik voor mij geloof niet, dat de meerderheid onzer natie, wat zeg ik, dat bijna geheel het Fransche volk, zich kan tevreden stellen met de ideeën eener zuivere leeken-moraal, met zedelijke denkbeelden, zooals men die in het oppervlakkig onderwijs onzer lagere scholen aan de jeugd inprent. Moeilijk kan ik mij eene voorstelling maken van en mij verzoenen met het denkbeeld van een moderne samenleving, samengesteld uit wijsgeeren als de heer Allard. Toen het ministerie optrad, heeft het verklaard, dat het zich bewegen zou op het terrein door het Concordaat afgebakend, wijl het in dit oogenblik de godsdienstige denkbeelden, zooals die door de Kerk onderwezen worden, noodzakelijk acht, als zijnde de meest vermogende zedelijke krachten der menschheid."

Zal Frankrijk, zal welke staat ter wereld ook, de beginselen van den godsdienst *ooit* kunnen missen? Zal *ooit* werkelijkheid worden het ideaal, door Combes in de verte begroet, als hij zegt: »Verlangend zie ik uit naar het tijdstip, dat de vrije gedachte, steunende op de leerstellingen der zuivere rede, bij machte zal zijn om den mensch door het leven te geleiden"?

Neen, want de godsdienst is noodzakelijk, niet alleen voor

den mensch als individu, doch noodzakelijk ook voor den mensch als maatschappelijk wezen, als lid van den staat.

Alle eeuwen door heeft men gemeend, dat de staat den godsdienst noodig had.

Plutarchus zegt: »Ik geloof dat het gemakkelijker zou zijn, eene stad in de lucht te bouwen dan zonder eenige godsvereering een staat op te richten en te bevestigen" [1]).

»De onkunde omtrent den waren God — schrijft Plato — is voor de staten de grootste aller rampen, en hij, die den godsdienst verwoest, verwoest den grondslag van iedere menschelijke maatschappij" [2]).

Te Rome was de godsdienst staatszaak. Een echte Romein gevoelde zich reeds uit patriotisme verplicht aan godsdienst te doen. Algemeen deelde men Cicero's overtuiging [3]), dat wanneer het geloof aan een wereldbeheerschende godheid verloren ging, alle maatschappelijke deugden en zoo de geheele maatschappelijke orde gevaar zouden loopen.

Alle beschaafde volken hadden dan ook een van staatswege erkenden godsdienst, beschermden en begunstigden het priesterdom, bestraften het zich openlijk uitsprekend ongeloof als een misdaad tegen het algemeen belang.

Zelfs de wijsgeeren der 18de eeuw, die zoo fel den godsdienst bekampten, hebben niettemin toegegeven, dat de staat er niet buiten kon. Zelfs Voltaire. »De menschen — schrijft hij — hebben altijd een breidel noodig gehad, en op alle plaatsen, waar zich een maatschappij heeft gevestigd, is de godsdienst noodzakelijk. Zijn de wetten een breidel voor de openbare misdaden, de godsdienst is er een voor de geheime" [4]).

Tegen deze algemeene en daarom gezaghebbende denkbeelden in, streeft het tegenwoordig materialisme, bovenal dat van de socialistische school, naar een staat zonder gods-

---

1) *Contra Colot.*
2) *De leg.* LX.
3) Cic. *De natura deorum,* I, 2.
4) *Sur la tolérance.*

dienst. Het wil God uitbannen van 's lands wetten, instellingen en gebruiken.

Volgens de voorspelling van Marx, voor wien alle moraalbegrippen niets zijn dan maskers van het eigenbelang, zal de toekomststaat atheïstisch wezen. Zoodra de menschen, vrij en blij vereend, de volle maatschappelijke gelijkheid genieten, zal de godsdienst als nutteloos van zelf verdwijnen.

Engels ziet in den godsdienst slechts een dichterlijke uitdrukking van physieke en sociale verhoudingen. De godsdienst, zoo verklaart hij, vormt »een voorwetenschappelijk systeem", dat geen reden van bestaan meer zal hebben, wanneer de wetenschap zich geheel gevestigd heeft.

Bebel sprak het in den vollen rijksdag openlijk uit: »Op godsdienstig gebied streven wij naar het atheïsme". Bij eene andere gelegenheid verweet hij den liberalen, en met recht, dat zij lang vóór het optreden der socialistische partij in geschrift en van katheder de atheïstische denkbeelden hadden gepredikt en hij besloot: »Wij hebben op grond onzer wetenschappelijke overtuiging deze denkbeelden overgenomen, en achten ons verplicht, ze verder te verspreiden en bij de groote massa ingang te doen vinden".

Het socialisme gevoelt zich dus de geroepen apostel van het atheïsme! En dat men zijne taak ernstig opvat en geen moeite ontziet, om de leer van het ongeloof pasklaar te maken voor 't volk en haar langzamerhand, gelijk Bebel zich uitdrukt, »in het vleesch en bloed der natie en in het organisme van maatschappij en staat te doen overgaan": het blijkt wel uit de honderden socialistische bladen en blaadjes, voor een spotprijs rondgevent, en die wemelen van godslasteringen en godsdienstkwetsende ideeën; het blijkt wel uit de socialistische redevoeringen, waar men zelden kan nalaten, den godsdienst op de onbeschoftste manier door het slijk te halen!

Zal het ongeloovig socialisme slagen? Zal eenmaal de gedroomde toekomststaat werkelijkheid zijn? Neen, en dit niet alleen wijl volkomen maatschappelijke gelijkheid een hersenschim is, maar bovenal *wijl zonder godsdienst de*

grondslagen ontbreken, waarop de staat noodwendig rusten moet.

* * *

Wie God huldigt als den souvereinen Koning, door wien de koningen der aarde regeeren en de wetgevers voorschrijven hetgeen rechtvaardig is, hij moet met Paulus aannemen, dat alle gezag komt van God. Het gezag draagt derhalve een goddelijk karakter, al is de persoon, die het uitoefent, een schepsel, en al zijn de verschillende vormen van monarchie of republiek, waarin het zich openbaart, van menschen en omstandigheden afhankelijk.

Hieruit volgt, dat de mensch het gezag alléén kan uitoefenen in naam van God, wiens plaats hij bekleedt. Niet willekeurig dus mag de gezagvoerder te werk gaan. Hij moet letten op hetgeen de rede zegt dat rechtvaardig en ten algemeenen bate is. Hij werd als gezagvoerder gesteld, niet voor zich zelven, maar voor het volk, om de belangen des volks te behartigen.

Eeuwen lang hebben deze beginselen van den godsdienst den christelijken staten tot zegenrijke kracht en tot vrede gediend. Zij hebben het gezag binnen de grenzen der rechtvaardigheid gehouden, de uitspattingen der tyrannie gekeerd. Zij hebben de zwakken beschermd, den slaaf van zijne boeien ontdaan, de vrouw opgebeurd uit hare vernedering.

En men gelooft, deze beginselen in 't vervolg te kunnen missen? Men zal hen nooit kunnen missen! Raadpleeg de geschiedenis van het Romeinsche keizerrijk, en gij ziet waartoe het gezag komt zonder hen.

Onder het keizerrijk was de godsdienstige ernst, waaraan de Tiberstad voor een niet gering deel haar manlijke forschheid en hoogen roem dankte, op 't laatst bijna ganschelijk overgegaan in uiterlijken vorm van voorgeschreven plechtigheden. Zulk een godsdienst bood geen voldoenden stut meer aan 't breede staatsgebouw, dat steeds erger uit de voegen raakte, steeds ernstiger dreigde ten val.

Maar hoe gruwzaam en walgelijk tevens werd te Rome,

bij het verdwijnen van den godsdienst, het gezag in de handen der keizers! Zij waren absoluut heer en meester, zij deden wat zij wilden en alleen wat zij wilden. De heerschappij door hen uitgeoefend eerbiedigde geen rechten, geen plichten.

»'t Is genoeg — zegt Riche — de vertegenwoordigers van het keizerlijk despotisme te noemen, om in herinnering te brengen de tyrannie in al haar woestheid en de misdaad in al haar schande.

»Een Tiberius, op zijn eiland Capri van eunuchen en boeleersters omringd, en daar proscriptie-verordeningen uitschrijvend, die Rome en het Romeinsche rijk met bloed overdekten. Een Caligula, die den wensch dorst uitspreken, dat het heerschzuchtig volk maar één hoofd hadde, om door hem met één houw te worden afgeslagen. Een Claudius, die in zijn idiotisme buiten staat zou geweest zijn een huisgezin te besturen, en die niettemin met het rijk omging als met kinderspeelgoed. Een Nero, die zijne moeder liet doorboren, die de Christenen met pek liet omkleeden, om er zoovele toortsen van te maken tot tuinverlichting bij zijn nachtelijke feesten; die als comediant zelf zijn wagén mende bij de saturnaliën aan zijn hovelingen gegeven. Een Vitellius, die den senaat oplegde te beraadslagen, welke saus er bij zijn visch hoorde; die zijn kok en zijn bakker tot staatsministers verhief, en die oververzadigd van vleesch en wijn een afgrijselijken dood stierf. Een Commodus, de woeste reus, die om zijn kracht te toonen, een man door midden hieuw. Een Heliogabalus eindelijk, die den troon bezoedelde met zijne oneerbaarheid, waarop hij groot ging en waarvan het verhaal alleen ons hart van schaamte en afkeer vervult. Ziedaar — zoo eindigt Riche — waartoe onder de Romeinsche keizers het gezag was gekomen" [1]). Ik voeg er bij: ziedaar waartoe elk gezag komt, dat niet wordt geregeld door den godsdienst!

Neem weg het geloof aan God, wiens oppergezag de wereldsche overheden vertegenwoordigen en voor wiens ge-

---

1) *La société civile*, p. 10 en 11.

strengen rechterstoel zij eens hebben te verschijnen, welk beginsel blijft er dan over, krachtig genoeg, om het gezag te betoomen?

Terecht schrijft Voltaire: »Niet gaarne zou ik te doen hebben met een atheïstischen vorst, die het in zijn belang noodig oordeelde, mij zooveel mogelijk te kwellen... Werd de wereld door atheïsten bestierd, dan verging het haar niet beter dan indien zij onder het onmiddellijk beheer stond van die helsche geesten, die, gelijk men ze afschildert, zich razend op hun slachtoffers neerwerpen".

Denk aan de Fransche revolutie van 1789. Wat deden de atheïstische volksmannen als Robespierre, Danton, Marat, met de veroverde macht? Waarin anders feitelijk bestond hun regeeren tenzij in uitbannen, verbeurdverklaren, moorden? Niets werd gespaard, adel noch rijkdom, wetenschap noch deugd.

Maar wie verzekert ons, dat het gezag zich niet door dezelfde gruwelen zou schandvlekken in den ongeloovigen toekomststaat der socialisten?

* * *

Bekleeden, zooals godsdienst en rede leeren, de gezaghebbenden de plaats van God, dan zijn wij hun in geweten onderdanigheid verschuldigd.

»Ieder — zegt Paulus — zij aan de overheid onderworpen. Want er is geen macht dan van God, en de bestaande zijn door God verordend. Daarom, wie der macht weerstaat, weerstaat Gods verordening, en die weerstaan halen over zich het oordeel"[1]).

Met deze leer te verwerpen, die ook de leer van het gezond verstand is, verwerpt men alle motieven, welke den burger tot standvastige gehoorzaamheid aan het gezag kunnen bewegen. Of kunnen er andere voor de godsdienstige in de plaats worden gesteld? 't Eenige zou nog zijn uiterlijke dwang. Doch vooreerst, uiterlijke dwang dwingt *het geweten* niet. De wet kan geweld gebruiken; — tot onderdanigheid ver-

[1]) Rom. XIII, 1 en 2.

plichten kan zij slechts dán, wanneer wij haar beschouwen als dienares van God. Niemand ter wereld heeft uit zichzelf de macht, mij te verplichten en tot mij te zeggen: *gij moet*; die macht heeft uit zichzelf God alleen.

Bovendien, bestaan er niet tal van wegen om het geweld der politie te ontduiken? Of kan geweld niet met geweld worden gekeerd?

Wat aanschouwen wij in onze dagen?

Millioenen proletariërs zijn als één man opgestaan, om, na staats- en geldmacht te hebben vernield, op hunne beurt te kunnen heerschen. Hoor eens naar het lied, vreeselijk van hartstocht, dat een hunner poëeten hun op de lippen legde voor den 1sten Mei, den arbeidersfeestdag van 1899:

»Wij willen vandaag niet graven!
De groeve is reeds diep en breed,
Waar de meesters hun schande begraven
En verstoppen ons recht en ons leed.
Niets anders vandaag graven wij
Dan de steunsels weg en de schragen
Der wereld van hoogen en lagen,
Der klassen-maatschappij.
Ons zelven de vrijheid gegeven!
Wij tarten God Mammon's gezag!
Hij nam geheel ons leven;
Wij nemen dien éénen dag.

Wij willen vandaag niet smeden!
Wij hebben te lang gesmeed
Aan de keten, die in onze leden
Met bittere schrijning beet.
Niet anders vandaag smeden wij
Dan het zwaard om ons mee te bevrijden,
Dan den sleutel tot betere tijden,
Tot rechtvaardiger maatschappij.
Getart dan God Mammon's gezag!
Ons zelven de vrijheid gegeven!
Hij nam geheel ons leven;
Wij nemen dien éénen dag.

Wij willen vandaag niet bouwen!
Wij ombouwden te lang ons lot
Met de tralies, die scheiden van blauwe
Heemlen en levensgenot.
Nu bouwen wij niets dan blijheid!
Helpt makkers aan 't heilige werk!
Wij leggen van uwe kerk
Vandaag den hoeksteen, o Vrijheid!
Ons zelf dan de vrijheid gegeven!
Getart dan God Mammon's gezag!
Hij eischt geheel ons leven;
Wij eischen dien éénen dag.

Wij willen vandaag niet dan luistren
Naar de machtige stem die ons meldt,
Hoe *hunne* heemlen verduistren,
Hoe *onze* hoop toeneemt en zwelt.
Wij willen de strijdlust, de kracht
Uit ons hart voelen springen als vonken,
Wij willen vervuld zijn en dronken
Van vreugd, om de komende macht.
Getart dan God Mammon's gezag!
Ons zelven de vrijheid gegeven!
Hij nam geheel ons leven;
Wij nemen dien éénen dag" [1]).

En dit zijn niet maar dichterlijke woorden zonder verdere beteekenis voor de praktijk; het zijn woorden die men sedert lang, de werkstakingen te Amsterdam en elders bewijzen het, *in daden* begint om te zetten.

Alle eerbied voor het gezag verdwijnt!

Het oproer slaat overal in roode vlammen uit!

Dat hadden zij niet gedacht, de liberale heeren, die God willen schrappen uit staatsbestuur en volksleven, dat eens hunne beginselen een zoo konsekwente toepassing zouden vinden! Zij werkten op alle wijzen het ongeloof in de hand. Zij kluisterden den arbeider den ganschen dag aan de machine, hem geen tijd latende tot vervulling zijner godsdienstplichten. Wilde hij ze volstrekt nakomen, dan verloor hij zijn brood. »Doe uw plicht — zeide men hem — en bekommer u niet

[1]) H[enriette] R[oland] H[olst], *Sociaal Democraat*, 1899.

om het gebazel van den pastoor; de godsdienst heeft uitgediend". Die wind zaait, zal storm oogsten. Het socialisme kwam en bevestigde de atheïstische prediking der liberalen en ... vulde ze aan. »Geen God!", zoo had men tot den werkman gesproken; »Geen God en geen meester!" antwoordde de socialistische werkman.

Juist geantwoord! Zonder God geen wettig gezag en bijgevolg geen plicht tot onderwerping.

Arme maatschappij, die tegen het wild dreigend proletariaat uw toevlucht neemt tot den sabel der politie, gij moet tot God terug, of... ondergaan! 't Is de godsdienst alleen, die bij het volk het denkbeeld van plicht en geweten kan levendig houden. »Had ik in God geloofd, ik zou niet gedaan hebben wat ik deed", heeft de ongelukkige Ravachol getuigd. En Montesquieu had gelijk met te zeggen, dat een godsdienst, zelfs een niet-ware, nog de beste waarborg is voor de deugd der menschen.

* * *

Opdat de staat zijn doel bereike, hetwelk is gelegen in het verzekeren en bevorderen van het algemeen welzijn, zijn de burgerlijke wetten niet voldoende. Deze toch regelen slechts de uiterlijke handelingen, zij dringen niet door in de ziel. De burgerlijke wetten laten vele deugden en ondeugden onaangeroerd, welke nochtans, ook in het belang der maatschappij, moeten worden beoefend of onderdrukt. 't Is daarom noodig, dat er buiten haar nog eene andere wet van hooger orde zij, eene wet, die op 's menschen wil onmiddellijk vermag in te werken en ons te bewegen tot het vervullen van die plichten, die niet onder de letter vallen van de burgerlijke wet.

Die wet van hooger orde is de zedenwet. Zij daalt tot in het binnenste van ons wezen neer, grijpt het kwaad bij den wortel aan, verbiedt zelfs de begeerte naar zonde, leidt al onze gedachten en neigingen. Zij is 't, die den mensch waarachtig deugdzaam en goed maakt.

Zoo echter de zedenwet den grondslag vormt van den staat, — waar zal men voor de zedenwet zelve den grond-

slag zoeken tenzij in den godsdienst? Wat anders behalve den godsdienst is bij machte, ons aan haar gestrenge voorschriften te binden?

De achting der menschen? Wat vermag deze beweegreden op de groote menigte? Wat vermag zij, bij zware bekoring, zelfs op de ontwikkelden? En kan door het bedekken der ontzettendste misdrijven *de eer* niet dikwerf in veiligheid worden gebracht?

Is misschien *het eigenbelang* voldoende prikkel tot onderhouding der zedenwet? Het eigenbelang! Indien men God wegcijfert, — welk belang heeft de arme er bij, te zwoegen en honger te lijden ter wille van den rijke? Welk belang heeft de soldaat er bij, den dood op het slagveld te gemoet te gaan? Welk belang heeft de liefdezuster er bij, haar jong, schoon leven te slijten in de sombere atmosfeer van een hospitaal? Welk belang heeft elke mensch er bij, zijne geweldige passies onophoudelijk te weerstreven? Weegt het goede, hetwelk de beoefening der deugd ons persoonlijk verschaft, dan wel òp tegen de gevraagde offers?

En men spreke niet van *maatschappelijk voordeel*, uit de deugd der enkelen voortspruitend. 't Volk lacht met die wijsgeerige beschouwingen en kent slechts éene wet: zoo weinig mogelijk lijden, zooveel mogelijk genieten!

Zal *het geweten* de drijfveer zijn om de zedenwet te betrachten? Maar wat is het geweten zonder God?

In den bekenden roman *La Morte* van Octave Feuillet treedt zekere Sabine Tallevant op, eene savante, die bij haar ongeloovigen oom in alle wetenschap is onderwezen behalve in die van den godsdienst. Om den schitterenden markies de Vaudricourt te kunnen trouwen, schaamt Sabine zich niet diens vrouw en kind door heimelijk vergif van het leven te berooven. Op den avond van den gruwel ontdekt haar oom de verschrikkelijke gebeurtenis. In verontwaardiging wil hij tegen de schuldige losbreken; doch zij hem voorkomend verplettert den atheïst met hare onverbiddelijke logica.

»Een misdaad? Maar dat is een woord! Wat is goed en wat is kwaad? Wat is waar en wat is onwaar? Feitelijk —

gij weet het zoo goed als ik — maakt ieder tegenwoordig, al naar denkwijs en karakter, zijn eigen zedenleer. Ieder stelt zijn eigen catechismus op. De mijne bestaat in hetgeen de natuur mij predikt door haar voorbeeld: zij verwijdert met hardvochtige zelfzucht alles wat haar hindert; zij ruimt uit den weg alles wat aan haar streven weerstaat; zij vernietigt den zwakke om plaats te ruimen voor den sterke... en 't is niet sedert gisteren, geloof mij, dat dit ook de leer is der waarlijk vrije en verheven geesten.

»Men heeft altijd gezegd: de goeden gaan heen. Neen, 't zijn de zwakken die heengaan... en zij doen slechts wat hun plicht is, en zoo men hen daarmeê wat helpt, dan doet men ten slotte hetzelfde wat God doet... Lees uw Darwin nog eens, oom!"

Sabine Tallevant redeneert van haar standpunt juist. De godloochenaar moet noodzakelijk inkonsekwent zijn om een andere moraal te erkennen dan de moraal der volstrekte zelfzucht. Helaas, hoeveel slachtoffers in de soort van Sabine Tallevant heeft de moderne atheïstische levensbeschouwing al niet gemaakt!

Wij kunnen dus met recht besluiten: daar op zich zelf noch de achting der wereld, noch het eigenbelang, noch het geweten de menschheid tot de praktijk der zedenwet kunnen voeren, zoo is de godsdienst met zijne leer over den goddelijken oorsprong en de eeuwige vergelding van de zedenwet onmisbaar.

En om alles nog eens samen te vatten: zonder godsdienst ontbreken de grondslagen, waarop de staat noodzakelijk rust; zonder godsdienst geen rechtmatige uitoefening van het gezag, geen onderwerping aan het gezag, geen naleving der zedenwet.

* * *

In de *Introduction* op zijn werk *Le Christianisme et les temps présents* geeft ons Bougaud een diep gevoelde schets van de negentiende eenw, de glorierijke negentiende eeuw, in schijn de gelukkigste der eeuwen, doch in werkelijkheid rampzalig, omdat zij God verliet.

»Naarmate deze eeuw haar eindpaal dichter nadert, toont zich haar voorkomen beter, en bij haar aanschouwen kan men een gevoel niet onderdrukken van bewondering en mede'ijden tevens. Geen eeuw misschien heeft grooter gaven ontvangen, maar ook geen heeft droever teleurstellingen gehad; geen heeft gejubeld over zoo onverwachte en tegelijk zoo verhevene ontdekkingen der wetenschap, en geen heeft zoo vreeselijke afgronden onder zich zien opengaan; geen heeft meer aanleiding gehad om zich te laten betooveren, om zich als 't ware te laten bedwelmen door eigen grootheid, en... geen is er minder in geslaagd zich zelve te voldoen. Grootsche overwinningen bij het begin; burgerlijke, politieke en maatschappelijke vrijheden, bevochten met de wapenen der welsprekendheid, der rechtvaardigheid en der rede; de locomotief, die de wereld inkrimpt en ten eenenmale overmeestert; de telegraaf, die in snelheid de gedachte op zij streeft en alle volkeren tot één samenbindt; de Alpen doorboord, de Pyreneeën vereffend, terwijl men door tunnels en bruggen de zee aan banden wil leggen; de natuurkunde, scheikunde, aardkunde, die bij haar ontstaan werelden openbaren aan onze vaderen onbekend; de geschiedenis, philologie, linguistiek, die verdwenen werelden terugvinden; het onmogelijke plotseling gemakkelijk geworden; het buitengewone niemand meer verbazend... ziedaar onze eeuw.

»Wat heeft haar dan ontbroken, om de gelukkigste der eeuwen te zijn? God. En dit alleen is genoeg geweest om alles te bederven. Noch genie, noch welsprekendheid, noch wetenschap hebben die gaping kunnen aanvullen. Open de meesterwerken der moderne gedachte; gij vindt in allen iets onvolledigs en onvoltooids, ja iets treurigs. De eeuw heeft eene wonde aan het hart. Zij lijdt".

De wonde der eeuw was reeds in 1834 duidelijk en scherp aangewezen door den wijsgeer Jouffroy.

»Het menschdom lijdt. Dat ziet men aan die geheimzinnige, zich overal openbarende onrust, aan de ontevredenheid, die zich allerwege verraadt en waarvan niemand de oorzaak en het voorwerp kan opgeven.

»Welnu naar mijn oordeel is de nood der onbevredigde maatschappij, de nood die luid om hulp schreeuwt, niet een stoffelijke maar een zedelijke nood.

»Het Christendom had in de maatschappij eene zedelijke orde gebracht, te weten een geheel van waarheden op elk gebied, die voor den mensch het meest van belang zijn: en de maatschappij leefde van die waarheden; zij was volgens die waarheden ingericht. De maatschappij leefde van die zedelijke orde.

»Drie eeuwen zijn over die christelijke orde heengegaan, en deze drie eeuwen hebben haar vernield, of althans ondermijnd, diep ondermijnd, geschokt in de zielen, in de gewetens, in de maatschappij zelf.

»De leemte, door zoo verschrikkelijke verwoesting aangericht, is overal aanwezig. Zij is aanwezig in alle harten, zij wordt op onbestemde wijze gevoeld door de groote menigte, maar duidelijk gevoeld door de ontwikkelden. De leemte moet worden aangevuld. Zoolang dit niet gebeurt, beweer ik, dat de maatschappij niet tot kalmte zal komen en dat niemand haar tot kalmte brengen kan.

»Dit is de diepe, de ware oorzaak van de maatschappelijke onrust, en, totdat men een moreel middel voor die moreele kwaal gevonden heeft, blijft de maatschappij onrustig, gejaagd." [1])

Ik heb mij deze lange citaten veroorloofd, daar zij een helder licht op den treurigen toestand werpen, waarin bij al hare grootheid onze maatschappij nog immer verkeert. Haar kwaal is een *zedelijke* kwaal, haar geneesmiddel *de godsdienst.*

Toch heeft men, om de maatschappij weer gelukkig te maken, iederen weg beproefd behalve den eenig waren van den godsdienst.

Men heeft de klove tusschen rijkdom en armoede willen overbruggen door wetgevingen en stichtingen ten gunste des volks, door de grootst mogelijke bewilligingen in zijne eischen. 't Was vruchteloos. De klove gaapt steeds wijder.

---

[1]) Aangehaald bij Bougaud.

Waarom tracht men niet, den godsdienst te doen herleven, die den armen leert, dat zij wèl op materiëele lotsverbetering mogen uitzijn, doch overigens stil het hoofd hebben te buigen voor de beschikkingen der goddelijke Voorzienigheid, en die den rijken leert, dat het hun ernstige plicht is, den behoeftige achting en liefde toe te dragen, hem te troosten, te steunen? Wanneer beiden, de rijken en de armen, de patroons en de werklieden, naar de beginselen van den godsdienst gingen doen, — zou het sociale vraagstuk dan niet spoedig zijn op te lossen?

Men heeft het immer lager zinkend peil der moraliteit willen verhoogen door politieverordeningen tegen de ontucht, terwijl men toeliet, dat de zondige weelde in verfijning aanwies, dat de schouwburgen zich vermenigvuldigden, dat de stroom van schandelijke lectuur zich over het land verbreedde. Waarom den godsdienst niet te hulp geroepen, die alleen bij machte is, 's menschen onwaardige driften te beheerschen?

Men heeft de smarten der menschheid willen verzachten met de olie der humaniteit. De kwetsuren verergerden nog. Waarom der lijdende menschheid den hemelschen troost van den godsdienst onthouden?

Victor Hugo zag juist, toen hij schreef: »Het ongeluk van onzen tijd, 'k zou bijna zeggen, het *eenig* ongeluk, is een zekere neiging om alles te beperken tot dit leven. Met den mensch als laatste einddoel het aardsche, stoffelijke leven voor te stellen, voegt men bij het kruis der ongelukkigen nog het ondragelijk gewicht van het Niet, en zoo maakt men van hetgeen slechts smart was, d. i. van de wet Gods, de wanhoop, d. i. de wet der hel. Vandaar die ontzettende sociale beroeringen!"

W. DE VEER, S. J.

ULTRADOGMATISME?

Zooals ieder weet kan men zondigen èn per defectum èn per excessum. *Te veel*, ook van het goede, is zeer dikwijls een kwaad, en zal dan ook, ondanks de allerbeste bedoelingen, schade kunnen te weeg brengen. Ook op wijsgeerig gebied bestaat het euvel der overdrijving met al zijn verkeerde gevolgen, die hier om den alles doordringenden invloed der wijsbegeerte van onberekenbare schade kunnen zijn. Nu heb ik in mijn boek *Over waarheid en zekerheid* eene theorie, die door zeer velen der onzen wordt gehuldigd, van dergelijke overdrijving beschuldigd en haar in navolging van Prof. Mercier met den naam van *ultradogmatisme* aangeduid.

De bedoelde theorie komt in het kort hierop neer, dat het scepticisme moet worden beschouwd als het systeem van hen die zeggen eenvoudigweg aan alles te twijfelen. Tegenover het scepticisme moet als de laatste grondslag, van alle menschelijke zekerheid een drievoudige waarheid worden gesteld, wier betrouwbaarheid vóór alle onderzoek moet worden vooropgesteld: 1e een *eerste voorwaarde*, d. i. de overtuiging omtrent de geschiktheid van ons verstand om de objectieve waarheid te kennen; 2e een *eerste feit*, d. w. z. de kennis van ons eigen werkelijk bestaan; 3e een *eerste beginsel*, dat der tegenspraak.

Dat deze beschuldiging tegenspraak zou vinden was te verwachten. Zij is dan ook niet uitgebleven. In een overigens zeer welwillende bespreking van mijn boek in de April-aflevering der *Studiën* vindt men, dat de voorstanders der bedoelde theorie »beleefd den titel van ultradogmatisten van de hand wijzen. Zij zijn dogmatisten, meer niet; zij stellen eenige onmiddellijke waarheden voorop als noodzakelijken

grondslag, zonder welken het wetenschappelijk gebouw niets anders zou zijn dan een gebouw opgetrokken op de ledige ruimte."

Nu zal het zeker voor een ieder, die de fundamenteele beteekenis van het vraagstuk der zekerheid kent, duidelijk zijn, hoe noodig het is, dat wij katholieke wijsgeeren, op dit stuk tot overeenstemming trachten te komen, alle misverstand trachten op te heffen, en alle overdrijving en onzuivere bijmengsels uit onze theorie verbannen. Laten wij daarom eerst en ter loops ééne moeilijkheid, waarop mijn tegenstander blijkens zijn cursiveering sterk de aandacht wil vestigen, ophelderen. Hij stelt mij nl. de vraag, of het misschien ook mogelijk is, dat ik mij tegenover de *zeer vele* andersdenkenden vergis. Mijn antwoord is, dat ik dit zeer wel mogelijk acht. Dat echter niet het aantal maar de aangevoerde redenen in wetenschappelijke vraagstukken beslissen, en het gezagsargument — naar de aloude beginselen der christelijke wetenschap — hierin slechts een zeer bijkomstige beteekenis bezit. Overigens zou een historisch overzicht dat *zeer vele* in een geheel eigenaardig licht doen verschijnen. Daar echter zulk een overzicht mij veel te ver zou voeren, zal ik mij alleen bepalen tot de algemeene vermelding van de historische feiten. De theorie, die wij — te recht of ten onrechte — ultradogmatisme hebben genoemd, behoort als geesteskind althans in haar tegenwoordigen vorm feitelijk aan wijsgeeren uit de Sociëteit van Jesus. Als men nu het overwegend aandeel kent, dat de leden dier Sociëteit in het katholiek wijsgeerig leven van den nieuweren tijd genomen hebben, en daarbij voegt de opvoedende kracht, die ook in het hooger onderwijs van diezelfde Sociëteit is uitgegaan, dan zal het zeer groote aantal der ultradogmatisten zeer verklaarbaar schijnen en ook iets inboeten van de kracht, die anders van het aantal uitgaat. Want zonder de onbetwistbare superioriteit van vele dier wijsgeeren afbreuk te doen of het zegenrijke van hun invloed in het minste te betwisten mag men gelooven, dat ook in de wetenschap opvoeding en traditie niet zonder invloed zijn. Overigens kunnen ook zij zich hebben vergist, en blijft een wetenschappe-

lijke theorie, ook als zij door zeer velen en zelfs voortreffelijken wordt aangehangen, toegankelijk voor kritiek en noodige verbetering.

Daarom veroorloof ik mij hier de vraag te stellen: *Is de naam van ultradogmatisme in waarheid verdiend?* Ons antwoord luidt bevestigend. Want ons inziens is in genoemde theorie te veel dogmatisme, d. w. z. er wordt in die theorie een *reflex* of wijsgeerig vertrouwen aan onze kenakten geschonken, waar dat vertrouwen niet of liever *nog niet* gerechtvaardigd is.

Om hetgeen ik hieromtrent te zeggen heb zoo scherp mogelijk te formuleeren, en den oorsprong van hetgeen ik in mijn tegenstanders dwaling zal noemen in het algemeen aan te wijzen, zal ik hen beschuldigen van een dubbel sophisme. Zij maken zich nl. mijns inziens, schuldig ten deele aan een ignorantia elenchi of een *verkeerde opvatting der gestelde vraag*, ten deele aan een petitio principii of *ongegronde bewering*.

Wij zullen in dit opstel het vraagstuk slechts in groote algemeene trekken en dan nog meer in het bijzonder met het oog op het ultradogmatisme kunnen bespreken. Wie dieper en omvattender inzicht in dit allesbeheerschende vraagstuk verlangt, hem verwijs ik naar mijn boek, onder aanbeveling daarbij vooral de uiteenzetting van het probleem en zijn termen (blz. 3—29) zoo aandachtig mogelijk te wikken en te wegen.

Het algemeene vraagstuk der menschelijke zekerheid kan kort als volgt worden opgesteld: *Kunnen wij inderdaad de objectieve waarheid kennen en zekerheid daaromtrent verkrijgen?* Ziehier nu een drievoudig antwoord, dat op die vraag gegeven wordt.

Het wetenschappelijk *scepticisme* geeft een ontkennend antwoord; d. w. z. het twijfelt volstrekt niet aan het bestaan van een oorspronkelijke en directe zekerheid of vaste overtuiging omtrent de waarheid onzer oordeelen; maar de nagedachte over die oorspronkelijke zekerheid of het onderzoek der gronden, waarop zij berust, doet bij hen de twijfel aan de

objectieve waarde dier zekerheid geboren worden, of zelfs de zuiver subjectieve waarde ervan categorische bevestiging vinden. De scepticisten twijfelen dus niet eenvoudig aan alles, maar hun twijfel is een reflexe of wijsgeerige, d. w. z. aan de gegrondheid of objectiviteit der oorspronkelijke zekerheid, van wier bestaan zij volkomen overtuigd zijn. Als postulaat stellen zij, dat men, om de oplossing van het vraagstuk te beproeven, moet beginnen het verstand te wantrouwen en a priori zijn bevoegdheid te betwijfelen.

Het *ultradogmatisme* antwoordt op de gestelde vraag met een volmondig ja! Zelfs is het de meening toegedaan, dat de overtuiging omtrent de betrouwbaarheid van ons verstand de grondslag en het uitgangspunt van alle zekerheid is, en zelve vóór alle onderzoek moet vaststaan, daar ieder verstandelijk onderzoek die overtuiging (implicite) veronderstelt [1]). Als onmiddellijk oordeel is die *eerste voorwaarde* onzer zekerheid voor geen bewijs vatbaar en behoeft dat ook niet.

Het *dogmatisme* eindelijk geeft evenzeer een bevestigend antwoord op de gestelde vraag. Evenwel is het van gevoelen, dat de betrouwbaarheid van ons verstand *a priori* noch ontkend noch bevestigd mag worden, maar dat door een nader onderzoek van ons gedachteleven, *a posteriori* dus, over de waarde van ons verstand als kenvermogen kan beslist worden.

Om echter waar en valsch in de verschillende meeningen te onderscheiden en alle misverstand weg te nemen, is het noodig èn de gegevens van het vraagstuk èn zijn juisten zin en beteekenis nauwkeuriger te bepalen.

Vragen wij ons eerst af: Wat is er in ons bewustzijn *gegeven?* Als inhoud van ons bewustzijn of onzer innerlijke ervaring, vinden wij: 1° het bestaan van opeenvolgende oordeelen en redeneeringen, 2° dat van het ik als de drager dier denkakten. Wat betreft de eigenschappen dier denkakten

---

1) Over het eerste feit en het eerste beginsel zwijgen wij hier. Alleen de *eerste voorwaarde* is eigenlijk in het critische vraagstuk van belang; vgl. echter over de beide eerste mijn *Criteriologie*, blz. 146—148.

vinden wij: dat wij in vele gevallen vast overtuigd zijn de waarheid te bezitten, m. a. w. dat wij in vele gevallen zeker zijn. Eindelijk onderscheiden wij oordeelen, welke wij onmiddellijk, d. i. zonder behulp van een derde of vergelijkingsterm vormen, en oordeelen, die besluiten zijn uit logisch juiste redeneeringen. Ziedaar de *feiten* van het bewustzijn, de onmiddellijke gegevens der innerlijke ervaring: dit, maar ook niet meer, vinden wij onmiddellijk in ons gedachteleven terug.

Nu geve men wel acht dat aan deze feiten, niemand twijfelt, let wel: *niemand*, ook niet de alleruiterste scepticisten, althans diegenen onder hen, welke genoegzaam weten wat zij zeggen. Uitdrukkelijk getuigen hiervoor oudere en nieuwe, zooals ik in mijn *Criteriologie*, blz. 21 heb aangetoond. Ziehier ten overvloede nog een woord van prof. v. d. Wijck (*Zielkunde*, blz. 185): »De strekking van het idealisme is geenszins al wat nagelvast scheen op losse schroeven te zetten. Het loochent niet, dat de hemel zich boven uwe hoofden welft en dat de aarde zich onder uwe voeten uitbreidt, het betwijfelt niet dat steenen hard zijn en dat boter zacht is, dat water stroomt en dat vogels vliegen, dat de zon licht en dat vuur warmte geeft. Het laat de dingen gelden wat zij voor het gezond verstand der schare zijn. Het herinnert alleen, dat hemel en aarde, steenen en boter, water en vogel, zon en vuur, alle voorwerpen, die wij waarnemen of denken, *in ons bewustzijn* bestaan, objecten van ons bewustzijn zijn, dat we ze enkel *als zoodanig* kennen, als objecten van een subject, en dat het dus ijdel is ze als een prius ten opzichte van het bewustzijn aan te merken". — En hier ligt de allereerste ignorantia elenchi, waaraan de ultradogmatisten zich in den regel schuldig maken. In de laatste Januari-aflevering van dit tijdschrift (blz. 95—98) heb ik een voorbeeld daarvan besproken. Zij spreken van een »*universeel scepticisme*" en verstaan daaronder een systeem, dat ons gebieden zou aan alles eenvoudig weg te twijfelen en dat het bestaan zelfs der zekerheid in ons zou verwerpen. Zulk een scepticisme weerlegt men dan o. a. en vooral door aan zijn voorstanders de bevestiging hunner twijfel als een in hen bestaande zekerheid voor te houden

en hen zoo met zich zelven in tegenspraak te brengen. Het argument is waarschijnlijk onberispelijk, maar de tegenstanders zijn denkbeeldige wezens, die alleen aan misverstand en traditioneele doch onjuiste opvatting van het scepticisme hun bestaan te danken hebben. Neen, ook de scepticisten — eenige stumperige bluffers en halfweters misschien uitgezonderd — erkennen, zooals hun doen en hun uitdrukkelijke verklaring bewijzen, evengoed als de besten onder ons, het bestaan in ons van zekere oordeelen en logisch juiste redeneeringen; zij kennen de groote algemeene beginselen, als daar zijn die van tegenspraak, van identiteit en voldoenden grond enz. en zijn als wij overtuigd, dat deze beginselen implicite in onze oordeelen liggen opgesloten en grondslag of leidende wet onzer redeneeringen zijn.

Laten wij dan, liever dan een strijd tegen windmolens te voeren, onze krachten besparen voor den strijd tegen den werkelijken vijand en daarom den waren inhoud der sceptische leeringen allereerst met juistheid trachten te bepalen.

Voor wij daartoe echter overgaan moet nog één punt tusschen dogmatisme en ultradogmatisme worden opgehelderd. Moeten wij nl. ook niet als *gegeven* aannemen, dat ons *verstand* feitelijk met zekerheid kan oordeelen en redeneeren? Verstaan wij elkander goed! Tot de onmiddellijke of ervaringsgegevens van het bewustzijn behoort noch het *kunnen* noch het *vermogen* om te oordeelen (redeneeren). Wij doen het feitelijk, ziedaar de ervaring. En uit die feitelijk bestaande oordeelen *besluiten* wij onmiddellijk tot de voorafgaande mogelijkheid of het *kunnen,* want: ab esse ad posse valet illatio. Dat nu die voorafgaande mogelijkheid een »*verstand*' of redeneer*vermogen* is, eischt een werkelijke toepassing van het beginsel van voldoenden grond op de gegevens der innerlijke ervaring, m. a w. een werkelijke redeneering, welke inderdaad het bestaan van ons verstand waar en zeker maakt of bewijst. De ware stand van zaken is dus deze: onmiddellijk gegeven is het feit, dat wij met zekerheid oordeelen en redeneeren. O. a. bestaat ook in ons het zekere oordeel: dat wij daartoe een verstand of redeneervermogen bezitten.

Dit oordeel is echter noch een ervarings- noch een onmiddellijk oordeel, maar een *afgeleid* oordeel, een zeker besluit uit een logisch juiste redeneering.

Wat ons hierin van de ultradogmatisten scheidt, is uit het gezegde duidelijk. Zij eischen van ons, dat wij *veronderstellen*, dat ons verstand kan redeneeren. Wij weigeren die veronderstelling als onnoodig en valsch. Voor ons is als feit alleen gegeven, dat wij met zekerheid oordeelen en logisch juist redeneeren. Dat wij dat kunnen, of wil men, dat ons verstand het kan, erkennen wij gaarne, *want wij doen het.* Het bestaan van het redeneer*vermogen* is echter voor ons geen gegeven, geen postulaat of veronderstelling, maar een afgeleide waarheid, zooals het overigens ook voor alle ultradogmatisten wordt, zoodra zij hun psychologische theorieën uiteenzetten.

Gelijk dan uit het gezegde blijkt, staat het *bij allen* vast, dat wij door oordeelen en logisch juiste redeneeringen tot zekerheid komen. Maar redelijke wezens kunnen nu eenmaal hun eigen kenakten onderzoeken en toetsen. En wij ontleenen daarom aan onze redelijke natuur het recht op het stellen van de vraag, welke waarde die oordeelen en hun zekerheid bezitten, m. a. w. of *die oorspronkelijke zekerheid bij nader inzien wel vertrouwen verdient.* En hier ligt een tweede ignorantia elenchi, die bij de ultradogmatisten veelvuldig voorkomt en hen aanleiding geeft ons wederkeerig van een petitio principii te beschuldigen, zooals men in de aangehaalde kritiek der *Studiën* gemakkelijk zal kunnen zien. De vraag naar de *betrouwbaarheid* van ons verstand vraagt niet, zooals zij het doen voorkomen, of mijn verstand kan zien en redeneeren, evenmin of het door redeneering tot zekerheid kan komen, allerminst of het goed en juist kan redeneeren; dat wij dit alles kunnen is in de feiten gegeven. De ware beteekenis dezer vraag, zooals ook het scepticisme die begrijpt, is deze: is de in ons feitelijk bestaande oorspronkelijke zekerheid, wat zij voorgeeft te zijn, kennis van *objectieve* waarheid, zekerheid, die *objectief* gemotiveerd is?

Zoo zijn wij b.v. allen overtuigd en zeker, dat al wat wordt een oorzaak moet hebben. Dat zijn en niet-zijn elkander uitsluiten, en iets van zich zelven niet kan verschillen, kunnen

wij zelfs niet betwijfelen. Omdat alles een voldoenden grond moet hebben, is het voor ons zeker, dat onze werkelijke oordeelen (redeneeringen) slechts door een werkelijke kendispositie in het oordeelende ik of door een verstand bestaan kan.

Van deze waarheden zijn wij allen vast overtuigd of zeker. Maar wat is de *reden of grond* dier vaste overtuiging? Ligt die reden in de klaarblijkelijkheid van het object, bevestigen wij het verband der termen in onze oordeelen (besluiten) op grond van hetgeen die termen van zich zelven aan ons openbaren — of ligt de reden en grond in ons zelven, in den natuurlijken of aangeleerden aanleg van het denkend subject, zooals dit b.v. zeer zeker bij zinnelijke oordeelen en redeneeringen van het instinct het geval is? Kortom bevestigt het nader en wetenschappelijk onderzoek onzer oorspronkelijke zekerheid haar *objectieve* waarde, of moet zij bij nader inzien op subjectieve gronden worden teruggevoerd? Is b.v het oorzakelijkheidsbeginsel de algemeenste uitdrukking van den reëelen oorsprong van het zijn, of is het slechts de uitdrukking van onze eigene, natuurlijke of aangeleerde doch blinde en instinctieve behoefte aan verklaring der verschijnselen? Zijn de beginselen van tegenspraak en identiteit louter *denk*wetten, zuiver logische dan wel ontologische beginselen, d. w. z. de meest algemeene oordeelen, die, op grond van hetgeen de dingen in zich *zijn*, omtrent hen kunnen uitgesproken worden? Moeten wij eindelijk inderdaad verstand *hebben* om werkelijk te oordeelen, of kunnen wij ons de feitelijk gegeven oordeelen (redeneeringen) niet anders *denken* dan als werkingen van een verstand?

Ziedaar de vraag naar de *betrouwbaarheid* van onze oordeelen (en *dus* van ons verstand) in haar juiste beteekenis, en zooals zij door onze redelijke natuur zelve gewettigd is. En *eerst hier*, in het beantwoorden van deze vraag, loopen de wegen uit elkander. Naar gelang van het antwoord op deze vraag gegeven is men scepticist of dogmatist.

Het *scepticisme* meent, dat men òf tot geen beslissing komen kan òf positief den subjectieven oorsprong onzer zekerheid moet bevestigen. Als uitgangspunt van het onder-

zoek postuleert het een positief mistrouwen van onze oordeelen (verstand). — Het *ultradogmatisme* meent, dat wij *vóór alle onderzoek* de betrouwbaarheid van ons verstand in het kennen der objectieve waarheid moeten veronderstellen. Het ware *dogmatisme* meent, dat wij de al of niet betrouwbaarheid van ons oordeel kunnen noch mogen veronderstellen; daar *a priori* èn de subjectiviteit èn de objectiviteit onzer oordeelen (redeneeringen) evenzeer mogelijk zijn en dus geen van beiden *reflex* of *wetenschappelijk* vaststaan. Dat wij dus het juiste antwoord op de gestelde vraag moeten zoeken door onze oordeelen en redeneeringen over te doen, en daarbij met nauwkeurigheid te letten op de gronden, die ons doen oordeelen, op het motief onzer zekerheid of vastheid van overtuiging. Met zekerheid oordeelen en redeneeren kunnen wij, en evenzoo ons eigen denkleven bespieden; het bewijs is, dat wij het doen. Maar op welke gronden zien wij de zekerheid van ons oordeel berusten? Is het op grond van hetgeen ons de dingen van zich zelven doen blijken, of oordeelen wij uit aangeboren aanleg, zuiver en alleen naar een ons eigen vorm en wet, zooals het instinct? Beide gronden zijn *a priori* mogelijk, geen van beiden blijkbaar. De beslissing vereischt dus een nader onderzoek van onze denkakten. *Eerst aan het einde van dit onderzoek* zijn wij *wetenschappelijk* gerechtigd ons voor of tegen de *objectieve* waarde of de betrouwbaarheid onzer oordeelen en redeneeringen (en dus van ons verstand) uit te spreken. Het ultradogmatisme echter, dat deze uitspraak reeds vóór alle onderzoek (althans implicite) postuleert, maakt zich daardoor, even goed als het scepticisme met zijn voorafgaand wantrouwen, schuldig aan een *ongegronde bewering*, daar het aanneemt, wat moet worden aangetoond. Sterker nog komt dit euvel uit, als wij de gewone formule van het ultradogmatische postulaat, dat de betrouwbaarheid aan ons *verstand* vooropstelt, in het oog vatten. Zoo toch wordt een *afgeleide* waarheid als de grondslag van alle zekerheid gesteld. Want evenals wij uit de feitelijk bestaande oordeelen en het beginsel van voldoenden grond het oordeel omtrent het bestaan van ons verstand moesten afleiden, zoo ook kunnen wij het oordeel om-

trent de betrouwbaarheid van het verstand slechts uit de objectief gebleken waarde zijner oordeelen leeren kennen.

* * *

Maar stellen wij ons eens op het standpunt van het ultradogmatisme en vragen wij ons af, wat wij van dat standpunt ter bestrijding van het scepticisme en ter wetenschappelijke bevestiging van onze oorspronkelijke overtuigingen en zekerheid kunnen aanvoeren.

De ultradogmatisten zeggen van zich zelven (*Studiën* l. c. blz. 206): »dat zij eenige onmiddellijke waarheden vooropstellen als noodzakelijken grondslag, zonder welken het wetenschappelijk gebouw niets anders zou zijn dan een gebouw, opgetrokken op de ledige ruimte.... Het zijn de eerste der onmiddellijke waarheden, die ons impliciet gegeven zijn in elk zeker oordeel des verstands of daarmede samengaan; waarheden die absoluut noodig zijn om het scepticisme geen gewonnen spel te geven, en evenzeer om niet tot blijkbare tegenspraak te vervallen met ons zelven. Het wetenschappelijk onderzoek naar de waarheid moet van deze eerste waarheden uitgaan, wil het kans van slagen hebben". Van deze primordiale waarheden kent de meest verspreide opvatting er drie, die wij boven als eerste voorwaarde, eerste feit en eerste beginsel hebben leeren kennen.

Hoewel er op de waardigheid van dit drietal »als de eerste der onmiddellijke waarheden" heel wat valt aan te merken [1]), stellen wij ons, gelijk wij zeiden, op het standpunt van het ultradogmatisme en aanvaarden ze voorloopig als zoodanig. Wij vragen echter, welken steun verleenen zij ons voor ons dogmatisme, d. w. z. voor onze *wetenschappelijke* overtuiging omtrent de betrouwbaarheid van ons verstand? Laten wij elkander wederom goed verstaan. Zeker de onmiddellijke waarheden zijn de uitgangspunten van alle wetenschap; zonder hen hangt alle wetenschap inderdaad in de lucht. Want alle

[1]) Over het eerste feit en het eerste beginsel zie mijn *Criteriologie*, blz. 146—148.

wetenschap is een complex van logisch juiste besluiten. De onmiddellijke oordeelen nu zijn, althans ten laatste, de praemissen van alle redeneeringen, of ook de leidende wetten van geheel ons denkleven. In dezen, op zich zelven zuiver logischen zin, zijn de onmiddellijke waarheden *volgens allen* de grondslag van alle menschelijke zekerheid en wetenschap.

Volgt nu uit deze verhoudingen van praemisse en conclusie, van denkwet en logische juistheid, waarin de onmiddelijke oordeelen tot de wetenschap staan, dat wij, om den scepticistischen twijfel te ontgaan, vóór alle onderzoek de objectieve waarde of de betrouwbaarheid van het verstand moeten aanvaarden? Volstrekt niet, want die verhoudingen, als zijnde op zich zelve van zuiver logischen aard, blijven in het scepticisme volstrekt dezelfde. Alleen kunnen wij uit de genoemde verhoudingen afleiden, dat een eventueel nader onderzoek naar de waarde onzer denkakten zich des noods tot de onmiddellijke oordeelen kan beperken, en in ieder geval boven alles op de motieven onzer onmiddellijke oordeelen moet letten, daar deze grond en regel der andere of afgeleide oordeelen zijn.

Maar zijn de ultradogmatische vooropstellingen inderdaad, zooals men zegt, noodig, om aan den reflexen twijfel omtrent de objectieve waarde van ons denkleven te ontgaan? Is het waar, dat er geen keuze is tusschen scepticisme en de vóór alle onderzoek aanvaarde betrouwbaarheid van ons verstand? Is het waar, dat dit vooropgezette oordeel ons in het rustig bezit onzer zekerheid ook reflexe handhaaft?

Wij veroorloven ons aan de kracht dier grondslagen te twijfelen, en de meening te uiten, dat de ultradogmatische vooropstellingen ter wetenschappelijke rechtvaardiging onzer oorspronkelijke zekerheid niets kunnen baten. Integendeel, mijns inziens, zijn die postulaten een tweesnijdend zwaard, dat zijn eigen bezitter doodelijk verwondt. Want dit schijnt mij de *grootste schade der ultradogmatische overdrijving*, dat het consequent doorgevoerd tot den reflexen twijfel van het scepticisme geleidt. Immers aangenomen, dat ik, zooals gij mij

zegt, vóór alle onderzoek de betrouwbaarheid van mijn verstand in het kennen der objectieve waarheid althans implicite moet bevestigen, en op dezelfde wijze de objectiviteit van mijn oordeel omtrent het bestaan van mijn ik, of omtrent de tegenstrijdigheid van zijn en niet-zijn moet aannemen, dan is mij daarmede vanzelf de mogelijkheid afgesneden mij zelven rekenschap te geven althans omtrent drie oorspronkelijke overtuigingen; want, volgens het ultradogmatisme, veronderstel ik, alleen reeds door mij zelven rekenschap mijner overtuiging te vragen, althans impliciet de betrouwbaarheid van mijn verstand. Nu is het juist deze geestestoestand, waarin de scepticisten van den besten keur de wetenschappelijke of reflexe rechtvaardiging hunner twijfelzucht vinden. En van hun standpunt terecht! Want de overtuiging omtrent de betrouwbaarheid van ons verstand en alle verdere primordiale waarheden den zijn en blijven oordeelen, die als zoodanig, van andere niet primordiale volstrekt niet onderscheiden zijn. Nu berust ieder oordeel òf op een reden, grond, motief, òf op een subjectieven of instinctieven aanleg. Maar zijn de primitieve oordeelen en hun zekerheid aan het reflexe onderzoek onttrokken, daar dit onderzoek zelf zonder hun vooropstelling onmogelijk is, dan is de »gegrondheid" dier primordiale oordeelen reflexe niet na te gaan, dan zijn en blijven zij veronderstellingen, wier aanvankelijke zekerheid aan geen contrôle onderworpen kan zijn, en wier betrouwbaarheid dus voor het *wetenschappelijk* denken voor altijd onzeker of twijfelachtig blijven moet.

Wij kunnen deze consequentie voor sommigen misschien ophelderen door haar in een voorbeeld om te zetten. Kiezen wij daartoe een of ander uit de talrijke door ons gevormde oordeelen en redeneeringen bijv. het godsbewijs, dat uit het bestaan dezer eindige wereld en de toepassing van het oorzakelijkheidsbeginsel tot het bestaan van een onafhankelijke wereld-oorzaak besluit. Voor u en mij zijn de praemissen juist en zeker, de voortgang tot het besluit erkennen wij als logisch onberispelijk en de conclusie als daardoor waar en zeker gemaakt of bewezen. Maar dit alles is, hoe men de zaak ook wende en keere, in ieder geval een denkproces: *oordeelen*

en *redeneeren* zijn werkingen van ons verstand. De vraag rijst dus: zijn zij *enkel denk*vormen, of wel de verstandelijke uitdrukking van een objectief klaarblijkelijke en extramentale werkelijkheid? M. a. w. is mijn verstand, dat op de aangegeven wijze het bestaan van God als waar en zeker denkt, betrouwbaar, d. w. z. deed die logisch juiste redeneering mij ook werkelijk objectieve waarheid met zekerheid kennen? Het ultradogmatisme zegt mij nu wel, dat dit oordeel: »mijn verstand is betrouwbaar", als van zelf sprekend moet worden aanvaard, dat mijn oordeelen en redeneeren, mijn nagedachte en het onderzoek van mijn bewustzijn die verstandelijke betrouwbaarheid als een erkende waarheid (implicite) veronderstellen. Met dat al is en blijft die fundamenteele waarheid een veronderstelling, waarvan het motief mij niet blijkt, die mij wel is opgelegd, maar zoo, dat het onderzoek naar haar objectiviteit mij uiteraard onmogelijk is, daar dit onderzoek zelf de gezochte bevestiging zou veronderstellen. Wat baten dan inderdaad voor hem, die van zijn natuurlijk recht tot nadenken gebruik maakt, de zuiverste oordeelen en de meest logische bewijzen? Hun veronderstelde juistheid maakt hen logisch onaantastbaar en subjectief betrouwbaar. Maar wil iemand — zooals zijn recht is van redelijk mensch — het natuurlijk vertrouwen, dat hij in zijn verstand stelt, toetsen, of anders gezegd zijn oordeel: »mijn verstand kan de objectieve waarheid kennen", als alle andere oordeelen naar zijn *objectieve* gegrondheid onderzoeken, dan staat hij volgens het ultradogmatisme voor een onmogelijkheid en heeft hij dat oordeel als van zelf sprekend eenvoudig te aanvaarden. Ons blijkt dus de gegrondheid dezer fundamenteele waarheid niet, en voor het *wetenschappelijk* denken moeten wij op de vraag naar de betrouwbaarheid van ons verstand het antwoord schuldig blijven. Geheel ons denkleven is daarmede in den grond bedorven en aan sceptischen twijfel zonder verded ging overgeleverd, want de grond van alle zekerheid blijft wetenschappelijk onzeker. Dat ik mij een God als de onafhankelijke en werkelijke wereldoorzaak *denken* moet, is uit het logisch juiste godsbewijs

duidelijk. Maar of Hij ook extramentaliter aanwezig is, wie zal het zeggen? Zeker ik kan niet anders dan vertrouwen stellen in de bevoegdheid van mijn redeneerend verstand. Maar is dat gedwongen vertrouwen meer dan opgelegde dwang, is het objectief gegrond en gerechtvaardigd? Niemand die het weet of achterhalen kan — het kan slechts a priori worden aanvaard.

Ziedaar dan de uitkomst, waartoe de ultradogmatische overdrijving, mijns inziens, voeren moet. Het ware dogmatisme verwerpt dergelijke vooropstellingen, wier aprioristisch ultradogmatisme alle discussie onmogelijk maakt, en hem, die nadenkt, ten slotte slechts tot onzekerheid voeren kunnen. Een andere weg, waarop wij onze tegenstanders inderdaad ontmoeten kunnen en ons dogmatisme werkelijk kunnen rechtvaardigen, ligt voor ons open. Waarom dan zij- en dwaalwegen bewandeld? Dat wij met zekerheid kunnen oordeelen en redeneeren, is voor een ieder zeker, want wij allen doen het feitelijk. Ziedaar het terrein, waarop wij elkander — zoo wij niet iemand met geweld van zijn plaats dringen — allen ontmoeten kunnen, ziedaar de gegevens van het vraagstuk, die door allen gelijkelijk worden erkend. Maar vond die oorspronkelijke zekerheid haar reden in objectieve gronden of subjectieven aanleg? Ziedaar het punt in kwestie! A priori is de oorspronkelijke zekerheid in beide gevallen bestaanbaar. Weg nu met alle aprioristische veronderstellingen, zoo vóór als tegen. Zij zijn onrechtmatige en ongegronde beweringen, en veroordeelen ons beiden tot een blijvende onzekerheid, daar zij ons beiden het antwoord op de vraag onmogelijk maken. Blijven wij op den betrouwbaren bodem der ervaring en trachten wij met het dogmatisme *a posteriori* een antwoord op de vraag te geven. Een ieder toch erkent, dat de aard van alle werkingen en veel meer van daaraan beantwoordende vermogens slechts uit de feitelijke werkingen zelf voor ons menschen kenbaar is. Welnu — hierover zijn wij het wederom allen eens — de oordeelen en redeneeringen liggen in hun feitelijke werkelijkheid in het bewustzijn voor ons open. Bespieden wij dan ons zelven in onze verstandelijke werkzaamheid, zien wij toe, op

welken grond wij onze vaste overtuiging of zekerheid in oordeel of redeneering opbouwen.

Zonderen wij van dat »nadenken" de eerste der onmiddellijke beginselen niet uit; daartoe hebben wij geen recht, want zij zijn oordeelen des verstands en dus als alle andere aan het recht van contrôle, op onze redelijke natuur gegrond, onderworpen. Integendeel slaan wij ons zelven bovenal gade in de vorming van die fundamenteele oordeelen; want van hun zekerheid is inderdaad die van alle overige waarheden afhankelijk.

Zóó, maar ook zóó alleen, zullen wij ons in het rustig bezit onzer oorspronkelijke zekerheid kunnen handhaven. Want langs dezen weg is het alleen en uitsluitend mogelijk een antwoord op die martelende vraag naar de betrouwbaarheid van ons verstand te vinden. In de werkelijkheid van ons gedachteleven, dat voor onze ervaring open ligt, kunnen wij de klaarblijkelijkheid der objectieve waarheid, als den grondslag onzer oordeelen (tegenover alle subjectivisme) en hunner algemeenheid (tegenover alle empiristisch scepticisme) direct en indirect nawijzen [1]), om vervolgens voor iederen afzonderlijken vorm, dien ons denkleven kan aannemen, dezelfde betrouwbaarheid, langs denzelfden weg van onderzoek, wetenschappelijk te grondvesten [2]).

Dat de hoop op ultradogmatische bekeering, door mijn vriendelijken beoordeelaar in de *Studiën* uitgesproken, bij mij voorloopig niet kan vervuld worden, zal hem, met de reden waarom, uit het gezegde wel duidelijk zijn. Laat ik er nog bijvoegen, dat ik reeds een bekeerling ben, maar in omgekeerden zin, d. i. uit het ultradogmatisme tot het zuivere dogmatisme. Moeilijkheden tegen de ultradogmatische hoofdstellingen had de studie van sceptiscisme en dogmatisme reeds lang bij mij opgewekt. Maar den laatsten stoot aan mijn bekeering gaf het in mijn oog niet genoeg te prijzen werk van Prof. Mercier, dat den titel draagt van *Critériolo-*

[1]) En dit is de inhoud der *algemeene* criteriologie.

[2]) Ziedaar de inhoud der *bijzondere* criteriologie.

gie générale. Uit volle overtuiging waag ik het dan ook tegenover de ultradogmatisten den oproep aan velen, ja allen te richten om mede den waren dogmatischen weg in te slaan en ten einde toe te bewandelen. Want men beseffe het wel, het is gansch niet onverschillig, welke methode hier wordt gevolgd; want het vraagstuk, dat ons hier bezighoudt grijpt in over het geheele gebied van het menschelijk weten en gelooven, zedelijk en staatkundig handelen; het vraagt dus een zoo mogelijk volledige en definitieve oplossing.

Bepalen wij ons tot een enkel maar zeer belangrijk punt. Positieve atheïsten, d. w. z. dezulke, wien het is gebleken, dat er geen God is, zijn er niet; maar *overtuigd en consequent sceptische atheïsten* zijn er velen. Al wie ooit in de gelegenheid was dieper in den twijfel van overigens eerlijke geesten door te dringen, of die voldoende gelegenheid bezat, den gedachtegang van eerlijke maar ongeloovige geleerden te volgen, zal hieraan geen oogenblik twijfelen. Denken wij slechts aan het in onzen tijd zoo overheerschend positivisme, dat uiteraard tegenover alle bovenzinnelijke waarheid als agnosciticisme moet optreden. Nog vertoont zich de sceptische twijfelzucht in tal van andere vormen, die allen, zoo men vruchtbaar op het gebied der algemeene wetenschap wil werken, een grondige beschouwing verdienen. Bovendien zijn er tal van bijzondere onderdeelen van het zekerheidsvraagstuk, die een nauwkeurige behandeling vereischen. Voor dat alles verwijs ik naar mijn boek, waar een ieder zich kan overtuigen, dat er voor velen overvloed van werk in de afzonderlijke onderdeelen en in hun toepassing op de groote levensvragen te vinden is. Maar de algemeene opvatting van het vraagstuk en de algemeene methode van onderzoek oefenen noodzakelijk invloed uit op de behandeling van ieder onderdeel, zooals overigens reeds een oppervlakkige vergelijking van verschillende auteurs leeren kan. En het is daarom, dat ik de gelegenheid heb aangegrepen nogmaals afzonderlijk over die algemeene opvatting en methode te spreken, vooral met het oog op de onder ons veel verspreide overdrijving van het dogmatisme, een onzuiver en aprioristisch bijmengsel, dat,

om de boven aangevoerde redenen, alle discussie met den tegenstander onmogelijk maakt, en zelve onmachtig is onze dogmatische overtuiging wetenschappelijk te rechtvaardigen.

Ook koester ik de geheime hoop, dat de overweging der aangevoerde redenen menig zieltje, dat met ultradogmatisme is besmet, tot een zuiverder opvatting van het dogmatisme zal bekeeren. Dat ik mij hierover zou verheugen, behoef ik niet te zeggen, want de overtuiging, dat dergelijke omkeeringen het belang der waarheid, dat ons allen gelijkelijk ter harte gaat, slechts ten voordeel strekken kan, berust dunkt mij op goede gronden.

J. TH. BEIJSENS.

CHRISTENDOM EN RENTE.

Professor Bolland heeft, zooals Mgr. Dr. Schaepman eenmaal zeide [1]), een persoonlijke veete met de oude Moederkerk. En het is hem dan ook een wellust, slijk en vuilnis haar in het gelaat te werpen. In den vorigen jaargang van *De XXe Eeuw* [2]) zien wij hem wederom aan den arbeid. Slag op slag wordt haar toegediend, een menigte beschuldigingen haar naar het hoofd geslingerd. Somtijds gevoelt men als een dwarreling voor den geest komen; en men vraagt zich onwillekeurig af, hoe een professor aan eene Universiteit, met eene beroemdheid als die van Leiden, zoovele zaken dooreen kan warren. Pas heeft hij het over de castratie en de bekende opvatting daaromtrent van Origenes, of hij springt weer over op de verandering van den Sabbath in den Zondag; dan weer heeft hij het over het afleggen van den eed, dan weer moeten de Jezuïeten het ontgelden. Maar wanneer men den moed heeft den strijd geheel te volgen, dan ziet men, dat de scherpste pijlen ditmaal gericht zijn tegen de woeker- en rente-verboden, die de Kerk in vroeger eeuwen heeft uitgevaardigd, en waarin, zooals men weet, eerst in de laatste eeuw een belangrijke wijziging is gekomen. Doch ten slotte vraagt het moede hoofd zich toch af: Wat wil hij dan toch? Die verboden als dom en onverstandig aan de kaak stellen? Of wil hij de tegenwoordige mildere opvatting in een dwaas daglicht plaatsen? Waarschijnlijk wil hij beide tegelijk.

Nu is de zaak lang niet nieuw. De blos der jonkheid is

---

[1]) *Bolland en Petrus*, blz. 3.

[2]) Jg. 1902, blz. 509—537.

er reeds af. Endemann [1]), Neumann [2]) en Wirth [3]) hebben reeds lang geleden de fiolen van hun toorn over die zaak tegen de Kerk uitgegoten. Uit die bronnen had hij gemakkelijk nog veel meer kunnen opdiepen. En wanneer hij niet zulk een vrees bezat voor katholieke moraaltheologen en philosophen, zou hij in hunne werken dezelfde beschuldigingen hebben kunnen terugvinden, maar — met de weerlegging erbij. Daar hij, zooals uit zijn artikel blijkt, aan die studie volstrekt niet doet, willen wij trachten hem op deze plaats van zijn verkeerde opvattingen te overtuigen.

* * *

De woekerverboden in de middeleeuwen waren ongetwijfeld zeer streng. En wij voegen hier dadelijk bij, dat de ouden onder woeker niet alleen verstonden het nemen van overmatige winst, zooals wij in onze dagen; maar dat zij iedere winst, die krachtens een leencontract uit geld getrokken werd, als woeker beschouwden. Het onderscheid tusschen een matige en geoorloofde rente en een ongeoorloofden woeker was hun niet bekend. Wanneer zij den woeker veroordeelden, dan bedoelden zij daarmede tevens het nemen van matigen interèst [4]).

In hoeverre de woeker verboden wordt door de H. Schrift, daarover is geen absolute overeenstemming. Wel zijn er in het Oude Testament verschillende plaatsen, die daaromtrent

---

1) Endemann: *Die nationalökonomischen Grundsätze der kanonistischen Lehre.* 1865.

2) Neumann: *Geschichte des Wuchers in Deutschland*, 1865.

3) Wirth: *Nationalökonomie*, 1860—61.

4) Wij onderscheiden tegenwoordig *usura*, woeker, van *fœnus*, rente. Oudtijds evenwel bestond dat onderscheid niet; *usura* en *fœnus* beteekenden hetzelfde. *Usura* beteekende elke winst, die uit het gebruik *(usus)* eener zaak voortkomt. Zoo zegt Cicero *(De Senectute)*: »Terra nunquam sine usura reddit quod recipit; sed alias minore, plerumque majore cum fœnore". Daarom is usura eigenlijk hetzelfde als *fœnus*, welk woord is afgeleid van *fœtus*, in navolging van het Grieksch, waarin usura wordt genoemd τοκος, partus, van τικτω, pario.

voorschriften bevatten [1]); maar over de eigenlijke beteekenis van die teksten bestaat verschil van gevoelen. Daar zijn er, die meenen, dat bij de Joden alleen het nemen van interest van de armen verboden was; anderen evenwel zijn van oordeel, dat men volgens de Joodsche wet noch van de rijken noch van de armen interest nemen mocht. Deze laatste sententie beroept zich vooral op Levit. XXV, 35: »nec amplius quam dedisti accipias: neem niets meer dan gij gegeven hebt"; Levit. XXV, 36: »frugum abundantiam non exiges: gij zult niet een overmaat van veldvruchten vorderen"; en Ezech. XVIII, 8: »et amplius non acceperit: indien hij niet meer zal ontvangen hebben"; in welke teksten volstrekt geen onderscheid tusschen rijken en armen wordt gemaakt. Lehmkuhl merkt hierbij op [2]), dat, vooral met het oog op het gebruik, dat de Kerk van deze teksten bij hare uitspraken over den woeker gemaakt heeft, het niet kan ontkend worden, dat alle woeker, dus ook die tegenover de rijken, verboden was. — Verder schijnt Deuteronom. XXIII, 19 aan te duiden, dat het den Joden geoorloofd was van andere volken interest te vragen. Toch oordeelt S. Thomas daar anders

---

1) *Exodus*, XXII, 25: »Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi, qui habitat tecum, non urgebis eum quasi exactor, nec usuris opprimes."

Leviticus, XXV, 35, 36: »Si attenuatus fuerit frater tuus et infirmus manu... ne accipias usuras ab eo, nec amplius quam dedisti... Pecuniam tuam non dabis ei ad usuram, et frugum abundantiam non exiges."

Deuteronomium, XV, 8: »Sed aperies eam (manum) pauperi, et dabis mutuum quo eum indigere perspexeris."

Deuteronomium, XXIII, 19, 20: »Non foenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges, nec quamlibet aliam rem; sed alieno. Fratri autem tuo absque usura id, quo indiget, commodabis."

Psalmus XIV, 1, 5: »Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? qui pecuniam suam non dederit ad usuram."

II *Esdras*, V, 11, 12: »Reddite eis hodie agros suos... quin potius et centesimam pecuniae, quam exigere soletis ab eis."

Ezechiel, XVIII, 8: »Si... ad usuram non commodaverit, et amplius non acceperit, vita vivet."

Ezechiel, XVIII, 13: »Ad usuram dantem et amplius accipientem: numquid vivet? Non vivet, cum... hæc detestanda fecerit."

2) Lehmkuhl: *Theologia moralis*. I, n 1097.

over. Hij meent, dat de Joden van niemand interest mochten nemen; maar dat zij, wanneer zij het toch deden van vreemde volken, een noodzakelijk maar geringer kwaad bedreven [1]).

Wat het Nieuwe Testament betreft, komen twee teksten ter sprake; Matth. V, 42: »Volenti mutuari a te, ne avertaris", en Lucas VI, 35: »Mutuum date, nihil inde sperantes". Op zichzelf beschouwd, leveren ook deze teksten geen bewijs voor de absolute ongeoorloofdheid van de rente. Velen [2]) verklaren, dat uit deze teksten niets tegen de rente kan worden afgeleid; anderen [3]) zien daarin wel degelijk de ongeoorloofdheid van de rente, vooral wederom met het oog op het gebruik van die teksten door de Kerk, zooals Lehmkuhl opmerkt [4]).

De leer der Kerkvaders aangaande den woeker is eveneens verschillend beoordeeld. Hun uitspraken zijn ongetwijfeld zeer gestreng. Maar slaan zij alleen op den interest, die van de armen, of ook op dien, welke van de rijken wordt geëischt? Op zichzelf is dit ook weer aan twijfel onderhevig [5]).

Wat echter het meeste gewicht in de schaal legt, zijn de veroordeelingen, die meerdere malen door de Algemeene Conciliën tegen den woeker zijn uitgevaardigd. Want om niet eens te spreken van de particuliere concilies, die reeds in de eerste eeuwen den woeker verboden, vooral aan de clerici, er bestaan verschillende uitspraken van Algemeene Concilies, die het woekerverbod zeer scherp hebben geformuleerd.

---

1) S. Thomas: *Summa theol.* II II, q. 78, a. 1, ad 1. En Cornelius a Lapide: *Comm. in Deuteronomium.* XXIII, 19 zegt: »Permisit Deus Judæis dare ad usuram alienigenis; permisit autem, id est non punivit. Nam usuras quasvis etiam illa lege veteri absolute, absque discretione fratris vel extranei, vetitas fuisse colligitur Ps. XIV. 5, Psalm. LIV, 12; Ezech. XVIII, 8. Ita Lyranus, Cajetanus et alii".

2) Mastrofini: *Traité de l'usure*, p. 43.

3) *Rigor moderatus circa usuras*, C. 1. § 66.

4) Lehmkuhl, l. c.; Weiss: *Sociale Frage*, II, S. 634.

5) Ratzinger: *Die Volkswirtschaft*, S. 232 etc.; Vermeersch: *Quæstiones de justitia scholastice disputatæ*, p. 452.

Het derde Concilie van Lateranen (can. 25), gehouden onder Alexander III in 1179, zegt: »Omdat velen er volstrekt niet op letten, hoe de woeker door de gewijde bladen der beide Testamenten wordt veroordeeld, daarom bepalen wij, dat de openbare woekeraars niet worden toegelaten tot de H. Communie, en indien zij in die zonde gestorven zijn, niet de kerkelijke begrafenis ontvangen".

Het tweede Concilie van Lyon (can. 26), gehouden in 1274 onder Gregorius IX, bepaalt: »Daar wij den kanker van den woeker, die de zielen doodt en de vermogens uitput, willen bedwingen, bepalen wij, dat de constitutie, door het derde Concilie van Lateranen tegen de woekeraars uitgevaardigd, onder bedreiging van de goddelijke wraak onveranderd worde gehandhaafd". »Niemand late hen toe tot de Biecht, of absolveere hen, indien zij niet voor den woeker hebben voldaan, of een voldoenden waarborg stellen, dat zij volgens de krachten van hun vermogen voldoen zullen".

Het Concilie van Vienne, gehouden in 1311 onder Clemens V: »Indien iemand in de dwaling is vervallen, dat hij hardnekkig waagt te beweren, dat woeker te drijven geen zonde is, bevelen wij, dat hij als een ketter moet gestraft worden".

Het vijfde Concilie van Lateranen, gehouden in 1512 onder Leo X: »Dit is de eigenlijke zin van den woeker, dat men voor het gebruik van iets, dat niet uit zichzelve vruchtdragend is, zonder arbeid, zonder kosten of zonder gevaar, overwinst en rente tracht te verkrijgen".

Vooral deze laatste uitspraak geeft duidelijk aan, dat alle interest, ook de matige, door de Kerk veroordeeld wordt; ook is er geen sprake van armen of rijken.

Behalve de vele veroordeelingen, die in het *Corpus Juris*, zoowel in het Decretum Gratiani [1]) als in de Decretalen van Gregorius IX [2]), te vinden zijn, vermelden wij nog de Encycliek

---

1) Dist. 47; ook caus. 14, q. 3 en 4.

2) Titulus de Usuris. Zie ook bij Denzinger: *Enchiridion*, de door Alexander VII in 1666, en door Innocentius XI in 1679 veroordeelde stellingen.

van Benedictus XIV »*Vix pervenit*" (1 Nov. 1745). Ofschoon zij oorspronkelijk gericht was tot de bisschoppen van Italië, is later (29 Juli 1836) door het H. Officie, onder goedkeuring van Gregorius XVI verklaard, dat zij gold voor de geheele Kerk. Trouwens, gedurende bijna een gansche eeuw was zij reeds de norma van handelen in de Kerk geweest. »De soort van zonde die woeker heet — aldus Benedictus XIV — is hierin gelegen, dat iemand uit het geleende zelf (*ex ipso mutuo*), hetgeen uit zijn natuur eischt, dat slechts zooveel teruggegeven worde als ontvangen is, wil dat hem meer terugbetaald wordt dan ontvangen is, en derhalve beweert, dat hem boven de hoofdsom nog eenige winst, juist krachtens het leenen (*ipsius ratione mutui*) verschuldigd is". Tevens leert hij met zeer duidelijke woorden, dat het er niets aan toedoet: »of die winst niet buitengewoon maar matig, niet groot maar gering is", en ook niet: »of degene, van wien die winst alleen krachtens het geleende geëischt wordt, niet arm maar rijk is". »Want tegen de wet van het leenen, die noodzakelijk bestaat in de gelijkheid van het ontvangene en het teruggegevene, misdoet een ieder, die niet vreest nog iets meer te eischen krachtens het leenen zelf (*vi mutui ipsius*)".

Deze uitspraken der Kerk laten aan duidelijkheid niets te wenschen over. En dezelfde Benedictus XIV aarzelt dan ook niet in zijn werk *De Synodo diœcesana* [1]) te zeggen: »Dat iedere winst uit het leenen, juist krachtens het leenen, verboden is zoowel door het natuurrecht als door het goddelijk en kerkelijk recht, is steeds geweest en is nog de leer der Katholieke Kerk, bevestigd door de eendrachtige overeenstemming van alle Concilies, Vaders en theologanten" [2]).

Welnu, eerst sedert 1830 is een mildere vorm in de uitspraken der Kerk waar te nemen. Toen werd namelijk verklaard: »dat de geloovigen niet verontrust behoeven te

---

[1]) *De Synodo diaecesana*, l. 10, c. 4, n. 2.

[2]) Ook Cornelius a Lapide is van dezelfde meening; *Comm. in Ecclesiasticum*, c. XXIX, 1. zegt hij: »Constat usuras esse iniquas vetitasque jure naturae, divino et humano".

worden, als zij hun geld tegen een matigen interest ter leen geven, mits zij bereid zijn zich te onderwerpen aan de beslissingen van den H. Stoel" [1]). Ofschoon nu de Kerk nog nooit voluit heeft gezegd: het nemen van interest is voortaan geoorloofd, mogen de Katholieken toch zonder gewetensbezwaar rente voor het uitgeleende geld aanvaarden; want de theologen en moraalphilosophen zijn eenstemmig in de verklaring, dat de kerkelijke uitsprakën der laatste eeuw niet een eenvoudige toelating, maar een werkelijke toestemming beteekenen [2]).

Professor Bolland schudt hier bedenkelijk het hoofd. Ziet gij nu wel, roept hij uit, hoe die Roomsche Kerk verandert. Leg het oude woekerverbod naast de jongste decreten der Kerk, en gij hebt het overtuigend bewijs. En met Frohschammer roept hij uit: »Het is der kerk hiermede vergaan gelijk met het verbod tegen de Copernicaansche wereldopvatting: zij heeft met hare opvatting eene volslagene nederlaag geleden en heeft zelve ten slotte het tegendeel moeten toegeven en leeren van hetgeen zij vroeger zoo streng als in strijd met de openbaring en goddeloos en onchristelijk verboden had en bestreden" [3]).

Wat de Copernicaansche quaestie betreft, wij zouden den professor den raad willen geven, dat hij zich een eenvoudig apologetisch handboek van den katholieken godsdienst aanschaffe. Daar zal hij die zaak uitvoerig en afdoende besproken vinden. Wij voor ons willen ons bepalen tot de rente-quaestie, en aantoonen, dat de woekerverboden der Kerk, verre van afkeuring te verdienen, integendeel blijk geven van de hoogste wijsheid. Tevens zal hij daaruit zien, dat de tegenwoordige praktijk der Kerk volstrekt niet tegen hare oude bepalingen indruischt.

* * *

Wat heeft de Kerk eigenlijk in vroeger eeuwen veroordeeld? De meest scherp omlijnde verklaring hieromtrent vinden wij

---

[1]) *S. Officium*, 18 Aug. 1830; *S. Officium*, 31 Aug. 1831; *S. Poenitentiaria*, 11 Febr. 1832; *S. Officium*, 17 Jan. 1838; 26 Maart 1840; 28 Febr. 1871; 4 Juli 1883.

[2]) Cathrein: *Moralphilosophie*, II, 351. Ballerini-Gury, I. 605, not. a.

[3]) *De XXe Eeuw*, blz. 530.

in de Encycliek »*Vix pervenit*", waar Benedictus XIV zegt: »De soort van zonde, die woeker heet, en die haar eigenlijken zetel heeft in het leencontract, is hierin gelegen, dat men juist uit het leenen meer wil ontvangen dan gegeven is; dat men dus beweert, dat er boven de hoofdsom, juist krachtens het leenen, nog eenige winst verschuldigd is".

Hieruit blijken twee zaken. Vooreerst, dat de winst veroordeeld wordt, die voortkomt uit een *leencontract;* en ten tweede, dat die winst eerst dan ongeoorloofd is, als zij *juist krachtens* dat contract wordt genomen (ipsius ratione mutui); dus niet, wanneer dit geschiedt om redenen buiten dat contract gelegen, al is het dan ook naar aanleiding van dat contract.

Rijst dus vooreerst de vraag: wat is een leencontract? Dit is een contract, waarbij de eene partij aan de andere eene zaak overgeeft, die bij het eerste gebruik verbruikt wordt (res primo usu consumptibilis), met den last dat eene zaak van dezelfde soort en dezelfde qualiteit zal worden teruggegeven [1]). Het leenen heeft dus tot object eene zaak, die bij het eerste gebruik verbruikt wordt [2]), en die ook genoemd wordt eene res fungibilis [3]). Hierdoor reeds onderscheidt zich het leencontract van een huur- of pachtcontract, waarbij namelijk aan een ander het gebruik wordt gegeven van een zaak, die eerst na een langdurig gebruik vernietigd wordt, b. v. een huis of een land; deze zaken heeten dan ook: res primo usu non consumptibiles, of res non fungibiles, d. w. z. zaken, die bij het eerste gebruik niet ver-

---

1) Genicot: *Theologia moralis.*, I, n. 614.

2) Hieronder verstaat men niet alleen een zaak, die bij het eerste gebruik physice vernietigd wordt, zooals eetwaren, dranken enz., maar ook een zaak, die wel physice blijft bestaan, maar toch voor den eersten eigenaar verloren gaat, omdat er alienatio plaats heeft. Zoo b. v. wanneer de eene boekverkooper aan den anderen eenige exemplaren van een boek leent, met de verplichting later eenzelfde aantal andere exemplaren van hetzelfde soort terug te geven. Genicot, ibid.

3) »Quia *fungitur* vice alterius rei ejusdem generis, ita ut spectato usu, ad quem destinatur, aequipolleat eidem speciei, seu, ut philosophi loquuntur, eidem individuo". Zech: *Rigor moderatus circa usuras*, C. I, n. 8.

bruikt worden. Vervolgens wordt bij het leencontract de eigendom van de zaak overgedragen: de zaak wordt weggegeven; zoodat, als zij verloren gaat, de schade moet gedragen worden door dengene, die ze ontvangen heeft [1]). Bij een huur- of pachtcontract daarentegen gaat de eigendom niet over op den huurder, maar blijft aan den verhuurder. Ten laatste, bij het leencontract wordt bedongen, dat een zaak van dezelfde soort en dezelfde qualiteit zal worden teruggegeven, terwijl bij het huur- en pachtcontract de zaak zelf in individuo aan den eigenaar terugkomt.

Uit dit karakter van het leencontract volgt, dat de eerste eigenaar van de zaak onmogelijk winst daaruit kan trekken.

Want vooreerst is de zaak, die bij dit contract gegeven wordt, een zaak, die bij het eerste gebruik verbruikt wordt (res primo usu consumptibilis, vel fungibilis), eene zaak dus, wier gebruik geen waarde bezit, welke gescheiden kan worden van hare waarde op zich, zooals dat het geval is bij res non fungibiles. Deze zaken hebben nl. behalve hare gewone waarde nog een gebruikswaarde; wanneer iemand een huis verhuurt, dan mag hij alleen voor het doen *gebruiken* van dat huis een vergoeding vragen. Bij de res fungibiles evenwel is het gebruik niet te scheiden van het verbruik; de zaak gaat bij het eerste gebruik verloren. Dergelijke zaken leveren dan ook bij het gebruik geen winst op; zij zijn onvruchtbaar (steriles).

En ten tweede gaat bij het leencontract de eigendom der zaak geheel en al op den ander over. Welnu: res fructificat domino: de zaak werpt vruchten af alleen voor den eigenaar. Dus, wanneer iemand, die een in zich onvruchtbare zaak geleend heeft, door een of andere toevallige omstandigheid (per accidens) daarmede winst zou behalen, dan zou die winst zijn eigendom zijn, en niet het eigendom van den uitleener.

Deze twee redenen maken het duidelijk, dat het leencon-

---

1) Sommigen hebben zelfs gemeend, dat het woord *mutuum* de overdracht van den eigendom aanduidt. Het woord zou namelijk beteekenen een ding, dat *de meo fit tuum*, d. w. z. dat van het mijne het uwe wordt. Aldus bij Cornelius a Lapide.

tract den uitleener volstrekt geen vruchten kan aanbrengen, dat het dus moet beschouwd worden als een contractus gratuitus — d. w. z. een contract, waarbij een der partijen een voordeel ontvangt om niet, zonder den last om dit te vergoeden — en niet als een contractus onerosus — d. w. z. een contract, dat aan beide partijen lasten oplegt [1]). De regel der oude canonisten, dat degenen, die zich uit het leencontract winst toeëigenen, onrechtvaardigheid plegen, is dus geheel en al in overeenstemming met het gezond verstand, en geldt *in hare algemeenheid* ongetwijfeld ook nog in onze dagen.

Hierna rijst echter een tweede vraag, en wel een vraag, die beslissend is voor het punt, dat wij ter sprake hebben gebracht, nl. het nemen van interest voor het uitgeleende geld. Deze vraag luidt aldus: Is het geld ook materie voor het leencontract? Is het geld ook een onvruchtbare zaak, eene res sterilis?

Welnu, deze vraag is een zuiver oeconomische quaestie. Om uit te maken, of eene zaak vruchtbaar of onvruchtbaar moet genoemd worden, moet men het oog slaan op de functies, welke die zaak bij verschillende *oeconomische* toestanden en verhoudingen uitoefent. En nu was het in de oudheid en in de middeleenwen de vaste en rechtmatige overtuiging, dat het geld volgens de toenmalige oeconomische verhoudingen een onvruchtbare zaak was, terwijl het geld in onze tegenwoordige oeconomische toestanden, die geheel en al van de vroegere verschillen, in zekeren zin eene vruchtbare zaak (res frugifera) kan genoemd worden. Viel dus in den tijd, waarin de Kerk hare woekerverboden uitvaardigde,

---

[1]) De H. Thomas (*Summa theol.* II II, q. 78, a. 1., in. c.): »Quaedam sunt res, quarum usus est ipsarum rerum consumptio; sicut vinum consumimus eo utendo ad potum, et triticum consumimus eo utendo ad cibum; unde in talibus non debet seorsum computari usus rei a reipsa; sed cui conceditur usus, ex hoc ipso conceditur res; et propter hoc in talibus per mutuum transfertur dominium; si quis ergo seorsum vellet vendere vinum, et vellet seorsum vendere usum vini, venderet eandem rem bis, vel venderet id, quod non est: unde manifeste per injustitiam peccaret".

het geld onder de onvruchtbare zaken, dan is het zeer natuurlijk, dat toenmaals ook het nemen van rente voor uitgeleend geld ongeoorloofd, onrechtvaardig was. Is echter thans ten gevolge van nieuwe oeconomische verhoudingen het geld van karakter veranderd, heeft het opgehouden eene onvruchtbare zaak te zijn, dan valt het leenen van geld niet meer onder het zuivere leencontract. En dan volgt daaruit tevens, dat niet de leer der Kerk veranderd is; maar eenvoudig dit, dat het geld, door die verandering van karakter, niet meer geheel en al valt onder de bepalingen, die het leencontract beheerschen. *De geheele quaestie is dus eene oeconomische.* Op oeconomisch terrein moet de zaak worden onderzocht. Reeds voor den oppervlakkigen toeschouwer zal het overduidelijk zijn, dat het geld in onze dagen een geheel andere rol speelt dan in vroeger eeuwen. Het komt er dus op aan, dat wij in de oeconomische toestanden der oudheid en der middeleeuwen wat dieper indringen om te zien, of toenmaals het geld werkelijk eene onvruchtbare zaak was. Daarna zal een vergelijking met de verhoudingen van onzen tijd doen zien, dat het tegenwoordig tot de vruchtbare zaken behoort.

* * *

Wanneer de hedendaagsche staathuishoudkundige spreekt van drie factoren der productie, nl. arbeid, natuur en kapitaal, dan zal het een ieder duidelijk zijn, wat onder de twee eerste moet verstaan worden. Maar over den derden factor, het kapitaal, heerscht veel misverstand. Velen denken bij het hooren van dat woord steeds aan een rijkdom van geld of goed. En werkelijk, men kan het in dien zin bezigen. Men kan zeggen van iemand, die veel bezittingen heeft, dat hij een man is van kapitaal. Evenwel, deze beteekenis is volstrekt niet de eenige. Wanneer het kapitaal beschouwd wordt als een factor der productie, dan worden daarmee bedoeld al die zaken, welke met de natuur of met den arbeid medewerken tot de voortbrenging van nieuwe din-

gen [1]). Machinen, werktuigen, gereedschappen (en in onze dagen ook het geld) zijn in dezen zin kapitaal te noemen.

Terwijl nu de natuur en de arbeid krachtens hun wezen productieve kracht bezitten, en dus van de vroegste tijden af, zelfs bij volken met zeer geringe oeconomische ontwikkeling, als factoren der productie optreden, is de derde factor, het kapitaal, daarentegen een historische categorie [2]), die eerst in lateren tijd ontstaan is. Wel is waar zijn reeds zeer vroegtijdig werktuigen bij de productie aangewend; maar kon men die hoogst gebrekkige zaken wel als een afzonderlijken factor beschouwen? Verdient de boog van de jagersvolken, of de onontwikkelde ploeg uit vroeger eeuwen dien naam? Kan men den hamer of den beitel, die ook vroeger gebruikt werden, als een zelfstandig productiemiddel aanzien? Neen; dergelijke zaken, die men ook in de oudheid en in de middeleeuwen kende, waren niet meer dan zeer geringe hulpmiddelen bij den arbeid. Eerst sedert het einde der vijftiende en het begin der zestiende eeuw, het tijdvak van de groote ontdekkingen en van het ontstaan van den wereldhandel, begint langzamerhand een verandering te komen en de tijd aan te breken, dat het kapitaal als zelfstandige productie-factor kan gaan optreden [3]). En eerst sedert de uitvindingen van de stoommachines en de aanwending van de electriciteit heeft zich het kapitaal tot zulk een reusachtige macht opgewerkt, dat met recht kan gezegd worden, dat zich naast de twee oude productiefactoren, natuur en arbeid, die uit zich zelve productief zijn, een derde zelfstandige factor heeft geplaatst, zoo krachtig en zoo sterk, dat niet ten onrechte ons hedendaagsch productiesysteem genoemd wordt het kapitalistische productiesysteem, omdat de kracht van het kapitaal in dit systeem overheerschend

---

[1]) Costa—Rossetti: *Algemeine Grundlagen der Nationalökonomie*, S, 118: »Äüszere materielle Dinge, insofern sie als Hauptgüter zur ökonomischen Production dienen sollen".

[2]) Lasalle: *Kapital und Arbeit*, S. 201.

[3]) Werner Sombart: *Der moderne Kapitalismus; seine Genesis und Theorie*, (Leipzig. 1902).

is [1]). Wanneer de socialisten spreken van het kapitalistische systeem, dan bedoelen zij daarmede altijd een systeem van uitbuiting, een systeem, waarin de kapitaalbezitters noodzakelijk vijandig tegenover de arbeiders staan. Dit is evenwel eene beteekenis, die zij er geheel willekeurig, en wel ten gevolge van hun klassenstrijd-theorie, inleggen. Kapitalistische productiewijze beteekent niets anders dan die productievorm, waarin ook het kapitaal (in den boven meermalen genoemden zin) als zelfstandige factor optreedt.

De macht van het kapitaal is in onzen tijd inderdaad ontzettend groot. En al ontbrak in de oudheid en in de middeleeuwen het werktuig, als hulpmiddel van den arbeid, niet geheel en al, een ieder ziet toch, dunkt mij, overduidelijk, dat het werktuig in die dagen volstrekt niet die stelling innam, die wij het thans zien innemen. Kapitaal als zelfstandige productiefactor bestond in vroeger eeuwen niet.

In dien tijd, die zoo arm was aan kapitaal, kon er dus ook geen sprake van zijn, dat geld de kracht van kapitaal bezat. Al is het geld in onze dagen ook kapitaal, d. w. z. al behoort het geld thans tot dien derden productieven factor, die kapitaal wordt genoemd, in vroeger eeuwen was het dat niet. Geld was toenmaals geld, en daarmee uit. Men kon voor geld waren koopen, men kon het aanwenden tot consumptieve doeleinden, maar productieve kracht bezat het niet. Het was ruilmiddel, terwijl het in onze dagen behalve ruilmiddel ook nog kapitaal is [2]).

Dit groote onderscheid tusschen de beteekenis van het geld vroeger en thans heeft aanleiding gegeven tot de meest verkeerde opvattingen. Zoo zegt Neumann, dat de Kerk het nemen van rente uit geleend kapitaal steeds heeft verboden. Welnu, dit is niets anders dan een verkeerd begrip van de zaak. Bij de uitvaardiging der woekerverboden was er nog geen sprake van een derden productiefactor, het kapitaal. Geld was dus toen ook nog geen kapitaal. En

---

1) *Staatslexikon der Görres-Gesellschaft*, III: Art. *Kapital und Kapitalismus.*
2) Weiss: *Sociale Frage*, II, 699.

men kan dus alleen zeggen, dat de Kerk het nemen van rente heeft verboden uit geld, *toen dit nog geen kapitaal was*, toen het m. a. w. nog geen productieve kracht bezat. Ook Quack [1]) maakt zich aan dezelfde fout schuldig. Hij onderscheidt niet, als hij zegt, dat door het woekerverbod »het nemen van interest en rente van geld en kapitaal geheel en al vervloekt werd". Rente van kapitaal werd niet vervloekt, *omdat geld nog geen kapitaal was*.

Reeds de oude heidensche wijsgeeren waren ten volle overtuigd, dat geld op zich zelve genomen onvruchtbaar is, en het nemen van rente kon dan ook bij hen geen genade vinden. Zoo veroordeelden Plato, Aristoteles, Aristophanes, Cato, Seneca en Plutarchus den woeker. Bekend is, dat Cato den woeker gelijk stelde met doodslag [2]), en dat hij de openbare meening omtrent den woeker aldus uitsprak: »Onze voorvaderen hebben in hunne wetten bepaald, dat een dief met het dubbele, en een woekeraar met het vierdubbele moet gestraft worden [3]). En de middeleeuwsche canonisten beriepen zich dan ook, om de onrechtvaardigheid van den woeker aan te toonen, voortdurend op dergelijke uitspraken, vooral op het woord van Aristoteles, dat »geld geen geld kan voortbrengen: nummus nummum parere non potest".

Welnu, wat blijft er dan over van de beschuldiging van Prof. Bolland? Was de Kerk niet in haar volste recht, toen zij hare woekerverboden uitvaardigde? Kon zij wel anders handelen? Zou het niet in die tijden, waarin zij die wetten gaf, een bewijs van onverstand geweest zijn, indien de Kerk het nemen van rente als geoorloofd had verklaard? Ware Prof. Bolland dieper doorgedrongen in de oeconomische toestanden van vroeger eeuwen, hij zou zich ongetwijfeld wel tweemaal bedacht hebben, alvorens zijn artikel te schrijven. Hij zou dan hebben bemerkt, dat de woekerverboden niet

---

[1]) *De Socialisten*, I, blz. 74.

[2]) Bij Cicero: *De officiis*, I, 25.

[3]) Cato: *De re rustica*: »Majores ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, foeneratorem quadrupli".

anders waren dan uitvloeisels van de toenmalige oeconomische toestanden; dat de Kerk juist tengevolge van die uiterlijke omstandigheden hare bepalingen heeft gemaakt. Het is toch al te duidelijk, dat dergelijke wetten maar niet van zelf ontstaan, wanneer daaraan niet een diepere noodzakelijkheid ten grondslag ligt. Zou men soms meenen, dat de Kerk bij machte zou geweest zijn de theorie van de steriliteit van het geld ingang te doen vinden, indien die theorie niet gebaseerd was geweest op de feitelijk bestaande oeconomische orde? Wanneer het geld werkelijk productieve kracht hadde bezeten, dan zou de Kerk hare leer nooit zoovele eeuwen hebben kunnen staande houden. Neen, wij hebben den verklaringsgrond van de renteverboden niet te zoeken in de kerkelijke leer zelf, maar in de toenmalige tijdsomstandigheden. Ware dit niet het geval, dan zou het onbegrijpelijk zijn, waarom ook de Mohammedanen oorspronkelijk een woekerverbod bezaten; wanneer immers twee zoo verschillende godsdienstige systemen, het christelijke en het islamitische, in dit punt overeenkomen, dan is het duidelijk, dat de oorzaak van die overeenkomst niet in de godsdienstige leer, maar in uiterlijke omstandigheden moet worden gezocht [1]).

De overtuiging, dat het geld krachtens zijn wezen onvruchtbaar is, was in de middeleeuwen zoo diep bij allen ingeworteld, dat Dante Alighieri niet aarzelde het nemen van rente te verklaren voor eene zonde tegen de natuur. In zijn *Inferno* [2]) plaatst hij de inwoners van Cahors (een verzamelplaats van woekeraars in zijne dagen) in denzelfden kring als de inwoners van Sodoma, omdat de woekeraar, die zonder arbeid winst trekt uit het geld van anderen, handelt tegen de door God gestelde natuurlijke orde, volgens welke alleen de natuur en de arbeid winst kunnen opleveren.

Zelfs de hervormers deelden die overtuiging. Luther, Me-

---

[1]) Tornauw: *Das moslemische Recht*, S. 104; geciteerd bij Funk: *Zins und Wucher*, S. 48.

[2]) *Inferno*, XI, 106—111; zie de aanteekeningen van Mr. Joan Bohl.

lanchton en Zwingli verklaarden zich tegen den woeker. Calvijn alleen stond toe, dat van de rijken interest werd genomen. Zijn leerling Salmasius [1]) en C. Molinaeus [2]) zetten later zijne leer omtrent dit punt uiteen.

Het is dus niet te loochenen, dat de Kerk geheel en al handelde volgens de tijdsomstandigheden, waarin het geld door allen als onvruchtbaar werd beschouwd. En wanneer wij daarbij nog weten, dat er in die tijden, vooral onder de Joden, een klasse van personen bestond, die van het nemen van woeker een bedrijf maakten, dan begrijpen wij de strenge kerkelijke bepalingen nog beter. Deze personen waren in het bezit van groote geldsommen — iets wat in die dagen zelden voorkwam [3]) — en gebruikten die tot afpersing en uitmergeling van hen, die in oogenblikkelijk gebrek verkeerden en geld tot consumptieve doeleinden noodig hadden.

De percenten, die zij eischten, waren ongemeen hoog. Ten tijde van Lodewijk den Beijer b.v. was het gewoonte, dat in Frankrijk 80 pCt., in Oostenrijk zelfs 174 pCt. werd geëischt [4]). En de H. Chrysostomus klaagt reeds, dat in zijn tijd door de woekeraars dikwijls 50 pCt. genomen werd [5]) en

---

1) Salmasius: *De usuris*, en *De trapezitico fenore.*

2) Molinaeus: *De usuris.*

3) Hoe schaarsch het geld in de middeleeuwen was, blijkt wel duidelijk uit hetgeen Fruin verhaalt in zijn *Tien jaren uit den 80-jarigen oorlog:* »In West-Friesland had men op het platteland volslagen gebrek aan pasmunt. Het kleine kroniekje van Leeghwater geeft hieromtrent wetenswaardige bijzonderheden. In de eerste jaren van Karel V stond er op het eiland, dat zich tusschen de beide, later drooggemaakte, wateren van de Schermer en de Purmer uitstrekte, maar een enkele molen, waar alle boeren hun graan moesten laten malen, voor een oortje den zak; doch dikwijls konden zij dat maalloon niet bijeenbrengen, en betaalden zij met eieren. Eieren waren er, naar het schijnt, de gewone pasmunt. De eenige waschvrouw, die de hoofddoeken der deftige boerinnen met zeep, in plaats van met den gewonen duivendrek, wiesch, ontving één ei voor haar moeite; en twee-en-dertig eieren gold één stuiver". En Zech: *Rigor moderatus*, deelt ons mede: »Usque ad sæculum XV monetæ aureæ et argenteæ, circa quas præcipue mutuum versatur, valde raræ erant apud Germanos, donec horum metallorum copia per varias auri argentique fodinas, partim recens inventas partim magis excultas, ex Americanis commerciis successu temporis creverit."

4) Ratzinger: *Die Volkswirtschaft*, S. 387.

5) S. Chrys. *Hom. 61 in Matthaeum.*

dat verschillende personen door hen totaal geruïneerd werden. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, waarom de Kerkvaders in zulk een gloeiende taal zich tegen het nemen van rente verzetten, waarom de Pausen en de Concilies het zoo krachtig en scherp veroordeelden, waarom zij o. a. spreken van een »onverzadelijke geldgierigheid van woekeraars". Sommigen willen hieruit afleiden, dat de Kerkvaders en de Concilies alleen gekant waren tegen de overmatige, oppressieve woekerwinsten, waardoor vooral de armen werden uitgebuit. Lehmkuhl evenwel — en mij dunkt, dat zijn gevoelen juist is — deelt die opinie niet [1]). Want al is het waar, dat die oppressieve woeker aanleiding is geweest, dat zij dergelijke scherpe bewoordingen tegen de woekeraars bezigden, toch blijkt uit verschillende uitspraken zeer duidelijk, dat de Kerk alle rente, ook de matige, veroordeelde. Men denke aan de Encycliek »*Vix pervenit*", waarin alle winst krachtens het leenen als zondig werd gebrandmerkt. De eigenlijke reden, waarom de woeker verboden werd, was de onvruchtbaarheîd van het geld; en deze reden bestond bij elken, ook bij den matigen woeker. Als bijkomende reden der woekerverboden hebben wij ongetwijfeld de bezorgdheid der Kerk voor de armen te beschouwen. En hieruit blijkt tevens, hoe weldadig en zegenrijk die verboden der Kerk geweest zijn, hoe zij ook daardoor de armen vooral beschermd heeft tegen afpersing en uitmergeling, en hoe heilig zij hare taak, om vooral voor de armen te zorgen, heeft opgevat. Verre dus van door die verboden nadeelig te hebben gewerkt op de maatschappij, heeft de Kerk daardoor juist een heilzame taak vervuld, en is zij daarvoor eigenlijk niet genoeg te bewonderen en te prijzen [2]).

* * *

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach*, XVI, 388, 392.

[2]) Claudio Jannet (*Le Capital, la spéculation et la finance*, c. 3, p. 80) schrijft: »L'application rigoureuse de la discipline de l'Eglise sur l'usure était d'ailleurs dans les siècles précédents une mesure de salut indispensable. Tous les fruits de l'émancipation des serfs eussent été perdus; les grands propriétaires auraient détruit toute indépendance dans les populations vivant autour d'eux, comme à Rome et dans la Grèce ancienne".

Zooals wij op blz. 531 zeiden, blijkt uit de Encycliek »*Vix pervenit*" vooreerst, dat de winst uit het leencontract veroordeeld wordt. Wij hebben daarom nagegaan, wat een leencontract is, en of het geld ook daaronder valt.

Ten tweede bleek uit diezelfde Encycliek, dat de winst uit een leencontract alleen dan als zondig wordt beschouwd, wanneer zij genomen wordt juist *krachtens het leencontract* (ipsius ratione mutui). Daar volgt uit — en het was reeds lang vóór Benedictus XIV door de middeleeuwsche canonisten erkend — dat zich bij het leenen toevallige omstandigheden konden voordoen, die het geoorloofd maakten, dat men toch iets meer kon terugeischen dan gegeven was; omstandigheden namelijk, die met het eigenlijke leenen niets te maken hadden, doch daarbuiten lagen. Zulke rechtstitels waren vier in getal: winstderving (lucrum cessans), te beloopen schade (damnum emergens), gevaar voor de leensom (periculum sortis), en overeengekomen boete (poena conventionalis).

Het kon nl. vooreerst gebeuren, dat iemand door het uitleenen van een som gelds zich beroofde van een winst, die hij zeker zou hebben behaald, wanneer hij in het bezit dier som ware gebleven. Wanneer hij dus in dit geval iets meer terugeischte, dan deed hij dit niet krachtens het leenen, maar om een uiterlijke reden.

Men zal hier de opmerking maken, dat door het erkennen van dezen titel tevens erkend wordt, dat er dan toch vroeger ook wel gevallen waren, waarin het mogelijk was met geld winst te behalen. Welnu, die mogelijkheid was niet geheel buitengesloten. Wat wij daar straks zeiden aangaande de onvruchtbaarheid van het geld in de middeleeuwen, doelt op de algemeene stelling van het geld onder de toenmalige oeconomische toestanden. Dat neemt echter niet weg, dat vooral tengevolge van plaatselijke omstandigheden het bezit van geld wel eens winstgevend kon zijn. Doch dit was eene uitzondering. en geenszins een algemeene regel [1]). En waar zich die omstandigheden voordeden, kon men door middel van

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach*, XVI, 237; Funk: *Zins und Wucher*, S. 60. 61.

andere contracten dan het leencontract dat geld op vruchtbare wijze aanwenden [1]). Doch hierover straks bij den rentekoop en het gezelschapscontract.

Ten tweede kon het gebeuren, dat men door het uitleenen van geld een schade beliep, die men niet zou hebben gehad, wanneer men dat geld had behouden. Als voorbeeld van zulk een schade (damnum emergens) noemt de H. Alphonsus het verlies, dat iemand lijdt, als hem de gelegenheid ontgaat om voor een goedkoopen prijs koren te koopen, waarvoor hij later een veel hoogeren prijs zal moeten betalen. Ook om dezen, buiten het eigenlijke leencontract, gelegen titel kan men schadevergoeding eischen.

Ten derde kon er gevaar aanwezig zijn, dat het uitgeleende geld zou verloren gaan (periculum sortis). Ook dit was een geldige reden, om iets meer te eischen dan gegeven was.

Ten vierde beschouwde men het ook als een reden om iets meer te eischen, wanneer de schuldenaar in vrijwillig verzuim bleef, om zijn schuld op den vastgestelden tijd af te lossen. Men noemde dezen titel de poena conventionalis.

Prof. Bolland schijnt van het bestaan dezer titels absoluut niets te weten. Dat reeds St. Thomas van Aquinen in de 13de eeuw den titel van de beloopen schade aanvaardde [2]), en eveneens den titel der winstderving [3]), is den hooggeleerde

---

[1]) Het is nl. een geheel verkeerde meening, te denken dat alleen door middel van uitleenen geld op winstgevende wijze kan benuttigd worden. Zech (*Rigor moderatus*) zegt: »Potest pecunia per varios contractus collocari ad lucrum: het geld kan door middel van verschillende contracten winstgevend geplaatst worden".

[2]) *Summa theol.* II II, q. 78. a. 1. ad 2: »Ille, qui mutuum dat, potest absque peccato in pactum deducere cum eo, qui mutuum accipit, recompensationem damni, per quod subtrabitur sibi aliquid quod debet habere".

[3]) Men heeft beweerd, dat S. Thomas dezen titel zou verworpen hebben, en men beroept zich op de volgende woorden: »Recompensationem vero damni, quod consideratur in hoc quod de pecunia non lucratur, non potest in pactum deducere, quia non debet vendere id, quod nondum habet et potest impediri, multipliciter ab habendo" (l. c). Evenwel, deze verwerping is slechts schijnbaar. Want vooreerst is hier sprake van een winst, die niet zeker zal behaald worden, doch waarvan alleen de mogelijkheid gegeven is, terwijl van den anderen kant uit andere plaatsen van den H. Thomas blijkt, dat hij wel schade-

volstrekt niet bekend. Dat het gevaar voor de leensom reeds in de Decretalen van Gregorius IX als een rechtmatige titel werd erkend, en door Innocentius X nogmaals openlijk werd goedgekeurd, toen hij verklaarde, dat de geloovigen niet verontrust behoefden te worden, als zij iets meer eischten om reden van het gevaar, dat waarschijnlijk dreigde (sc. fugae debitoris, tardae solutionis, difficultatis exigendi), weet hij niet. Dat ook de overeengekomen boete een erkende titel was sinds eeuwen: de hoogleeraar heeft het nimmer gehoord. Ten minste hij stelt het voor, alsof die titels een uitvindsel zijn van den lateren tijd [1]). Maar waarom schrijft dan de professor over eene zaak, die hij niet meester is? »Och wat al onheils broedt een wrok", klaagde reeds vader Vondel. Welnu, de wrok van Bolland tegen de oude Moederkerk is niet gering.

Meermalen wordt ook een vijfde uiterlijke titel aangegeven, nl. de titel der burgerlijke wet, waardoor het geoorloofd zou zijn de rente te eischen, die bij de wet is vastgesteld. Deze titel zou zich gronden op het recht van den staat, om een matige belooning vast te stellen voor degenen, die, terwijl zij anders hun geld vruchteloos zouden laten liggen, het nu op vruchtbare wijze willen laten gebruiken, zoodat zij aldus aan de algemeene welvaart medewerken. Ofschoon deze titel nooit door de Kerk is veroordeeld, bestaat omtrent de geoorloofdheid verschil van gevoelen onder de theologanten [2]). Voor het eerst is hij verdedigd door v. Pichler en Zech. De theoretische quaestie is tegenwoordig niet van practisch belang.

Zooals uit het voorgaande blijkt, was dus het nemen van een matige winst op grond van bovenstaande titels steeds geoorloofd, omdat daardoor de wet van het leencontract

---

vergoeding toelaat voor een winst, die met zekerheid zou verkregen zijn. Funk: *Zins und Wucher*, S. 79. *Stimmen aus M. Laach*, XVI, 238.

[1]) *De XXe Eeuw*, blz. 533: »Er zijn niet minder dan vijf tituli beschikbaar, waarmede een Roomsch geleerde van onze dagen de feitelijke inwinningen van interest heel wel vermag te rechtvaardigen".

[2]) Lehmkuhl: *Theol. moralis*, n°. 1102, 4°.

geenszins geschonden werd; want men nam die winst niet krachtens dat contract zelf (ipsius ratione mutui), maar krachtens uitwendige omstandigheden bij gelegenheid van het leenen. Verder dient hierbij te worden opgemerkt, dat bij elk geval moest worden bewezen, dat werkelijk zulk een titel aanwezig was, vóórdat het leencontract gesloten werd.

Hageveld, 15 Maart 1903. J. D. J. AENGENENT.

(*Slot volgt*).

MEIDAG.

Nu laat de morgenzon haar haren blond
Zoo weeldrig waaien op de blauwe luchten,
Al 't loover is vol vogelen-geruchte,
En geurenadem dauwt uit bloemenmond.

De witte wegen, blinkend door 't struweel,
Zijn beken nu vol zon, langs donkre randen
Wegrimplend, als met warme handen
De zuidewind de ruige struiken streelt.

De vijver naar den blauwen hemel smacht,
Terwijl, de borst uitbreedend, zwanen roeien
Tusschen de lelie-sterren, die er bloeien,
Als in de lucht, bij heldren lente-nacht.

Hoog over mij welft wuivend groen
Een statig koepeldak van slanke bogen, . . .
Al ver en verder dolen heen mijne oogen,
Over het grasfluweel, lijk vlinders doen,

Tot waar, nauw zichtbaar, aan de kimme rijst,
Dragend den hoogen hemel op zijn kruinen,
Een lange rei van gele en grauwe duinen
En duin en lucht in nevelen vergrijst.

Heeswijk, Abdij Berne. R. G. W. H. GREVEN,
Ord. Praem.

UIT DE GRIEKSCHE KLASSIEKEN.

AAN DE ZEE.

Wanneer de spiegelende zee,
  Door zachten wind gesust,
Zoo breed en glanzend voor mij ligt
  In dommelende rust,
Dan walg ik van het land en roep:
  Het varen is mijn lust.

Maar als de branding kookt en raast,
  Der golven holle vloed
Zich schuimend wit verheft en wijd
  Zich bulderend hooren doet,
Dan mijd ik schuchter 't ruime sop
  En vind de luwte zoet.

Dan is de vaste grond mijn lust,
  Het woud met blij gefluit
Van vogelen en dennengeur;
  'k Misgun u niet uw schuit,
O Visscher, noch uw nat bedrijf,
  Of spartelenden buit.

Voor mij dan zoete slaap bij der
  Platanen zacht gesuis
En schaduw, bij een frissche bron
  Met murmelend geruisch,
Dat liefelijk streelt bij geen gevaar
  Van golf- of stormgebruis.

Naar MOSCHUS. Dr. H. N. VELDHUIS.

NIEUWE UITGAVEN.

Sanctum Iesu Christi Evangelium secundum Matthaeum, additis ubique locis parallelis aliorum Evangelistarum, amplo commentario.... illustravit J. A. VAN STEENKISTE. *Editio quarta.* Tomi IV. Brugis, C. Beijaert, 1903. Pret. fr. 20.

Een vierde uitgave van een commentaar op het Evangelie van S. Mattheus behoeft geen aanprijzing: die spreekt genoegzaam voor zich zelve. Het feit, dat er van een lijvigen commentaar in vier deelen een vierde uitgave — een 5e en 6e duizendtal — verschijnt, zegt meer dan de meest dringende aanbeveling zou kunnen doen. Toch meen ik nuttig werk te doen met deze nieuwe uitgave, geen herdruk, aan de lezers van dit tijdschrift meer van naderbij voor te stellen. Niemand zal evenwel verwachten, dat een werk als het hier aangekondigde analytisch wordt behandeld, en ook moet ik reeds te voren waarschuwen, dat het ondoenlijk is alle verdiensten van dit boek te bespreken of ook maar even aan te wijzen. Slechts eenige los neergeschreven aanteekeningen volgen hier; mogen ze den lezer doen besluiten een »tientje" uit te leggen en het boek te koopen: 't geld zal zijn rente wel opbrengen.

De hoogeerwaarde schrijver heeft in de jaren, die er verloopen zijn tusschen de derde uitgave (in de jaren 1880—82) en deze editie, niet gerust: voortdurend heeft hij aan zijn commentaar gewerkt, en ik kan mij voorstellen, dat zijn boek hem lief was geworden als een kind, hem, geestelijken vader van een groot litterair gezin! Vergelijk slechts de beide uit-

gaven: een winst van ongeveer 150 bladzijden, en elke bladzijde meer druks. Tot meerder gemak en profijt der lezers heeft de auteur verschillende quaesties, die meer ampel moesten besproken worden en die vroeger, tusschen den gecommentarieerden tekst staande, voor het geregeld overzicht en den gang der studie niet weinig hinderlijk waren, uitgelicht uit het corpus en verzameld in een afzonderlijk deel, terwijl tevens het aantal dier excursies aanmerkelijk is uitgebreid. Eenige titels zullen, hoop ik, veler weetgierigheid opwekken: 4 en 5 Beschrijving van Palestina en van Jerusalem; 13 · Beschrijving van den Jerusalemschen tempel; 21 Uitlegging van den »locus famosus" van S. Ambrosius in de 8e lectie van het brevierofficie Comm. plur. Mart.; 28 Over het getal der uitverkorenen; 39 Elias bij het einde der wereld; 54 Over de Reliquiëen der Passie. Natuurlijk zijn bij de exegese van den gewijden tekst ook de meeningen van nieuweren als Fillion, Fouard en Knabenbauer opgenomen en beoordeeld.

Het eerste deel opent met een fijn en keurig gedrukte kaart van het H. Land — uitgave van het bekende huis Justus Perthes te Gotha — duidelijk en toch zoo volledig als men redelijkerwijze wenschen kan; jammer evenwel, dat de uitgever niet de enkele kleine verbeteringen heeft aangebracht, die de geleerde auteur, blijkens p. 47, had gelast.

Na eene voorrede, die niet als zoovelen onopengesneden mag blijven, geeft de schrijver in een 40-tal bladzijden eene inleiding op het Evangelie van S. Mattheus, dat dan in de daaropvolgende bladzijden gecommentarieerd wordt, met den paralleltekst van S. Marcus en S. Lucas en, waar het noodig is, ook van S. Joannes er bij. Meermalen volgt na eene pericope eene critische behandeling van den tekst; doch niemand late zich daardoor afschrikken, want de tekstcritische aanmerkingen zijn, zooals het past in een studieboek voor geestelijken, die met zielzorg belast zijn of er voor worden opgeleid, zeer kort. Over het algemeen weet de schrijver een goede keuze te doen, waar de gewijde lezing niet geheel en al vaststaat; hij kent meer gezag toe, en volkomen

terecht, aan de overeenstemming der oudste vertalingen dan aan de oudste bestaande Grieksche handschriften, zonder evenwel het getuigenis dier codices te onderschatten. Bij het bespreken van den duisteren tekst van Joannes XII, 7: »Sin(it)e illam, ut in diem pollincturae (sepulturae) meae illud servet" [1]), geeft de schrijver gaarne toe, dat deze de volgens documentair gezag echte lezing is, doch hij geeft niet onduidelijk te kennen, dat de zooveel gemakkelijker lezing van den textus receptus: »Sine illam, in diem pollincturae meae servavit illud" [2]) hem aannemelijker zou voorkomen. De auteur is niet van meening dat de Latijnsche Vulgata-vertaling, ook waar zij den echten tekst van S. Hiëronymus geeft, altijd overeen. komt met den Griekschen grondtekst; zelfs wordt in het vierde deel (p. 1637—1640) een vrij lange lijst gegeven van plaatsen — natuurlijk steeds van ondergeschikt belang — waar onze Vulgaat misschien verbeterd konde worden; het beperkende woord »vobis" acht de schrijver om dogmatische redenen ingeschoven in de Vulgaatlezing van Matth. XX, 23, ten einde n.l. aan de Arianen geen tekst te geven, waaruit zij eenigszins zouden kunnen afleiden, dat de macht van Christus beperkt was.

Van de in de Evangeliën voorkomende Hebreeuwsche of Arameesche woorden wordt de ware of waarschijnlijk geachte spelling en beteekenis opgegeven [3]). En al kan hierin de Mattheus-commentaar van Van Steenkiste niet in vergelijking komen met de uitstallingen van tekst- en litterair-critiek, die door rationalisten vooral gegeven worden, dat gemis — zoo

---

[1]) »Laat haar met rust, dat zij die beware voor den dag mijner begrafenis".

[2]) »Laat haar, zij heeft die bewaard voor den dag mijner begrafenis". Van de conjecturale tusschenvoegsels der Hollandsche school, kan geen sprake komen, als zij door geen enkel document gesteund worden. Vgl. Baljon, *Nov. Test. Graece*, p. 286.

[3]) Een kleine opmerking. Op p. 1046 van zijn werk zet de geleerde schrijver de meening op, dat het Arameesche Gabbatha niet hetzelfde kan beteekenen als het Grieksche lithóstroton. Doch Zahn, *Einleitung in das neue Testament*, 2e Aufl. I, 21 toont aan, dat de eerste beteekenis van Gabbatha ook kan zijn: parket-, mozaiekvloer.

dit ten minste een werkelijk gemis genoemd kan worden [1]) — wordt rijkelijk vergoed door de ampele en duidelijk opgezette exegese van den Evangelietekst. Het is meermalen waarlijk een lust de heldere uiteenzetting van een pericope, ook in verband met de andere Evangelie-verhalen te bestudeeren; en ik durf de verwachting uitspreken, dat niemand, die zich dit werk aanschaft, het ooit onvoldaan ter zijde leggen zal. Niet dat alles even duidelijk voorgesteld wordt, niet dat elke schijnstrijdigheid tot ieders volle bevrediging opgelost wordt, doch de auteur heeft den moed, die hem als degelijk geleerde kenmerkt, eerlijk te bekennen, dat er in de H. Schrift plaatsen gevonden worden, die moeilijk eene oplossing vinden, welke in alle opzichten bevredigend is. Men raadplege slechts in het 4e deel den index van schijnstrijdigheden — loca, ubi Evangelistae inter se conciliandi sunt — en dien van de moeilijkste plaatsen — loca difficiliora (zie p. 1630—1634) — en men zal spoedig zien, dat de auteur niet behoort tot degenen, voor wie er in de H. Schrift geen onopgeloste moeilijkheden bestaan. Doch waar de schrijver erkent, dat een alle tegenspraak oplossende exegese van sommige teksten niet te geven is, daar toont hij zich tevens doordrongen van de waarheid, dat wat heden onoplosbaar is, morgen door een onverwachte ontdekking of vernuftige hypothese bevredigend kan beantwoord worden. Als de auteur bijv. de ingewikkelde vraag behandelt, op welk uur Christus gestorven is, dan zegt hij, na de gewone antwoorden behandeld te hebben: »meliora in futuro speramus: de toekomst moge een beter antwoord geven". Dat teekent den katholieken geleerde, die niet op elke moeilijkheid van het oogenblik een beslissend antwoord eischt, maar alle vertrouwen stelt op de toekomst. Laat God niet heden de stomme steenen uit de ruïnenheuvels van Assyrië en Babylonië en Egypte spreken en antwoorden op de moeilijkheden van het ongeloof?

[1]) Toch moge hier met een enkel woord verwezen worden naar het jongste Apostolisch schrijven van den H. Vader bij de oprichting der Bijbel-commissie, waarbij de Paus opwekt veel werk te maken van philologie en aanverwante vakken: »Multum operae in excolenda philologia doctrinisque finitimis ... collocent".

Diezelfde geloovig-wetenschappelijke zin spreekt zich uit, waar de auteur eenige nieuwe meeningen behandelt. Zoo verklaart de geleerde schrijver zich op p. 753 en 769 van zijn commentaar vóór de geographische beperking van den zondvloed, en wil, hoewel hij de anthropologische beperking, voor de Semieten alleen, een vermetele opinie noemt, deze toch niet als kettersch veroordeelen. En ook heeft de auteur genoegzaam critischen zin, om het bekende getuigenis van Flavius Josephus: »ipse erat Christus: deze was *de* Christus" slechts met zeer voorzichtigen twijfel aan te nemen.

Waar de tekst aanleiding biedt tot eene korte archaeologische of topographische aanteekening, wordt de aandachtige lezer nergens teleurgesteld. En nu had ik op dit gebied reeds een lijstje van aanmerkingen opgemaakt, toen ik op pag. 1844 onder de »addenda et corrigenda" het goedgemeende, maar voor den gewonen lezer wel wat bezwaarlijk verzoek las, om op de plaatsen, waar de auteur verwijst naar het *Realwörterbuch* van Winer en de *Dict. of the Bible* van Smith liever na te slaan het standaardwerk van Vigouroux, en in plaats van den ouden Bergier liever de nieuwe editie van het *Kirchenlexikon* of de *Dict. de théologie* van Vacant c.s., en voor de topographie in steê van Liévin en Mislin liever P. Zanecchia, *La Palestine d'asjourd'hui* etc. 't Is waarlijk geen kleinigheid! Doch indien het debiet van deze vierde uitgave zoo groot is als het werk waarlijk verdient, dan kan misschien de hoogeerwaarde deken van Brugge nog wel kracht en tijd vinden — de lust zal hem wel niet ontbreken — om in een vijfde editie de betere gegevens der bovengenoemde auteurs in te lasschen.

Wat het besproken werk misschien wel het meest voor ons aanbeveelt, dat zijn de op vele plaatsen bijgevoegde puncta homiletica: geen afgewerkte schemata voor preeken met fijn opgezette indeeling, maar toch zeer bruikbare, vooral zeer dankbare stof voor gewone Zondagspreeken zoowel als voor homilieën in den meer strikten zin des woords. Als voorbeeld daarvan mag de behandeling der Bergrede onzes Heeren (p. 187—304) aangehaald worden. In dien geest

is ook met meer dan gewone zorg het Lijdensverhaal der vier Evangelisten behandeld; mocht ieder, die aangewezen wordt om de gebruikelijke vastenmeditaties te houden, dezen commentaar bestudeeren, men was dan gewaarborgd tegen onjuiste en overdreven voorstellingen, en de redenaar had meer stof wellicht om meditatief te blijven zonder ál te zeer in het moraliseeren te vervallen. Wat verder bij de behandeling der Lijdensgeschiedenis menigeen zal interesseeren, dat is eene goede bespreking der Lijdensreliquiëen; het vorige jaar werd in dit tijdschrift reeds gewezen op de degelijke uitspraken in het nog altijd open vraagstuk der echtheid van den veelbesproken S. Linceul de Turin.

Het is ondoenlijk alle goede eigenschappen van dezen commentaar te bespreken; een enkele blik in het vierde deel zal genoeg zijn, om de waarde van het geheel eenigszins te schatten: 't is het deel der indices, uitgebreide tabellen ten gerieve van den lezer. Boven haalde ik reeds eenige dier indices aan; laat ik nog even wijzen op Index VI, een lijst vaderteksten, keurige, fijne; heele preeken staan er in die weinige regels; volgt Index VII, eenige spreekwoorden, die van de H. Schrift zijn afgeleid of die in de Evangeliën voorkomen, van meer belang dan de oppervlakkige lezer zou meenen (men denke slechts aan de rol en beteekenis van spreekwoorden in onze conversatie en argumentatie). Hoogst merkwaardig is Index XI, over religieuse kunst (pictorum errores). Och, mocht toch deze lijst eens komen onder de oogen van onze vrome en minder vrome kerkschilders en ... van onzen kunstlievenden clergé! Hij, die als deken van Brugge — geen »Bruges la morte", want misschien nergens bloeit de kunst frisscher en heerlijker — zooveel kunstschatten van zooveel eeuwen, die elk haar eigen kunst bezaten, dagelijks kan bewonderen, hij mag oordeelen over de religieuse kunst dier verschillende scholen. Niet dat de schrijver elk gothiek beeld wil canoniseeren, al wordt het door nog zoo schoon baldakijn overhuifd; neen, in zijn kunst leeft het gezonde realisme, dat allereerst de waarheid geeft: niet de bleeke waarheid van een photographie, maar de levende

waarheid, overschenen met het licht eener hoogere wereld; en dan, als gewijde kunst, niet den veeltijds valschen smaak des volks dienende, maar ook nooit de reverentie, aan de onschuld verplicht, schendende.

Daarna volgt de lijst der 306 homilieën, die in den loop van het werk aangegeven werden ter verwerking; niet pas-klaar gemaakt: de stof zal op maat geknipt moeten worden, ieder naar eigen keuze van snit en model, maar degelijke stof, die verwarmt en beschut; geen confectiewerk voor den niet bestaanden mensch der modeplaten, maar eigen maaksel voor eigen vormen en behoeften.

Een alphabetische lijst van alle in het gansche werk voorkomende wetenswaardigheden (pag. 1730—1812) besluit het vierde en laatste deel.

Van verdere aanbeveling onthoud ik mij.

J. VAN DEN DRIES.

Thomas van Kempen. De Navolging van Christus. Uit 't oorspronkelijk Latijn vertaald door L. PETERS, R. K. Pr. Tweede, verbeterde druk. L. C. G. Malmberg, Nijmegen, 1902. Prijs: *f* 0.65 en hooger.

Aan Hollandsche vertalingen van de Imitatie is voorzeker geen gebrek, maar zij zijn niet allen evenzeer te roemen. Deze vertaling van den E. H. Peters, nu in tweeden druk verschenen, is echter bijzonder aanbevelenswaardig.

Vooreerst: 't is werkelijk een vertaling, geen bewerking of omschrijving; en dit is zeker van niet geringe waarde. Oppervlakkig beschouwd schijnt het zeer gemakkelijk de Imitatie te vertalen; 't is immers hoogst eenvoudig Latijn, en bovendien dikwijls om zoo te zeggen in het Hollandsch gedacht. Doch niet in het Hollandsch van onze dagen en ook niet altoos zoo eenvoudig als het lijkt. Al kan men bij het lezen van den Latijnschen Thomas a Kempis op vele plaatsen het Latijn gemakkelijk verstaan, de overzetting daar-

van in goed Hollandsch is nog heel iets anders. Iedereen zal dit inzien, als hij eens beproeft, zelf een hoofdstuk in Hollandsche vertaling op schrift te zetten. Na de vertaling bovengenoemd nu voor de grootste helft met het oorspronkelijke te hebben vergeleken, meen ik gerust te mogen zeggen, dat de vertaler het Latijn trouw heeft weêrgegeven, en daartoe met zorg de juiste woorden en zinnen heeft gekozen. Het ongekunstelde van het oorspronkelijke zal wel nooit in ons Hollandsch kunnen worden bereikt; doch bij deze vertaling is er toch met ijver en niet zonder gevolg naar gestreefd, om ook den stijl van den schrijver er in te bewaren, zooveel het kan.

Zou men hier en daar nog kunnen vragen, of een ander woord niet juister ware geweest, of het soms niet ietwat losser kon, of sommige voegwoorden niet beter waren weggelaten, ik acht het niet dienstig hierop verder in te gaan; want dit alles staat toch niet zoo vast en schaadt ook niet aan het geheel. Daarenboven zou de eerw. vertaler, hoezeer hij steeds ijverde om ons het beste te geven, ook met de meest gegronde opmerking nu geen voordeel meer kunnen doen, daar deze ijveraar voor Thomas van Kempen na het verschijnen dezer vertaling is ingegaan — naar wij vertrouwen — tot »den allerheldersten dag der eeuwigheid, dien geen nacht verduistert, maar de hoogste waarheid steeds bestraalt" (*Navolg.* III, 48).

Deze overzetting heeft vervolgens dit vóór boven, ik meen alle, Hollandsche vertalingen, dat zij gemaakt is naar den Latijnschen tekst van Thomas' eigen handschrift, waarvan de E. H. Peters ons ook het vorige jaar een praktische uitgave had bezorgd [1]). Wat op den titel staat: »uit 't oorspronkelijk Latijn vertaald" is dus ten volle waar, en daarom is deze vertaling zeer aan te bevelen.

Als laatste aanbeveling gelde nog de wijze van uitgaaf. De druk is duidelijk, net en heel correct; de meest voorkomende dagelijksche gebeden zijn er in een kort aanhangsel

---

[1]) Zie de recensie in *De Katholiek* (1902) Dl. CXXII, bl. 393.

bijgevoegd; en in een knap linnen bandje gebonden kost het boekje slechts *f* 0.65. Wel een bewijs, dat de uitgever er op gerekend heeft veel koopers te zullen vinden; wat hij zeker verdient.

H. J. WEEVER.

ALPH. LAUDY. *Jan Kaf en Co. Zwervers.* Leiden, J. W. van Leeuwen (Hoogewoerd) 1903. Prijs: *f* 1.— ieder.

Met een hartelijk welkom! begroeten wij de twee bovengenoemde werkjes. Zij zijn de eerstelingen van een schrijver, die dadelijk toont zijn eigen stijl te hebben. Dat zegt veel en belooft nog meer.

Zijne manier van spreken is in hooge mate frank en vrij; met omschrijving en plichtpleging houdt hij zich niet op; maar des te beter weet hij op den man af, in pittig en goed Nederlandsch, te zeggen waar 't op staat. Welk gezicht de aangesprokene daarbij zetten mag, is hem blijkbaar weinig zorg.

Dit geeft iets zeer persoonlijks en eigens aan deze opstellen. De manier herinnert aan Jan Holland. Maar met één aanmerkelijk onderscheid. Bij Jan Holland was het altoos, zelfs in zijn paradoxen, duidelijk, dat langdurige overpeinzing en veelvoudige levenservaring den achtergrond vormden. Niet evenzoo in deze opstellen. Hier is een jongere aan het woord, die uitstekend geïnformeerd is over de dingen van den dag, en ze niet zooals de meesten langs zich voorbij laat glijden, maar ze dadelijk ergens in zijne herinnering vastzet, desnoods in zijn klapper aanteekent, met zijn oordeel kant en klaar erbij.

Dit oordeel is geen rechterlijk gewijsde, uitgesproken, nadat eerst zorgvuldig vóór en tegen volledig gewikt en gewogen werd, maar 't is een oogenblikkelijke greep in de zaak, die met vaste hand en soms met verrassende klaarheid een bepaalden kant naar voren brengt.

Neem bij voorbeeld het tiental bladzijden getiteld: *Een*

Multatuli-tentoonstelling. Veel, al te veel misschien, is er over Multatuli geschreven; de kern en samenvatting daarvan en een eindoordeel moet ge in deze losse blaadjes niet gaan zoeken; maar te vinden is daar het een en ander wat ter zake dienende is en vrij geregeld wordt weggedoezeld. Veelzijdiger voorbeeld is: *Planken-moraal.* Laat elke vader en iedere moeder in onze groote steden dat opstel lezen; zij zullen er wel bij varen en hun kinderen nog beter. Ook de andere stukken zijn allen het lezen waard; wij kunnen ze onvoorwaardelijk aanbevelen. Wil iemand hier en daar eenig voorbehoud maken bij zijn instemming, hij geneere zich niet; de schrijver zelf waarschuwt een enkele maal in een nootje, dat hij niet zoo barsch is als zijn manieren soms lijken. Maar 't loont altoos de moeite even te luisteren.

Geen twijfel, of deze jonge schrijver zal zich een weg banen in onze letterkunde. Maar hij staat nog op den tweesprong. Zal hij de letterkunde als schoone kunst of wel als handwerk gaan beoefenen? Tot beide is hij in staat. In 't eerste geval kiest hij: hard werken, veel studie en fijne keur. Hij zal dan wellicht niet zooveel over allerhande schrijven, maar 't kan uitstekend werk worden van een meer dan alledaagsch talent. In 't ander geval wordt hij zeker ook een handig schrijver, die met een besliste meening heel gauw klaar zal staan en vlotweg over de dingen van den dag uitspraak zal doen. Die uitspraak is dan, zooals vele anderen, te nemen voor wat ze waard is.

Dat wij de eerste keuze de beste achten en aanbevelen, behoeven we nauwelijks te zeggen. En wil de schrijver van ons een raad aannemen, dan zouden wij hem in ieder geval hiervan wenschen te doordringen: dat de temperantia, de matigheid, een der vier cardinale deugden is ook voor schrijvers, al zoeken deze nog zoo dikwijls hun roem in het tegenovergestelde. Van »intempérance de langage" hebben wij al te wrange vruchten gezien om dezen struik ter overplanting aan te bevelen. Laat de schrijver zijn kracht niet gaan zoeken in sabreeren.

Gemakkelijk bij voorbeeld zou het vallen den kring van Jan Rap en Co. in een ommezien nog heel wat uit te breiden;

daar iedereen thuis te brengen, die den schrijver, om welke reden dan ook, niet aanstaat; en er dan naar hartelust op los te sabelen. Wijselijk heeft de schrijver dat niet gedaan, maar de verzoeking ligt voor de hand.

Deze kleine voorzichtigheidswaarschuwing moge een bewijs onzer belangstelling zijn voor een optredend schrijver, van wiens talent wij veel goede verwachting hebben en wiens eerstelingen wij aan onze lezers met warmte ter lezing aanbevelen.

A. M. C. v. C.

Vivat's geïllustreerde encyclopedie, verklarend en beschrijvend woordenboek, naar de nieuwste bronnen bewerkt door J. KRAMER, *met medewerking van een groep bevoegde deskundigen.* Uitgever Mij. »Vivat", Amsterdam.

Van dit werk, verschijnende in wekelijksche afleveringen, zijn thans drie deelen compleet, loopende tot en met »Edison". Zij vormen te samen 2400 kwarto pagina's. Ofschoon elke week geregeld eene aflevering van 16 pagina's verschijnt, zal er nog een geruimen tijd verloopen eer het compleet is en dus zijne volle waarde verkregen heeft. Deze encyclopedie zal van minder omvang zijn dan die van Winkler Prins. De laatste geeft ruim 1000 pagina's meer voor de woorden, vervat in de eerste drie banden van *Vivat's geïllustreerde Encyclopedie.* Toch schijnt de omvang van deze drie deelen nog boven de raming te zijn gegaan; immers hier en daar heeft men zijn toevlucht genomen tot het gebruik van een kleinere lettersoort dan die in den loop van het werk algemeen gebezigd is. Doch deze voor den lezer lastige zuinigheidsmaatregel bleef verder, gelukkig, eene tamelijk zeldzame uitzondering.

De waarde van eene encyclopedie is niet zoo spoedig te bepalen; zij moet al veel door de handen gegaan zijn, wil men kunnen besluiten, of het boek eene volledige vraagbaak

is, een vertrouwbare gids. In de verschenen banden is ongetwijfeld menig artikel, dat aan veler verwachting zal voldoen. Zoo bijv. dat over »Duitschland", waar zóó uitvoerige mededeelingen worden gegeven, dat zij, afzonderlijk genomen, eene belangrijke brochure zouden vormen van meer dan 80 bladzijden. Wie zich op een of ander vak van studie bizonder heeft toegelegd zal, ook bij dergelijke uitgebreide artikelen, nog wel altijd iets missen, dat hij gaarne had vermeld gezien, immers voor de samenstellers blijft het altijd kiezen uit den grooten schat der wetenschap. Die keuze schijnt mij echter over het algemeen met zóóveel beleid te zijn geschied, dat wie inlichtingen zoekt omtrent zaken, waarin hij zich minder thuis gevoelt, deze vraagbaak niet onvoldaan zal raadplegen.

Het prospectus vermeldt, dat de artikelen omtrent den katholieken godsdienst staan onder toezicht van een katholiek geestelijke. Het zich verzekeren van deze medewerking is eene goede gedachte geweest van de uitgevers; het is dan ook strikt genomen niet meer dan billijk, dat zij rekening hebben willen houden met hunne katholieke landgenooten. Dat de betrouwbaarheid van het woordenboek erbij gewonnen heeft, kunnen artikelen als »absolutie", »aflaten" en »biecht" bewijzen. Onder het woord »biecht" bijv. vindt men eene korte, duidelijke en zakelijke leer der Kerk omtrent dit Sacrament, met enkele aanhalingen uit kerkvaders en uitspraken van conciliën, welke voor menigeen een nuttige wegwijzer kunnen zijn.

In sommige artikelen zijn de samenstellers wel wat kort geweest. Zoo staat bijv. omtrent »Bartholomeusnacht" niet anders dan: »Bartholomeusnacht of Parijsche bloedbruiloft. Met dezen naam wordt aangeduid de slachting, in 1572 in Frankrijk onder de Hugenoten aangericht, en in den nacht van 24 Augustus van dat jaar aangevangen". 't Is wel wat erg sober. De juiste datum is zoowat het eenige wat sommigen er uit vernemen. Wellicht wordt dat tekort goed gemaakt onder »Hugenoten".

Onder »Carmel" alleen: »Hoofd van Putnam county, New York, 3000 inw.". Niets omtrent het gebergte; misschien zijn

wij dit onder »Karmel" te wachten, gevolgd door »Karmelieten" want »Carmelieten" ontbreekt zonder eenige verwijzing naar elders.

Illustratiën zijn overvloedig bijgevoegd en voldoende duidelijk om den tekst te verklaren.

Nu de sterk toegenomen volksontwikkeling den kring van hen, voor wie eene niet te uitgebreide Nederlandsche Encyclopedie eene nuttige gids is, heeft vergroot, hopen we dat dit woordenboek, hetwelk op zoo gemakkelijke manier verkrijgbaar gesteld is, veel koopers moge vinden, naar men de zekerheid heeft, dat een katholiek, hier ten minste, geen voor zijn geloof of gevoel stootende artikelen zal aantreffen.

Vooral voor bibliotheken van vereenigingen schijnt dit werk zeer geschikt.

L. T.

NADERE VERKLARING

Eenige dagen, nadat de bespreking der *Middelnederlandse Marialegenden*, uitgegeven door Dr. de Vooys, in dit maandschrift (afl. Mei, bladz. 459—465) was verschenen, werd mij van geachte zijde bedenking gemaakt tegen hetgene ik bladz. 463 geschreven heb omtrent de verhouding tusschen de feiten in sommige middeleeuwsche legenden verhaald en het katholieke dogma. Naar aanleiding hiervan stel ik er prijs op, aan hetgeen ik t. a. p. schreef, de volgende korte verklaring toe te voegen.

Ofschoon ik het als een geloofspunt beschouw, dat de mensch onmiddellijk na den dood geoordeeld wordt, en dat wie in doodzonde sterft, naar de hel gaat, acht ik hiermede nochtans de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het eindvonnis in een of ander buitengewoon geval bij het sterven achterwege blijft of, juister gezegd, wordt opgeschort. Immers, zoowel uit de H. Schrift als uit de geschiedenis der Heiligen, blijkt, dat in den loop der tijden verschillende dooden door een wonder van Gods almacht ten leven zijn verwekt. Voor

dezen heeft het eindoordeel bij hun eerste sterven niet plaats gehad. Wordt derhalve in dien zin in de Maria-legenden van iemand verhaald, dat hij door Maria's voorbede van de hel is bevrijd, dan acht ik het verhaal om die reden alleen niet in strijd met het katholieke dogma. God kan ook iemand, die in staat van doodzonde gestorven is, ten leven opwekken, en, is iemand eenmaal ten leven opgewekt, dan kan hij boetvaardigheid doen en zalig worden. Een Maria-legende, waarin een dergelijk feit voorkomt, behoeft derhalve niet a priori als valsch te worden verworpen. Of het geloofwaardig is, moet alléén op historische gronden worden beslist.

Met deze verklaring meen ik alle aanleiding tot misverstand genoegzaam te hebben weggenomen.

Woerden. fr. BONAVENTURA KRUITWAGEN,
O. F. M.